

Károli Gáspár Református Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola
Vezetője: Prof. Dr. Hermann Róbert, DSc

TOKAJI ZSOLT

A NAGY FAL LERONTÁSA

*A kínai császárság bukásában közrejátszó
nyugati és japán politikai és katonai fellépések reflexiója
a korabeli magyar sajtóban (1839–1912)*

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS

TÉMAVEZETŐ:

Dr. habil. Apatóczy Ákos Bertalan

Budapest, 2025

TARTALOM

Bevezetés	4
1. Kína megismerésének magyar forrásai a 18. század végétől a 20. század elejéig	20
1. 1. Az európai Kína-kép kialakulása – Kína mint a világtörténet-írás része	20
1. 2. Kína megismerésének magyar nyelvű kezdetei a felvilágosodás idején és a reformkori irodalomban	23
1. 3. A magyar etnogenezis hagyománya, a keleti gyökerű nemzettudat hatása és forrásai	36
1. 4. Kína a 19. századi magyar nyelvű enciklopédiákban	49
1. 5. Kína a 19. századi és a 20. század eleji magyar nyelvű világtörténeti művekben és egyéb történeti összefoglalókban	59
1. 6. A Kínában járt magyarok beszámolóí, írásai	77
2. A diplomácia kapcsolatok keresése Kínával	97
2. 1. A Lord Macartney vezette brit követség Kínában	100
2. 2. Az 1806-os orosz diplomáciai fiaskó	107
2. 3. Egy újabb brit küldöttség kudarca	109
3. Az első ópiumháború és az első egyenlőtlen szerződések	115
3. 1. Az ópiumkereskedelem Kínában	118
3. 2. Napier és a fegyveres beavatkozás lehetősége	122
3. 3. „A mandarini sajkák és mákonycsempész hajók” – a háború első összecsapása	125
3. 4. Az első ópiumháború	131
3. 5. Az egyenlőtlen szerződések	136
3. 6. „Kalmári haszonlesés” vagy „európai iparkodás” – a magyar nyelvű értékelések	141
3. 7. Konklúzió	144

4. A Mennyei Királyság felemelkedése –	
a tajping-felkelés első szakasza (1850–1856)	146
4. 1. A felkelés küszöbén	151
4. 2. „Egy bekövetkezendő katastropha nem valószínűtlen”	154
4. 3. A kínai puritánok „sok zsidó elemmel”	159
4. 4. Kína a Krím árnyékában – latolgatás és elemzés	166
4. 5. Álhír és egy nem várt szereplő	173
4. 6. Kína „mely a magyarnak fészke lehetett” – a művelődéstörténeti hatásokról	177
4. 7. Konklúzió	181
5. A második ópium háború és a tajping-felkelés vége (1856–1864)	183
5. 1. Az Arrow incidens és Kanton ágyúzása	187
5. 2. „A francia kormány nem szereti, hogyan Chinában nélküle történjék valami”	195
5. 3. A „nagy játszma” új színpadon	198
5. 4. A háborúra várva	200
5. 5. Háború és béke	202
5. 6. A harmadik ópiumháború	205
5. 7. „Teljesen megszabadulván a taipingoktól”	210
5. 8. A magyar Kína-figyelés kezdetei és a tiencsini-mészárlás	214
5. 9. Konklúzió	217
6. Fojtogató barátságok – Kína körbezárása	219
6. 1. A Margary eset és a zhifui szerződés	223
6. 2. A Kuldzsa-kérdés	229
6. 3. A franciák Kína pitvarában – a francia kínai háború	234
6. 4. Burma és Szikkim brit okkupációja	241
6. 5. Japán erőpróbái	247
6. 6. Konklúzió	249
7. A kínai–japán háború és Németország igényei	251
7. 1. „A koreai király hajlandó eleget tenni Japán kivonatainak”	257
7. 2. Háború a hadüzenet előtt	260

7. 3. „Ázsia franciáinak” diadala a koreai fronton	265
7. 4. További japán hadi sikerek szárazon és vízen	272
7. 5. A simonoszeki szerződés	276
7. 6. A háború értékelése – sárga veszedelem	280
7. 7. „Kínában minden hatalom számára van hely”	283
7. 8. Konklúzió	293
8. A bokszerláadás leverése (1900–1901)	295
8. 1. A reformkísérletek bukása, és a bokszerláadás közvetlen előzményei	299
8. 2. „Fel Chinába!” – A Monarchia területszerzési ambíciói Kínában	308
8. 3. A júniusi események	314
8. 4. Mozgósítás, ostrom és a nyolc nemzet szövetsége	329
8. 5. A Gaselsee-expedíció és Peking elfoglalása	338
8. 6. A „hun-levelek” és a „bokszer-jegyzőkönyv”	353
8. 7. Szakértők és túlélők – magyarul a bokszerláadásról	363
8. 8. Konklúzió	380
9. A dinasztia és a császárság utolsó évtizede	381
9. 1. Az Osztrák–Magyar Monarchia tiencsini settlementje	387
9. 2. „A jámbor hülyeségben telhetetlen Tibet”	395
9. 3. Kína újjászületése?	404
9. 4. „A kínai fal romba hull ma”	415
9. 5. A végjáték magyar szemtanúi	421
9. 6. Konklúzió	429
Konklúzió	431
Felhasznált irodalom	442

BEVEZETÉS

A Nagy Fal építésének kezdete óta – az i. e. III. század végétől – több-kevesebb hatékonysággal több mint tizennyolc évszázadon keresztül védelmezte a Mennyei Birodalmat az északról állandó fenyegetést jelentő barbár népek támadásaitól. Az utolsó ilyen barbár nép, amelyet a világ valaha létezett legnagyobb, épített védelmi komplexumának távol, a birodalom határain kívül kellett volna tartani, a mandzsu volt. A mandzsuk 1644-ben a zavaros, lázadással terhelt kínai belpolitikai viszonyok között, kínai meghívásra léptek át a Nagy Fal legkeletibb kapuján, a Shanhaiguanon (山海關), majd amikor a főváros elfoglalásával szinte az ölükbe hullt a hatalmas birodalom, Qing (清), azaz „Tiszta” néven saját dinasztiát alapítva majd három évszázadon át, egészen 1912-ig voltak Kína urai. A XVII. század közepétől kezdve a Nagy Fal elvesztette eredeti rendeltetését, hiszen az északról származó idegen nép uralkodásával valamennyi egykor volt történeti, északi nomád nép szállásterülete, országa és birodalma a Nagy Qing Birodalom (Da Qing 大清) részévé vált, így a Fal megszűnt a birodalom északi határvonalának lenni.

A XVI. századtól kezdve, elsősorban a jezsuita misszionáriusok beszámolóinak köszönhetően a kínai Nagy Fal léte beépült az európai köztudatba mint a világ legnagyobb építménye, jelentőségét a XVIII. században már az egyiptomi piramisokhoz mérve a világ egyik csodájaként emlegették. A XIX. századra azonban már csak afféle haszontalan, omladozó műemléknek látta a világ. 1815-ben Johann Hübner (1668–1731) német geográfus helynévlexikonjában¹ azt írja a Nagy Falról, hogy „[e]z a’ fal az elő-óvásnak haszontalan munkája, most már itt ’s ott omladozik.”²

Alighanem a Nagy Fal – vagy ahogyan még emlegették: a „kínai nagy kőfal” – lehetett az egyik legkorábbi kifejezés az orientális szókincsünkben, amely metaforaként épült be a magyar nyelvbe. A XIX. század közepére már általánosan elterjedt és közérthető képként volt használatos a „kínai fal”, amelyre ideológiákat, emberi közösségeket, érdekcsoportokat egymástól elválasztó, áthatolhatatlan akadályként hivatkoztak. A keleti gyökereihez erősen ragaszkodó magyar nép számára különös jelentőséggel bírt a Nagy Fal, hiszen sok tekintetben olyanoknak láttuk magunkat, miként azt a „legnagyobb magyar”, Széchenyi István gróf fogalmazta meg 1843-ban: „[...] mintha csak tegnap hozott volna

¹ Johann Hübner (1668–1731) német geográfus helynévlexikonja teljes terjedelmében 1815-ben látott napvilágot.¹ Ennek magyarított változatát jelentette meg öt kötetben Trattner János Tamás (1789–1825) könyvkiadó 1816–1817-ben. Az első kötet tartalmazza a „China” szócikket (lásd Hübner 1816: 609–612).

² Hübner 1816: 613.

China falai mögül ki Álmos ükünk [...]”³. 1844-ben pedig egy „Chinai falak” című, a magyar a vidék és város összeférhetetlenségét és feloldhatatlan ellentéteit bemutató szarkasztikus írás bevezetőjében ez olvasható:

Van egy fal, óriási mű, melyet a’ mennyei birodalom’ lakói raktanak, hogy magokat a’ pokoltul – mi Mongolországnak neveznök – biztosítsák – az ismeretes ’chinai fal.’ Nem hiába, hogy mi – keleti faj’ par excellence – szinte azon vidékről jövénk egykoron, hol a’ világ’ hajdani hét csodáinak ezen egyike még ma is áll; de el is hoztuk ám magunkkal azon óriási mű’ élénk emlékezetét, ’s több századnyi mulatásunk alatt Európában nem birtuk azt elfeledni.... A’ mi magyarchinai falunk nem ugyan a’ mennyei birodalom’ ótalmára, hanem mégis a’ téjjel-mézzel folyó Kanahán’ biztosítására mondatik rakottnak, ’s fentartása’ szükségét szinte azért vitatják némelly magyar-chinaiak, mert különben kiáradna a’ téj, ’s elöntene bennünket a’ méz; és a’ nagy édességben majd megfulladnának a’ falon túl, vagy kívül lakók!⁴

1. kép A kínai Nagy Fal ábrázolása 1834-ből.⁵

A Kínában is járt földrajztudós, Cholnoky Jenő (1870–1950) 1900-ban már azt állapítja meg, hogy „[...] az elzárkózásnak valóságos mintaképeként, szálló igévé változott a khinai nagy fal.”⁶

³ [Széchenyi] 1893–1894 I. köt. 2. rész: 430.

⁴ *Mozaik* 1844: 44–45.

⁵ *GT* 1834, 1. (január 4.): 8.

⁶ Cholnoky 1900d: 434.

A kutatás témájának indokoltsága, újszerűsége

1948–49-ben a magyar sinológia, a hazai Kína-kutatás új korszaka vette kezdetét, amikor is a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem megreformálásakor létrejött a mai értelemben vett kínai szak.⁷ A sinológia ekkortól vált önálló tudományos diszciplínává, amelynek művelői a kínai nyelvet, történelmet és műveltséget magas szinten ismerő, professzionális szakemberek voltak.

Az új origó kijelölését nem csupán az 1949-es magyarországi történelmi fordulat, hanem a Kínában bekövetkezett társadalmi változás, az 1949. október 1-én kikiáltott, szocialista alapokra helyezett, baráti Kínai Népköztársaság megalakulása is indokolta. A Kínai Népköztársaság az 1911. december 31-ig fennálló császárságot, majd pedig az 1912. január 1-én létrejött köztársasági államformát váltotta fel. A két országban – Magyarországon és Kínában – mindössze hathétnyi különbséggel bekövetkezett, drasztikus társadalmi és politikai változás, egyben új és azonos ideológiai irányvonal kijelölését is jelentette. Az új Magyarországon az új, az internacionalizmusban egymásra találást követően, az elkövetkezendő két évtizedben a testvéri új Kína bemutatása élvezett prioritást. Sinológusaink mindemellett, a tudomány képviselőinek társadalmi felelősségének eszméjétől vezérelve természetesen törekedtek arra, hogy a hagyományos kínai kultúra értékeivel is megismertessék a magyar nagyközönséget. Ennek eredményeként következetes és rigorózus válogatási szempontokat követően kerültek lefordításra a klasszikus kínai irodalom, filozófia, esztétika stb. legmeghatározóbb, legjelentősebb alkotásai is.⁸

Az új origó azonban rövid időn belül áthatolhatatlan „kínai Nagy Fallá” épült, amelytől időben egyre jobban eltávolodva, egyre kevésbé lehetett átlátni. Egyre kevésbé látszottak, sőt jelentőségüket is szinte teljesen elveszítették az 1949 előtti magyar nyelvű Kína-ismeretek. Sem fontos, sem érdekes nem volt a császár- vagy a köztársaságkori Kína magyar kutatóinak eredményei. Nem számított hibának, sem a tudomány, sem pedig a kultúra képviselői nem emeltek kifogást, ha az újonnan születő sinológiai publikációk nem hivatkoztak, nem emlegették a XIX. századi, XX. század eleji, Kínában hosszú évtizedeket töltő, kínaiul kiválóan tudó hittérítők (Erdélyi Ignác, Ürge Ignác stb.) és a térségben többször megfordult egyházi személyek (pl. Vay Péter) beszámolóit, az imperialista

⁷ Csongor 2008.

⁸ Míg a magyarországi Kína-kép és a Kínával kapcsolatos ismeretek korai percepciójának és recepciójának kutatása továbbra is gyerekcipőben jár, addig a Japánnal kapcsolatos diskurzusok történeti vizsgálata már jóval előrébb tart – többek között Farkas Mária Ildikó átfogó kutatásai révén, lásd Farkas 2009, 2021, vagy Szabó Noémi Anna munkájának köszönhetően, lásd Szabó 2025.

szolgálatba szegődött vámtisztviselő (Faragó Ödön) tudósításait, vagy a még kínaiul sem tudó világutazó, netán a magyar őshaza felkutatásának megszállott arisztokratáinak (Andrássy Manó, Széchenyi Béla, Zichy Jenő stb.), gyanús ideológiákba gabalyodott tudósainak (Lóczy Lajos, Cholnoky Jenő), mérnökeinek (pl. Gubányi Károly), hajóorvosainak (Bozóky Dezső, Gáspár Ferenc), postamesterének (Kompolthy Jób) stb. műveiben összeírtakat. Az ő általuk közvetített, a modern tudományos kritériumokat teljesíteni messze nem tudó ismeretek semmi hasznossal nem járulhattak hozzá az éppen megszülető és fejlődő új Kína megismeréséhez, amelynek saját új ideológiai irányvonala is évtizedeken át épp az új Kínát reakciós örökségként mételyező kulturális értékekkel történő leszámolás volt.

A Kínával kapcsolatos, magyar nyelvű korai forrásaink könyvtárak, levéltárak mélyére száműzve szunnyadtak, sokszor antikváriumokból is nehezen és drágán beszerezhető ritkaságszámba mentek, illetve a feldolgozhatóság reménye nélküli archivált újságok, folyóiratok milliónyi oldalának hasábjain vártak a feltámadásra. Az elzárt és feledésre ítélt, egykori ismeretanyagból csak nagyon kevés dolognak sikerült felszínen maradnia a Kína-ismeretek új ideológiai áramlatában, hogy az általános műveltség részévé válhasson. Ilyen példának okáért a globetrotter műgyűjtő, Hopp Ferenc műtárgygyűjteménye, amely az államnak ajándékozott egykori villájából kialakított, a nevét viselő múzeum első tárgygyűjteménye lett, vagy az ideológia harcokra immunis, zseniális tehetségű Kosztolányi Dezső életművének izgalmas és értékes része, a japán és kínai versek műfordításai.

A kutatás célja, témája és a történettudományon belüli elhelyezése

Távlati célom a Kínával kapcsolatos magyar nyelvű források minél szélesebb körű feltárása, elemzése és abból a magyar Kína-kép kialakulásának, változásainak, fejlődésének, terjedésének, továbbörökítésének és hatásainak megrajzolása. Jelen kutatás ennek a tudományos célkitűzésemnek egyik igen jelentős mérföldköve. Feltevésem ugyanis, hogy a kialakuló Kína-kép elsősorban a Kínáról szerzett ismeretek recepcióján keresztül ragadható meg leginkább. Témám a történelemtudományon belül a kapcsolattörténet-kutatások sorába helyezhető, amely kutatást a célja és a jellemzői miatt a lehetséges vizsgálati módszerek számbavétele után az eszmetörténet módszereivel végeztem.

A kutatásom célja tehát, hogy átfogó képet rajzoljak arról a folyamatról, hogy a vizsgált korszakban, a kínai császárkor utolsó hét évtizedének idején a magyar nyelven

kommunikáló, világpolitikai érdeklődésű nagyközönségnek milyen lehetősége volt tájékozódnia a világtörténelem szempontjából rendkívül jelentős kelet-ázsiai birodalomról, valamint az európai gazdasági és hatalmi harcokban sokszor kulcsfontosságú versengés aktuálpolitikai eseményeiről. További célom kísérletet tenni annak bemutatására, hogy a megjelenő információk (hírek, elemzések, tudósítások stb.) mennyiben járultak hozzá a Kínával kapcsolatos, az általános műveltség részét képező ismeretek elmélyítéséhez.

A kínai császárság bukását előidéző eseményeknek (utolsó egy évtizedét leszámítva) Magyarország csupán passzív szemlélője volt. Ennek ellenére ekkorra már mélyen gyökeret vert az a felvilágosodással indult, elengedhetetlen szükségszerűségként megfogalmazott igény, hogy az európai civilizációval egyenlő értékű, ám önálló nemzetté csak úgy válhatunk, ha a világról minél szélesebb körű és alapos ismeretekkel rendelkezünk, arról írásban és szóban a saját nyelvünkön vagyunk képesek gondolkodni, vitatkozni, elemzést végezni és állást foglalni. Ennek a világnak az általam vizsgált korban már fontos szereplőjévé vált Kína. Az európai nagyhatalmak Kínához való viszonyulása nem egy esetben kulcsfontosságú szerepet játszott az öreg kontinens aktuálpolitikai eseményeinek, így magának a történelemnek az alakulásában is. Ennek nyomon követése, az ezzel kapcsolatos reflexió a magyar politikai és kulturális elit, valamint a közvélemény részéről többé nem marginális, az egzotikum-éhség kielégítését szolgáló szellemi kalandnak számított, hanem a politikai, a kulturális értékrendszerekkel való azonosulásunk, vagy épp az attól való elfordulásunk referenciarendszerének egyik eleme volt. A vizsgált korszak kínai eseményeivel kapcsolatos magyar reflexiók szinte soha nem váltak homogénné, mindig igen képlékeny, részleteiben éppen úgy, mint alapvető struktúrájában folyamatosan változó képet mutatattak. A változások elsősorban a magyar politika éppen aktuális, a Nyugathoz való viszonyulásunk függvényében következtek be. Azonban téves lenne a magyar Kína-kép alakulását, alakítását egyszerűen és teljes mértékben a nyugat-európai válaszok, vélemények átvételeként értelmezni.

A kutatásom során igyekszem hangsúlyozni és bemutatni, hogy a nyugat-európai – elsősorban a brit, a francia és a német – politikai és közgondolkodás dominálta közegben, a Nyugattól átvett, sztereotípiákkal erősen átítatott viszonyulási tendenciák mellett is, nem csupán az igénye jelenik meg annak, hogy önálló, sajátosan magyar véleményt formálva alakítsuk ki a saját Kína-képünket, de a XX. századra ez meg is valósul, a magyar Kína-kép jól megkülönböztethető. Nem titok, hogy ebben a hangsúlyosan magyar álláspont kialakulásában jelentős szerepe volt a magyarság ázsiai származástudatának. Példának okáért az osztrák miniszterelnök, Klemens Metternich (1773–1859) elhíresült degradáló

mondását, miszerint Ázsia a Landstrassénál, vagyis Bécs Magyarország felé eső külvárosánál kezdődik („Hinter der Landstrasse fängt Asien an” vagy „Asien fängt auf der Landstraße an”),⁹ mi, magyarok nemhogy sértőnek nem éreztük, de a nemzeti önérzetünkhöz, az európai, de mégis másságunk megélésének érvényességét láttuk benne.

A vizsgált időszak

Az általam vizsgált időszakban a Nagy Fal mögé zárkózott Kína már megszűnt annak a felvilágosult, csodálatra méltó, példaértékű és „filozófusok által kormányzott” birodalomnak lenni, amilyennek a felvilágosodás idején még Voltaire láttatta Európával. A nyugati világ Kína megítélésével kapcsolatban ekkorra már Johann Gottfried von Herder (1744–1803) még 1787-ben tett elmarasztaló véleményével azonosult, miszerint „Das Reich ist eine balsamirte Mumie, mit Hieroglyphen bemahlt und mit Seide umwunden; ihr innerer Kreislauf ist wie das Leben der schlafenden Winterthiere.”¹⁰ Herder vélekedése Magyarországon sem volt ismeretlen, művének a Kínáról szóló fejezetét Károlyi Sámuel (1818–1862) fordította magyarra 1841-ben. A herderi elhíresült mondás az ő tolmácsolásában így hangzik: „Ez ország egy balzsamozott, képjelekkel beírt és selyemmel beborított múmia; benső vérkeringése olyan mint a’ télen alvó állatoké.”¹¹ Magyarul is találunk arra példát, hogy már a XVIII. század végére megkopott a például még Bessenyeinél megjelenő egykor fényes Kína-kép. A *Magyar Hírmondó* 1797-ben azt írta, hogy „[a]’ Chínai alsó Rendű Nép, alábbvaló a’ leg-szegényebb ’s nyomorultabb Európai Népeknél.”¹²

A kutatás során vizsgálat alá vett korszak határait rendhagyó módon és tudatosan nem az Európa-centrikus kronológia történeti mérföldkövei között jelöltem ki. Mivel a vizsgálat fókuszában Kína történelme áll, kézenfekvőnek tűnt, hogy figyelembe vegyem a kínai történeti hagyomány korszakolását. A Kína belpolitikájába, az imperialista nagyhatalmak által történő drasztikus, jellemzően fegyveres beavatkozás időszakát a kínai történetírás a „megaláztatás évszázada”, vagy helyesebben: „a százévnyi nemzeti megaláztatás/megszégyenítés” (*bainian guochi* 百年國恥), amely alatt az 1839-től az 1940-es évekig terjedő időszak értendő. Az európai szemmel nézve patetikusnak tűnő, ám a kínaiak számára máig a történelmük során elszenvedett legjelentősebb nemzeti

⁹ Meyer–Schlippack 2016: 227.

¹⁰ Herder 1790: 20–21.

¹¹ Károlyi 1841: 78.

¹² *Magyar Hírmondó* 1797, 2. sz. (január 6.): 26.

megszégyenülések sorozatát összefoglaló korszaknév etimológiájának megértéséhez, mint Kína esetében oly sok minden másnak is, az ókorig kell visszanyúlni. A Konfuciusz előtti ókorban, a konfuciánus kánon öt klasszikus műve közé sorolt *Szertartások feljegyzései* (*Li ji* 禮記) című könyv 27. fejezetében az olvasható: „A dolgok (ti. erőforrások) miatti szégyenkezés elegendő (ok) az ösztönzésre, (hogy biztosítsák azokat); az ország (állapota) miatti szégyenkezés pedig elegendő (ok) ahhoz, hogy feltámasszák azt.”¹³ Ennek figyelembevételével lesz érthető, hogy a kínaiak számára a megaláztatás évszázada egyszerre a veszteség és a megváltás narratívájának része, amely nem csupán a történetírás része, de egyben legitimálja a jelenlegi Kínai Népköztársaság politikai rendszerét is. Erre hivatkozhatott és hivatkozik most is az 1949-től regnáló Kínai Kommunista Párt, hogy Kínát kirángatta erről a mélypontról, és globálisan előkelő pozícióba emelte. Sokat írtak már arról, ahogyan a kínai politikai elit manapság a nemzeti megaláztatás emlékét használja fel a nacionalizmus előmozdítására és egy olyan rezsim támogatásának megerősítésére, amely úgy képzei el magát, mint amely egyre eredményesebben képes blokkolni a nyugati hatalmak minden kísérletét, hogy Kínát ismét leigázzák vagy akár csak „megalázzák”. A „megaláztatás évszázada” narratíva legerősebb megfogalmazásában felhasználható a népi idegenellenesség erősítésére és a harcias fellépések igazolására a nemzetközi porondon, mindezt a múlt szégyenét „[soha] el nem felejtteni” (*wu wang* 無忘) jelmondat nevében.¹⁴ Annak is gazdag szakirodalma van, hogy a „megaláztatás évszázada” pontosan hogyan is fészülhető össze a nyugati történetírás korszakaival, illetve annak, hogy e százéves időszak alatt milyen kulcsfontosságú gócpontok, mérföldkövek jelölhetők ki. A vonatkozó szakirodalom közül én itt most csak Callahan (2004), Kaufman (2010), valamint a Zhou Shan (周山) és Zhang Chunbo (张春波) szerzőpáros (1998) munkáira hivatkozom. A kínai történészek 1998-as monográfiájukban a következő tíz eseményt határozták meg a „megaláztatás évszázadának” mérföldköveiként, amely megállapításaikat hat évvel később Callahan is változtatás nélkül elfogadta:¹⁵

1. A nemzeti megaláztatás kezdete és a szuverenitás elvesztése: az első ópiumháború;
2. a második ópiumháború;
3. a Yuanming palota lerombolása a francia–brit csapatok által;

¹³ Saját fordítás. Az eredeti kínai szöveg: *Wu chi zu yi zhen zhi, guo chi zu yi xing zhi* 物恥足以振之，國恥足以興之.

¹⁴ Kaufman 2010: 3.

¹⁵ Zhou–Zhang 1998: 23–25; Callahan 2004: 204–205.

4. az első japán–kínai háború (1894);
5. az orosz megszárlás Mandzsúriában;
6. a bokszerláadás leverése és a bokszerjegyzőkönyv kikényszerítése;
7. az orosz–japán háború Mandzsúriában (1905);
8. a „nehéz teher viselése”: a bocsánatkérő követségek megalázkodó missziói;
9. az 1931-es japán invázió;
10. a nankingi megszárlás (1937).

Máig nincs egységes történeti álláspont annak tekintetében, hogy pontosan mikor, kiktől és milyen formában szenvedte el Kína a megaláztatásait. Ennél a tíz tételből álló listánál jóval részletesebbek is léteznek, amelyek olyan további eseményekkel egészítik ki a felsorolást, mint például az egyenlőtlen szerződések (Nanking, Whampoa, Aigun és Simonoszeki), további egyenlőtlen szerződések kikényszerítése (Aigun 1858, Peking 1860), és Mandzsúria átengedése Oroszországnak, a kínai–francia háború (1884–1885): a Vietnám és Indokína feletti befolyás elvesztése, a brit Szikkim-expedíció (1888): a Burma feletti befolyás elvesztése, a Pavlov-egyezmény (1898): Liaodong orosz megszállása (1898), a brit expedíció Tibetbe (1903–1904): a Tibet feletti befolyás elvesztése.

Bármilyen felsorolást veszünk is alapul, látható, hogy mindegyik háttérben a nyugati, illetve a japán agresszív térnyerési szándék, a diplomáciai zsarolásokkal, de leginkább a fegyverekkel kikényszerített befolyásolás áll.

Ezeknek a tapasztalatoknak Kína önképére gyakorolt hatását nem lehet túlbecsülni. Az ópiumháborút és minden azt követő eseményt úgy tekintenek, mint ami visszavonhatatlan törést jelent Kína történelmi pályáján. Ennek az időszaknak az eseményei Kína hirtelen átalakulását jelezték egy hatalmas, büszke és egységes államból olyan állammá, amelynek területét „dinnyeként szeletelték fel” (*guafen* 瓜分) az idegen hatalmak, és amelynek hadseregét megalázták.¹⁶ Míg a kínai uralkodók és értelmiségiek korábban alig-alig ismerték a „nemzetközi” színteret, most azzal a gondolattal kellett megküzdniük, hogy létezik egy olyan globális hatalmi kapcsolatrendszer, amelynek dinamikája – bár szinte teljesen kikerült Kína ellenőrzése alól – meghatározza a sorsát. A nemzeti kisebbség érzése a szellemi és politikai elitek körében különösen erős volt, amikor Kína tapasztalatait Japánéval hasonlították össze: ahol Kína Japán

¹⁶ Wagner 2017.

felsőbbrendűjének, „idősebb testvérének” tartotta magát, ahonnan Japán a saját kultúráját származtatta.¹⁷

Kézenfekvőnek látszott tehát, hogy a vizsgált korszak kezdő időpontjaként az 1839-ben kirobbant első ópiumháború idejét jelöljem ki, amely egyben Kína újkori történelmének is a kezdete.

Nemcsak a nyugati nagyhatalmak intenzívebb kínai tevékenysége kezdődött ekkor, hanem a világpolitika aktuális eseményeivel is egyre behatóbban foglalkozó magyar nyelvű hírlapirodalom is az 1840-es évektől indul fejlődésnek, kezdve Kossuth Lajos 1841-től megjelenő *Pesti Hírlap*jával. A kutatás időhatárait igyekeztem egy belátható és vállalhatóan feldolgozható intervallumba helyezni. A kutatás záró időpontja, ameddig a vizsgálataim terjednek adott volt, hiszen a több mint kétezer éven át fennálló kínai monarchikus intézményrendszer összeomlásához vezető események korabeli magyar nyelvű sajtóból kiolvasható és összeállítható reflexiójának megírására vállalkoztam. A Kínai Köztársaságot 1912. január 1-én kiáltották ki, de majd csak február 12-én került sor az uralkodóház hivatalos lemondására. Az így kijelölt korszakhatárok közötti majd hetvenkét év ugyan nem fedi le teljes egészében a kínai történeti hagyomány által meghatározott, fentebb ismertetett sajátos korszak teljes egészét, azonban az e hét évtized alatt bekövetkezett politikai, diplomáciai és társadalmi változások, illetve ezek egyetlen gyújtópontba mutató hatása véleményem szerint jól megokolttá teszik a vizsgálat időkeretét. Akkor is, ha ezzel eltérek attól a hazai történészi hagyománytól, amely jellemzően az európai és különösen a magyar események tükrében határoz meg egy-egy vizsgálati korszakot (a hódoltság kora, a dualizmus kora, az első világháború ideje stb.).

A kutatás módszere

Mint azt már fentebb említettem, távlati tudományos célom a magyar Kína-kép kialakulásának és változásainak megrajzolása. Ez idővel értelemszerűen szükségessé teszi majd a Kínáról való ismereteink lehető legteljesebb körű feltérképezését, amely éppen úgy magába foglalja az általános lexikális ismereteket, mint a diplomáciatörténeti vonatkozásokat, sőt a filozófiai, irodalmi és képzőművészeti hatásokat egyaránt. Jelen kutatásommal azonban ennek csupán egy szeletére fókuszálok. Az, hogy a kínai császárkor utolsó hét évtizedének eseményei közül azokat vizsgálom, amelyekben a nyugati imperialista hatalmak (idővel Japán csatlakozásával) intervenciós tevékenységei

¹⁷ Kaufman 2010: 5.

alapvetően járultak hozzá egy birodalom lerombolásához, és kényszerítették ki annak több ezer éves államformájának megváltoztatását, önmagában többféle megközelítést tenné lehetővé egy kutatás számára.

Jelen kutatásomhoz választott módszerem az eszmetörténeti kutatás, amely Romsics Ignác definíciójában „[...] az emberi cselekvés és a politika mozgatórugóiként felfogott eszmeáramlatok, ideológiák és világnézetek iránt érdeklődik”.¹⁸ Az eszmetörténet-kutatás mára megtalálta a helyét a tudományok között. Az eszmék történetének, magának az emberi gondolkodás alakulásának vizsgálatának módszertani koncepciói, sőt magának a diszciplinának a létjogosultsága is hosszú évtizedeken át tudományos viták keretében állt. E helyütt nem kívánom ismertetni, sem összefoglalni, hogy példának okáért a történelemtudomány keretei közé helyezés tekintetében milyen kísérletek történtek, kik és milyen metodológiai megközelítéssel igyekeztek érvényességét alátámasztani, vagy hogy az eszmetörténet olyan jelentős teoretikusainak, mint Wilhelm Dilthey (1833–1911), Arthur Lovejoy (1873–1962), Isaiah Berlin (1909) és Quentin Skinner (1940–) nevével fémjelzett iskoláknak miért nem sikerült jelentősebb hatást gyakorolniuk a történelemtudományra.¹⁹ Mára megtörtént az eszmetörténet (*intellectual history* vagy *history of ideas*) elkülönítése és megkülönböztetése a szellemtörténettől, a művelődés-, vagy más néven kultúrtörténettől, illetve a filozófiatörténettől.²⁰ Gyáni Gábor a konvencionális történetírás „homogentitásának” jelenkori változása kapcsán, az eszmetörténet képviselőinek (John Dunn, John G. A. Pocock, Quentin Skinner, Tichard Tuck) történeti szemléletére hivatkozva megjegyzi, hogy „[...] a történelmi tapasztalat fogalma is felértékelődött, amely a történelmi ágensek »reális világának« a nézőpontjából tekintett történelem fogalmát részesíti immár előnyben a hátratekintő történeti szemlélet rovására, vagy legalábbis komolyan számol vele a múltat elbeszélve”.²¹ Az idő igazolta, hogy az eszmetörténet mint önálló diszciplína az eredményeivel igenis képes jelentős mértékben hozzájárulni a történeti kutatások egészéhez.²² Fabiny már 1978-ban a történelemtudománynak három olyan ágát is

¹⁸ Romsics 2024: 358.

¹⁹ Ennek a témának kiváló összefoglalását adta pl. Kovács Dávid az „Eszmetörténet és történettudomány” címmel megtartott előadásán, amely 2018-ban az *Eszmetörténeti lehetőségek* című műhelykonferencián hangzott el. (Budapest: Hild-villa, 2018. május 15.).

²⁰ Az eszmetörténet definiálására és a fentebb felsorolt diszciplináktól történő megkülönböztetésének Fabiny Tibor az 1978-as szakdolgozatának bevezetőjében még hosszan és részletesen volt kénytelen ismertetni, lásd Fabiny 1978: 138–148.

²¹ Gyáni 2020: 438.

²² Fabiny 1978: 149.

megnevezte, amelyek terén az eszmetörténeti kutatások indokoltak és hasznosak. Ez a három ág a társadalomtörténet, a közvéleménykutatás-történet és a kapcsolattörténet.²³

A kapcsolattörténetet természetesen hiba lenne például leszűkíteni a diplomáciai kapcsolatokra, vagy utazók révén megvalósult konkrét érintkezésekre, hiszen az eszmék nem kizáróan ezeken a módokon terjedhetnek, így a magyar Kína-kép kialakulását elősegítő impulzusokat sem akarom e keretek közé szűkíteni.

A kutatás kezdetekor és annak során mindvégig magam is vallottam azt, amit Boros János 2022-ben írt tanulmányában ekként fogalmazott meg:

A történet vagy a történetek összessége, a történelem önmagában nem létezik, pusztán egy eszme alapján csoportosított eseménysorként, eseményrétegezetséggé értelmezhető. Így és így akarjuk felfogni a történelmet, így és így értelmezzük, hogy mit tartunk történésnek, és eszerint ragadjuk meg vagy konstruáljuk az eseményeket. Nincs esemény az azt létrehozó konstruáló aktus nélkül. Minden esemény értelmezés, értelemadás vagy racionális struktúrájú cselekvés eredménye. A már megtörtént események későbbi értelmezése az esemény újra létrehozása a visszatekintésben vagy visszaemlékezésben, új esemény. Valójában egy esemény csak akkor történt meg, ha visszaemlékeznek rá, és akkor történik meg, ha tudatos emberi cselekvések alakítják.²⁴

Az eszmetörténeti kutatás szempontjából a nehézséget számomra is elsősorban az jelentette, hogy „[...] az eszmetörténet lehetetlensége nem logikai, hanem inkább módszertani lehetetlenség”.²⁵ Boros szerint az eszmetörténetnek nem érdemes és nem is lehet pontos diszciplináris meghatározását adni. Szerinte az eszmetörténet egyszerre olyan filozófiai és történeti diszciplína, amely szoros összefüggésben áll „[...] a filozófiatörténettel, a gondolkodástörténettel, az eseménytörténettel, az úgynevezett szellemtörténettel, az intellektuális történelemmel, az irodalomtörténettel, a művészettörténettel és a vallások történetével”.²⁶

A kutatást tovább nehezítette, ám ezzel együtt még izgalmasabbá tette, hogy Kína magyar megismerése, értelmezése, politika és ideológiai változásainak nyomon követése, nem egyetlen eszme hatása alatt ment végbe. A magyar Kína-kép kialakulásának megrajzolásához nem csupán az adott korszak politikai igazodási igényeit és

²³ Fabiny 1978: 149.

²⁴ Boros 2022: 9.

²⁵ Boros 2022: 11.

²⁶ Uo. 12.

szükségszerűségeit kell figyelembe venni, hanem a korra jellemző ideológiákat, szellemi áramlatokat is. Éppen ezért elengedhetetlen, hogy az olyan politikai, filozófiai, sőt művészeti ideológiák filterhatását is észrevegyük és értelmezzük, mint az imperializmus, a kolonializmus, a kapitalizmus, a republikanizmus, a liberalizmus, a demokrácia, a katolicizmus, a protestantizmus, a romantika, az orientalizmus, a xenofóbia, a „sárga veszedelem”, vagy épp a sajátosan magyar turanizmus.²⁷

A kutatás forrásairól

A kutatás céljából adódóan értelemszerű volt, hogy elsődleges forrásként a korabeli sajtót válasszam. Mindezzel együtt továbbra is hangsúlyozom, hogy kutatásomat ennek ellenére sem a sajtótörténeti kutatások sorába helyezem. A sajtó történeti forrásként való felhasználása módszertani szempontból sokáig megosztotta a magyar kutatókat. Gyáni Gábor 2006-ban megjelent cikkében hívta fel a figyelmet a társadalomtörténeti nézőpont fontosságára a sajtótörténeti kutatásokban, és egyben élesen bírálta az elmúlt évtizedek sajtótörténeti vállalkozásait.²⁸ Eltekintek hát attól, hogy hosszasan indokoljam a sajtó felhasználását a kutatásomhoz, hiszen ez mára nem csak az esztétörténeti, de történelemtudományi kutatásokban is általánosan elfogadottá vált. Ezt azt állításomat támasztja a 2023-ban, Kerepeszki Róbert és Schrek Katalin szerkesztésében megjelent *Bevezetés a történettudományba és a történelemtudományok módszereibe* című legfrissebb kézikönyv is, amelyben egy külön alfejezetet szenteltek a sajtóforrásoknak.²⁹ Az ilyen, elsősorban sajtótörténeti vizsgálódásokat ugyan felgyorsította és megkönnyítette a sajtótermékek rohamléptékű digitalizációja, de mint Fedeles-Czeferner Dóra is megjegyzi „[a]z online hozzáférhető sajtóforrások roppant mennyisége [...] alapvetően hibás fókuszú kutatásokat is eredményezhet, amennyiben nem kerül sor a vizsgálat megfelelő előkészítésére és a munkafolyamatok lehatárolására”.³⁰ A szerző ezalatt elsősorban arra kívánja felhívni a figyelmet, hogy célszerű a sajtóból kinyert információkat más típusú (pl. levéltári) forrásokkal összevetni, illetve a kutatónak törekednie kell arra, hogy nem csupán

²⁷ Megjegyzendő, hogy a 2005-ben megjelent, az esztétörténet hatkötetes monumentális kézikönyvében, a *New Dictionary of the History of Ideas*ban nem csak szócikk formájában, de említésként sem jelenik meg a „sárga veszedelem” (*Yellow Peril*) és a turanizmus, lásd Horowitz (szerk.) 2005.

²⁸ Gyáni 2006.

²⁹ A hivatkozott alfejezet (3.3.) szerzője Fedeles-Czeferner Dóra, lásd Kerepeszki – Schrek (szerk.) 2023: 135–142.

³⁰ Kerepeszki – Schrek (szerk.) 2023: 135.

az újságcikkek egyszerű kivonatolását végezze el, hiszen „ez csupán az eseménytörténet (torzító) »újra-elbeszélését« teszi lehetővé”.³¹

A sajtóforrások kiválasztásakor mindenekelőtt jól körül kellett határoznom azon sajtótermékek körét, amelyeket elsődlegesnek tekintek, mintegy a kutatásom vezérfonalát, gerincét alkotják. Szerencsére az általam vizsgált korszak kezdete néhány év eltéréssel egybeesik a magyar sajtó megújulásával, a magyar hírlapirodalom elindulásával. Az 1840-es években ér véget az a viszonylag hosszabb időszak, amelyben az irodalmi folyóiratok töltötték be a politikai sajtó funkcióját is.³² A bécsi kormányzat kompromisszumkészségének és a cenzúrafeltételek enyhülésének köszönhetően a korábbinál már kedvezőbb feltételek között jelenik meg a politikai irányzatok szerint tagolódott politikai hírlapirodalom. A bécsi kormány elvárásait és tűrőképességét elsősorban a lapok belpolitikai írásai tették próbára, de ugyanekkor ezeknek a hírlapoknak volt köszönhető az is, hogy a birodalmat, majd később a monarchiát kevésbé érintő, távoli külpolitikai eseményekről is rendszeres információk lássanak napvilágot magyar nyelven. A korai hírlapirodalom köréből mindenképpen kiemelkedő Kossuth Lajos (1802–1894) *Pesti Hírlapja*, amely a nemesi liberális reformellenzék lapjaként indult 1841 januárjában. Először a lap 5. számának külpolitikai rovatában olvasható egy rövid hír az ópiumháború aktuális (három hónappal korábbi) történéseiről, és fennállása alatt mindvégig, elsősorban angol lapok alapján rendre tájékoztat is a kínai eseményekről. Kossuth lapja azonban csak nyolc évet élt meg, hiszen 1849 januárjában betiltották és megszüntették. A kutatásomban vizsgált korszak első évtizedének forrásaként elsősorban a *Pesti Hírlapban* megjelentekre támaszkodtam.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc utáni két évtized legfontosabb sajtótörténeti eseményeként tarják számon a *Pesti Napló* 1850. március 9-i indulását. A heti hat alkalommal megjelenő napilap 1939. októberi megszűnéséig az egyik legmeghatározóbb és legtöbb előfizetővel rendelkező politikai napilapnak számított.³³ Mivel tehát a *Pesti Napló* 1850-től az általam vizsgált korszakban mindvégig létezett, ezért kézenfekvő volt, hogy javarészt erre a sajtóorgánusra támaszkodjam.

Mivel a kutatásom nem egyszerűen a kínai események nyomon követése, ezért a hírek mellett nagy hangsúlyt fektettem azon cikkekre, vezércikkekre, publicisztikákra, tárcákra stb., amelyek analitikus összefoglalását vagy valamilyen szempont szerinti

³¹ Uo. 135.

³² Kókai – Buzinkay – Murányi [1994]: 81.

³³ Kókai – Buzinkay – Murányi [1994]: 119; Buzinkay 2008: 38–41.

értékelését adják az aktuális történéseknek, amelyeknek sok esetben a szerzői is ismertek. Az ilyen típusú vizsgálatokhoz természetesen bevontam a további korabeli lapokat is, amelyek így hasznos és tanulságos kiegészítést adják a *Pesti Napló*ban megjelenteknek.³⁴

A tézis felépítése

Arra a törekedtem, hogy a disszertáció felépítése logikusan és lehetőleg arányosan tükrözze a vizsgált korszak kínai események által megragadható és kijelölhető csomópontjait. E törekvésem eredményeként hét fejezetre osztottam a vizsgált korszakot, kezdve az első ópiumháborútól (3. fejezet) egészen „a dinasztia és a császárság utolsó évtizedéig” (9. fejezet).

A magyar–kínai kapcsolattörténet kutatása még mindig a kezdeti stádiumát éli, így ezen a téren érdemben hagyományos historiográfiáról nem beszélhetünk. A két ország kapcsolattörténetének modernkori vizsgálata Józsa Sándor 1966-ban megjelent kandidátusi disszertációjával vette kezdetét,³⁵ azonban ezt követően még az általa vizsgált, az Osztrák–Magyar Monarchia idejének kapcsolattörténeti fókuszú kutatásai is jó időre abbamaradtak.³⁶ Érdemes még megemlíteni Várnai András tanulmányait, aki az 1970-es, 1980-as években foglalkozott a kínai történelem és gondolkodás korai európai recepciójával.³⁷ A terület kutatása csak az elmúlt évtizedekben kapott újabb lendületet, amelynek képviselői Vámos Péter,³⁸ Mervay Mátyás,³⁹ és a történész-sinológusok legfiatalabb nemzedékének tagja, Mátyás Anna Réka.⁴⁰ Azonban a magyar–kínai kapcsolattörténet vizsgálatában kifejezetten eszmetörténeti megközelítésű kutatás mindezekig nem történt.⁴¹

A disszertáció első fejezetében Kína megismerésének magyar nyelvű forrásait mutatom be a XVIII. század végétől a XX. század elejéig. Ebben az általános áttekintésben igyekeztem a történeti vonatkozású forrásokra koncentrálni, de szükségesnek láttam, és

³⁴ A kutatáshoz felhasznált egyéb sajtótermékek jegyzékét lásd a Felhasznált irodalomban.

³⁵ Józsa 1966.

³⁶ Megjegyzendő, hogy Galla Endre 1968-ban megjelent monográfiája tartalmaz ugyan történeti áttekintést, de elsősorban mégis a magyar irodalom kínai megjelenésére fókuszál, amelyről érdemben majd csak 1912 után, a Köztársaság idejétől számítva beszélhetünk (lásd Galla 1968).

³⁷ Lásd pl. Várnai 1985.

³⁸ Vámos 2003, 2005, 2018, 2020.

³⁹ Mervay 2022.

⁴⁰ Mátyás 2023, 2024a.

⁴¹ A magyar nyelven született eszmetörténeti megközelítésű és kínai vonatkozású kutatások mindenképpen említésre méltó példája Tóth Áron 2022-es „Rómától Pekingig” című tanulmánya, amelyben a szerző a XVIII. század közepének építészeti gondolkodásában végbement változásokat vizsgálja és elemzi a kelet-ázsiai művészetet utánzó *chinoiserie* tükrében, lásd Tóth 2022.

gyakorta elválaszthatatlan is volt a művelődéstörténeti ismeretek forrásaival is foglalkozni.⁴²

A 2. fejezet szintén bevezető jellegű, ugyanis ebben a fejezetben az európai imperialista hatalmak azon törekvéseit, illetve ezek magyar nyelvű recepcióját mutatom be, hogy békés úton, a diplomácia révén kíséreljenek meg gazdasági haszonra szert tenni a világtól elzárkózott Kínai Birodalomban. A korai szerződések és szerződések kötésére tett próbálkozások sorában a XVII. század végétől az ópiumháború hajnaláig mutatom be az orosz, a holland és a brit követjárások történetét a korabeli magyar nyelvű források tükrében.

A 3. fejezettől kezdve egészen a 9. fejezetig összesen hét fordulópontot, időszakaszt kijelölve mutatom be a vizsgált hét évtized eseményeinek magyar nyelvű megjelenését, illetve azok magyar nyelvű fogadtatását. Mindegyik fejezet bevezetőjében rövid, átfogó bemutatást adok az adott időszak történéseiről, valamint azon konkrét eseményekről, személyekről, helyszínekről, amelyek és akik sajtóban történő megjelenésére fókuszáltam. A fejezetek utolsó alpontja minden esetben az adott korszaknak, eseménysornak a sajtón kívüli magyar nyelvű megjelenését, fogadtatását, értékelését tartalmazza.

A dolgozat nagyszámú, az ezret meghaladó, lábjegyzetek formájában feltüntetett hivatkozást tartalmaz. A magyar könyvészeti, tipográfiai szabálynak megfelelően, amely a szövegben csak a maximum három számjegyből álló lábjegyzetszámozást preferálja, a hivatkozások számozását minden fejezet elején újra kezdtem.

A korabeli idézetek esetén a szövegeket meghagytam eredeti formájukban, azokon csak a legszükségesebb és legnyilvánvalóbb emendálást végeztem el (pl. a nyomdahibák esetében).

A sinológiai szakmai követelményeknek megfelelően, a kínai személy- és helyneveket, valamint a kínai kifejezéseket fejezetenként az első előfordulási helyükön zárójelben kínai írásjegyekkel feltüntetve is megadtam.

A disszertáció végén található a felhasznált források és szakirodalom jegyzéke, amely tartalmazza az újságok, folyóiratok elnevezésének a hivatkozásban használt rövidítéseit, illetve elkülönítve az elsődleges forrásaimat és a szakirodalmi forrásként használt magyar és idegen nyelvű műveket.

⁴² Ilyen jellegű összefoglalások olvashatók Salát Gergelytől, lásd Salát 2023, 2024.

A kínai és japán szavak átírásáról

A kínai nevek, kifejezések átírásának esetében a hazai és a nemzetközi tudományos gyakorlatnak megfelelően az úgynevezett *pinyin* (拼音) latin betűs átírást használom. Ettől csak azokban az esetekben térek el, ha az adott szó vagy név más formában már a magyar köznyelv részévé vált (pl. Peking, Nanking, Sanghaj, Tiencsin, tajping, Szun Jat-szen stb.). A kínai szavak és nevek kínai írásjegyekkel történő feltüntetésekor (fejezetenként az első előfordulásakor), ugyancsak a hazai és a nemzetközi tudományos gyakorlathoz alkalmazkodva, az úgynevezett *fantizi*-t (繁體字), vagyis az írásjegyek nem egyszerűsített, hagyományos formáját használom. A japán neveket és szavakat az MTA helyesírási előírásai alapján a magyar fonetika szabályai szerinti átírásban közlöm. Kivételt ez alól azon japán szavak képeznek, amelyek a magyar nyelvben már meghonosodtak valamilyen formában (pl. Tokió).

1. Kína megismerésének magyar forrásai a XVIII. század végétől a XX. század elejéig

1. 1. Az európai Kína-kép kialakulása – Kína mint a világtörténet-írás része

A kereskedők, utazók és misszionáriusok leírásai alapján a XIII. századtól a XVIII. századig kialakult európai Ázsia-kép – így a témám szempontjából hangsúlyozandó Kína-kép is – korántsem tükrözték pontosan a valós kínai viszonyokat. E beszámolók, leírások szerzőinek motivációja, írásaik állításainak egyenetlen, olykor erősen megkérdőjelezhető megbízhatósága javarészt csak fokozta a korabeli európai elit számára azt a képzetet, hogy Kína idegen kultúráktól mentesen kialakult, tiszta és érintetlen ókori bölcsességből táplálkozó birodalom, amelyet a felvilágosodás korára már eszményített példaként állítottak. Filozófusok és történészek vetítették ki Kínára a tökéletes kormányzásról, társadalomról és morálról vallott saját ideáikat. Várnai szerint a Kína-kép alakulását leginkább meghatározó művek szerzői – mint például Marco Polo (1254–1324), Juan Gonsales di Mendoza (1545–1618), Matteo Ricci (1552–1610) művét feldolgozó Nicolas Trigault (1577–1628) és Martin Martini (1614–1661), a jezsuita misszionáriusok addigi munkásságát összefoglaló Jean Baptiste Du Halde (1674–1743) – „mind lényeges adalékokat szolgáltatnak egy távoli és idegen világ megismeréséhez, de e világ igazi helyzetét, lényegi viszonyait, az európaiaktól való eltérésének mikéntjét és okait nem tudták helyesen visszaadni. Leírásaik és magyarázataik alapján egy széles, de ezáltal szétcsúszó kép alakult ki, amelyet így aztán az európai gondolkodók koncepciójuknak megfelelően értelmezhettek.”¹

Kína európai megismerésének évszázadai alatt fejlődött ki az igény, hogy az ember kutatni kezdte saját történelmét, és egy egyre táguló világban keresett választ arra, hogy mi a történelem. E korai, kezdetleges vizsgálatnak vitathatatlan eredménye azon törekvés megszületése, hogy Európát a maga történelmével és kultúrájával elhelyezzék a világban, amihez elengedhetetlen a Föld más történelmeivel és kultúráival való viszonyának meghatározása. Ebben a folyamatban, mint ahogy azt Várnai megállapítja: „[a] történelem-elméletek alakulására és egyáltalában a történelemnek mint fejlődésnek a felfogására mintegy katalizátorként hatott a keleti világ, elsősorban Kína birodalmának megismerése”.²

¹ Várnai 1976: 19.

² Uo.

E hat évszázad alatt felhalmozott, Ázsiával, azon belül Kínával kapcsolatos színes, mozaikszerű ismeretanyag biztosított táptalajt a XVII–XVIII. században megfogalmazott társadalom-, gazdaság- és történelemelméletek számára. Kína vizsgálata olyan rendkívül jelentős gondolatok inspirálója lett, mint Pierre Bayle (1647–1706) ateizmus-elmélete; Leibniz (1646–1716) *harmonia praestabilita*-ja; Giambattista Vico (1668–1744) történelem-elmélete, Montesquieu (1689–1755) államelmélete; Voltaire (1694–1778) jóindulatú-felvilágosodott despotizmus-abszolutizmus koncepciója; az enciklopédisták zsarnokság- és despotizmus-képe; a fiziokrata François Quesnay-nek (1694–1774) az a feltevése, hogy az egyetlen tényleges értéket termelő gazdasági szektor a mezőgazdaság; Adam Smithnek (1723–1790) az a felismerése, hogy Ázsia (ti. Kína) stagnáló, a fejlődésben megrekedt terület; vagy Herdernek (1744–1803) az a gondolata, hogy Ázsia nem kevesebb, mint magának az emberi civilizációnak a bölcsője.

Ilyen előzmények után és körülmények között született meg a francia felvilágosodás XVIII. századi nagyhatású műfaja, a filozofikus világtörténet. Penke Olga szerint az irodalmi műfajként művelt világtörténet-(írás) elsődleges kritériuma a hasznosság, a tanításra, nevelésre való törekvés volt, s elsősorban a történetírás XVIII. századi körülményei, az *Enciklopédia* történetírás-fogalma és az előzmény-, illetve társműfajok változásai befolyásolták.³

Kína történelmének – valamint az olyan kultúrák történelmének, mint az indiai, a muszlim és a perzsa – a világtörténelem-írásba való beemelésében jelentős szerepe volt Voltaire-nek. Az ő jezsuita forrásokra, leginkább Du Halde írásaira támaszkodó Kína-képe némiképp megszépített, „mégis eléggé megbízható és főleg igen érdekes és változatos”.⁴ Voltaire az *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations et sur les principaux faits de l'histoire depuis Charlemagne jusqu'à Louis XIII* („Tanulmány a nemzetek szelleméről és erkölceiről, valamint a történelem legfontosabb tényeiről Nagy Károlytól XIII. Lajosig”)⁵ című, 197 fejezetes világtörténete élére tette Kínát, azt bizonyítván, hogy Európától függetlenül is, sőt az európai civilizációkat is megelőzve kifejlődtek olyan társadalmi és kulturális rendszerek, amelyek képesek voltak az embert boldoggá tenni. A „kínai modell” állama a felvilágosult abszolutizmus mintaképét idézi, amelyben a gazdasági- és adórendszere racionális és teljesítményre serkentő. Voltaire a kínai történetírást

³ Penke 2000: 23.

⁴ Uo. 110.

⁵ Voltaire világtörténetének első változata 1745-ből származik, de általában az 1756-os kiadást tekintik referenciaszövegnek, amelyhez a szerző még több mint egy évtizeden át fűzött kiegészítéseket.

hitelesebbnek tartja az európainál, találmányait pedig fejlettségük bizonyítékának tekinti.⁶ A kínai törvénykezéssel kapcsolatban is elismerően nyilatkozik, hiszen az nem a bűnöket bünteti, hanem az erényeket jutalmazza, bölcsőbb az európaiakénál. Kiemeli, hogy társadalmi megbecsülést az egyén érdemei útján szerezhet, nem pedig az öröklött előjogok biztosítják azt a számára.⁷

Fontos megjegyezni, hogy az európai Ázsia- és Kína-kép egyoldalú megismerési folyamat eredményeként alakult ki, és nem kölcsönös, egyenlő rangú felek konszenzusa tükröződik benne. A megismerni vágyott civilizációnak nem volt módja, lehetősége, sőt szándéka sem, hogy a róla kialakított képet alakítsa, vagy akárcsak pontosítsa, árnyalja. A posztkolonista szemlélettel való leszámolás jegyében, az ázsiai származású modern, kortárs kutatók ezt rendszeresen hangsúlyozzák is. Például Wang Hui (汪晖) megállapítja:

Ázsia eszméje valójában nem ázsiai, hanem európai fogalom. A XVIII–XIX. századi Európában a társadalomtudományok (a nyelvészet, a történelem, a földrajz, a jogfilozófia, az államelmélet, a fajok eredetének kutatása, a historiográfia és a politikai gazdaságtan) a természettudományokhoz hasonlóan gyors fejlődésen mentek keresztül, s közös eredményeik nyomán új világtérkép rajzolódott ki. Az Európáról és Ázsiáról formált képzetek integrálódtak a „világtörténelem” fogalmába. Montesquieu, Adam Smith, Hegel és Marx (mások mellett) megalkották az Európával szembeállított Ázsia-képet, amelyet beillesztettek a történelemről formált teleologikus felfogásba, s amely így foglalható össze: többnemzetiségű ázsiai birodalmak versus európai monarchikus/szuverén államok; ázsiai despotizmus versus európai politikai és jogrendszerek; ázsiai (nomád és földművelő) termelési mód versus európai városi életmód és kereskedelem.⁸

Mindezt figyelembe véve az ekkor született Kína-leírások, történeti munkák és elméletek mégis rendkívüli jelentőségűek, hiszen egészen a XIX. századig erőteljesen meghatározzák az európai Ázsia-képet. Hatásuk érezhető és kimutatható az európai gazdasági, politikai közgondolkodásra, sőt még a művészetekre és a mindennapokra is, ahogy Várnai fogalmaz:

⁶ Voltaire a kínai irodalom szerelmese is volt. Erről árulkodik a *L'Orphelin de la Chine* című drámája is. A XIII. században íródott kínai drámát, a *Zhaoshi gu'ert* 趙氏孤兒 („A Zhao család árvája”) 1731-ben Joseph Henri Marie de Prémare (1666–1736) jezsuita atya fordította franciára. Voltaire ez alapján írta meg *L'Orphelin de la Chine* című drámáját 1753-ben. Ezt a műkedvelő Haskó Amália (1840–1890) – Maczanek István (1826–1876) pesti ügyvéd özvegye, 1882-től Gróf Beleznay Pál (1840–1909) felesége – fordította magyarra, és saját verseivel, valamint egy saját maga által írt kínai történelmi vázlattal egybeszerkesztve jelentette meg Ilma álnéven magánkiadásban 1883-ban. Lásd [Haskó] 1883.

⁷ Penke 2000: 110.

⁸ Wang 2005: 2.

„[e]nnek következménye az a szemléletmód, amelyet a *common sense* ismereteibe és a Keletről alkotott képbe mindmáig szinte bevésték, összes értékeivel és káros következményeivel együtt.”⁹

A XVIII. század második felének Európájában a Kelettel, így a Kínával kapcsolatos alapvető ismeretek már megjelentek a kor oktatásában is. Példának okáért Festetics Györgynek (1755–1819), aki tizenhat éves korától a bécsi Theresianumban tanult, egy 1773-ból fennmaradt, latin nyelvű, százhusz kérdésből álló irodalomtörténeti tételsora bizonyossága szerint az óperzsa misztikus irodalomtól kezdve, a bibliai szerzőkön és a latin egyházatyák művein át már a kínai, sőt a japán és a koreai irodalommal kapcsolatos ismereteiről is számot kellett adnia.¹⁰

1. 2. Kína megismerésének magyar nyelvű kezdetei a felvilágosodás idején és a reformkori irodalomban

Mai ismereteink szerint Kína első magyar nyelvű említésével egy 1559-ben Krakkóban megjelent műben találkozhatunk. A Székely István (1505–1565) reformátor és krónikairó által írt mű 1558. november 14-ig tárgyalja a világ történetét, elsősorban egyházi szemszögből. A történelmet szigorúan kronologikus rendben tárgyaló műben a magyarországi tatárjárást követően, az 1244-es események tárgyalásakor olvasható, hogy: „Gino Can á Tataroknac Harmadik Imperatorok, ki á Scithiabelieket meg giöze, es maganak lako helt valaszta Cathaioba”.¹¹

A Gino Can néven említett mongol uralkodó nem más, mint Dzsingisz kán unokája, Güjük (1206–1248), akit a kurultáj apja, Ögödej (1186–1241) halála után csak öt évvel, 1246-ban választott meg nagykánnak. Ő volt az, aki a perzsául íródott levélben azt állította, hogy azért támadták meg Magyarországot, mert IV. Béla kivégeztette a követeit. A Székely által említett 1244-es évben semmi történelmi jelentőségű nem történt Güjük életében, a krónikairó feltehetően az 1246 augusztusában történt trónra lépésére utal, amikor Güjük bevonult a Mongol Birodalom akkori fővárosában, Karakorumba.

A Kína elnevezésére használt Cathaio annak a Cathay szónak a változata, amelyet Marco Polo használt először a könyvében, és amely annak a kitan (többesszámban: kitaj; kínaiul: *qidan* 契丹) népnek a nevéből származik, amely 916 és 1125 között Liao (遼)

⁹ Várnai 1976: 19.

¹⁰ Kurucz 2006: 101.

¹¹ Székely 1559: 181.

néven saját dinasztíája által uralt birodalmat hozott létre Észak-Kínában. Ez az elnevezés még a XVII. századi európai szövegekben és térképeken is használatban volt.

A XVIII. század közepéig a magyarországi könyvtermés javarésze olyan vallásos irodalom volt, melynek szerzői túlnyomó többségben egyházi (katolikus és protestáns) személyek. Az irodalmi alkotások zöme is valláserkölcsi vagy vallásbölcseleti kérdéseket boncolgatott. Jelenlegi tudásunk szerint az Európán kívüli világ (Kína, Japán, Kokinkína, Kanada és Brazília) említésének első magyarországi, azonban még latin nyelvű emléke Szdellar Franjo (1685–1745) horvát származású jezsuita szerzetes nevéhez fűződik.¹² Az 1720-ban Nagyszombatban megjelent mű első részének hét fejezete foglalkozik Kínával.¹³ Az Annus és Nicanor közötti párbeszédekben megírt művében Szdellar „a kínai gondolkodás dicséretét zengi, a kínai uralom autoritását dicsőíti, és a faluközösségek birodalom-fenntartó munkáját példaként emlegeti.”¹⁴ A kínai társadalom berendezkedését az Aquinói Tamás által elképzelték és leírtak egyik lehetséges megvalósulásának tekinti.

1774-től 1815-ig öt (!) különböző magyar fordítása is létezik annak az ál-keleti témájú műnek, amely először Londonban jelent meg 1750 novemberében.¹⁵ A *The Oeconomy of Human Life* című mű névtelen szerzője bevezetőjében azt állítja, hogy az eredeti mű Lhaszában, a dalai láma könyvtárából került elő, amelyet kínaira fordítottak, egy angol utazó pedig a kínai fordítást ültette át angolra. A mű olyan népszerűvé vált, hogy a XVIII. század végére több mint kétszáz kiadás látott napvilágot, és a magyaron kívül latinra, olaszra, velszire és gael nyelvre is lefordították.¹⁶ Az erkölcsstani kérdéseket boncolgató mű teljes terjedelmében olyan erősen biblikus hangvételű, hogy már a megjelenésekor is megkérdőjelezték annak hitelességét.¹⁷ A modern filológiai és irodalomtörténeti kutatások kiderítették, hogy a korszak egyik legnagyobb hatású európai könyvsikerének nem csupán kiadója, hanem szerzője is az íróként, költőként és drámaíróként is számon tartott Robert Dodsley (1703–1764).¹⁸

¹² Szdellar 1720.

¹³ Uo. 5–65.

¹⁴ Várnai 1985: 31.

¹⁵ *A bölcsességnek és jó erkölcsnek könyve, a kegyes ifjúságnak a tisztelendő öregségtől nyert ajándéka.* Pozsony, 1774; *A böcsületes embernek kézi könyve, avagy mindenütt és mindenkoron szükséges regulák [...].* Kolozsvár, 1776; *Oeconomia vitae humanae. Azaz, az emberi életet igazgató bölcs regulák, melyek egy régi Brámina vagy Indiai Filosofo által irattak [...].* Kolozsvár, 1777; *Bölcs ember vagyis az erkölcsös bölcsességre vezérlő rövid oktatások.* Pozsony, 1778; *Az Indiai bölcs, vagy miként lehet az ember boldog e társaságos életben [...].* Debrecen, 1815. Lásd Lengyel 2016: 128 (2. jegyz.).

¹⁶ Bray 2009: 439.

¹⁷ Várnai 1985: 31.

¹⁸ Tarnai 1958; Bray 2009; Lengyel 2016.

A század második felében – nem kis mértékben a francia felvilágosodás hatására – a kultúra elszakadt az addig domináns egyházi keretektől, az irodalom fokozatosan laicizálódott, mígnem a század végére majdnem teljes egészében világi jelleget öltött. Ebben az időszakban vált szinte kizárólagos elvárássá a magyar nyelv használata, annak ellenére, hogy az iskolai oktatás nyelve még jó ideig a latin maradt.

A magyar felvilágosodás kezdő évszámaként a legjelentősebb testőríró, Bessenyei György (1747?–1811) legfontosabb szépirodalmi műve, az *Ágis tragédiája* megjelenésének 1772-es dátumát szokás megjelölni. Ez azonban csak a megújuló magyar irodalom kezdete, mert a felvilágosodás eszméi már korábban ismertté váltak Magyarországon. Példának okáért Penke Olga kutatásai révén tudhatjuk, hogy Voltaire történetíróként már 1760-tól, vagyis a világtörténeti művének első megjelenése után alig több mint másfél évtizeddel ismert volt Magyarországon.¹⁹

1760-ban jelent meg az a magyar nyelvű mű is, amelyben jelen tudásunk szerint hosszabb terjedelemben először kerül említésre Kína. A barokk szellemben íródott alkotás szerzője a jezsuita szerzetes és tanár Molnár János (1728–1804) volt, aki később a magyar nyelvű tudomány, szépirodalom, általában a teljes írásbeliség létrehozását és felvirágoztatását szorgalmazó Bessenyei György gondolatainak egyik leglelkesebb és legkiválóbb gyakorlati képviselője volt. Molnár elévülhetetlen érdemeket szerzett a magyar nyelvű ismeretterjesztő irodalom megteremtésében. Ám a felvilágosult magyar gondolkodók, írók és tudósok színrelépését megelőzően, már 1760-ban megjelentette művét, amely egyben az első magyar nyelvű művészettörténeti munka, és amelynek „A’ Kína-beli épületekről” című teljes hatodik könyve Kínáról, pontosabban a kínai építészetéről szól.²⁰ Már ebben a művében olyan korai jezsuita rendtársai – például Nicolaus Trigantius (1577–1628), Adam Schall (1592–1666), Athanasius Kircher (1602–1680), Josephus Juvencius (1643–1729) és Louis Le Comte (1655–1729) – beszámolóira támaszkodott, akik közül többen a Kínában szerzett személyes tapasztalataikat írták le. Molnár művében még csak elvétve olvashatók részletek az építészetén kívül eső kínai műveltségről.

Molnár 1783-ban Pozsonyban indítja útjára a *Magyar Könyv-ház* című folyóiratát, amelyben szerkesztőként és szerzőként tudományos műveket és természettudományos

¹⁹ Penke 2000: 198.

²⁰ Molnár 1760: 389–457.

ismereteket ad közre. Az első évfolyam harmadik számában egy teljes fejezetet (CCXXIX. könyv) szentel Kína és Japán bemutatásának.²¹

A már említett Bessenyei műveiben is többször felbukkan Kína. Az 1770-es évektől egészen haláláig gyakorta említi Konfuciuszt is, akinek tanításaiban a józan ész, a természetes erkölcs megnyilvánulását látja és dicséri. Voltaire *Filozófiai ábécéjéhez* hasonlóan *A holmi* (1779) több cikkelyében Konfuciusz tanítványát választja a keresztény dogmákkal szemben szkeptikus vitapartnernek.²² A „Pariades térése” című dialógusban például így fejt ki lépésről-lépésre a természetvallás lényegét.²³ Kína kapcsán előszeretettel tér vissza a politikai hatalom, a kormányzási forma és a gazdaság kérdésére, mint például *A' társaságnak eredete és országlása és a Magyar Országnek Törvényes Állása* című műveiben. Penke megállapítása szerint itt Bessenyei Voltaire-rel szemben egy másik francia forrást részesít előnyben, mégpedig Joseph Vaissète (1685–1756) világtörténetét, aki művében a történetírást elsősorban a földrajzi, antropológiai, és vallási ismeretekkel vegyíti.²⁴

Bessenyei az első, aki 1778-ban, *A magyar néző* című művében „[e]gy közérthető, nagy közönségnek szánt, magyar nyelvű, idegen nyelvből fordított világtörténet elkészítésének és megjelentetésének szükségességet” szorgalmazza.²⁵ Ő Claude-François-Xavier Millot (1726–1785) jezsuita szerzetes *Éléments d'histoire générale*-jét ajánlja, amelynek fordítására majd Verseyhy Ferenc (1757–1822) vállalkozik.

A XVIII. század végén Európa-szerte ismert és nagy megbecsülésnek örvendett Millot abbé műve az első olyan világtörténeti mű volt, amely az emberiség történetének bemutatására vállalkozott a kezdetektől a XVIII. századig. A század utolsó évtizedeiben a szerzőt Magyarországon a legismertebb és legkiválóbb kortárs történetíróként tartották számon, és a magyar felvilágosodás több képviselője történelemszemléletének alakulására jelentős hatást gyakorolt.²⁶ Millot mind történelemszemléletében, mind módszertanában Voltaire és a felvilágosult történetírók követője. „Szakít a vallásos történetfelfogás providenciaelméletével. Elutasítja a Szentírást mint történeti hitelességű forrást.”²⁷ Korszakolása és korszakolásának indoklása szinte teljesen egészében megegyezik Voltaire-

²¹ Molnár 1783.

²² Konfuciusz alakjának és tanításának magyar nyelvű korai recepciójáról lásd Tokaji 2025.

²³ Penke 2000: 111.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo. 198.

²⁶ Uő 1984: 90.

²⁷ Penke 1984: 97.

éval a régi, görög-római és a modern történelem tekintetében. Művében csekély mértékben ugyan, de kitér Ázsia és Amerika népeire is, de ezek a részek, miként azt Penke megjegyzi: „kuriózumok maradnak, az európai civilizációkhoz képest arányaikban eltörpül szerepük”.²⁸

Verseghy 1790-ben jelenteti meg fordítását *A világnak közönséges történetei* címen, amelynek a „Khinaiak” című fejezetét Millot művének Wilhelm Ernst Christiani (1731–1793) német fordítása alapján készítette el.²⁹ Itt olvasható, hogy a kínaiak legfontosabb tudománya a történelem, a történetírás pedig azon „tudós társaság” feladata, amelynek a császárok cselekedeteinek helyességére kell vigyáznia.³⁰

A kínai történelem újra előkerül a fordítás első kötetét követő „Fordító Értekezései”-ben, amelyek közül a nyolcadikat teljes egészében Kínának szenteli. A két részre osztott értekezés címe „A Khinaiak eredetéről”, amelyben az első rész „A Khinaiak ditsérőji és gyalázóji” alcímet viseli. Ezen a helyen Verseghy valójában Millot bírálatát igyekszik megfogalmazni, amelyet Voltaire *Philosophie de l'histoire*-ja két részének (*De la Théocratie*, *De la Chine*) és az *Essai sur les mœurs* I. fejezetének részleteivel támasztja alá. Úgy véli, hogy Millot inkább Kína „gyalázóihoz” sorolható, és leginkább hiszékenysége, illetve túlzott óvatossága miatt marasztalja el. Millot olyan „tekintélyeinek” hitelességét, mint Montesquieu, Anson admirális vagy de Guignes ismét Voltaire segítségével kérdőjelezi meg.³¹

Verseghy magyar interpretációjának egyik jelentős érdeme, hogy határozottan elutasítja a francia orientalista Joseph de Guignes (1721–1800) azon elméletét, amely szerint a kínai egyiptomi eredetű nép. Ezt az elméletet Millot elfogadja, Verseghy azonban hosszú és bonyolult történeti példákat és összefüggéseket hozva cáfolja meg, és bizonyítja, hogy „[a] Sinai Birodalom a régi esméretes országok közül az egyetlen maga, melynek a papság soha nem parancsolt”.³²

Sándor István (1750–1815) író, bibliográfus nevéhez fűződik Kína országismeretének első, részletesebb magyar nyelvű bemutatása. Sándor a *Sokféle* címen 1791-ben megjelentett tudományos és ismeretterjesztő időszakos sorozatának egy személyben volt szerkesztője és írója. Érdeklődési köre széleskörű és szerteágazó volt. Az 1798-ban megjelent ötödik kötetében, „A Sináról és sinaiakról” címen több mint ötven

²⁸ Penke 1984: 99.

²⁹ A dán királyi tanácsos és történettudós, Christiani fordítása először 1777-ben Lipcsében jelent meg.

³⁰ Verseghy 1790–1791: 37–39.

³¹ Várnai 1985: 35; Penke 2000: 112.

³² Verseghy 1790–1791: 219–227.

oldalon értekezik Kína földrajzáról, népességéről, a kínaiak szokásairól, viseletükről, használati tárgyaikról, terményeikről, ételeikről, épületeikről, lakóházaikról, nyelvükről, írásukról, a gyógyászatról, a törvénykezésről, járműveikről, találmányaikról, vallásaikról.³³ Sándor forrása nem ismert, de többször hivatkozik George Anson (1697–1762) 1740 és 1744 között megtett világkörüli útjára, amely során 1743 végén Kínába is eljutott, ahol Kantonban és Makaón is kikötött, illetve John Meares (1756?–1809) kapitányra, aki hajójúttja alkalmával 1788–1789-ben jutott el Kína partjaihoz. Egy helyen Herderre is hivatkozik: „A Sinaiak, Mongoloktól eredtek, úgymond Herder [...]”,³⁴ és Hederhez hasonlóan Sándor István is meglehetősen lesújtó véleménnyel van a kínaiakról. Részletesen ír az európaiak számára alighanem a legegzetikusabb kínai szokásról, lábelkötözés (nála: „lábrontás”) gyakorlatáról, amelynek okát a kínaiak és általában a napkeleti népek fokozott féltékeny természetében látja.³⁵ Érdekes módon kifejezetten Kína történelméről egyáltalán nem beszél, a konfucianizmust és általában Konfuciusz tanítását pedig korántsem méltatja, hiszen „[...] Konfutse Vallása ha bár a többinél fokkal tisztább, de még sem olly szerentsés, hogy többféle Babonától ment lehetne. Így például nagyon vitatja a jó és ros Napokat, az Előjeleket, ’s több a félét.”³⁶

Hat évvel Verseggy műve után, 1796-ra Gvadányi József (1725–1801), a jezsuitáknál nevelkedett katonaemberből lett író is megjelenteti a saját történeti művét *A világnak közönséges históriája* címen, amelynek megírásához Verseggyhez hasonlóan Millot abbé egyetemes történetének a Christiani-féle német fordítását használta fel. Gvadányi azonban jóval szabadabban használja a német szöveget, és más művekből vett részletekkel egészíti ki. Nem kevés túlzással magát „az első magyar rendszeres és tudományos világtörténet” szerzőjének titulálja.³⁷ Mivel a kínait tartja a legrégebbi nemzetnek, művét is Kína történelmével kezdi. Megjegyzi, hogy a Kínáról való minden tudásunk a jezsuitáktól származik, és hogy Kínában a legrégebbi a „históriabéli tudomány”. Nála is szerepel az a megállapítás, hogy Kínát a tudós társaságok hivatalnoki rendje kormányozza a szent könyvek szellemében, a tanácsosok, miniszterek, a mandarin tisztviselők szolgálata pedig abban áll, hogy miként engedelmeskedjenek fejedelmüknek.³⁸

³³ Sándor 1798.

³⁴ Uo. 197.

³⁵ Uo. 200.

³⁶ Uo. 242.

³⁷ Gvadányi 1796, III. köt. *Előszó* 4.

³⁸ Várnai 1985: 33.

Kína első, kifejezetten történelmi áttekintése alighanem Csokonai egykori tanára, Budai Ézsaiás (1766–1841) nevéhez köthető. Budai Göttingenben szerzett tudósoklevelet, majd megfordult Hollandiában és Angliában is, ahol Oxfordban, a Bibliotheca Bodleiana (Bodleian Library) keleti kéziratárának könyvtárosától, az orientalista Uri Jánostól (1724–1796) több könyvet is kapott, amelyeket hazatérve a Református Kollégium könyvtárában helyezett el. Ezeket is felhasználhatta, amikor a debreceni kollégium hallgatói számára tankönyvként elkészítette és három részben, 1805-ben, 1808-ban és 1812-ben megjelentette egyetemes történelem könyvét,³⁹ amelynek önálló fejezetében taglalja a „Chinaiak históriá”-ját.⁴⁰ A kínai történelem megismerésére több nyugati művet is közöl (Du Halde, de Guignes, Schlözer stb.), de az ő legfontosabb forrása minden bizonnyal Johann Christoph Gatterer (1727–1799) Göttingenben kiadott egyetemes történelem könyve lehetett.⁴¹ Budai nyolc oldalas történeti összefoglalója a kínai ókor végét jelentő Han-dinasztiával (i. e. 202 – i. sz. 220.) zárul, amikor „ezen időben kezdett Chinának néminémű közi lenni Európával.”⁴²

Már a XIX. században, 1810-ben Verseggy újabb egyetemes történeti művel jelentkezik. Az *Emberi Nemzetnek történetei* című művét Várnai elfeledettsége ellenére korszakos jelentőségű műnek tartja.⁴³ Verseggy forrásai között megtalálhatók de Guignes, Noel, Cauplet, Le Comte, de Mailla, Anson, de la Porte, Du Halde, Gatterer, Wallace, Montesquieu, Voltaire, Mably és Millot művei, melyek „gondos, kritikus használata is teszi maradandó értékűvé Verseggy történetfilozófiai ihletésű munkáját”.⁴⁴

E művében Verseggy azzal indokolja, hogy Kínával foglalkozni kell, mert „eredetétől fogva mostanáig majdnem semmi egyéb nemzettel nem vegyült, így az emberi történelemben szinte izolált, elkülönözött tartomány gyanánt áll”.⁴⁵ Verseggy művében figyelemreméltó, hogy összehasonlító kronológiát készít a kínai és az egyidejű európai események egybevetésére.⁴⁶ Megállapítja, hogy „[a] Chinai országlásnak talpfala a földművelés, s annak öntözéssel, csatornákkal történő biztosítása”.⁴⁷ A kínai történetírásról azt tartja, hogy a morális tanítások után ugyan a legjobban megbecsült tudománynak

³⁹ A könyve első és második részének javított kiadását 1811-ben külön is megjelentette. Lásd Budai 1811.

⁴⁰ Budai 1811: 161–168.

⁴¹ Gatterer 1761–1765.

⁴² Budai 1811: 168.

⁴³ Várnai 1985: 36.

⁴⁴ Uo. 38.

⁴⁵ Verseggy 1810 (II. köt.): 147–149.

⁴⁶ Uo. 178–179.

⁴⁷ Verseggy 1810 (II. köt.): 150.

számít, de az valójában csak „az egész birodalombul rakásra halmozott tudósítások, amelyek nem valók arra bizonnyal, hogy azokból az ember az egészre nézve hasznos tanulságokat vonhasson”.⁴⁸

A bajai származású szabólegény, Jelky András (1738–1783) Kelet-Ázsiában átélt kalandjainak első leírása 1779-ben jelent meg németül, majd ezt követően, egyetlen év alatt további három kiadásban is napvilágot látott: kettő Bécsben, egy pedig Prágában. Az első két kiadás a szerző nevének feltüntetése nélkül jelent meg, a harmadik kiadásnak pedig Anton Ferdinand von Geissau (1746–1809) neve olvasható a könyvecske szerzőjeként. Valószínűsíthető, hogy Jelky személyes beszámolóját Geissau valójában csak lejegyezte, stilizálta. Jelky Bajától, Batávián át a bécsi hazatérésig tartó kalandjainak negyedik kiadása 1784-ben jelent meg Budán és Pozsonyban. A magyar nyelvű kiadás 1791-ben látott napvilágot Győrött, *Jelki Andrásnak, egy született magyarnak történetei* címmel. A 29 oldalas könyvecske gyakorlatilag hű fordítása a német nyelvű első kiadásnak.⁴⁹ A Holland Kelet-Indiai Társaság zsoldjában álló Jelky batáviai kalandjai előtt, 1757 júniusában rövid időre érintette Makaót és Kanton kikötőjét is:

Egynehány hónapi hajózás után ezen gállya 1757-dik esztendőben Sz. Iván havában Mákaó' rév-partján szerentsésen ki-köte. Ez a' Kinának leg-szélsőbb határán lévő város. Portugalliabélieké, a' hol nékik nevezetes kereskedések vagyon.”⁵⁰

A modern kutatások fényt derítettek arra, hogy a valójában Jelky András néven született bajai szabó, aki Európába visszatérve élete végéig a Jelleke nevet használta, bár csakugyan éveket töltött Délkelet-Ázsiában, de feltehetően sohasem járt Kína partjainál, és saját állításaival ellentétben az sem igazolható, hogy holland követként többször megfordult volna Japánban is.⁵¹ Mindezek ellenére, elsősorban az életét és kalandjait népszerű formában feldolgozó műveknek köszönhetően, mint Hevesi Lajos (1843–1910) 1872-ben megjelent könyve,⁵² Jelkyt a Kínában és Japánban is megfordult magyar világjárók sorában emlegetik mind a mai napig.⁵³

⁴⁸ Verseggy 1810 (II. köt.): 223.

⁴⁹ Pusztai 2014: 72.

⁵⁰ Sándor 1791: 13.

⁵¹ Pusztai 2014: 76–81.

⁵² Hevesi 1872.

⁵³ Sári 2016: 99.

A magyar vonatkozású kínai útleírások sora is ebben a korban veszi kezdetét. A magyar származású Gróf Benyovszky Móric (1746–1786) naplója, amelyben a Formózában (a mai Tajvan) és Makaón tett látogatásának 1771-es eseményeit is megörökítette franciául, halála után, 1790-ben jelent meg Londonban.⁵⁴ Magyarországon azonban ez a mű majd egy évszázadig különösebb hatás nélkül maradt, hiszen magyarul majd csak 1888-tól kezdve, Jókai Mór (1825–1904) fordításában volt olvasható.⁵⁵ Az első megjelenést követően három évvel, 1793-ban a történeti műve kapcsán már hivatkozott Gvadányi József megjelenteti verses történetét, amelyben Benyovszky kalandjait meséli el a gróf egyik fiktív huszárjának, Rontó Pálnak a szemszögéből.⁵⁶ Ebből a műből sem marad ki a formózai kaland. Gvadányi művének és Benyovszky naplójának az egybevetése alapján biztosan állítható, hogy Gvadányi művei megírásakor ismerte Benyovszky írását, támaszkodott az abban olvasottakra, sőt minden bizonnyal műve ihlető forrása is volt.

A XVIII. század elején Magyarországon is elterjed és igen népszerű műfajjává válik a Benyovszky naplójához hasonló utazási irodalom. Nincs arról tudomásunk, hogy Benyovszky után egészen a XIX. század közepéig Kínába másik magyar utazó is eljutott volna, így magyar szerző tollából született kínai útleírással sem rendelkezünk. Azonban a kor magyar nyelvű utazási irodalmát gazdagítja az a fordítás, amely Horváth Zsigmond (1782–1845) evangélikus lelkész nevéhez fűződik, és amely a George Macartney (1737–1806) vezette 1793-as brit követjárás eseményeit mutatja be.⁵⁷

Az eredeti művet – amely először 1797-ben jelent meg – George Staunton (1737–1801) készítette, aki a Kelet-Indiai Társaság alkalmazottjaként vett részt a küldöttségben. A második kiadás 1798-ban már kiegészült John Barrow (1764–1848) emlékirataival is, aki Staunton fiának nevelőjeként volt a követség tagja. Megjegyzendő, hogy némely történész a „kínai stagnálás” elméletét is a később Kína-szakértővé avaszt Barrownak tulajdonítja.⁵⁸

Az 1818-as magyar fordítás ez utóbbi kiadásnak a német nyelvű fordításából készült. Horváth Zsigmond a fordítását számos saját jegyzettel látta el, amelyekből nyomon követhető a magyar történetkutatás aktuális állapota Kínával kapcsolatban. Egyik ilyen jegyzetében említi meg Horváth, hogy amíg Anglia a keleti térnyerése kapcsán a századfordulóig Indiára fókuszált, az olyan európai vetélytársai miatt, mint Hollandia,

⁵⁴ Benyowsky 1790.

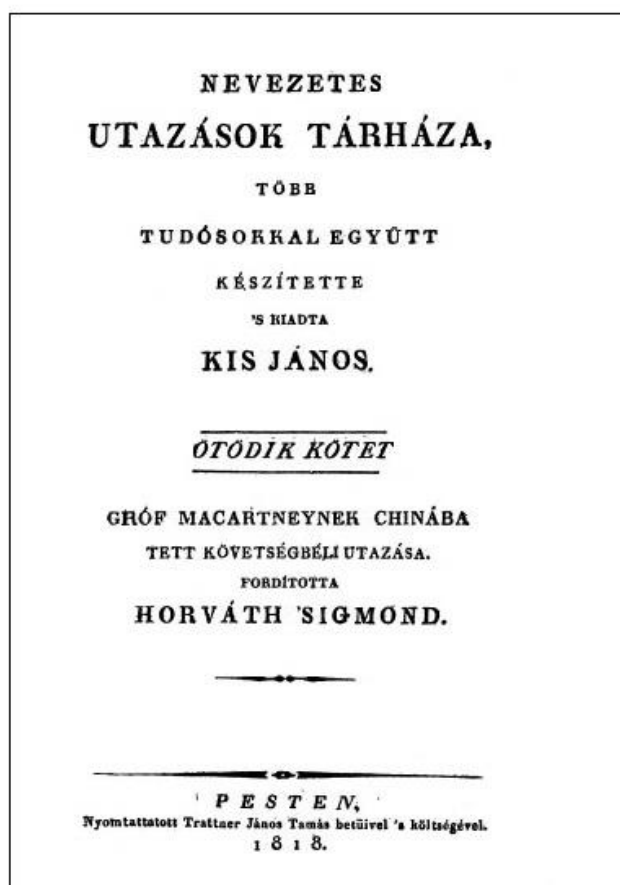
⁵⁵ Jókai 1888–1891.

⁵⁶ Gvadányi 1793.

⁵⁷ Horváth (ford.) 1818.

⁵⁸ Huigens 2007: 139.

Portugália és Franciaország immár a Kínával való kapcsolatok erősítését szorgalmazza, és e törekvésének nyitánya a Macartney-féle törekvés. Várnai szerint ebben a műben „már megjelenik az a jellegzetes tendencia, amelyben Kína és egyáltalán az Európán kívüli világ már nem mint kultúrbirodalom, ill. mint megvizsgálandó más civilizáció érdekes, hanem mint az európai behatolás lehetséges terepe”.⁵⁹

2. kép George Staunton műve magyar fordításának címlapja (1818).

Ekkortájt születnek meg a nemzeti sinológiai kutatások, amelyek záloga a kínai stúdiumok egyetemi szintű bevezetése. Erre elsőként Franciaországban kerül sor, amikor Jean-Pierre Abel-Rémusat (1788–1832) 1814. november 29-én kinevezést nyer a párizsi Collège de France-on frissen alapított kínai tanszék vezetői posztjára. A XIX. század folyamán kínai

⁵⁹ Várnai 1985: 38. Megjegyzendő, hogy a korábban említett Molnár János „Macartney angol követ Chinában 1792–94” címen a *Magyar Könyv-Ház* lapjain már beszámol az expedíció eseményeit lejegyző Staunton művéről, sőt annak német fordításáról is. Lásd Molnár 1801. Ugyanő a lapja következő számában röviden ismerteti Andreas Everardus van Braam Houckgeest (1739–1801) holland követ *Voyage de l'ambassade de la Compagnie des Indes Orientales hollandaises vers l'empereur de la Chine, dans les années 1794 et 1795* című művét. A szerző e művében részletesen írja le a holland követség pekingi látogatását a kínai császárnál. Lásd Molnár 1801b.

tanszékek alakulnak Angliában, Németországban és Hollandiában is. Ennek eredménye, hogy a kínai kultúrával kapcsolatos, főként a jezsuiták által összegyűjtött tudásbázison alapuló korábbi kutatások spektruma kiszélesedik, a kutatások módszertana pedig még inkább megszabadul teológiai jellegétől és világivá válik. Ekkor és így jelentkezik az igény például a kínai szépirodalom megismerésére. Az irodalmi értékét tekintve nem különösebben figyelemreméltó regény, a *Yu Jiao Li* (玉嬌梨), melynek szerzője Zhang Yun (張勻), egyike volt azon kínai regényeknek, amelyek Európában már a XIX. század első felében ismertté váltak. A Rémusat által készített francia fordítás 1826-ban *Iu-Kiao-Li* (*Les Deux Cousines*) címen jelent meg Párizsban, 1827-ben pedig már angolul is olvasható volt. Tíz évvel a francia fordítás megjelenése után, 1836-ban a *Regélő*ben „A két unoka-leány” címen terjedelmes kivonatos ismertetése olvasható öt részletben.⁶⁰

Ezt megelőzően is találjuk nyomait a kínai szépirodalom iránti magyar érdeklődésnek. Mai tudásunk szerint Csokonai Vitéz Mihály (1773–1805) volt az első, aki magyarul a kínai költészetéről értekezett. Nem állapítható meg, hogy *Az ázsiai poézisről* című tanulmánya – nagyjából 1795 és 1800 között – pontosan mikor keletkezett, de a közismertség szempontjából nem is lényeges, hiszen a tanulmány kéziratban maradt, és majd csak jóval Csokonai halála után, 1844-ben szerezhett tudomást róla a nagyközönség, amikor az összes műve első ízben kiadásra került.⁶¹ Csokonai forrása viszonylag friss volt, hiszen William Jones (1746–1794), walesi brit filológus latinul íródott és 1777-ben megjelent művét használta.⁶² Csokonai műve tulajdonképpen nem más, mint annak felületes, összegző fordítása.⁶³

Ugyancsak a kínai irodalom iránti érdeklődés bizonyítéka Vörösmarty Mihály (1800–1855) *Chinai literatura* című kézirata 1827-ből, amely a Robert Morrison (1782–1834) skót származású presbiteriánus hittérítő és kínai filológus 1825-ös angol nyelvű művéről készült, a *Morgenblatt* című irodalmi figyelőben 1827-ben megjelent német könyvismertetés magyar fordításkísérlete.⁶⁴

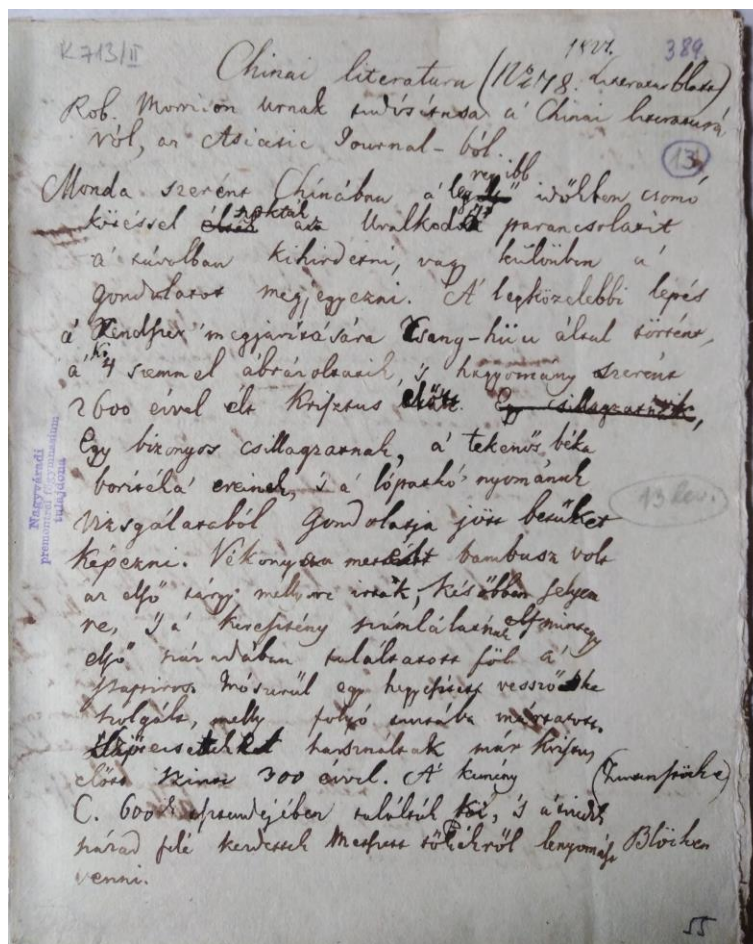
⁶⁰ Tokaji 2020c: 34 (8. jegyz.).

⁶¹ Schedel 1844: 793–804.

⁶² Jones műve, a *Poeseos Asiaticae commentariorum libri sex, cum appendice* először 1774-ben, Londonban jelent meg, amelynek hasonmás kiadását 1777-ben Lipcsében is kiadták.

⁶³ Tokaji 2020b: 32.

⁶⁴ Vörösmartynak ezt a kéziratát elsőként én adtam közre és vállalkoztam az elemzésére. Lásd Tokaji 2020a.

3. kép Vörösmarty Mihály *Chinai literatúra* című kéziratának első oldala.

1830. szeptember 7. került nyilvános megvitatásra a fiatal, mindössze huszonkét esztendős Laner Antal (1808–1886) orvos-sebészdoktori disszertációja a kínai akupunktúráról, *Dissertatio de acupunctura* címen.⁶⁵ A kor tudományos követelményeinek megfelelően latinul írt összefoglaló tanulmány ugyan a szélesebb közönség előtt teljesen ismeretlen maradt,⁶⁶ de jól mutatja a korban jelentkező megélénkült érdeklődést Kína iránt. A gazdag szakirodalomra támaszkodó tanulmánya Európában az orvosi értekezések között harmadikként foglalja össze kora legjobb tudományos színvonalán mindazt, amit az akupunktúráról akkor tudni lehetett. A szerző megjegyzi, hogy a kínai akupunktúrával történő gyógyításra Angliában, Franciaországban és Németországban ugyan már történtek kísérletek, azonban hazai alkalmazásáról a XIX. században nem volt tudomása.

Vajda Péter (1808–1846) költő, drámaíró, pedagógus, evangélikus gimnáziumi tanár „China történeteinek philosophiája” címen fordította magyarra majd teljes egészében

⁶⁵ Laner 1988.

⁶⁶ Laner disszertációja szakmai körökben is ismeretlennek számított egészen 1988-ig, amikor Magyar László, a latin nyelvű orvosi irodalom szakavatott ismerője és fordítója magyar fordításban közreadta.

Hegel (1770–1831) posztumusz megjelent, összegyűjtött történelemfilozófiai értekezéseit tartalmazó kötetében található „China” című fejezetet,⁶⁷ amely 1839-ben jelent meg a *Tudománrtárban*.⁶⁸ A tanulmányban Hegel mindenekelőtt tisztázza, hogy Kína miért foglal el különleges helyet az emberiség művelődéstörténetében:

China és a' chinaiak igen nevezetes tünemény az emberiség történeteinek mezején. Nincs nép vagy nemzet, mellynek olly egymással összefüggésben álló történetirói volnának, mint a' chinaiaknak. Szóhagyományt más ázsiai népeknél is találni, de nem történetírást (...)⁶⁹

Később kitér arra is, hogy épp a történetírásuk keltette fel Európa érdeklődését:

Ezen népesség, ezen mint látszék a' legkisebb részletekig kidolgozott országhormány, nagy bámulásra indítá az európaiakat, főképen pedig azon pontosság csodálatáték, mellyel a' történeti munkák jeleskednek.⁷⁰

A korban Hegelnél jelenik meg a legmarkánsabban az a gondolat, hogy az állam „gyermekkorban” való megrekedésének oka, hogy az egyén nem szabad individuum.⁷¹ Érintőlegesen ez fogalmazódik meg, a következő részletekben is:

Ezen családi alap szolgál talpkövvül a' polgári alkotmánynak is. A' császár az atyai hatalmat gyakorolja, de kényúr képében és módjára. Patriachia ő 's benne gyűl mind az össze, mi a' birodalomban tiszteletre tart számot. [...] Tulajdonképeni polgári alkotmány nem létezik Chinában, mert ekkor szükséges volna, hogy az egyönök- és testületeknek önállásu jogaik legyenek, részint különös, magán érdekeik, részint az egész birodalom iránti tekintetben. Ezen oldal hibázzván Chinában, tehát csak kormányzásról lehet szó.⁷²

Mindennek legeklatánsabb megfogalmazásaként pedig azt írja:

⁶⁷ Hegel 1837: 113–139.

⁶⁸ Vajda 1839a: 117–133.

⁶⁹ Uo. 117.

⁷⁰ Uo. 118.

⁷¹ Takó 2020: 20.

⁷² Vajda 1839: 122–124.

A' jogállapotra általmenve, a' patriarchai elv által az alattvalók mind kiskoruak, 's gyámságosoknak nyilatkoztatvák, nincsenek önállásu osztályok vagy rendek, kik érdekeiket védenék (mint Indiában), minden fölülről kormányoztatik, intéztetik. Minden viszony törvényes szabály által szigoruan parancsoltatik; ezzel a' szabad érzés, az erkölcsi álláspont alaposan kivan küszöbölve; a' mi nálunk szabad, ott külső kénytelenség.⁷³

1. 3. A magyar etnogenezis hagyománya, a keleti gyökerű nemzettudat hatása és forrásai

A magyarság keleti gyökereivel kapcsolatos, XVIII. században felélénkült és kisebb-nagyobb intenzitással mindmáig ható viták közül arra a három kérdéskörre fókuszálok, amelyek az általam vizsgált korszakban leginkább tematizálták a közvélekedést és a tudományos diskurzust egyaránt. A magyarok rokonságával, eredetével kapcsolatban az őshaza, illetve a keleten maradt magyarok kérdése volt a legkorábban felmerülő és tisztázandó probléma. A másik, ugyancsak korán, még a középkorban megjelent és nagy hatású elméletként a hun–magyar, majd hun–avar–magyar rokonság kérdéskörét vázolom fel. Végül harmadikként pedig a magyar nyelv eredetével, rokonságával kapcsolatos polémiáról szólok. Mint látni fogjuk, mind a három kérdéskör jelentős mértékben meghatározta a XIX. század második és a XX. század első felének közgondolkodását, és több szálon kapcsolódik a magyar Kína-kép korabeli alakulásához. A tengernyi szakirodalommal rendelkező problémakörök kapcsán elsősorban a kínai vonatkozású elméletek és művek bemutatására törekszem.

A magyarok keleti származtatásának gondolata már „a honfoglalók XII–XIII. századi utódai, de legalábbis azok vezetői körében éppen úgy élő hagyomány lehetett, mint annak feltételezése, hogy őseik egy része az »őshazában« maradt”.⁷⁴ A középkori magyar és nyugati történetírók által többször is *Ungaria maior* vagy *Magna Hungaria* néven lejegyzett őshaza felkutatására indult a Domokos-rendi Julianus barát 1237-ben, aki a tatárjárás miatt már csak a nyomait találta a hátramaradt magyaroknak. Tapasztalataikról egyik rendtársa, bizonyos Riccardus e szavakkal számolt be IX. Gergely pápának:

Megtalálta pedig őket a nagy Etil folyó mellett. Kik látván őt, s megértvén, hogy keresztény magyar, nagyon örvendeztek megérkezése felett. Körülvezették őt

⁷³ Vajda 1839: 126–127.

⁷⁴ Romsics 2015: 24.

házaikban és falvaikban, és keresztény magyar véreik királyáról és országáról behatóan tudakozódtak. Bármit mondott nekik a hitről vagy egyebekről, a legfigyelmesebben hallgatták, mivel teljesen magyar a nyelvük; megértették őt és ő is azokat. Pogányok, akiknek semmi tudomásuk nincs Istenről, de bálványt sem imádnak, hanem úgy élnek, mint az állatok. Földet nem művelnek, lóhúst, farkashúst és efféléket esznek, kancatejet és vért isznak. Lovakban és fegyverekben bővelkednek, és igen bátrak a harcban. A régiek hagyományaiból tudják, hogy ezek a magyarok tőlük származnak, de hogy hol vannak, nem volt tudomásuk róla.⁷⁵

Hasonlóan korai és középkori krónikák állításain alapuló elmélet a magyarok Attila hunjaitól való származtatása. Thuróczy nál jelenik meg az a törekvés, hogy a hun birodalom V. századi felbomlása és a magyar IX. századi megjelenése között tágongó kronológiai űrt kitöltsék. Ekkor született meg a hun–avar–magyar kontinuitás elmélete, „amely a XVI. századtól bontakozó magyar nemzettudat egyik alappillérvé vált [...]”.⁷⁶

A medgyesi származású fiatal jogi doktor, Laurentius Toppeltinus, vagyis Töppelt Lőrinc (1641–1670) huszonhat esztendő korában már a második, és rövidre szabott életének egyben legjelentősebb munkáját 1667-ben jelentette meg.⁷⁷ Az erdélyi szász tudós történeti munkájában elsősorban az erdélyi szászok eredetét boncolgatja, de emellett feldolgozza Erdély többi nemzetének, a székelyeknek, a magyaroknak és a románoknak is az őstörténetét. Töppelt elfogadja Thuróczy és Bonfini, valamint a *Képes krónika* szerzőjének, Márkusnak a véleményét tekintetben, hogy a magyarok Ázsiából származnak, közelebbről Perzsia és India határaitól, a Fekete-tenger partvidékéről, azt azonban visszautasítja, hogy a magyarok a hunok scythiai népéből erednének.⁷⁸ A magyarok ázsiai származását egy általa meg nem nevezett, Kínáról szóló könyvvel támasztja alá. Erről a XVI. vagy XVII. században megjelent könyvről csak annyit árul el, hogy ez az utóbbi két században az egész világ felkutatására történt nagy fáradozásnak egy terméke.⁷⁹ Ebben a műben talál utalást egy bizonyos *megori* népről, amely Kína szomszédságában lakott,⁸⁰ s mivel ismeri Pliniusnak a *magari* (máshol *megari*) népekről

⁷⁵ Kodolányi (szerk.) 1973: 20–27; Romsics 2015: 25.

⁷⁶ Romsics 2015: 26.

⁷⁷ Toppeltinus 1667.

⁷⁸ Uo. 34.

⁷⁹ Bartoniek 1975: 212.

⁸⁰ Töppelt ezzel kapcsolatban a következőképpen fogalmaz és idéz az általa használt forrásműből: „Narratur isthic, Chinis populos esse finitimos, qui etiamnum vocentur Megori: »Ingens inquit, et ipsi armorumque gloria inclutum regnum possident, quorum metropolis est Samarcanda; hi a nullis nationibus in servitutem redacti dicuntur.«” Lásd Toppeltinus 1667: 36.

való beszámolóját, kiket a szerző Indián túlra helyez, úgy véli, hogy a Kína szomszédságában élt *megorik* velük azonosak lehetnek, s egyben ők a magyarok ősei. Bartoniek Emma ezzel kapcsolatban megjegyzi: „Hogy Plinius és ez a leírás Kínáról túlságosan távol esnek egymástól, hogy közbeeső fokokat, forrásadatokat kellene keresnie, arra Töppelt nem gondolt. Az ő történeti módszerében döntő volt két névnek, egy görög írónál olvasott és egy távol-keleti utazó által feljegyzett, egymástól vagy másfélezer évvel elválasztott névnek véletlen egyezése, hogy e két névvel jelölt népet azonosnak tekintse.”⁸¹

Annak ellenére, hogy külföldi forrásokban rendre felbukkannak más, ennek ellentmondó elméletek, Magyarországon egészen a felvilágosodás koráig a hun–avar–magyar rokonság tanának érvényességét senki nem vonta kétségbe. Az elmélet a francia orientalista, Joseph de Guignes (1721–1800) munkásságának köszönhetően új színezetet kapott, amelynek legegzetikusabb irányát a „kínai kapcsolódás” teóriájának bevonása jelentette. De Guignes az 1757-ben megjelent, nagy hatású *Histoire generale des Huns, des Mongoles, des Turcs et des autres Tartares occidentaux* („A hunok, mongolok, törökök és más nyugati tatárok általános története”) című munkájában a kínai történeti források tanulmányozásának bevonásával arra a következtetésre jutott, hogy az ókori kínai krónikák által *xiongnu* (匈奴) néven (nála: *Hiong-nou*) ismert nomád, a kínai történetírói hagyomány szerint „barbár” népnek az i. sz. első században nyugatra vándorolt maradéka és Attila hunjai között közvetlen rokoni kapcsolat állítható.⁸² Jelenlegi tudásunk szerint de Guignes elméletét Magyarországon a kortárs Pray György (1723–1801) jezsuita történész tette ismertté az 1761-ben megjelent *Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum* („A hunok, avarok és magyarok régi évkönyvei”) című művében, amelyben pontosan követi a francia orientalista valamennyi megállapítását.⁸³

Szekér Joákim (1752–1810) ferences, majd ciszterci szerzetes és történetíró, író lehetett az első, aki de Guignes és Pray nyomán az 1791-ben megjelent *Magyarok’ eredete* [...] ⁸⁴ című művében a magyar történelmet az ázsiai hunok *Shi ji*-ből megismerhető történetével kezdi. Kétkötetes műve első szakaszában, a hun *shanyu*-k (單于) regnálása szerint tagolva, terjedelmes részt szentel a *xiongnu* (nála: hunnus) történelemnek.⁸⁵

⁸¹ Bartoniek 1975: 212.

⁸² De Guignes tom. II: 1–124. De Guignes nagy hatású művének közvetlen előzmény volt a már 1748-ban megjelent *Mémoire historique sur l’origine des Huns et des Turcs* („Történelmi emlék a hunok és a törökök eredetéről”) című tanulmánya, amely ugyan a korabeli nagyközönség előtt jószerint ismeretlen maradt, de amely művének köszönhetően 1752-ben a Royal Society of London tagjai közé választotta.

⁸³ Lischerong 1937: 42; Vámos 2003: 56.

⁸⁴ Szekér 1791.

⁸⁵ Szekér 1791: 9–57.

Bevezetőjében méltatja és hangsúlyozza a forrásul használt szerzők ez irányú tevékenységét:

Mivel illy régi, és esméretlen dologban rút vakmerőség vólna, minden út-vezető nélkül megindulni, követtem ebben ama nagy böltsességű férjfiat, Deguinest, a' ki a' magyarok eredetének fel-találásában, az egész okos világnak fáklyát gyújtott, úgy hogy a' minek felkeresésében sok száz esztendőktől fogva mások kevés haszonnal fáradoztak, azt ő a' Sina-béliek' írásaiban, mellyek a' Párisi Királyi Könyvtartó-házban kezében akadtak, szerentsésen fel-találta, és azokat halhatatlan szorgalommal egybe-szedegetvén, azon Könyvében, mellyet a' *Hunnusok, Törökök, Mógolok és Napnyúgoti Tatárok* nevezetesebb eseteiről írt vala, a' most folyó századnak közepe táján közre botsátott. A' kinek Frantzia nyelvonn való írásait éles ítélete és böltsessége szerint meg-rostálgata, és az okos világgal közle ama ditséretes Hazánk-fia Pray György.⁸⁶

Szekér az ázsiai „hunnus” történelem bemutatása során, amikor csak szükségét érzi, vagy lehetőséget lát, nem mulasztja el emlékeztetni olvasóit arra, hogy a hunok történetét olvasva valójában a magyar őstörténet dicsőséges kezdetének időszaka tárul fel. Már az első xiongnu *shanyu*, Tuman (頭曼; ur. i. e. 220–209; nála: Teuman) bemutatását a következőkkel kezdi:

[...] Leg-első a' Hunnusok Fejedelmi között, a' kikről a régi írásokban emlékezetet találunk, *Teuman*. Ezen emlékeztető írást pedig nem othon a' Hunnusoknál, hanem a' szomzédba kell keresnünk. Ezen Teuman, a Magyaroknak, vagy még akkor úgy nevezetett Hunnusoknak Birodalmát Napkeletben nagyon el-terjesztette [...].⁸⁷

Az 1803-ban megjelent Gebhardi Lajos Albert, Hegyi József és Kulcsár István által jegyzett, háromkötetes *Magyar Ország históriájában* is Pray neve szerepel az elmélet magyarországi elterjesztőjeként: „Guignes Úr értelmét Práy Úr in *Annalibus Veterum Hunnorum* P. III. p. 295. és in *Dissert, hist. crit.* jóvá hagyja”,⁸⁸ illetve „Pray Úr a 296. lapon Guignes Úrral azt ítéli, hogy a Törökök, és Hunnusok Korea, és Leatong tartományokból vették eredetüket, akik azután 572-dikben napkeleti, és napnyugoti

⁸⁶ Szekér 1791: 2.

⁸⁷ Szekér 1791: 10.

⁸⁸ Gebhardi–Hegyi–Kulcsár 1803 (2. köt.): 5.

Törökökre oszlottak. Az utolsóktól származtak a három Khinai Tsászár familiák, kik a 633-dik esztendő után uralkodtak. A többi része ezen Törököknek 742. a Don, és Volga vizéhez üzetett, kiktől a mostani Törökök, és Magyarok származtanak légyen.”⁸⁹ Budai Ézsaiás az 1805-ben megjelent történelmi tankönyvének a „Magyarok kijövedele” című fejezetét ekként kezdi: „Azok a’ Histórikusok, kik a’ Deguignes Systemáját követik, azt állítják, hogy a’ Magyaroknak első Hazája Asiának belső része, Turfan, vagy Igúr tartománnya volt.”⁹⁰

De Guignes elméletét angolul Edward Gibbon (1737–1794) 1776 és 1789 között, hat kötetben megjelent monumentális történeti műve, a *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* tette igazán ismertté Európa-szerte – így a magyar értelmiség körében is.⁹¹ Gibbon könyvének hatása a XIX. században mindvégig kitartott.

A hun–magyar rokonságnak és annak, hogy a magyarok hun őseinek maradékai a kínai birodalomban fellelhetők, külföldi elkötelezettjei is akadtak. 1850. augusztus 31-én a Magyar Tudományos Akadémia vendége volt a porosz származású Karl Gützlaff (1803–1851) sokoldalú nyelvész, orientalista és Kínát megjárta protestáns misszionárius, aki felolvasásában

[...] a’ dzungár népről ’s a’ Kokonoor körüli mongolokról is szólt, kiknek nyelve ismeretlen ugyan előtte, de összeköttetésbe fogja juttatni az academiát egy, e’ nyelvben jártas, sőt erről szótárt is készített missionariussal, kinek közlései után a’ dzungár nyelvről ítélet hozathatik. E’ nép iránt előadó különös érdeklődéssel viseltetik, mert, úgymond, külső hasonlat és saját népregei után ő e’ vitéz ’s a’ kínai birodalmat most is még gyakran rettegető bár tőle külsőleg függő, népben a’ régi húnok’ utódait ’s a’ magyarok’ testvéreit sejt; ’s ezért egy arra immár megnyert magyart viszen magával, ki nyelvöket megtanulván, képes leszen azon szónokolni ’s arról egykor összehasonlító ismertetést adni hazájának.⁹²

Mind de Guignes-re, mind Gibbonra számos utalás, hivatkozás történik a század közepéig, de még a vonatkozó résznek sem készült fordítása, sőt jó ideig részletesebb ismertetésére sem vállalkozik senki magyar nyelven. Ennek ellenére, az egykor Kína szomszédságában,

⁸⁹ Gebhardi–Hegyi–Kultsár 1803 (2. köt.): 8.

⁹⁰ Budai 1805: 43.

⁹¹ Gibbon 1776–1789.

⁹² *Magyar Académiai Értesítő*. 1850 (10. sz.) 87. Gützlaff felvetésén felbuzdulva majd Berzenczey László (1820–1884) vállalkozik erre a feladatra, de mire 1852 elején Hongkongba ér, Gützlaff már több mint fél éve halott. Berzenczey ennek ellenére nem hagy fel tervével.

a Nagy Fal árnyékában élő büszke, harcias ázsiai hunok, Attila európai hunjai és a magyarok közötti egyenes vonalú leszármazás és rokonság elmélete szinte megingathatatlanul gyökeret vert a köztudatban. Ennek nem csak hatása mutatható ki, de feltehetően a közvélekedést is erősítő szerepe volt az olyan költők, szépírók műveiben, mint Arany János (1817–1882) vagy Jókai Mór (1825–1904). Arany János életművének ismeretében tudható, hogy annak ellenére, hogy az Akadémia titkáraként, majd főtítkáráként számos alkalommal elismerően nyilatkozott a finnugor nyelvészet eredményeivel kapcsolatban, az 1850-es évektől foglalkoztatta a Kézai-féle hagyomány, amelyben egészen haláláig hitt. Erről tanúskodik például a befejezetlenül maradt *Csaba trilógia* (1855–1856) is, amely a *Rege a csodaszarvasról* című verset tartalmazza, vagy a „Hún-rege”-ként jegyzett *Buda halála* (1863), amelyet egy Kézaitól vett latin idézettel indít.

„Mindazt, amit Arany versekben, Jókai »regényes rajzokban« csöpögtette az újabb magyar nemzedékek szívébe-lelkébe” – állapítja meg Romsics Ignác.⁹³ Vizsgálódásunk szempontjából azonban hangsúlyozandó, hogy Jókai elbeszéléseiben, regényeiben Aranynál többet is tett, messzebbre is ment. A magyar romantika szépírói között alighanem Jókai az, akit leginkább a bűvkörébe vont az orientalizmus. Az viszont biztosan állítható róla, hogy témaválasztás szempontjából a nyugat-európai mintát követve az orientalizmus kínálta globális határokat ő szélesítette a lehető legtávolabb.⁹⁴ Jókait az 1850-es évektől kezdve élénken foglalkoztatta Kína. Irodalmi művein kívül bizonyosság erre a publicisztikai tevékenysége is.⁹⁵ Már az 1851-ben megjelent, Kínában játszódó, hun tematikájú, *Tsong-nu* című elbeszélésének nyitó sorai is jól érzékeltetik a de Guignes-féle xiongnu–hun–magyar elmélet szépirodalmi megfogalmazását:

Hol, merre nem jártál te egykor, bujdosó magyar nép? – Merre nem hordoztad hajdan fegyveredet? Melyik föld, melyik nép nem látott még téged? [...] Hol a mennyei birodalom, Kína, örökké egyforma századjaik éli; hol a sárga folyam mellett Peking áll porcelán tornyaival s roppant népségével, mely egy országnak is elég volna: te ott is megjelentél, évről évre adódat megkérni. A kínai császárok roppant bátyát emeltek

⁹³ Romsics 2015: 41.

⁹⁴ A magyar nyelvű orientalizmus kínai vonatkozású érdekes és korai alkotása a Hegel kínai tárgyú írásának fordítójaként már hivatkozott Vajda Péter (1808–1846) elbeszélése, amely *Kon-fu-cse* címen 1839-ben, vagyis épp a Hegel-fordításának évében jelent meg (lásd Vajda 1839b). Vajdát feltehetően Hegel fordítása inspirálhatta a „keletieskedő” elbeszélés megírására. Staud Géza Vajda orientalizmusáról megjegyzi: „[...] az éppen olyan felszínes, csak külsőségekben élő törekvés, mint korának többi hasonló megmozdulása.” (lásd Staud 1999: 134).

⁹⁵ Várnai – Tokaji (internetes forrás).

ellened, egy kétszáz mérföldnyi hosszúságú kőfalat, minden nyíllövésnyire magas tornyokkal. De a bástya nem védi a népet, ha a nép nem védi a bástyát. Alig volt készen ez óriási mű, a világnak e hetedik csodája, ismét megjelentek miriád és miriád lovascsapatjaid, ott, ahol senki sem várta, hol élettelen sivatag, úttalan rengeteg, parttalan folyamok állták el útjokat. A hun raj átkelt rajtok. A sivatagon megette a vadat, megitta véré, a rengetegen utat égetett magának, s a folyamokat keresztülúsztta.⁹⁶

Nehéz lenne nem felismerni a rokon vonásokat Jókai által rajzolt ázsiai hunokban és a Riccardus-féle beszámolóban szereplő hátramaradt magyarokban, akik „lőhúst, farkashúst és efféléket esznek, kancatejet és vért isznak”. A hunok elpusztítására törő, nagyravágyó kínai császár, Tsong-nu kudarcával, sőt halálával végződő elbeszélés mellett érdemes még felidéznünk Jókai 1872–1874-ben írt és folytatásokban megjelent művét, *A jövő század regényét*,⁹⁷ amelyben a főszereplő, Tatrangi Dávid egy „chinista hölgy”, bizonyos Severus Rozália segítségével a régi kínai történeti krónikákban alapos filológiai búvárkodást követően a magyarok őshazáját a kínai Kin-Tseu tartománnyal véli azonosítani.⁹⁸ A tartomány nevét viselő fejezetben meg is valósul az utazás, amelynek során Tatrangi személyesen is megbizonyosodik arról, hogy a helyiek által Kincsőnek nevezett tartomány csakugyan „az ősmagyar nemzet hazája”.⁹⁹

De Guignes elméletének részletes magyar nyelvű bemutatásával találkozhatunk a Czuczor–Fogarasi-féle szótár második kötetében (1864), a 'hún' szócikkben is. A szerzők négyhasábnyi terjedelemben ismertetik de Guignes elméletét, amelyet annak alátámasztása céljából az addig született újabb tudományos eredményekkel is kiegészítenek. A szócikket a következőkkel zárják le: „[í]gy köti össze a külföldi tudósok legkitünőbbike a hunok vagy magyarok történetét – pedig szakadatlan fonalban – jóval Kristus Urunk születése előtti századoktól kezdve Atiláig, a sínai és nyugoti annalisok és krónikák nyomán. Miért nem követik őt honi íróink? – Úgy látszik a mondottakból, hogy nekünk az északi és nyugoti nyelvek mellett a délibb-ázsiai, különösebben a sínai, arab, persa stb. forrásokat is kellene ős történelmünk végett tanulmányoznunk.”¹⁰⁰

⁹⁶ H. Törő (szerk.) 1973: 220.

⁹⁷ Lengyel–Nagy (szerk.) 1981.

⁹⁸ Jókai vonatkozó forrásairól, és a fiktív kínai tartomány név onomasztikai hatásáról lásd Várnai 1993.

⁹⁹ Lengyel–Nagy (szerk.) 1973 (II. köt.): 130–160.

¹⁰⁰ Czuczor–Fogarasi 1864: 1738.

Az idézett sorokból már kiolvasható Czuczor és Fogarasi elkeseredése a korban egyre szélesebb, elsősorban tudományos berkekben elfogadottabbá váló finnugor rokonság elméletével kapcsolatban. A korban igen szakszerűnek mondható összehasonlító nyelvészeti módszerekkel dolgozó jezsuita pap, Sajnovics János (1733–1785) nevéhez köthető annak az akkoriban elsősorban a német nyelvű tudományos közgondolkodásban már létező nézetnek a magyarországi megismertetése, amely majd a finnugor elmélet alapjaivá válik. Sajnovics 1770-ben megjelent, *Demonstratio Idioma Ungarorum et Laponum* esse című művében nem csak egy lapp–magyar közös ősnyelv egykori létezését kísérli meg bizonyítani, de azt is állítja, hogy lappok és magyarok ősei együtt is éltek. Sajnovics felvetése több évtizedre meghatározta a magyar nyelv körüli tudományos diskurzust.¹⁰¹ A reformkorban is zajló viták hatására kerekedett fel Kőrösi Csoma Sándor (1784–1842), majd Reguly Antal (1819–1858) is, hogy Ázsia különböző vidékein felkutassák a „keleti magyarokat”. A finnugor elmélet kikristályosítása és ezzel az évtizedekig elnyúló „ugor–török háború” alapjainak lefektetése Hunfalvy Pál (1810–1891) nevéhez fűződik, aki az 1864-es *Ugor föld és nép* című művében nem csupán földrajzi, néprajzi és nyelvi ismereteket ad közre, de bizonyossággal jelenti ki, hogy „a magyar nyelv az altaji nyelvfajhoz, ennek pedig ugor nyelvcsoporthoz tartozik, a’ melly a’ középső helyet foglalja el a’ finn és a’ török nyelvcsoporthoz közt [...] a’ vogul és osztják nyelvekhez áll legközelebb”.¹⁰² A hunok rokonságával kapcsolatban pedig megállapítja: „A’ másik vélemény a’ hunokat ugor népnek tartja. Ezt a’ nyelvészeti bizonyítékok se igazolni, se czáfolni nem bírják, mert nem ismerjük a’ hun nyelvet.”¹⁰³

A Vámbéry Ármin (1832–1913) és Budenz József (1836–1892) neve fémjelezte, évekig elhúzódó vita, amely az „ugor–török háború” néven vált ismertté a magyar nyelvtudományban és művelődéstörténetben, 1871-ben robbant ki, amikor Budenz éles hangú kritikával illette Vámbérynek a hosszú évek gyűjtőmunkával összegzett magyar–török nyelvrokonítását. A nyelvészeti „háborúban”, melynek tétje nem kevesebbnek tűnt, mint a magyar nyelv és ezzel együtt a magyar nemzet gyökereinek, „ősi atyafiságának” egyszer és mindenkorra való meghatározása és eldöntése, Budenz mellett elsősorban olyan nyelvészek sorakoztak fel, mint a már említett Hunfalvy Pál és Szinnyei József (1857–1943), Vámbéry sorait pedig elsősorban olyan történészek erősítették, mint Kuun Géza (1838–1905), Marczali Henrik (1856–1940), Pauler Gyula (1841–1903) és Thury József

¹⁰¹ Romsics 2015: 33–38.

¹⁰² Hunfaly 1864: 352–354.

¹⁰³ Uo. 352.

(1861–1906).¹⁰⁴ Az „ugor–török háborúnak” a XIX. század végéig tartó szakasza Vámbéry vereségével, illetve azzal a konszenzussal zárult, hogy bár az évszázadok során elsősorban a szókincs tekintetében kimutatható török hatások érték a magyar nyelvet, de annak grammatikai alapja és alapszókincse mégiscsak finnugor jellegű. Mindezek mellett az is megfogalmazódott, hogy a nyelvi rokonság nem feltétlenül jelent egyben etnikai rokonságot is.¹⁰⁵

A XVIII. és XIX. századi magyar nyelvrokonítás és etnogenezis-kutakodások során megfogalmazott, olykor délibábos elméletek közül tekintsük most át a kínai vonatkozásokat. A kínai és a magyar nyelv valamiféle rejtélyes rokonságára már Sajnovics is tesz utalást művében. Ő Athanasius Kircher (1602–1680) német jezsuita tudósak a XVII. század végén és a XVIII. században népszerű és gyakorta hivatkozott, a sinológia egyik első alapművének számító *China Illustrata* (1677) című könyvében fellelt kínai szövegmutatvány alapján megállapítja: „Némely kínai szó, ha rák módjára, azaz visszafelé olvassuk, teljesen megegyezik a magyarral.” Olyan példákat hoz, mint a kínai *ye* (lat. *nox*) a magyar *éy*; kínai *ge*¹⁰⁶ (lat. *sol*, *sidus*) magyar *ég*; kínai *tu* (lat. *via*) magyar *út*. Sajnovics nem állítja egyértelműen a kínai és magyar nyelv között meglévő rokonságot, de furcsa és primitív szóazonosságon alapuló egzotikus kalandozását azzal zárja, hogy

[n]em hinném ugyanis, hogy azt mondhatnánk: a magyar és a kínai szavak ilyenén egyezése onnan ered, hogy a lappok, finnek stb. ázsiai nemzetsége egykor a kínaiak szomszédságában élve kölcsönzés révén vett volna át kínai szavakat a saját nyelvébe, vagy fordítva, a kínaiak vették volna át ezeket a lappok, finnek stb. nyelvéből.”¹⁰⁷

A kínai–magyar nyelv rokonságának tételes és széleskörű bizonyítására elsőként Podhorszky Lajos (1815–1891) vállalkozott. A vívómester Podhorszky, aki hat éven át Gróf Széchenyi István két fiának nevelője volt, majd 1848–49-ben Klapka tárborában a honvédeket tanította vívni, a szabadságharc leverését követően Párizsba utazott, hogy a keleti nyelvekben tett, korábban megkezdett búvárkodásait a kínai nyelv elsajátításával is bővítse. Párizsban a Bibliothèque Nationale kelet-ázsiai könyvgyűjteményének rendezésével és lajstromozásával bízták meg, és 1850–1851 tájékán vágott bele a kínai nyelv és kínai történelem és kultúra tanulmányozásába. Mindeközben a japán, a koreai és a

¹⁰⁴ Romsics 2015: 43; Pusztay 1977: 89–107.

¹⁰⁵ Romsics 2015: 45.

¹⁰⁶ A kínai szó átírása feltehetően hibás, a helyes alak az 'éjszaka' jelentésű *ye* lehet.

¹⁰⁷ Constantinovitsné Vladár Zsuzsa fordítása. Sajnovics 1994: 52–55.

mandzsu nyelvek terén is ismereteket szerzett. Könyvtárnokként felajánlotta szolgálatait a Magyar Tudományos Akadémiának, amit az akadémia ugyan nem fogadott el, de 1850. december 15-én megválasztotta őt levelező tagnak.

1855 júliusában a *Budapesti Hírlap* egy szerkesztői levélben számol be a Párizsban élő Podhorszky kutatásairól, miszerint „[ő] Chinát tartja a magyarok eredeti őshazájának, s a fenn elősorolt, mind a chinai birodalomhoz tartozó népfajok nyelvéből, a szavak kiejtéséből s valódi értelmükből nyelvünknek a chinaival ugyan azonosságát következteti. Szerinte még most is élne China szomszédságában egy független nép, mely a magyarral ugyanaz!”¹⁰⁸ A gúnyos, élcélődő híradás ellen, Podhorszky védelmében meglepő módon Hunfalvy Pál áll ki a *Magyar Sajtó* hasábjain.¹⁰⁹ A *Budapesti Hírlap* magát meg nem nevező szerkesztője újabb és újabb, személyeskedő és becsmérlő hangvételű cikkekben vág vissza Hunfalvynak, amelyeket idővel már „Keleti és északi háboru” címen cikkformátumúvá és cikkterjedelművé alakít.¹¹⁰ A névtelenségbe rejtőző szerkesztő feltehetően Salamon Ferenc (1825–1892) történész, esztéta, majd 1859-től az Akadémia levelező tagja volt, aki épp 1855-től vette át a *Budapesti Hírlap* szerkesztését.

4. kép Podhorszky Lajos (1815 –1891).

¹⁰⁸ BH 1855, 759. (július 3.): 4210.

¹⁰⁹ MS 1855. 14.

¹¹⁰ BH 1855, 775. (július 21.): 2285; 778. (július 25.): 2301; 779. (július 26.): 2308; 780. (július 27.): 2311–2312.

Podhorszky 1858-ban készül el az összehasonlító magyar és kelet-ázsiai kisszótárával, amelyet felajánl kiadásra az Akadémiának, de az Akadémia elutasítja. 1875-ben újabb kísérletet tesz, ezúttal az időközben elkészült magyar–kínai szótára megjelentetésére. Az akadémia kéziratárában fellelhető dokumentumokból kiderül, hogy Podhorszky több csatornán, több alkalommal is sürgeti munkája elbírálását, amellyel Budenz Józsefet bízták meg. Podhorszky a kézirata benyújtását követő évben, 1876. március 13-án „A magyar képzők és ragok megfejtése sinai gyökszók által” címen olvassa fel székfoglaló beszédét. Budenz hallgatása, a hivatalos reakció és válasz késlekedése arra sarkallja Podhoszkyt, hogy művét még ez végén, 1876–1877 fordulóján, saját költségen Párizsban adassa ki *Etymologisches Wörterbuch des magyarischen Sprache genetisch aus chinesischen Wurzeln und Stämmen erklärt* címen.¹¹¹

Budenz a bírálatát az Akadémia 1877. március 12-én tartott ülésén olvassa fel. Podhorszky 344 oldalas, jellemzően szótárszerűen rendezett naiv és laikus kínai–magyar szóhasonlításával kapcsolatban Budenz mindenekelőtt módszertani kifogásokat emel, mondván:

Szorosan véve semmit sem bizonyít, csak hiszi, tartja, fölveszi a sinai rokonságot, s úgy látszik nem is adott magának számot arról, hogy mi kell ilyen bizonyításhoz, s hogy kell benne eljárni. Hiszen ő egyenesen fejtegetni akarja a magyar nyelvet a sinai nyelv adataival; ő a magyar akár egész szóban, akár szónak részeiben keresi és találja a sinai gyökszókat [...].¹¹²

Magyar der Magyare	馬	Ma, bedeutet das Pferd, doch, wie im Englischen <i>horse</i> , auch den Reiter, Ritter, im Tibetanischen aber den Helden.
	迺雅	Ya heisst gerecht, zu <i>gya</i> verstärkt.
	兒	Ul (<i>ar</i>), wie <i>er</i> ,! im Türkischen, der Knabe, der Mann, ist ein concretes Suffix.

5. kép A 'magyar' szó kínai származtatása kínai szavakból Podhorszky szótárában.¹¹³

¹¹¹ Podhorszky 1877.

¹¹² Budenz 1877: 6–7.

¹¹³ Podhorszky 1877: 236–237.

Budenz a módszertani hiányosságokon túl, hosszan, részletesen példák alapján is megfogalmazza kételyeit, s bírálat így fejezi be:

Ezért, fölvéve, hogy volt is valaha a magyar és sinai nyelv közt összefüggés, most szükségképen oly roppant nagy a köz, mely a megmérhetetlen hosszú különfejlődés következtében a kettőt elválasztja (a mint ezt tapasztaljuk is), hogy azt semmi hasonlító nyelvtudomány egyszerre át nem ugorhatja. Sikerül-e azt valaha áthidalni – az ősmúlt felé fokozatosan visszaható nyomozással, az a jövőnek titka. Addig ne törődjünk sokat azzal, a mit még nem tudhatunk, s dolgozzunk inkább, biztosabb siker reményével, a közelebb fekvőn, – akár ezen, akár azon a részen, de mindenesetre módszerrel és türelemmel.¹¹⁴

A Budenz által előrevetített jövőt, amikor a kínai–magyar közös nyelvi ősmúlt titkai feltárulhatnak, Lászlófalvi Velics Antal (1855–1915) orvos és amatőr nyelvbúvár, orientalista látta elérkezettnek 1899-ben, amikor *A khinai nyelv szerepe az ural-altáji, indo-európai és sémi nyelvekben* címen megjelentette 99 oldalas tanulmányát.¹¹⁵ Művében többek között olyan fejezetek olvashatók, mint „A khinai–magyar nyelvrokonságról”, „a khinai nyelv az emberiség ősnyelve” vagy „a khinai–egyiptomi nyelvhasonlatról”. Velics saját munkáját egy új nyelvkutatás épületének alapköveként aposztrofálja. Az ural-altaji rokonság körét kitágítva, ide sorolja a magyar, a finn, az ugor, a szamojéd, a csuvas, a török, a jakut, a mongol, a mandzsu, a japán, és a koreai nyelvet is. Podhorszkyhoz hasonlóan Velics is erős hiányosságokat mutat a korban elvárható összehasonlító nyelvészeti kutatásokhoz minimálisan elvárható módszertani ismeretekkel kapcsolatban. Pusztay János megfogalmazásában: „[l]átszik, hogy Velics nem is konyít az összehasonlító nyelvészethez”.¹¹⁶ Velics naiv szófejtegetési tanulmányáról még ebben az évben Szinnyei József írt lesújtó bírálatot. Szinnyei tulajdonképpen bírálata elején *ad acta* helyezi és érvénytelennek tartja Velics kutatásait:

Az előttünk fekvő füzet szerzője arra vállalkozott, a mi Podhorszky Lajosnak a hetvenes években nem sikerült: a magyar és a kínai nyelv rokonságának a kimutatására. Már ezen czélnak a kitűzésével is módszer-elleni hibát követett el. A magyar nem egymagában álló nyelv, nem ’rokontalan ága nemének’, hanem egy

¹¹⁴ Budenz 1877: 21.

¹¹⁵ Velics 1899.

¹¹⁶ Pusztay 1977: 23.

nyelvcsaládnak a tagja, s attól a nyelvcsaládtól semmikép sem szabad elszakítani. Khínai–magyar nyelvrokonságról nem lehet beszélni, legföljebb khínai és finn–ugor nyelvrokonságról lehetne szó, ha lehetne.¹¹⁷

Végezetül pedig megállapítja, hogy „e munka sajnálatraméltó eltévelyedés eredménye, s a nagy nyelvismerettel rendelkező szerző buzgalma és fáradozása teljesen kárbaveszett.”¹¹⁸

Velics összehasonlító nyelvészeti tanulmányában azonban még valami felsejlik, aminek említése igen fontos a XIX. század második felének és a XX. század elejének Kína-képét, sőt a magyar nemzettudat alakulását érintően. Ez a turanizmus eszméje, amelyet Romsics „az őstörténeti ezotéria” egyik hiedelmeként ír le, és amely a sumér–magyar rokonsággal együtt a legnagyobb népszerűsége tette szert.¹¹⁹

A ’Turán’ és a ’turáni’ szavak eredetileg földrajzi fogalomként voltak ismertek az iráni nyelvekben. A Perzsiától északra lévő, pontosan nem körvonalazott terület elnevezése, illetve az itt lakó nomád népek elnevezése volt, azoké a nomád népeké, amelyek betöréseikkel időről-időre a letelepedett árja népeket fenyegették. A fogalom az európai köztudatba a XVII–XVIII. században került be mint a Kaszpi-tenger és a Pamír közötti térség megnevezése. A fogalom átértelmezésére, jelentése kibővítésére a XIX. században került sor, amikor eredeti geográfiai jelentését egyre inkább háttérbe szorítva nyelvészeti kategóriaként lett ismeretes.

A „turáni nyelvek” elméletének alapjait Fridrich Max Müller (1823–1900) brit nyelvész, orientalista fektette le az 1854-es és 1855-ös évben megjelent két művében, a *Letters to Chevalier Bunsen on the classification of the Turanian languages* és a *The languages of the seat of war in the East. With a survey of the three families of language, Semitic, Arian, and Turanian*. Müller a nyelveket evolucionista szemlélettel, történeti-társadalmi összefüggéseikben vizsgálta, és azok nyelvtani szerkezete alapján kísérelt meg különböző fejlettségi csoportokat állítani. Főként azok az urál-altaji nyelveket sorolta a turáni nyelvek körébe, amelyek sem az indoeurópai, sem a sémi nyelvek közé nem tartoztak. Müller elmélete az 1870-es évektől kezdve vált szélesebb körben ismertté, amikor vonatkozó oxfordi előadásait a Magyar Tudományos Akadémia fordításban is megjelentette.¹²⁰

¹¹⁷ Szinnyi 1899: 464–465.

¹¹⁸ Uo. 467.

¹¹⁹ Romsics 2015: 57.

¹²⁰ [Müller] 1875, 1876.

A tudományos berkekben is nagy szépszerűségnek örvendő elméletnek természetesen voltak ellenzői. Nem véletlen, hogy a legélesebb bírálatok abból a finnugrista táborból érkeztek, amelynek hivatalos tudományként még csak alig pár évvel korábban sikerült elfogadtatni a finnugor nyelvészeti stúdiumokat, hiszen a pesti egyetemen csak 1872-ben vezették be hivatalosan a kötelező kurzusok sorába.¹²¹ Hunfalvy egyik kritikájában, utalva az elmélet alapjait képező nomád-letelepedett társadalmi forma szembeállítására, ekként ír annak paradoxon jellegéről:

[...] Müller Miksa ajánlotta; ő találta ki, hogy a túrán nyelvek nomád, ellenben az árják és sémiak állami nyelvek – mintha kész nyelv nem lett volna az árjaság is, mikor az azt beszélők még nomádok valának, s mintha ugyan ez nem állana a sémiségről is; – ő találta ki azt a paradoxont, hogy a túrán nyelvek azért rokonai egymásnak, mert nem hasonlók egymáshoz!¹²²

Az elmélet azonban minden ellenkező törekvés ellenére utat tört magának, épp abban az időben, amikor az „ugor–török háború” vitái is zajlottak, újabb muníciót kínálva a főként történészek támogatta Vámbéry-tábornak. Feltehetően éppen ebben, éppen itt keresendők a gyökerei annak, hogy a magyar kultúrkörben a „turáni nyelvek” vagy „turáni nyelveket beszélő népek” mellett fokozatosan kialakul és meggyökeresedik a „turáni népek” képzete, amely új adalékként meghatározóvá válik az etnogenezis és nemzettudat alternatív alakításában.

A IX–X. században lejegyzett, homályos perzsa történeti hagyományra alapozó, valójában csak hipotetikusan létező areális nyelvcsaládba olyan nyelveket soroltak, mint a finnugor, szamojéd, török, mongol és a mandzsu-tunguz nyelvek, sőt később már nyelvként és népként is egyértelműen ide tartozóként tekintettek többek között a szkítákra, a hunokra, a kínaiakra, a japánokra, a malájokra és a tibetiekre.¹²³

A turáni népek és nyelvek elmélete áll annak háttérében, hogy Velics Antal a kínai–magyar nyelvrokonító tanulmányában az „ős-turáni” és a kínai nyelv feltételezett keveredését teszi elmélete bizonyítékának sarokkövévé. Szinnyei bírálatában egy mozdulattal nem csak lesöpörte a turáni nyelvelméletre való bármiféle hivatkozást, de az

¹²¹ Ablonczy 2016: 32.

¹²² Hunfalvy 1878: 33.

¹²³ Romsics 2015. 57–58.

addigra háborút veszített török rokonítás híveinek kifogásolható nyelvrokonítási módszereihez hasonlította:

Ez a zavaros fölfogás arra vall, hogy a szerző ép úgy nincsen tisztában a nyelvrokonság fogalmával, mint a hogy nem voltak vele tisztában az immár eltemetett és legföljebb csak kísértetként följáró török–magyar nyelvrokonság vitatói és hívői sem. Az emberek családi viszonyainak és rokonsági fokainak a nyelvekre való átvitele sok zavart és félreértést okozott már s fog még okozni ezentúl is. A ki azt hiszi, hogy a nyelvek „házassági frigy” útján rokonaivá válhatnak egymásnak, az nagy tévedésben leledzik; meglevő nyelvek között semmi módon nem jöhet létre rokonság. A nyelvrokonságnak egészen más az alapja.¹²⁴

Visszakanyarodva az „ugor–török” háborút követő időkre, mindenképpen érdemes kitérnünk a vesztesekre, vagyis a Vámbéry-tábort támogatókra, akik mintegy természetszerűleg a turanizmus eszméjével is felvértezték magukat. Azért is szólni kell róluk, mert a köreikből kerülnek ki azok is, akik új harcukat megvívandó kínai stúdiumokba is kezdenek majd. Levéltári forrásra hivatkozva Ablonczy Balázs idézi a Kelet iránt rajongó arisztokrata Zichy Jenő (1837–1906) egyik levelét, amelyet 1893. január 2-án, Vámbéry vereségét követően írt Némäti Kálmán (1855–1920)¹²⁵ postatanácsosnak: „Mert találkoznom kell Önnel és pedig az ügy érdekében. Okvetlenül szükséges ez, mert mindketten a Hunfalvy-féle tanokat helytelennek találjuk! És helyes kiindulási pontját keressük a Magyar Nemzetnek!”¹²⁶

A gróf szavait tettekre is váltja, hiszen 1895 és 1897 között három expedíciót is indít saját költségén a Kaukázus és a Volga-vidékére, sőt a harmadik útja során Kínába is eljut. Célja a magyar nyelv eredetének és rokonságának felkutatása. Zichy kínai expedíciója nem az első volt a magyar tudományos expedíciók sorában, amelyek végső célja Kína volt. Széchenyi Béla (1837–1918) kelet-ázsiai expedíciója során (1877–1880)

¹²⁴ Szinnyei 1899: 466.

¹²⁵ Ablonczy nem tér ki részletesebben Némäti Kálmán orientalisztikai munkásságára, csupán östörténetíróként és a korai magyar vegetarianizmus egyik apostolaként hivatkozik rá. Némäti kapcsán azonban meg kell jegyezni, hogy állítólag tíz nyelven tudott, és tanult törökül, mongolul és kínaiul is. 1909-ben pedig tanulmánya jelenik meg *A hiung-nu – hun azonosság földrajzi bizonyítékai* címen, amelyet 1910-ben angolul is publikált az *Asiatic Quarterly Review*-ban. Mindemellett Némäti ugyancsak Szécsény város szülötte, akárcsak Velics Antal, és az eddig még nem említett fiatalabb kortársuk, Ágner Lajos (1878–1949), aki épp Velicstől tanulta a kínai és japán nyelv alapjait, majd a Berliini Egyetemen tanul kínaiul és japánul.

¹²⁶ Ablonczy 2016: 33.

már végigjárta Kínát,¹²⁷ és céljai között ő maga fogalmazta meg: „[...] ama reményben is ringathatám magam, hogy eljutandok oly helyekre, hol őseink nyomára találandok, vagy oly népekre és törzsekre, melyek velünk magyarokkal faj és nyelvrokonságban vannak.”¹²⁸ A kínai herceghez 1878. október 9-én benyújtott levelében pedig ekként mutatta be magát: „Fajra nézve magyar vagyok. Nemzetem a turáni néptörzsnek egyik ága, melynek a mongol nép is egy hatalmas tagját képezi.”¹²⁹

Az látható, hogy az 1870-es évektől kezdve a XX. századig eltelt három-négy évtized alatt a turanizmus eszméje nem csak a tudományos világ berkeiben vert gyökeret, de híveket szerzett a korabeli arisztokrácia, a művészetek és a magas politika képviselőinek körében is. A magyar turanizmus formálódásának első szakasza nagyjából a kutatóköröm végső dátuma körül, 1910-ben zárul le, amikor Paikert Alajos (1866–1948) a brit *Royal Asiatic Society* mintájára megalapítja a Turáni Társaságot.¹³⁰

1. 4. Kína a XIX. századi magyar nyelvű enciklopédiákban

Johann Hübner (1668–1731) német geográfus 1736-ban összeállított helynévlexikonának 1815-ben megjelent javított bővített változata Fejér György (1766–1851) katolikus pap és történettudós fordításában 1816-ban jelent meg a *Mostani és régi nemzeteket, országokat, tartományokat, városokat, emlékezetre méltó mezővárosokat, helységeket, folyókat, tavakat, tengereket, öblöket, fokokat, szigeteket, hegyeket, erdőket, barlangokat, pénzeket, mértékeket, 's t. e. f. esmértető lexikon* címen öt kötetben. Ennek első kötetében található a „China” címszó,¹³¹ amely nem egyszerű földrajzi országleírás, hanem – ha vázlatosan is – Kína műveltsége, társadalma, kereskedelme is bemutatásra kerül. A szócikk Kína történelmét nem tárgyalja. A lexikon érdekessége, hogy külön szócikkben kaptak helyet a „China falak”.¹³²

A Kínával kapcsolatos ismereteket már az 1831–1834 között 12 kötetben megjelent *Közhasznu Esmeretek Tára* című enciklopédiában is helyet kaptak, amely az első már betűrendben szerkesztett magyar enciklopédia, és amelyet a kor nagy hatású, német nyelvű

¹²⁷ Széchenyi Béla, illetve Zichy Jenő harmadik expedíciójának kínai vonatkozásainak részleteire a későbbiekben még kitérek.

¹²⁸ Széchenyi 1882: 30.

¹²⁹ Uo. 34.

¹³⁰ A magyar turanizmus Kínával kapcsolatos vonatkozásai a tudományos kutatás szempontjából máig szinte teljesen feltáratlanok. Ezzel szemben a turanizmus Japánhoz fűződő képzetei – amelyek több szempontból rokoníthatók a kínai relációkkal – jóval nagyobb figyelmet kaptak az elmúlt években, elsősorban Farkas Mária Ildikó kutatásainak köszönhetően, lásd Farkas 2001, 2023, 2024.

¹³¹ Hübner 1816: 609–612.

¹³² Uo. 613.

Conversations-Lexikon magyarított változatoként adtak ki. A Kínára (ott: China) vonatkozó szócikk a sorozat III. kötetében (1832) olvasható.¹³³ A szócikk magyar változatának elkészítőjeként Lassú Istvánt (1797–1852), a magyar udvari kamara tisztviselőjét tüntetik fel, aki élete végéig foglalkozott geográfiával és történelemmel. Szinnyi szerint saját tanulmányai „szorgalmas compilációknál nem egyebek”, amelyek a korban mégis hiánypótlóknak bizonyultak. A 'China' szócikk három forrásművet jelöl meg, amelyek 1822 és 1827 között láttak napvilágot, vagyis az enciklopédia eredeti német változatának szerzője feltehetően lelkiismeretesen ügyelt arra, hogy a szócikkben „naprakész” információkat közöljön Kínáról. Azonban Kína történelmi bemutatásával kapcsolatban, amely a szócikknek alig egy oldal terjedelemben része, a három forrás az „aktualitáson” kívül nem sok egyéb erényt tud felmutatni.

A forrásként használt első munka a már hivatkozott George Thomas Staunton (1781–1859) *Miscellaneous notices relating to China and the British commercial intercourse with that country* című, 1822-es munkája, amely nem ugyanaz, mint amelyik 1818-ban Horváth Zsigmond fordításában már magyarul is olvasható volt, s amelyikben Staunton a Macartney-féle követjárás történetét dokumentálta. Staunton azonban Kínát és a Kínával való kapcsolatot nem tudta nem a brit gyarmatosító törekvéseket kiszolgáló tudósember szűrőjén keresztül szemlélni. A szócikk Kína történelmének ismertetésével zárul, amelynek végső eseményei a kudarcos nyugati követségek.

A' milly kevesre mehetett lord Macatney követsége a' chinai udvar 1000 esztendőnél régibb politicájának megváltoztatásában, épen olly keveset boldogult abban gróf Golowkin orosz, lord Amherst (1810) angol követ; mivel a' világnak ezen mennyei birodalmával (mint a' Chinaiak dicsekesznek), melly más monarchákkal ugy bának, mint vasallaival, sem politicai, sem kereskedésbeli öszveköttetésbe nem léphettek.¹³⁴

A szócikk második forrása az orosz Jegor Fjodorovics Tyimkovszkij (Егор Фёдорович Тимковский, 1790–1875) diplomata földrajzi leírásának 1826-ban megjelent német nyelvű fordítása (*Reise nach China durch die Mongoley in den Jahren 1820 und 1821*). Tyimkovszkij ebben a munkájában az 1820–1821-es kínai útjának tapasztalatait összegezte. Az elsősorban geográfiai szempontból értékes, két kötetes, először 1824-ben megjelent mű

¹³³ *Közhasznú Esmeretek*... 165–172.

¹³⁴ Uo. 172.

a korban igen népszerűnek bizonyult. Már 1826-ban a németen kívül franciául is olvasható volt, de 1827-ben megjelent az angol fordítása is.

A szócikk harmadik forrásaként D. Bazin de Malpiere 1825–1827-es francia nyelvű művét, a *La Chine, moeurs, usages, costumes, arts et métiers, peines civiles et militaires, cérémonies* című kétkötetes, valójában albumot tünteti fel, amelynek igazi értékét sokkal inkább az illusztrációs anyaga, a mintegy 180 litográfia adja, amelyek művészi igénnyel mutatják be a kínai viseletet, szokásokat, foglalkozásokat és büntetési formákat.

Az enciklopédia szócikk, a műfaj követelményeinek megfelelően, Kína általános bemutatására törekszik. Az ekkor több mint 146 millió lakosú birodalomnak mindenekelőtt a földrajzi leírását olvashatjuk viszonylag hosszan és a szükségesnél részletesebben, ami nyilvánvalóan az orosz-diplomata utazó, Tyimkovszkij művének hatása. Ezután Kína állat- és növényvilágával ismerkedhet meg az olvasó. Ezt követi a kínaiak antropológiai ismertetése és társadalmának bemutatása, jelentős hangsúlyt helyezve a császár személyére és környezetére. Kína „vallásainak” ismertetésekor a konfucianizmus, a taoizmus és a buddhizmus mellett a szócikk kitér a kereszténység kínai jelenlétére, különös tekintettel a missziók által elszenvedett üldöztetésekre. A kereskedelem kapcsán természetesen nem marad el a mandzsu udvar által 1760-ban felállított és a Nyugat által sérelmezett *kohong*-rendszer (*gonghang* 公行) kritikája sem: „[a]z Európaiakkal való kereskedelem 12 privilegizált kereskedőből álló társaságra van bízva, kik Hannistáknak neveztetnek ’s temérdek nyereséget vesznek be.”¹³⁵ Csak mindezek után következik a kínai történelem ismertetése, amely a legendák korától 1820-ig, a szokásos dinasztikus rendben, valamivel kevesebb mint három oldal terjedelemben olvasható.

Az enciklopédia sajátossága, hogy a „Chinai nyelv, írás és literatura” külön, önálló szócikkben kapott helyet,¹³⁶ melynek szerzője feltehetően Döbrentei Gábor (1785–1851) volt.

A magyar nyelvű enciklopédiák sorában a következő a szabadságharc bukását követő évben, 1850-ben elkezdett és 1855-ig, összesen hat kötetben megjelentetett *Ujabb kori ismeretek tára*. Ebben a Kínával (China) kapcsolatos szócikk az 1850-ben megjelent második kötetben található.¹³⁷ A *Közhasznú Ismeretek Tára* harmadik kötetének megjelenése óta eltelt tizennyolc év alatt nem csak a magyar történelemben zajlott le az egyik legdicsőségebb, ám kudarccal zárult korszak, de Kína történelmében is olyan

¹³⁵ *Közhasznú Ismeretek...* 170.

¹³⁶ Uo. 174–175.

¹³⁷ *Ujabb kori ismeretek tára* 137–160.

események mentek végbe, amelyek örökre megváltoztatták a birodalom világban elfoglalt státuszát. Az 1839 és 1842 közötti úgynevezett első ópiumháborút lezáró nankingi szerződéssel új korszak kezdődött Kína történetében, hiszen ezzel, majd az egyenlőtlen szerződések sorával, elsősorban Nagy-Britannia, majd később számos nagyhatalom sorra olyan kedvezőtlen kereskedelmi feltételeket kényszerített Kínára, amelyek nem csak a szabadkereskedelmet tették lehetővé, de megteremtették a jogi alapot a birodalom későbbi kifosztásához is.

Az események Kínára vonatkozó jelentőségét dicséretes módon a most tárgyalandó *Ujabb kori ismeretek tára* szerkesztői is felismerték. Közvetlenül a „China” szócikket követően találjuk a „Chinai–angol háború” szócikket, amely az általános kínai szócikknél is nagyobb terjedelemben tárgyalja a megelőző évtized eseményeit.¹³⁸ Sajnálatos módon a szócikkek szerzőjének, szerzőinek kilétére nem sikerül fényt deríteni. A „China” szócikk saját maga nem ígér sokat a korábbi enciklopédikus ismeretekhez képest, hiszen azzal kezdődik, hogy „[a]zokhoz, mik Chináról a’ *Közh. Ism. Tár*ában elmondattak, csak némi pótlékokat ’s ujabb adatokat ragasztunk”.¹³⁹ Kína kereskedelmi kapcsolataiban már hangsúlyt kap az Egyesült Államok szerepe, amelynek a Kínával való kereskedelme „1817-től 1834-ig [...] 73 procenttel öregbedett”, és amelynek „theafogyasztása 4 millió ft. értékről 18 millió ftra nevedett.”¹⁴⁰ A szócikkben a Nagy Fal mint Kína emblemikus építménye jelenik meg: „A’ chinai műveltség legfőbb jelenségei ’s emlékeiül szoktak említettetni a’ nagy kőfal, ’s a’ császári csatorna, melylyek a’ bennszülöttek öntudatában is úgy tűnnek fel, mint az ország természetével öszszeforrt művek.”¹⁴¹ A szócikk zárásaként az enciklopédiák stílusától idegen módon fogalmazódik meg a kínai bezárkózás, megrekedés és mozdulatlanság, de ennek apropóján furcsa módon egy Európára vonatkozó intellem is megjelenik:

[...] az idegen műveltség befolyásának ekkorigi gondos kizárása ’s elhárítása; azon szomorú kép, miszerint a’ selyemnek és porcellántornyoknak és piczinyke női lábaknak e’ czifra országa a’ jövőben semmi szellemi törekvéspontot nem tűz maga elébe, ’s elméje csigapályán jár, melyly az európai szellem előtt megfoghatatlan. Azonban ijedve kérdjük Európától, valljon nem közelit-e is e’ töredékeny, halavány

¹³⁸ *Ujabb kori ismeretek tára* 140–161. (Valójában csak hat oldal terjedelemben, mert 145-től 160-ig nincs szöveges tartalom).

¹³⁹ Uo. 137.

¹⁴⁰ Uo. 138.

¹⁴¹ Uo. 139.

képhez ott a' távol keleten, nem ölti-e földrészünk társas és politikai élete körül is ama' gúnyolt chinai rendszer redves karjait?!¹⁴²

A forrásként felhasznált „legujabb munkák” között már megtalálható a brit sinológusnak, Hongkong majdani kormányzójának (1844–1848), John Francis Davisnek (1795–1890) a *The Chinese.: A general description of the Empire of China and its inhabitants* című, 1836-ban, két kötetben megjelent műve, valamint a már korábban tárgyalt Karl Gützlaff protestáns misszionáriusnak az *A Sketch of Chinese History, Ancient and Modern: Comprising a Retrospect of the Foreign Intercourse and Trade with China* című, 1834-es műve.

Az enciklopédia „Chinai–angol háború” szócikke már az első mondatával igazolni igyekszik a Nyugat minden intervenciós törekvését és cselekedetét: „Az újabb idő köztörekvése: bevonni a' föld minden népeit az emberi nem nagyszerű mozgalmába, 's a' keresztyénség és polgárisodás jótékonyágát minden égöv alatt otthonosítani.”¹⁴³ A történelmi leírás szenvtelen tárgyilagossággal számol be a britek ópiumkereskedelméről, és ugyanebben a tárgyilagos stílusban olvashatunk a háború részleteiről is. A szócikk értékes része Lin Zexu (林則徐; 1782–1850) császári biztos brit kereskedőkhöz írt drámai hangú levelének idézése.¹⁴⁴ A szócikk a nankingi szerződés megkötésével (1842. augusztus 29.), valamint a franciákkal és az Egyesült Államokkal kötött további szerződésekre tett utalással zárul. A szócikk forrásműveket külön nem sorol fel.

Kilenc évvel későbből, 1859-ből származik a következő enciklopédikus forrásunk Kínára vonatkozóan. A tízkötetes, 1859–1864-ben megjelent *Ismerettár* (alcímén: *Nélkülözhetlen segédkönyv, mely a történelem, természet s egyéb tudományok és művészet köréből lehetőleg minél több érdekes tárgyat és egyéniséget betűsorozatos rendben megismertet*) második kötetében kapott helyet a „China” szócikk.¹⁴⁵ Az 1845-ös „államösszeírásra” hivatkozva ekkor már 395 millió fő lakossal rendelkező Kína az enciklopédiákra, lexikonokra jellemző módon kerül bemutatásra. A földrajzi leírást, az állat-, növény- és ásványvilág leírását követően megismerhetjük a kínaiak antropológiáját, illetve a Kínai Birodalom nemzetiségeit. Természetesen nem hiányoznak a társadalommal, a kereskedelemmel, vallással és műveltséggel kapcsolatos legáltalánosabb információk sem.

¹⁴² *Ujabb kori ismeretek tára* 139.

¹⁴³ Uo. 140.

¹⁴⁴ Uo. 142.

¹⁴⁵ *Ismerettár* 818–837.

A szócikk ismeretlen szerzője a kínai szokások kapcsán különösen sokat időz a kínai copfviselet és a lábelkötés gyakorlatának bemutatásával.

Kína történelmére alig több mint négy hasáb terjedelmet szentel a szerző, és mint írja: „A birodalom történelméből csak néhány főbb pontokat emelendünk ki”.¹⁴⁶ A legendák korától a mandzsu Qing-dinasztia megalakulásáig el is jut a második hasáb közepén, majd a történelmi ismertetésnek szánt szakasz nagyobb részét a nyugati hatalmak és Kína közötti konfliktusok bemutatásának szenteli. Az enciklopédia kötetének megjelenési évében Kínában már harmadik éve zajlik a második ópiumháború (1856–1860), amelynek kapcsán azt olvashatjuk, hogy Kína „1858-ban újra beleegyezett az angol, francia és északamerikai statusokkal kötött békeszerződésbe, melynél fogva az eddig elzárkózott mennyei birodalom kapui az európai és amerikai barbaroknak is nyitva leendének. Mi ezekre nézve ép oly fontosságu, mintha egy egészen új világrész fedeztetett volna fel”.¹⁴⁷ A szócikk a mandzsu birodalom által megszállt vagy felügyelete alatt álló országok (Tibet, Bhután, Korea, Mongólia) ismertetésével zárul. Az *Ismerettár*ban megjelenő újdonság, hogy önálló cikket kap a „Chinai fal”,¹⁴⁸ de a „Chinai nyelv, írás és irodalom” is önálló szócikkben olvasható.¹⁴⁹

6. kép. Az *Ismerettár* „China” szócikkének illusztrációja.¹⁵⁰

¹⁴⁶ *Ismerettár* 829.

¹⁴⁷ Uo. 833.

¹⁴⁸ Uo. 838–839.

¹⁴⁹ Uo. 839–840.

¹⁵⁰ Uo. 826.

A tajping-felkelés (1850–1864) leverése után négy, az osztrák–magyar kiegyezés után egy évvel, 1868-ban jelenik meg az *Egyetemes magyar encyklopaedia* hatodik kötete, amelyik a „China” címszót tartalmazza.¹⁵¹ A tizenhárom kötetes enciklopédiát 1859-ben kezdte megjelentetni a Szent István Társulat, és az utolsó kötet kiadására majd csak 1876-ban került sor. A szócikknek sem a szerzője, sem a forrásai nem ismertek. Az eddig bemutatott enciklopédiákban szereplő kínai szócikkekhez képest újdonságot sem struktúrájában, sem tartalmában nem tartalmaz. A szócikk zárásaként Kína történelmének tárgyalását az 1860. november 14-én Oroszországgal, valamint az 1861 októberében Poroszországgal és a német vámegegylettel megkötött kereskedelmi szerződések említésével fejezi be. Mivel a szócikkben feltűnően sok hangsúlyt kap az orosz–kínai kapcsolatok tárgyalása – példának okáért ez az egyetlen olyan szócikk, amely rögtön az első sorában fontosnak érzi arról tájékoztatni az olvasóit, hogy Kína (ott: China vagy Sina) neve oroszul ’Khitai’ –, azt feltételezhetjük, hogy orosz nyelvű forrásműre is támaszkodhatott a szócikk szerzője, vagy legalábbis annak német vagy angol nyelvű fordítására. Önálló szócikket kapott a „Chinai fal”,¹⁵² a „Chinai nyelv”¹⁵³ és „A chinai irodalom”.¹⁵⁴

A magyar nyelvű lexikonok sorában a kor jelentős vállalkozásának számított a Somogyi Ede (1852–1921) újságíró és törvényszéki tolmács szerkesztésében megjelent *Magyar lexikon* (alcímén: *Az összes tudományok enciklopédiája*), amely 1879 és 1885 között először 160 füzetben, majd 16 kötetbe foglalva is kiadásra került. A sorozatot egy csak képanyagot tartalmazó 17. kötetrel is kiegészítették. Ebben a lexikonban szerepel Kína neve a korábbi ’China’ helyett már ’Khina’ ortográfiai változata, magát a szócikket pedig az 1882-ben napvilágot látott 10. kötetben olvashatjuk.¹⁵⁵ A szócikk jellegzetessége, ami a korábbi enciklopédiáktól különbözik, hogy betűritkítással jelöli, és így jól elválaszthatóvá teszi az országismertetés egyes témaköreit. Így a földrajz, az éghajlat, a geológia, a növényélet, az állatvilág, a lakosság, a közigazgatás, az alkotmány, az igazságszolgáltatás, az oktatás, a társadalmi osztályok, a kultúra, a családi élet, a vallás, a kereskedelem ismertetése után, a már eddig megszokott szerkesztői gyakorlatnak megfelelően, a szócikk végén kap helyet Kína történelmi vázlata mintegy négy és fél hasáb terjedelemben.¹⁵⁶ A kritikai észrevételt nem tartalmazó, semleges hangvételű, lényegre törő

¹⁵¹ *Egyetemes magyar encyklopaedia* 725–730.

¹⁵² Uo. 730–731.

¹⁵³ Uo. 731–733.

¹⁵⁴ Uo. 733–735.

¹⁵⁵ *Magyar lexikon* 295–303.

¹⁵⁶ Uo. 301–303.

leírás a tajping-felkelés 1864-es leverésével zárul, illetve a szócikk szerzője utal arra, hogy Kínának az „újabb időben még Japánnal is voltak komoly viszálykodásai, melyeket csak engedékenységgel sikerült kikerülnie.”¹⁵⁷ Sajnos sem a szócikk szerzője, sem pedig a forrásai nincsenek feltüntetve. A lexikonban önálló szócikként szerepel a „Khinai fal”,¹⁵⁸ valamint viszonylag nagy terjedelemben a „Khinai nyelv és irodalom”.¹⁵⁹

Tíz évvel később, 1892-ben jelent meg *Az Athenaeum kézi lexikona* mindössze két kötetben. Az Acsády Ignác (1845–1906) történész által szerkesztett lexikon első kötetében alig egy hasáb terjedelemben olvasható a „Khina” címszó.¹⁶⁰ Kína legújabb kori történelmének – tartalmilag és formailag is – vázlatos ismertetését az ismeretlen szócikk-szerző ezekkel az információkkal zárja: „Összesen csak 21 nagyobb kikötőhely van szerződészerűleg megnyitva az európai és észak-amerikai kereskedelem számára. 1891 tavaszán a birodalom egyes részeiben szörnyű keresztény-üldözések és gyilkolások folytak, melyeknek a császári kormány csak nagy nehezen birt véget vetni, 1885. a hadi tengerészetet európai módra szervezték; 1888. épült az első vasút.”¹⁶¹ A lexikonban külön szócikk foglalkozik a kínai nyelvvel és irodalommal.¹⁶²

A XIX. század utolsó magyar nyelvű lexikona, a több mint háromszáz szerkesztő közreműködésével 1893-tól 1897-ig, tizenhat kötetben megjelent *A Pallas nagy lexikona*, amely az első nem fordításon alapuló magyar nyelvű lexikon.¹⁶³ A „Khina” szócikk az 1895-ben kiadott X. kötetben olvasható, összesen mintegy két szerzői ív terjedelemben. A tematikus szakaszokra tagolt szócikk első felében a földrajz, az éghajlat, a termékek, a lakosság, az ipar és kereskedelem, az alkotmány, a közigazgatás, az igazságszolgáltatás, a szellemi műveltség, az oktatásügy ismertetése található, a szócikk majd a teljes második fele pedig a kínai történelmet tárgyalja. A leírás érdekessége, hogy a történelmet „belső” (A) és „külső történet” (B) szakaszokra osztja. Ennek oka a „külső történet” szakasz cím alcíméből is kiderül: „különös tekintettel az európai hatalmakhoz való viszonyra”. Ennek ellenére az ókorban, a Rómával való érintkezés idejétől kezdődik Kína „külső története”, amely „a nankingi szerződés hatásai” elnevezésű, viszonylag hosszú alfejezettel zárul. A történelmet bemutató 'C' jelölésű szakasz a „legújabb kor” eseményeit tárgyalja,

¹⁵⁷ *Magyar lexikon* 303.

¹⁵⁸ Uo. 304.

¹⁵⁹ Uo. 304–306.

¹⁶⁰ *Az Athenaeum kézi lexikona* 902–903.

¹⁶¹ Uo. 903.

¹⁶² Uo. 903.

¹⁶³ *A Pallas...* 1895, 1900-ban két pótkötetet is kiadtak hozzá.

elkülönítve a „belháborúkat” és a „külső bonyodalmakat”. A szócikk egyik különlegessége, hogy a magyar nyelvű enciklopédia-, lexikonirodalomban először bukkan fel az „ópiumháború” kifejezés. A szócikk utolsó mondata egyben a tárgyalt történelmi szakasz végső időpontja is: „Jelenleg (1895 jul.) a khinai kormány orosz, angol és francia bankok segélyével nagy kölcsön felvételén fáradozik.” A meglepően pontos, részletes és szakszerű történelmi áttekintés nyújtó szócikk szerzője feltehetően Marczali Henrik (1856–1940), aki azonban a forrásait nem tüntetette fel.

1. 5. Kína a XIX. századi és a XX. század eleji magyar nyelvű világtörténeti művekben és egyéb történeti összefoglalókban

A XIX. század első felében elsősorban Nagy-Britannia ázsiai terjeszkedése irányította Európa figyelmét Kínára. A kudarcra végződő európai követjárások, melyeknek elsődleges célja a Kína belső területéhez való hozzáférés biztosítása és a kínaiak által regionálisra korlátozott kereskedelmi lehetőségek kiterjesztése volt, olyan folyamatot indított el, amely az európai közvéleményben fokozatosan átszínezte az addigi Kína-képet. A jezsuiták és a jezsuita tudósok, valamint utazók forrásaiból dolgozó felvilágosult gondolkodók által rajzolt csodálatra méltó, egzotikumokkal teli, az európai műveltségtől függetlenül, önállóan kialakult, de azzal egyenrangú hatalmas civilizáció fokozatosan az elmaradott, a bezárkózó, az újra és a szükségszerűnek mondott fejlődésre képtelen tunya, alvó, gögös óriássá vált.

A Kína által elutasított fejlődés irányát és célját, amely nem más volt, mint a világ addig soha nem látott mértékű globalizálódása, pontosabban: gyarmatosítása, természetesen a Nyugat volt hivatott végrehajtani és abból bármi áron, bármi eszközzel profitálni.

A XVIII. század második felében indult és a XIX. század elején gőzerővel pörgetett ipari forradalom által kialakított technológia minden ilyen törekvéshez megfelelő háttérrel és erőfölényt biztosított. Amíg Macartney 1793 decemberében még a Lion nevű háromárbocos hadihajón érkezett Kanton kikötőjébe, addig négy évtizeddel később, 1839-től már a kínaiak által csak „ördöghajóként” rettegett, gőzhajtással is rendelkező Nemezis játszott kulcsszerepet az első ópiumháborúban. A nyilvánvaló technikai, technológiai fölény tette lehetővé, hogy a nyugati kora-kapitalista társadalmak írják a világ történelmét. Az ezen társadalmak szellemi háttérét biztosító értelmiség, mintegy dokumentálандó a világ eseményeit, rögzítette a történelmet. Ezzel nem csak az egyetemes történetírás módszertanát és formai, strukturális követelményrendszerét alakította ki, de azt a

világsszemléletet is, amely szerint a nyugati világon kívül eső területekre, országokra, sőt kontinensekre vonatkozóan elsősorban a Nyugat politikai, gazdasági és kereskedelmi törekvéseinek természetszerűségét kellett igazolni. Éppen ezért az egyetemes történelemírás, és legfőképp annak újkori területe markáns kolonialista irányultságú.

A XIX. században ettől nem volt képes függetleníteni magát az olyan országok történelemszemlélete sem, mint a Nyugathoz felzárkózni törekvő Magyarország, amely mindeközben maga is a gyarmatszerű függőségi állapotától szeretett volna szabadulni, egyben meghatározni és szabadon kialakítani saját nemzeti értékeinek alapjait, elsősorban a nemzeti nyelvet és annak széles körű, szabad használatát. Ennek jegyében születnek az első kísérletek is a magyar nyelven megfogalmazott, magyar nyelvű közönségnek szánt egyetemes történetírásokra is, amelyeknek már csakugyan az egész világ, így Kína is a részét kellett, hogy képezze.

A már Kínát is magába foglaló világra történő kitekintés igénye Bajza József (1804–1858) *Világtörténet* című, 1846-ban megjelent művében jelentkezik. „A’ chinaiak” című fejezetben a hegeliánus gondolatmenethez kapcsolódóan fogalmazza meg, hogy miért elengedhetetlen a kínai történelem tanulmányozása: „e’ nép, a’ nélkül, hogy az emberiség fejlődésére befolyással volt volna, oly példány nép, mely korai, nem csekély miveltsége daczára, később mozdulatlan merevségben ugyanazon egy fokán maradt a’ fejlődésének”.¹⁶⁴

Bajza ebben a fejezetben az ókortól (nála: „hajdankor”) egészen a saját koráig röviden, vázlatosan ismerteti Kína történelmét, amelynek mintegy végkövetkeztetéseként az állapítja meg, hogy Kína elszigetelődésének az oka abban áll, hogy „az emberiség egyéb fajaitól magát elválva tarthatta mindmáig”, és mivel erőforrásai (népessége és területe nagysága, éghajlata) ezt a különállást biztosítani tudták a számára, így „a magánálló, és idegen segélyre, a külfölddel való közlekedésre olly kevésbé szoruló tartomány, mint China nincs is. Bármi idegen elem is vegyült is valaha közé, az nem benne tett változást, hanem ő olvasztá át azt önsajátságaiiba.”¹⁶⁵ Bajza ezen a helyen valójában arról a folyamatról beszél, amelyet ma „sinizálódásnak”, „elkínaiasodásnak” nevezünk. Érdekes megfigyelni, hogy amíg Bajza ennek a folyamatnak az alapjaként Kína gazdasági önállóságát sejtí, addig négy évvel korábban Széchenyi István (1791–1860) az egyik akadémia beszédében a magasabb erkölcsi okokból, az erőszakmentességből vezeti le ugyanezt: „Erkölcsi felsőbbség mindig s mindenütt győzött erőszakon. Még China félénk

¹⁶⁴ Bajza 1846: 56.

¹⁶⁵ Uo. 63–64.

népe is magába olvasztá győzőjét, a hajlatlan tatárt, mert nagyobb, jól lehet aránylag oly csekély erkölcsi felsőbbiséggel bírt.¹⁶⁶

Bajzánál a szokásokon alapuló erkölcsi rend megőrzése annak a hivatalnok-apparátusnak a feladata, amelynek egyébiránt a nép életének és munkájának az irányítása is a feladata. Éppen ezért a szellemi életük is „a’ pusztá emlékezései és alkalmazási tudás és foglalkodási ügyesség”.¹⁶⁷ Várnai szerint Bajza „egy kicsit haza is beszél”,¹⁶⁸ amikor a kínai „maradás” okaként azt a döntő felismerést fogalmazza meg, hogy hiába rendelkeznek ősi és magas szintű mesterségbeli tudással, ha azok csak a luxustermékek előállításában nyilvánulnak meg, de a mindennapi élet alakításában nincs szerepük.

Az iparüzők vagy a’ sajátképpen polgárrend, ’melly Európában a’ népek magkövét képezi, ’s melly ennek minden világrészekben uralkodást szerzett, ’s mellynek a’ mivelt állodalmak hatalmukat ’s nagyságukat köszönik, Chinában az állodalom minden polgáránál alatta állanak.”¹⁶⁹

A fejezet végén pedig Bajza azt a végkövetkeztetést vonja le, hogy „azonban bár évezredek óta állanak elszigetelten, sokáig ez állapotban ők sem fognak maradhatni, és a’ világ népei, különösen az európai népek mozgalmaitól és a’ tizenkilencedik század művelődése mindenszerte terjedő hatalmától többé nem fognak elzárkózhatni.”¹⁷⁰ Bajza ezen megállapítását, négy évvel az első ópiumháborút lezáró nankingi szerződés után aligha tarthatjuk prófétikus látomásnak, ami indokolná a szerző jövőidejű feltételes megfogalmazását.

Bajza forrásait nem ismerjük, de Várnai valószínűsíti, hogy a Kína-fejezethez felhasználhatta az osztrák botanikus, sinológus és numizmata Stephan Endlicher (1804–1849) 1837-ben Bécsben kiadott, alapvetően a kínai és japán pénzürmékkal foglalkozó, *Verzeichniss der chinesischen und Japanischen Münzen des K. K. Münz- und Antiken-Kabinetes in Wien* című német nyelvű művét is.¹⁷¹

A korszak egyik kiemelkedő jelentőségű politikus Csengery Antal (1822–1880) a publicisztikai tevékenysége mellett kísérletezett a történetírással is. Munkásságával

¹⁶⁶ Széchenyi István beszédei 255.

¹⁶⁷ Bajza 1846: 66–70.

¹⁶⁸ Várnai 1985. 40.

¹⁶⁹ Bajza 1846: 66.

¹⁷⁰ Uo. 71.

¹⁷¹ Várnai 1985. 43. 37. jegyz.

kapcsolatban manapság már viszonylag ritkán idézett és hivatkozott műve az 1870-ben napvilágot látott *Történeti tanulmányok és jellemrajzok* című, két kötetes munkája.¹⁷² Az első kötet második fejezetében olvasható „China míveltsége” című szakasz alig több mint húsz oldal terjedelemben.¹⁷³ A kínai történelem bemutatásának az elején Csengery sem mulasztja el, hogy szót ejtsen Kína elmaradottságáról, megrekedéséről: „Mig a fejlődés és haladás a műveltség magasabb fokára emelte a nyugati és európai népeket, folytonos érintkezésben az összes emberiséggel [...] China megkövült régi szokásaiban, avult bölcsességében.”¹⁷⁴

Várnai szerint egyértelműen Hegeltől származó gondolat az, amit Csengery úgy fogalmaz, hogy „China oly kevésbé kényuri, mint szabad”.¹⁷⁵ Megjegyzendő, hogy Csengery ezen a helyen a szuverenitás problémakörét boncolgatva a hazai politikai gondokra utal. „Az uralkodó, mint a menny fia alkotja a törvényt, de csak úgy, hogy népe szellemétől sem térhet el, a régiség példáiról és tanácsaitól vesz mintát. A nép joga a menny örök rendelvénye szerinti kormányoztatás, s jogosnak tartják a revolúciót, ha a felülről megszegett rendet helyre kell állítani. De ez igazán csak restauráció.”¹⁷⁶

Csengery Kína művelődéstörténeti viszonyainak bemutatását és elemzését követően áttér a birodalom külső kapcsolatainak vizsgálatára. Úgy véli, ha Kína továbbra is makacsul elhatárolódik a távolabbi világgal való érintkezéstől, arra végül is külső erők fogják kényszeríteni. Példának hozza fel, hogy az 1842-es háborúban milyen fájdalmasan mutatta meg magát a kínaiak „világtól való tudatlansága”.¹⁷⁷

A székely származású tanárember, Lázár Gyula (1841–1912) nevéhez fűződik az első magyar nyelvű kínai történeti monográfia megírása. Munkája ugyan egy világtörténeti sorozat, az 1871-ben útjára bocsátott „Történeti Könyvtár” (későbbi nevén: „Történelmi Könyvtár”) 65. „füzeteként” 1880-ban jelent meg 110 oldal terjedelemben, *Khina és Japán. Történelmi és mívelődési rajz* címen, mégis az első önálló formátumú, addigi legterjedelmesebb összefoglalója a kínai történelemnek.¹⁷⁸ Lázár termékeny és széles érdeklődési körű író volt, a XX. század első évtizedéig megjelenő sorozat mintegy 92 kötetéből 25-nek ő a szerzője.

¹⁷² Csengery 1870.

¹⁷³ Uo. 203–227.

¹⁷⁴ Uo. 207.

¹⁷⁵ Várnai 1985: 40.

¹⁷⁶ Csengery 1870: 212.

¹⁷⁷ Uo. 223.

¹⁷⁸ Japánnal a kötetnek csak az utolsó 25 oldala (85–110) foglalkozik.

7. kép. Lázár Gyula *Khina és Japán* című könyvének (1880) borítója.

Lázár érdekes és sajátos módon kezdi Kína bemutatását, hiszen úgy tárja fel a távoli kultúrát, ahogy Európa a római időktől kezdve, Marco Polo utazásán át, egészen a keresztény térítőig hírt kapott felőle és megismerte. Kína és a Nyugat újkori érintkezése kapcsán megjegyzi, hogy a kínaiaknak az európaiakkal szemben tanúsított „megvető kicsinylésének” a kiváltó oka épp „az európai népek egymás közti czivakodásaikban” keresendő. „A haszon után irányuló cél gyakran [...] a legnemtelenebb eszközöket adta a keresztény nemzetek kezébe.”¹⁷⁹

Kína történelmének a legendák korától kezdődő, kronologikus rendben haladó ismertetését a mű második fejezetétől kezdi. A harmadik fejezet második felében pedig már áttér a kínai kormányzás és törvénykezés sajátosságainak bemutatására. A negyedik fejezettől egészen az utolsó nyolcadik fejezetig, a kínai műveltség sajátosságait ismerteti.

Feltűnő és a korban szokatlan, ahogy a művön átsüt a szerző azon törekvése, hogy Kínát és a kínai kultúrát éppen úgy megszerettesse olvasójával, miként ő maga is nyitottan, megértően fordul e távoli világ felé. Lázár nem vitatja a kínai bezárkózás politikájának önmagukra nézve káros és veszélyes voltát, de mint írja, „[a] khinai nemzet a legrégebb idők óta a legszigorúbb elzárkózottságban kereste és látta biztonságát, úgy politikai mint

¹⁷⁹ Lázár 1880: 12–13.

társadalmi tekintetben.”¹⁸⁰ Hiába, hogy Kína „saját elzárkózottságában feltalálta az anyagi jólétnek azon magaslatát, mely után gyakran a legmiveltebb népek hasztalan vágyakoznak [...] az elzárkózottság ezen neme nem válhatott tartós és maradandó szerencséjére sohasem egy népnek sem; s valamint az egyéniség érintkezés és közlés nélkül nem emelkedhetik valódi jelentőségre, ép oly kevéssé érheti el ezt egy nemzet.”¹⁸¹ Lázár hangsúlyozza továbbá a hagyományokon alapuló kínai oktatási rendszer szerepét is Kína lemaradásában, mert amíg „a világ de kivált Európa óriási léptekkel haladott előre a mivelődés ösvényén, Khina ugyanazon ponton maradván, melyen már századok előtt állott vala, – gyorsan háttérbe szorult eredetével és különleges mivelődésével s másodrendű jelentőségű állammá süllyedt alá, daczára rendkívüli nagyságának és gazdagságának”.¹⁸²

Cesare Cantù (1804–1895) olasz történettudós 1838-ban kezdi el megjelentetni a hatalmas, összesen 35 kötetből álló világtörténeti művét, a *Storia universalét*. A korban nagyhatású, angolra, franciára és németre is lefordított mű 1856-tól 1881-ig a Szent István Társulat gondozásában jelenik meg, a fordítást pedig Gyurits Antal (1819–1892) készítette. A magyarul 17 kötetben olvasható sorozat összesen hat kötetében kerülnek tárgyalásra Kína történelmének különböző, dinasztikaként tárgyalt korszakai.¹⁸³ Mivel a magyar nyelvű kiadás kötetei nem a történeti kronológiát követve kerültek kiadásra, így a korabeli közönség nem történeti sorrendben ismerhette meg Kína teljes történelmét. A legkorábbi időket tárgyaló, és egyben legalaposabban megírt történelmi korszakok (a legendák kora, a Xia-, a Shang- és a Zhou-dinasztia) példának okáért a 3. kötetben olvashatók, amely csak 1882-ben jelent meg, egy évvel később, mint a sorozat pótköteteként, *Az utolsó harmincz év története. Folytatásul „Világtörténelméhez”* címen megjelent kötet, amelyben a szerző már az ópiumháborúkat és a tajping-felkelés eseményeit tárgyalja. Mindezek ellenére le kell szögeznünk, hogy a XIX. században Cantù művében volt olvasható a legrészletesebben és a legnagyobb terjedelemben – mintegy 250 oldalon – a kínai történelem. Jóllehet hosszan lehetne, sőt érdemes is lenne elemezni Cantù Kína-bemutatásának erőnyeit és hibáit, a vizsgálódásom szempontjából mégis érdekesebb a már említett pótkötetre fókuszálni, hiszen a XIX. században bekövetkezett intenzív és történelmi jelentőségű nyugati behatások leírása itt kerül kifejtésre. Az „Európaiak

¹⁸⁰ Lázár 1880: 83.

¹⁸¹ Uo. 84.

¹⁸² Uo. 85.

¹⁸³ A 3. kötet 260–362; valamint szövegrészletek: 395–466. (1882); a 7. kötet 845–866. (1876); a 9. kötet 219–364 (1867); a 11. kötet 376–435. (1867); a 15. kötet 744 – és 1076–1081. (1876); a pótkötet 175–180. (1881).

Chinában” című alfejezetben¹⁸⁴ Kína jelenkori történéseinek elemzésekor Cantù szakítani látszik a korban egyre inkább teret nyerő, a kínai eseményeket az angol történetírói szűrőn át láttatni akaró szemlélettel, amelynek elsődleges célja a nyugati törekvések indoklása és legitimálása, hogy Kínát betagozódják a nyugati mintára modernizált világba. Cantù ugyan nem vitatja, hogy Kínát „a mozdulatlanság országának szokás tartani”,¹⁸⁵ de nem akarja árnyalni és szépíteni az angol agresszió hatásait sem:

[...] az európai lobogókon ejtett némely sérelmek, az üldözések a keresztények ellen s a folytonos roszhiszeműség a szerződésekben az idegen kutyákkal, a sárga folyóra vezették az angolokat, kik már forrongásba hozták volt Chinát úgy szomszédosságukkal Indiában, mint az által, hogy reá erőszakolták a részegítő mákonyt, mit termékeiért cserébe csempészték be oda.¹⁸⁶

A Kína által elszenvedett kudarcok legfőbb okaként a tökéletlenül működő császári autoritást jelöli meg, mert hiszen „China császára, úgy látszik, minden hatalomnak egyedüli birtokosa; de nem lévén képes e mérhetetlen hatalmat a közigazgatás minden részletére egymaga alkalmazni”.¹⁸⁷ A szerző szerint a tökéletlenül működő monarchia intézményei, valamint a dogmává vált tradíciók együttesen eredményezik a kínai „mozdulatlanságot”: „az egyéni függetlenség minden lépten-nyomon valamely törvénybe, rendeletbe ütközik, mely feljogosítja a tisztviselő beavatkozását. Ily módon a kezdeményezés és haladás szelleme el van fojtva; azon, vallássá lett eszme, miszerint az ősök elérték a tökéletesség tetőpontját, visszatartja a chinaiakat a haladástól.”¹⁸⁸ Ilyen körülmények között szinte természetes, hogy „[a] chinai tudósok, elavult természet-, vegyész-, orvos-, csillagászati tudomány birtokában, durva tévedések, hóbortos mesék bolondjai”.¹⁸⁹ A Nyugattól való lemaradás és a fejlődésre képtelenség további okait Cantù a kínai írás „nehézségében” és a nyugati értelemben vett vallás és vallásosság hiányában véli felfedezni. Mindezek mellett, vagy mindezek ellenére azonban ő már látja a kínai felemelkedést is, ez pedig a kötet megjelenésekor koránt sem volt jellemző a kínai eseményeket elemző nyugati szerzőkre. Cantù szerint a küszöbön álló változások a nyugati

¹⁸⁴ Cantù 1881: 177–179.

¹⁸⁵ Uo. 175.

¹⁸⁶ Uo. 177.

¹⁸⁷ Cantù 1881: 178.

¹⁸⁸ Uo. 178.

¹⁸⁹ Uo. 180.

műveltség elsajátításával együtt azt eredményezhetik, hogy Kína történelmet formáló hatással lesz nemcsak a Nyugatra, hanem az egész világra. Váteszi gondolatait ekként zárja Kína történelmének tárgyalását:

A turáni műveltségnek el kell buknia az árja polgárosultság előtt, de a 270 millió európai érzi, hogy szükséges számításba venni az 535 millió chinait, kik oly sok dologra tanítottak minket, kik roppant piacokat fognak nyitni termékeinknek, s új lökést adnak majd haladásunknak ama nem messze jövőben, midőn a rendkívül tevékeny chinai faj, mely minden munkát jótéteménykép fogad s értelmesen hajtja azt végre, rajokat bocsát majd nemcsak az Antillákra, az oceáni szigetekre, Californiába, a Nevadaba, hanem Amerika minden városába; s így e világrész, a helyett, hogy China igazi kőfalát képezné, miként Voltaire vélekedett, inkább oly érintkezési pont lesz, hol az új népek testvéresülni fognak a megifjúlándó chinai néppel.¹⁹⁰

E gondolatok megfogalmazásakor épp csak a Japánban megindult reformfolyamatok¹⁹¹ elején járunk, amely folyamatok eredményeként Japánnak, Kínával ellentétben sikerülni fog felzárkóznia a Nyugathoz. Ekkor még nem látszik a japán ipari, technológiai és katonai fejlődésnek az elképesztő intenzitása, amelynek első látványos főpróbája a sikertelen reformokkal egyre elmaradó Kína felett aratott győzelme lesz 1895-ben. A Nyugat számára a döbbenet erejével ható felismerés, miszerint Japánnal a nem is oly távoli jövőben akár nagyhatalomként is számolni kell, valamint a kínai lakosság európai léptékekkel felfoghatatlan száma együttesen járul ahhoz, hogy megfogalmazódjék a „sárga veszedelem” rémképe, amely ekkortól fogva a XX. század első felén át, de részben akár napjainkig is meghatározza a nyugati Ázsia-képet. Az 1885. áprilisi japán győzelmet követően kevesebb mint egy hónappal az amerikai emigrációban élő, 1848–1849-es szabadságharcos tábornok, Türr István (1825–1908) a *The Times*-ban közölt riportjában használja először a *Yellow Peril*, a vagyis a „sárga veszedelem” kifejezést.¹⁹² Ez 1885. június 8-án már magyarul is olvasható volt:

¹⁹⁰ Cantù 1881: 180.

¹⁹¹ Lásd a Mejdzsi-megújulás során 1871-ben elkezdődő közigazgatási reformok, majd az 1889-ben, porosz mintára megszületett japán alkotmány.

¹⁹² A „sárga veszedelem” kifejezés megalkotójának a nemzetközi szakirodalomban tévesen mindmáig az orosz származású szociológust, Jacques Novikowot (1849–1912) tartják, és első említéseként az 1887-es *Le Péril Jaune* („A sárga veszedelem”) című esszéjét nevezik meg.

Ne feledjük, hogy a világtörténelemben a nagy inváziók Ázsiából jöttek. A *sárga veszedelem* fenyegetőbb, mint valaha. Japán néhány év alatt akkorát haladt, mint más nemzetek századok folyamán. Japán csak huszonöt év óta lépett be a haladás órájába... Ha a kínaiak fölrázódnak lethargiájukból, ha előáll egy zseniális ember, aki újjászervezi azt a hatalmas birodalmat, amely az emberiségnek egyharmadát foglalja magába s a lakható földnek csak egy tizenötödrészét foglalja el: a kínaiak a saját megélhetésük érdekében kénytelenek lesznek belemenni olyan harcba, amely el fogja söpörni a híres kínai falat, amely mögött olyan sokáig éltek, csaknem ismeretlenül, és el fogják árasztani a nyugatot.¹⁹³

Cantù az 1870-es évek második felében mindezt még nem láthatta, nem érzékelte, így nem csoda, ha az általa előrevetített kínai felemelkedésre nem a Nyugatot fenyegető veszélyként, hanem sokkal inkább a voltaire-i eszmény megvalósulásának lehetőségeként tekintett. A történelem ismeretében tudjuk, hogy Kína felzárkózása, megújulása és felemelkedése még jó ideig várat magára, így Cantù jövődőlése nem néhány évtizedre, hanem több mint egy évszázadra vonatkozó próféciaaként vált csak érvényessé.

1884-ben jelent meg Johannes Bumüller (1811–1890) *Die Weltgeschichte* (1852) című világtörténetének magyarított változata Fenicz János (1811–1882) és Danielik József (1821–1886) fordításában. A kétkötetes mű első kötetében mindössze öt oldal terjedelemben foglalja össze a szerző a kínai történelmet és műveltséget.¹⁹⁴ Már a magyar változat megjelenésekor is elavultnak számító – s ha figyelembe vesszük, hogy ez is a Szent István Társulat gondozásában jelent meg – és Cantù-féle sorozat után mindenképpen indokolatlan műben semmi új információt, megállapítást nem kapunk Kínáról. Bumüller az első ópiumháborút lezáró szerződések tanúságával és a Cantù-féle próféciaival fejezi be a kínai történelem tárgyalását. Mint írja:

[...] a chinaiaknál is magasra fokozott gyűlölet mutatkozik az európaiak ellen: de China elszigeteltségének vége van, császárának és népének elbizottsága porba aláztatott, a merev chinai elemnek mozgalomba kell jönie, annál is inkább, mivel túl a csendes tengeren, Californiából, az északamerikaiak integetnek feléjük. Oda az iparos chinaiak máris ezrenként vándorolnak ki, s mint vendéglők, kézművesek, munkások, szatócsok, magukévá teszik az amerikaiak és európaiak által fáradalmasan kiásott

¹⁹³ PN 1895, 155. (június 8.): 3.

¹⁹⁴ Bumüller 1884: 20–24.

arany egy részét; s így a régi világnak legfásultabb, s az újnak legifjabb, és frisebb népe már kezeiket egymásnak nyújtják.¹⁹⁵

A Ribáry–Molnár–Marczali-féle nyolc kötetes *Világtörténelem* (1879–1885) sorozatban nem kerül tárgyalásra a kínai történelem.¹⁹⁶ A sorozathoz, Marczali Henrik (1856–1940) által írt, 1892-ben megjelent, a világtörténelem legújabb kori történetét tárgyaló önálló kötetben Marczali Nagy-Britannia gyarmatosító törekvései kapcsán szentel négy oldalt „a khinai háború” eseményeinek.¹⁹⁷ Marczali forrásait kizárólag angol nyelvű művek alkotják, így az ópiumháborúból és az azt követő egyenlőtlen szerződésekből levonható következtetéseket és tanúságokat is kizárólag, kritika nélkül az angol nézőponthoz, állásponthoz igazítja:

E béke megnyitotta a föld egyik leggazdagabb területét a világ forgalmának. Első sorban az angoloknak vált hasznára, de csakhamar kereskedelmi szerződésre léptek Khinával a francziák és északamerikaiak is. Egyáltalán becsületére válik az angol kormánynak, hogy a szabadkereskedés elvét nemcsak a saját, hanem ez egész művelt emberiség javára igyekezett érvényesíteni. Mint a legnagyobb kereskedő hatalom, ő vállalta el az általános civilisatio védelmét az attól idegenkedőktől szemben.¹⁹⁸

1893-ban jelent meg Csuday Jenő (1852–1938) római katolikus pap, premontrei szerzetes, történész, egyetemi magántanár által nyugati nyelvű világtörténelmi művekből kompilált *A legújabb kor története* című sorozata, amelynek harmadik kötetében, közös fejezetben olvasható Kína és Japán történelme mintegy tizenhét oldal terjedelemben.¹⁹⁹ Csuday rajongással, szimpátiával ír a kínaiakról, és nem habozik negatívan minősíteni az angolok kínai fellépését sem, amikor az első ópiumháborút lezáró szerződést értékeli: „[a]z ópium-kereskedés tehát szabaddá tétetett; egy keresztény nagy nép haszonlesése győzedelmeskedett egy pogány nép erkölcsössége felett”.²⁰⁰ Történeti áttekintését a második ópiumháború végével, 1858-ban zárja a következő tárgyilagos megállapítással: „[...] befejeztetett a második nagy háború is, mely külföld előtt megnyitotta Chinát és a

¹⁹⁵ Bumüller 1884: 24.

¹⁹⁶ *Világtörténelem...* 1879–1885.

¹⁹⁷ Marczali 1892: 185–188.

¹⁹⁸ Marczali 1892: 188.

¹⁹⁹ Csuday 1893: 424–440.

²⁰⁰ Uo. 433.

kereskedelem szabadságának biztosítására külföld követi egymás után telepedtek meg Pekingben.”

Időrendben a következő világtörténeti sorozat a német történész, Johann Baptist Weiss (a magyar fordításban: Weisz Keresztély János néven, 1820–1899) *Világtörténete*, amely 1896 és 1905 között, összesen 22 kötetben jelent meg. Az ugyancsak nem sorrendben megjelent sorozat 1897-es első kötetében olvashatjuk Kína teljes történelmét, „A sinaiai” című fejezetben.²⁰¹ A szerző ebben az alapos összefoglalásban a mitikus kezdetektől egészen 1885-ig, Franciaország indokínai térnyeréséig mutatja be a kínai történelmet. A történelmen kívül azonban terjedelmes részt szentel a kínai művelődéstörténetnek, azon belül Konfuciusz és a konfucianizmus bemutatásának is.²⁰²

Szintén Marczali Henrik a szerzője annak a leírásnak Kína történelméről, amely a tizenkét kötetes *Nagy képes világtörténet*nek már a XX. század elején megjelent 12. kötetében olvasható.²⁰³ Ebben a művében a gyarmatvilág fejlődését tárgyaló 19. és 21. fejezetben ejt szót „Khina és az idegenek” kapcsolatáról valamint a kínai események századfordulós történéseiről. Marczali látványos szakít a tizenhárom évvel korábbi szemléletmódjával, és az angol és nyugati agresszív fellépéssel kapcsolatban immár úgy fogalmaz: „[...] a kormányt mélyen sértette, hogy idegenek reáerőszakolták akaratukat, a népben pedig méltán támadt harag és méltatlanság az idegeneknek, kiket barbároknak nézett, döllye és kapzsisága ellen”, illetve „[...] már is látható volt, hogy Khina lelkében ellenáll és hogy az idegen befolyást, mely különben is csak felületét érinti, csak addig tűri, míg kénytelen vele.” A 21. fejezetben már áttekintést nyújt a bokszerlázadás eseményeiről is. Érdekes megfigyelni, hogy ezen esemény kapcsán, amelyben mi, magyarok is érintettek voltunk, hogyan fogalmazza meg értékelését a történész:

[a] német hiúságnak nagy elégtételül szolgált, hogy az egyesült seregnek Gr. Waldersee volt a vezére, a „világtábornagy”. A mi katonáink és tengerészek kis csapata is nagyon kitüntette magát, de a vitézség babérját mégis mindnyájan a japánoknak ítelték oda. Fegyelmök által nagyon kitüntek, holott a német csapat, az amerikaiak gyilkolással, rablással szennyezték be diadalukat.

²⁰¹ Weisz 1897: 84–238.

²⁰² Uo. 119–141.

²⁰³ Marczali 1905: 245–250.

Korábban már ejtettem szót a „sárga veszedelem” rémképének a XIX. század utolsó évtizedének második felében történt felbukkanásáról. A gondolat alig egy évtized alatt, nagy részben épp annak indoklásaként, ahogyan az imperialista Nyugat és Japán katonailag összefogott és fellépett a bokszerlázadás leverésére már történetírói kategóriává vált, amely Marczalinál is megjelenik:

A boxerlázadás mindenesetre erő jele volt és Európában keletet szerzett a «sárga veszély» jelszavának. Voltakép azonban igen gyöngé Khina; nagy hadisarczczal kellett megváltania magát és erős őrséget tűrnie fővárosában. Bármennyire tiltakoztak ellene: szétarabolását is megkezdték [...] Ily drágán fizette meg Khina a világforgalomba való bevonását, majd pedig nemzeti ellenállását.

Rendkívül figyelemreméltó Marczali azon megállapítása, amelyet a japán és a kínai történelem drasztikusan eltérő alakulásával kapcsolatban tesz. A nyugati szemmel nézve is elismerésre méltó japán felvirágzik és sikeres, míg a megaláztatásokat és kudarccokat sorra elszenvedni kényszerülő, már-már gyarmati sorba süllyedő Kínai Birodalom lassú agóniája a kimúlással fenyeget. Marczali ennek okát a következőkben látja:

Ha pedig legmélyebb okát kutatjuk annak: miért jutott Khina más sorsra, mint a törzsrokon Japán, megtalálhatjuk abban, hogy a japán nép lényegében lovag, melyet a becsület köt a hagyományhoz, de a mely egyebekben egészen szabad; a khinai ellenben irástudó. A reform tehát a hagyománnyal együtt felsőségének, erkölcsi alapjának vetne véget.

Az Endrei Zsolt (1870–1933) szerkesztésében, hat kötetben, 1906 és 1912 között, *A világ történelme* címen megjelent sorozatban nem szerepel Kína.²⁰⁴

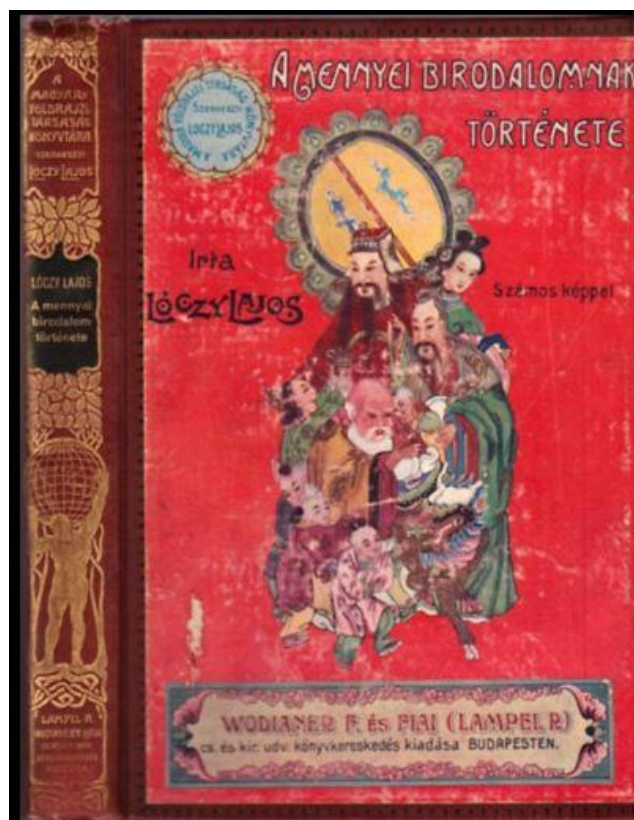
A *Tolnai Világtörténelme* egy első kiadása 1908 és 1912 között 10 kötetben jelent meg. Az ókort tárgyaló, 1911-ben megjelent VII. kötetében, gazdag illusztrációs anyag kíséretében kerül bemutatásra Kína ókori története. A különösebb említésre méltó történetírói értékeket nem mutató leírás a Han-korig tárgyalja Kína történelmét.²⁰⁵

A vizsgált korszakban a kínai történelmet tárgyaló legkiválóbb és legjelentősebb monográfia a földrajztudós Lóczy Lajos (1849–1920) nevéhez fűződik. A fiatal Lóczy a Széchenyi Béla szervezte és vezette kelet-ázsiai expedíció (1877–1880) tagjaként járta be

²⁰⁴ Endrei (szerk.) 1906–1912.

²⁰⁵ *Tolnai világtörténelme* [1911].

Kínát, végzett geológiai kutatásokat és szerzett személyes tapasztalatokat Kínáról és a kínaiakról.²⁰⁶ Két és fél éves, terepen végzett kutatásainak eredményét 1886-ban publikálta *A khinai birodalom természeti viszonyainak és országainak leírása* című monumentális munkájában. Lóczy nem tanult meg kínaiul, nem lett szakértője a kínai nyelvnek vagy kultúrának, de mivel egyike volt azon tudósoknak, akik személyesen huzamosabb időt töltöttek Kínában, több évtizeden át afféle népszerűsítő szakértőként is szerepelt a nagyobb nyilvánosság előtt. Ennek egyik írott bizonyossága az eperjesi Széchenyi-körben, 1893. január 27-én, a „A khinaiak műveltségéről” címen tartott előadásának nyomtatott változata 1895-ből.²⁰⁷ Sinológiai népszerűsítő tevékenységének koronáját az 1902-ben megjelent, *A Mennyei Birodalom (Khina) története* című műve jelentette.²⁰⁸

8. kép. Lóczy Lajos *A Mennyei Birodalom története* c. könyvének borítója (1902).

A kínai történelemre fókuszáló, a kor tudományos színvonalán is igényesnek mondható műve azt mutatja, hogy Lóczy képes volt kibújni a geográfus köpenyéből, és történészi erényeket csillogtatva kétségtávol a kor legalaposabb és legpontosabb összefoglalását

²⁰⁶ A Széchenyi kelet-ázsiai expedícióról, valamint Lóczy egyéb kínai tárgyú írásairól és munkáiról a következő szakaszban részletesebben szólok.

²⁰⁷ Lóczy 1895.

²⁰⁸ Lóczy 1902a.

kínálja az olvasóinak. Kína történelmét gazdag illusztrációs anyagot felvonultatva a legendás kezdetektől, a „mesebeli idők”-től a mű megjelenése előtt egy évvel (!) lezárt bokszerfelkelésig tárgyalja. Előszavában az összesen 288 oldalas, térképmelléletekkel ellátott monográfiáját szerényen „könyvecskének” titulálva ekként vall műve céljáról: „E könyvecske nem akar egyéb lenni elfogulatlan kritikával kísért népszerű történeti vázlatnál, mely arra van hivatva, hogy a magyar olvasó közönséget a khinai események jobb megértésére vezesse.”²⁰⁹

Mint említettem, Lóczy könyve közvetlenül a bokszerlázadást követően jelent meg. A korban „Kelet Bismarcja”-ként aposztrofált, nagy formátumú államférfi, Li Hongzhang (李鴻章; 1823–1901) 1901 novemberében bekövetkezett halálát – egy nap tévedéssel – még dátumra pontosan megadja, épp ezért különös, hogy sem a bokszerfelkelés, sem az azt lezáró szerződések, sem pedig az Osztrák–Magyar Monarchia tiencsini koncessziós területe (Tianjin zujie 天津租界) kapcsán nem ejt szót a magyar kapcsolatról. Sőt bizonyos hazai várakozásokkal ellentétben, amelyek Magyarország kínai jelenlététől éppen hogy a gazdaság, a kereskedelem látványos fellendülését várták, Lóczy, még szintén az Előszóban, könyve megjelentetésének indoklása kapcsán a következőket írja:

E munkámnak közrebocsajtását most időszerűnek tartom. A magyarságnak nincsen ugyan sem politikai és sajnos gazdasági érdeke sem a messze kelet jelenkori eseményeiben, de épen ezért elfogulatlanul kísérheti figyelemmel, mindazt, a mi odakinn történik. Általános világtörténeti szempontból azonban nagy jelentőségű a jelenlegi khinai kérdés, melynek lényege az, hogy egy négyszáz milliónyi, egységes nyelvű nemzet, mely évezredek óta ókori civilizációban, más országok terményeire rá nem szorulva élt, most a keresztény civilizációnak ezer év óta vele egyenlő számra növekedett nagy nemzeteivel összetűzött.²¹⁰

A Lóczy által feltüntetett tizenhárom forrásmű igen vegyes képet mutat: éppen úgy megtalálhatók benne olyan XVIII. századi szerzők, mint de Guignes vagy a jezsuita Du Halde (1674–1743) művei, mint a korban legfrissebbnek mondható angol, francia és német nyelvű történeti összefoglalók.

Lóczy a nyugati és a japán politikai és katonai fellépés kapcsán nem tér el a korban uralkodó azon állásponttól, hogy mindez szükségszerű volt a kínai elmaradottság

²⁰⁹ Lóczy 1902a: 2.

²¹⁰ Uo.

felszámolásához és a modernizáció elősegítéséhez. Már az Előszavában ekként előlegezi meg értékelését a közelmúlt eseményeinek hatásáról Kína jövőjét illetően:

Az utolsó két év eseményei azonban Khina jövődjének történetére forduló pontot jelentenek; kétségtelen, hogy Khinára nézve most először köszöntött be oly világtörténeti válság, mely rákényszeríti a khinai nemzetet, hogy kilépjen elzárkózottságából, hogy megbecsülje a nyugoti hatalmak erejét és tisztelni tanulja a nyugoti nemzetek szellemi felsőbbiségét a maga ősrégi kultúrájával szemben.²¹¹

A bokszerlázadás leverését követő, a szövetségesek által végrehajtott indokolatlan vérengzést pedig ekként bagatellizálja:

De szerencsére ez a vérengzés és rablás a nagy és gazdag Khinának csak piczinyke részét érte. Mintha valahol nálunk az ország határszélén valami rablócsapat néhány száz családot felkonczolt és kifosztott volna, annyiba vehetik a khinaiak a rajtok kitöltött véres boszút.²¹²

Később mindezen eseményekkel kapcsolatban árnyaltabban fogalmaz:

A nagy antik keleti – és a modern nyugoti művelődés összetűzése volt ezen események. Kölcsönös félreértés és lenézés voltak ezek szülőokai. A khinaiak barbár, durva népek tekintették az európaiakat; szégyenlással kell beismernünk, hogy ehhez kezdettől fogva elég okuk volt. Az európaiak pedig az utolsó félszázad alatt félvad népek vették a khinait és úgy akartak velük elbánni, mint afrikai négerekkel.²¹³

Ennek ellenére nem mond le arról, hogy e történelmi véres drámák az elkerülhetetlen, a szükségszerű fejlődés útjára terelték Kínát és a birodalom lakóit:

Véres kézzel kellett meggyőzni a khinai népet, hogy szükség van az európai reformokra; ezt a véres kezét a mandzsu udvar az európaiaktól kölcsönözte és pedig annak a logikai bizonyításával, hogy csak a reformok alkalmazásával fog sikerülni az európaiakat mai

²¹¹ Lóczy 1902a: 1.

²¹² Uo. 219.

²¹³ Uo. 220.

kivételes helyzetükből kiűzni és minden kicsikart engedményt tőlük ismét elvenni.
Hogy ez bekövetkezend, azt elkerülhetetlennek hiszem!²¹⁴

Lóczy kínai geográfiai kutatásait követően, különösen az eredményeit összefoglaló, és a nagyközönség számára is hozzáférhető műve 1886-os megjelenését²¹⁵ követően Kína földrajzáról, természeti viszonyairól leginkább rá hivatkozva írtak. Lóczy biztatására tanársegéde, Cholnoky Jenő (1870–1950) folytatta a kínai földrajzi kutatásokat. Cholnoky 1896-ban indult Kínába, és a közel két évig tartó, terepen végzett kutatásainak eredményét 1899-ban adta közre *A sárkányok országából* című könyvében.²¹⁶

A földrajzi munkák sorában mindenképpen meg kell említeni Adriano Balbinak (1782–1848) a teljesség igényével íródott egyetemes földrajz-sorozatát, amely *Abrégé de géographie* címen 1832-ben jelent meg. Az Európa-szerte nagyhatású művet számos nyelvre lefordították, egy bővített kiadása 1893 és 1903 között hét kötetben magyarul is megjelent. A magyar nyelvű átdolgozást Czirbusz Géza (1853–1920) piarista szerzetes és földrajztudós készítette. A sorozat negyedik kötetének második része 1897-ben jelent meg, benne „A csina birodalom leírásával”.²¹⁷ A szerző azonban nem éri be azzal, hogy Kínát csupán a földrajzi vonatkozásaiban mutassa be, a rövid bevezetőt követően rögtön „Csina alakulás és világhelyzete” címmel történeti áttekintést is kínál, amelyet a tajping-lázadás végéig tárgyal. Összegzésében megállapítja: „Csina [...] a közép és újkor folyamán nőtt nagyra. Alföldjének és lösz-vidékének védelmére köröskörül meghódította Magas-Ázsiának védelmi bástyáit, a mellett szorgalmával és fajszeretetével óriási népet teremtett.”²¹⁸ Az eredeti műhöz képest olyan kiegészítéseket is találunk, amelyekről joggal feltételezhetjük, hogy Czirbusz Géza betoldásai az 1890-es évek elejéről. Ilyen példának okáért, az, amelyben Kína jövőjéről olvashatunk, miszerint azt a szerző a nyugattal vívott további fegyveres és kulturális konfliktus során végbemenő fejlődésekben látja, hiszen, ahogyan fogalmaz:

A félmilliárd főre menő sárga faj Ázsia keleti felén szemben Amerikával, háta mögött Európával, ki nem térhet a fehér fajta elől: föl kell vennie vele a harcot úgy a tér, mint a létért való küzdelmében! A harcz faj-harcz leszen a szó legigazibb értelmében, a két

²¹⁴ Lóczy 1902a: 221.

²¹⁵ Lóczy 1886.

²¹⁶ Cholnoky 1899.

²¹⁷ Balbi 1893: 1019–1099.

²¹⁸ Uo. 1023.

legnagyobb kulturális körnek összecsapása, mely határozni fog az északi mérsékelt égöv politikai sorsa, az ipar, kereskedelem, társadalom jövő alakulása felett!²¹⁹

Évekkel járunk a „sárga veszedelem” kifejezés megszületése előtt, de Czirbusz már ennek szellemében írja le a Nyugat azon félelmét, amely hatalmas tömegű és olcsó munkaerővel rendelkező birodalom a világra jelenthet majd:

Nemzetgazdasági veszedelem az olcsó munkából kerekedhetik [...] a csina kuli mindenütt megtelepszik, megél és elszaporodik [...] s arra nem is gondolhatunk, hogy az amerikai vagy ausztráliai vállalkozó vagy ültetvényes csupa hazafiasságból és fajszeretetből visszautasítsa az olcsóbb csina munkást. Mivel pedig takarékosága mellett nagy még a faji összetartása és élelmessége is, a csina lassankint mindenünnen kiszorítja a fehér munkást s maga részére nyeri pénzével, társadalmi simulékonyságával a törvényhozást, szóval az európai munkáskérdést a csinaiak olcsó munkabére fogja eldönteni. Ha pedig egyszer eltanulják tőlünk gépeink szerkezetét, elsajátítják művelődésünk előnyeit: el lehetünk reá készülve, hogy a 350 millió ember csakhamar emancipálni fogja magát az európai árúk vételétől s olcsóbban s jobbat fog gyártani, miként ezt Japán teszi a selyem és papírárukkal, sőt talán gyártmányaival föl fogja keresni Európa és Amerika piacait.²²⁰

A szerző Kína gazdasági, kereskedelmi térnyerését követően elkerülhetetlennek látja a további, a Nyugat számára a biztos győzelemmel egyre kevésbé kecsegtető háborút:

[...] a taiping lázadás megmutatta, hogy Csinában szakítani akarnak a politikai zárkózottsággal s a társadalmi maradisággal; megakarják tanulni a fehérek kultúráját, hogy saját fegyvereikkel verjék le őket. Szinte megdöbbentő elképzelni, mily félelmetes ellenség Európára és Amerikára az európaiilag civilizált és európaiilag fölfegyverzett negyedfélszáz millió ember, kit propagatióban Amerika és Európa alig fog már meghaladni.”²²¹

Ne feledjük, Czirbusz mindezt legkevesebb egy évvel az 1894 augusztusában kirobbant japán–kínai háború előtt írta, amelynek 1895-ös, kínai vereséggel végződő lezárását

²¹⁹ Balbi 1893: 1024.

²²⁰ Uo. 1025.

²²¹ Uo. 1025–1026.

követően a megfogalmazódó „kínai veszedelem” eszméjében mindez majd Japánra vonatkozóan jelenik meg.

A XVIII. század második felétől kezdve nem csupán a világtörténelmi összefoglaló munkák jelennek meg magyar nyelven, de az egyetemes irodalomtörténeti összefoglalók megjelenése is ekkora tehető. Kína nem csupán az emberiség történelmének vált megkerülhetetlen részévé, hanem a kínai műveltség és irodalom magyar nyelvű bemutatása sem hiányozhatott többé.

Erdélyi János (1814–1868) nevéhez fűződik az első magyar nyelven megjelent világirodalom-történet megírása, melynek első kötete csak a halála után, 1869-ben látott napvilágot *Egyetemes irodalomtörténet* címen.²²² A mű ókori irodalmat feldolgozó kötetének teljes második fejezete Kínáról szól.²²³ Johannes Scherr (1817–1886) német irodalomtörténet-író 1851-ben megjelent, a korban nagy sikerű, számos nyelvre lefordított világirodalom-történeti művének²²⁴ magyar kiadására Tettey Nándor (1835–1896) könyvterjesztő és könyvkiadó vállalkozott.²²⁵ A magyar fordítás, átdolgozás első két füzeté 1880-ban jelent meg. A mű legelső füzeté az ázsiai népek irodalmával, azon belül is a kínai irodalommal kezdődik.²²⁶

1899-ben jelent meg Hamvas József (1871–1948) evangélikus lelkész és gimnáziumi magyar–német szakos tanár által írt világirodalom-történet, *Az egyetemes irodalomtörténet áttekintése* címen, három kötetben. Az ázsiai irodalom bemutatásával kezdődő munkában csupán vázlatos leírása olvasható a kínai irodalomnak,²²⁷

1903-ra készül el és kerül kiadásra Heinrich Gusztáv (1845–1922) szerkesztésében az *Egyetemes irodalomtörténet* című négykötetes mű, amelynek első kötete az ázsiai irodalmakkal kezdődik. Az indiai irodalom ismertetése után a kínai és a japán irodalom kerül sorra, amelynek szerzőjeként Kühnert Ferencz [Franz Kühnert] és Fiók Károly (1857–1915) neve van feltüntetve.²²⁸

Kínai versek, mesék, elbeszélések közvetítő nyelvekből (német, francia, angol) készült magyar fordításai az 1850-es évek végétől bukkannak fel a különböző

²²² Erdélyi 1869.

²²³ Uo. 53–78.

²²⁴ Scherr 1851.

²²⁵ Scherr 1880–1885.

²²⁶ A tanulmányhoz az 1885-ben, kötetben megjelent kiadást használtuk fel, amelyben a kínai irodalomról szóló fejezet a 13–19. oldalon olvasható.

²²⁷ Hamvas 1899: 3–4.

²²⁸ Heinrich (szerk.) 1903: 129–152.

antológiákban, folyóiratok hasábjain vagy egyéb kiadványokban,²²⁹ de csupán a XX. század első évtizedében jelennek meg olyan irodalmi művek fordításai, amelyek már teljes, önálló kötetben kerülnek bemutatásra. Ludwig Ernő (1876–?), az Osztrák-Magyar Monarchia tiencsieni koncessziós területének magyar attaséja a fordítója az 1903-ban megjelent *Khinai meséknek*. Bár Ludwig saját állítása szerint a kötetben szereplő meséket maga válogatta és fordította kínaiból, műve valójában egy 1901-ben megjelent olasz nyelvű kötet magyarított változata.²³⁰ 1907-ben Stojits Iván (1866–1932), a teozófiai mozgalom lelkes híve, több nyugati kútfő nyomán fordítva és magyarázva jelenteti meg Laozi művét, a *Tao te kinget*, amely az első a teljes terjedelműben, magyarul olvasható kínai filozófiai művek sorában.²³¹

A XX. század első évtizedének kínai tárgyú kutatások és kiadványok kapcsán mindenképpen érdemes megemlékezni Ágner Lajosról (1878–1949). Ágner, miután magyar irodalomból és nyelvészetből bölcsészdoktori diplomát szerzett a Budapesti Tudományegyetemen, 1902–1903-ban a Berliini Egyetemen folytatott japán és kínai stúdiumokat. Az orientalisztika iránt élete végéig elkötelezett tanárember 1906-ban és 1907-ben saját költségén két, nagyobb lélegzetvételi, kínai vonatkozású tanulmányt is megjelentetett.²³²

1. 6. A Kínában járt magyarok beszámolóí, írásai

A Kínával kapcsolatos, magyarul íródott korai források sorában érdemes a Kínában járt magyar utazók, kalandorok, tudósok, misszionáriusok, művészek, diplomaták feljegyzéseit, beszámolóit, publikált leveleit, naplóit, ritkában akár teljes műveiket, vagy műveik fejezeteit külön csoportban tárgyalni. A források ezen csoportját eddig is több, a kínai–magyar kapcsolattörténet különböző kérdéseit tárgyaló szakmunka ismertette már, igaz leginkább vázlatos, összefoglaló jelleggel, a teljesség igénye nélkül.²³³ Ezekre a szakmunkákra általánosan jellemző, hogy jórészt egymásra hivatkoznak anélkül, hogy a felsorolt szerzők írásairól, műveiről érdemlegesen bármi újat közölnének. Épp ez a vázlatosság teszi indokolttá, hogy reményeim szerint a korábbi, felsorolás jellegű

²²⁹ Tokaji 2020b; Tokaji 2020c.

²³⁰ Ludvig 1903.

²³¹ Stojits (ford.) 1907. Ugyanennek a műnek a magyar fordítását, valamint a mű latin betűs átírását „Lao-Tzen Törvény- és Erkölcskönyve” címen, kéziratos formában Podhorszky Lajos 1875-ben benyújtotta az Akadémiának bírálatra (lásd *Akadémiai Értesítő* 1875, 17. 263.). A bírálat azonban sohasem készült el, ma pedig már a kézirat sem lelhető fel az MTA kéziratárában.

²³² Ágner 1906, 1907.

²³³ Józsa 1960: 9–18; Vámos 2003: 55–68; Salát 2009. Fajcsák 2009: 39–57.

ismertetéseknél árnyaltabb, részletesebb képet nyújtsak a magyar nyelvű forrásaink e kiemelt jelentőségű és értékes csoportjáról. A célom nem a vizsgált időszakban, egészen 1911-ig Kínában megfordult valamennyi magyar bemutatása. Csak azokra fókuszálok, akik tevékenységükkel, vagy írásaikkal befolyásolhatták a korabeli magyar Kína-kép alakulását.

Magyarok feltehetően már a XIV. században eljutottak Kínába. Egy, az 1337-ben indult pápai követség tagjaként egy ferences szerzetes, bizonyos Illés barát (Elias Hungarus) eljutott Üzbég kánnak a mai Kína területén található udvarába. Vele közel egy időben, 1341-ben, szintén a pápai követség tagjaként egy másik magyar szerzetes, bizonyos Magyarországi Gergely (Gregorius de Hungaria) eljutott Khanbalikba – vagyis Pekingbe, ahol magával a kínai császárral is találkozott.²³⁴

A Kínában járt magyar utazók sorát egy rejtélyes zarándokkal és hittérítővel, Matheus Escandellel érdemes kezdeni. A budai származású pálos- vagy domonkosrendi szerzetesnek pontosan még a személyneve sem ismert, és éppen így bizonytalan a legendákkal teli élettörténete is. Egyes források szerint a XI. században, Szent István király uralkodása idején, más források szerint a XIV. század végén zarándokútra indult a Szentföldre. Itt több éven keresztül remeteként élt a Sion hegyén. Ezt követően hittérítői munkába kezdett, és hajóra szállva 1399-ben eljutott Kínába. Itt életszentségével, prédikációival és nem utolsósorban csodatételeivel sokakat megtérített. Egyes források szerint a helybélieknek egy kis katekizmust is összeállított kínai nyelven. A számtalan csodatétele közül a források csak azt emelik ki, amikor egy hitvita során meggyilkolt öt kínait feltámasztotta. Ez vezetett a mártírhálálához is, ugyanis a helybéli boncok, a „sinai tévtanok papjai” ezen annyira feldühödtek, hogy megölték. Hívei azonban nem feledték, és a XVI. században arra tévedt portugál „hadifoglyoknak” elmesélték Matheus Escandel életét, és az általa emelt kökereszt előtt együtt imádkoztak.

Általánosan elfogadott nézet szerint Matheus Escandel nevének és legendájának legkorábbi említése a portugál utazó, felfedező és író, Fernao Mendes Pinto (1509–1583) művében bukkan fel. Pinto 1537 és 1558 között tengeri úton eljutott Indiába, Kínába és Japánba, majd 21 évig tartó útja végén hazatért, és terjedelmes, *Peregrinaçam* című műben írta meg hihetetlen kalandokkal teli történeteit. Műve azonban csak jóval a halála után, 1614-ben jelent meg először, így érdemes figyelembe venni azt a lehetőséget, hogy meríthetett Joannes Lucena es Petrus Jarricus India történetéről írott művéből, amelyben

²³⁴ Kubassek 1993: 15–16; Salát 2024: 19.

ugyancsak szerepel Matheus Escandel legendája, és a könyv még Pinto életében, 1555-ben, Lisszabonban jelent meg.²³⁵

Matheus Escandel – vagy ahogy később már a magyar források emlegetik: Escandeli Máté vagy Eszkandeli Máté – évszázadokkal később legendájával gyakorolt hatást a magyar közönségre. Legendája Magyarországra a kőszegi születésű, majd Galileivel szembeszegülő jezsuita szerzetes, Melchior Inchofer (Inchofer Menyhért; 1584–1648) közvetítésével jutott el. Az 1664-ben Rómában megjelent, *Annales Ecclesiastici Regni Hvmgariae* című könyvében Inchofer azt fájlatja, hogy mennyire ismeretlen Matheus Escandel saját hazájában. Nála Máté 1009-ben tűnik fel mint budai polgár (*civis Budensis*). Eggerer András bécsújhelyi pálos szerzetes 1663-ban megjelent művében, amely nyilvánvalóan Inchofer szövegén alapul, szintén szerepel a magyar származású vértanú.²³⁶

9. kép Matheus Escandel ábrázolása az *Ungaricae Sanctitatis Indicia* c. mű 1737-es kiadásában.

A szent életének első magyar nyelvű összefoglalója Hevenessi Gábor (1656–1715) nevéhez fűződik, aki az 1692-ben megjelentetett *Ungaricae Sanctitatis Indicia* című

²³⁵ Ilkó 2012: 245.

²³⁶ Uo. 244–245.

hagiográfiai gyűjteményében illusztrációt is mellékel róla. Ezen a képen, a tunikát viselő Máté inkább hasonlít egy ókeresztény mártírra, mintsem középkori hittérítőre.²³⁷

Pray György (1723–1801), a neves jezsuita történetíró 1763-as művéhez szintén Lucena írását használta, és Máté tevékenységét az 1009. évhez csatolja.²³⁸ A későbbi források – köztük már több magyar nyelvű – következetesen a XI. századra helyezi Máté kínai működésének idejét, sőt, mint arra Ilkó Krisztina tanulmányában rámutat, tévesen átveszik Inchofer azon állítását, miszerint Escandeli Máté író is volt, amit a már említett, a helybeliek által a portugáloknak mutatott könyvre alapozott. Erről azonban tudvalevő a korábbi források alapján, hogy csak Mátéről szólt, nem pedig ő írta.

A XIX. századra Escandeli Máté személye és kínai vértanúhalála már közismert volt magyarul. Budai Ferenc (1760–1802) református lelkész 1804-ben megjelent, három kötetes *Polgári Lexicon*ának első kötetében már önálló szócikket szentel Escandeli Máté bemutatására, de helyénvalóbbnak tartja, ha életét és működését Zsigmond király korára, a XV. századba helyezzük:

[...] némely portugalliai foglyoknak azt beszélték a chinai, vagy jobban sinai lakosok, az ő régi írásaikból, hogy azelőtt mintegy kétszáz esztendővel járt ő náluk egy Eskandeli Máté nevű magyar, budai fi, akit a bonczok öltek meg, minekutána őt halottat támasztott volna fel. Az igaz hogy sz. István idejében, a maga hazájában is elég aratásra való gabonát kaphatott volna Eskandeli, ha ugyan akkor élt volna. Azonban még sz. István idejében, a magyaroknak vezeték nevök, mint neki van, nem volt.²³⁹

A XVII. századig nincs tudomásunk további magyarról, aki eljutott volna Kínába. Az osztrák születésű Johann Grueber (1623–1680) ugyan nem magyar volt, de munkásságának több magyar vonatkozása is van. A magyarul Gruber Jánosként emlegetett jezsuita szerzetes és tudós II. Apafi Mihály (1676–1713) erdélyi fejedelem udvari káplánja volt. 1656-ban arra a feladatra vállalkozott, hogy szárazföldi utat nyisson Kína felé. 1658-ban érkezett Makaóba. Innen a fővárosba, Pekingbe ment, ahol Johann Adam Schall von Bell (1592–1666) mellett csillagászként tevékenykedett. 1661-ben indult vissza, célja az volt, hogy gyalog érjen Rómába. A kínai császár ajánlólevelével érkezett Lhászába, ahol két hónapot töltött. Személyesen találkozott a dalai lámával is. Tibeti tartózkodása alatt

²³⁷ Ilkó 2012: 244–245.

²³⁸ Uo. 2012: 246.

²³⁹ Budai 1804: I. köt. 397.

rajzban örökített meg a mindenkori dalai lámák palotáját, a Potalát. Pontos és érdekes megfigyeléseket tett az országban, amely európai ember számára addig teljesen ismeretlen volt. Épp ezért Gruebert tekintik az első Tibet-kutatónak. Hazatérése után a nagyszombati egyetemen tartott előadásokat Belső-Ázsiáról.²⁴⁰

A XVIII. század második felében feltehetően Kínában és a kínai kultúrkörhöz kapcsolódó területeken ténylegesen vagy feltételezhetően megfordult két magyar katonamesterről, Jelky Andrásról és Benyovszky Móricról, valamint a nekik tulajdonított művekről korábban már részletesebben beszéltem. Mint láthattuk, mindkét beszámoló idegen nyelven íródott, és csak jóval a valós utazásukat, illetve az idegen nyelvű megjelenéseket követően vált ismertté magyarul.

A mai tudásunk szerint a legelső, személyes tapasztalatokon alapuló, magyar nyelven íródott útbeszámoló a képzőművészeti tehetséggel is megáldott grófnak, Andrássy Manónak (1821–1891) köszönhető.²⁴¹ A bölcsészdoktori diplomával rendelkező arisztokrata fiatalember, aki részt vett az 1848-as pákozdi csatában, a szabadságharc leverését követően még 1849-ben elhajózott a távoli Ázsiába. Az utazással töltött tizenegy hónap alatt megfordult Indiában, Batáviában, Kantonban és Hongkongban is. Élményeit az *Utazás Kelet-Indiákon (Ceylon, Java, Khina, Bengal)* című, saját rajzaival illusztrált művében, 1853-ban jelentette meg.²⁴² Andrássy gróf alig fél hónapot időzött Hongkongban, ahonnan rövid látogatást tett Makaóba és Kantonba. Leírása jellemzően a kikötővárosok mindennapi életének, a kínaiak szokásainak, kinézetének, jellemének leírására, valamint a kínai termékek bemutatására és az épített környezet és művészet ismertetésére korlátozódik. Történelmi, politikai kérdéseket alig érint, ha mégis, látható, hogy az ilyen irányú tudása felszínes és vázlatos:

Tudtomra, pedig, a portugall volt európaikból első, ki a mennyei birodalommal viszonyba léphetett. Mintegy azon időtájban, midőn mohácsi csatánkat veszítők, nyert megtelepedésre engedélyt, mivel az itteni öbölben garázdálkodó kalózhadat, mellynek fékezésére a nap fia elégtelennek érzé magát, megtöré, szétverte hajóhadával [...] Az angol is, mig Kantonig utat nem töre, innen kereskedék Khinával: akkor Makaó virágzásnak indult, jólétben úszott. De mióta az angol önállólág kezd működni, s kivált mióta Hongkong övé, Makaó hanyatlani kezd, sőt egészen megfogyatkozott hirben

²⁴⁰ Wessels 1924: 164–203.

²⁴¹ Nevét gyakorta, így akkor is, amikor szerzőként jelöli magát, csak egy 's' betűvel írta.

²⁴² Andrássy 1853. Műve valójában kétféle változatban is megjelent, a 16 színes kőrajzos illusztrációt csak a díszkiadás tartalmazza.

vagyonban, csak teng, s a portugall kormánynak többbe kerül föntartása, mint mennyi hasznot hajt az itteni kereskedés.²⁴³

Érdemes megemlíteni, hogy az első ópiumháborúra mint a „legközelebbi mákonyháborúra” hivatkozik.²⁴⁴ A kínai bezárkózás politikájával és az angolok törekvésével kapcsolatos nézeteiről vall a következő részlet:

Beszéltem én ez iránt több fölvilágosult angollal, kik helyben lakva ismerheték a körülményeket, s egyszájjal mind azt vallák, hogy szerén tul nehéz, majdnem teljes lehetlen, idegennek belebb hatolnia az országba, még az annyira bálványozott orvosszerepben is. Elkövettek ők már mindent, de, a mandarinok éber figyelme miatt, vállalatuk mindannyiszor füstbe ment. Pedig használtak szép szót, megvesztegetést, fogást: mind hiába, hajótörést kelle szenvedniök; s azon eredményre jutottak, hogy miglen a mandzsu család uralkodása tart, erőszakos hódításon kívül, más móddal, nem férkezhetni ez elszigetelt, félszeg műveltségű néphez, kinek századok óta megalapult intézvényei, szokásai szöges ellentétben állanak az európai gondolkozással.²⁴⁵

Andrássy grófot e művéért a Magyar Tudományos Akadémia a tagjai közé választotta. Őt követően, csak majd két évtizeddel később, már a kiegyezés, az Osztrák–Magyar Monarchia és Kína között megkötött kereskedelmi szerződést aláírását megelőző évben, 1868-ban egy másik gróf, Bethlen Ödön (1852–1927) is eljutott Kínába. Az utazás idején a mindössze tizenhat esztendőes ifjú, mint a trieszti tengerészakadémia növendéke, egy kereskedelmi hajó fedélzetén töltött gyakorlata során érkezett meg Hongkongba 1868 júniusában. Az itt szerzett élményeiről a *Vasárnapi Ujság* számára hazaküldött és megjelentetett levelében számol be.²⁴⁶ A fiatal gróftól azonban a kínai nők részletes bemutatásán, valamint a Hotel de Hong-Kong és a hongkongi bankok leírásán túl Kínáról bármi érdemlegeset alig tudhatunk meg.

A már említett kereskedelmi szerződés aláírására indított osztrák–magyar küldöttség tagjai között helyt kapott két közgazdasági képzettségű újságíró, Cserei Manó (1847–1893) és Kaas Ivor (1842–1910), aki nyolc évvel korábban egy tüntetés miatt még

²⁴³ Andrássy 1853: 239–240.

²⁴⁴ Uo. 243.

²⁴⁵ Andrássy 1853: 261.

²⁴⁶ Bethlen 1868.

Táncsics Mihállyal együtt került fogságba és raboskodott hét hónapot mint felségáruló,²⁴⁷ továbbá Bernáth Géza követségi futár, Hengelmüller László diplomata, valamint Xántus János geográfus és világutazó. A vállalkozás két hajóval – a Donau fregattal és az Erzherzog Friedrich korvettel – kelt útra 1868. október 18-án a trieszti kikötőből Anton von Petz ellentengernagy vezetése alatt. Az útvonal Gibraltáron át, Afrika megkerülésével Saigon, Hongkong, Makao, Kanton és Sanghaj érintésével előbb Kínába, majd Japánba vitt. Később a raj hajói szétváltak; az Erzherzog Friedrich állomáshajóként a kelet-ázsiai vizeken maradt, és az akkoriban megnyitott Szuezi-csatornán át tért vissza Pólába (a mai Horvátországban található Pula) 1871. január 26-án. A Donau átkelt a Csendes-óceánon és Honolulu kikötőjében történt javítás után 1871. március 1-jén futott be Pólába.

Az elsősorban gazdasági célú vállalkozásnak voltak természettudományi feladatai is, melyeknek végrehajtásával magyar részről Eötvös József (1813–1871), az Andrássy-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere Xántust bízta meg. Az út során azonban a magyarok és az osztrákok között a viszony annyira megromlott és ellenségesség vált, hogy Xántus 1869 végén kivált az expedícióból és önálló gyűjtőútra indult Kelet-Ázsiában.

A vállalkozás kereskedelmi és gazdasági eredményeit Kaas és Cserei publikálták *A keletázsiai expeditió* címmel 1869-ben.²⁴⁸ Kaas Ivornak a kínai munkások, a kulik helyzetéről írt tanulmánya külön, a *Budapesti Közlönyben* is megjelent.²⁴⁹ Osztrák részről az expedíció eredményeiről mintegy félezer oldal terjedelemben Karl Ritter von Scherzer (1821–1903) számolt be az 1872-ben megjelent művében.²⁵⁰

Az expedíció Kínával kapcsolatos legértékesebb beszámolóit Xántus Jánosnak köszönhetjük, amelyeket a hazaküldött, és a *Hazánk s a Külföld*, valamint a *Fővárosi Lapok* hasábjain megjelent levelei jelentik.²⁵¹ Xántus életrajzírója, Sándor István szerint a Kínával és Japánnal kapcsolatos ismereteit külön, egy nagyobb munkában tervezte közreadni, ám ezzel a művével sohasem készült el.²⁵²

Szinte alig tudunk bármi érdemlegeset mondani arról az Sz. Török János világutazóról, aki 1842-ben született Szatmáron. A XIX. század hatvanas, hetvenes éveiben beutazta az öt világrészt, utazásai alatt értékes gyűjteményt és közel négyezer kötetnyi értékes könyvtárt szerzett. Útirajzai a *Vasárnapi Ujság*, *Magyarország és a*

²⁴⁷ Sándor 1970: 194.

²⁴⁸ Kaas–Cserei 1869.

²⁴⁹ Kaas 1869.

²⁵⁰ Scherzer 1972.

²⁵¹ Lásd a Felhasznált irodalomban Xántus János neve alatt.

²⁵² Sándor 1970: 234.

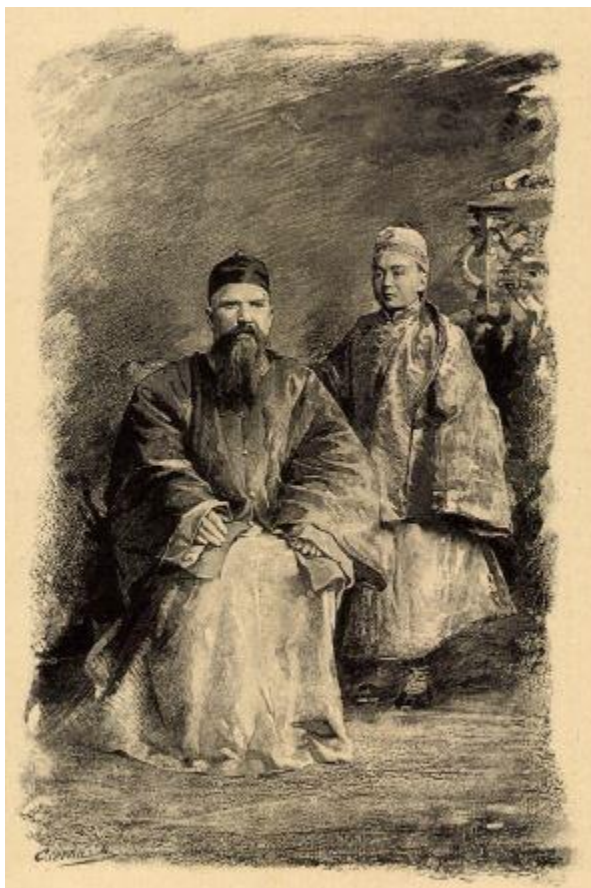
Nagyvilág és a *Szamos* című lapokban jelentek meg. 1872 júniusának végén jutott el Hongkongba, majd megfordult Kantonban és Makaón is. Úti élményeiről levelében számolt be, amelyet három részletben a *Vasárnapi Ujság* közölt.²⁵³ Beszámolója azonban semmi olyan újabb, eredeti megfigyelést nem tartalmaz, amelyet korábbi, magyar nyelvű leírások ne tartalmaztak volna.

A Kínában járt magyarok egy külön csoportjaként kell megemlékezni azokról a lazarénus misszionáriusokról, akik 1861-től kezdve a XX. század elejéig jelen voltak Kínában. A sort Erdélyi Ignác (1828–1885) lazarista szerzetes nyitja. A zsigárdi (Pozsony megye) születésű Erdélyit két év Párizsban töltött misszionáriusi felkészülés után küldte ki az egyház a Pekingtől délnyugatra található, öt évvel korábban alapított püspökség központjába, Zhengdingfuba. A szentéletű atya kérésére az esztergomi egyházmegye már 1866-ban gyógyszereket küldött neki, sőt a magyar egyházi lapokban még egy kintornára is gyűjtést rendeztek, „melynek zenéjével édesgette hallgatóit a prédikátzio előtt, s jutalmazta s prédikátzio után”. Erdélyi a Kínában végtelenül szerény és szegényes körülmények között töltött huszonnég év alatt csak nagyritkán szánta rá magát, hogy tapasztalatait megossza a nagyközönséggel is. Néhány hazaküldött levelét az *Uj Magyar Sion* című katolikus lap is közölte 1876 és 1882 között.²⁵⁴ A majd negyedévszázados szolgálata alatt egyszer sem látogatott haza, és Kínában is hunyt el.

1880-ban Erdélyi földije, az ugyancsak zsigárdi születésű lazarista misszionárius pap, Üрге Ignác (1840–1898) 1880-ban csatlakozott hozzá. A magyar misszionáriusok elsősorban Zhejiang tartományban tevékenykedtek, ahol Üрге árvaházat alapított, s ahol 1888-ban már 150 kínai árvát neveltek. Üрге Ignác egy katolikus szellemben nevelt, Petoló néven emlegetett kínai árvával 1882 februárjában hazalátogatott Magyarországra, hogy gyűjtést rendezzen a Kínában létesített árvaház számára és egy Szent Istvánnak szentelt kápolna építésére. A tizennég éves Petoló (feltehetően a Péter név kínai változata), vagy eredeti nevén: Vu-Szin-Tyüen (Wu Xinquan / Wu Xinjuan) lehetett az első kínai, aki megfordult Magyarországon. Üрге a királyi audiencián személyesen is bemutatta a kisfiút Ferenc Józsefnek, majd országjáró körútba kezdett.

²⁵³ Sz. Török 1872a–c.

²⁵⁴ Erdélyi leveleinek bibliográfiai adatait lásd a Felhasznált irodalomban a neve alatt.

10. kép. Cserna Károly (1867–1944) rajza a Budapestre látogatott Üрге Ignácról és Petolóról.²⁵⁵

Országszerte számos nagyvárosban a katolikus közösségeknek előadást tartott Kínáról, de „Khina földrajzi, népismei, vallási tekintetben” címen a Földrajzi Társaságban is tartott felolvasást. Hazaküldött leveleiben elsősorban a hittérítői tevékenysége részleteiről, a kínai keresztények életéről, nehézségeikről és nem ritkán borzalmaikról számol be.²⁵⁶ Értékes és érdekes kordokumentumok ezek. Üрге Kínába érkezését követően már négy évvel azt írja haza:

A mennyire tudomásunk van róla, Magyarországon mindeddig nem sokat foglalkoztak Chinával. Ennek oka, mint véljük abban rejlik, hogy hazánknak ekkor nem lévén s valószínűleg ezután sem igen leendvén akár politikai, akár kereskedelmi, akár fontosabb tudományos érdeke magát a szélső kelet e sajátos részével érintkezésbe tenni, az érdek eme hiánya mellett az érdeklődés is természetesen hiányzott. Ebből azonban nem következik, hogy a magyar embernek is, ha éppen akarja,

²⁵⁵ VU 1889, 9. (március 3.) 144.

²⁵⁶ Üрге Ignác leveleinek bibliográfiai leírását lásd a Felhasznált irodalomban a neve alatt.

ne volna szabad tudnia, hányadán áll a világ azon országban, melyet Chinának neveznek [...]²⁵⁷

Igaz ugyan, hogy a Széchenyi Béla vezette expedíció akkor tér haza, amikor ő megkezdi szolgálatát Kínában, vagyis nem teljesen helytálló Üрге azon kijelentése, hogy „Magyarországban mindeddig nem sokat foglalkoztak Chinával”, de a korabeli magyar Kína-kép mozaikszerű jellegének okait pontosan látja és fogalmazza meg. Kína jövőjére vonatkozóan pedig azt vallja:

A chinai hires fal még áll, de jelentősége többé nincsen; nevezetesen nem fogja gátolhatni többé, hogy az európai nemzetek mindinkább és inkább be ne hatoljanak e roppant birodalom belsejébe. China ezennel a nyílt országok közé tartozik s a mi megszorítások még főállanak, azoknak elhárítása csak idő kérdése. Meglehet, hogy megunva a külnemzetek atyáskodó gyámságát, China még néhányszor kísérletet fog tenni ezen előtte szokatlan s némileg lealázó állapotból menekülni [...]²⁵⁸

A harmadik, Kínában misszionáriusi szolgálatot teljesítő szerzetes Wilfinger József (1874–1906; kínai nevén: Lang Kezhong 狼克忠) volt, aki az elhunyt Üрге Ignác helyét vette át 1898-ban. Nevéhez néhány érdekes, Kínából küldött levél fűződik, amelyeket Illés Ferenc szombathelyi kanonoknak írt. Ezeket a leveleket 1900-ban és 1901-ben a *Hitterjesztés Lapja* közölte, ahonnan átvette a *Magyar Állam* című lap. Wilfinger egyike volt azon kevés magyarnak, aki Kínában személyesen élte át a bokszerfelkelést, sőt a magyar sajtóban még vértanú halálának híre is felröppent tévesen. Wilfinger csakugyan sebesülést szenvedett egy támadás során, amelyről ő maga így számol be: „Vérnek kellett folynia, hogy a kínai hivatalos világ felébredjen halotti álmából [...] Csekiáng [Zhejiang] hithírdetői közül én onthattam véretem először Jézus Krisztus ügyéért”.²⁵⁹ A bokszerfelkelést követően Wilfinger Kína közeli jövőjét, pontosabban a világgal szembeni várható reakcióját ekként írja le:

Azt hiszem, a jövő általános békéjét az fogja veszélyeztetni, hogy Kína az álszentet fogja játszani, az egész földkerekség és népei és királyai elé fog térdelni, bocsánatot fog kérni, mindenféle ígéreteket fog tenni, mindenkivel jóbaráti viszonyba jönni,

²⁵⁷ Üрге 1884: 30.

²⁵⁸ Uo. 31.

²⁵⁹ Illés 1936: 55.

anélkül azonban, hogy abban hagyná a Kína copfkígyójának hízalását. Igen, ez a kígyó alattomban lehetőleg sok mérget fog magába szívni a legközelebbi mérges harapásra.²⁶⁰

Zichy Ágost gróf (1852–1925) és bátyja, Zichy József (1841–1924) 1875–77-ben Kelet-Ázsiában tett útjuk során bejárták a hátsó-indiai gyarmatokat, Sziámot, majd Kínába és Japánba utaztak. Japánból Sanghaj és Peking érintésével, a mongol sivatagon átkelve, Szibérián át tértek haza. Zichy Ágost az út során szerzett tapasztalatairól és megfigyeléseikről 1877-ben a Földrajzi Társaságban több előadást tartott. Egyik előadása, „Úti emlékek Chinából” címen nyomtatásban is megjelent a *Földrajzi Közlemények* hasábjain.²⁶¹ Részletesen beszámol a külföldi telepek mindennapjairól, bemutatja Kína kereskedelmének átalakulását, bezárkózását. Beszél a várható és elkerülhetetlen további konfliktusokról is: „Két népfaj között foly a verseny, a fehér és sárga faj küzködnek így egymás ellen, az nyíltan és fegyvereinek hatalmára támaszkodva, ez alattomosan, de annál következetesebben.”²⁶² Hosszan foglalkozik a tömeges kínai kivándorlás kérdésével, amelynek okát abban látja, hogy „[a] chinai nemzet nem mint birodalom terjeszkedik, nem hódítási vágyból, vagy azért, hogy magának gyarmatokat alkosson, hanem egyedül a népesség túlszáma kényszerűségből keres magának utat kifelé, mert valahol megélni kell, a népfaj terjeszkedik és gyarapszik ott, hol magának lakhelyet talált.”²⁶³ Előadását és tanulmányát mintegy a „sárga veszedelem” eszméjét előrevetítő baljós gondolattal zárja:

Távol a láthatáron sötét felhőként tornyosulni látunk egy óriás zivatart. Nem népek[re], nem o[r]szágokra fog ez csak kiterjedni, egész világrészek sodortatnak, majdan beléje. A chinai birodalom nem fegyveres kézzel ront előre, nem erőhatalommal, de a chinai nemzet terjed kényszerűségből és szinte öntudatlanul, terjed szüntelen, napról-napra, óráról-órára, feltarthatlan árként mindenfelé. Európa hatalmasságai közül azokat, melyek gyarmatokkal birnak, már is foglalkoztatja egy óriás mozgalom és szüntelen terjeszkedés, de forrongásba fogja hozni mindinkább és nyugtalanítani, mert elodázhatlanul lebeg fejük felett a világ jövőjének egyik legnagyobb problémája – a chinai kérdés.²⁶⁴

²⁶⁰ Illés 1936: 67–68.

²⁶¹ Zichy 1880.

²⁶² Uo. 116.

²⁶³ Uo. 118.

²⁶⁴ Uo. 118.

Zichy József neve alatt a korban nem jelent meg az utazásukkal kapcsolatos beszámoló, útinaplója csak 2013-ban vált a nagyközönség számára is olvashatóvá.²⁶⁵

A magyar vonatkozású kínai expedíciók sorában a legjelentősebből, a Széchenyi Béla szervezte és vezette, 1877 és 1880 között zajlott kelet-ázsiai expedícióról, és ennek kapcsán kiemelten Lóczy Lajosról és kínai vonatkozású műveiről korábban már részletesen értekeztünk.

A Kínában jár magyarok sorát egy igen érdekes, és a tudományos vizsgálódást mindmáig elkerülő személlyel, Faragó Ödönnel (1853–1925) folytatom, aki a XIX. században leghosszabb ideig Kínában tartózkodó magyar volt. Faragó kínai karrierje 1873-ban, a bécsi világkiállítás kapcsán veszi kezdetét, amikor a kínai kormány két tengerészeti vámhivatali kinevezést ajánl fel az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztériumának. Magyar részről erre a pozícióra a tengerészeti akadémián végzett, mindösszesen húsz esztendősen Faragó Ödönt delegálják, aki már 1873 szeptemberében útnak is indul. Öt hónapon át Sanghajban teljesített szolgálatot, majd Pekingbe helyezték, hogy megtanuljon kínaiul. Sikeres vizsgáját követően több kikötőben is vámhivatali asszisztensként tevékenykedett, majd a pekingi vámhivatali főfelügyelőség kínai titkárságának vezetője lett. 1881-ben kinevezték a tiencsini vámigazgatóság vezetőjének.²⁶⁶

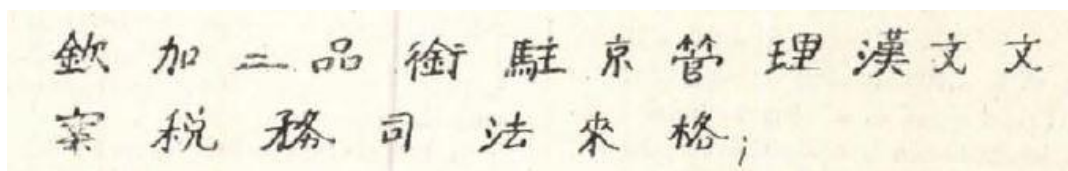
11. kép. Faragó Ödön portréja 1882-ből.²⁶⁷

²⁶⁵ Zichy (szerk). 2013.

²⁶⁶ Fajcsák 2009: 143.

²⁶⁷ VU 1882, 47. (november 19.) 741.

Pozíciójáról 1881-ben írt egyik levelében saját maga így nyilatkozik: „Én és igazgatótársaim a polgári rang harmadik fokát birjuk. Különben saját titulusom khinai nyelven meglehetősen hosszú, írásban így néz ki:”²⁶⁸

12. kép. Faragó Ödön saját kezével írt kínai titulusa.

Mindmáig élő kínai gyakorlat, hogy a Kínában tevékenykedő vagy a kínaiakkal szorosabb, személyes kapcsolatban álló személyek kínai nevet kapnak. Ez a beszámoló azért is érdekes, mert ez az első alkalom, hogy egy magyar ember kínai nevről tudomásunk van. A Falaige (法來格) ugyan nem egy szabályosan képzett kínai név, de egyértelműen a 'Faragó' családnév átírásaként, Faragó Ödön „kínai neveként” használhatták.

Faragó 1882-ben egyéves szabadságra hazalátogatott, aminek során megházasodott, és számos előadást tartott Kínáról. A Földrajzi Társaságban is tartott előadást, amelynek szövege a *Földrajzi Közleményekben* jelent meg.²⁶⁹

Józsa Sándor meglehetősen elmarasztaló véleményt fogalmaz meg Faragó népszerűsítő tevékenységével kapcsolatban: „Széchenyi és Lóczy munkáinak megjelenésével nem tűnt el a magyar sajtóból, irodalomból a Kínával kapcsolatos dilettantizmus, egzotikum-hajhászás. E dilettantizmus egyik korai példája Faragó Ödön [...]”.²⁷⁰ Kétség nem férhet hozzá, hogy az 1873 és 1903 között eltelt három évtized alatt, amelynek jelentős részét Faragó Kínában töltötte, ő volt a legszorgalmasabban és legszívesebben Kínáról tudósító magyar.²⁷¹ Józsa kritikáját Faragó azon beszámolójának kapcsán fogalmazza meg, amelyben Faragó a külföldi vámhivatal kínai fellállítását azzal indokolta, hogy egyébként a kínai mandarinok közismert korrupciója miatt aligha lehetett volna a második ópiumháború után Kínára kirótt hadisarcot behajtani, miközben arról nem tesz említést, hogy a háborús jóvátétel megfizetését követően „a külföldi hatalmak folyamatosan gondoskodtak arról, hogy legyen dolga a kínai vámhivatal nagyhatalmú

²⁶⁸ VU 1882, 29. (július 16.) 463.

²⁶⁹ Faragó 1882.

²⁷⁰ Józsa 1960: 14.

²⁷¹ Faragó kínai tárgyú írásait lásd Felhasznált irodalomban, a neve alatt.

angol főnökének, Sir Robert Hartnak.” Józsa szerint Faragó „cinkos egyetértéssel nyugtázza Kína kiszipolyozását. Ő már a Monarchia hivatalnoka.”²⁷²

Faragó tengerész végzettségű vámhivatalnok, és nem tudósemler volt. Ennek ellenére tudósításai, beszámolói Kínáról, ha részleteiben tartalmaznak is pontatlanságokat, alapvetően értékes források, amelyek jelentős mértékben járultak hozzá ahhoz, hogy Kínáról első kézből információkhoz jusson a magyar újságolvasó közönség. Mint korábban láttuk, történészek is nem egyszer elkövették azt a hibát, amivel Józsa vádolja Faragót, nevezetesen, hogy a nyugati, elsősorban brit érdekek szűrőjén át, egyáltalán nem vagy csak csekély empátiával tekintettek Kínára.

Gáspár Ferenc (1861–1923) orvos 1886-ban állt az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészetének szolgálatába. Csaknem két évtizedes hajóorvosi munkája alatt hét évig, mint fregatt-orvos működött, majd kereskedelmi hajókon több alkalommal bejárta mind az öt világrészt. Eljutott a Földközi-tenger, az Indiai-óceán, az Atlanti-óceán és a Csendes-óceán magyar ember által ritkán látogatott szigeteire is. Művei a természettudományos ismeretterjesztés kiemelkedő alkotásai, és egyben fontos dokumentumok a múlt századi tengerészeletről és a világ egészségügyi helyzetéről. Munkásságát kortársai, például Vámbéry Ármin – aki előszót írt „A Föld körül” című művéhez – és Cholnoky Jenő – aki lektorálta műveit – egyaránt nagyra értékelték. Lóczy Lajos, a Magyar Földrajzi Társaság elnöke is elismeréssel méltatta írásait. Az Uránia filmszínházban előszóban tartott, vetített képekkel illusztrált előadásai népes közönséggel ismertették meg a világot. Gáspár 1892-ben jutott el először Kínába, de az igazán értékes beszámolója Kínáról *A Föld körül* című hatkötetes művének 1908-ban megjelent ötödik kötetében olvasható, amelyben már az Osztrák–Magyar Monarchia tiencsini koncessziós területéről is tudósít.²⁷³

Cholnoky Jenő (1870–1950) műegyetemi tanulmányai során ismerkedett meg Lóczy Lajossal, akinek hatására és biztatására indult útnak 1896-ban a Kínai-alföld nagy folyóinak deltavidékére, hogy kiderítse a Sárga-folyó és a Jangce mederváltozásainak okát. Éles szemű megfigyelőként naplójában dokumentálta tapasztalatait, melyeket saját művészi rajzaival tett szemléletessé. Az 1896–1898-as kínai kutatóútján tett megfigyeléseit, tapasztalatait és eredményeit 1900-ban, a két kötetben megjelent *A sárkányok országából* című könyvében adta közre.²⁷⁴ Cholnoky később is visszakanyarodott Ázsia, azon belül

²⁷² Józsa 1960: 15.

²⁷³ Gáspár 1906–1908.

²⁷⁴ Cholnoky 1900.

Kína geográfiai kérdéseire. Nagy jelentőségű összefoglaló műve 1936-ban jelent meg *A Föld és élete* sorozat „Ázsia” kötetében.

Gubányi Károly (1867–1935) vasútmérnök ugyancsak Lóczy Lajos buzdítására jelentkezett arra az állásra, amelyet a mandzsúriai vasútépítés mérnöki munkáira írtak ki. Munkatársával, Szentgáli Antallal (1868–1945) 1897-ben indultak a Távol-Keletre. Gubányi öt éven keresztül dolgozott a mandzsúriai vasútépítés mérnökeként, és csak 1904-ben, a japán–orosz háború kirobbanásakor tért haza. Kínai emlékeit rövidebb cikkekben,²⁷⁵ előadásokon adta közre, de egy saját fotográfiaival illusztrált könyvet is megjelentetett *Öt év Mandzsúországból* címmel.²⁷⁶ Gubányi a bokszerfelkelés idején is Kínában tartózkodott, így könyvének igazán különleges és értékes része a személyes élményeken alapuló beszámolója az 1900-ban zajlott eseményekről.²⁷⁷

Zichy Jenő (1837–1906) gróf három expedíciót is vezetett Ázsiába. Az első két útja során, 1895–1896-ban a Kaukázusban kereste a magyar őshaza nyomait. Az 1898-as kínai expedíciójára Csiki Ernő (1875–1954) entomológus és Posta Béla (1862–1919) régész és nyelvész kísérték el. Az expedíció Szibérián és a Góbi sivatagon keresztül jutott el Pekingbe 1898 szeptemberének végén. Zichy célja az volt, hogy a császári levéltárban felkutassa azokat az Árpád-kori magyar okleveleket, amelyeket vélelmezése szerint Batu kán hurcolt magával a tatárjárás idején. A pekingi palotában zajló események, amelyek során az anyacsászárné leszámolt a reformerekkel, megakadályozták abban, hogy személyesen is bebocsátást nyerjen a palota levéltárába. Háromhétnyi felesleges várakozást követően felhagyott tervével.²⁷⁸ A több ezer darabbal gyarapított természettudományos gyűjteményt, valamint az út során vásárolt műkincseket és képzőművészeti alkotásokat leszámítva valós eredménye nem igen volt ennek az útnak. Kínát a sanghaji kikötőből kihajózva hagyták el, Dél-Ázsia megkerülésével, Szingapúr és Alexandria érintésével 1899 júniusában értek haza. A harmadik expedíció leírása és eredménye hat látványos kötetben látott napvilágot.²⁷⁹

Hopp Ferenc (1833–1919), az optikusból lett utazó és műgyűjtő elsősorban a kelet-ázsiai, kínai tárgykultúra megismertetésével és a nevét viselő múzeum alapításával írta be nevét a magyar kultúrtörténetbe. Jóllehet 1882 és 1914 között ötször is körbeutazta a Földet,

²⁷⁵ Gubányi 1899.

²⁷⁶ Gubányi 1907.

²⁷⁷ Kubassek 1993: 61–63.

²⁷⁸ Józsa 1960: 16.

²⁷⁹ [Zichy] 1900–1905.

és Kínában is többször megfordult (1882–1883-ban és 1903-ban),²⁸⁰ saját rövid beszámolója csak 1904-ből ismert.²⁸¹ Akárcsak Gáspár Ferenc, ő is beszámolt az Osztrák–Magyar Monarchia tiencsini területéről:

Nekünk is van itt 33 ezer négyzetméter területünk új nagy palotával, amelyen kívül még két nagy régiebb és 5 kisebb épület van ezen a parkszerű területen. Katonai őrség tekintetében nagyon szerények a viszonyok, mert mindössze 20 tengerész-katona végzi ezt a szolgálatot. Egyet közülük mindjárt a kapu előtt a padon találtam fegyvere mellett, ő azután minden közelebbi felvilágosítással szolgált. Hazánk fia volt és magyarul beszéltem vele. Honfitársunknál, Ludwig konzulnál is tettem tiszteletemet, aki sok érdekeset mesélt a háborús időkből.²⁸²

Később további magyarokkal való találkozásáról is beszámol:

Itt néhány honfitársunkkal volt szerencsém találkozni, nevezetesen Steinacker Arthur úrral Fiuméből és Mauthner és Szukk úrakkal²⁸³ Budapestről, akik a Magyar Általános Hitelbank megbízásából jöttek ide, hogy tien-czini telepünket megtekintsék és tanulmány tárgyává tegyék, mit kellene a kereskedelem és forgalom emelése céljából tenni. Telepünket, amelyen 36,000 valódi khinai lakik, meg is látogattam. Körülsétálva a telepen, meglepéssel láttam, hogy az utcák meglehetősen tiszták és nagy forgalom van mindenfelé. A templom udvarán gyűltünk ismét össze és szép, nagy fák árnyékában poharat emeltünk telepünk fejlődésére és felvirágzására.²⁸⁴

Hopp még egy saját készítésű fotón is megörökítette az osztrák-magyar követség épületét (13. kép).

Gróf Vay Péter (1864–1948) címzetes római katolikus püspöknek és missziókat vizitáló utazónak lehetősége volt élete során többször is bejárnia az egész Földet. Kínában először 1902-ben járt, amikor vasúton átszelve Szibériát, Mandzsúrián keresztül érkezett meg. Megfordult Tiencsinben is, és hosszabb ideig Pekingben tartózkodott. Útiélményeiről a *Kelet császárai és Császárságai* című, 1906-ban megjelent könyvében számolt be.

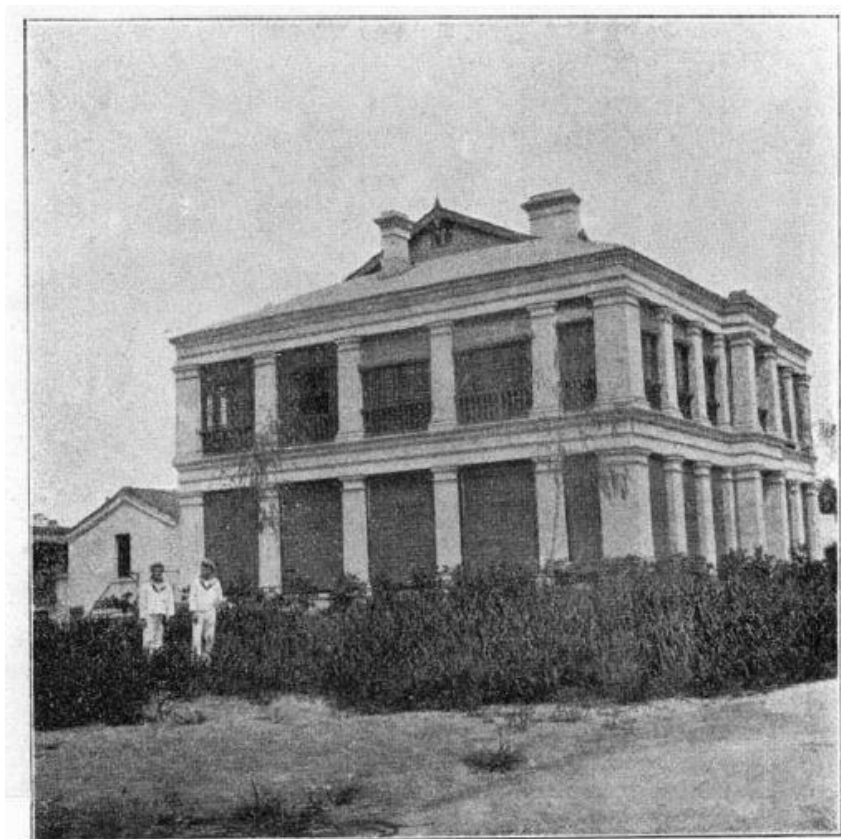
²⁸⁰ Fajcsák 2009: 162.

²⁸¹ Hopp 1904.

²⁸² Uo. 202–203.

²⁸³ Szuk Géza a Ganz-gyár főmérnökeként tett szakmai látogatást Japánban és Kínában 1903 júliusa és 1904 februárja között. Hazatérte után a *Vasárnapi Ujság* számára írt egy beszámolót a tiencsini osztrák–magyar koncessziós területről „A mi kis Khinánk” címen. Lásd Szuk 1904.

²⁸⁴ Hopp 1904: 207.

13. kép. Az Osztrák–Magyar Monarchia követségének épülete Tiencsinben.²⁸⁵

Ezt megelőzően, 1904-ben a *Budapesti Szemle* hasábjain jelenik meg egy hosszabb lélegzetvételű, értékes elemző tanulmánya, amely a „Khina és Japán a XX. század küszöbén” címet viseli. Írásának izgalmas és különösen értékes részlete, amelyben a részletekig menően ismerteti Zhang Zhidong (張之洞; 1837–1909) „Khina egyedüli reménye” című művét. Vay minden bizonnyal Zhang művét az 1900-ban megjelent angol fordításából (*China's only hope: An Appeal*) ismerte.²⁸⁶ Vaynak köszönhetően először olvasható magyarul a kínaiak saját értékelése a nyugati nagyhatalmak kínai politikájával kapcsolatban, valamint a reformok és a változások kikényszerítésének valódi okairól és azok hatásairól és következményeiről.

Zhang és további kínai reformerek műveit, gondolatait bemutatva Vay a következő konklúzióra jutott:

Sajnálattal kell belátnunk a nagyhatalmak diplomáciája minő számos esetben okozott tévedéseket, hogy európai országok seregei milyen sokszor követtek el

²⁸⁵ Hopp 1904: 202.

²⁸⁶ Chang 1901.

megbocsathatlan kegyetlenségeket és hogy az úgynevezett, civilisatio zászlója mögött hányszor lappangott egyszerű haszonvagy. Ha a sárga császárság bennünk ellenséget lát, nagyon megbocsátható. Mióta első kereskedőhajóink kikötöttek partjain s midőn nem sok időre rá azokat a pánczélosok követték, mindannyiszor vesztek gazdaságilag épen úgy, mint politikai szempontból. És az egyik nagyhatalom jött a másik után, mind-egyik elfoglalt egy-egy tartományt, melyek közül sok nagyobb európai területűknél.²⁸⁷

Vay egyértelműen rokonszenvvel tekint Kínára, és keresztényi megértést és türelmet javasol mindazoknak, akik érdeklődve figyelik Kína fejlődésének irányát és stációit:

Habár lassan kezd is átváltozni, azt korántsem abból a meggyőződésből teszi, hogy egy fejlettebb civilisatio felé halad, mint inkább önfentartási ösztönét követi a minden oldalról fenyegető veszély elhárítására. Az ő boldogságának eszménye a béke volt, művelődésének célja az emberi természet durvaságának legyőzése és harcvágyának elnyomása. És Khina évezredes nevelés következtében kiküszöbölte társadalmából a katonáskodást. Legnagyobb erényül a bölcs egykedvűségét tűzte fiai elé és ma vehetjük-e rossz néven, midőn Európa egy olyan civilisatiót emleget, mely ölni, gyilkolni tanítja, azt kevésre becsüli. És midőn kényszerülve van elhagyni régi álláspontját és a mienket fogadni el, vehetjük-e rossz néven, hogy azt kedvetlenül teszi.²⁸⁸

Kompolyth Jób (1879–1938) miután 1902-ben kilépett az Osztrák–Magyar Monarchia kereskedelmi flottájának alkalmazásából, Japánba, majd Kínába utazott. 1903 és 1913 között a kínai birodalom újonnan szervezett postájának tisztje lett. Munkájának köszönhetően beutazta Kína jelentős részét. Tizenegy év szolgálat után, 1913-ban szabadságra érkezett haza Magyarországra, ám az időközben egyre feszültebb világpolitikai helyzet, majd az első világháború megakadályozta, hogy visszatérjen Kínába. Rövidebb tudósításai, írásai 1904-től kezdve jelentek meg a hazai sajtóban.²⁸⁹ Első nagyobb összefoglalását 1910-ben jelentette meg *Dzsunk-hajóval Khinán* keresztül címen,

²⁸⁷ Vay 1904: 348–349.

²⁸⁸ Uo. 358.

²⁸⁹ Lásd a Felhasznált irodalomban Kompolyth Jób neve alatt.

majd jóval hazaérkezése után, 1928-ban *Tíz év Kínában* címen megjelentette újabb kínai útirajzát.²⁹⁰

Kertész Károly Róbert (1876–1951) építész 1904-ben a vallás- és közoktatásügyi, valamint a kereskedelmi minisztérium támogatásával tanulmányútra indult, hogy behatóbb ismereteket szerezzen Kelet-Ázsia építészetéről. Utazása során szerzett építészeti, szakmai tapasztalatairól előadásokon és rövidebb írásaiban számolt be. Kínával kapcsolatban három közleményt küldött haza, amelyek 1904-ben a *Magyarország* hasábjain jelentek meg.²⁹¹

Bozóky Dezső (1871–1957) császári és királyi sorhajóorvos 1908–1909-ben a Szigetvár és a Ferenc József cirkálók fedélzetén járta a kelet-ázsiai vizeket. Kétkötetes összegző műve *Két év Ázsiában* címen 1911-ben jelent meg magánkiadásban.²⁹² Ezt megelőzően 1908 és 1910 között Bozóky több, a *Pesti Hírlap*ban megjelent beszámolót is közre ad Kínában szerzett tapasztalatairól és élményeiről.²⁹³

Bignio Gyula (1875–1939) az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészetének tengerészeként, majd kapitányaként 1896 és 1907 között többször is megfordult a Távol-Keleten és eljutott Kínába is. Kínával kapcsolatban két hosszabb írása is ismert 1910-ből és 1911-ből. Érdekes módon Bignio nem az úti élményeit osztja meg az olvasókkal, hanem a Távol-Keletet többször megjárta, tapasztalt szakértő köntösében politikai, gazdasági és társadalmi elemzéseket és értékelést kínál. Az 1910-es „Sárga veszedelem” című cikkében Faragó Ödön európai gőgjét is jóval túlszárnyaló modorban értékeli az egy évtizeddel korábbi eseményeket, összhangban Vilmos császár hírhedt hun-beszédével:

„A boxerháboru majdnem végzetessé vált az európaiakra, idejében megjelent egy nagy hadsereg, melynek szuronyerdeje elől gyáván, megrémültén pattant széjjel a boxerek hadserege. Még ma is irtózáttal gondolnak vissza, kivált a dsidás porosz lovasokra, kik hathatósan megboszulták diplomáciai követük meggyilkolását. A hatalmak azonban nem értettek egyet és ennek köszönheti Kína, hogy aránylag még ép bőrrel menekült meg ebből az irtózatoss háborúból.”²⁹⁴

A „sárga veszedelem” ekkora kikristályosodott elmélete Bignio megfogalmazásában így hangzik:

²⁹⁰ Kompolthy 1910, 1928.

²⁹¹ Kertész 1904.

²⁹² Bozóky 1911.

²⁹³ Lásd a Felhasznált irodalomban Bozóky Dezső neve alatt.

²⁹⁴ Bignio 1910: 34.

El fog jönni majd az az idő, midőn Kína és Japán az európaiak részére el fog veszni, de mielőtt ez bekövetkezne, eljön a leszámolás napja. Anglia bűnös politikája háboruba fogja keverni őt is ottan, bele fog szólni azonban erősen Észak-Amerika is, a japánok legnagyobb ellensége és a Fillippinák által féltett szomszédja [...] A sárga veszedelem nem mese, igenis létezik és talán nem is olyan nagy idő múlva, számolnia kell az öreg Európának és a fiatal Amerikának is vele.²⁹⁵

A következő évben megjelent „Az európaiak helyzete Kinában” című elemző írásában, hosszasan fejtegeti a kínai lázadók céljait és harcmódorát általában és konkrét példákkal illusztrálva is.

Vannak azonban esetek, mint például az 1905-iki shanghai lázadás, – a melynek leverésében nékem is jutott némi szerep, — hogy a kínaiak, bár a Marco Polo olasz páncélos cirkáló, még két más hadihajó és vagy tizenöt oceángőzös volt a kikötőben, mégis fölláadtak. Csak akkor állott helyre a rend a nagy metropolisban, midőn már több, mint háromezer tengerészkatona volt a szárazföldön. (Kö[z]tük a mi Franz Joseph I. nevű hajónk tengerészei is.) Az ily lázadásoknak azután más következményei nem igen szoktak lenni, mint hogy a kínai kormány megtéríti az európaiaknak ingóiban és ingatlanban esett kárát, hogy a taotajt (elüljáró) elcsapatja és szinleg megbünteti a lázadás egynéhány részesét.”²⁹⁶

Bignio nem látja a mandzsu uralkodóház bukását, ami egyben a több mint kétezer esztendő császári intézmény megszűnését is fogja jelenteni az 1911-es év utolsó napján. Tanulmányszerű írásában a közeljövő tétjeként a következőket fogalmazza meg: „A közel jövő, könnyen meg lehet, nagy bonyodalmakat fog hozni a Keleten és akkor fog eldőlni, hogy a Kelet a sárgáké lesz-e, vagy pedig megmarad-e a jelenlegi gyámság alatt.”²⁹⁷

²⁹⁵ Bignio 1910: 35.

²⁹⁶ Uő 1911: 9.

²⁹⁷ Uo.

2. A diplomáciai kapcsolatok keresése Kínával

A mandzsuk hatalma Kínában valójában a második császár, Kangxi (康熙; 1654–1722) 1661-től 1722-ig tartó uralkodása alatt épült ki és szilárdult meg. Kangxi még gyermekként került trónra, de 1667-től átvette a kormányzást a régenstanácstól, és ötvenöt éven át egymaga uralta és irányította a Nagy Qing Birodalmat. XIV. Lajos, „a Napkirály” (ur. 1643–1715), I. Péter orosz cár (ur. 1682–1725) és I. Lipót német–római császár és Magyarország királyának (ur. 1657–1705) kortársa rendkívül tehetséges politikus volt, aki nem ijedt meg az újításoktól. Udvarába gyűjtötte az európai jezsuita tudósokat, és sokat tett a mandzsu nemesség sinizálásának előmozdításáért, a mandzsu uralmat pedig a hagyományos kínai, konfuciánus alapokra helyezte.

Uralkodása alatt expanziós politikájának eredményeképpen a birodalom területileg jelentősen gyarapodott, külpolitikai kapcsolatai kiszélesedtek. Kína az európai hatalmak közül elsőként a Szibériát meghódító Oroszországgal lépett szerződéses viszonyba. Oroszország a XVII. század közepétől több követséget is küldött, hogy kereskedelmi kapcsolatot létesítsen Kínával, de majd csak a Fjodor Alekszejevics Golovin gróf (Фёдор Алексеевич Головин; 1650–1706) vezette misszió érte el, hogy 1689-ben, Nyercsinszkben (Nipuchu 尼布楚) sikerült megkötni és aláírni az első kínai–orosz szerződést.¹ A tárgyalások 1689 nyarán kezdődtek, amelyekre a mandzsuk többezres sereg kíséretében érkeztek azzal a céllal, hogy nyomást gyakoroljanak az oroszokra. A korábbiakhoz hasonlóan ezúttal is félbeszakították a tárgyalásokat, katonai demonstrációkat rendeztek, azt remélve, hogy a fenyegetések hatására az orosz küldöttek elfogadják a mandzsu fél követeléseit. A tárgyalások végleges megszakítására azonban nem merték rászánni magukat. Az egyezményt végül augusztus 27-én kötötték meg. Ez a szerződés – amelyben a két birodalom tisztázta a határaikra vonatkozó kérdéseiket, és amelyben Kína vállalta a kereskedelem előmozdítását – még két egyenrangú fél között kötött szerződés volt, ellentétben azokkal az egyenlőtlen szerződésekkel, amelyeket majd a nyugati hatalmak és Japán a XIX. század közepétől Kínára kényszerítettek.²

Az 1644-ben bekövetkezett dinasztiaaváltástól a Kelet- és Délkelet-Ázsia térségében kereskedelmi szempontból igencsak érdekelt holland Kelet-indiai Társaság külpolitikai változásokat is remélt. A Kínai Birodalomnak a külvilág felé nyitásában bizakodó

¹ *Treaties...* 1902: 96. A szerződés neve oroszul: *Nyercsinszkij dogovor* (Нерчинский договор); kínaiul: *Nibuchu tiaoyue* (尼布楚條約).

² Guadalupi 2007: 146–147.

Hollandia 1655. június 14-én küldte első követségét Kínába, amelyet Batávia kormányzója, Peter de Goyer és Jakob Keyser vezetett.³ A császár azonban udvarias hangú levélben hárította el a hollandoknak a szabad kereskedelemre irányuló kérését, és azt csak Kanton kikötőjében tette lehetővé a számukra. Sőt arra is felszólította őket, hogy a jövőben a korlátozott számú követségeik csak nyolcévente látogassanak a Mennyei Birodalomba.⁴ A következő holland misszió 1662 nyarán indult, amely már huszonnégy felfegyverzett hajóval érkezett Kína partjaihoz, ám a hollandoknak ezúttal is csatlakozniuk kellett.⁵ A hollandok még többször megkíséreltek követségeik révén szerződésben foglalt kereskedelmi előnyöket kieszközölni, de sikertelenül. Az utolsó holland követség, Andreas Everardus van Braam Houckgeest (1739–1801) vezetésével 1795-ben tett látogatást Pekingben, és a hollandok részéről ezzel le is zárult a Kína megnyitására tett diplomáciai próbálkozások sorozata.⁶

Kangxi halálát követően negyedik fia, Yongzheng (雍正; ur. 1722–1735) követte a trónon, aki mindenben tökéletesen másolta apja külpolitikáját. 1726-ban a Pekingbe érkezett orosz követség már vele kötött újabb megállapodást az Oroszország és – a mandzsui birodalomba bekebelezett – Mongólia közötti határvonalról, a szökevények kérdéséről, valamint a két ország közötti kereskedelemről. 1727-ben és 1728 elején két újabb szerződést is kötöttek, amelyekben ismét tisztázták a határkérdést, a szökevények és a kereskedelem ügyét. Az oroszok állandó kereskedelmi telepeket létesíthettek, Pekingben pedig megkezdte működését az orosz pravoszláv misszió, amely diplomáciai feladatokat is teljesített és a kereskedelmi képviselő funkcióit is ellátta.

A mandzsui birodalom igazi virágkorát Kangxi császár unokájának, Qianlong (乾隆; ur. 1735–1796) császárnak az uralkodása alatt érte el. Az ő uralkodásának végére tehető, hogy a kínai piacokért versengő európai országok – az élen Nagy-Britanniával – egyre intenzívebb kapcsolatok kialakítására törekedtek Kínával. A Brit Kelet-indiai Társaság képviselői már 1715-ben rendkívül előnyös feltételeket fogadtattak el a kínai kereskedőkkel, és Kantonban (Guangdong 廣東) megalapították az első angol kereskedelmi telepet.

³ Guadalupi 2007: 113.

⁴ Ennek, a több mint húsz hónapig tartó követjárásnak a történetét Johan Nieuhof (1618–1672) írta meg, akinek műve egészen a XIX. századig az egyik legmeghatározóbb Kína-leírásnak számított Európában. Lásd Falkenburg 1987.

⁵ Guadalupi 2007: 132–133.

⁶ Falkenburg 1987.

A franciák is igyekeztek lépést tartani az angolokkal. A XVIII. században Franciaországban a kínai és indiai kereskedelem lebonyolítására egymás után három kereskedelmi társaságot is létrehoztak, amelyek a Francia Kelet-Indiai Társaságban egyesültek, és Ningbóban (寧波) alapítottak kereskedelmi telepet.

Az amerikai–kínai kapcsolatok Nagy-Britanniához és Franciaországhoz képest viszonylag későn, de az Egyesült Államok megalakulását (1783) követően igen rövid időn belül kiépültek. Az Egyesült Államokból először 1784-ben érkezett hajó Kínába, később pedig a kínai kikötőkben megforduló amerikai hajók száma túlszárnyalta az összes többi ország ott járt hajóinak számát együttvéve – Nagy-Britanniát leszámítva.

A mandzsuk, miután hatalmuk megszilárdult, megváltoztatták politikájukat az európaiakkal szemben. 1716-ban még Kangxi császár léptette életbe az első beutazási korlátozásokat, Yongzheng császár pedig 1724-ben elrendelte háromezret keresztény templom bezárását, és jóformán az összes hittérítőt Makaó (Aomen 澳門) portugál gyarmatra száműzte. 1757-ben Qianlong császár Kanton kivételével valamennyi kikötőből kitiltotta a külföldi kereskedőket. Az európai telepeket felszámolták, a külföldiek beutazását megtiltották.

1793 augusztusában Kínába érkezett lord Macartney (1737–1806) küldöttsége, amely alázatosan kérelmezte a mandzsu császártól, hogy több kikötőt is nyisson meg a brit kereskedelem előtt, biztosítsa a briteknek a szabad letelepedés és mozgás jogát Kínában, valamint hogy számolja fel a Kohong (Gonghang 公行) nevű kínai kereskedőszervezet külkereskedelmi monopóliumát. A követeléseket a császár mind visszautasította.

Macartney küldöttségének kudarca után Nagy-Britannia 1808-ban kísérletet tett Makaó elfoglalására, hogy ezzel megvesse a lábát a dél-kínai partokon, de a kínai hatóságok követelésére a brit hajórajnak el kellett hagynia a kikötőt. 1816-ban a brit kormány lord Amherst (1717–1797) vezetése alatt újabb küldöttséget menesztett Kínába. Ezt a küldöttséget azonban kiűzték Pekingből, mivel lord Amherst megtagadta, hogy kilencszer leboruljon a császár előtt, amint ezt a kínai protokoll előírta. Ezzel egyidejűleg a Qing-kormány rendeletet bocsátott ki, amelyben megtiltotta idegen követek Pekingbe történő beutazását. 1834-ben Nagy-Britannia kormánya lord Napier-t (1786–1834) küldte Kantonba, hogy a helyszínen mérje fel a brit–kínai kereskedelmi kapcsolatok lehetőségeit, azonban Guangzhou (廣州) tartomány főkormányzója nem volt hajlandó tárgyalni Napier-vel és távozásra szólította fel. Napier válaszként két brit hadihajót rendelt oda, de végül tényleges hadműveletekre nem került sor, és elhagyta a várost.

Mivel a XVII. században még nem beszélhetünk magyar nyelvű sajtóról, amely még a XVIII. században is épp csak a korai korszakát élte, nyilvánvaló hogy a korai európai követjárásokról hírszintű tájékoztatással nem találkozhatunk. A kínai császári udvarba tett legtöbb követjárás történetével majd csak több évtized múlva nyerhettek ismereteket a magyar olvasók, olyan cikkekben, mint például már az ópiumháború után, az 1843-ban megjelent „Az európai követségek a' chinai udvarnál” című terjedelmesebb írásból.⁷ A fejezet további részében csak két európai ország azon követjárásának magyar nyelvű tudósításait mutatom be, amelyek már nem történelmi eseményként, hanem valós hírként jutottak el a magyar olvasóközönséghez elsősorban a *Magyar Kurir* és a *Magyar Hirmondó* hasábjain. A 2. 1. alfejezetben az 1793-as, lord Macartney vezette brit követségről szóló tudósítások olvashatók, míg a 2. 2. alfejezetben az ezt követő orosz követjárásokat tárgyalom. Az utolsó, 1794–1795-ös holland követjárásról Molnár János az expedícióról megjelent, *Voyage de l'ambassade de la Compagnie des Indes Orientales hollandaises vers l'empereur de la Chine, dans les années 1794 et 1795* című könyvismertetőjében tesz említést. Molnár azonban elsősorban a könyvben olvasható országleírás egzotikusabb részleteiből ad ízelítőt, a követség politikai jelentőségéről, sikertelenségéről, bármiféle diplomácia részleteiről csupán keveset árul el.⁸ Éppen ezért nem láttam indokoltnak, hogy ezt külön alfejezetben tárgyaljam.⁹

2. 1. A Lord Macartney vezette brit követség Kínában

Az amerikai függetlenségi háborúban megtépzott és jelentős területeket veszítő Nagy Brit Birodalom világbirodalmi státuszát India egészének gyarmattá tételével kívánta megerősíteni. Indiai térnyerésével egyidőben a Brit Kelet-Indiai Társaság és a brit kereskedők nyomására és szorgalmazására a londoni kormány 1792-ben úgy döntött, hogy a kereskedelmi kapcsolatok kiszélesítése és fellendítése érdekében hivatalos követséget küld a kínai birodalomba. A döntéshez az is hozzájárult, hogy a függetlenségét épp csak kivívott Egyesült Államok kereskedői egyre nagyobb számban érkeztek a kantoni kikötőkbe, és az így kieleződő verseny egyre inkább veszélyeztette a brit kereskedelmi érdekeket. A tervezett követség feladata elsősorban az lett volna, hogy megszerezzék a kínai hatóságok engedélyét a Kantonon kívüli kereskedelemhez, vagyis több kikötő megnyitását tegyék lehetővé Kína északi részén is, valamint hogy egy déli szigeten

⁷ HK 1843, 13. (február 14.). 51–55.

⁸ Molnár 1801b.

⁹ Erről a holland követségről bővebben lásd Andrade 2021.

lehetőségük legyen állandó kereskedelmi bázis kiépítésére. Azt is szerették volna elérni, hogy a császári adófizetési kötelezettségükön túl más járulékok ne terheljék a brit kereskedőket, nevezetesen, a kínaiak szüntessék meg a helyi mandarinok „ajándék” formájában elvárt megvesztegetésének gyakorlatát.¹⁰ A Kínába indítandó brit küldöttség felállításáról szóló döntésről szóló rövid hír, miszerint „Chinába, rend-kivül-való Követet akar küldeni a’ Nagy-Británniai Udvar” már 1792. március 27-én olvasható volt a *Magyar Hirmondóban*.¹¹ A lord Macartney vezette követség útjáról és eredményéről csak lassan, rendkívül lassan jutott el bármiféle híradás a magyar nyelven olvasó nagyközönséghez. A Pekinget 1793. augusztus 21-én elérte, majd Qianlong császár színe elé szeptember 14-én bebocsátást nyert követség majd egy évvel később, 1794. szeptember elején érkezett vissza Angliába. Kevéssel hivatalos hazaérkezésüket megelőzve, augusztus 22-én a következő rövid beszámoló volt olvasható a diplomáciai misszió sikertelenségéről:

A’ Chínai Tsászár, jól fogadta, külsőképpen a’ Nagy-Britanniai Udvar’ Követjét Lord Macartneyt; de semmit se kívánt hallani a’ kereskedésről, mellyet, Nagy-Britannia, és China között gondolt vala ki a’ Londoni Ministérium.¹²

A követjárás részleteiről, a kudarc okairól, vagy bármiféle brit értékeléséről semmit nem lehetett olvasni, de két hónappal később, mintegy kuriozitásként megjelent Qianlong császár ajándékainak listája, amelyeket III. György számára küldött.

„F.[elséges] Királyunk’ számára, következő ajándékokat vett által Lord Macartney, a’ Chínai Tsászártól: 1.) Egy Verzetet, mellyet maga készített, ’s tulajdon kezével írt a’ Tsászár; egy fa-skatulyában, mellyet, két ezer esztendőig bírt a’ Chínai Ts. [ti. császári] Família. 2.) Egy darab Agat követ, mellyet, kezében szokott tartani ’s nézni a’ Tsászár, midőn valamely Ministerrel beszél, azért, hogy valami módon arra ne talállya függeszteni szemeit, a’ kivel beszél.”¹³

A modern kori történészek a Macartney-féle követjárás bemutatásakor meglehetősen csekély figyelmet szentelnek, sőt a legtöbb esetben egyáltalán nem említik ezeket az ajándékokat. Úgy vélem, ha már e követség igen elenyésző számú, korabeli magyar nyelvű

¹⁰ Guadalupi 2007: 175.

¹¹ *MH* 1792. (március 27.): 444.

¹² *MH* 1794, 16. (augusztus 22.): 264.

¹³ *MH* 1794, 33. (október 21.): 26.

beszámolói között mégiscsak megtalálható ez a lista, akkor nem minden haszon nélkül való, ha e két tételről részletesebben is szólok.

A brit követség Kínába érkezésekor már aggastyán, nyolcvanhárom esztendő, majdnem hat évtizede uralkodó Qianlong nem csak minden földi hatalmat birtokló, nagyszerű császárként tekintett magára, de becsvágyó, lelkes és meglehetősen termékeny művészember is volt egyben. Élete során több mint negyvenkétezer vers szerzőségét tulajdonította magának, amelyekből több mint hétezret 1796 és 1799 között, élete utolsó négy esztendejében írt. Mindehhez hozzávéve a mintegy ezer egyéb, prózai műfajban íródott alkotását, alighanem minden idők legtermékenyebb művésze volt az egész világon.¹⁴ Annak ellenére, hogy ilyen elképesztő számú vers fűződik a nevéhez, a természetesen kiváló kalligráfus-császár saját kezével lejegyzett egyetlen költemény is több mint megtisztelő, felbecsülhetetlen értékű ajándék – legalábbis a hagyományos kínai normák között. Qianlong ajándékainak fogadtatásáról, III. György reakciójáról nincs tudomásunk, de aligha nyűgözhetette le a kínai uralkodó gesztusa.

A listában említett egy darab achát kő valójában egy fehér achátból faragott és csiszolt tárgy, az úgynevezett *ruyi* (如意; szó szerint: „kívánságod szerint”), amelyet gyakorta az európai jogarhoz hasonlítanak, vagy akár így is neveznek. A jogarral ellentétben a *ruyi* nem számított uralkodói szimbólumnak. Eredetileg egy erősen hajlított pengéjű kard volt, amely egyszerre védőeszközként, egyfajta keskeny pajzsként is szolgált a kardcsapás háritására. Az ilyen tárgyakat Kínában előszeretettel ajándékozták, szerencsét kívánva egymásnak az emberek. Qianlong nem csak III. Györgynek küldött egy-egy ilyen tárgyat, de Macartney-t és a titkárát, George Stauntont (1731–1801) is megajándékozta egy-egy zöld jádéból készült *ruyi*-val. Az egykor Staunton tulajdonában lévő *ruyi*-t ma a londoni Victoria and Albert Museum őrzi.

A Lord Macartey vezette brit követség útjának történetét a lord titkára, George Staunton írta meg, amely 1797-ben könyv formában az *An Authentic Account of an Embassy from the King of Great Britain to the Emperor of China* címet látott napvilágot. A *Magyar Hirmondó* már a megjelenés évének szeptemberében a következő bevezetéssel ismerteti művet:

¹⁴ Woodside 2008: 232.

„Chínának eddig is forogtak már kezeinkbenn több rendbeli Leírásai; de a’ mely Leírás most jött ki ezen roppant Birodalomról Londonbann: az, meg-haladja sok tekintetben az előbbenieket.”¹⁵

14. kép. Az egykor George Staunton tulajdonában lévő ruyi.¹⁶

Molnár János pedig lapjában, a *Magyar Könyv-Házban* 1801-ben ismerteti a művet egy terjedelmesebb írásában.¹⁷

Az angol nyelvű mű második kiadása 1798-ban már kiegészült John Barrow (1764–1848) emlékirataival is, aki Staunton fiának nevelőjeként volt a követség tagja. Megjegyzendő, hogy némely történész a „kínai stagnálás” elméletét is a később Kínaszakértővé avanszált Barrow-nak tulajdonítja.¹⁸ A majd 1818-ban megjelent magyar fordítás ez utóbbi kiadásnak a német nyelvű fordításából készült.¹⁹ Horváth Zsigmond a fordítását számos saját jegyzettel látta el, amelyekből jól nyomon követhető a magyar történetkutatás aktuális állapota Kínával kapcsolatban. A mű a Tratner János Tamás által működtetett pesti kiadó „Nevezetes utazások tárháza” címen 1816-ban indított sorozatának ötödik köteteként jelent meg. A sorozatban a világ minden táján tett fontosabb európai utazások, expedíciók beszámolóinak fordításai olvashatók. A sorozat négy év alatt összesen tizenhét utazás leírását adta közre, amelyekkel nagyban hozzájárult a korabeli közművelődés fellendüléséhez. Példának okáért az első kötet Mungo Park (1771–1806)

¹⁵ MH 1797, 22. (szeptember 15.): 353–355.

¹⁶ Lásd: A Royal Collection Trust honlapján: <https://www.rct.uk/collection/themes/trails/the-macartney-embassy-gifts-exchanged-between-george-iii-and-the-qianlong-5> (utolsó látogatás: 2023. július 15.).

¹⁷ Molnár 1801a.

¹⁸ Huigens 2007: 139.

¹⁹ Horváth 1818.

nyugat-afrikai expedícióját leíró, 1799-ben megjelent és hamar besztszellerré vált könyvének fordítása; a harmadik kötete (1817) a francia Jean-François de Galaup, La Pérouse grófjának (1741–1788) 1785 és 1788 között tett világ körüli útjának leírása. A francia felfedező érintette Ázsia egyes részeit, így művében említésre kerül Makaó, Kanton, a Fülöp-szigetek, Mandzsúria, Korea és Japán is.

A Macartney-féle követjárás történetét a modern kori történészi narratíva három szempontból tartja fontosnak. Az első az Európa térképét jelentősen átrajzoló vesztfáliai békét (1648. október 24.) követően kialakuló új diplomáciai rendszer, a második az úgynevezett *kowtow* (*koutou* 叩頭) -vita, a harmadik pedig Qianlong császár III. György angol királyhoz írott lekezelő, sőt fenyegető hangú levele.²⁰ Ez a megközelítés olyannyira meggyökeresedett és megmerevedett, hogy a kialakult képet a legújabb kutatások eredményei csak nehezen fogják tudni árnyalni, finomítani.

Henrietta Harrison tanulmányában megjegyzi, hogy a XVII. században megjelenő, a szuverén nemzetállamok diplomáciai egyenrangúságának eszméjén alapuló rendszer csak nagyon lassan vált általánossá még Európában is, így vannak történészek, akik hajlamosak eltúlozni a jelentőségét akár még a XVIII. századra vonatkozóan is.²¹ Az Európán kívüli világban pedig az európai hatalmak sem tartották fontosnak ennek gyakorlatát a diplomáciai érintkezés során. A diplomáciában hosszú évtizedek óta edzett Macartney ugyan „a kínai császárral egyenrangú uralkodó képviselőjeként próbált fellépni, amit [azonban] a kínaiak értelmezni sem tudtak, nemhogy elfogadni”.²² Ez a szemléletbeli különbség vezetett a *kowtow*-vitához. A lord ugyanis megtagadta, hogy a császári audiencia alkalmával a kínai etikettnek megfelelően kilencszer leboruljon Qianlong császár előtt. Mint láthattuk, erről a korabeli magyar lapokban nem lehetett olvasni. Staunton könyvének 1818-ban megjelent magyar fordításában azonban a következők olvashatók:

Ezt a' leborulást még az idegenektől is kívánják; 's a' Chinai Legatus sürgette, hogy ezt a' tiszteletet a' Császárnak a' Nagy Britanniai követ is megtegye. China a' követségeknél eleitől fogva sokat tartott a' czeremoniákra, hogy magának egyebek felett annál nagyobb tekintet adhasson; 's hihetőképben ezen okból volt felsőbb rendelésből a' hajók lobogójára és a' szárazí zászlókra Chinai betűkkel ez írva: egy Követ, a' ki Angliából adót hoz! Nagyon kellett tehát Lord Macartneynek magára vigyázni, hogy semmi olyant ne tegyen, a' mi ezen felyülírásnak megfelelni, 's a'

²⁰ Lásd pl. Salát 2016: 124–125.

²¹ Harrison 2017: 687.

²² Salát 2016: 124.

maga Királyja' méltóságával ellenkezni látszatnék. Mert lám a' Hollandus Követek sem nyertek a' múlt században semmit is, sőt félre tétettek, jóllehet mindenre rá állottak, valamit csak tőlük kívántak... [...] Azonban a' Legatus a' leborulást felette hajtotta, 's igen csudálkozott, midőn ebbéli kívánságára azt válaszoltuk, hogy ezt a' legkeményebb büntetésnek magunkra várása nélkül nem tehetnénk. De hogy másfelől a' Császár ezen kívánat' megtagadása által meg ne sértetessék, azt javallottuk, hogy valamelly Chinai alattvaló is az említett hódolást a' Nagy Britanniai Király' képe előtt, a' mellyel az Anglus Követ bír, vigye véghez.²³

A hosszúra nyúlt vitát és egyezkedést követően Qianlong császár beérte azzal, hogy Macartney kecsesen meghajolva, fél térdre ereszkedve köszöntse őt.²⁴ Ez a diplomáciai közbjáték aligha játszott szerepet abban, hogy a kínai császár a követség által tolmácsolt valamennyi brit kérést végül elutasította. Megjegyzendő azonban, hogy a későbbiekben – mint azt hamarosan látni fogjuk – a *kowtow* végrehajtásának megtagadása ténylegesen ürügyül szolgál majd ahhoz, hogy a további követségek kéréseikkel a császár színe elé se járulhassanak.

A modern történeti narratíva harmadik fundamentuma, Qianlong levele az, amely a legtöbb kiegészítésre szorul. A sokat idézett és hírhedt levelet általában a hagyományos kínai világkép merevségének példaként szokás emlegetni. A levélnek leginkább a záróformulája vált hírhedtté, miszerint „Reszkess, engedelmeskedj és ne kövess el tiszteletlenséget!”²⁵ Magyarul ez a fordítás az egyetlen és általánosan elterjedt. A magyar változat fordítójának általában a sinológus Polonyi Pétert (1935–2011) gondolják, hiszen a Kína történetét bemutató, több kiadást is megélt és népszerű könyvében, olvasható a levélből vett idézet és a záróformula.²⁶ Csakhogy ezt a fordítást Polonyi a szovjet-orosz sinológus, G. V. Jefimov 1949-es, majd magyarul 1951-ben, Kozma Géza fordításában, a Szikra kiadó gondozásában is megjelent, *Kína újkori és legújabbkori története* című műből emelte át.²⁷ Jefimov lábjegyzetben megjegyzi, hogy a levél idézetét, H. F. Macnair *Modern Chinese History. Selected Readings* című, egy 1923-ban megjelent művéből fordította oroszra.²⁸ Ebben a majd ezer oldalas szöveggyűjteményben csakugyan olvasható a levél

²³ Horváth (ford.) 1818: 203–204.

²⁴ Guadalupi 2007: 175.

²⁵ Megjegyzendő, Qianlong levelének máig nincs teljes magyar nyelvű fordítása, annak csak néhány, igen szerény terjedelmű részleteire szokás hivatkozni.

²⁶ Polonyi 1988: 91–92; Polonyi 1994: 112.

²⁷ Jefimov 1951: 31–32.

²⁸ Macnair 1923: 2–11.

angol fordítása teljes terjedelemben, amelynek a fordítója Edmund Backhouse (1873–1944) és John Otway Percy Bland (1863–1945). A szenzációhajhász és számos alkalommal etikátlanul konfabuláló sinológus Backhouse könyvei nagy hatással voltak a Qing-dinasztia utolsó éveiről alkotott nyugati szemlélet alakítására. Az egyik legjelentősebb műve, amelyet az újságíró Blanddal közösen jegyzett, és amely az *Annals & memoirs of the court of Peking: (from the 16th to the 20th century)* címen jelent meg 1914-ben. Ebben a könyvben olvasható először Qianlong császár levelének az angolul máig leginkább elterjedt fordítása, benne a híres záróformulával: „*Tremblingly obey and show no negligence!*”. Backhouse fordítása csakugyan elfogadható értelmezése és interpretációja az eredeti kínai, négy írásjegyből álló mondatnak, miszerint *lin zun wu hu* (凜遵毋忽), de mint láthatjuk a többszörös áttétel egyáltalán nem tett jót a meggyökeresedett és elterjedt magyar változatnak. Angolból szerencsésebb lehetne a „Reszketve engedelmeskedj és ne mutass hanyagságot!” változat, míg kinaiból én a magam részéről úgy fordítanám, hogy „Reszketve engedelmeskedj és ne légy meggondolatlan!”

Mindez természetesen nem változtat a levél egészének megítélésében, mert az csakugyan abban a hangnemben íródott, amellyel a kínai uralkodók évezredek óta érintkeztek és kommunikáltak a Mennyei Birodalmon kívüli világ országainak uralkodóival. Vagyis Qianlong levelét nem a III. Györggyel szembeni tiszteletlenségtől vagy haragtól indítva írta, hanem csak azt a bevált gyakorlatot követte, amelyet elődei is. Ebben a tekintetben csakugyan nem értette a megváltozott világot, azonban levele még több mint egy évszázadig korántsem váltott ki olyan hatást, mint amelyet a modern történészek sejtetni engednek. Arra vonatkozóan ugyanis nincsenek információink, hogy a kínaiul íródott levelet milyen fordításban, milyen értelmezéssel hozták III. György tudomására, illetve annak hangvétele kiváltotta-e a brit uralkodó felháborodását, haragját. A levél tartalmáról és stílusáról ugyanis Staunton nem tesz említést, és 1914-ig, egészen Backhouse fordításáig mindez ismeretlen is marad a szélesebb nyilvánosság előtt.²⁹

Magyarul is viszonylag csak későn olvashattunk róla. Lóczy Lajos 1902-ben megjelent *A Mennyei Birodalom története* című művében nem tesz említést Qianlong leveléről, és arról 1924-ig magyarul nem is szerezhető tudomás róla. A walesi brit filozófus, Bertrand Russell (1872–1970) 1922-ben íródott, *The Problem of China* című, nagyhatású monográfiájában közread egy részletet Qianlong császár Backhouse által fordított leveléből. Russell könyvének 1924-es német fordításáról (*Das Problem des*

²⁹ Mindezzel kapcsolatban lásd Harrison 2017.

Fernen Osten) a *Világban* jelent meg könyvismertető, ahol alighanem először olvasható magyarul az ominózus záróformula: „Rettegve engedelmeskedj és ne kövess el semmi mulasztást!”.³⁰ Russell művének teljes magyar fordítása majd csak 1932-ben jelenik meg, s könyv magyar fordítójának, Geszti Lajosnak a tolmácsolásában a levél zárómondata így hangzik: „Reszketve engedelmeskedj és ne légy hanyag”.³¹

2. 2. Az 1806-os orosz diplomáciai fiasco

A XIX. század elején mivel Oroszországnak egyrészt a napóleoni háborúk beszűkítették a terjeszkedési lehetőségeit, másrészt a britek megélénkült érdeklődése Kína irányába – amit a Macartney vezette követség nyilvánvalóvá lett – arra sarkallták az 1801-ben trónra lépett I. Sándor cárt (1777–1825), hogy megerősítse kereskedelmi és politikai befolyását a Mennyei Birodalomban. Oroszországnak 1789 és 1815 között Kínával kapcsolatban három régióban is érdekeltsége volt: Tibetben, Kantonban és északon a mongol határ vidékén.³²

A nyercsinszki szerződést követő, 1727-ben megkötött kjahtai szerződés ugyan lehetővé tette az oroszok számára, hogy Kínával határmenti (a mai orosz–mongol határon) kereskedelmet folytassanak,³³ de a Kínával folytatott tengeri kereskedelem bővítésére tett európai és amerikai törekvés fenyegetést jelentett Oroszország számára. A Kínába indítandó követség vezetőjéül „a cár ostoba, a legkisebb rugalmasságot sem mutató udvaroncát”,³⁴ Jurij Alekszandrovics Golovkin grófot (Юрий Александрович Головкин; 1762–1846) nevezték ki. A küldöttség célja az lett volna, hogy az orosz hajók számára engedélyt szerezzenek Kantonban, tárgyalásokat kezdeményezzenek egy pekingi orosz konzulátus megnyitásáról, és elnyerjék a császár jóváhagyását egy Tibetbe indítandó orosz misszióhoz. Az oroszok tervezett követségéről már 1805 márciusában lehetett olvasni magyarul:

Császári Senator és fő Ceremoniarius Gróf Golovkin György a’ Fels. Orosz Császártól elsőrangú követ fővel Chinába fog küldetni, a’ hová 30 esztendőttől fogva az Orosz Birodalomból senki sem ment követségbe. A’ Chinai Birodalomnak fő városáig Pekingig 1500 főből álló katonaság fogja ötlet kisírni.³⁵

³⁰ *Világ* 1924, 273. (december 21.): 20.

³¹ Russel [1932]: 69.

³² Mosca 2014: 105.

³³ A határváros, Kjachta nagyjából félúton található Irkutszk és a mai Ulánbátor (az akkori Urga) között.

³⁴ Guadalupi 2007: 182.

³⁵ *MK* 1805, 19. (március 5.): 300.

Ugyanekkor már a követség összetétele is ismert volt:

Az Orosz Birodalomból Gróf Golovkin igazgatása alatt küldetendő követségben személyeknek már tökéletes a' száma. A' Petersburgi Csász. Tudományok Akadémiájának egyik nevezetes tagja Schubert Ur, kinek fia, mint Indzsinnör tiszt ezen követség tagjai közt van, maga is magára válalta a' Chinábavaló menetelt. – Ő rajta kívül Orosz General Schuchtelen testvér öttse mint Historiographus, egy Rutowsky nevezetű mint Botanikus, és a' szép mesterségek Akadémiájából három tanuló ifják, mint képföld és plánta festők; végre Berlini igen híres Chemicusnak Udvari Tanácsos Kaproth urnak Julius nevű fia, a' ki a' napkeleti nyelveknek tanulásában szép előmeneteleket tett, s ezen tekintetből a' Pétersburgi Tudósok Akadémiájának rendkívül való tagjává tétetett, ezen követséggel Chinába fognak menni. – Ennek tagjai, az őket kisíró fegyveres emberekkel együtt 3000 főre tétetnek.³⁶

Májusban pedig még ennél is több részlet is kiderült Golovkin-féle orosz követségről:

A' Chinai Birodalomba küldött Követség 3 esztendeig fog tartani, az oda menendő Orosz Cs. követnek Gróf Narisckinnek fizetése 60000 rubelre megyen esztendőnként. Valamint ő maga, úgy azon Követségnek egyéb tagjai is a' Chinai Birodalomnak határjáig, az Orosz Császár költségén utaznak; azontól pedig a' Chinai Császáren, és azon 3 esztendők alatt is, a' mig tudniillik, azon Követség tart, a' Pekingi Cs. Udvarnak költségén fognak élni.³⁷

A népes orosz követség 1806 januárjának elején ért Urga határába, ahol a mongóliai kormányzónak nagy kihívást jelentett az oroszok elszállásolása a kemény hideg időben. Az alkirály később fogadást adott az orosz követség tiszteletére, amely a kínai császár jelenlétét jelképező oltár előtt történő tisztelgéssel vette volna a kezdetét. Golovkin természetesen megtagadta a leborulást, mondván, hogy „nem fog meghajolni egy gyertya előtt”.³⁸ A ceremónia ezzel véget is ért, mire Golovkin durván átkozódva adott hangot nemtetszésének. A kínaiak szerettek volna meggyőződni arról, hogy Pekingbe érve, a császár előtt mindez nem fog megismétlődni, sőt az orosz követ ígéretét írásba is akarták

³⁶ MK 1805, 19. (március 5.): 562–563.

³⁷ MK 1805, 38. (május 10.): 595.

³⁸ Guadalupi 2007: 182.

foglalni. A kínaiak eljárása ismét kiváltotta a gróf dührohamát, aminek eredményeképpen a kínaiak felszólították a távozásra és a teljes orosz delegációt visszafordították Szibériába.

Az orosz követség kudarcáról magyarul csak egy igen szűkszavú, és téves információkat tartalmazó beszámoló volt olvasható a *Magyar Kurir*-ben:

Mind a Pétersburgi, mind több közönséges levelek azt hirdetik, hogy az Orosz Birodalomból Chinába küldetett követséget sokalván az oda való helytartók, a' Birodalom határán le tartoztatták, és tsak néhány tudós utazokat bocsátottak be, a többit pedig vissza küldöttek.³⁹

Azonban ezzel a diplomáciai fiaskóval egy időben, Kantonban is kudarcot vallottak az oroszok. A svéd származású orosz kapitány Adam Johann von Krusenstern (Иван Фёдорович Крузенштерн; 1770–1846) feladata az volt, hogy két hajóval hajózza körbe a Földet, amely vállalkozás szintén az orosz nagyhatalmi pozíciókat volt hivatott erősíteni.⁴⁰ A *Qing shi gao* szűkszavú bejegyzése szerint azonban: „Jiaqing császár uralkodásának [...] 10. évének telén, a 12. hónapban [ti. 1906 januárjában] orosz hajók érkeztek Kantonba és kérték a kölcsönös kereskedelmet. Nem engedélyeztetett a számukra.”⁴¹

2. 3. Egy újabb brit küldöttség kudarca

A Kína megnyitására tett, kudarcra végződő diplomáciai kísérletnek a britek részéről nem lett azonnali folytatása. Európa figyelmét lekötötték az 1799 elején kirobbant napóleoni háborúk. Az 1799. esztendő a Kínai Birodalomban is változást hozott, február 7-én ugyanis, nyolcvanhét éves korában, uralkodásának hatvannegyedik esztendejében elhunyt Qianlong császár. Helyébe a tizenötödik fia, Jiaqing (嘉慶; 1760–1820) lépett és lett a Nagy Qing Birodalom hetedik császára. Qianlong halálának és az új császár trónra lépésének a híre csaknem egy év késéssel jutott el a magyar újságolvasókhoz:

Kien Long [Qianlong] Chinai Császár, a' mult esztendőben Mártziusban [sic!], minekutánna életének 100-dik esztendejét is csak nem bé-töltötte volna, el-költözött az élők közzül. Most már Ha-Hing [Jiaqing], a' fija, helyette a' Chinai Császár.⁴²

³⁹ MK 1806, 5. (január 17.): 76.

⁴⁰ Mosca 2014: 109–110.

⁴¹ Eredeti szöveg: 嘉慶 [...] 十年冬十二月, 俄商船來粵請互市, 不許。Lásd QSG 153.

⁴² MK 1800, 6. (január 21.): 78.

Az egy hónappal későbbi, angol forrásból átvett hírben már annak reménye is felcsillan, hogy az új császár barátságos és apjánál talán engedékenyebb lesz a britekkel:

A' Chinai új Császár Ka-hin [Jiaqing], ki a' vén Attyának Kien Congnak [Qianlong] egynéhány hónapokkal ezelőtt történt halálától fogva egészszen maga bírja már a' Császári hatalmat, igen nagy hajlandóságát mutatja az Anglusokhoz.⁴³

A londoni udvar jellemzően a Brit Kelet-Indiai Társaság által sulykolt és irányított vágyvezérelt Kína-politikája azonban az évszázad első évtizedében érdemi lépéseket nem tett. Amíg a nagypolitikát az egész Európát érintő háborúk kötötték le, a Brit Kelet-Indiai Társaság a régi, kedvezőtlen keretek között folytatta a kereskedelmet Kínával, és az új császár trónra lépését követően már egy újabb követség indításának lehetőségét latolgatták. Mindebből a magyar lapokban annyi volt érzékelhető, hogy Jiaqing császár számára valami igazán impozáns ajándékkal készültek: „A' Napkeleti Indiai Ánglus Kereskedő Társaság egy igen drága kövekből álló mesterséges alkotmányt készített az ujj Chinai Császárnak ajándékba”.⁴⁴ Nem sokkal később azt is kiderült, hogy miféle dolog lehet az a „mesterséges alkotmány”. Természetesen egy igen mives zenélő óráról volt szó, hiszen az elhunyt Qianlong császárról köztudott volt, hogy az európai zenélő órák szerelmese: „Londonban egy igen szép muzsikáló órát készítetett a' napkeleti Indiára kereskedő Társaság a' Chinai Császár számára”.⁴⁵

A XIX. század első évtizedében a britek nem indítottak követséget Kínába. Az 1805-ös, csúfos kudarccal végződő orosz követség után (lásd 2. 2.), csak a napóleoni háborúk lezárása után kínálkozott lehetőség egy újabb követ küldésére. Ennek szükségességére és módjára, a Macartney követségben titkárként tapasztalatokat szerzett Staunton is többször is hivatalos keretek között is felhívta a kormányzat figyelmét.⁴⁶ Az új, Kínába indítandó követnek az indiai főkormányzó, William Pitt Amherst (1773–1857) bizonyult a legalkalmasabbnak, akit 1815. szeptember 27-én hivatalosan is kineveztek erre a tisztségre.⁴⁷ A Kínába indítandó új brit követség tervével és Amherst nevével majd csak 1816 legelején találkozhattak a magyar újságolvasók, miszerint „Dec. 30-ikán Brightonban

⁴³ MH 1800, 13. (február 14.): 217.

⁴⁴ MK 1800, 11. (február 7.): 162.

⁴⁵ MK 1800, 14. (február 18.): 218.

⁴⁶ Stevenson 2021: 42–44; 49–50.

⁴⁷ Uo. 72.

Kabinéti Tanács tartatott, melyben, Lord Amherst felesküdt, mint a' Chinai Udvarhoz rendeltetett követ [...] ⁴⁸

A követség idején, 1811 óta már III. György fia, a majdani IV. György (1762–1830) uralkodott régensherceggént Nagy-Britanniában a megháborodott apja helyett. Azonban a követség nem a legszerencsésebb időpontot választotta, hiszen 1814-óta britek háborút folytattak azzal a Nepállal, amely nem csak szomszédja volt a Nagy Qing Birodalomnak, de egyúttal vazallus adófizetője is. Épp ezért lord Amherstnek az is feladata lett volna, hogy az brit–nepáli háború kapcsán is egyeztetést folytasson a kínai uralkodóval. Mindezekről a magyar sajtóban 1816 márciusában lehetett olvasni. Ebből a beszámolóból az is kiderül, hogy az expedíció teljes költségét a kínai kereskedelmi engedményekben legérdekeltebb Brit Kelet-Indiai Társaság fedezte:

Ő a' Császárt az Angliai Régens Princznek éránta viseltető barátságos indulatjáról bizonyossá tévén, annak a' hadakozásnak célzásáról is megnyújtató nyilatkoztatásokat fog eleibe terjeszteni, melyet az Ánglus Napkeleti Indiai Kereskedő Társaság egy időtől fogva azon ország ellen folytat, melynek Nepoul [Nepál] a' neve, 's a' mely a' már 30 esztendőttől fogva a' Chinai Császár' birtokába esett Tibettel határos. A' Császárnak szolló levelet a' Lord Amherst fija fogja által adni, mint Követség' pázsija. ⁴⁹ Ez a' levél legfinomabb pergamentre van írva, 's közel 50 ezer forintot érő gyémántos arany piksisbe helyheztetve, melynek fedelén a' Régens Princz' képe szemléltetik. Az ezen követségre kívántató 's közel másfél millió forintokba kerülő költséget a' nevezett Kereskedő Társaság adja. ⁵⁰

A követség sorsáról legközelebb már csak jóval azt követően jutott el hír Európába, s így Magyarországra is, miután a teljes brit követséget 1816 augusztusában csúfos körülmények között kiebrudalták Pekingből, sőt egész Kínából. Az 1817-ben olvasható beszámolók természetesen csak Amherst nézőpontjából láttatják a történeteket, a valóság azonban valamelyest árnyaltabb. A követjárás fennmaradt dokumentumai szerint már a Kínába érkezéskor, Tiencsintől egészen Pekingig a *kowtow*, vagyis a császár előtti leborulás kérdését tárgyalták a résztvevők. Pekingben érkezve pedig kiderült, hogy – mint az várható volt – a *kowtow* végrehajtása csakugyan kulcsfontosságú a császár színe elé bocsáttatás engedélyezéséhez. Amherst azonban makacsul ellenállt ennek, lord Macartney esetére

⁴⁸ HKT 1816, 7. (január 24.): 56.

⁴⁹ Pázsí vagyis „szolgafiú” (lásd francia *page*).

⁵⁰ MK 1816, 19. (március 5.): 99.

hivatkozva ragaszkodott ahhoz, hogy a császár érje be a féltérdre ereszkedéssel. Amikor 1816. augusztus 28-án az angol követet a császár elé rendelték, Amherst a rossz közérzetére hivatkozva inkább távol maradt. Jiaqing császár a saját orvosát küldte a követ állapotának kivizsgálására. Amikor pedig az orvosok jelentették a császárnak, hogy Amherstnek semmiféle egészségügyi problémája nincs, azonnal megszületett a kiutasító parancs.⁵¹ Mindezekkel együtt nyilvánvaló, hogy a *kowtow* megtagadása, valamint az ürügy keresése az időhúzásra csak indok volt arra, hogy Jiaqing ténylegesen megszakítson minden kapcsolatot Nagy-Britanniával.⁵²

A csúfos kudarccal végződő követség történetéről az első magyar nyelvű tudósítás 1817 márciusának végén volt olvasható:

A' nevezett Követ már folytatta útját Pekingből vissza Canton felé, minekutána a' Császár' eleibe való botsáttatást meg nem nyerhette. Pekingben 14 napokat töltött, és mindent elkövetett, hogy követségi telyes hatalmának levelét beadhassa; de meg nem nyerhette, mint látszik azért, hogy nem kaphatott a' Császár' eleibe való menetelre engedelmet különben, hanem ha magát a' Pekingi Udvar' megalatsonyító rendtartásainak alájok vetette volna, mellyet tselekedni a' nemes Lord a' maga Fejedelmére nézve nagy megaláztatásnak tartotta volna, annyival is inkább, hogy az ő előtte Pekingben járt Anglus Követtől Lord Makartneytől, ezen lealatsonyító dolgokat a' Chinai Udvar nem kívánta meg. Lord Amherst látván, hogy eránta ezen Udvar nem viseltetik ily kedvezéssel, jónak találta oda való küldtetése czélzásának folytatását félbe szakasztani, és Sept. 7-dikén Pekinget oda hagyni.⁵³

Ezt követően még időről-időre olvashatók voltak a követjárás kudarcából levonható olyan konklúziók és elemzések, mint például:

[...] Az ő követségének szerentsétlen végződését a' Chinaiaknak az az esztelen rendelése okozta, hogy ő magát, a' Császár előtt való meghajlaskor artzal a' földre vesse, mellyet Lord Amherst nem tsak nemzetünk' characterének méltóságára nézve, hanem azért sem akart megtenni, hogy már előtte azt Lord Makartney (sic!) sem tselekedte meg, 's mégis elbotsáttatott a' Császár eleibe [...] ⁵⁴

⁵¹ Stevenson 2021: 216–228.

⁵² Guadalupi 2007: 183.

⁵³ MK 1817, 25. (március 28.): 187.

⁵⁴ MK 1817, 44. (június 3.): 341.

A kínai császár szándéka, miszerint végleg meg akarja szakítani a kapcsolatot Nagy-Britanniával, ugyancsak egyértelmű volt:

Cantonból kedvetlen tudósítások érkeztek Londonba, annyiban, hogy ha meg találunk valóságosulni, mostanság bajosan reménybeli az Angliai Országlószék, hogy a' Chinai Udvarral egyhamar barátságos kötésre léphessen. A' van ezen tudósításokban, hogy L. Amherst nem csak hogy céljának teljes elérése nélkül jött-el Pekingből, hanem hogy a' Császár megírta volna a' Régens Princznek, hogy többé semmi efféle Követségeket ne küldjön a' Mennyei Birodalomnak (Chinának) Országló Fejéhez.⁵⁵

A britek részéről természetesen elkezdődött a kínai császár „karaktergyilkolása”, hiszen a brit közeledés durva elhárításáért elsősorban Jiaqing jellemét, szűklátókörűségét és vélt alkoholizmusát tették felelőssé:

A' Császár, a' ki ezért néki utat adatott, egy nyúghatalan és gondatlan karakterü e' mellett szüntelen, részeg ember lévén, nyúgottabb szempillantataiban magához jövőn megfontolta az Anglus követségnek ily hirtelen lett eligazittatásából következhető dolgokat, 's még azután tett rendelést affelől, hogy Ministerei az Anglus ajándékok között némelyeket által vegyenek 's azokért költsönben másokat adjanak [...] ⁵⁶

Azt állítják a' Tsászárról, hogy igen heves és tsudállatos ember, 's többnyire részeg.⁵⁷

Ekkortól kezdve a sajtó nem csupán a kínai császár személyét és jellemét kritizálta, hanem egyre erőteljesebbé vált magának a Kínai Birodalomnak a bemocskolása is. A brit diplomáciai frusztráció generálta Kína-ellenes hang gyorsan begyűrűzött a nemzetközi sajtóba is, és idővel magyarul is egyre nagyobb számban jelentek meg az olyan cikkek, írások, amelyek Kína elmaradottságát, és esztelennek tartott bezárkózás politikáját ostromozták. Az Amherst-féle követjárás kapcsán megjelent egyik ilyen, korai Kína-kritikában a következők olvashatók:

Chinában a' követség út közben igen kevés tapasztalást gyűjthetett: csak azt látta, hogy a' nép mindenütt igen idegen az újításoktól, 's abban büszkélkedik, hogy élet módjának

⁵⁵ MK 1817, 15. (augusztus 19.): 117.

⁵⁶ MK 1817, 23. (szeptember 16.): 178.

⁵⁷ HKT 1817, 23. (szeptember 17.): 184.

régi útján változhatatlanul meg maradt. A' Chinai népet mindenben csak az érzékenység, s a' durva tudatlanság vezéri. Nintsen a' birodalomban posta, sem izenet hordó, sem utasokat kísérő intézet, 's ugyan azért még csak a' szomszédokról sem tudnak semmit, úgy hogy a' Nepauli [nepáli] háborúnak hírét sem hallották. De azt sem tudják, hogy ezen Ország merre fekszik.⁵⁸

A Kínába indított második brit követség kapcsán kevés szó esik arról a történeti érdekességről, hogy útközben hazafelé lord Amherst 1817. június 24-én Szent Ilona szigetén meglátogatta az ott száműzetését töltő Napóleont.⁵⁹ Kettejük találkozásáról és beszélgetésükről a magyar sajtó is tájékoztatást adott. Amherst természetesen beszámolt a Kínában tett utazása kudarcáról, amit Napóleon állítólag úgy kommentált, hogy az egyben a brit külpolitika kritikájaként is értelmezhető:

Minekutánna egyebek közt elbeszélte volna Lord Amherst, hogy az ő követsége a' Chinai Császárnál azért jött-ki ily szerentsetlenül, hogy ő nem tette-meg azt, a' mit tölle a' Császár kívánt, tudniillik, hogy előtte tizenkilentyszer [sic!] a' földre borult volna, azért, mert ő úgy gondolkodott, hogy ez által megalatsonyította volna az Anglus Udvar méltóságát. – Bonaparte erre ekképpen felelt: Már én nem így tselekedtem volna ám; ha az én politikám azt kívánta volna töllem, hogy Követséget küldjek ezen Császárhoz, oly rendelést szabtam volna Követem' eleibe, hogy ha kívánni fogják, a' Császárnak a' lába nagyúját, sőt ha ez elég nem lenne egyebit is tsókolja-meg, csak hogy célomat elérhettem volna.⁶⁰

⁵⁸ *HKT* 1817, 26. (szeptember 27.): 205–206.

⁵⁹ Stevenson 2021: 281–283.

⁶⁰ *MK* 1817, 23. (szeptember 16.): 177.

3. Az első ópiumháború és az első egyenlőtlen szerződések

A csempészetten alapuló, XVIII. század elejétől jelenlévő ópiumkereskedelem a második sikertelen brit követjárást követően, 1817-től drámai mértékben megugrott. 1817–1819 között évente átlagosan 4228 láda ópiumot raktak ki és értékesítettek Kínában.¹ A Bengálban, majd később Közép-Indiában megtermelt ópium Kínába történő csempészésére a Brit Kelet-indiai Társaság már 1773-ban monopóliumot szerzett. Hamarosan az ópium lett a Kínával folytatott brit kereskedelem legfontosabb és legjövedelmezőbb árucikke. Az brit példát csakhamar átvették az amerikai, a portugál és más országbeli kereskedők is. Az ópiumkereskedelemben azonban Nagy-Britannia mindvégig megtartotta vezető helyét.

A Qing-kormány hiába tiltotta be több ízben is (1729, 1731, 1796, 1813, 1814, 1839 és 1859)² az ópium bevitelét, a korrupt helyi hatóságok rendre szemet hunytak. A növekvő bevitel folytán az ópiumszívás szerte Kínában elterjedt, mérhetetlen károkat okozva milliónyi kínai egészségére, továbbá emiatt óriási mennyiségű ezüst áramlott ki az országból.

Daoguang (道光) császár (ur. 1820–1850) 1838 decemberében Lin Zexu-t (林則徐; 1785–1850) Guangzhou tartomány teljhatalmú megbízottjává nevezte ki azzal a feladattal, hogy ellenőrizze és fogja vissza az ópium-behozatait. Lin 1839 márciusában érkezett Kantonba és az ópiumkereskedelem megszüntetését követelte a brit és amerikai kereskedőktől. Megtalálta a módját, hogy a brit kereskedők az általuk behozott több mint 20 ezer ládányi ópiumkészletet kiszolgáltatassák, és parancsot adott a lefoglalt ópium megsemmisítésére. Bár kötelezettséget vállalt arra vonatkozólag, hogy a külföldi kereskedők veszteségét megtéríti, a brit kormány mégis a saját kereskedői jogait és érdekeit sértő lépésnek minősítette eljárását. Nagy-Britannia 1840 áprilisában hivatalosan is hadat üzent Kínának, és a brit hajóhad ostromzár alá vette Kanton kikötőjét, támadásokat intézett a kínai tengerpart több pontja ellen; brit tengerészgyalogos egységek megszállták Hongkong (Xianggang 香港) szigetét. A kínaiaknak azt a kísérletét tehát, hogy véget vessenek az ópiumcsempészetnek, a britek ürügyül használták fel az első brit–kínai háború (1838/1840–1840) kirobbantásához, amely később első ópiumháború néven kapott helyet a történetírásban.³

¹ Gernet 2001: 408.

² Uo. 409.

³ Uo. 410–411.

A Kínában harcoló brit csapategységek létszáma nem volt jelentős, viszont jól képzett alakulataik a korabeli haditechnika legújabb vívmányaival voltak felfegyverezve. A Qing-hadsereg felszerelése ezzel szemben rendkívül korszerűtlen volt, nem dolgoztak ki egységes védelmi tervet, minden katonai parancsnok a saját elgondolásait követte. Így 1840 július-augusztusában a brit tengerészgyalogos egységek rövid harcok után Fujian (福建) tartomány partvidékén elfoglalták Dinghai (定海) szigetét és Amoj (Xiamen 厦门) városát. Ezzel egyidejűleg egy brit hajóraj Tiencsin (Tianjin 天津) városának közelébe érve már a főváros tartományát, Zhilit (直隸; a mai Hebei 河北) fenyegette. A tartományi helytartó tárgyalásokba bocsátkozott a britekkel, és minden feltételüket elfogadta. A Qing-kormányzat azonban nem volt hajlandó jóváhagyni ezt a megállapodást, úgyhogy a hadműveletek újult erővel folytatódtak.⁴

A mandzsu kormányzat idővel a reménytelennek tűnő harcok folytatása helyett inkább a kiegyezés lehetőségét kereste. Lin Zexu kegyvesztett lett, a kormányzat feloldotta az ópiumbehozatali tilalmat, és több ízben tárgyalást kezdeményezett a britekkel. 1842 nyarán, amikor a Jangce-folyón felfelé nyomuló brit hajóraj elfoglalta Zhenjiang (镇江) városát és már Nanking (Nanjing 南京) felé közeledett, a mandzsu kormány a britek valamennyi követelését elfogadta.⁵

1842. augusztus 29-én került sor a nankingi brit–kínai békeszerződés aláírására, amely lényegében Kína kapitulációját jelentette.⁶ A szerződés értelmében a Qing-kormányzat öt kínai kikötőt nyitott meg az angol kereskedelem előtt: Kantont, Xiament, Fuzhout (福州), Ningbót és Sanghajt (Shanghai 上海), s ezekben a városokban brit konzulátusok működését engedélyezte. Továbbá nagy összegű hadisarc fizetésére kötelezte magát, Hongkong szigetét örök birtok gyanánt átengedte Nagy-Britanniának, és végül felszámolta a monopol jogokkal felruházott Kohong (Gonghang 公行) kereskedőszervezetet. Kínának ezenkívül kötelezettséget kellett vállalnia, hogy a brit árukra csak egészen alacsony (az áruk értékének öt százalékát meg nem haladó) vámot vet ki, ami ugyancsak kedvező feltételeket teremtett a brit kereskedőknek a kínai piac meghódítására.⁷

A nankingi szerződés volt az első, amely Kínát egyenlőtlen helyzetbe kényszerítette. Ezt azután a hasonló szerződések egész sora követte. Egy év múltán Nagy-Britannia az

⁴ Gernet 2001: 410–411.

⁵ Uo. 411.

⁶ *Treaties...* 1902: 1–3. A szerződés címe angolul: *Treaty of Peace, Friendship, and Commerce Between Her Majesty the Queen of Great Britain and Ireland and the Emperor of China*; kínaiul: *Nanjing tiaoyue* 南京條約.

⁷ Gernet 2001: 411.

úgynevezett „kiegészítő jegyzőkönyv”⁸ aláírására is rábírta a mandzsu kormányzatot, amely a Kínában tartózkodó brit polgároknak biztosította a területenkívüliség jogát, kivonta őket a kínai bírósági szervek illetékessége alól. Nagy-Britannia jogot nyert arra, hogy a „nyílt kikötőkben” koncessziós területeket, úgynevezett *settlement*eket, olyan kolóniákat létesítsen, ahol a külföldiek saját közigazgatással, katonasággal és rendőrséggel rendelkeztek. Kína kötelezte magát, hogy Nagy-Britanniával szemben alkalmazza a legnagyobb kedvezmény elvét, vagyis automatikusan kiterjeszti Nagy-Britanniára mindazokat a jogokat és kiváltságokat, amelyeket bármely más államnak megadott.

Nagy-Britannia nyomán más országok is arra törekedtek, hogy hasonló egyenlőtlen szerződéseket erőszakoljanak Kínára. A kínaiak vereségét elsősorban az Egyesült Államok használta ki. Az ópiumháború idején az amerikaiak is küldtek egy hajórajt a kínai partokhoz a britek támogatására. Kína kapitulációját követően az amerikai hajóraj parancsnoka a kantoni hatóságokat több mint 100 ezer *liang* (兩) ezüst kártérítésre kötelezte a Lin Zexu parancsára megsemmisített ópiumért. Az Egyesült Államok 1844. július 3-án kötött szerződést Kínával Wangxiában (望廈).⁹ E szerződés értelmében az Egyesült Államok is elnyerte Kínától mindazokat a jogokat és kiváltságokat, amelyeket az britek élveztek.¹⁰

Ugyanebben az évben, szeptember 24-én írták alá Huangpuban (黃浦; más néven Whampoa) a francia–kínai szerződést,¹¹ amely Franciaországra is kiterjesztette azokat a jogokat és kiváltságokat, amelyeket Nagy Britannia és az Egyesült Államok már kieroszakolt Kínától. Franciaország arra is rábírta a Qing-kormányzatot, hogy engedélyezze Kínában a katolikus egyház missziós tevékenységét.¹²

Az első ópiumháború fontos mérföldkönek bizonyult Kína történelmében. Az addig független hatalmas birodalom elveszítette szuverén jogainak egy részét és fokozatosan félgyarmati helyzetbe süllyedt. Az egyenlőtlen szerződések révén szerzett jogaikkal és kiváltságaikkal a külföldi hatalmak beavatkozhattak az ország belügyeibe és befolyásolhatták politikáját. A Kínába áramló külföldi tőke természetesen meggyorsította az áru- és pénzviszonyok fejlődését, a feudális gazdasági élet fokozatos

⁸ *Treaties...* 1902: 4.

⁹ Uo. 76–83. A szerződés címe angolul: *Treaty of peace, amity, and commerce, between the United States of America and the Chinese Empire*; kínaiul: *Wangxia tiaoyue* 望廈條約.

¹⁰ Fairbank 2008: 224–227.

¹¹ *Treaties...* 1902: 49–58. A szerződés címe franciául: *Traité d'amitié, de commerce et de navigation, conclu, le 24 septembre 1844, entre la France et la Chine*; kínaiul: *Huangpu tiaoyue* 黃埔條約.

¹² Fairbank 2008: 224–226.

felbomlását, illetőleg hozzájárult egyfajta kínai tőkés osztály kialakulásához. Az első ópiumháborúban elszenvedett vereség következtében Kínában egyre jobban elmélyült a társadalmi válság, a kiáramló ezüstkészlet pedig devalválta a kínai rézpénz értékét. A katonai kiadások és a háborús jóvátétel teljesen kimerítették az államkincstárat. A kormány újabb és újabb pótdókat vetett ki a lakosságra, amelyeknek összege már jóval meghaladta a szokásos adókért. Mindez hozzájárult az uzsora rendszerének korábban soha nem tapasztalt méretű kiépüléséhez.

3. 1. Az ópiumkereskedelem Kínában

Kínában az ópiumot a Tang-korszak (618–907) óta ismerték és használták gyógyászati célokra. 1620 körül Formozán (a mai Tajvanon) kezdődött annak a gyakorlata, hogy dohánnyal elkeverve és szívvá függőséget okozó, bódító szerként használják. A kábítószer igen rövid idő alatt elterjedt Kína délkeleti partvidékén. Bár a Qing-kormányzat 1729-ben megtiltotta az ópium behozatalát, a portugálok kis mennyiségben, de továbbra is szállították Indiából Kínába. A Brit Kelet-indiai Társaság 1773-ban úgy döntött, hogy saját ópiummonopóliumot hoz létre Indiában. A kínai kormányzat felháborodása miatt azonban a Társaság úgy döntött, hogy az indiai ópiumot nem közvetlenül értékesíti Kínában – kockáztatva ezzel a teakereskedelmét –, hanem még Kalkuttában magánkereskedőknek adja el viszontértékesítésre.¹³ A Kínába irányuló brit ópiumkereskedelem 1800-tól 1818-ig Makaón keresztül haladt, és alig haladta meg az évi 4 ezer ládát.¹⁴

A brit ópiumkereskedelemről, az ópium egészségre gyakorolt káros hatásáról és a kínai kormánynak az ópium behozatalát 1800-ban hozott tiltó rendeletéről először 1803-ban lehetett olvasni magyarul:

[...] az Anglusokat Chinában sok száz ezerrel egyező jövedelemtől megfosztja az a' Tilalom, melyet a' Chinai Tsászár az Opium behordására vetett. Idővel, úgymond a' Tilalmazó Levele: az Opiummal való hosszas élés el-halaváníttya az embereket: semmi féle orvosság sem segíthet rajtok: az ópiumból készült ital felette drága, nagyon ingerli az embert az ételre; 's a' szegény ember nem győzi magát étellel, azért minden vagyonát meg-emésztí, 's koldussá válik: a' gyenge testűek, a' sok evéssel meg-ölik magokat; az erős testűek pedig, nem győzvén magokat, tolvajságra, 's ragadozásra vetemednek, az idegen kereskedők ezen veszedelmes partékaért Birodalmunknak

¹³ Wakeman 2008: 171–172.

¹⁴ Egy láda átlagosan 140 angol font súlyú volt, vagyis kb. 60 kg.

legbecsesebb terméseit cserélik-el. – Azért az Ópiumnak mind behozását, mind annak eladását szorosan megtiltjuk.¹⁵

A Brit Kelet-indiai Társaság érdeke azonban az volt, hogy a Kínában egyre keresettebb árucikkének a kereskedelmének lehetőségeit minél jobban kiszélesítse. Az ópium behozatalát tiltó rendelet feloldására a XIX. század első két évtizedében rendszeresen folytatott olyan nyomásgyakorlást, amely az európai lapokban nem egyszer félreértésekre is okot adott. Egy ilyen esetről lehetett olvasni 1818 májusában, miszerint:

Cantonban a' Chinai főbb Hivatalok, és a' Kereskedők között, kik közzül az utóbbiak az Opiumnak tilalmas bevétele eránt vádoltatnak, kedvetlen egyenetlenségek uralkodnak, mellyeknek el intézésére Clovell Kapitány, Orlando nevezetűl Fregattal Makaóból Cantonba evedzett. Az Oesterr. Beobachter erre nézve azon megjegyzést teszi, hogy talán ezen a környülállás adhatott alkalmatosságot azon hirre, hogy az Angolok Cantont elfoglalták.¹⁶

Egyre világosabban látszott, hogy az addig Kínába áramló európai és amerikai ezüst „visszaszivattyúzása” a kereskedelmi paletta bővülésével járt, és a tiltott ópium Kínába történő bevitelének bármi áron való növelését jelenti. Ezzel kapcsolatban 1818-ban, londoni híradásokra hivatkozva magyarul is lehetett olvasni:

Kantonból Londonba érkezett leg újabb tudósítások azt bizonyítják, hogy ott a' Külföldi kereskedés tsak az Angoloknak, és Éjszak Amerikaiaknak kezekben vagyon, és a' mult esztendőben olly szerentsés változással javult, hogy már most a' Thét [ti. teát] nem tsak ezüst rudakon, mint előbb, ha nem külföldi fabrikák művein is tserében meg lehet venni. Mindazonáltal megvannak határozva azon külföldi termések, és Fabrikálnak műveik, mellyeket be vinni szabad, különösen az Opiumnak be vitele, mivel az kábító, és az egésségnek ártalmas, tilalmaztatik. China tehát nem lesz ezentűl az az örvény, melly az Európai nemessebb érczeket elnyelje [...].¹⁷

1819-től azonban hirtelen fellendült a kábítószer-kereskedelem. Az ópium immár egész Indiából szabadon áramlott Kantonba, és 1836-ra a teljes behozatal elérte a 18 millió

¹⁵ MKH 1803, 19: 53.

¹⁶ HKT 1818, 41. (május 23.): 428.

¹⁷ HKT 1818, 9. (július 29.): 70.

dollárt, így a XIX. században a világ legjövedelmezőbb kereskedelmi árucikkévé vált. A század elején Kínába bevitt és értékesített évi 4000 láda ópium mennyisége az 1820-as évek elejére elérte a 4500 ládát, majd 1824-ben a 12 400 ládát, 1834-ben a 21 885 ládát, 1838-ban pedig már a 40 000 ládát.¹⁸

A külföldi kereskedelmi forgalom mértéke (ezer dollárban) 1817 és 1833 között¹⁹

ÉV	IMPORT			EXPORT		
	CÉG	MAGÁN	TELJES	CÉG	MAGÁN	TELJES
1817	5045	8650	13645	6127	3642	9769
1818	4334	8714	13048	5946	4126	10072
1819	4212	4408	8620	8036	3671	11707
1820	4856	10128	14984	8335	5081	13616
1821	4877	9123	14000	7998	5689	13667
1822	3663	13268	16931	8548	4163	12711
1823	5180	10954	16134	8674	4047	12721
1824	5158	10896	16054	7986	4056	12042
1825	5157	15701	21218	8213	5264	13477
1826	5871	15710	21581	9370	4293	13663
1827	5119	15846	20365	8479	3562	12041
1828	4940	15373	21313	7676	6255	13931
1829	4484	18412	22896	7531	6265	13796
1830	4154	17393	21907	7757	5293	13050
1831	3688	16832	20520	7763	5176	12939
1832	4039	18258	22297	8018	4646	12664
1833	4358	19099	23451	7668	5778	13446

A mandzsu kormányzat szinte tehetetlenül nézte a helyi politikai elit korrupciója által segített ópiumcsempészet megállíthatatlan bővülését. Miközben a brit kereskedők nem

¹⁸ Jefimov 1951: 36.

¹⁹ Greenberg 1969: 217.

törődve a kínai tiltással folytatták az ópiumkereskedelmet, a legkülönbféle lehetőségeket megragadva adták tudtára a kínai hatóságoknak abbéli kívánságukat, hogy tevékenységük törvényes és rugalmasabb módon történjék. Egy 1831 végéről származó híradásban már arról is lehetett olvasni, hogy Hongkong szigetét is kinézték maguknak kereskedelmi állomásként, bár a hír értelmezője a cikkben említett szigetet tévesen azonosítja a Portugál fennhatóság alatt álló Makaóval:

Cantonból 47 kereskedő kérelmet bocsátott a' kormányhoz December 24dikéről 1831, mellyben elégtételt kérnek a' chinai országlószéktől általok szenvedett sérelmekért egyszersmind annak kieszközlését, hogy Anglia China fővárosában követet tarthasson. Jó volna, ezt teszik még hozzá, egy közel sziget (Macaot értik) [sic!] birtokába jutni, hogy szükség idején a' cantoni tisztség erőszakosdásit nyomosan meg lehessen torlani.²⁰

Az 1830-as évek hírei között rendre felbukkant a britek ópiumcsempészete. 1834-ben például a következő híradást lehetett olvasni:

Londonbul martz. 1ről írják, hogy a' keletindiai társaság junius elejéről híreket vett. Az opium vagy mákony-hajók csempüző (Schmuggel) utazásai China keleti partjain szaporodni kezdenek, 's a' chinai kormánynak gyakor tárgyat nyujtanak panaszra, mellyre az angol számtartóság (Factorei) azt szokta felelni, hogy nincs hatalmában azokat meggátolni. Azonban mindeddig e' hajók mákonynál egyébbel nem kereskedhettek, ezt azonban hamar eladták, 's ezüsttel, 's drágábban is fizették, mint Cantonban. Az angol számtartóság eltörletése, és a' thé-kereskedés felszabadítása jövő évben a' dugárusságot v. csempüzést nagyon ki fogja terjeszteni [...]²¹

Nem segítette a helyzetet, hogy a britek 1833-ban megszüntették a Kelet-indiai Társaság monopóliumát az ázsiai kereskedelemre, hiszen így egyre több, egymással is versengő brit kereskedelmi társaság jelent meg Kínában. Mindegyik arra törekedett, hogy piacait kibővítsék és kereskedelmi előjogokat szerezzenek maguknak. Ennek szabályozására 1834-ben a londoni kormány létrehozta a Kínával folytatott kereskedelem főfelügyelői, szuperintendáns (*Chief Superintendent*) pozícióját.²² Ennek szükségessége már évek óta

²⁰ JK1832, 9. (február 1.). 67.

²¹ JK 1834, 24. (március 22.): 191.

²² Greenberg 1969: 191–192.

vita, megbeszélések és egyeztetések tárgya volt a londoni parlamentben. A *Magyar Kurir* egyik 1830-as számában olvasható a britek Kínában folytatott kereskedelmének nehézségeiről tudósító híradás:

A' Kelet India kereskedésének (Chinával) megvizsgálására ki nevezett Parlamenti Biztosság elkezdette vizsgálódásait. Több férjfiak, kik a' Kelet Indiai dólgoznak hogyan állását esmérík kihallgattak. Sok megjegyzésre méltó dolgok jőnek ez alkalmatosságra. Az első, a' kit kihallgattak, Marjoribanks Úr volt,²³ a' Cantoni Factoreynak tagja, a' ki a' Chinával való kereskedésről sok szoros felvilágosítást tud adni. A' Hong [ti. *Kohong*] név alatt esmeretes Chinai Kereskedők, kik által foly az egész kereskedés, számszerént tsak heten vágynak. Ha ezek nem volnának, a' kereskedés igen rosszszul menne, minthogy a' Chinai nép nem barátja a' kalmárkodásnak [...].²⁴

3. 2. Napier és a fegyveres beavatkozás lehetősége

A kereskedelemért felelős szuperintendánssá William Napier lordot (1786–1834) nevezték ki, aki 1834. július 15-én érkezett Makaóra, hogy elfoglalja tisztségét. A brit kereskedelem irányítása mellett azzal is megbízták, hogy igyekezzon kapcsolatba lépni a császári palotával. Napier kinevezését azonban a britek nem egyeztették a kínai hatóságokkal, és arról sem szóltak, hogy Kínába érkezését követően tíz nappal már Kantonba utazott, hogy találkozzon a főkormányzóval, Lu Kunnal (盧坤; 1772–1835). Napier ezzel kétszeresen is megsértette a kínai szabályokat; először is a Kohong megkerülésével közvetlenül a főkormányzóhoz fordult volna, másodszor pedig nem rendelkezett a Kantonba történő belépéshez szükséges külön engedéllyel. Lu Kun hosszabb, rendreutasító levélben hárította Napier kérését, és felszólította, hogy hagyja el Kantont. Napier kihívó magatartása miatt a Kohong úgy döntött, hogy beszünteti Nagy-Britanniával a kereskedelmet, amely döntést császári ediktum alapján, 1834. szeptember 2-án a főkormányzó hivatalos rendelet formájában is közreadta. Napier sértettségében odáig ragadtatta magát, hogy személyes megtorlásként katonai beavatkozással vegyen elégtételt. Szeptember 11-én az *Andromache* és az *Imogene* fregattokat Whampoába küldte, majd egy „áldozatmentes” ágyútűzzel a brit hadihajók áttörték a Gyöngy-folyó (Zhujiang 珠江) torkolatának kínai védelmét. A hosszan

²³ Charles Marjoribanks (1794–1833).

²⁴ MK 1830, 23. (március 19.): 179.

tartó patthelyzet után Lord Napiert a tífusz döntötte le a lábáról. Így 1834 szeptemberében kénytelen volt visszavonulni Makaóra, ahol október 11-én elhunyt.²⁵

A korabeli hivatalos kínai dokumentumokban Napier-t Lü Laobei (律勞卑) néven emlegetik, de általános gúnyneve a „Barbárszem” (Yimu 夷目) volt. Az angol nyelvű sajtóhírek nyomán a nemzetközi sajtó is megkülönböztetett figyelemmel számolt be a Napier-féle incidensről, s beszámolóikban nem mulasztották el közölni a lord kínai gúnynevét sem. A magyar nyelvű sajtóban Napier halála után jó néhány hónappal lehetett olvasni.²⁶ A magyar nyelvű beszámolókra jellemző, hogy a londoni *Courier* Napier-t a viselkedéséért kritikusan elmarasztaló álláspontját vették át. Az ügy egyik legteljesebb összefoglalója a *Hazai 's Külföldi Tudósítások* 1835. március 11-i számában volt olvasható, benne Lu Kun kormányzó Daoguang (道光; ur. 1820–1850) császár jóváhagyásával kiadott rendeletének fordításával:

A' Londoni Courier Febr. 2ról nagyon kárhoztatja lord Napiért, hogy a' chinai szokásokkal nem gondolva, a' helybeli tisztség akarátja ellen Cantonba ment. Miután a' lord (igy ír a' nevezett újság) Cantonba megérkezett, a' kormányzó következő írományt bocsátott-ki: A' barbarus szem (Napier) a' nélkül hogy Macaoban lett volna, Cantonba jött; néki erre nem vala szabadsága, tehát ő a' törvényeket hágtá által. Azonban még is a' nevezett barbarus szem iránti különös kiméllésből, 's mivel ő egy újancz, ki nem tudja mi illendő a' mennyei országban (Chinában), nem akarom a' dolgot olly szorosan venni. De minden esetre a' barbarus szem nem múlathat sokáig Cantonban, 's mihelyt kereskedési dolgait végezte, vissza kell mennie Macaoba. Ha a' szem levele által akar hozzánk folyamodni, mi azokat nem fogjuk felbontani. A' kereskedés végett Cantonba jövő barbarusok csak annak falain kívül lévő kereskedőházakban tartózkodhatnak. Ezeken kívül más helyt nem ehetnek ihatnak vagy alhatnak. Asszonyokat 's leányaikat nem vihetik magokkal 's az országban nem járhatnak szerte. Mind ezt a' törvények parancsolják. Egy szóval nekünk törvényeink vannak, ez így van mindenütt. Még Angliának is vannak törvényei, mennyivel inkább a' mennyei országnak! Mily tüzesen fénylenek a' mi statútumaink! Rettenetesebb a' menydörgésnél törvényeink szava. Senki a' széles ég alatt annak ellent nem állhat. A' négy tenger törvényeink oltalma alatt áll 's tízezer királyság engedelmeskedik parancsának. A' barbarus szemnek, ki olly messziről jött, tudnia kellett volna azt 's magát szerénte igazítani. Én nem vagyok kemény az idegen barbarusok ellen, de értek a'

²⁵ Wakeman 2008: 175–178; Hayter 1995.

²⁶ Pl. *JK* 1835, 15. (február 21): 115.

törvényeket nem változtathatom. Junius 30kán megújította a' kormányzó Napier elleni parancsát's így írt: A' barbarus szemnek parancsoltassék-meg, hogy Cantonból tüstént kitakarodjék. Végre Jul. 31kén így írt a' Hong-kereskedőkhez: Tüstént engedelmeskedjete 's tudósítsatok engem, hova ment a' barbarus szem Cantonból. Kérdjétek meg, miért nem váltott magának veres papirosra írt engedelemlevelet? Ne késsetek a felelettel. Arról is gondoskodjatok, hogy a' barbarus tüstént Macaoba menjen, ott elvárando a' császár rendelkezését. Ha mind ezek így nem történnek, rajtatok a' felelet terhe. Reszkessetek és remegjete. Így hangzik az én parancsom! Taou-Kivang [Daoguang] a' 14ik esztendőben 6ik hónapban és 25ik napban (31) Julius 1834.²⁷

Ha a Qianlong császár által III. Györgynek írt levél hangvételéhez hasonlítjuk, Lu Kun rendeletéből egyértelműen süt a felháborodottság szülte tiszteletlenség és nyílt fenyegetés, amely egyértelműen sejtetni engedte, hogy a kínaiak akár fegyveres konfliktusba bocsátkozva is hajlandók megvédeni érdekeiket.

Meg kell jegyezni, hogy Lord Napier volt az első, aki Hongkong elfoglalását és birtokbavételét javasolta. Egy 1834. augusztus 14-én kelt, Lord Palmerston (1784–1865) külügyminiszternek írt levelében, amelyben a Kínával történő kereskedelmi szerződés megkötését sürgeti, azt írta, hogy akár fegyveres erővel is biztosítani kell az európai kereskedők jogait és érdekeit Kínában. Továbbá azt javasolta, hogy egy kisebb brit haderő „vegye birtokba Hongkong szigetét, a Kanton Folyó keleti bejáratánál, amely csodálatosan alkalmas minden célra”.²⁸

Wakeman szerint a Napier-ügynek két fontos tanúsága volt. Először is a kínai kormányzatnak rá kellett döbbsennie, hogy a brit kereskedők képesek elérni azt, hogy egy kínai kikötőt brit hadihajók akár blokád alá is vegyenek, másrésről pedig Napier-nek és utódainak szembe kellett nézni azzal, hogy egy ilyen, előzetes tervek nélküli katonai fellépéssel a kereskedelem formájának megváltoztatására tett kísérleteik kudarcra vannak ítélve.²⁹

1834. szeptember 29-én a kínaiak eltörölték a britekkel folytatott kereskedelemre vonatkozó tilalmat. Napier októberben bekövetkezett halála után John Francis Davist (1795–1890) nevezték ki a helyére szuperintendánsnak. Davis hangsúlyozta, hogy posztján

²⁷ HKT 1835, 21. (március 11.): 167–168.

²⁸ Angolul: „[...] should take possession of the Island of Hongkong, in the eastern entrance of the Canton River, which is admirably adapted for every purpose”. Lásd Eitel 1895: 56.

²⁹ Wakeman 2008: 175.

mindenkor az „abszolút csend és nyugalom” (*absolute silence and quiescence*) fenntartására fog törekedni.³⁰ Davist ez a passzív hozzáállása nem tette hosszú életűvé a tisztségében, már 1835 januárjában leváltották. Utódja, George Robinson (1797–1855) sem sokáig töltötte be ezt a posztot, hiszen 1836. június 15-én Charles Elliot (1801–1875) lett a kereskedelemért felelős szuperintendáns, s úgy tűnt, hogy a kormány az ő személyében csakugyan a legalkalmasabb hivatalnokát találta meg erre a feladatra.

Az ópiumkereskedelem 1836-tól tehát folyamatos növekedést mutatva folytatódott. A kínai kormány hiába vette napirendre az ügy megoldását, a kereskedelemből jól kereső, korrupt kínai hivatalnokok miatt érdemi intézkedések nem történtek. A magyar nyelvű sajtó időről-időre hírt adott a kínai ópiumkereskedelemmel kapcsolatos eseményekről. Az egyik, 1837 elején történt ügy kapcsán, amikor csempészség miatt több brit kereskedőt kitiltottak Kantonból, a következők voltak olvashatók:

az ország törvényeinek megszegésével is vádolja a' kitiltott kereskedőket, kik a' chinai kormánynak ellenségei voltak. A' kormány illyes esetekben előterjesztésekre csak azt feleli, hogy az idegenek Chinában tartoznak a' törvényeknek engedelmeskedni, vagy pedig onnan ki takarodni [...]. A' Cantonban levő angolok had üzenést fognak sürgetni China ellen, egyébbel nem felelhetvén a' chinai kormány tetteire. De majd meg-siratják még kereskedésük romlását, mert a' chinaiak elleni véd falat saját kezükkel rontották-le. Kereskedési állapotjok ugyan most igen sokkal jobb, de politikai helyzetüket minden új vita a' kormánnyal rosszabbá teendi.³¹

Az ilyen és az ehhez hasonló tudósításokból, beszámolókból kitűnik, hogy a fennálló kereskedelmi állapotokat hosszú távon fenntarthatatlannak tartották, a kínai kormány és az angol kereskedők közötti ellenséges hangulat pedig előbb-utóbb fegyveres konfliktusba torkollhat.

3. 3. „A mandarini sajkák és mákonycsempész hajók” – a háború első összecsapása

A csempészetten alapuló ópiumkereskedelem jelentette gazdasági és morális problémát megelégtelve a kínai kormány 1838 végén, 1839 elején egyik „erős emberét”, Lin Zexu-t bízta meg a kantoni állapotok rendezésével. Lin császári különmegbízottként 1839. március 18-án érkezett Kantonba. Első lépésként azt követelte az európai kereskedőktől,

³⁰ Wakeman 2008: 175.

³¹ HKT 1837, 32. (április 19.): 254.

hogy adják át ópiumkészleteiket, és írják alá azt a nyilatkozatot, amelyben ígéretet tesznek arra, hogy beszüntetik az ópiumbehozatalt és -kereskedelmet. A kereskedők és Elliot brit szuperintendáns arra hivatkozva, hogy nem rendelkeznek ópiummal, megpróbálták kibújni Lin rendelete alól. Azonban a külföldiekkel folytatott kereskedelem felfüggesztése és a brit kereskedelmi negyed szigorú kínai blokád alá vétele végül is rákényszerítette a briteket, hogy mintegy 9 millió dollár értékű, 20 238 láda ópiumot átadjanak. Lin megsemmisítette az ópiumot, és május 9-én feloldotta a blokádot.³²

Magyarországon az 1830-as években formálódott az az intellektuális közeg, amely majd a negyvenes évek elejére kitermelte a tényleges politikai folyóirat iránt mutatkozó igényt és annak feltételeit, aminek köszönhetően majd 1841-ben megjelenhetett a *Pesti Hirlap*. A brit–kínai háború, vagyis az első ópiumháború eseményeiről napilap híján és a hírek lassú áramlása miatt csak igen rapszodikusán és jelentős késéssel lehetett olvasni magyarul. Érdekes módon a kínai történéseket a legkövetkezetesebben a bécsi kormányzat hivatalos engedélyével 1837. július 4-én útjára indított *Hirnök* című politikai lap közvetítette.³³

A londoni *Standard* augusztus 1-i hírére hivatkozó írást két héttel később lehetett olvasni magyarul az ópiumháború első aktusának számító, négy hónappal korábbi eseményekről. Ebben a híradásban még nem nevezik meg Lin Zexu-t, akire csak pekingi „biztos”-ként hivatkoznak:

A' *Standard* aug. 1. erről így ír: „Azon hir, hogy chinai kereskedésünk félbeszakasztott, 's Elliot kapitány, őfelsége' cantoni főfelügyelője, ugyszinte több brit kereskedők elfogatvák és letartóztatvák, a' Chinával és Keletindiával közlekedő angol kereskedők közt nagy megindulástokozott. A' következő levélkivonat némelly részleteket ad: „Canton, april. 7. Itt különös dolgok történtek. Pekinből egy biztos érkezett, a' mákony-(ópium-) kereskedésnek véget vetendő. Azon kezdé, hogy az itt lakó idegen kereskedőket mind őrizet alá vétette és boltjaikat bezáratta. Az ittlévő mákonyi mind ki kell vala adni. A' biztos egy ideig nem engedett a' foglyoknak sem vizet sem ételt adni, így ment ez néhány napig, midőn Elliot kapitány mind felhívá a kereskedőket, szállítának el mákonyaikat, mellyekért nekik fizetést biztosíta. Tüstint 20,000 láda adatott át 2 millió (a' levél nem mondja, valljon font sterling e vagy dollár)

³² Wakeman 2008: 187–188.

³³ Kókay–Buzinkay–Murányi [1994]: 65–66.

értékben.” – Egy másik levél jelenti, hogy Elliot kapitány és a’ kereskedők ismét szabadon bocsáttattak, de a’ mákony mind visszatartatott [...].³⁴

Elliot kapitány májusban elhagyta Kantont, és minden brit alattvalónak ugyanezt javasolta. Az átadott ópiumkészlet sorsáról csak három hónappal később lehetett értesülni, illetve felsejlett annak lehetősége, hogy a britek fegyverekkel szereznek elégtételt az őket ért sérelmek miatt:

A’ Chinából érkezett tudósítások kevésbé megnyugtatók; a’ bevitt ópium’ megsemmisítéséért alig várhatni valamely kárpótlást, ’s az angol kereskedők’ eltávoztatta éjszak amerikai házak ragadák magokhoz a’ kereskedést. Jelenleg két északamerikai fregat van Chinában, míg ott Angliának egyetlenegy hadihajója sincs; azonban hire van, hogy Maitland admiral Wellesley sorhajóval oda fog evezni.³⁵

1839 novemberében és decemberében még mindig csak nyári eseményekről lehetett olvasni. Ezen hírek forrásai minden esetben brit lapok voltak.

Jól értesített körökben beszélnek, hogy Keletindia parancs ment, az indus állomáson levő hadihajókat azonnal Chinába indítani el. A’ „Druid” ’s néhány más fregát parancsot kapott ezen hajóosztályhoz csatlakozni ’s a’ chinai partokat elzárni, jelesül pedig a’ chinai „dsunkokat” (hajókat) elfogni ’s általában nekik minden lehető kárt okozni mindaddig, míg a’ kormányuk által elkobzott és semmivé tett ópiumért kárpótlásul 2 millió font sterlinget fizetni nem fognak. E’ rendelet’ kibocsátása óta, mint hallik, Palmerston lord minden, Angliában levő ’s Chinát saját, legújabb tapasztalás után ismerő személyeket felhívott, hogy vele a’ brit kormány által ez ügyben teendő további rendszabályok iránt véleményeiket írásban közöljék, miután ő lordsága önként megvallja, hogy e’ tárgy iránt nincsen egészen tisztában.³⁶

Egy december elején megjelent hírben nevezik meg először Lin Zexu-t, igaz csak a családnevét említve. Ugyanebben a cikkben szó esik a két Guang tartomány (Guangdong és Guangxi) kormányzójáról Deng Tingzhenről (鄧廷楨; 1776–1846) is. A hír

³⁴ *Hirnök* 1939, 65. (augusztus 15.): 2.

³⁵ *Hirnök* 1939, 91. (november 14.): 3.

³⁶ *Hirnök* 1939, 93. (november 21.): 3.

különlegessége azonban Linnek, egyenesen Viktória királynőhöz (1819–1901), júliusban írt levelének fordítása:

Julius' 13án kelt cantoni hirlapok közlik ama' nevezetes irományt, melyet Lin, chinai császári biztos, a' hadügyek' hivatalának elnöke 's hoo-kwangi [hongkongi] alkirály, továbbá Tang, szinte hadügy-hivatali elnök 's Quang-tung [Guangdong] és Quang-se [Guangxi] tartományok' alkirálya, és még két más fő tisztviselő az angol királynéhoz (Wang) intéztek, 's mellyben felhívják őt, hogy az opium' termesztését 's kereskedését tiltsa meg. „Hogyan állhattunk volna – így szólnak a' többi közt – mi hidegen ott, 's mikép nézhettük volna, hogy a' Közép-Ország' éltető vére halálos méreggel vesztegettetik meg? Azért bánunk mi most az ópiumot árulóval 's az azt szívóval egyaránt, azért fenyítjük mindkettőnek vétkét a' törvény' legszigorúbb büntetésével, hogy ez azoknak a' jövő nemzedékekre átszivárgása elmentszessék. Jóllehet tudjuk mi, hogy különböző tájékokon, mellyek a' ti nemes országtoknak adóznak, sok gonosz és ármányos ember titkon az ópiumtermesztésével 's készítésével foglalkodik, még sem gondolhatjuk csak egy pillanatig is, hogy maga a' királyné, mint becsülendő országának uralkodónéja, őket arra ösztönözné. Hallottuk azt is, hogy nemes országtokban az opiumszívás meg van tiltva, 's a' ki e' törvényt áthágja, keményen büntettetik [...] Tetszenék bár a' nevezett, becsülendő ország' királynéjának e' levél' vétele után minden, az opium' különböző kikötőkben behozatala' megszűnésével egybekötött körülményeket megfontolni 's nekünk választ adni. Hagyjatok fel, királyné, minden hazudsággal 's kitéréssel, 's ne igyekezzetek a' határozatot halasztgatni. Mi, aggodalmas feszültségben, lábujjhegyen állunk 's várjuk válaszokat. Költ Tau Kwangban [sic!], a' tizenkilencedik év' [ti. Daoguang uralkodásának 19. évében] második havában. – E' levél iratott, hogy az angol királyné tudja 's a' szerint cselekedjék.”³⁷

Lin levelére nem érkezett válasz. Az első ágyúlövések 1839 szeptemberében dördültek el. Amikor a kínaiak huszonkilenc hadidzsunkája Chuanbi (穿鼻) közelében felsorakozott, Elliot kapitány azt hitte, hogy az ő felügyelete alatt ott horgonyzó mintegy ötven brit kereskedelmi hajó megtámadására készülnek. Parancsára tüzet nyitottak a kínai dzsunkákra, amelyek rögtön viszonozták a támadást. Valójában ez a tengeri csata egyik fél győzelmét sem hozta meg, de a britek feltartóztatását a kínai tisztviselők jelentős győzelemként

³⁷ *Hirnök* 1939, 97. (december 5.): 2.

állítottak be jelentéseikben.³⁸ A chuanbi-i csatáról, a *Hirnököt* megelőzve, a *Jelenkorban* 1840. március 4-én lehetett részletes beszámolót olvasni. Sőt a még a kínai flotta parancsnoka, Guan Tianpei (關天培; 1781–1841) összecsapást megelőző proklamációjának fordítását is közreadták:

Kantoni lap szerint a' ma[n]darini sajkák és mákonycsempész hajók közt ütközetre került a' dolog, mellyben egy khinai sajka elsülyeszteték, 's több khinai megöletett. Lin főbiztos esküvel fogadá, mikép az inség gyökét csemetéstül kiirtandja a' mennyei birodalomban. Az ütközet óta Hongkongot újabban erősítik, hová az angol kereskedők is Makaóból ismét visszatértek. – Mielőtt Kvan [Guan Tianpei 關天培; 1781–1841] khinai hajóhadvezér 29 dcsonkkal Volage és Hyacinth angol hajót megtámadta volna, Lin főbiztos hozzá intézett rendelménye következtiben, mellyben az Elliot kap[itány] jogtalan viseletét korholja, a' mákony- kereskedést tiltja, a' gyalázatos idegeneket a' mennyei birodalombul számüzi, 's Kvant [Guant] az angolok megtámadására 's legyőzésére fölszólítja, imez köv. hirdetményt bocsáta ki: „Miután Lin főbiztos rendelményét kaptam, jelentem hogy én vagyok a' hajóhadvezér, ki a' tengereken parancsolok, 's hogy én különös kötelességemnek tartom a' gyalázatos és utálatos embereket innen elkergetni. Midőn a' vezéri pálczát én kapám meg, napot kell tüznöm a' csapatok összegyűlésire. Én hajóhadvezér olly családból származom, melly eredetét Han nemzetségiből (2000 évvel ez előtt) veszi. Kvan-foo-tze császár (kit Khinában hadistennek hívják) volt az én ősom; fényes, ragyogó volt dicsősége; csillogó császári laka. Ezen isteni bajnok forró óhajtása volt erényt, jótétet gyakorlani; esze nagy vala és hatalmas mint a' szelek és föllegek; nemes szive fénylett mint a' nap nappal 's a' hold éjjel. En a' hajóhadvezér, alázatosan fogadom ősapám intését. Én nem szeretem a' csalást és ámítást, 's nem török mészárosi véres repkény után. Midőn az elkövetett bűnben egyedül Elliot a' főczinkos, 's a' több idegen vagy tőle félt vagy kényszerítettett, ha egész hadi erőm hirtelen összevonnám, félnem kellene, hogy nagy vérontás támad, 's a' drágakő a' salakossal elvesz. Azért bocsátom ki előleg e' hirdetvényt, melly szivem és belsőmből származik, hogy ez mindennek tudtára essék. Ti idegenek, kik azon mákonyos hajókhoz tartoztok, mellyek már mákonyt árultak, vagy azok száma között vagytok, kik császári parancs által számüzettek, feszítsétek ki vitorláitokat 's menjetek a' nagy tengerre. Ti legújabbán megérkezett kereskedők, kik összebuva mint a' méhek, rakásra verődve mint a' hangyák horgonyzatok, gondoljátok meg kissé mint folytathatjátok kereskedésetekét, hogy tiltott portéka csempezése által hamis nyereséget ne gyűjtsétek! Ti becsületes kereskedők, kerüljétek amazokat,

³⁸ Wakeman 2008: 191–192.

nehogy elrontsanak. Az által élteteket tartjátok meg. Én a' hajóhadvezér, anyailag gondoskodom rólatok; szavaim igazak mintha maga Bhud [Buddha] mondotta volna. Ha Elliotban még egy szikrácskája van a' töredelemnek, ha még képes bűnhődését átlátni, nem bánom jőjön színem elibe, én érte közbe vetem magam, ha bűneit megvallja és kegyelmet kér. Ha pedig eddigi konokságiban marad, úgy tekintetbe vevén mennyei birodalmunk hatalmát 's nagyságát, és az istenektől küldendő segedelmet mint szinte dicső ősmét is, felségünket rettentően fejtendem ki. Ősöm isteni védelme már több ízben volt velem. Érttetek idegen föld fiai, istenek nem vethetik közbe magokat, hallgassatok hát beszédemre. Bokka Tigris 1839 sept. 23. Az ütközetben, mint már említők, futnia kellett a' hajóhadvezérnek. Mindenik dzsonkon 140-200 ember volt. Az ütközet fél nap tartott, hat dzsonk elsülyesztetett. A' khinaiak vesztesége 900 főre megy. Kvan [Guan] letette a' vezérséget. A' csempészekkel történt ütközetben is több khinai veszett, sok fogságba esett. Hat foglyot nyirott hajjal bocsátottak vissza, mi a' khinaiaknál legnagyobb gyalázat. Illy tettek boszura ingerlik a' khinaiakat. Nem rég is egy hongkongi öbölnél elsikkadt angol fiú rutul megcsönkített testét találák a' tengerben. Szeptemberben több angolt meggyilkoltak.³⁹

A *Hirnök* majd csak március 23-án adott hírt a chuanbi-i összecsapásról:

A' legújabb keletindiai rakhajóval Tongkuból (China) érkezett egyenes tudósítások december 8kán keltek 's így hangzanak : „Minthogy a' chinaiak a' Hong-Kong előtt fekvő angol hajókra tüzeltek, Smith és Elliot kapitányok jónak látták, az itteni kikötőbe evezni. „Thomas Cutts” angol hajó Cantonban kirakodott 's terhét is visszafelé nyugodalmasan beszede. Azonban Smith kapitány kihirdetteté, hogy ő az angol hajóknak Cantonba evezését erőszakkal fogja ellenzeni. A' dsumpii ütközetben mintegy 500 chinai részt sebet kapott, részt megöletett, az első között volt az admiral is. A' dsonk-ok (chinai hadihajók) 8-16 ágyúval és 100-200 emberrel voltak ellátva. Lin biztos két tiszteleti fokkal lejjebb tétetett, mivel az ópiumkereskedést nem birta egészen megszüntetni. Pekingben a' dsumpii ütközetről még mit sem tudtak.⁴⁰

A *Hirnök*ben két nappal később, március 26-án még több részletet tartalmazó híradás volt olvasható. Továbbá megjelent Deng Tingzhen proklamációjának teljes szövege, amelyet a tengeri összecsapást követően, november 26-án adott ki a brit kereskedők számára:

³⁹ JK 1840, 19. (március 4.). 75.

⁴⁰ *Hirnök* 1940, 24. (március 23.): 4.

„Én, a' közép birodalom' biztosa, és Tang [Deng], mindkét Kwan' [Guang] helytartója, kibocsátjuk e' jelen hirdetményt, hogy mindenki világosan tudósíttassék. Látjuk a' jegyzőkönyvekből, hogy septemb. hónapban a' macaoi igazgató azon folyamodást küldötte meg nekünk Elliotról, hogy szabadság adatnék 's a' kereskedési közlekedés ismét nyitattának meg. Mi, a' biztos és helytartó, őszinte indulattal 's a' nélkül hogy gyanut táplálnánk, innen egy illőleg készült emlékiratot küldénk e' végre a' trónhoz. Megtisztelteténk a' nagy császárnak az idegenek' jelleme felőli ismerete' bizonyítványával, hogy tudnillik nehéz leend, őket a' változékonyságtól megtartóztatni, mivel az angol idegenek szemtelen nyakasságuk által, vonakodván aláírni a' kötelezvényét, még most is változékonyok- és állhatatlanoknak bizonyították magokat, 's az által megmutatták, milly nehéz, ő megszentelt felsége' belátását 's éles szemét kikerülni. Minket illet, késedelem nélkül, hódoló tisztelettel a' velünk közlött császári akaratot végrehajtani 's a' közlekedést félbeszakasztani. Ennélfogva – kivéven minden egyéb nemzetek' hajóit 's »Thomas Coutts« és »Royal Saxon« két angol hajót, melylyek a' kötelezvényt a' szabott formában teljesítették 's magokat olly idegen kalmároknak bizonyították, kik becsületes kereskedést üznek, 's azért továbbá is, mint eddig, szabadon üzhetik a' kereskedést – határozták, hogy a' tizenegyedik hónap' első napján (dec. 6.) a' cs. parancshoz képest, e' rév bezárassák 's az angol nemzet' kereskedésének örökre vég vettessék. Kibocsátjuk 's hirdetjük e' proclamatiót 's felhívunk minden vámtiszteket, hong-kalmárokat, minden nemzetek' tolmácsait és idegeneit, tartsák ahhoz magokat. Azon időtől fogva, mellyben elhatároztuk bezárni a' révet, nem szabad, bármelly angol hajóval kereskedési közlekedésbe lépniük. Ellenben minden más nemzetek' hajóinak, mellyek a' szabott kötelezvényt aláírják, a' kereskedés megengedtetik. Így intünk és büntetünk 's elválasztjuk a' jókat a' gonoszoktól. Nem szabad nekik, titkon az angolokkal szerződéseket kötni 's angol hajókat vagy rakmányokat megváltoztatott nevek alatt vagy azok' állítólagos birtokosai gyanánt behozni. Ha fölfedeztetik, hogy ugy cselekszenek, közlekedésük szinte megszünttetetik. Így történik a' császári akarát iránti engedelmességből, hogy az opiumkereskedésnek örökre vég vettessék, 's az idegenek' változékony temperamentuma intessék. Ezt nem kell valami közönségesnek tekinteni. Mindenki reszkessen és engedelmeskedjék! Ellen ne szegüljete! Külön proclamatio.”⁴¹

3. 4. Az első ópiumháború

1840 februárjára megszületett a parlamenti döntés, hogy Nagy-Britannia fegyverekkel vesz elégtételt a kereskedőit ért sérelmek miatt. Sir Gordon Bremer parancsnoksága alatt 18

⁴¹ *Hirnök* 1940, 25. (március 26.): 3.

hadihajóból, 4 gőzhajóból és a katonákat szállító 28 szállítóhajóból álló hajóraj indult a kínai partokhoz.⁴² Hivatalosan csak áprilisban jelent meg híradás a londoni parlament döntéséről:

Ugyancsak az alsóházban másnap (ápr. 11.) új felvilágosítások terjesztettek elő a' China ellen határozott rendszabályokat illetőleg, melly előterjesztésekből kitetszik, hogy előlegesen semmi más nem szándékoltatik, mint teljes kárpótlásszerzés az angol kereskedés' veszteségeiért; ha azonban e' kárpótlás megtagadtatnék, elhatározottabb rendszabályok fognak következni, mellyek talán megkivánandják, hogy a' parlamenthez e' tárgyban közlemény bocsáttassák 's China ellen háboru üzentessék.⁴³

Az első ópiumháború tényleges első szakasza 1840 júniusától 1841 januárjáig tartott. A brit stratégia viszonylag egyszerű és egyértelmű volt: Kanton megkerülésével északra haladva elfoglalják a Zhoushan-szigetet (a korabeli sajtóban: Chushan; Zhoushan dao 舟山島). Innen a Beihe (北河) torkolatához, Tiencsinbe hajóznak, és átadják Lord Palmerston levelét a kínai császárnak, amelyben a brit követelések olvashatók. A brit hajók június 21-én sorakoztak fel Makaó mellett.⁴⁴

A sajtóban áprilistól kezdve folyamatosan jelentek meg rövidebb hírek az angol hajók indiai kikötőkből történő átcsoportosításával kapcsolatban, de a tényleges hadműveletekről csak hónapokkal később lehetett olvasni. Bremer kapitány neve is csak egy december végi híradásban volt olvasható először, amely augusztusig történt események beszámolóját tartalmazza:

Tsusan [Zhoushan] sziget Sir Bremer Gordon J. J. által elfoglaltatott 's Amoy [Xiamen 廈門] Elliot admiral által lelődztetett. Ez utóbbi a' hajóhad' főosztályához csatlakozott, 's ennek parancsnokságát átvette, a' pecsei tengeröböl (Beizhili 北直隸; ti. a Beihe) felé, azaz Peking' szomszédságába, tovább vitorlázandó, minthogy a' mandarinok vonakodtak a' brit hatóságok' bármelly közleményét a' császárhoz Pekingbe szolgáltatni. Bremer commodore' hajóhada, mellynek lobogója a' 74-ágyus Wellesleyn lebegett, jul. 4kén a' tsusani [zhoushani] magasra érkezett 's Tinghae [Dinghai 定海] (a' sziget fővárosa) előtt horgonyt vetett. A' chinai hatóságokkal – mint mondják – próbált alkudozásoknak nem sikerülte után másnap megtámadáshoz fogott,

⁴² Wakeman 2008: 195.

⁴³ *Hirnök* 1840, 33. (április 23.): 1.

⁴⁴ Wakeman 2008: 195–196.

mellynek a' szigeten volt 4-5000 főnyi haderő csak gyengén állott ellen 's majd aztán elillantott. Csak huszonöten maradtak a' harctéren, köztük a' kormányzó. Az angolok 20-25 ágyut zsákmányoltak el, mellyek közül azonban csak egyik látszott valamit érni. Az ágyuzás igen rövid volt. Másnap reggel Tinghae [Dinghai] város, mellynek lakosai mintegy 40,000 voltak, angol katonasággal rakaték meg. A' lakosok e' városból mind kitakarodtak, mielőtt a' chinai köznép abban mindent kizsákmányolt 's magával vitt. – Azonban – mondják – az angoloknak meghívó felszólítására (kiknek lobogóshajója, úgy mondja egy közlemény, e' felírást viseli: „béke a' kunyhóknak, háboru a' palotáknak!”) csakhamar többen, kereskedők és mesteremberek, visszatértek a' városba. [...] A' jó révvvel bíró Amoy kis sziget' főhelyének erősítvényei Blonde fregát által lödöztettek le, melly alkalommal számos chinai hadidsonk [hadi dzsunka] süllyesztetett el. A' Bocca Tigris folyvást el vala zárva, de úgy látszik, nem szigoruan; a' chinaiak itt terjedelmesb védrendszabályokat tettek 's az angolok hajócsatát vártak. Különféle kerületek' helytartó-kormányzói felszólítást bocsátottak ki, mellyek ismét felhívták a' lakosokat az angolok' meggyilkolására, 's e' végre több rendbeli jutalmakat tűztek ki.⁴⁵

1841-től megszorodott a híradások száma a magyar sajtóban. Az 1841. január 2-án útjára indított *Pesti Hirlap* első, bemutatkozó számában a londoni *Times*ra hivatkozva a brit–kínai háborúval kapcsolatos híresztelésről számolt be, annak forrását kutatva:

[...] az angol hadierő Pekingig nyomult, 's azt elfoglalá; a' hír nagy ingerültséget okozván a' thea-tőzsérek közt, nyomozták annak forrását, 's úgy találák, hogy egy Liverpoolból érkezett kereskedői levelen alapszik, melly egy másik, Szent-Péterváron keresztül jött tudósításra hivatkozik. – Bécsben is elterjedt e' hír, és pedig Kiachtából jött kereskedői levelek után; úgy látszik azonban, alaptalan.⁴⁶

A hadműveletek első szakaszát befejezve a britek benyújtották követeléseiket, amelyekben Hongkong átadása, a brit kereskedelem visszaállítása, valamint a megsemmisített ópium miatti kárpótlás szerepelt. A Daguban, augusztus 30-án megtartott brit–kínai tárgyalásokat többször újrakezdték, de megegyezés így sem született. A kínai vezetés szuverenitásának méltóságával teljesen összeegyeztethetetlennek találta a britek követeléseit.⁴⁷ 1841 januárjában Kanton környékén ismét megindultak a brit hadműveletek. Februárban azonban még mindig csak az egyeztető tárgyalásokról lehetett olvasni:

⁴⁵ *Hirnök* 1840, 102. (december 21.): 3.

⁴⁶ *PH* 1841. 1. (január 2.): 4.

⁴⁷ Wakeman 2008: 196.

A' biztosok, utolsó tudósítás szerint, alkudozásban vannak a' chinai kormányval, 's nagy megnyugtatóssá válik, ha azon kormány saját jogérzelme által vezettetik e' dolgoknak jószerű elintézés általi gyors kiegyenlítésére.⁴⁸

Időközben a kínai kormány az 1840 nyarán és őszén elszenvedett kudarckért Lin Zexu-t tette felelőssé, akit büntetésképpen a mai Xinjiang területére száműzték, a helyére pedig szeptemberben a mongol származású mandarint, Qishant (琦善; 1786–1854) nevezték ki. Erről csak 1841 februárjában lehetett olvasni:

A' China ellen táborozó angol sereg élelemhiány 's betegség miatt igen alászáll. A' chinai főbiztos Lin (ki az angolok ellen legtöbb sérelemre adott alkalmat) hivatalából letétetett; ő azonban újra kegyelemért folyamodik, 's arra kéri a' császárt, hogy az angolokkal szerződést, a' mennyire lehet halogassa, különben is majd a' betegség fogja őket a' visszavonulásra kényszeríteni.⁴⁹

Az újabb katonai nyomásgyakorlás hatására Qishan végül megegyezett a britekkel. Feltételeiket elfogadva beleegyezett a hatmillió dollár jóvátétel megfizetésébe, sőt Hongkong feltételek nélküli átengedésébe is. Azonban mindezt nem volt császári felhatalmazása, ezért Daoguang császár a megegyezést nem hagyta jóvá, Qishant pedig letartóztatta. A megegyezésről a következő hír jelent meg április közepén:

Bombayból érkezett tudósítások szerint a' chinaiak és Elliot angol kapitány közt télhó 20-kán előleges szerződés kötött, 's a' kereskedési közösülés a' két nemzetnél helyreállott. – Egy másik tudósítás az egyesség pontjait is közli, ezek szerint: 1) a' chinai császár Hong-kong szigetet (Canton folyam torkolatánál) az angoloknak átengedi; 2) 6 millió dollárt fizetend le 6 év alatt az angoloknak; 3) a' két kormány közti hivatalos közlekedés tökéletesen egyenlő lábra tétetik.⁵⁰

A szerződés azonban Viktória királynő tetszését sem nyerte el, így ő sem írta alá. Nagy-Britannia újabb csapatokat küldött a térségbe, és zár alá vette az ország déli partvidékét. Elfoglalták Amoy (Xiamen) és Ningbo kikötőjét, majd 1842 elején nagyobb szabású

⁴⁸ PH 1841, 12. (február 10.). 93.

⁴⁹ PH 1841, 14. (február 17). 108.

⁵⁰ PH 1841, 31. (április 17). 256.

támadást intéztek Sanghaj és Nanking vidékén. Különösebb ellenállás nélkül 1842. június 19-én elfoglalták Sanghajt, az angol hadihajók pedig behajózva a Jangcéra megindultak Nanking ellen.⁵¹ Minderről majd csak november közepén lehetett olvasni olyan rövid híreket, mint pl.

Indus lapok írják Chinából, hogy az északi részeken az angol hadsereg a' Yang-tsi-kiang folyó mentében több helyeket, 250 ágyúval együtt, elfoglalt. A' legközelebbi táborozás Nankingra, a' déli rész fővárosára leend irányozva, mindazáltal – mond a' *Bengal Hurkaru* – a' chinai háborúnak csak Peking bevételel lesz vége.⁵²

Zhengjiang (鎮江) városánál azonban kemény kínai ellenállásba ütköztek. Itt került sor az első ópiumháború alighanem legjelentősebb szárazföldi összecsapására. Az ezerötszáz fős mandzsu sereg végül szinte az utolsó emberig odaveszett, de a britek is komoly veszteségeket szenvedtek. A város július 21-én bekövetkezett eleste után a britek előtt megnyílt az út Nanking felé. Jelentősége ellenére a zhengjiangi csatáról a *Pesti Hirlapban* nem olvasható említés sem. A *Mult és Jelen* azonban „A' chinai háboru” címen december 9-én, majd öt hónappal később a következő beszámolóval szolgál:

[...] irtuk annak jun. 13-k. a' Yang-cze-kiáng [Yangzijiang] torkába béevezését, 's általa jun. 19-k. Shanghai [Sanghaj] várossának elfoglalását. – Folytatva már a' hadi munkálodások fonalát, az Angolok kik a' nevezett folyón felfelé eveztek, miután rossz idő és más okok miatt Wuzung [Wusong 吳淞] mellett néhány napig megállapodtak, jul. 6-k. tovább mentek, és 14-k. egy alkalmas erős katonai állomásra bökentek, melyet legottan megvettek. Majd 70 hajóból álló flotta jul. 20-k. Tsin-kiang-fu [Zhenjiangfu] várossánál megállván, más nap 21-k. a' sereg a' szárazra kiszállott, 's készült a' várost lődözni. A' tatár őrsereg, annak téglából épített, 25-30 láb magos, és bástyás töltéseiről erősen tüzelt, átaljában makacsul tartotta magát, de csakugyan az Angolok a' kőfalakra felmásзва, a' városba melynek négy angol mérföld a' kerülete, s erősségei jó karban vannak, benyomultak [...].⁵³

Zhengjiang városának eleste nem csak Nanking felé tette lehetővé a továbbhaladást, de egyúttal megbénította a Jangce völgyét Északkelet-Kínával és a fővárossal összekötő

⁵¹ Wakeman 2008: 203–206.

⁵² *PH* 1842, 196. (november 17.): 814.

⁵³ *MJ* 1842, 98. (december 9.): 782.

Császár-csatorna közlekedését is. Ezért Zhengjiang eleste után a pekingi kormány kénytelen volt békét kérni.⁵⁴ Az angolok végül 1842. augusztus 9-én érkeztek meg Nankingba, ahol majd nem egészen három hét múlva aláírták a békeszerződést, amely Kína első egyenlőtlen szerződése is egyben.

3. 5. Az egyenlőtlen szerződések

Miután a brit hadihajók készen álltak Nanjing megtámadására, Kína elismerte katonai vereségét, a brit és a kínai tisztviselők tárgyalásokba kezdtek a Jangcében horgonyzó HMS Cornwallis fedélzetén. A tárgyalásokat brit részről a Palmerston külügyminiszter által kinevezett követ és meghatalmazott, Sir Henry Pottinger (1789–1856) vezette, míg a mandzsu kormányzatot Qiyang (耆英; 1787–1858) és Yilibu (伊里布; 1772–1843) képviselte. A tizenhárom cikkelyből álló békeszerződést augusztus 29-én írták alá, amelyet Daoguang császár október 27-én, Viktória királynő pedig december 28-én ratifikált.

A szerződés alapvető célja az volt, hogy megváltoztassa az 1720 óta érvényben lévő kantoni rendszer által megszabott külkereskedelmi kereteket. A szerződés V. cikkelyének értelmében Kína vállalja, hogy megszünteti a Kohong monopóliumát. A szerződés lehetővé tette Kantonon kívül további négy kikötő – Amoy (Xiamen), Fuzhou, Ningbo és Sanghaj – megnyitását, ahol a külföldi kereskedők bárkivel szabadon kereskedhetnek. Nagy-Britannia arra is jogot kapott, hogy konzulokat küldjön ezekbe a kikötőkbe, akik jogot kaptak a helyi kínai tisztviselőkkel való közvetlen kommunikációra (II. cikk).

A kereskedelmet érintő kötelezettségei mellett a Qing-kormány vállalta, hogy megfizeti a brit kormánynak a Lin Zexu által 1839-ben elkobzott ópiumért járó hatmillió ezüst dollár kártérítést (IV. cikk), ezen felül fizet hárommillió dollárt a kantoni kereskedők brit kereskedőkkel szembeni adósságaiért (V. cikk) és további 12 millió dollár háborús jóvátételt (VI. cikk). A teljes 21 millió dolláros összeget részletekben kellett kifizetni három év alatt, és a Qing-kormányzatnak évi öt százalékos kamatot kellett fizetnie a nem időben kifizetett pénz után (VII. cikk).

A szerződés III. cikkelyében a Qing-kormányzat beleegyezett abba, hogy Hongkong-szigetet örökre (a kínai változatban: *changyuan* 常遠) átadja Nagy-Britanniának,

⁵⁴ Wakeman 2008: 206–207.

amely így a birodalom koronagyarmatának része lesz. Pottingert 1843-ban kinevezték Hongkong első kormányzójává.⁵⁵

Az ópiumháború történéseinek és magának a nankingi szerződésnek a híre is egy időben jutott el Magyarországra az 1838 óta tartó első brit–afgán háború eseményeinek beszámolóival. A híradások alapján nem lehet azt állítani, hogy a magyar közvéleményben vagy a politikai közbeszédben akár az egyik, akár a másik nagyobb jelentőséggel bírt volt. A *Pesti Hírlap* december 1-én, a „CHINA és AFGHANISTÁN” rovatában, osztrák lapokra hivatkozva adott hírt a szerződés megkötéséről és annak tartalmáról:

[...] Nagybritannia királyi fölségének meghatalmazottja Chinában örömmel jelenti a' chinai angol alattvalóknak, hogy mai napon – aug. 26-kán – a' chinai meghatalmazott főbiztossal egy szerződést kötött, melynek föltételei ezek: örökös béke és barátság a' két birodalom között; China a' folyó és következő három év alatt 21 millió dollárt fizet Angliának; Canton, Amoy, Futschau [Fuzhou], Ningpo [Ningbo] és Schanghai [Sanghaj] kikötők az angol kereskedőknek megnyitottnak, 's azokba angol consulok helyeztetnek, szabályozott és mérsékelt beviteli, kiviteli és transito vámok állittatnak föl és hirdettetnek ki; Hong-Kong sziget örökösen átengedtetik az angoloknak; – minden brit alattvalók, legyenek azok európaiak vagy indiabeliek, kik a' chinai birodalomban fogva vannak, szabadon bocsáttatnak [...]⁵⁶

A nankingi szerződés kapcsán a *Hon és Külföld* 1843. október 21-én több mint két oldalt szentelt annak, hogy „Angol chinai oklevelek” címen teljes terjedelmében közreadja „Pottinger hirdetését” és „A' china nagymandarin hirdetését”. Ebben a két levélben tulajdonképpen a szerződés értelmezése olvasható Pottinger és Qiying által megfogalmazva.⁵⁷

A nankingi szerződés azonban nem elégítette ki a briteket, ezért kikényszerítették, hogy 1843. október 8-án egy újabb kiegészítő szerződést is aláírjanak.⁵⁸ Ez a szerződés biztosította a Kínában tartózkodó idegenek számára a területenkívüliség jogát, vagyis azt, hogy nem állíthatók kínai bíróság elé. Továbbá azt, hogy a briteknek joguk van az úgynevezett koncessziós területekhez (*zujie* 租界). Végül ugyanebben a szerződésben a britek kikötötték maguknak a „legnagyobb kedvezmény elvét”, vagyis azt a jogot, hogy a

⁵⁵ Wakeman 2008: 208–212.

⁵⁶ *PH* 1842, 200. (december 1.): 840.

⁵⁷ *HK* 1843, 87. (október 31.): 349–351.

⁵⁸ A szerződés neve angolul: *Treaty of the Bogue*; kínaiul: *Humen tiaoyue* (虎門條約).

jövőben amennyiben bármely külföldi ország megszerez magának egy privilégiumot Kínában, az automatikusan kiterjed Nagy-Britanniára is.⁵⁹ A kiegészítő szerződésről a következő év januárjától lehetett olvasni a magyar nyelvű sajtóban. Január 21-én azonban a *Jelenkorban* a szerződés egyszerű ismertetésén kívül, annak mögöttes szándékáról is érdekes megállapítás jelent meg:

Azon pótlék szerződés, melly sir Pottinger és Keying [Qiyang] chinai biztos közt kötöttet, olly záradékot is foglal magában, miszerint a' kereskedési szabadítékok 's viszonyokra nézve minden nemzet az angolokkal egyenlővé tétetik. A' chinai kereskedésnek ezen kiterjesztése által az angol politika kétségkívül azt óhajtja elérni, hogy más nemzeteknek, különösen a' vetélkedő északamerikaiak és francziáknak ne kelljen sőt ne lehessen különös szerződéseket kötni a' pekingi udvarral, sem ott külön ügyviselőket tartani [...].⁶⁰

Való igaz, hogy a brit–kínai szerződések híre szenzációt keltett Európában és az Egyesült Államokban is. Még javában zajlott az ópiumháború, amikor a sajtóban már azt lehetett olvasni, hogy

Az északamerikai sajtó irigykedve említi, hogy China partjaihoz közel angol hadihajók állanak, sőt egy new-yorki hirlap e' szavakra fakad: *England is sweeping Asia before her* (Angolhon magához sepi Ázsiát).⁶¹

A szerződéseket követően az Egyesült Államok, Franciaország, de még Belgium, Hollandia, Poroszország, Spanyolország és Portugália is elküldte követeit Kínába, hogy a britekéhez hasonló kedvezményeket és előjogokat szerezzenek. Az Egyesült Államok 10. elnöke, John Tyler (1790–1862) külön üzenettel fordult a kongresszushoz, amelyben maga szorgalmazta, hogy egy különmegbízott Kínába küldésével biztosítsák az amerikai érdekeket. Ez 1843 februárjában magyarul is olvasható volt:

[...] Az Anglia és China közötti békekötés – mond a' praesidens – az angol kereskedésnek meg nyitott kikötőkre vonatkozólag más nemzetek hajóinak sem bebocsátásáról sem kizárásáról nem szól. Ugy látszik tehát, minden nemzetnek, melly

⁵⁹ Fairbank 2008: 218–223; Gernet 2001: 411.

⁶⁰ *Jelenkor* 1844, 6. (január 21.): 36.

⁶¹ *PH* 1841, 20. (március 10.): 161.

Chinával kereskedési viszonyokba lépni kíván, a' szerződési jog fönhagyatott. [...] Végre a' praesidens azzal zárja be üzenetét: hogy még ugyan nem bizonyos, fog e Anglia követet tartani Pekingben: azonban szerződésileg ki van kötve, hogy a' diplomaticai forgalom China és Anglia között egyenlő lábra állittassék, és illy körülmények közt kétszeresen szükséges az egyesült statusok naponkint növekedő forgalmi érdekeire Chinában föl ügyelni, mi egy folytonosan Cantonban lakó éjszakamerikai biztos által történhet, melly fontos hivatalra azonban szükséges egy kitűnő értelmű és szilárd jellemű férfiút választani [...].⁶²

Az Egyesült Államok és Franciaország attól sem rettent vissza, hogy háborús fenyegetéssel adjanak nyomatékot szándékuknak. Kína végül kénytelen volt engedni, és az Egyesült Államokkal 1844. július 3-án aláírták a wangxiai szerződést.⁶³ Ez a szerződés számos olyan cikkelyt tartalmazott, amilyenek a brit–kínai szerződésekben nem szerepeltek. Ilyen volt például a partmenti hajózás joga előnyös feltételek mellett, vagy a szerződés tizenkét év múlva esedékes felülvizsgálata. A szerződéskötés ténye a magyar lapokban is olvasható volt,⁶⁴ de részletesebb tartalmi ismertetésével nem találkoztam.

„Az Anglia és China közötti béke rögtöni megkötötése villámcsapásként hatott Franciaországra.⁶⁵ Anglia zavarai megkevesedtek, Franciaországéi nőttön nőnek”⁶⁶ – volt olvasható 1842 decemberében. A franciáknak végül 1844 októberében, Whampoóban (a mai Huangpu 黃埔) sikerült tárgyalóasztalhoz ültetni a mandzsu kormányzat képviselőit, és október 24-én megkötötték a whampoi szerződést.⁶⁷ A franciák természetesen ugyanazokat a kiváltságokat követelték maguknak, mint Nagy-Britannia és az Egyesült Államok, de a francia megbízott, Théodore de Lagrené (1800–1862) saját elhatározásából, külön felhatalmazás nélkül úgy döntött, hogy Franciaország nemzetközi presztízsét azzal is emelni fogja, ha sikerül feloldatnia az 1724-ben bevezetett, a kereszténységre vonatkozó tilalmat is. A szerződésbe ugyan nem került be, de Daoguang császár 1846 februárjában

⁶² PH 1843, 221. (február 12.): 101.

⁶³ A szerződés neve angolul: *Treaty of Wanghia* (vagy: *Treaty of peace, amity, and commerce, between the United States of America and the Chinese Empire*); kínaiul: *Xangxia tiaoyue* (望廈條約).

⁶⁴ Pl. NU 1844, 87. (november 29.): 361.

⁶⁵ A francia–kínai szerződés tető alá hozásával megbízott kantonba delegált francia konzul, Ulysses Ratti-Menton (1799–1879) Qiyinghez intézett hivatalos levelének magyar fordítását lásd: „Chinai oklevelek. Ratti-Menton gróf francia consulnak a chinai császári főbiztoshoz intézett levele”. HK 1844, 12. (február 9.): 45–46.

⁶⁶ PH 1842, 201. (december 4.): 855.

⁶⁷ A szerződés neve franciául: *Traité de Huangpu*; kínaiul: *Huangpu tiaoyue* (黃埔條約).

rendeletet adott ki, amely törvényesítette a kereszténység szabad gyakorlását Kínában.⁶⁸ A francia–kínai szerződés aláírásáról először, majd négy hónappal később, 1845. február 18-án lehetett olvasni magyarul,⁶⁹ de egy héttel később már a szerződés pontokba szedett tartalmi ismertetése is megjelent:

1) Franciaország a vámokra vonatkozólag a kegyelt nemzetek közé soroltatik; 2) soha időszaki adóztatás alá a mennyország főura által nem vettetik; ügyviselőiséget állíthat, mint a hollandok, angol, dán, svéd és spanyolok alakítottak; 4) Tschang-tscheu-ban [Changzhou 常州] kereskedést űzhet, a spanyol korona jogainak fentartása mellett, melly e város felett kizáró szabadalommal bír; 5) kereskedői irodákat állíthat a hiameni [Xiamen], tschao-hingi [Zhaoxing 肇興] s ningpoi [Ningbo] kikötőkben; 6) általában mindazon vidékeken szabad kereskedést űzhet, mellyek a kegyelt nemzetek előtt tárva vannak.⁷⁰

A francia–kínai szerződés megkötésének már-már regényesen megírt beszámolója, „A’ francziak, mint vendégek a’ chinaiaknál” címen a *Hetilap*ban volt olvasható 1845 májusában.⁷¹ Egy terjedelmes, négy részes beszámoló, „A’ franczia küldöttség Chinában” címen pedig 1846. augusztus–szeptemberben jelent meg a *Hon és a Külföld* lapjain.⁷²

A Kínára kényszerített egyenlőtlen szerződések első körébe szokás még sorolni a Svédországgal 1847. március 20-án, Kantonban aláírt szerződést, valamint az Oroszországgal kötött úgynevezett kuldzsai szerződést, amelynek aláírására 1851. július 25-én került sor. Bár a svédekkel kötött szerződést a kínai fél soha nem ratifikálta, ennek ellenére hatvan évig érvénybe maradt. A kuldzsai szerződésben az oroszok a kereskedelmük számára ugyanazokat a jogokat biztosították, mint amiket a külföldi nemzetek korábban megszereztek.⁷³ A korabeli magyar sajtóban azonban ennek a két szerződésnek még az említésével sem találkoztam.

⁶⁸ Fairbank 2008: 224–227.

⁶⁹ *NU* 1845, 28. (február 18.): 112.

⁷⁰ *NU* 1845, 32. (február 25.): 128.

⁷¹ *HL* 1845, 15. (május 20.): 234–236.

⁷² [I.] *HK* 1846, 68. (augusztus 23.): 261–262; [II.] *Uo.* 69. (augusztus 27.): 265–268; 70. (augusztus 30.): 269–272; [III.] *Uo.* 71. (szeptember 3.): 273–276; [IV.] *Uo.* 72. (szeptember 6.): 277–280.

⁷³ Jefimov 1951: 45.

3. 6. „Kalmári haszonlesés” vagy „európai iparkodás” – a magyar nyelvű értékelések

A korabeli magyar sajtóban viszonylag kevés önálló elemzés és értékelés jelent meg a brit–kínai háborúval és az azt követő szerződésekkel kapcsolatban. A jellemzően szenvtelen, távolságtartó híradások valójában a brit angol narratíva interpretációi. Az újságolvasók számára a távoli háború nem tűnhetett sem túl drámainak, sem túl megrázónak, és mindezek mellett brit részről teljes mértékben igazságosnak és indokoltnak tetszett. A híradások hangvétele alapján joggal hihették, hogy a civilizációk összeclápaása zajlik, amely felosztásban természetesen mi, magyarok természetesen a britek képviselte civilizált európai oldalon állva vagyunk szemlélői mindennek. A korszak egyik legterjedelmesebb országismertetésének szerzője, Nagy-Baczoni Incze Mihály (1803–1881) 1841-ben, a *Nemzeti Társalkodó*ban megjelent nyolc fejezetre osztott írásában ekként mutatja be a kínaiakat, akik mintegy saját maguk hozták fejükre a bajt:

[...] mindenütt feltűnő vala a' khinai népnél a' tespedés' és helyt állás' káros 's életerő' hiányát bizonyító jelensége, miként tudománynak, művészetnek 's hasznos tanálmánynak legrégibb idők óta jutottak birtokába, de ezeket fejleszteni, közlekedés, mivel nemzetekkel öszveköttetés, kereskedés, 's eszmék' cseréje által nevelni, tökéletesíteni elmulasztván, több évszázak óta állanak a' míveltség' azon fokozatán, mellyen jelenleg szemléltetnek, és a' haladó kor a' világ' egykor legmíveltebb nemzetét a' félműveltségű nemzetek' sorában hagyta hátra.⁷⁴

A Kínára vonatkozó herderi megállapítás érvényességét magáévá tevő szerző a kínaiak háborúban tanúsított viselkedéséről pedig azt írja: „[e] háboru' folytán a' khinaiak kevés vitézséget, több gyengeséget, ármányt 's mivel nemzethez illetlen védőeszközökhöz folyamodást tüntetének ki.”⁷⁵

Sajnos nem állapítható meg egyértelműen annak a kiváló és értékelésében egyébként ritka kivételnek számító cikksorozatnak a szerzője, amely még ugyancsak a békekötés előtt, 1841-ben a *Hon és Külföld* első évfolyamának, egymást követő négy számának vezércikként jelent meg. Mivel „Az Ángolok versengése Chinával, 's az opiumkereskedés” című írást csak „Szerk.” aláírással jegyzik, azt feltételezem, hogy a szerző alighanem a lap első főszerkesztője, a történész Szilágyi Ferenc (1797–1876)

⁷⁴ Incze 1841: 189.

⁷⁵ Uo. 192.

lehet.⁷⁶ A szerző a háború okainak részletes és kimerítő tárgyalását, és a háború menetének ugyancsak alapos taglalását követően a következő értékelést adja:

[...] De erkölcsi szempontból e' háborut helyeselni nem lehet; annak igazságtalanságát, kalmári haszonleső érdekből származását még a' jobb érzésű Angolok sem tagadhatják. Mennyiben célra vezetők a' chinai kormánynak a' mákony bevitelét tiltó kemény rendszabásai, vizsgálni nem ide tartozik, de teljes jussa és szabadsága van, azt minden hatalmában álló eszközökkel gátolni, 's ha azon meg nem engedett, éppen azért kárhoztatást érdemlő kereskedést nagy mértékben űző, minden az ellen kiadott rendelésekkel vakmerőn szembeszökő Angolok tulajdonosi jogába bevágás történt is a' chinai igazgatás intézkedései által, ez valóban sokkal kisebb hiba, mint egy idegen birodalom törvényeinek kigúnyolása, azoknak erőszakosan ellenszegülés. De még ma is az utolsó, sokszor az igazság szavát elhallgattató ok, és erősség – az ágyu: az erő a' jog mértéke!⁷⁷

Hangvételében és stílusában jelentősen eltér a *Hon és Külföld* októberi két számában megjelent, „China elleni háború és annak világraszóló következményei” című írás, amely tökéletes ellentétje a korábban bemutatott elemzésnek.⁷⁸ Ennek ismeretlen szerzője a háborút újfent a nyugati civilizáció szükségszerű terjesztése során bekövetkező, átmenetileg kellemetlen eseményként írja le, hiszen, mint írja: „[k]étségen kívüli a' dologhoz értők előtt, hogy az opium alattomos bevitel nélkül is viadalra került volna a' dolog a' nyugoti státusok 's népek joga s Keleti Ázsiának kizáró, egyedül boldogító 's az emberi nem gyermekségéből férfi korba lépett rendszere közt”.⁷⁹ A szerző hangsúlyozza, hogy a nyugati civilizáltságot leginkább a kereszténység elterjedése fogja elhozni Kínában, s valójában ehhez nyitott kaput a háború. Az ismeretlen szerző az írása végén a Kínai Birodalom felbomlását (értsd teljes gyarmattá válását) vizionálja, amellyel kapcsolatban megállapítja:

[...] E' tekinteteket számláltuk a' Chinai birodalom felbomlását az újabb idő legnevezetesebb történetei közzé, nem csupán a' pusztá föld meghódítása tekintetéből,

⁷⁶ A cikksorozatot az irodalom jegyzékben is az ő neve alatt szerepeltetem, lásd [Szilágyi] 1841a. Ugyanitt olvasható a „China rövid ismertetése történeti tekintetben” című, két részes írás, amelyet szintén Szilágyi munkájának tulajdonítok, lásd [Szilágyi] 1841b.

⁷⁷ [Szilágyi] 1841 [IV]: 162–163.

⁷⁸ [I.] HK 1841, 80. (október 5.): 311–314; [II.] Uo. 81. (október 8.): 315–318.

⁷⁹ HK 1841 80. (október 5.): 312.

mely az által a' szürkület homályából kivétetik, s a' tudományok melegítő napsugárainak kitétetik, hanem, hogy főként azon roppant földtömeget egyszerre a lelki világ mozgalma is megragadja s az ázsiai tunya közönbösség az európai iparkodások által felélesztetik [...] A' Nagybritánia uralkodása China beltartományában nem csak státus értelemben fog a' világra hatni, hanem az egész földtekéjének lelki állapota megváltoztatását, s ujlását fogja eszközölni 's a' világ történetei lánczát egy új szemmel szaporítani.⁸⁰

A brit–kínai háború és a nankingi békeszerződés legteljesebb eseménytörténeti bemutatása a *Tudománrtárban* olvasható 1844-ben. Az Ujváry István (1796–1873) neve alatt megjelent, három részben közölt, „Az angolok és chinaiak közti küzdelmek...” című munka a berlini vezető katonai szakfolyóirat, a *Militär-Wochenblatt* 1843-ban megjelent írásának fordítása – a forráshasználat valószínűleg összefügg azzal, hogy Ujváry maga is katona volt, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején honvéd alezredesként szolgált –, ezért az események érdemi értékelésére, azok következményeire, várható hatásaira nem tér ki.⁸¹

Magyar nyelven hozzáférhető még egy érdekes kordokumentum, egy bizonyos Shu mandarin „emlékirata az angol–chinai háborúról és hona állapotjáról”, amelyet az a német protestáns misszionárius, Karl Gützlaff (1803–1851) fordított és tett közzé németül, aki a brit diplomaták tolmácsaként szolgált az ópiumháború idején.⁸² A magyarul öt részletben megjelent írás láttatni engedi a kínai nézőpontot is, amelyet természetesen Gützlaff a szöveget időről-időre megakasztva saját kommentárjaival lát el. A sokszor fájdalmas hangú kínai visszaemlékezést a szerzője optimista hangon fejezi be, azon reményének hangot adva, hogy Kína a nyugati agresszió miatt nem veszti el évezredek óta tartó vezető szerepét Ázsiában, és a változás lehetőség a birodalom megújulására:

A' régi dolgok már most elmúltak, azokat többé megtartani nem lehet, 's mivel mi most mint nemzet új pályát kezdünk, szükséges hogy ahoz derekasan 's ügyesen fogjunk, hanem akarunk hátra maradni. Korea, Cosinchina [Kokinkína] és Japán önkéntesen fogják példánkat követni, mert hisz mi vagyunk azon nép, melyre egész Keletázsia

⁸⁰ HK 1841 81. (október 8.): 318.

⁸¹ Ujváry 1844.

⁸² „Gützlaff levele és Sú mandarin emlékirata az angol–chinai háborúról és hona állapotjáról”. [I.] HK 1844, 62. (augusztus 2.): 245–247; [II.] Uo. 63. (augusztus 6.): 249–252; [III.] Uo. 64. (augusztus 9.): 253–256; [IV.] 65. (augusztus 13.): 257–259; [V.] Uo. 67. (augusztus 20.): 265–266.

bámulással vetette szemeit. Ha egyszer általunk a' kezdet megtétetik, úgy a' dolgok egész állása, mint én azt születésemtől találtam, rögtön meg fog változni.⁸³

Az 1840-es évek közvélekedésében általánossá vált az a nézet, hogy a brit kereskedőknek a kártékony és pusztító ópiummal való kereskedése morálisan ugyan elítélendő, de az ennek következményeként kirobbant, szerencsére nem túl drámai háborúság eredményeként a feudális bezárkózottságában a világ fejlettebb felétől el- és lemaradt Kína számára lehetőség nyílt a felzárkózásra. Ez a felzárkózás nem csupán a kereskedelmi, gazdasági és ipari, technológiai fejlődést jelenti, hanem a civilizációs előrelépését. Hiszen a nyugati világ ekkora saját civilizáltságának zálogát már nem csupán a kereszténységgel tudta meghatározni, de annak elengedhetetlen feltétele lett a gazdasági, ipari, társadalmi megújulásra és fejlődésre való igény és képesség. Így hát Nagy-Britannia és a Nyugat Kína számára csak kevéske áldozat árán tette lehetővé a felemelkedés lehetőségét. Szó sem volt, vagy csak elvétve esett szó az imperialista gyarmatosításról, a kizsákmányolásról. Az ópiumháború csak egy figyelmeztető lecke volt Kína számára, hogy ideje felébrednie. Ilyen általános közvélekedés mellett nem csoda, hogy Petőfi Sándor (1823–1849) az 1847 végén írt *Okatootáia* című versében az elmaradt Magyarország számára – ahová „[n]em lopózhatsz be [...] / a civilizáció” – példának állítja a Kínai Birodalmat, hiszen, mint mondja: „[...] már China is kezd / mendégélni csendesen [...]”.⁸⁴

3. 7. Konklúzió

Az első ópiumháború és az azt követő egyenlőtlen szerződések a kínai császári állam szuverenitásának mélyreható megrendülését jelentették, azonban eszmetörténeti szempontból ennél is jelentősebb az a fordulat, amely a kínai önképben, a világhoz való viszonyulásban, valamint a külső – többek között a magyar – recepcióban is megfigyelhetővé válik. A hosszú évszázadokon át önmagát a világ középpontjaként tételező és definiáló Kína fokozatosan olyan „civilizációs kihívással” szembesült, amely nemcsak katonai és gazdasági természetű volt, hanem a kulturális fölény képzetét is aláásta. A Nyugat (és a jelek szerint a magyar nyilvánosság) számára ez a konfliktus nem csupán egy távoli külpolitikai válságként jelent meg, hanem a „kínai világrend” megingásaként, amely egyúttal saját modernitástudatukat is megerősítette. A sajtóban megjelenő reflexiók gyakran értelmezték a történeteket afféle morális tanmeseként: a „bezárkózó”, „archaikus”

⁸³ HK 1844, 67. (augusztus 20.): 265.

⁸⁴ Martinkó 1982.

birodalom összeütközése a modernizációt képviselő, technikailag és politikailag fölényben lévő nyugati hatalmakkal nemcsak elkerülhetetlen, de jogos is volt. A nyilvánosság efféle értelmezései jól tükrözik a korszak Európa-centrikus gondolkodását, és egyúttal előrevetítik azt a diskurzív mezőt, amelyben a magyar Kína-kép a XIX. század második felében formálódni kezdett.

4. A Mennyei Királyság felemelkedése – a tajping-felkelés első szakasza (1850–1856)

Az 1850 és 1864 között lezajlott, a mandzsu Qing-ház uralta Kínai Birodalmat alapjaiban megrázó felkelésnek társadalmi, politikai és gazdasági előzményei a XIX. század elejéig nyúlnak vissza. Jacques Gernet azt javasolja, hogy akár egy „fél évszázad óta tartó lassú hanyatlás következményének” is tekinthetünk rá.¹ A Kína korai modern és modern kori történelmét összekapcsoló, eladdig soha nem látott humanitárius katasztrófa már előrevetítette a birodalom hagyományos rendjének, beleértve a császárság intézményének közelgő összeomlását. A robbanásszerű népességnövekedés, a gazdasági összeomlás elsősorban a legszegényebb néprétegeket sújtotta. A korrump és feladatát hatékonyan ellátni képtelen adminisztráció egy torz közigazgatási rendszer keretei között a nehézségek orvoslására még nagyobb terheket rótt a legszegényebbekre. 1843-tól a kormányzat visszavágta a hivatalnokok illetményét és megkurtította a tartományok költségvetését is. Vagyis a felkeléshullám okai között a társadalmi igazságtalanság óriási mértéke, az erodálódó birodalmi és helyi közigazgatás, a bürokrácia morális deficitje éppúgy hozzájárult a dinasztia válságához, mint a demográfiai krízis, a tömeges belső migráció, valamint a fokozódó vallási és etnikai konfliktusok. A háborúval kieroszakolt, a hagyományos kínai kulturális keretrendszerrel inkompatibilis újfajta külföldi diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok mindezen tényezők mellett katalizátorként hatottak.²

A bekövetkezett és egyre súlyosbodó gazdasági recesszió a dél-kínai tartományokban érezte leginkább a hatását. Nem véletlen hát, hogy épp itt pattant ki az a szikra, amely a kínai történelem leghosszabb és legtöbb halálos áldozatot követelő felkelésében csúcsosodott ki. Jól lehet, a fent említett társadalmi és gazdasági tényezők mindegyike fontos szerepet játszott a felkelés kirobbanásában, ám magának a mozgalomnak az arculatát különös módon mégis egyetlen ember személyes élettörténete, világnézete, mentális és pszichés állapota határozta meg. Ő volt Hong Xiuquan (洪秀全) (1814–1864), egyike azoknak a dél-kínai ifjaknak, akik elkeseredetten, reménytelenül és esélytelenül próbáltak érvényesülni a mandzsuk uralta országuk társadalmában.³

¹ Gernet 2001: 415.

² Fairbank (szerk.) 2008: 264.

³ Életrajza több helyen megtalálható, de a legteljesebb alighanem „A Qing-dinasztia történeti vázlata” (*Qing shi gao* 清史稿) című, nem hivatalos dinasztikus történeti mű 475. fejezetében (*juan* 卷) olvasható.

Hong Xiuquan Guangdong (廣東) tartományban, egy keményen dolgozó, hakka (*kejia* 客家) nemzetiségű⁴ család negyedik gyermekeként született 1814-ben. A társadalmi előrejutást jelentő hivatalnoki vizsgáin azonban rendre elbukott. Hiábavalónak tűnt a család anyagi áldozata, amit a fiuk iskoláztatásába fektettek, feleslegesnek bizonyult a sokévi fáradságos munka, amit Hong a konfuciánus klasszikusok magolásával töltött. Lelkileg összetörve tért vissza falujába egy protestáns misszionáriustól kapott keresztény röpiratokkal a kezében. Megbetegedett és feltehetően pszichotikus depresszióban szenvedett.⁵ Látomásokkal kísért rohamai között pedig a keresztény traktátusokat olvasta. Vízíóiban egy szakállas, aranyhajú férfi jelent meg előtte, akitől egy kardot kapott, valamint egy ifjút is rendelt mellé, aki megtanította neki, hogyan végezzen a gonosz szellemekkel. Hat éven át jelentkeztek a látomásai, míg végül az időközben falusi tanítóskodásból élő Hong rádöbben, hogy vízíóiban a keresztény Mennyei Atyát (Tianfu 天父), Jehovát (Yehehua 耶和華) és fiát, Jézust (Yesu 耶穌) látja. Jézust testvérbátyjának, „mennyei fivérének” (*tianxiong* 天兄) kezdte tekinteni, és így is hivatkozott rá, míg magát Isten (Shangdi 上帝) másodszülött, kisebbik fiának (*youzi* 幼子), Jézus öccsének (*youdi* 幼弟) tartotta.

A következő években Hong prédikációkba kezdett, a környék önjelölt vallási vezetőjévé vált. 1847-ben visszatért a nagyvárosba, Kantonba. Itt az Egyesült Államokbeli Déli Baptista Egyház misszionáriusa, Issachar Jacox Roberts (1802–1871) vezette kápolnában március és május között, három hónapon át a Bibliát tanulmányozta. Roberts azonban végül Hong vízíóra és különös kijelentéseire hivatkozva megtagadta, hogy megkeresztelje az ekkor krisztusi korba lépett fiatallembert.

Hazatérve tovább folytatta a prédikációit, és sikerein felbuzdulva megalakította az Istenhívők Társaságát (Bai Shangdi Hui 拜上帝會), amelyhez a következő három évben mintegy 10 000 (más források szerint 30 000) híve csatlakozott.⁶ A társaság tagjai leginkább a környékbeli hajósok, szállítómunkások, szénégetők, bányászok, katonaszökevények, útonállók és szegényparasztok soraiból verbuválódtak, de a hakkák és a Guangdong és, Guangxi (廣西) tartományokban élő bennszülött őslakosok közül is sokan csatlakoztak hozzá.⁷ Az „istenhívők”, akiket rövidesen a Hong prédikációinak

⁴ A hakka („vendég családok”) eredetileg nem nemzetiséget jelölt, hanem a 13. században, az Észak-Kínából menekült családokat, akik Guangdong, Jiangxi (江西) és Fujian (福建) tartományokban telepedtek le.

⁵ Westad 2020: 50.

⁶ Spence 1991: 171; Gernet 2001: 416.

⁷ Gernet 2001: 416.

központjában álló „Nagy Egyenlőség Mennyei Birodalma” (Taiping Tianguo 太平天國) kifejezés után csak tajpingokként emlegettek, Kelet-Guangxi tartományban egyesültek a mandzsuelles titkos társaságokkal, a Triádokkal (San He Hui 三合會).

A tényleges fegyveres felkelés a Guangxi tartomány keleti részében található Jintian (金田) nevű faluban robbant ki 1851. január 11-én. Innen indulva sikeres hadjáratot indítottak, és hamarosan elfoglalták a tartomány északi részén található Yong'an (永安) városát. A felkelők száma ekkor már meghaladta a 60 ezret.⁸ A tajpingok itt rakták le leendő utópisztikus államuk alapjait, és saját naptárat hirdetve új időszámítást kezdtek. Hong Xiuquan felvette a „mennyei király” (*tianwang* 天王) címet, leghűségesebb híveinek, bajtársainak pedig az égtájak szerinti királyi címet adományozott. Így lett Yang Xiuqing (楊秀清; 1823–1856) a „keleti király” (*dongwang* 東王), Wei Changhui (韋昌輝; 182?–1856) az „északi király” (*beiwang* 北王), Xiao Chaogui (蕭朝貴; 1820–1852) a „nyugati király” (*xiwang* 西王) és Feng Yunshan (馮雲山; 1815–1852) a „déli király” (*nanwang* 南王). Shi Dakai (石達開; 1831–1863) a „szárnykirály” (*yiwang* 翼王) címet kapta. Induláskor ők hatan alkották a tajpingok uralkodói elitjét, élén magával Hong Xiuquan-nel.

1852 tavaszán folytatták az előrenyomulást. Sikertelen kísérletet tettek Guangxi fővárosának, Guilinnak (桂林) a bevételeivel, de a tartomány északkeleti részét, valamint Hunan (湖南) tartomány délnyugati részét sikerült elfoglalniuk. Az igazi áttörésre 1852 decemberétől kerül sor, amikor a Jangce középső folyásának mentén fekvő gazdag városokat sikerült elfoglalniuk.

Anélkül, hogy biztosították volna a már elfoglalt területeket, tovább nyomultak észak felé, és márciusra elértek Nankinghoz (南京). Nanking, a „déli főváros” különösen fontos volt a tajpingok számára. Egyfajta hazafias jelképnek tekintették, hiszen a mongolokat kiűző kínai Ming-ház itt hozta létre első fővárosát. Nanking bevétele tehát szimbolikus, sőt szakrális jelentőségű volt az idegen mandzsuk ellen küzdő tajpingok számára. Március 19-én bevették a várost, ahova Hong koronával a fején, sárkánymintás köpenyt viselve, tizenhat ember cipelte aranyozott gyaloghintón vitette be magát.⁹ Ezzel az aktussal a minden bizonnyal Messiás-komplexusban szenvedő Hong alighanem „mennyei fivére” dicsőséges jeruzsálemi bevonulását eleveníthette fel, míg a tajpingok idáig vezető útja a zsidók egyiptomi kivonulását és a Szentföldre történő vándorlását idézte.

A tajpingok itt, Nankingban rendezték be Mennyei Királyságuk székhelyét, amelyet átneveznek „Mennyei Főváros”-nak (Tianjing 天京) és tizenegy éven át (1853–1864)

⁸ Spence 1991: 173.

⁹ Uo. 174.

tartották uralmuk alatt. Hong nem sokára a *de facto* hatalmat átadta egykori tanítványának, Yang Xiuqingnek, a keleti királynak. Ő csak írott rendeletek és parancsok útján kormányozott, valójában egyre inkább a mozgalom legfőbb ideológusának, szakrális vezetőjének a szerepét töltötte be.

Vannak olyan sinológus-történészek, akik Hong Xiuquan konfuciánus alpműveltségének és a keresztény katekizmusba gabalyodott pszichotikus vízióinak egyvelegén alapuló mozgalmat, majd államot a kínai kommunista mozgalom tényleges előképének tekintik.¹⁰ A tajpingok politikája papíron és sokszor a gyakorlatban is megdöbbentően radikális volt. Az életmód tekintetében szélsőséges aszkézist hirdettek, amely megkövetelte a nemek elkülönítését, tiltotta az alkohol- és ópiumfogyasztást, a prostitúciót, de még a táncot is. Vagyonukat – amelynek alapját az a több mint 18 millió *tael* ezüst jelentette,¹¹ amelyet felkelésük során zsákmányoltak – egy közös pénztárban tartották.¹² Új vizsgarendszert vezettek be, a vizsgák tárgyát pedig a Biblia-ismeret, valamint a Hong Xiuquan által írt teológiai írások alkották. A legfigyelemreméltóbb intézkedésük alighanem a földtörvény volt, amelyet Jonathan Spence a kínai történelem legutópisztikusabb, legátfogóbb és leginkább autoriter rendszerének nevez.¹³ Az alapja természetesen a minden rendelkezésüket átjáró egyenlőség elve volt. Hong Xiuquan „A mennyei uralkodóház földről szóló törvénye” (*Tianchao tianmu zhidu* 天朝田亩制度)¹⁴ című ediktumában ekként rendelkezett:

Az égalatti valamennyi földjét, az égalatti emberei együtt műveljék meg. Ha az adott helyen nem lenne elegendő (megművelhető föld), akkor telepedjete át máshová, ha ott sem lenne elegendő (a föld), költözzetek más vidékre. (...) Ha van földetek, műveljétek együtt; ha van élelmetek, közösen fogyasszátok el; ha van ruhátok, közösen hordjátok; ha van pénzetek, közösen költsétek. Sehol ne legyen

¹⁰ Blunden–Elvin 1995: 149.

¹¹ A *teal* angol súlymérték, amelyet főként Délkelet-Ázsiában használtak a brit gyarmati időkben, különösen ezüst, arany vagy ópium mérésére. A teal értéke területenként eltérő lehetett. A 19. századi Kínában egy teal általában kb. 37,5 gramm volt, és gyakran egyenértékűként használták a kínai *liang* (两) súlyegységgel.

¹² Spence 1991: 174.

¹³ Uo. 175.

¹⁴ Xia (szerk.) 2015: 196–199.

egyenlőtlenség, senki se éhezzen vagy fázzon. Minden férfi és nő, aki betöltötte a tizenhatodik életévét kapjon földet (...).¹⁵

A kínai történelemben már több ízben felbukkanó, eszményként megfogalmazott kis faluközösségek rendszere alkotta ideális társadalmat azonban a teokratikus kollektívizmusra építkező tajpingoknak sem sikerült megteremteni. Ennek egyik oka a vezetésben bekövetkezett válság volt, amely során 1856-ban Hong Xiuquan leszámolt a puccsra készülő Yang Xiuqinggel és követőivel. Ekkor ért véget a mozgalom felfelé ívelő szakasza, és vette kezdetét a lassú hanyatlás.

1856 azonban nem csupán emiatt tekinthető történelmi fordulópontnak. A tajpingoknak minden igyekezetük ellenére sem sikerült elnyerniük a nyugati rokonszenvet, és szövetségesekként az ügyük mellé állítani az imperialista hatalmakat. A tajpingok ennek eléréséhez lelkesen hivatkoztak a kereszténység jelentette közös ideológiai alap meglétére. A külföldiek, különösen a misszionáriusok kezdetben csakugyan izgatottan szemlélték a keresztény forradalmi erő szárba szökkenését, amely társadalmi reformokat ígért, valamint a hanyatló, de a nyugati értékkel, különösen a kereszténységgel szemben hajthatatlan, hanyatló mandzsu ház bukását ígérte. Azonban a Hong Xiuquan-féle kereszténység extremitásai miatt még a misszionáriusok lelkesedése is gyorsan alábbhagyott, nem beszélve a külföldiek egyéb képviselőiről, akik érdekeiket és bevételüket arra az ópium-kereskedelemre alapozták, amelynek fogyasztásával szemben a tajpingok drasztikus fellépést hirdettek.

A felkeléssel járó zavargások szerte az országban veszélyeztették, akadályozták, sőt el is lehetetlenítették a kereskedelmet. Épp ezért már a felkelés kezdetétől fogva a legtöbb tengerentúli ország készséggel nyújtott segítséget a felkelők ellen küzdő mandzsuknak, természetesen megfelelő ellenszolgáltatás fejében. A Mennyei Királyság területi határán fekvő Sanghaj fenyegetettsége miatt 1853-ban a britek tárgyalásokba kezdtek a tajping vezetéssel. A szerződéssel záródó tárgyalások során a britek, majd őket követve a franciák és az amerikaiak is ígéretet tettek semlegességükre annak fejében, ha a tajpingok biztosítják számukra az ópiumháborút lezáró szerződésekben rögzített jogaik maradéktalan és háborítatlan gyakorlását és érvényesítését. 1856-ban azonban a külföld hozzáállásában is változás következett be. A második ópiumháború (1856–1860) és annak

¹⁵ Saját fordítás. Az eredeti szöveg: 凡天下田，天下人同耕，此處不足，則遷彼處，彼處不足，則遷此處。[...] 有田同耕，有飯同食，有衣同穿，有錢同使，無處不均勻，無人不飽暖也。凡男婦，每一人自十六歲以尚受田[...]. Lásd Xia (szerk.) 2015: 196–197.

következményei végképp megpecsételték a Mennyei Királyság sorsát és tovább erodálták a mandzsu uralkodóház stabilitását.

4. 1. A felkelés küszöbén

A forradalom és szabadságharc, valamint a kiegyezés közötti legfontosabb és legjelentősebb hírlap, a *Pesti Napló* már indulása évétől, 1850-től a kor színvonalán elvárható professzionális módon írt és szerkesztett napilap arculatát mutatta. A viszonylag szerény, mindössze négy oldalas hírlap – amelyből a negyedik oldal jellemzően a hirdetésekkel tartalmazó kereskedelmi oldal volt – elsősorban a hazai és a Magyarországot szorosabban érintő hírekre, eseményekre fókuszált, de a harmadik oldalt a külföldi sajtószemle válogatása tette ki. A jellemzően bécsi, párizsi, londoni stb. lapok hírei között kezdetben elvéve ugyan, de már megjelennek a gyarmati – köztük távol-keleti – események hírei is. 1850 júniusában a párizsi *Journal des Débats* egyik, hongkongi hírlapok nyomán közreadott, hosszú tudósítása kapcsán megjegyzi: „[...] a khinai hírek nem olly érdekesek Parisban, mint Hong-Kongban, [...] Mi szinte olly véleményben levén, hogy a khinai hírek nálunk még annyi érdekléssel sem bírnak, mint Párisban: a francia lap által közölt kivonatok kivonatával ismertetjük csak meg olvasóinkat.”¹⁶ A hírlap szerkesztési elve szerint tehát a kínai hírek érthető módon nem voltak a magyar újságolvasó közvélemény számára különösebben jelentősek. Ennek ellenére, ami a lap szerkesztőinek magas fokú szakmai felkészültségét is bizonyítja, a legfontosabb kínai eseményekről mindig beszámoltak.

A tajping-felkelés kirobbanásának évében a legjelentősebb, nemzetközi hírértékkel is bíró eseménye Daoguang (道光) császár (ur. 1820–1850) február 25-én bekövetkezett halála és legidősebb fiának, Yizhu-nak (奕訢), aki Xianfeng (咸豐; ur. 1850–1861) néven, március 29-i történt trónra lépése számított. Erről a *PN* az utolsó oldalra szerkesztett háromsoros hírben számolt be május 21-én.¹⁷ A hírben tévesen az jelent meg, hogy a trónörökös ekkor mindössze tíz esztendő, holott valójában már tizennyolc volt.

Alig egy hónappal később, a már fentebb említett francia lap nyomán a császári ház által kiadott két hír is olvasható volt magyar fordításban. Az első az elhunyt császár nekrológja, a második pedig a trónra lépő új császár „szerencsés hirdetménye”, vagyis üdvözlése. S merthogy „[...]” miután t. olvasóink talán soha vagy csak igen régen

¹⁶ *PN* 1850, 88. (június 25.): [3].

¹⁷ *PN* 1850, 59. (május 21.): [4]. A hírben Daoguang neve Taou-Kwang, míg Xianfengé Sze-Hing formában olvasható.

olvashattak illy tartalmu khinai proclamatiot [...]”, a lap mindkét írást közölte, az elsőt teljes terjedelmében, a másodikat pedig részleteiben. Daoguang császár nekrológiájának érdemi részében ez áll:

A mi nagy és tiszta dynasziánk örökké élvezé az ég atyai vonzalmát. Alapját nagy őseink *Tai-tsu* [Taizu] és *Tai-tsung* [Taizong]¹⁸ veték meg hajdani időkben, s egész Khina alá volt vetve a császári ág elseje kormányának (*Schunchi* [Shunzhi 順治] volt első, 1644-ben). Többi őseink a *Szent* (Kang-hi [Kangxi 康熙], 1662.), a *Halhatatlan* (Yungching [Yongzheng 雍正], 1723.), a *Kitünő* (Kienlong [Qianlong 乾隆], 1736.), és az *Emberies* (Kiaking [Jiaqing 嘉慶], 1796.) versenyeztek mindegyikük elődeikkel erényben, s mindegyük befolyást gyakoroltak az emberek ujjászületésére, öregbitvén dicsőségét a birodalomnak, s növelvén harmoniáját minden részeinek; és az elhunyt császár a mi apánk, a ma eltávozott, azon 30 év alatt, hogy tartotta a kormányzás gyepölőjét, mindig ruhában ült (azaz dolgozott) későig, csak dél elmulta után evett, fáradságosan folytatván a kormányzás tökéletesítését. Kitünő érdeme, miniszterei magokviselete által az udvar tiszteletet parancsolt. Irgalmasságának kincsei birodalma minden részeire kiáradtak olyannyira, hogy béke uralkodott innen és túl a határokon, s a fekete hajú nemzet boldogságot élvezett.

Illy helyzetben remélhető volt, mikint az ő dicsőséges évei még hosszú időre kiterjednek, s hogy az ég áldásai még sok éven át kiáradandnak rá; azonban az első hold 14. napjának délutánján, miután minket örökösévé választott volna, elrepült az égi körök felé szárnyain a nagy sárkánynak, s a szellemi hajó terhe a mi érdemetlen személyünkre szállt által.

Midőn mi elégtelenségünkre gondolunk, mély volt aggodalmunk a felett, hogy nem leendünk képesek betölteni feladatunkat, mindaddig, míg visszaemlékezvén a szentektől ránk hagyományozott tanácsokra, s ő felsége az atyánk által ránk parancsolt kötelességre, s érezvén végre, miszerint a ránk bizott trón nem maradhatta üresen, elhallgattattuk a fájdalmat, mellyet olly mélyen érezünk, s jónak tartottuk engedelmeskedni az adott parancsnak. Következőleg az első hold 26. napján hirül fogjuk adni ünnepélyesen trónraléptünket az égnek, a földnek, őseinknek, az égi és földi szellemeknek, a föld és gabona isteneinek.

Hogy a legközelebbi év legyen Hien-Fung [Xianfeng] (az általános bőség) első éve [...]”¹⁹

¹⁸ A Taizu (太祖), vagyis „Hatalmas (alapító) ősatya” nem más, mint a mandzsu Qing-ház alapító őse, Nurhacsi (1559–1626), Taizong (太宗), vagyis „Hatalmas ős” pedig Hong Taiji (皇太極; 1592–1643).

¹⁹ PN 1850, 88. (június 25.): [3].

Habár nem eredeti kínai forrásból, hanem közvetítő nyelven (francián) keresztül, de mégiscsak egy kínai szöveg olvasható itt magyarul, ami így a magyar fordításban olvasható kínai nyelvű politikai tárgyú írások igazán érdekes és értékes darabja.

A következő néhány hónapban szinte egyáltalán nem kerülnek említésre kínai események. Kína kapcsán a sajtó figyelmét felkeltő színes hírek egyike az új császár állítólagos levele Viktória királynőhöz, amelyben Kínába invitálja és kereskedésre biztatja a külföldieket.²⁰ Az olyan sorokat is olvasva, mint pl. „[m]egparancsoltam, hogy fiaid többé ne neveztessenek vörös barbároknak s hogy népeim többé ne okozzanak nekik félelmet [...]” egészen nyilvánvalóvá teszik a levél szórakoztatás céljából írt koholmány jellegét. A levél ismeretlen szerzője feltehetően a Qianlong császár által III. Györgynek írt, „reszkess, engedelmeskedj és ne kövess el tiszteletlenséget” (*lin zu wu hu* 凜遵毋忽) zárású levél ellentétjének szánta, amelyben az új császár Európa barátjaként vendégszerető és a nyugati civilizációra nyitott Kínát ígér. A levelet a *PN* saját közlése szerint a *Gazetta di Milano* című olasz lap nyomán közli, de a tréfás írás eredetileg az *Il Diavoletto* című satirikus politikai napilap 1850. július 24-i számában jelent meg.²¹

Említésre méltó kínai események hiányában a sajtóban Kínával kapcsolatban jelentős hírverést kap a német protestáns misszionárius, Karl Friedrich August Gützlaff – vagy ahogyan a korabeli magyar sajtóban emlegették: Gützlaff Károly – magyarországi látogatása és az augusztus 31-én, a Magyar Tudományos Akadémián tartott előadása. Az ekkor már több mint két évtizede Thaiföldön, Koreában és Kínában missziós tevékenységet folytató tudós Kínáról tartott előadásának legnagyobb visszhangot kiváltó része az volt, amikor arról értekezett, hogy

[...] a chinai határok szomszédságában él egy harcos, bátor népfaj, melynek nyelvét a chinaiak nem értik [...]. E népnél meggyökerezett hit az, hogy az ő eleik régesrégén kivándoroltak azon földről, melyen ők laknak, s hogy ha ők is kivándorolnak egykor, mihez reményők van, az egész világ mozgásba, rengésbe fog általok jöni. [...] e hős nép, mely még most is örökös harczban van, a hunnok maradéka vagy rokona.²²

Gützlaff akadémia előadásáról a *Magyar Akadémiai Értesítő* is beszámolt, amelyből még több részlet derül ki erről a titokzatos népről:

²⁰ *PN* 1850, 138. (augusztus 26.): [3].

²¹ *Il Diavoletto* 1850, No. 203. (július 24.): 810.

²² *PN* 1850, 144. (szeptember 2.): [3.]; *PN* 1850, 148. (szeptember 6.): [3].

[...] a' dzungár [dzsungár] népről 's a' Kokonoor [Kukunor; kínaiul: Qinghai 青海] körüli mongolokról is szólt, kiknek nyelve ismeretlen ugyan előtte, de összeköttetésbe fogja juttatni az academiát egy, e' nyelvben jártas, sőt erről szótárt is készített missionariussal, kinek közlései után a' dzungár nyelvről ítélet hozathatik. E' nép iránt előadó különös érdeklődéssel viseltetik, mert, úgymond, külső hasonlat és saját népregéi után ő e' vitéz 's a' kínai birodalmat most is még gyakran rettegtető bár tőle külsőleg függő, népben a' régi húnok' utódait 's a' magyarok' testvéreit sejt; 's ezért egy arra immár megnyert magyart viszen magával, ki nyelvöket megtanulván, képes leszen azon szónokolni 's arról egykor összehasonlító ismertetést adni hazájának.²³

Szeptemberben egy rövid hír olvasható arról, hogy a makaói kormányzó meggyilkolása miatt „[a]z új chinai kormányzó *Pedro Alexander* már *Don Joao* hadhajóval (84 ágyúval) és II. *Donna Isabella* fregattal *Macaoba* vitorlázott, és *Canton* előtt akar megjelenni.”²⁴ A hírből nem derül ki, hogy Makaó kormányzóját, João Maria Ferreira do Amaralt (1803–1849), még 1849. augusztus 22-én gyilkolták meg. A hírben említett új kormányzó, a korábban Angola kormányzójaként tevékenykedő Pedro Alexandrino da Cunha (1801–1850) mindössze 1850. május 30-tól július 7-ig töltötte be Makaó kormányzói tisztségét, mivel kolerában elhunyt.

4. 2. „Egy bekövetkezendő katastropha nem valószínűtlen”

A tajping-felkeléshez vezető közvetlen eseményekről először október legvégén jelenik meg híradás. Az *Overland China Mail* augusztus 24. számában közöltek alapján a hír egy különös próféciát ad közre, amely szerint „[...] a köz elégtelenség, és a reform utáni kiáltás erős hangja; a socialismus alapelvei sebes lépéssel haladnak, és feljö a nap, mellyen a polgárháború a császárságot halomra dönti [...],”²⁵ Ennek pontos időpontját is tudni vélük, ami 1851. február 7. A szenzációkeltésre alkalmas prófécia kétes hírértékét leszámítva azonban igazán figyelemre méltó az aktuális kínai politikai állapotokat bemutató leírás:

[...] már hónapok előtt tudva volt, hogy a több tartományokban fenálló klubbok által, mellyek szervezetők, s elveikben az europai illy társulatokkal kitünőleg hasonlítanak – a

²³ *Magyar Akadémiai Értesítő* 1850, 10. sz.: 87–88.

²⁴ *PN* 1850, 148. (szeptember 6.): [4].

²⁵ *PN* 1850, 195. (október 31.): [3].

tatár császár ellen lázadás tervezetett; a tagok, úgy mondják, egy szörnyű esküvel kötelezék le magukat élet-, halálra harcolni a *Tsing* [Qing] család ellen, és nem akarnak nyugodni, míg nem egy benszülött chinai, vagy keresztény a trónra nem emeltetik. Mindez igen regényesen hangzott, de valóság lett belőle. *Kwang-Si* [Guangxi] tartományban egy 2000 főnyi zendülő *Ho* kerület fővárosát, mely a *Canton* folyó hajókázható ágánál fekszik, s kereskedéséről nevezetes, megszállták, és még *Kwang-tungig* [Guangdong], 100 angol mértföldnyire *Canton*-tól előre nyomultak. A lázadók főnöke *Li-ting-pang* [Li Dingbang], azon nevet bitorolta magának, mellyel csak a legfőbb tatár vezérek élnek, s zászlóján ezen fölirást viseli: „Az égtől küldetett a *Tsing*-eket (a mai mandschukat) kiirtani, és *Ming*-eket (a chinaikat) ismét visszaállítani.” [...] A tartományban sok független néptörzs van, mellyek a mostani dynastiának soha sem hódoltak, s fölkelésük már tavaly nagy aggodalmat okozott, s tetemes hadi készületre nyújtott alkalmat. [...]²⁶

Ennek, a nemzetközi sajtót szeptemberben és októberben bejárt hírnek az általam kiemelt és idézett részletének eredeti forrása az angol sinológus és diplomata, Thomas Taylor Meadows (1815–1868) 1850. augusztus 23-án kelt, a brit konzulnak címzett jelentése.²⁷ Meadows egyébiránt az 1856-ban megjelent, *The Chinese and their Rebellions* című könyvében adta közre a tajping-felkelés első felében személyesen is átélt tapasztalatait.²⁸

A szövegrészletben említett *Li-ting-pang*ról nem lehet biztosat tudni, de feltehetően azonos azzal a *Li Dingbang* (李定邦) lázadóval, akinek a neve felbukkan *Huang Shizhong* (黃世仲; 1872–1913) „*Hong Xiuquan regényes élete*” (*Hong Xiuquan yanyi* 洪秀全演義) című, 1905 körül írt regényének 33. fejezetében. Más érdemleges forrás vele kapcsolatban nem található, a neve nem szerepel „*A Qing-dinasztia történeti vázlatá*”-ban sem.

Az ekkor még csak tolmácsként tevékenykedő Meadows eredeti jelentése tartalmazza azt a címet is, amellyel a szöveg szerint „csak a legfőbb tatár vezérek élnek”. Ez ott „*Tseang-keuen*” formában szerepel, ami nem más, mint a ’hadvezér’, ’tábornok’ jelentésű *jiangjun* (將軍) kifejezés, abban az angol átírásban, amelyet Morrison is használ az 1815-ös kínai–angol szótárában.

Az első híradás, amely már ténylegesen a később tajping-felkelés néven a történelemkönyvekbe került zavargások eseményeiről tudósít, december közepén jelent meg. Ebben a lázadás vezetőjeként ismét *Li Dingbang*ot nevezik meg:

²⁶ PN 1850, 195. (október 31.): [3].

²⁷ Clarke–Gregory 2022: 5.

²⁸ Meadows 1856.

[...] a lázadás a khinai birod.[alom] déli részében tetemesen halad. A lázadók már 50,000-nyi hadseregekkel rendelkeznek. A császári csapatokat több csatában megverték, és Kantonhoz 100 ang. mföldre közeledtek. *Liting-Pang* [Li Dingbang] nevű főnökük az „ég küldöttje” nevet vevé föl, hogy az uralkodó dynasziát kiirtsa. Nagy fénynyel veszi magát körül, nemrég *Kung-mai* várost vette be, és a lakosokra 20,000 tael adót vetett. Sok előkelő férfi esett volna el a harcban, a tartomány igazgatója, valamint *Wu-schai*, első tisztviselője is, kétségbeesésből öngyilkosokká lettek.²⁹

Miközben Kínában Hong Xiuquan már 1851. január 11-én felvette a „mennyei király” (*tianwang* 天王) címet és hivatalosan is kikiáltotta a „Nagy Egyenlőség Mennyei Birodalmát”, a felkelő csapatok pedig fokozatosan elfoglalták Guangxi tartomány északi részeit is, a magyar sajtó február közepéig szinte egyáltalán nem foglalkozott a kínai eseményekkel. Feltehetően csak az ópiumháború idejéről ismertté vált Lin Zexu még 1850. november 22-én bekövetkezett halálának híre az oka, hogy februárban ez az egyetlen rövid hír megjelenhetett a felkelésről: „Chinának Kwangsi tartományában a lázadás még nem egészen nyomatott el; mondják, miszerint nagyszámú katonaság indult volna ki a felkelők ellen. A híres Lin [Zexu] néhány napi távolságra halt meg a csatától.”³⁰

A kínai események ekkor majd háromhónapnyi késéssel érkeznek Magyarországra. Márciusban és áprilisban sem tudható semmi részlet. A katolikus hetilapban, a *Religióban* ekkor jelenik meg az első rövid, egymondatos híradás a felkelésről: „Chinában nagy mozgalom uralkodik, mellynek célja nem más, mint az uralkodó dynastiának megdöntése”.³¹

Kínával kapcsolatban a legjelentősebb hír áprilisban, hogy a londoni Nagy Ipari Kiállításra Kínából érkezett „legbecsesebb küldemények többnyire széttöredezve s elromolva érkeztek meg.”³² Az elkövetkezendő hónapokban is sokkal érdekesebbnek bizonyul Kína részvétele a londoni kiállításon, mint a felkelés eseményei. A zavargások szűnni nem akarását említő, egy-kétmondatos hírnél több nem olvasható szeptemberig, azonban a lap augusztusban terjedelmes beszámolót közöl a kínai termékek londoni szerepléséről. A cikk írója nem kevés malíciával tesz említést arról, hogy „[...] China

²⁹ *PN* 1850, 231. (december 13.): [4].

³⁰ *PN* 1851, 282. (február 15.): [1].

³¹ *Religio* 1851, 46. (április 17.): 376.

³² *PN* 1851, 329. (április 12.): [4].

haragszik Angliára, és erre elég oka van; azt is mondják, hogy China semmit sem küldött volna a kristálypalotába, s mindaz, mi neve alatt ott találtatik, vagy akarata ellen jött volna ide, vagy pedig összeszedetett a londoni boltokból s úgy állíttatott ki, csupán diplomatikai figyelemből. [...]”³³

1851 decemberéig csak annyi olvasható, hogy „Chinában a forradalom rettenetes erőt fejt ki.”³⁴ Végre december 1-én egy Hongkongból származó, szeptember 29-i hírt közöl a *PN*, amelyben a császár elleni merényletkísérletről és az azt követő megtorlásokról számol be a lap utolsó oldalán.³⁵ December 19-én arról olvashatunk, hogy a „mennyei birodalom örökösének küzdenie kell” a tengeri kalózokkal és a Guangxi és Guangdong tartományokban dúló felkelők ellen, valamint az udvarában megbúvó lázadókkal is.³⁶

1852-től a kínai események elvértve felbukkanó hírei a „Keletindia és China” című, jellemzően a lap harmadik vagy negyedik oldalára szerkesztett rovatban olvashatók. Legtöbbször azonban csak a rovatcímbe szerepel Kína, mert az általában félhasábos rovatban zömmel indiai, burmai, sziámi, szingapúri hírek jelennek meg. Már januárban felröppen a híre, hogy a felkelők megdöntötték a mandzsu Qing-dinasztiát, de ezt gyorsan cáfolják is.³⁷

Áprilisban hír jelenik meg Carl Wilhelm Engelbrecht von Pustau (1820–1879) – akit a lapban tévesen Pustan Vilmosnak neveznek – Ausztria kantoni konzullá történő kinevezéséről.³⁸

1852 áprilisában a tajping felkelők, miután súlyos vereséget mértek a császári csapatokra, támadást indítottak Hunan tartomány fővárosa, Changsha (長沙) ellen. A város ostroma eredménytelenül zárult, a harcok során elesett a déli király címet viselő Feng Yunshan is.³⁹ A hírekben azonban nyoma sincs ezeknek a katonai műveleteknek. Nem csak a felkelés menete, de annak célja, sőt a felkelők pontos kiléte kapcsán is bizonytalan a nemzetközi sajtó, s így a közvélemény. Június végén a „[a] chinai forradalom sorsát még folyvást rejtélyes homály fedi.”⁴⁰

Miután hosszú hónapokig csak annyi derült ki, hogy az európai, illetve magyar nagyközönség számára nehezen értelmezhető és átlátható földrajzi környezetben a felkelés

³³ *PN* 1851, 438. (augusztus 25.): [1–2].

³⁴ *PN* 1851, 458. (szeptember 18.): [3].

³⁵ *PN* 1851, 520. (december 1.): [4].

³⁶ *PN* 1851, 535. (december 19.): [4].

³⁷ *PN* 1852, 556. (január 16.): [4].

³⁸ *PN* 1852, 633. (április 19.): [3].

³⁹ Fairbank (szerk.) 2008: 274.

⁴⁰ *PN* 1852, 685. (június 22.): [4].

váltakozó katonai sikerekkel folyamatosan zajlik, mintha a sajtó is megelégette volna a hírekre várakozás tétlenségét. Augusztus 3-án a következő írás jelent meg, mintegy összefoglalásaként a harmadik éve zajló felkelésnek:

[...] Még egyetlen tudósítás sem ismertetett meg bennünket kellőleg e fölkelés eredete, jelleme, fontossága és céljával. [...] A forrongás már három év óta tart, kezdetét vette kouangsi [Guangxi] tartományban a miao-tsek [*miaozi* 苗子] – a hegységbe visszahúzódott – chinaiak által, kik a Ming-dynastiának leáldozta, azaz majdnem három század óta folytonosan vonakodtak hódolni, s a Mandschuh-császár mostani dynastiájának adót fizetni. Hegyeik közt elsánczolva, honnét kiűzni őket soha sem sikerült, mindig élt bennök a remény és szándék, hogy a régi császári nemzetséget ismét vissza fogják helyezni. Miután számos ütközetek, megrohanások és apró csatákban sok mandarint és néhány ezer katonát leöltek, nemcsak azon egész tartományt elfoglalták, mely a császártól az engedelmisséget megtagadta, hanem már Ho-Nan [Henan] egy részének is uraivá lettek. [...] Miután a chinai népek óhajta, saját nemzetükbeli fejedelmet ültetni trónra, majdnem általános, ennélfogvást egy bekövetkezendő katastrophá nem valószínűtlen. [...] A hivatalnokok a császárhoz intézett tudósításaikban jelentik, hogy valamennyi sekták Chinában, jelesül azok, melyek a lélekvándorlást hiszik, eskü által szövöztek a mostani dynastia ellen, kötelezván magukat közösen működni azokkal, kik fölkelnek, s a koronát egy chinai származásu herczegnek adni fogják. Ezen jelentés folytán a császár legsúlyosabb büntetések terhe alatt megparancsolta a mandarinoknak, hogy mindezen sektákat irtsák ki s csupán Konfuczius követői iránt legyenek kimélettel. [...] E borzasztó convulsiók közepett a katolikus vallás nagyobb üldöztetést tapasztal, mint bármikor. A fölkelés előlépései csak méginkább növelik a császár aggodalmait, s hajlandóvá teszik őt minden a keresztények ellen terjesztett rágalmaknak föltétlen hitelt adni. [...] ⁴¹

A kínai események hírszegénységének oka, hogy a Kínában tartózkodó külföldiek szinte kizárólag a számukra engedélyezett öt kikötővárosban tartózkodtak, ahol egyelőre nem éreztette hatását a felkelés. A korábban megszokott mederben zajlott az élet és a kereskedelem. A felkelés sújtotta területek Kína azon belső régiói voltak, ahová az európaiak és amerikaiak közül csak a katolikus és protestáns misszionáriusok jutottak el. Az elvétve kiszivárgó hírek jelentős része is tőlük származott. Jellemzően még mindig legalább két hónapra volt szükség, hogy egy-egy sokszor bizonytalan eredetű és

⁴¹ PN 1852, 720. (augusztus 3.): [3].

megbízhatatlan hitelességű hír megjelenjen a sajtóban. Miközben a felkelők fokozatosan északra nyomulva az év végére elérték a Jangce vidékét, különösebb konkrétumok nélküli rövid hírek jelentek meg, amelyek leginkább az addig ismert információkra alapozott találgatásokat jelentettek:

A július 23-áig terjedő tudósítások Chinából igen fontosak. A tatár dynastia ügye rossz lábon áll, s közel végét jósolgatják. Napjai, úgy látszik, meg vannak számlálva [...] nem lévén pénze, hogy a harcot a pártütőkkel kiállhatná, minden alkalommal megveretik, s nem talál sehol rokonszenvre, mely számára a trónt biztosíthatná. [...] ⁴²

Az 1853-as katonai sikerek megerősítik a felkelők helyzetét. Az év elején, januárban elfoglalták Wuchangot (武昌, ti. a mai Wuhan 武漢), majd februárban Anhui (安徽) tartomány fővárosát, Anqinget (安慶) is, és tovább nyomultak a szimbolikus jelentőséggel bíró Déli Főváros, Nanking (南京) felé. ⁴³ Nanking volt ugyanis a mongol dinasztiát megdöntő kínai Ming-ház első fővárosa, így az idegen mandzsuk ellen küzdő tajpingoknak Nanking elfoglalása rendkívüli jelentőséggel bírt. Március 19-én a városfal felrobbantásával bejutottak a városba, és elfoglalták azt. Nanking lett a Tajping Birodalom fővárosa.

4. 3. A kínai puritánok „sok zsidó elemmel”

Az 1853-as év a forradalom külföldi értelmezésében, megértésében is fordulópontot jelentett. Az év elején ugyan továbbra is konkrétumok nélküli hírekben csak olyasmik voltak olvashatók, hogy „[a] fölkelés Chinában folyást terjedez”, ⁴⁴ „Chinában a forradalom napról napra hatalmasabbá válik” ⁴⁵, de május végén végre a nevükön nevezik a felkelőket:

[...] Az angol-chinai hírlapok közül e felhívást, valamint Kvo tábornok fővezérét is, melyet ez már az új Thae-Ping [Tajping] dynastia első éve harmadik havának hatodik napján bocsát ki, s melyben a Tsing [Qing] ház bűneit felsorolva, a mandarinok fejére dijjakat tesz. Egy harmadik proclamáció végre a felkelők politikai hitvallását tartalmazza, s alkalmasint Gützlaff chinai uniójának egy tagjától származik, mert

⁴² PN 1852, 764. (szepember 25.): [3].

⁴³ Fairbank (szerk.) 2008: 275.

⁴⁴ PN 1853, 917. (március 31.): [3].

⁴⁵ PN 1853, 923. (április 8.): [3].

gyakori hivatkozás van benne a biblia szavaira, s a chinai lakosok figyelmeztetnek arra, hogy közöttük temérdek tagja van a Triad-társaságnak, mely a mostani tatár dynastia kiirtására megesküdt. E kiáltvány alá szinte a Thae-Ping ház egy főtábornoka: Yang van írva. [...]⁴⁶

A hír, mint olvastuk Gützlaff, a protestáns misszionárius társaságából érkezett, akitől a magyarok az elmúlt években azt várták, hogy további hírt adjon, vagy bizonyosságul szolgáljon a Kínában maradt őseikről, akiket akadémia beszédében említett. S bár „Thae-Ping” formában írva nevet kaptak a felkelők, sőt az is kiderült, hogy a titkos társaságok, a triádok tagjai is szép számban találhatók a soraikban, és az egyik fővezérük, a király címet viselő Yang Xiuqing (楊秀清; 1821–1856) családneve is ismertté vált, májusban még nem volt ismert, hogy márciusban a tajpingok elfoglalták és fővárosuknak megtették Nanjingot. Már „telegráfi tudósítások” formájában, június közepén érkezik a hír: „Chinából igen aggasztó hírek érkeztek. Nangkingot és Kiangfor-t [ti. Jiangsu] a fölkelők elfoglalták. Shanghai majdnem egészen elhagyatva áll.”⁴⁷

Egy hetilaptól, nem várható el az a törekvés, hogy naprakész hírekkel szolgáljon. A katolikus hetilap, a *Religio* azonban több szempontból érdekes forrás a kor kínai eseményeinek magyar visszhangja kapcsán. Mivel „hivatalból” szemlézték azt a nemzetközi katolikus sajtót, amelyet sok esetben az egyház Kínában tevékenykedő misszionáriusai láttak el olyan hírekkel, amelyekhez a nemzetközi sajtóból más nem fért hozzá. Mindemellett a térítő tevékenységben „konkurens” protestáns hírekre is előszeretettel reagálnak nem riadva vissza akár azok gúnyos hangvételű kritikájától sem. A kor sajtóját vizsgálva azt lehet megállapítani, hogy a protestáns misszionáriusok gyakrabban és megbízhatóbb hírekkel szolgáltak, mint a katolikusok. Ennek illusztrálásaképpen nézzünk meg egy 1853 májusában megjelent híradást a *Religió*ból. Az írás eredetileg az angol *Standard* április 28-számában jelent meg, és annak a Jacox Robertsnek a levele, akinél Hong Xiuquan hónapokig teológiai tanulmányokat folytatott, és aki végül megtagadta a zavaros fiatalember megkeresztelését.

Amint érzésemre esett, írja egy barátjának, a lázadás főnöke Hong-Hong-ban [Hongkong] tartózkodik, s Hungam Saw-Chuen-nek [Hong Xiuquan] neveztetik. Mintegy öt vagy hat év előtt jött Cantonba, hol több hónapokon át a kereszténységet

⁴⁶ PN 1853, 960. (május 24.): [2].

⁴⁷ PN 1853, 981. (június 18.): [3].

tanulmányozta. Ahelyett, hogy a lázadás zászlaját a kormány fölforgatására tűzte volna ki, úgy látszik inkább, a vallási szabadság mellett harcol, s a bálványozást akarja megszüntetni. Külseje semmi rendkívülit nem mutat, termete öt láb és öt hüvelyknyi; különben jó erőben van; arcza kerek, vonásai rendesek; szép ember, középkorban levő és ildomos. Itten lakása alatt a szentírás tanulmányozására adta magát, s magaviselete feddhetetlen volt. Keresztelkedni kívánt, de mielőtt tökéletesen meggyőződött volna, hogy a keresztséget fölveheti, Kwangsiba utazott el. Első látogatása óta, melyet nálunk tőn, némi versezeteket s egyéb dolgozatokat hozott magával a keresztény vallásról, mellyek tartalmát, mikint mondá, először egy értekezésből merité, melly a Cantonban tartott vizsgálatok alkalmával adatott föl neki, azután pedig egy betegsége alatti titkos látásból, melly a szent könyvekből meritett tudományát megerősíti. Azért hisz ő az igaz Istenben, s azért jött különösen Cantonba, hogy itt tökéletesebben tanulja ismerni szóbeli oktatás által az Istennek akaratát. Amint hallom, körülbelül százezer ember gyülekezett össze e főnök körül, ki a nép által igen szerettetik, s ki a nép iránt a legjobb érzelmekkel viseltetik.⁴⁸

Annak illusztrálására, hogy a katolikusok a kínai politikai eseményeket is felhasználva miként kritizálják, támadják az elmúlt évtizedekben a térítésben sikeresebb protestáns társaikat, nézzük meg a Roberts leveléhez fűzött kommentárt is:

[...] Mi Robert urnak levelét illeti, az abban foglalt részletek, mellyekről méltán kételkedni lehet, azt gyaníttatják velünk, hogy az angol és amerikai protestánsok Chinának kikötőiben titkos egyetértésben állanak a lázadókkal, s innen magyarázhatók a chinai kormány által a keresztények ellen emelt vádak, melly őket a lázadás élesztőinek és bűntársainak tekinti. A catholicus missionariusok mindig tiltakoztak ezen vádak ellen; bebizonyíták, hogy nyájaikat a legnagyobb gonddal tartják vissza minden politikai mozgalmak és fondorlatoktól. Azonban azt sem nehéz belátni, hogy a chinaiak keresztények és keresztények közt különbséget tenni nem akarnak, s hogy ők a catholicusokat is felelősekké teszik a protestánsok fondorkodása és magaviseletéről. Eme vádak voltak egyik oka vagy legalább ürügye az utóbbi üldözéseknek.⁴⁹

Meglehetősen súlyos vádak ezek, és javarészt alaptalanok is. Hiszen a mandzsu kormány keresztényellenessége már a felkelés előtt nyilvánvaló volt, és akár drasztikus atrocitásokhoz is vezetett.

⁴⁸ *Religio* 1853, 58. (május 19.): 464.

⁴⁹ *Religio* 1853, 58. (május 19.): 464.

Áprilisban a hírujságok az új értesülések birtokában érdeklődve kezdik elemezgetni a felkelés ideológiai alapjait és hátterét. A kereszténységhez bizonytalan formában kötődő tajpingok társadalmi rendszerének és hitéletének az alábbi igen érdekes elemzése olvasható augusztus végén:

A chinai forradalomról érkezett érdekes tudósítások egészben véve az előbbi híreket igazolják. A rebellisek, kiket a missionariusok szeretnek a skót puritánusokhoz hasonlítani, hivatva gondolják magukat valamennyi mandsunak, férfinak, nőnek és gyermeknek kiirtására, ennél fogva az angolok nekik az ó szövetség helyett az ujnak olvasását ajánlják. Főnökük, a világbéke fejedelme, 36 nővel él; a fiatal China hierarchiájának többi tagjai aránylag lefokozott többnejűséget gyakorolnak. A „Times” megjegyzése szerint tehát még nem tudni, Luther-e vagy Mahomet az, ki most irtóháborút visel az ó China bálványai ellen. A hitbuzgó missionariusoknak kár oly korán örülni. – Neumann tanár Londonból így ír a chinai eseményekről: „Megküldték nekem Sanghaiból az új dynastia minden hivatalos, vallási, állami és statisztikai könyveit. Ezek valóban csodás tartalommal birnak: egy új kijelentés ez, puritán kereszténység és többnejűség alapján. Az új dynastia szertartásában (tai-pinglicsi [*Taiping lizhi*]) meg van határozva, mily cím illeti a főnökök és jósok 30–40 nejét. Az ember mintha a mormonok történetét olvasná.”⁵⁰

Ez a beszámoló – amely első felében a *The Times* írására hivatkozik – már feszegeti annak kérdését, hogy a tajpingok hogyan viszonyulnak a kereszténységhez. Az egyik kulcsproblémának a többnejűség gyakorlatát tartották. A tajpingok poligámiáját egy bizonyos Neumann tanár is megerősítette. Carl Friedrich Neumann (1793–1870) neve ekkor már hazánkban sem volt ismeretlen. A német nyelvész, orientalista 1831 óta volt a Müncheni Egyetem oktatója, ahol kínai és örmény stúdiumokat tanított. Ezekben az évtizedekben gyakorlatilag az ő személye jelentette a német sinológiát.⁵¹ Többek között az ő tanítványa volt a már említett Thomas Taylor Meadows is. A cikk szerint az ekkor Londonban tartózkodó orientalista cím szerint hivatkozik Hong Xiuquan egyik művére, amelynek a címe *Taiping lizhi* (太平禮制), vagyis „A tajping szertartásrend”.⁵² A szöveg áttanulmányozása után Neumann arra a megállapításra jutott, hogy a tajpingok hitvallása

⁵⁰ PN 1853, 1035. (augusztus 23.): [4].

⁵¹ Neumann számos fordítást is készített kínaiból. A *Dalok könyve* verseinek fordítása bekerült abba az 1853-ban megjelent, *Der poetische Orient* című antológiába, amely alapján Székely József (1825–1895) egy műfordításokkal illusztrált tanulmányt jelentet meg 1857-ben. Az ebben a tanulmányban olvasható versek az első kínai versek, amelyeket magyarra fordítottak. Lásd Tokaji 2020a: 35–41.

⁵² Az eredeti szöveget lásd Xia 2015: 44–46.

egy újfajta „puritán kereszténység”, amelyben – akár a mormonoknál – elfogadott a többnejűség gyakorlata. A hivatkozott mű csakugyan a legkínosabb részletességgel írja elő, hogy a Tajping Birodalom uralkodójának és vezetőinek milyen megszólítás jár, illetve azok közvetlen rokonai milyen címeket viselnek, és akár egymást hogyan kötelesek szólítani, de Hong még a háremhölgyek (*hougong* 后宮) rokonságának megszólítását is részletezi.⁵³

Augusztus végén újabb részletek látnak napvilágot a tajping mozgalom vezetőivel kapcsolatban:

Julius 6-dikán a keleti és nyugati hercegek nevezetes kiáltványt adtak ki, melyet a „North China Herald” július 18-dikán közöl. Ezen hercegek személyekben az első és második miniszter, fővezér, vallástanító és népszabadító méltóságait egyesítik. Nevök Yang és Szeaou. Az isteni Tharping [sic!] dynastia szolgálóinak nevezik magukat, midőn a khinaiak panaszait fejtegetik a tatárok irányában, midőn csatlakozásra szólítják fel, s egyszersmind nyugtató rendeleteket adnak. [...] Mikép már bizonyosan kitudatott, a trias-társulat tagjai, melynek eredeti neve szanhoszvu [sanhe hui] volt; főnökök azonban, Hung-szintzien, hogy jobb hatást gyakoroljon, azt sangtiszu [Shangdi hui] és tientiszu [Tiendi hui] változtatá. Ugyanez okból tévé magáévá a sárga császári zászlót is.⁵⁴

A keleti király (a cikkben „herceg”), Yang Xiuqing mellett a nyugati király Xiao Chaogui (蕭朝貴; kb. 1820–1852) neve is felbukkan Szeaou formában írva. Pedig Xiao ekkor már majd egy éve halott, mivel 1952 szeptemberében egy tajping csapattal megkísérelte elfoglalni Changsha városát, de az ostrom során megsebesült, és szeptember végén belehalt a sérüléseibe.⁵⁵ Abban, hogy a végzetes esemény után ennyi idővel sem volt köztudott a halálának híre, közrejátszhatott az is, hogy Hong Xiuquan a nyugati királya, Xiao nevében még a halálát követően is adott ki parancsokat.⁵⁶

Immár bizonyosságot nyert tényként közli a cikk, hogy a triádnak (*sanhehui* 三合會) a tagjai is a tajpingok soraiban harcolnak. Először kerül megnevezésre Hong Xiuquan

⁵³ Hong Xiuquan az öt királya számára kibocsátott rendeletének (*Yong'an dui wu wang zhao* 永安封五王詔) 1851-es kiegészítésében az olvasható: „A hárem (tagjai) neveztesse nek *niangniang*nak, míg a legfőbb ágyas neveztesse királyi *niang*nak” (*hougong cheng niangniang, guifei cheng wangniang* 后宮稱娘娘, 貴妃稱王娘). Lásd Xia (szerk.) 2015: 50.

⁵⁴ PN 1853, 1039. (augusztus 27.): [4].

⁵⁵ Jen 1973: 98.

⁵⁶ Uo. 159.

(„Hung-szintzien” formában) mint a felkelés első számú vezetője. Sőt az általa alapított és személyesen vezetett Shangdi hui (上帝會), vagyis „A Magasságos Úr Társasága”⁵⁷ is. A cikkben említett Tiandihui (天地會), vagy „És és Föld Társasága” azonban nem Hong Xiuquan nevéhez kötődik. Ez egy korábban, a XVIII. század közepén alakult, a Ming-házhoz hű titkos társaság volt, amely idővel beolvadt a triádokba.

A hadieseményekre vonatkozó konkrétumok azonban továbbra sem jutnak el a nemzetközi sajtóba, így a magyar újságolvasóknak még szeptemberben is be kell érniük olyan hírekkel, mint hogy:

Az uralkodó dynastiának a győzelemre kevés kilátás mutatkozik. A külföldiekkel a fölkelők igen okosan a legjobb egyetértést táplálják.⁵⁸

Úgy tűnik, hogy a nehezen követhető hadi eseményeknél jobban érdekelte a sajtót, s nyilvánvalóan a külföldi közvéleményt is, a felkelés időközben kitudódott, kereszténységhez kapcsolódó, ám mégis egzotikusnak, sőt bizarrnak tetsző ideológiai háttere. Ezt az igényt kielégítendő jelentek meg az alábbihoz hasonló „tudósítások”:

A tolmács, Meadows ur, jelenti továbbá, hogy a felkelők igen lelkiismeretesen teljesítik vallásos kötelességeiket, napjában háromszor imádkoznak, s meg vannak győződve, hogy az isten közvetlen uralma alatt állanak. – Ugy látszik, azonban, sok zsidó elem is vegyült az ő kereszténységökbe, így p. o. étkezés alkalmával mindig egy kis theát és gyümölcsöt áldoznak az istennek.⁵⁹

Európából is látszott, hogy az egyre instabilabb Qing kormányzat, és vele a mandzsu dinasztia, csak a főváros, Peking elestét követően bukna el végleg. A tajpingok azonban nem tettek kísérletet az „északi főváros” ostromára, ebben az időben inkább berendezkedtek a számukra szimbolikus jelentőséggel bíró „déli fővárosban”, stabilizálták hatalmukat az elfoglalt tartományokban, és kiépítették sajátos államszervezetük adminisztrációját. Az év végén továbbra a felkelés kimenetelére vonatkozó találgatásokat, valamint téves információkat lehet csak olvasni:

⁵⁷ Teljes nevén: Bai Shangdi hui (拜上帝會; „A Magasságos Úr / Mennyei Atya Híveinek Társasága” vagy „Istenhívők Társasága”).

⁵⁸ PN 1853, 1053. (szeptember 14.): [2–3].

⁵⁹ PN 1853, 1074. (október 8.): [3].

A Peking elestéről szóló hír még nincs megczáfolva, de bebizonyítva sincs. [...] Más részről ismét azt mondják, hogy a császár utolsó mentő eszközül a chinai falakontuli mongol-tatár főnökök ajánlott segélyét elfogadta. Ha ez valósul s a pártütők megveretnek, akkor ő mennyei felsége hihetőleg szerencsés lesz saját alattvalói helyett a mongolok által trónjáról letétetni. A sárgafolyam iszapos partjai fognak képezni a tatárok és chinaiak közti új határt [...].⁶⁰

Pekinget a tajpingok 1854–1855-ig meg sem közelítették, így az ostromával sem próbálkoztak. Annak oka, hogy mégis felröppent a hír Peking esetleges elestétől, az úgynevezett „fáklyavivők mozgalmának”, 1853-tól megélénkült tevékenysége volt. A magukat „fáklyavivők”-nek (*nian* 捻) nevezett felkelők mozgalma még az első ópiumháború idején szerveződött Észak-Kínában. Követői elszegényedett parasztok, sócsempészek és katonaszökevények közül kerültek ki. Az alapvetően mandzsuellenes mozgalomnak nem voltak jól körvonalazható céljai, beérték azzal, hogy a rajtaütéseken, a portyák során szerzett javakat szétosztották egymás között. Tevékenységük érdemi részét a dél-kínai kezdeményezésű tajpingok felkelésével egy időben fejtették ki. A központi hatalomra 1853-tól jelentenek komolyabb veszélyt, amikor a mozgalom áttért Henan és Hebei tartományokra is, a lázadók száma pedig drasztikusan megnőtt. 1854–1855-ben Peking ostromában segítséget nyújtottak a tajpingokat.⁶¹ Ugyanígy tévesen állítja a cikk Sanghaj elestét is.

Az év végén még hírül adják, hogy Kína ikonikus, Európában is csodált építményét, a nankingi Porcelán Tornyt (a Da Bao'en si 大報恩寺 templom tornyát) a felkelők lerombolták. A hírben ismét a mandzsu dinasztia közelgő bukását prognosztizálják:

A világ egy csodaművel szegényebb lett. A híres porcellán torony Nankingban a fölkelők által, mint bálványtemplom, egészen szétromboltatott. – A legutóbbi tudósítások Chinából legkisebb kétséget sem hagynak fel, miszerint az eddigi dynastia vége bekövetkezett. – Már azt is tudni akarják, hogy a császár megfutamodott. Honkongból érkező tudósítások szerint Morrison, a híres sinologus ugyanott meghalálozott.⁶²

⁶⁰ PN 1853, 1112. (november 23.): [2].

⁶¹ Gernet 2001: 421–422.

⁶² PN 1853, 1129. (december 12.): [2].

Érthetetlen, hogyan került a hírbe a protestáns hittérítő és bibliafordító Robert Morrison 1834. augusztus 1-én, vagyis tizenkilenc évvel korábbi, Kantonban bekövetkezett halálának híre.

Majd félévszázaddal később Gáspár Ferenc (1861–1923), az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészetének hajóorvosaként 1890-ben eljutott Nankingba is. Beszámolójában megemlíti, hogy ott, ahol „egykoron a Tay-ping lázadás előtt a híres porcelán torony állott, most a hadi arzenál magas kürtői okádják a fekete füstöt”. Majd rátalál a torony elhordott romjaira is:

A Ming-sirok mellett tartják ugyanis Nanking egykori legnagyobb büszkeségének, a porcellán toronynak romjait, melyek szent ereklyéknek tartatnak. A taotay szivessége folytán mindnyájan kaptunk e romokból egy darabkát emlékül. Az ajándék egy tányér nagyságu sárga porcellán lap, a közepén egy háromfarkú piros sárkánnyal. Dacára igénytelenségének, a haza hozandó khinai emlékek között bizonyára nem a legutolsó helyen fog állani.⁶³

4. 4. Kína a Krím árnyékában – latolgatás és elemzés

Az 1853 végén kirobbant krími háború eseményei háttérbe szorítottak minden más külpolitikai híradást. A tajping-felkelés alakulásáról, amiről eddig is csak nehezen érkeztek a hírek, további részletek jó ideig nem derültek ki. 1884 januárjában, még az előző év végi események összegzésekképpen ezt olvashatjuk:

Mily viszonyban állnak a felkelők a vallással, ez iránt nincsenek újabb tudósítások. Ha összehasonlítjuk eljárásukat a császáriakéval, úgy mindenesetre azon hiedelemre kell jutnunk, hogy itt oly forradalom van munkában, melynél nagyobbbszerűt a világ soha sem látott.⁶⁴

A felismerés, hogy Kínában a világtörténelem alighanem legnagyobb felkelése, forradalma zajlott, aktuális hírek hiányában a külföldi sajtót is arra ösztönözte, hogy összefoglalásokban, áttekintő elemzésekben tartsa meg a köztudatban az események jelentőségét. Hazánkban erre Hunfalvy János (1820–1888) vállalkozott, aki ugyan leginkább a magyar tudományos földrajz megalapítójaként írta be nevét a magyar

⁶³ PH 1890, 331. (december 2.): 1–5.

⁶⁴ PN 1854, 1168. (január 31.): [3].

tudomány- és művelődéstörténetbe, de munkássága a történelem iránti érdeklődését is tükrözi. Tudományos pályájának első jelentősebb művében nem kevesebbre vállalkozott, mint a világtörténelem bemutatására.⁶⁵ Az 1851–1852-ben (majd átdolgozott formában 1860-ban) kiadott háromkötetes *Egyetemes történelem* című munkájában Kínát külön fejezetben nem tárgyalja, s ennek okára a bevezetője legelején magyarázattal is szolgál:

A sina birodalom és míveltsége minden esetre nagyon régi, de elszigeteltségénél fogva bizonyos fokon megállapodott, s a merev egyoldalúságból mai napig sem tudott kibontakozni. [...] Ázsia országai és népei sem a sinaiakkal, sem a japániakkal nem voltak közlekedésben, s így ezek az emberiség egyetemes mívelődésére nem igen gyakoroltak befolyást.⁶⁶

A selymet, az iránytűt, a papírt, a könyvnyomtatást és a lőport megteremtő civilizációval kapcsolatban némiképp meghökkentő kifogás ez, különösen hogy művét a gimnáziumok felsőbb osztályainak történelem tankönyvként szánta. Az „elszigetelt”, „megállapodott” és „merev” Kína aktuális eseményei azonban 1854 augusztusában mégis arra sarkallták, hogy a párizsi *Revue des deux Mondes* („Két világ szemléje”) című kulturális, irodalmi és társadalmi folyóiratban megjelent terjedelmes elemzés saját kiegészítéseivel ellátott magyarított változatát közreadja. Hunfalvy „A polgári háború Sinában” című, három részben közölt tanulmányának⁶⁷ forrása a francia irodalomkritikus, Charles Hubert Lavollée (1823–1913) „La guerre civile en Chine” („A polgárháború Kínában”) címen, pár hónappal korábban megjelent írása.⁶⁸

Hunfalvy ebben az írásában továbbra sem tud, és nem is akar elszakadni attól a Kína-képtől, amelyet három évvel korábban a világtörténelem-könyvében felvázolt. Ezt a tanulmányát is azzal kezdi, hogy „Sina, azon roppant birodalom, melyet a veszteg tespedés főszékének tartunk, most a legnagyobb rázkódások színhelyévé lett”.⁶⁹ Hunfalvy drasztikus véleményének igazi ízt és súlyát akkor érezhetjük legjobban, ha egybevetjük a forrásul használt francia eredetivel. Lavollée saját bevezetőjében így fogalmaz:

⁶⁵ Hunfalvy 1851–1852.

⁶⁶ Hunfalvy János 1851. I. köt.: V.

⁶⁷ Hunfalvy 1854.

⁶⁸ Lavollée 1854.

⁶⁹ Hunfalvy 1854. [I].

A forradalom határozottan körbejárja a világot. Ím, itt van Kínában! Ez a hatalmas birodalom, amely távolról oly nyugodtnak és világi intézményeinek árnyékában szunnyadónak tűnt a számunkra, jelenleg a polgárháború borzalmát szenved. ⁷⁰

A Hunfalvy-féle tanulmány egyébiránt minden tekintetben követi a francia szerző által kialakított struktúrát, gondolatmenetet, hűen veszi át az eseménytörténeti leírásokat és egyéb részleteit, azonban jelentős mértékben rövidíti a szöveget és hagy ki hosszabb részeket. Az első részben a mandzsu dinasztia kezdetétől indított, rövid történeti áttekintés olvasható. A nagyrészt a britekkel vívott ópiumháború következményeképpen kialakult kiszolgáltatottság okozta gazdasági válságot teszi meg a forradalom egyik okának. Ehhez járul hozzá a titkos társaságok tevékenysége:

Ide járulnak meg a titkos társulatok, mely Sinában igen számosak, daczára az ellenök hozott büntető törvényeknek. Azon társulatok, különösen az úgynevezett *Háromság-társulat*, rendszabályai a szabadkőmivesek rendszabályaihoz hasonlítanak. Azon Háromság-társulat (Triade) eredete csaknem összeesik a Ming uralkodóság bukásával s a Mandzsuk Tszing [Qing] uralkodóságának felállításával. Bármilyen látszatos és bevallott célja legyen, mégis törekvése régóta az volt, hogy a régi uralkodóság ismét a császárszékre kerüljön. Azért valamennyi mozgalomban és zendülésben azon társulat tagjai is szerepeltek. ⁷¹

A forradalom kirobbanásának körülményeivel kapcsolatban több lehetőséget is felvázol. Az első szerint a Guangxi (nála: Kvang-szi) tartományban élő miaozi (nála: miao-tsze) nemzetiség között kitört zavargás volt az első szikra; a második teória, hogy a Guangxi-beli mandarinok keresztény-ellenes fellépései vezettek a felkelésekhez. Harmadik lehetőségként megjelenik Hong Xiuquan neve és szerepe, akiről ezt olvashatjuk:

Hong Sziu-tszuan vagy, – mint mások írják: Huan-szu-suan [Hong Xiuquan] tudós kanton tartományból, nem juthatván az őt illető kitüntetéshez, a Gützlaff által sinai nyelvre fordított bibliát tanulmányozta s azután hiveivel együtt lázadást kezdett, s most

⁷⁰ „La révolution fait décidément le tour du monde. La voilà en Chine! Cet immense empire, qui de loin nous semblait si calme et comme endormi à l'ombre de ses institutions séculaires, est en ce moment livré aux horreurs de la guerre civile.” Lásd Lavollée 1854: 563.

⁷¹ Hunfalvy 1854. [I].

Tai-ping császári nevet visel mint feje a lázadásnak. De magában Sinában sem tudják bizonyosan, honnan esett az első szikra, mely csakhamar oly nagy lángot vetett.⁷²

Gützlaffnak csakugyan jelentős szerepe volt a Morrison és Milne által elkezdett kínai nyelvű Biblia-fordítás befejezésében. A német misszionárius neve nem Hunfalvy betoldása, az eredeti francia szövegben is az ő, és csak az ő neve szerepel.

Az ezt követő eseménytörténeti leírás viszonylag pontos. Szó esik arról, hogy 1852-ben már a teljes Guangxi tartomány a felkelők kezére jutott, és seregeikkel átléptek Hunan (nála: Ho-nan) tartományban is. Az események dokumentálására a szerző hosszasan, szó szerint idéz két misszionárius 1852. novemberi és 1853. januári leveleiből. Az eseménytörténeti leírás Nanking március 19-i bevételével folytatódik. Végül a tanulmány első részének zárásaként egy érdekes, és a felkelés magyarul eddig nem ismert részlete is olvasható:

Még mielőtt Nanking elfoglaltatott, Sanghai kormányzója, – Kiang-szu tartomány kormányzójának rendeletéből, sürgőnyt intézett az idegeneknek 1842. megnyitott Sanghai kikötőjében levő consulokhoz, hogy hajóikat Nanking védelmére küldjék s a lázadás elnyomására közbenjárjanak. Hallatlan dolog Sinában! A császári kormány kénytelen az utált és megvetett barbárokhoz segélyért folyamodni. – Bonham angol meghatalmazott Bourboulon francia és Marshall amerikai consulok azonban közös tanácskozásban elhatározták, hogy teljes semlegességben fognak maradni s ily értelemben válaszoltak.⁷³ [...] Azon semlegességi országlat a jövőre nézve leghelyesebb volt, de a jelenre nézve veszélyt hozhatott az idegen gyarmatra. Ez t. i. a városon kívül levén csak valami 300 lelket számlált. Shanghai kormányzója oly kiáltványokat fogott a fölkelőkre, melyekben csak a sinai népnek ígéri, hogy az 1840. háboruban szenvedett megaláztatást az idegenek vérével fogják lemosni. Az angolok tehát gyűlést tartván önkényes csapat s közbátorsági bizottmány alakítását határozták el; azon határozatokhoz utóbb Franciaország, az Egyesült államok, Hamburg és Dánia consulai is hozzájárultak, s az összes európai lakosok egyesültek telepítvényök védelmére. Legott mindnyájan fegyvergyakorlatokat tettek, öröket állítottak ki, s helységök erősítéséhez fogtak. Érezték, hogy nemcsak magokért és áruikért, hanem az európai szellem, s a keresztény vallásért is kell sikra állaniok.⁷⁴

⁷² Uo.

⁷³ Hunfalvy 1854. [I].

⁷⁴ Hunfalvy 1854. [III].

A tanulmány szerint a mandzsuk sok mindennel próbálkoztak, hogy az idegeneket összeugrasszák a felkelőkkel, abban bízva, hogy a nyugati fegyverek helyettük fogják őket megszabadítani a tajpingoktól. Ennek vetett véget Samuel George Bonham (1803–1863), a hongkongi brit konzul azzal, hogy 1853 áprilisában a Hermes gőzös fedélzetén Nankingba hajózott, hogy személyesen kezdjen tárgyalásokba a tajping vezetőkkel. Végül az északi királlyal (nála: „Éjszak fejedelme”) – akinek a neve nem derül ki az írásból – sikerül tárgyalnia:

Kijelentette, hogy az angol kormány semleges akar maradni, s hogy ne vegyék tekintetbe a shanghai kormányzója által kibérelt hajókat s a mandarinok hazug kiáltványait. Végre azt kérdezte, hogy Nanking győzői micsoda indulattal vannak az európai lakosok iránt. Éjszak fejedelme nem igen figyelmeztet Meadows szavaira, s csak a vallási kérdést forgatá elméjében. Midőn megtudta, hogy az angolok ismerik a mennyei szabályokat, azaz a tiz parancsolatot, arcza egészen kiderült az örömtől. Ismételve kijelentette, hogy az angolokat úgy szereti mint testvéreit, s hogy nemcsak békében akar velük élni, hanem legbensőbb szövetségeseikül is óhajtja őket fogadni.⁷⁵

A brit konzul hosszú egyeztetésekkel és tárgyalásokkal akart konkrét garanciákat kapni a külföldiek védelmének biztosítására. Minderre május 2-án a következő levélben kapott választ:

Mi, Yang, Kelet fejedelme stb, és Szeau, Nyugat fejedelme stb. mindketten alattvalói a mennyei uralkodóságnak, melyet most Tai-ping képvisel, ki a mennytől hivatást kapott uralkodni, – az angolokhoz, kik régóta Istent imádják, s kik királyi urunk ügyéhez csatlakoznak, következő végzeményt intézünk. – A mennyei Atya, a legfőbb Ur, a nagy Isten kezdetben teremtette a mennyet, földet, tengert, az embereket és dolgokat hat nap alatt. Azon időszak óta a világ csak egy családot képezett, s minden emberek, kik a négy tenger között élnek, testvérek. Hogyan lehetett azóta a legkisebb viszály az emberek között? Hogyan lehetett valamely születési különbség? – Ámde mióta az emberi nem az ördög befolyása alá került, az emberek megszűntek Isten, a mi mennyei atyánk jótételeit elismerni, és megbecsülni végtelen érdemét a Jézus, idősb testvérünk, által teljesített engesztelő áldozatnak. Azért van, hogy a tatár hordák s a hunok minket területünkől megfosztottak. – Szerencsére mennyei Atyánk s idősb testvérünk köztetek, angolok, kifejtették hatalmuk csodáit; ti folyvást imádtátok Istent s Jézust,

⁷⁵ Hunfalvy 1854. [III].

ugy hogy az igazság bántatlan maradt s az irások megőrzettek. Szerencsére a mennyei Atya és Jézus a mi testvérünk hozzánk is küldtek könyörületökből követet, hogy visszavezesse az éghez a mi királyi urunkat, a mennyei császárt, kinek hatalmat adtak a harminczhat egekből kiűzni az ördögi befolyásokat s azokat ezen alvilágra számkivetni. És mindenekfölött szerencse, hogy a mennyei Atya, a mi nagy Istenünk, könyörületét és kegyelmét kinyilatkoztatja leszállván a földre a mousin (1848) esztendő harmadik hónapján, s hogy Jézus, a mi idősb testvérünk, a világ megváltója, szintén kegyeskedett hozzánk alászállni ugyanazon esztendő kilenczedik hónapján. Hat év óta csodálatosan igazgatták az emberi dolgokat; kifejtették hatalmokat, sokasították csodáikat, kiirtván egy sereg ördögöt és segítvén a mi mennyei uralkodónkat, hogy az egész birodalom kormányát átvehesse.

Ma midőn ti, angolok, nem féltetek ezernyi ezer li-t (sinai mérföld) hátratenni, hogy uralkodásunkat elismerjétek, nemcsak a mennyei uralkodóság tisztei és katonái vannak átjárva örömtől, hanem még az ég magasából a mi mennyei Atyánk s idősb Testvérünk is gyönyörrel nézik kegyességtök és hitetek ezen tanuságát. Kihirdetjük tehát azon végzeményt, melylyel nektek, angol főnökök, megengedjük, hogy testvéreiteket mindenhova, a hova nektek tetszeni fog, elvezethessétek, akár velünk egyetértve, a hitetlenek kiirtására, akár kereskedési ügyeitek végzésére, s mi erősen reméljük, hogy királyi urunkat fogjátok szolgálni, hogy ugy mint mi a Lelkek Atyjának jószágát tiszteljétek.

Azon végzemény adassék tudtokra az angoloknak, s minden emberek tanulják a mi mennyei Atyánkat és idősb Testvérünket imádni; mindnyájan tudják, hogy ott, hol a mi királyi urunk van, a népek sokasága siet őt szerencséltetni, hogy hivatást kapott uralkodásra.⁷⁶

Bonham válaszlevelében még egyszer nyomatékosítja, hogy a külföldieknek, különösképpen az angoloknak az ópiumháború lezárásakor kötött szerződésben rögzített jogait és kiváltságait a tajpingok maradéktalanul tartsák tiszteletben, mert „[...] ha ti, vagy bárki más, bármely sérelmet tesztek az angolok személyein vagy javain, legott visszatorlási intézkedések fognak következni, ugy mint 10 év előtt [...]”.

A szerző tanulmánya ezt követő részében még egyszer visszakanyarodik a tajpingok vallásának mibenlétéhez, annak a keresztény egyházakhoz fűződő viszonyának tisztázásához:

⁷⁶ Hunfalvy 1854. [III].

A közlött végzeményből látjuk, hogy a fölkelők a buddha-vallás ellenében, melyet a tatárok követnek, új vallást is gondoltak ki, mely nyilván a sz.[ent] írásból kölcsönzött elemeket is foglal magában. De azon elemek oly különösen vannak sinai képzeletekkel összekeverve, hogy csakugyan a fölkelők új vallását sem a kathol.[ikus], sem a protestáns misszionáriusok nem hirdetheték. Tehát a lázadás eredetét sem lehet akár a kathol.[ikus] akár a prot.[estáns] hithirdetőknek tulajdonítani, mint némelyek akarták. Különben is a kath. hithirdetők Istent sinai nyelven *Tian-su* [Tianzhu] (a menny ura) néven nevezik a pápa rendeletéből, míg a fölkelők Sahg-ti (sic!) [Shangdi] (legfőbb császár) néven nevezik az ő istenöket.⁷⁷

A tanulmány zárásában a szerző a forradalom kimenetével kapcsolatos találgatásokba bocsátkozik. Mintegy történelmi szükségszerűségként kerül megfogalmazásra, hogy akármiként is alakul a forradalom utáni Kína jövője, az elzárkózása véget fog érni:

Mi lesz azon sinai forradalomnak végeredménye? Vajjon csak uralkodósági változás, minélfogva a feltolakodott idegen mandzsuk helyébe a honi Ming nemzetség ivadékai kerülnének kormánya; vagy az állami, társadalmi és vallási viszonyokban is lényeges változás álland be, azt mindeddig még nem tudhatjuk. Valószínű, hogy a harc a főváros bevételével nemsokára befejezve lesz; a mandzsuk elfajultak, kormányrendszerük egészen el van kopva. Bizonyos, hogy Sina az idegen befolyás elől nem zárkozhatik el többé, az új elemek beférkezte pedig okvetlenül nagy forrongás idézend elé, a régi intézmények ellenállanak s az újítások ki nem maradhatnak.

Bonham hivatalos egyezményvel végződő tárgyalásainak eredményeképpen az angolok szabadon kereskedhettek a tajpingok által elfoglalt és ellenőrzött területeken. Nem sokkal később Franciaországnak és az Egyesült Államoknak is sikerült elérni az angolokéhoz hasonló megállapodást a felkelőkkel.⁷⁸

1854 augusztusában a katolikus *Religio* a tajping-felkelés kapcsán elengedni látszik a tollharcot a protestánsokkal, és az események kimenetelét egy nagyobb keretrendszerben szemléli, amelyben a tét nem kevesebb, mint a kereszténység jövője Kínában:

A dolog kimenetele élet vagy halál, avagy akarom mondani: a szabadság vagy a kegyetlen üldözés kérdése lesz reánk nézve. Ha, ami jelenleg valószínű, a lázadók

⁷⁷ Hunfalvy 1854. [III].

⁷⁸ Franz–Chang 1966: 105–107.

diadalmaskodnak, talán várhatunk némi felszabadítást vallásunk tekintetében. Hogyha ellenben a tatár dynastia lesz a nyertes, akkor borzasztó visszahatást fog gyakorolni mindaz ellen, ami az egyesülés jellegét vagy csak színét viseli is magán; minthogy pedig az egyház Chinában a leggyűlöltebb tárgy a kormány szemeiben, tüzzel vassal fogják irtani a keresztény társadalmat.⁷⁹

4. 5. Álhír és egy nem várt szereplő

Az 1854-es év további részében a kínai eseményeket érdemben nem közvetíti a sajtó. Majd egyszer csak „bécsi lapok”-ra hivatkozva október 15-én egy Hong Xiuquan által írt és a keleti király, Yang Xiuqing által kibocsátott levél teljes szövegének fordítása jelenik meg.⁸⁰ A *Pesti Napló* után egy héttel, újabb fordításban a *Vasárnapi Ujság* is közli ugyanezt a levelet.⁸¹ A dörgegelmes és sértő hangú levél címzettjei állítólag a Hongkongban tartózkodó külföldiek, akiket a „béke fejedelme” ekként szólít meg: „Ti idegen rabszolgák fajra nézve csak a tyúkokhoz, majmokhoz vagy kutyaikhoz hasonlítottok [...]”. Súlyos szemrehányással illeti a külföldieket az ópiumháború alatt elkövetett gaztetteik miatt: „[...] elrablátok az országot, kifosztottátok a népet, megbecstelenítettétek annak asszonyait, elvettétek házaikat, bemocskoltátok sirjaikat, elpusztítottátok szántó földjeit, elégettétek templomait s úgy viseltétek magatokat, mintha oly vadak volnátok, mint a tigris”. Ezt követően Kanton megtámadásával fenyegetőzik, és 1854 őszén háborúra hívja a külföldieket, amennyiben azok nem szolgáltatják vissza Kína elrabolt kincseit, és nem engedik ki a bebörtönzött kínaiakat. Zárásként pedig az olvasható, hogy „[m]indenki reszkessen és engedelmessédjék ezen decretumnak, mely megtartásul bocsáttatott ki a külföldi rabszolgák és szörös ördögök számára”.

Már első olvasásra is rendkívül abszurdnak és valószínűtlennek tűnik ez a levél, különösen a Hunfalvy korábban tárgyalt tanulmányában közölt, tajping vezetők által a brit konzulnak címzett levél ismeretében. Miként az feltételezhető volt, némi utánjárással kiderült, hogy ilyen vagy ehhez hasonló tartalmú levélnek természetesen nyoma sincs a tajping adminisztráció archívumában, vagy a tajpingokhoz köthető személyek, különösen Hong Xiuquan írásai között. Így aztán a kutatás további részében inkább forrásának kiderítésére koncentráltam. Az általam hozzáférhető bécsi lapok közül a *Troppauer*

⁷⁹ *Religio* 1854, 17. (augusztus 8.): 133–134.

⁸⁰ *PN* 1854, 1380. (október 15.): [2].

⁸¹ *VU* 1854, 34. (október 22.): 293–294.

Zeitung október 13-i számában találtam rá a legkorábbi német nyelvű változatára.⁸² A *Kurier für Niederbayern* című nem bécsi, de német nyelvű lap ugyancsak aznap hozta le változatlan formában,⁸³ míg a *Neue Münchener Zeitung*ban csak október 16-án,⁸⁴ a *Leipziger Zeitung*ban pedig csak október 18-án,⁸⁵ vagyis az első magyar nyelvű közlés után jelent meg.

Mivel a levél német nyelvű változata Hongkongra hivatkozik forrásként, felmerült, hogy jó eséllyel az angol nyelvű eredetét is fel lehet kutatni. A levélnek csakugyan létezik angol nyelvű változata – több is. Azonban ezek mind jellemezően csak 1855-től kezdenek megjelenni, 1854. október 13-ánál korábbi megjelenésnek nem akadtam a nyomára. Az, hogy az angol szöveg több változatban is létezik, valamint a levélben szereplő kínai nevek és kifejezések átírása következetlen, többször hibás, továbbá, hogy mindezidáig nem akadtam rá a bécsi lapnál korábbi megjelenésre, arra enged következtetni, hogy a levél német nyelven, feltehetően Bécsben íródott. Érdekes, hogy a német, az angol, de még a lengyel változat is az elkövetkezendő két-három évben még jó néhányszor felbukkan a lapok hasábjain. A fellelhető és rendelkezésemre álló szakirodalomban azonban nem találkoztam azzal, hogy ezt a levelet bárki is azonosította volna, illetve cáfolták volna eredetiségét. Mégsem tartanám célravezetőnek komolyabb politikai motivációt feltételezni a Hong Xiuquan-nek tulajdonított levél kompilációjának. A több éven át kitartó, nemzetközi karriert befutott álhír feltehetően egyszerűen egy bécsi szerkesztőség hírérségének, szenzációhajhászásának és egy kreatív zurnalista fantáziájának terméke.

1855-ben továbbra is épp csak szivárognak a hírek a Kínában történekről: „Hosszas hallgatás után azon rövid hír érkezett Chinából, hogy a felkelők néhány várost elfoglaltak s a theát termelő vidékeket pusztítják. A thea és selyemtermelésben csökkenésre számítanak.”⁸⁶

Szinte semmi hír nem jut ki Kínával kapcsolatban arról, hogy 1854-re a tajpingok javarészt elvesztették azoknak a Jangce-menti területeiknek, amelyeket 1850–1853-ban megszereztek. Ezek visszaszerzésére 1854-ben hadjáratot indítottak nyugatra. Ekkor találták magukat szembe a Zeng Guofan (曾國藩; 1811–1872) vezette sereggel. A kezdeti sikerek után 1855 elején a mandzsu csapatok vereséget szenvedtek.

⁸² *Troppauer Zeitung* 1854, No. 235. október 13: 3.

⁸³ *Kurier für Niederbayern* 1854, No. 281. október 13: 1.

⁸⁴ *Neue Münchener Zeitung* 1854, No. 246. (október 16.): 2684.

⁸⁵ *Leipziger Zeitung* 1854, No. 247. október 18.

⁸⁶ *PN* 1855, 1623. (augusztus 7.): [3].

A továbbra is csak ritkán felbukkanó kínai hírekben azonban nyoma sincs a Kína belső régióiban zajló tényleges hadműveleteknek. 1856 elején továbbra is csak a külföldi kolóniákból látszó események leírásaival tud szolgálni a sajtó:

Az angol lapok koronként Chinából is hoznak tudósításokat. Egy vidéki lap a következőket közli magánlevelekből: Chinában a fölkelés folyvást tart, de jelenleg a hegyvidékekre szorítkozik. Canton most nyugott, miután a fölkelőket elűzték környékéről [...] Magam is fölkerestem a kivégzési helyeket s iszonyubbaknak találtam a mészárszékeknél. A falak vérrel valának befecskendve, az elítéltek ruhái és czopfjai halomra hányva, s a padló aludt vérrel boritva. A Blenheim melletti erőd körül a falvakban saját házakat építenek azoknak, a kik öngyilkosság által akartak a vérpadtól menekülni. Nők is tódultak ide magukat kivégezni. [...] Tudósító állítja, hogy a fölkelés kezdete óta legalább 2 millióval fogyott a népesség. Általában egész China iszonyu képét mutatja az erkölcsi sülyedésnek.⁸⁷

Az 1856 áprilisi hírek szerint Kína belső tartományaiban is hasonló helyzet, de konkrétumok nem derülnek ki:

Chinából újra borzasztó mészárlások felől szóló tudósítások érkeznek. A birodalom bensőbb tartományaiból jövő utazók szerint mindenütt leégett és kirablott helységek, s mindenütt vérsnyomok, hullák halmazai láthatók. A chinaiak 100,000-re teszik csupán a Kantonban kivégzettek számát. E roppant vérengzés és kegyetlenkedések mellett a fölkelők mindinkább előhaladnak, s iszonyúan gazdálkodnak.⁸⁸

Nem esik szó a tényleges katonai műveletekről, példának okáért a tajpingok északi hadjáratáról, melynek során megpróbálkoztak Peking és Tiencsin bevételével. Azt pedig már csak jóval később a történészek fogják majd kideríteni, hogy az igazi problémát nem a mandzsu hadsereg ellenállása jelentette. 1853-tól a Tajping Birodalomra a legnagyobb fenyegetést az 1853-tól éleződő belső feszültségek jelentették. Attól kezdve, hogy Hong Xiuquan visszavonult az aktív, a személyes jelenlétet igénylő politizálástól és kizárólag írott formában kibocsátott rendeletekkel kormányzott, egyre többször került összeütközésben Yang Xiuqinggal, aki egyre nyíltabban kérdőjelezte meg Hong politikáját. A kettejük közti feszültség az 1856-os úgynevezett tianjingi incidensben (Tianjing shibian

⁸⁷ PN 1856, 1752. (január 13.): [3].

⁸⁸ PN 1856, 1847. (április 24.): [3].

天京事變) csúcsosodott ki, amikor szeptember és október között Hong Xiuquan parancsára Yangot és követőit, az északi királyt, Wei Changhuit és a befolyásos tábornokot, Qin Rigangot (秦日綱; 1821–1856) és csapataikat lemészárolták.⁸⁹

1856 novemberében továbbra is olyan semmitmondó híreket lehet csak olvasni, mint hogy „[a] császáriak s a felkelők közti harcok Chinában döntő eredmények nélkül egyre folynak”.⁹⁰

Valójában az 1856-os események a felkelés első, felfelé ívelő szakaszának végét jelentették. Az év végén viszont valóságos bombaként robban a hír a nemzetközi sajtóban, hogy a krími háborúban vereséget szenvedett Oroszország Kínában olyan diplomácia sikert ért el, amelyre a tajping-felkelés zűrzavarában helyezkedő, egymással rivalizáló nyugati hatalmak nem voltak felkészülve.

Pekingben szerződményt kötött Chinával. Három ezer hold földet s egy kikötőt Csusan (Zhoushan 舟山) nyugati partjain engedett által a „menyfia” a csárnak örökre. Nagy diplomatái teljhatalommal ellátott főconsult nevezett ki Oroszország, s elfogadták Chinában. Joga van három más consult és diplomatikus ügynököt nevezni ki a chinai birodalom többi tartományaiba, anélkül, hogy megerősítés alá terjesztené. Csusan egyáltalában nem alkalmas kereskedelmi forgalomra hacsak gőzösökkel nem, s a forgó szelek ellen ezeknek sincs biztos horgonyvető helye. E tenger igen veszélyes vitorlás hajóknak, de aki a pétervári politikát ismeri, tudja, hogy nem csupán kereskedelmi érdekek fekszenek Oroszország szívéen. Azonban az idő a többi államnak is kedvező most. Anglia, Amerika és Franciaország szerződése mind lejárt vagy nemsokára lejár Chinával, s meg kell újítani. Régóta szükségét érezték egyéb okoknál fogva is a revisionnak. Megtartja Oroszország kizárólagos előjogát, mely szerint csak neki volt Pekingben diplomatai képviselője.⁹¹

A Kína harmadik legnagyobb tengeri szigetén, a Zhejiang tartományhoz tartozó Zhoushanon (Csusan) létesített orosz kikötő lehetősége, valamint Oroszország diplomáciai befolyásának illetén megerősödése cselekvésre sarkallta a nyugati hatalmakat. Ilyen körülmények között veszi kezdetét a második ópiumháború, amelynek során a nyugat felhagy majd a tajping-felkeléssel szemben tanúsított semleges álláspontjával is.

⁸⁹ Franz–Chang 1966: 109–115.

⁹⁰ PN 1856, 2059. (november 29.): [4].

⁹¹ PN 1856, 2069. (december 10.): [3].

4. 6. Kína „mely a magyarnak fészke lehetett” – a művelődéstörténeti hatásokról

A tajping-felkelés 1850-től 1856-ig terjedő első felének eseményeiről tudósító hírek csak gyér számban, rendkívül felszínesen, sok pontatlansággal és felettébb lassan szivárogtak be a nemzetközi és a hazai hírlapokba. Ennek oka, hogy a felkelés elsősorban Kína azon belső régióit érintette, amelyek a külföldi kereskedelemtől és annak képviselőitől el voltak zárva. Ide csak a keresztény misszionáriusok jutottak el, a hírek is jellemzően tőlük, valamint a diplomáciai testületek tagjaitól származtak. A hírekkel szolgáló misszionáriusok zöme a XIX. század eleje óta Kínában tartózkodó protestáns hittérítők soraiból került ki. Köztük olyan is akadt, aki a magyaroknak sajátos okok miatt különösen kedves volt, és kínai tevékenységére fokozott érdeklődéssel figyeltek. Róla a későbbiekben még részletesebben is szólok.

A Kínában zajló felkelés eseményei az 1850-es évek elején csak két-három hónapos késéssel formálódtak hírré a világsajtóban. A hírek áramlásának felgyorsulását az ebben időben rohamléptekkel épülő vezetékes távíró-rendszer segítette. Az emberiség történelmében a krími háború (1853–1856) volt az első olyan háború, amelynek hadszíntéri eseményeiről már távírón keresztül áramlottak a hírek szerte a világba. Jól lehet, Ázsia némi lemaradást mutatott Samuel Morse (1791–1872) 1838-ban bemutatott találmányának gyakorlati hasznosításában, de a gyarmati országokban érthető módon igen korán megjelent. A kínai hírek útvonalában kiépült távíróvonalaknak köszönhetően 1855–1856-ban példának okáért egy Hongkongból induló hír legkésőbb 5–7 nap múlva olvasható volt akár a magyar sajtóban is.

A helyszínen tartózkodó tudósítók hiányában azonban a konkrét eseményekről beszámoló hírek mennyiségét és megbízhatatlanságát a hírközlés innovatív technikai áttörése sem tudta növelni és orvosolni. Miután nyilvánvalóvá vált, hogy a „kínai forradalom” méretét, jelentőségét és időtartamát tekintve páratlan és rendkívüli jelentőségű, értelemszerűen jelentkezett az igény minél több információ iránt. Ez az igény szülte azt a híréhséget, ami nemcsak a magyar sajtóra jellemző, hanem a teljes világsajtóra is. A magyar nyelvű lapok, különösképpen az általam vizsgált, a korban vezető hírújságnak számító *Pesti Napló* szerkesztősége éber szemlélte az angol, a német, de még az olasz nyelvű sajtót is a kínai hírek után (is) kutatva. A hírek valóságtartalmának ellenőrzésére a magyar szerkesztőknek nem igen volt lehetőségük, de talán igényük sem, hiszen különösen egy napilap esetében a hír minél gyorsabb megjelenése prioritást élvezett. Elkerülhetetlen volt tehát, hogy ne „csússzon be” egy-egy külföldi eredetű hírlapi kacsa is. Ezek az álhírek

nem segítették elő a kínai felkelés mibenlétének és menetének megértését. Láttuk, hogyan járulhatott hozzá egy feltehetően Bécsből indult tajping levél-kompiláció ahhoz, hogy a tajpingokra a közvélemény ne mandzsu-gyűlölő szabadságharcosokként tekintsen, hanem a tengerentúli „szőrös ördögöket” is kiirtani vágyó fenyegetést lásson bennük. Ez a jelenség bizonyos értelemben a majd csak négy évtized múlva felbukkanó „sárga veszedelem” terrorjától való félelmet felkorbácsoló etikátlan újságírói magatartás előképe.

Az 1850-es évek első felében a kínai eseményekről beszámoló sajtóhírek követése és feldolgozása idehaza unikális színezetet is kapott. Karl Gützlaff – aki protestáns misszionárius társai közül elsőként öltött magára kínai öltözetet, és akinek Bibliafordítását tanulmányozva szélesítette, vagy inkább gabalyította keresztény teológiai tudását a felkelés atyja, Hong Xiuquan – 1850-ben alighanem szándékán kívül meglehetősen felbolygatta a magyar őstörténeti vizsgálódásokat egy új irányvonal kijelölésével. Gützlaff felvetése a Kínában maradt hun elődeink leszármazottairól majdnem olyan hatásúnak bizonyult, mint Joseph de Guignes-é (1721–1800), aki az 1757-ben megjelent, nagy hatású *Histoire generale des Huns, des Mongoles, des Turcs et des autres Tartares occidentaux* („A hunok, mongolok, törökök és más nyugati tatárok általános története”) című munkájában⁹² kínai történeti források bevonásával arra a következtetésre jutott, hogy az ókori kínai krónikák által *xiongnu* (匈奴) néven (nála: *Hiong-nou*) ismert nomád, a kínai történetírói hagyomány szerint „barbár” népnek az i. sz. első században nyugatra vándorolt maradéka és Attila hunjai között közvetlen rokoni kapcsolat állítható. De Guignes elméletét Magyarországon a kortárs Pray György (1723–1801) jezsuita történész tette ismertté az 1761-ben megjelent *Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum* című művében.⁹³

Alighanem ennek köszönhető az, hogy 1850-ben és 1851-ben a kínai események kapcsán különös hangsúlyt kap Gützlaff neve és nem egyszer említésre kerül a sajátos magyar nemzeti érdek ügye is. Aligha véletlen, hogy a Hongkongban, 1851. augusztus 9-én bekövetkezett halálának hírért a *PN* az első oldalon közli,⁹⁴ miközben a kínai forradalom hírei soha nem tudtak a harmadik, az utolsó előtti oldalnál előbbre jutni.

⁹² de Guignes tom. II: 1–124. De Guignes nagy hatású művének közvetlen előzménye volt a már 1748-ban megjelent *Mémoire historique sur l'origine des Huns et des Turcs* („Történelmi emlék a hunok és a törökök eredetéről”) című tanulmánya, amely ugyan a korabeli nagyközönség előtt jószerint ismeretlen maradt, de amely művének köszönhetően 1752-ben a Royal Society of London tagjai közé választotta.

⁹³ Lischerong 1937: 42.

⁹⁴ Gützlaff halálának dátuma a lapban augusztus 8. Lásd *PN* 1851, 482. (október 16.): [I].

Voltak, akik Gützlaff felvetését magyarországi távozása után nem sokkal már cáfolták:

Ezen előadást Reguly Antal [1819–1858] és Jerney János [1800–1855] értekezései követték, melyekben, mindkettő közelebből megismertetvén a *dzungár népet*, mint tiszta mongol ágat, a Gützlaff által állított törökonságot vagy épen azonságot a magyarokkal tagadták.⁹⁵

Ennek ellenére, a porosz misszionárius által elvetett mag megfogant és hamarosan szárba szökkent. A magyar romantikus irodalomban az orientalizmust a legszívesebben és legszélesebb spektrumában megjelenítő Jókai Mór (1825–1904) 1852 májusában és júniusában épp a *PN* hasábjain jelenteti meg *A varchoniták* című regényét tizenhat részben.⁹⁶ Az alighanem Gibbonnak a római birodalom hanyatlásáról és bukásáról írott művéből kölcsönzött varchoniták népében Jókai nem titkolt szándéka szerint a magyarok szegről-végről ősi atyafiságát ismerjük fel:

E szittyafaj azután évről évre szaporodott, kibocsátott rajai majd *hunn*, majd *török*, majd *avar* név alatt megismerteték magukat Persiával, Chinával és Európával; a chinai olcsó hadsorok omlottak fegyvereik alatt türelmesen, mint a lekaszált fű, s a chinai bölcsek nem győzik magasztalni császáraik jóvoltát, kik vassal nem birván többé, *arany lándzsákkal* üzték vissza elleneiket. Érts alatta adófizetést.

A varchonita nép megnagyobbodva, lassankint két részre kezde bomlani; az, mely Chinához közelebb volt, nevezte magát *török*-nek, amelyik Persiához esett, *ogur*-nak.⁹⁷

Amíg Jókai csak a fantázia szárnyán kelt útra a kínai őshazába, olyan vakmerő hazánkfia is akadt, aki Gützlaff felvetésén neki buzdulva, az amerikai emigrációból, Kossuthtól kölcsönt kérve indult a kínai őshazába. Berzenczey László (1820–1884), a korábbi kormánybiztos, amikor 1852 elején Hongkongba ért, Gützlaff már több mint fél éve halott volt, az özvegye pedig elégette a feljegyzéseit. Jobb ötlet híján felkereste

⁹⁵ *PN* 1850, 162. (szepember 23.): [III].

⁹⁶ Jókai 1852.

⁹⁷ Uo. [II].

Kantonban az angol konzult, a magyar irodalom szerelmesét, a *János vitéz* angol fordítóját, John Bowringot (1792–1872). Hiába a szimpátia és a jó szándék, Bowring sem tudott abban segíteni, hogy Berzenczey Kína belső területeire jusson. Ekkor még dolgavégezetlenül volt kénytelen elhagyni Ázsiát, de majd 1873-ban eljut Tibetbe.

Egy másik nagy hatású elmélet megteremtője a német orientalista és filológus, Friedrich Max Müller (1823–1900), aki az 1854-ben és 1855-ben megjelent munkáiban a nem árja és nem sémi nyelvek újfajta csoportosítását javasolta.⁹⁸ Ezekben a munkákban az addig csak földrajzi értelemben használt, Közép-Ázsiát jelölő „Turán” kifejezést használva ezeket a nyelveket „turáni” nyelveknek nevezte. Elmélete Magyarországon rövid időn belül oly népszerűvé vált, hogy az orientalista és turkológus Vámbéry Ármin (1832–1913) 1874-ben meginvitálta, a Magyar Tudományos Akadémia külföldi levelező tagjává választották és nagy sikert arató nyilvános előadásokon is ismertette elméletét.⁹⁹

A magyar nyelv ősi rokonságát kutató szakembereknek és magántudósoknak ez az elmélet hihetetlen lehetőségeket kínált. Immár tudományos tézisekre alapozva lehetővé vált akár a kínai–magyar közvetlen nyelvrokonság vizsgálata, sőt bizonyítása is. Erre pedig nem is kellett sokat várni. Egy másik magyar emigráns, Széchenyi gróf két fiának egykori keménykezű nevelője, a vívómester és nyelvbúvár Podhorszky Lajos 1855-ben, választott új hazájából, Franciaországból adott hírt magáról és a magyarok kínai őshazájáról:

[Podhorszky] Chinát tartja a magyarok eredeti őshazájának, s a fenn elősorolt, mind a chinai birodalomhoz tartozó népfajok nyelvéből, a szavak kiejtéséből s valódi értelmükből nyelvünknek a chinaival ugyan azonosságát következteti. Szerinte még most is élne China szomszédságában egy független nép, mely a magyarral ugyanaz! – Miután említett hazánkfia a könyvekben buvárokodás és a nyelvek tanulása után ennyire jutott, – célja ezen vidéket felkeresni, mely a magyarnak fészke lehetett, s hol a vér rokonok mai napiglan eredeti szokásaik törvényeik s függetlenségük megtartása mellett, annyi századok után is boldogul élnek. [...]¹⁰⁰

Podhorszky végül nem jutott el Kínába, de a kínai–magyar rokonságot évtizedeken át kitartóan kutatta. 1877-ben Párizsban jelentette meg a kínai–magyar nyelvrokonságot bizonyító művét.¹⁰¹

⁹⁸ Müller 1854, 1855.

⁹⁹ Müller 1875, 1876.

¹⁰⁰ BH 1855, 759. (július 3.): 4210.

¹⁰¹ Podhorszky 1877.

A korban a tajping-felkelést annak első felében alighanem egy zavaros, a kereszténységgel rokon ideológiát valló, az idegen hatalmat megdönteni igyekvő véget nem érő forradalomnak láthatták Magyarországról. De alighanem a konkrét híreknél is jelentősebb volt, hogy az éveken át tartó felkelés a köztudatba emelte Kínát, amelyhez a magyarok saját kötődéseket kerestek és találtak. A sajtóhírek tanulmányozása, valamint a magyar Kína-kép jellegére fókuszáló művelődéstörténeti vizsgálódások alapján kijelenthető, hogy a korban Kínából érkező, Kínát érintő hírek sajátos módon egészülnek ki, vagy olykor fonódnak össze a magyarság ázsiai gyökereit kereső tudományos, áltudományos vagy művészeti törekvések eredményeivel.

4. 7. Konklúzió

A tajping-felkelés első szakaszáról szóló magyar sajtóbeszámolók jól példázzák, miként működik a távoli események recepciója egy európai – és benne magyar – eszmetörténeti horizonton belül. A felkelés, amelynek teokratikus programját a konfuciánus műveltség, a kereszténység és a népi millenarizmus különös keveréke határozta meg, a magyar nyilvánosság számára nem pusztán egzotikus kelet-ázsiai válságként jelent meg, hanem „a másik forradalmának” tűnt – egy olyan vallásos forradalomnak, amelynek megértésére a saját európai tapasztalatok kínálták az értelmezési mintázatokat.

A mozgalomban sokan protestáns puritánokat, mások mormonokat, a későbbi kutatók közül egyesek pedig egyenesen kommunista előképet láttak, s ezzel párhuzamosan kezdettől jelen volt az a diskurzus is, amely a kereszténységhez való viszony alapján próbálta értelmezni és minősíteni a felkelés eszmeiségét. Különösen figyelemre méltó a *Religio* című katolikus hetilap hangvétele, amely a protestáns misszionáriusokhoz fűződő viszonyában a keresztény felekezetek közötti XIX. századi feszültségek lenyomatát mutatja. A lap a protestáns térítők – így különösen Jacox Roberts – szerepét gyanakvással szemlélte, sőt burkoltan azzal is megvádolta őket, hogy a felkelés előmozdítói és ezzel együtt a keresztényüldözések kiváltói lettek. Ezzel szemben a katolikus misszionáriusokat a politikai fondorlatoktól elzárkózó, „engedelmes” hithirdetőként ábrázolta.

Ez a felekezeti torzítás nem csupán a Kína-értelmezést befolyásolta, hanem egyúttal önreflexív tükrévé vált a magyar vallási közgondolkodásnak is. A tajpingok – mint vallási radikálisok – értelmezése tehát nem önmagukért történt, hanem a kereszténység eszmei határainak, normatív kereteinek újratárgyalása során. Ezáltal a tajping-felkelés recepciója a magyar sajtóban nemcsak egy idegen eseménysor tájékoztató feldolgozását, hanem az

európai vallásosságon belüli identitásharcok tükröződését is jelenti – s ilyenformán a XIX. századi magyar eszmetörténet fontos lenyomata.

A magyar Kína-percepció egyik sajátosan nemzeti színezete az a rokonító képzelet, amely a magyarság ázsiai eredetének hitéből, illetve az ezzel összefüggő őshazamítoszokból táplálkozott. Míg Nyugat-Európa közvéleménye hajlamos volt Kínát elsősorban egzotikus, idegen vagy alárendelt civilizációként szemlélni, a magyar nyilvánosság – különösen a XIX. század középső harmadától – egy bizonyos mértékű kulturális és történeti szimpátiával fordult Kína felé. Ennek gyökerei nem utolsósorban azokban az eszmetörténeti narratívákban keresendők, amelyek a hun rokonságot, a keleti gyökereket vagy a turáni kapcsolatrendszert hivatottak megerősíteni – akár Gützlaff előadásának hatására, akár a reformkori és századfordulós irodalmi–tudományos–politikai közegben. Ez a rokonításra hajló attitűd a magyar sajtóban és közgondolkodásban nem pusztán múltkutatás volt, hanem önképformáló erő, amely a Kínához fűződő viszonyt érzelmileg is árnyalta, és megkülönböztette azt a többi európai nemzet Kína-képétől.

5. A második ópium háború és a tajping-felkelés vége (1856–1864)

Az 1850-es évekre Nagy-Britannia kevesellte a Kínában megszerzett pozícióit, de mivel további térnyerésre, a kereskedelmi lehetőségek bővítésére békés úton nem mutatkozott esély, a Palmerston (1784–1865) vezette kormány csak az ürügyet kereste egy újabb háború megindításához. A megfelelő *casus bellire* 1856. október 8-án találtak rá, amikor a kínaiak csempészek üldözése közben feltartóztatták az Arrow („Nyíl”) nevű, eredetileg brit hajót. Csakhogy az incidens idején a hajónak már kínai tulajdonosa és kínai legénysége volt. A hajó ugyan még szerepelt a brit hajóregiszterben, de jogszerűen már nem közlekedhetett brit lobogó alatt, mert lejárt a határideje. A korábban már említett műfordítóból lett hongkongi konzul, Sir John Bowring azonnal Kantonba utazott és erélyesen tiltakozott a kínai eljárással szemben. Kanton kínai főkormányzója, Ye Mingchen (葉名琛; 1807–1859) visszautasította Bowring tiltakozását, de hogy véget vessen az incidensnek szabadon bocsátotta a hajó legénységét. A partoknál állomásozó, Sir Michael Seymour (1802–1887) altengernagy vezette brit hajóraj október végén ágyúzatni kezdte Kanton erődjait, és lángba borította a külvárosi részeket. A három hétig tartó pusztítást követően a helybéli kínaiak reakciója hevesebb volt, mint 1840–42-ben. Ezúttal megtámadták és felgyújtották a brit negyed, kereskedőket koncoltak fel, a hajókon pedig fellázadtak a kínai kulik. Londonban az ellenzék éles hangon, kemény bírálta a Palmerston-kormány Kína-politikáját, amire válaszul a miniszterelnök feloszlatta az alsóházat, hogy az új választások után immár nyíltan folytathassa hódító politikáját.

A britek felhívást intéztek Franciaországhoz, Oroszországhoz és az Egyesült Államokhoz, hogy együttesen lépjenek fel Kínában. Oroszország és az Egyesült Államok elvetették a britek felvetését, de a francia kormány a támogatás mellett döntött. A franciák a Kína elleni katonai fellépésre egy február 29-i esetet hoztak ürügyként, amikor Auguste Chapdelaine (1814–1856) misszionáriust Guangxi tartományban egy helyi mandarin kivégeztette. A britek a Kínába indított hajórajjal új megbízottjukat, James Bruce Elgin grófot (1811–1863) is elküldték. Elgin korábban Kanada főkormányzó, majd India alkirályi tisztségét töltötte be. 1857-től főbiztosnak és meghatalmazottnak nevezték ki Kínában és a Távol-Keleten, hogy segítse Kína és Japán nyugati kereskedelem előtti megnyitását. A franciák részéről a fotográfiaért bolonduló diplomatát Jean-Baptiste-Louis Gros (1793–1870) bárót küldték Kínába a francia érdekek érvényesítésére. Az időközben Indiában kirobbant szípojlázadás (1857–1858) miatt a britek halogatták a katonai

tevékenység megindítását Kínában. Lord Elgin mindenekelőtt egy, a kínaiak számára nyilvánvalóan elfogadhatatlan petíciót nyújtott be a kínai hatóságoknak. Ebben többek között a korábbi szerződések felülvizsgálatát követelte, valamint szabad bebocsátást a nagyobb tengerparti városokba és folyamhajózási jogok biztosítását. A kínai elutasító választ követően 1857 végén a brit–francia összevont hadiflotta ismét ágyúztatni kezdte Kantont, majd ténylegesen el is foglalták. 1858 elején pedig a hadműveletek színterét, északra a Beihe (北河; vagy Pejho) torkolatához helyezték, és május 20-án elfoglalva a Dagü (大鼓) erődöt, Tiencsin (Tianjin 天津) elé érkeztek.

A nyugat-európai hatalmak a Kínában tervezett és végzett tevékenységük során mindvégig éberen figyelték az orosz–kínai viszony alakulását, amely korábban okozott már nem várt meglepetéseket. Ezúttal nem sokkal az előtt, hogy a brit–francia intervenciós csapatok elérték volna Tiencsint, Szibéria főkormányzója, Nyikolaj Nyikolajevics Muravjov (Никола́й Никола́евич Муравьёв; 1809–1881) gróf I. Miklós cár megbízásából kieszközölte, hogy Kína visszaadja Oroszországnak az Amurvidéket, amelyet Oroszország még a 1689-ben engedett át Kínának.

A háború első szakasza 1858 júniusában a négy tiencsini szerződéssel ért véget. A Nagy-Britanniával és Franciaországgal kötött szerződések tartalma alapjaiban azonos volt. A szerződések értelmében öt új kikötőt nyitottak meg a külföldi kereskedelem számára, a szerződött országoknak joga lett diplomáciai képviselőt nyitni Pekingben, biztosították számukra a Jangcén való hajózást, a keresztény hittérítők korlátozás nélkül tevékenykedhettek a birodalomban. Mindezeket túl Kínát Nagy-Britannia felé négymillió *tael*, Franciaország felé pedig kétmillió *tael* ezüst háborús jóvátétel megfizetésére kötelezték.

Még ezt megelőzően a kínaiak 1858. május 28-án Oroszországgal aláírták az úgynevezett aiguni szerződést, amelyben a szerződő felek kötelezték magukat a kínai–orosz határ felülvizsgálatára. Oroszország megszerezte az Amur bal partját, délebbre tolva ki határait. Két évvel később a 1860-as pekingi egyezményrel Oroszország megszerezte az ellenőrzés jogát a Csendes-óceán partján fekvő nem fagyos terület felett, ahol még abban az évben megalapította Vlagyivosztok városát. Az Egyesült Államokkal június 18-án kötött meg a szerződés, gyakorlatilag ugyanazokkal a feltételekkel, mint a britekkel és a franciákkal.

Az aláírt szerződéseket egy év múlva kellett volna kicserélni, hogy életbe lépjen az egyezmények ratifikálása. Odahaza, Londonban és Párizsban azonban nem voltak elégedettek az elért eredményekkel, így egy újabb összevont hajórajt küldtek Kínába az

állítólagos ratifikációs okmányokkal. Az idegen hadihajók láttán a kínaiak Daguerd-erődítményeiből azonnal ágyúzni kezdtek, és ez az incidens a háború újratekezéséhez vezetett. Némelyik szakirodalom az 1860-as háborút harmadik ópiumháborúnak nevezi. A partra szálló szövetséges haderők már augusztusban elfoglalták Daguerd-erődjeit, Tientsint és Peking felé kezdtek nyomulni. Néhány kilométerre Pekingtől szeptember 21-én került sor a Bali-hídon (Baliqiao 八里橋) vívott csatára, amelyben a hatvanezer fős császári sereg vereséget szenvedett. A császár, Xianfeng és az udvar észak-keletre, Rehe (熱河; vagy Jehol és Zsehol formában is ismert) tartományba menekül. A mintegy 20 ezer fős brit–francia csapatok benyomulva Pekingben feldúlták, kirabolták és október 18-án felgyújtották a Yuanmingyuant (圓明園), a Qing-dinasztia császárainak nyári palota- és parkkomplexumát.

A császár Pekingben maradt öccse, Gong herceg (Gongzhong *qinwang* 恭忠親王, vagy más néven: Yixin 奕訢; 1833–1898) képviselte a Qing Birodalmat az újabb béketárgyalásokon, és írta alá végül Nagy-Britanniával és Franciaországgal a békeszerződést, az úgynevezett pekingi egyezményt. Ezekben a szerződésekben megerősítették a tientsini szerződések tartalmát, továbbá Kína kötelezte magát 8-8 millió *tael* ezüst jóvátétel megfizetésére Nagy-Britanniának és Franciaországnak. Mindezeket túl Tientsin is megnyílt a külföldi szabad kereskedelem előtt.

A második ópiumháborút követő diktátumszerű szerződések tovább fokozták Kína félgymarmati kiszolgáltatottságát a nyugati hatalmaknak. A háború és az újabb szerződésekkel kikényszerített jogok a külföldi országok kormányait szemléletváltásra sarkallták a Kínában zajló forradalmi megmozdulásokkal szemben. A kiszélesített, elsősorban gazdasági érdekeltségek érvényesítése és megőrzése azt a stratégiaváltást eredményezte, hogy a nagyhatalmak immár ellenségesen lépjenek fel azzal a tajping-mozgalommal szemben, amely jó ideig a keresztény világ támogatásában reménykedett. A külföldi, kereskedelmi célok és profitérdekek vezérelte új politika a Tajping Királyságot immár veszélyes és eltávolítandó akadállyal tekintette.

Ekkora a tajpingok helyzete – a már megismert belső krízis okán – amúgy is egyre gyengült. Az 1856-os válságot követően a tajping állam vezető rétegében új hatalmasok jelentek meg, a *wangok*, azaz „királyok”. A morális züllés miatt megjelent a korrupció és a klikkesedés, hadseregükből kiveszett a régi, szigorú fegyelem, ami a sorra elszenvedett katonai kudarcokban is megnyilvánult. 1858–1859-ben már a fővárosuk is veszélybe került.

Az éppen Anhui tartományban harcoló Li Xiucheng (李秀成; 1823–1864)¹ seregével Nanking megsegítésére sietett, és hátulról támadva megverték a császári csapatokat. Hong Xiuquan a fegyveres erők parancsnokának nevezte ki, és a „lojális király” (*zhongwang* 忠王) címet adományozta neki. 1860 és 1862 között a Li Xiucheng vezette tajping sereg több komoly győzelmet is aratott, de az ekkor már európai és amerikai katonai erőkkel is megerősített Sanghajt nem tudták bevenni.

1861. augusztus 22-én meghalt Xianfeng császár. Egyik ágyasa fiát, a mindössze ötéves Zaichunt (載淳), Tongzhi (同治) néven ültették a trónra, a hatalmat pedig egy régenstanácsra bízta, amelynek Sushun (肅順; 1816–1861) kancellár, a császárné Ci'an (慈安; 1837–1881) és az új gyermekcsászár anyja, az elhunyt Xianfeng császár ágyasa, Cixi (慈禧; 1835–1908) voltak a tagjai. Egy államcsínyt követően 1861 végére a tényleges hatalom Cixi kezében összpontosult, segítségére pedig Gong herceg volt. Gong herceg a külföldiekkel való tárgyalást szorgalmazta, valamint a minél hatékonyabb fellépést a felkelőkkel szemben. A Sanghajt is védő, európai mintára föllállított „örökké győztes sereget”² még 1860-ban hozták létre Frederick Townsend Ward (1831–1862), egykori amerikai tengerész és filibuszter irányításával. Ward halála után, 1863-tól a brit vezérőrnagy Charles George Gordon (1833–1885) vezette a sereget, amely a Li Hongzhang (李鴻章; 1823–1901) vezette császári erőkkel közösen végső csapást mért a tajpingokra, és visszafoglalta Nankingot. Hong Xiuquan az ostrom alatt, 1864. június 30-án öngyilkosságot követett el, Li Xiuchent elfogták, és augusztus 7-én kivégezték.

A felkelések azonban ezzel még nem értek véget. A tajpingok bukását követően az elmenekült tajpingok csatlakoztak a „fáklyavivőkhöz”. Őket majd a Li Hongzhang vezette hadsereg számolja fel 1868-ban. Ebben az időszakban lángoltak fel a nem kínai nemzetiségű lázadások és felkelések is. Még 1855-ben robbant ki a Yunnan (雲南) tartományi muszlimok (*hui* 回) felkelése. A felkelés alapvetően nem vallási jellegű volt, hiszen a térségbeli egyéb nemzetiségek közül is csatlakoztak hozzá. A felkelés vezetője, Du Wenxiu (杜文秀; 1823–1872) az unokatestvérének sajátkézzel írt kalligráfiájában ekként fogalmazza meg forradalma célját:³

連回漢為一體

Egyesítsük a muszlimokat és a hanokat!

豎立義旗

Emeljük magasba az igazságosság zászlaját!

¹ Hummel (szerk.) 1943: 461–463.

² Angolul: *Ever Victorious Army*; kínaiul: *changshengjun* 常勝軍.

³ Qian 2014: 42.

驅逐韃虜

Kergessük el a tatár–mandzsu barbárokat!

恢復中華

Állítsuk vissza Kínát!

Du Wenxiu a forradalom felfelé ívelő szakaszában felveszi a Suleimān szultán nevet és címet, és kikiáltja a „Békés Déli Szultánátust” (Pingnan Guo 平南国). A mozgalmat a mandzsu seregeknek csak 1873-ban sikerül megtörni és végleg leverni, amit rettenetes pusztítással és tömegmészárlással vittek végbe.⁴

5. 1. Az Arrow incidens és Kanton ágyúzása

Vannak történészek, akik nem riadnak vissza attól, hogy legtöbb történetírásban második ópiumháborúként (1856–1860) ismert, több hullámban zajlott hadműveletek és békediktátumok négy esztendejét, „világháborúnak” nevezzék.⁵ Szigorúan véve csak Nagy-Britannia, Franciaország, az Egyesült Államok és Oroszország vett részt valamilyen formában tevőlegesen abban, hogy Kínából újabb szeleteteket hasítsanak ki, de a háború hatása csakugyan érezte hatását az egész világon.

Ennek a háborúnak nem csupán a történeti megítélése, értékelése különböző, de még az elnevezése sem egységes. Az angol történészek a *Second China War* („második kínai háború”) megnevezést preferálják, a franciák a *l'expédition de Chine* („a kínai expedíció”) néven emlegetik, néhány amerikai történész az *opening of China* („Kína megnyitása”) néven mutatja be, az oroszok pedig hajlamosak csak Vlagyivosztok megalapításának (*osnovanyije Vlagyivosztoka, основание Владивостока*) előjátékaként tekinteni rá.⁶ Kínában általánosan második ópiumháború (*Di'erci Yapien Zhanzheng* 第二次鴉片戰爭) néven emlékeznek a megszállás száz évének erre a számukra tragikus eseményére. A háborút kirobbantó, a háborúhoz szorosabban kapcsolódó és érintett nemzetek tehát hajlamosak arra, hogy a háború saját kínai érdekeikre, eredményeikre vagy épp vélt sérelmeikre (lásd az angol *Arrow War* kifejezés) fókuszálva mutassák be, és írják meg a történetét.

A történészi objektivitás szempontjából a magyar történetírás szerencsés helyzetben van. A jelenkor történésze éppen úgy objektív tud maradni, mint a XIX. század második felének a világ eseményei iránt fogékony, hírolvasó nagyközönsége, hiszen sem Magyarország, sem pedig a magyar külpolitikát befolyásoló hatalmak nem voltak

⁴ Qian 2014; Gernet 2001: 422.

⁵ Wong 1998: 1.

⁶ Uo. 1.

közvetlenül érintettek a Kínában kirobbant háborúban. Magyarul kezdetben – elsősorban az angol és a francia sajtó szemlézése miatt – sokáig „a második angol–kínai háború” és „kínai expedíció” formában került megnevezésre, bár találkozunk olyan korai kivétellel is 1859-ből – vagyis a háború idejéről –, amikor ténylegesen a „második opium háború” olvasható.⁷ Igaz, ez sokkal inkább egyszeri, közvetlen folytatás nélküli zszurnaliszta bravúrnak tudható be, semmint átgondolt történeti koncepciónak.⁸ Feltehetően maga az ismeretlen szerző sem hitte, hogy az általa – alighanem először – használt kifejezés 1949-től szinte általános elnevezése lesz annak a kelet-ázsiai háborúnak, amelynek az aktuális eseményeit ő külföldi sajtóból követte nyomon.

Lehet akár történeti viták tárgya is, hogy mennyire pontos, megfelelő vagy helyénvaló az 1839–1842-es és az 1856–1860-as háborút az „ópium” szóval fémjelezni, hiszen a háborúk közvetlen célja Kína kereskedelmi célú megnyitása, közvetett célja pedig a gyarmattá süllyesztése volt. Az ebben résztvevő, egyre bővülő kereskedelmi lehetőségek hasznát élvező országok közül pedig csak Nagy-Britannia volt az, amely exportárúként elsődlegesen az ópiumot preferálta. Egy korabeli zszurnaliszta Nagy-Britanniát saját gazdasági érdekeinek szem előtt tartásának indokával e szavakkal menti fel a morális felelősség alól: „Anglia által követett nemzetgazdászati elv, hogy mindenütt az a jó áru, mely a fogyasztónak tetszik. Chinában mákonyt kíván a nép, tehát ezt viszi oda az angol; nekünk finom kardpengéi kellene inkább, tehát bennünket ezekkel lát el”.⁹

15. kép. A mákony (opium) élvezése Chinában.¹⁰

⁷ BH 1859, 223. (szeptember 18.): [2].

⁸ Az ismeretlen újságíró nyelvi kreativitását bizonyítja, hogy ugyanebben az írásában az „új theaháború” kifejezést használja az éppen dúló háborúra.

⁹ PN 1858, 2746. (április 7.): [2].

¹⁰ VU 1859, 12. (március 20.) 137.

Az a Nagy-Britannia, amely a XIX. században tulajdonképpen egymaga mozgatta és alakította a Nyugat Kínához való viszonyulásának stratégiáját, még akkor is, ha a legtöbb történeti megítélés szemérmesen az imperialista törekvések következményeinek tünteti fel a Kínában lezajlott eseményeket.¹¹ Az „imperialista” ebben az esetben leginkább arra az Impériumra vonatkozik, amely a „birodalmi érdekek képviselője” (*advocacy of imperial interests*) frázis alatt megtalálta annak módját, hogy a világ szinte utoljára érintetlenül maradt birodalmát hogyan nyissa meg. Ehhez a kulcs természetesen az ópium bevitel, elterjesztése és forgalmazása volt, annak minden erkölcsileg kifogásolható következményével együtt. Mindkét háborút Nagy-Britannia indította, és mindkét háborút lezáró „békeszerződésben” szemérmesen kerültek az ópium szó használatát.

Ez a szemérmesség, vagy inkább képmutatás mindvégig jellemző volt a brit kormánypropaganda kommunikációjában. Ragaszkodtak ehhez még akkor is, amikor gyakorlatilag első perctől kezdve egészen nyilvánvalóak voltak a valós „birodalmi érdekek”. Az első ópiumháború után alig több mint egy évtizeddel a brit nagytőkések elviselhetetlenül lassúnak érezték azt az ütemet, ahogyan a kereskedelemnek álcázott kínai ezüst-szivattyúzás zajlott. A folyamat felgyorsítására, saját érdekeik birodalmi érdekké tételéhez támogató partnerre találtak az 1855. február 6-án beiktatott, a *whigek* alkotta, Lord Palmertson vezette kormányban. Az első háborúban szerzett tapasztalat, és főként az azt megelőző félévszázados közeledés kudarcai alapján nyilvánvaló volt az új vezetés számára, hogy a kínaiak csak a fegyverek szavát értik, érdemi eredményeket csak félelmet keltve lehet kicsikarni. Ekkor még elképzelhetetlen volt háborút kezdeni arra okot szolgáltató indok és hadüzenet nélkül, ezért csak egy megfelelő alkalmat kellett találni. Erre az eseményre 1856. október 8-án Kanton kikötőjében került sor. A hírnek kevés híján majd két hónapra volt szüksége, hogy a magyar sajtóban megjelenjen:

Uglátszik, hogy e roppant birodalom [ti. Kína], mely már ugyis eléggé belefáradt a forradalomba, most komoly bonyolódásba fog elegyedni Nagybritanniával. Ismeretlen okokból ugyanis a menyei birodalom néhány mandarinja jónak találta egy angol hajót feltartóztatni, s annak legénységét lefejeztetni. A brit consul felvilágosítást kért ugyan a tény állása és okáról, de a chinai hatóságok részéről legkisebb feleletet sem kapott, mire aztán rögtön két angol hadigőzös indult el Hongkongból „tetemes haderővel” Whampoába.¹²

¹¹ Wong 1998: 2.

¹² PN 1856, 2067. (december 7.): [3].

Ekkor még nem látszott fontosnak ennek a Kínában készült, kínai tulajdonos birtokolta és kínai legénységű, egyébiránt csakugyan csempészhajónak a nevét is közölni. A hír annyiból is pontatlan – és ez nyilvánvalóan nem a magyar szerkesztőség hibája –, hogy csak őrizetbe vették a legénységet. Az Arrow nevű lorcával történt incidensről majd csak 1857. január 17-én lesz olvasható részletesebb összefoglalás. Dicséretes, hogy a január 6-i *London Gazette* tizenkét kolumnás írását foglalta össze az ismeretlen szerkesztő.

[...] Röviden érintvén a chinaiak által elkövetett sértést, habár, ugymond, a 12 embert visszaküldték, de nem ugyanoly nyilvános módon, mint ahogy az elfogatás történt, s távolról sem kértek bocsánatot. A brit lobogót letépték a „Arrow”-ról a chinaiak. [...] ¹³

Vagyis nem fejezték le a legénységet, sőt el is engedte őket a kínai hatóság. Igaz, nem kértek bocsánatot, sőt a brit lobogót is letépték. Valójában a brit lobogó meggyalázása vált az incidens ikonikus aktusává, ez volt az, ami igazán felkorbácsolhatta a hazai közvélemény Kína-ellenes indulatait. Mint a modern kutatások kiderítették a hajón a feltartóztatás idején nem volt felvonva a Union Jack, legalábbis ezt korabeli hiteles szemtanúk beszámolóival nem lehet alátámasztani. ¹⁴ Mindez azonban elegendő volt ahhoz, hogy a britek kártérítésként Kanton teljes megnyitását követeljék, majd miután erre pozitív választ nem kaptak, az Arrow feltartóztatása után három héttel, október 29-én ágyúzni kezdték Kantont.

[...] Miután e közlésre válasz nem jött, folytatta a tengernagy az ellenségeskedést, s a Yamunt [Yamen] kezdi lődözni, hol falakkal körülvéve az óváros kormányépületei vannak. E hely ostroma előtt lelkükre kötötték a tiszteknek, hogy a legénységet a chinaiak magántulajdona lehető kimélésére intsék. E parancsot szigoruan megtartották. Ugyanaznap esti 8 órakor az elővárosokban újra tűz ütött ki, mely sok házat elhamvasztott. Az angol csapatok jól viselték magukat, a chinaiak ellenállása, szerinte, szót sem érdemel. [...] A *Herald* és *Daily News* ez okoknál fogva Chinának adnak igazat ez ügyben, s China bombáztatását barbar tettnek bélyegzik. A kormánypártoló lapok még ezután állanak elő kommentáló észrevételeikkel a „London Gazette”-ben közlött okiratokat illetőleg. ¹⁵

¹³ PN 1857, 2097. (január 13.): [3].

¹⁴ Wong 1998: 62–66.

¹⁵ PN 1857, 2097. (január 13.): [3].

A magyar sajtóban mindvégig részletesen és tárgyilagosan lehet olvasni a brit politika megosztottságáról a kínai intervenciót illetően. A *PN* szerkesztőségének hangsúlyozott törekvése volt, hogy a nemzetközi eseményekről a lehető legtárgyilagosabban, elfogultság nélkül tudósítson. Ezt a szerkesztési elvet követte a kínai eseményekről beszámoló hírek esetében is. Nyilvánvaló, hogy a szerkesztőség tagjai a korban legkönnyebben hozzáférhető nemzetközi sajtóra kellett, hogy hagyatkozzanak. A második ópiumháború idején kézenfekvő, hogy elsősorban az angol lapokat szemlézték, ám tették mindezt példamutató szakmaisággal. Erről tanúskodik egy január 14-i írás, amelyből kiderül, hogy a kínai eseményekről legkiegyensúlyozottabban tudósító angol lapnak Nagy-Britannia legrégibb folyamatosan megjelenő hírújságát, a *London Gazette*-et (1825–1962) tartották:

A chinaiak vagy a britek voltak-e okai Canton bombázásának, erről többé szó sem lehet, oly világos. Az összeütközés, mint többnyire, csekélységen kezdődött, de most már ki akarják zsákmányolni, amint csak lehet, hogy végre kicsikarják Chinától azon engedményeket, melyekre nemcsak Anglia, hanem a Chinával érintkezésben levő többi hatalom is hosszas időtől fogva hiában törekszik. Aki a kérdés jogi szempontjával tisztába akar jönni, a *Gazette* hivatalos okiratait kell megolvasnia. A többi lapok, saját pártnézetek szerint, idézgetnek egyes töredékeket mindenik saját érdekében idézi. Elég e végett a *Chronicle* cikkeit egybevetnünk a *Times*éivel. Az előbbi szerint Canton bombáztatása barbár eljárás, míg a *Times* csodálja a brit admirál türelmét, melylyel mindent megkísértett, hogy a dolgot kiegyenlíthesse, stb.¹⁶

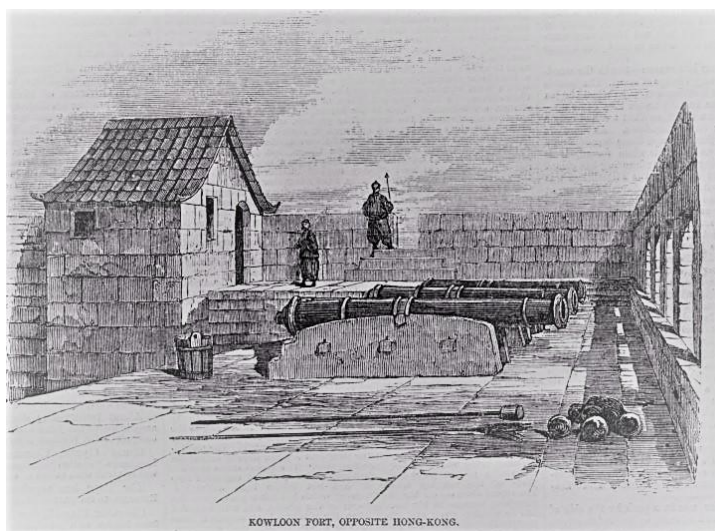
Január 16-án volt olvasható az a hír, amely még az előző évben, Kanton október végi bevételekor történt „felfedezésről” tudósít.

Az angolok Canton megtámadása alkalmával a tüzérség történetére nézve igen sajtáságos fölfedezést tettek. Azon század, mely a tüzelés megnyitása után szárazra szállított, egyik parti erődben, minek védői elestek, egy 16 fontos hat bronz ágyuból álló üteget találtak, mely ágyuknak különös alakja magára vonta a vezénylő tiszt figyelmét. Az ágyukon, az ágyulyuk közelében a császári névbetű állt kellemes vonásu arabeskekkel ékitett chinai betűk környezetében. Az arabeskek közepében egy dombon kereszt állt s a kereszt alatt római számokkal az évszám: 1697. Ezen ágyukból egy darabot az admiráli fregatra szállítottak, hogy az angol tüzéri muzeumnak küldjék; a többit beszegezték. Fűrkészet következtében kikutatták aztán az ágyuk eredetét. A

¹⁶ *PN* 1857, 2098. (január 14.): [3].

névbetű Kang-Hi [Kangxi 康熙] császáré, ki [...] [e]gy P.[ère] Bouin nevű jezsuitát a nankini öntöde vezetésével bizott meg; ez vezette a chinaikat az eléhaladt tüzérségi tudományba. A cantonban elvett álgyu ezen általa vezetett öntödéből került ki. A császári névbeni körüli chinai fölírat értelme a következő: Ezen álgyu öntetett Nankinban, Kang-Hi nagy császár az ég fia, a föld világossága uralkodásának harminczhatodik éve nyolczadik hónapja ötödik napján [...].¹⁷

A hírben ismertetett történet bár kevés érdemi információval járul hozzá kutatásom témájához, a kínai eseményeknek a magyar sajtóban történő nyomon követéséhez és reflexiójához, de egy érdekes magyar vonatkozású párhuzam miatt mégis tanúságosnak gondoltam közreadni ezt a gyaníthatóan a lap szándéka szerint is „kis színessé”. Érdekes módon a hír először franciául jelent meg a *Le moniteur de l’armée* egyik, 1856. decemberi számában. Angolul majd csak 1857 áprilisában volt olvasható a *The Illustrated London News*-ban.¹⁸ Az angol cikk pedig Oscar Oliphant 1857-ben Londonban megjelent népszerűsítő kínai történelemkönyvében is szerepel, majdnem szó szerint.¹⁹ Az angol lapban a cikk mellett egy illusztráció is található, amelyen ugyan nem a szóban forgó ágyú szerepel, hanem a hongkongi erőd három ágyújának rajza, de feltehetően a cikkben leírt zsákmányolt ágyú is ez a típus lehetett.

16. kép. A hongkongi Kowloon (Jiulong 九龍; „kilenc sárkány”) erőd ágyúi.²⁰

¹⁷ PN 1857, 2100. (január 16.): [3].

¹⁸ *The Illustrated London News* 1857, No. 853. (április 11.): 347.

¹⁹ Oliphant 1857: 153.

²⁰ *The Illustrated London News* 1857, No. 853. (április 11.): 347.

Az ágyú ma a londoni Tower-nél látható,²¹ alatta pedig egy fekete információs táblán a következő felirat olvasható: „Kínai bronzágyú – Ezt a hatalmas erőágyút vélhetően a brit csapatok zsákmányolták a Kantont védő erődökből a második kínai háború (1856–1861) idején. Trófeaként hozta vissza Nagy-Britanniába a HMS Nankin [...]”.²²

17. kép. A Kantonban zsákmányolt bronz erőágyú (Tower of London).²³

Alighanem ez az első dokumentált esete annak, hogy európaiak az európai jezsuiták által a kínai hadsereg számára öntött ágyúkkal találkoztak. A tudományos és műszaki ismereteik valamint művészi tehetségük miatt több Ming és még inkább Qing császár által is kedvelt és pártfogolt jezsuiták különös módon a XVII. század végén csakugyan kivették a részüket a mandzsu hadsereg arzenáljának korszerűsítéséből. A hírben olvasható Bouin atya neve azonban tévesen lett azonosítva, mert ilyen nevű Kínában tevékenykedő jezsuita nem ismert. Az ágyún a flamand Ferdinand Verbiest (kínai nevén: Nan Huairén 南懷仁; 1623–1688) neve szerepel, aki a maga tervezte bronz ágyútípusokból életében 440-et öntetett,²⁴ és a tervei alapján halála után is készítették ezeket az ágyúkat. A Budapesten található két „mandzsu ágyú”, amelyek az 1900-as bokszer-lázadásban szerzett hadizsákmány részeként

²¹ Lásd é. sz. 51° 30.458, ny. h. 000° 04.522.

²² Angol eredeti: „This massive Fortress Gun is believed to have been captured by British forces from the forts guarding Canton during the Second China War (1856–1861). It was brought back to Britain as a trophy by HMS Nankin [...]”. Lásd *in situ*.

²³ Wikimedia Commons. Creative Commons.

²⁴ Kangxi császár hadserege összesen 905 ágyúval rendelkezett, vagyis közel a fele Verbiest irányítása alatt készült. Shu 1994: 223.

kerültek Magyarországra, ugyancsak Verbiest tervei szerint, de halálát követő évben készültek.²⁵

1689-ben készült a két budapesti mellett az a másik 12 darab, amely Európa városaiban (Róma, London, Berlin, Bécs, Ingolstadt, Coburg) található²⁶ úgynevezett „harcí erényeket kiteljesítő, örökkön való nagy tábornoki ágyú” (*wucheng yonggu da jiangjun pao* 武成永固大將軍炮), amelyek a korábbi és későbbi Verbiest-féle ágyútípusoktól leginkább a jóval gazdagabb díszítettségükben különböznek.

A britek által zsákmányolt kínai ágyú „tüzérség történeti” vagy művelődéstörténeti jelentőségén túl a fenti történet jól példázza, hogy a brit katonák és maga Seymour altengernagy is szembesültek azzal, hogy Kanton védői a teljes mandzsu hadsereghez hasonlóan milyen korszerűtlen haditechnikával rendelkeztek és mennyire híján lehettek a tüzérségi fegyvereknek, ha már az akkor is több mint százötven éves, muzeális ágyúkat voltak kénytelenek használni.

1857 január végén angol lapforrások alapján további beszámoló jelenik meg, amely a Kanton brutális ágyúzásának felelősségét firtatja. Tisztázza, hogy a küszöbön álló újabb háború tétje a brit „ezüst krízis” orvosolása, továbbá hogy az ópiumkereskedelem korántsem a gyakorlatilag majdhogynem „állam az államban”-ként működő Brit Kelet-Indiai Társaság érdeke:

A chinai dolgokról újabb hírek nem érkeztek. A lapok azonban folyvást foglalkoznak ez üggyel. Egy kereskedő azt mutogatja a „Times”ban, hogy az Arrow lorcha az angol lobogó közészerü előjogaival birt. Yeh kormányzót ellenben szörnyetegnek írja le, aki már legalább is itt 40,000 (?) chinait fejeztetett le. A Star új taktikával jár el e kérdésben. Nem hivatkozik többé az erkölcsi érzetre stb, hanem azt mutogatja, hogy a mákonykereskedelem nem érdekli a hazai gyárosok és kereskedők nagy testületét, csak néhány indiai kereskedő és a keletindiai társaság ügye, ellenben megrontja Chinát, s egyik oka az iszonyu ezüst crisisnek, mely az angol pénzpiacot is sujtja. Azonban hiába a Star minden okoskodása. A számok ellene szólnak, s ötmillió font sterlingnyi indiai jövedelem többet nyom az angol kereskedővilág előtt a philanthropok minden okoskodásánál. [...]²⁷

²⁵ Verbiest neve olvasható a budapesti ágyúkon is. A Budapesti Hadtörténeti Múzeum tulajdonában lévő két két ágyú mandzsu és kínai szöveget Kara György fordította le és elemezte, lásd. Kara 1960.

²⁶ Stray 1994: 225.

²⁷ PN 1857, 2109. (január 27.): [3].

Az események ezen szakaszában a kínai szereplők közül elsősorban Guangdong és Guangxi tartományok kormányzójának, Ye Mingchennek a portréja rajzolódik a legélesebben.²⁸ A brit propaganda mindent elkövetett, hogy a lehető legelvetemültebbnek láttassa őt. Palmerston miniszterelnök egyik parlamenti beszédében így nyilatkozott róla: „[Ye] az egyik legvadabb barbár, aki valaha is megszegyenített egy nemzetet. Vétkes minden olyan bűnben, amely meggyalázhatja és lealacsonyíthatja az emberi természetet”,²⁹ és azt is a szemére vetette, hogy hetvenezer embert mészároltatott le.³⁰ Az előző évben, 1855-ben Ye csakugyan sikeresen megvédte Kanton a tajpingok támadásától, és nem kevesebb mint 75 ezer felkelőt mészároltatott le. Az idegengyűlöletéről ismert, keménykezű és a császár teljes bizalmát élvező kormányzót máig több nyugati történész tartja felelősnek azért, hogy magatartásával és viselkedésével maga provokálta ki a második ópiumháborút.³¹

5. 2. „A francia kormány nem szereti, hogy Chinában nélküle történjék valami”

Nagy-Britannia a birodalom stabilitásának és jövőbeni prosperitásának érdekében a XIX. század közepén több, számára kulcsfontosságú térségre is kénytelen volt figyelmet szentelni. A szükséges beavatkozás természetesen jelentős katonai erejét is lekötötte, így ahol csak lehetett, igyekezett szövetségeseket keresni. A cári Oroszországgal a közép-ázsiai befolyásért vívott „nagy játszma” részeként szinte a Kantonban történt Arrow-incidenssel egy időben kirobbant az brit–perzsa háború, amely hivatalosan 1856. november 1-től 1857. március 4-ig, a háborút lezáró párizsi békeszerződés aláírásáig tartott. A háború eredményeként az iráni fennhatóság ellen fellázadt Heratból kivonultak az irániak, s a területet 1863-ban Afganisztán kebelezte be.

Nagy-Britanniának alighogy sikerült lezárnia a perzsa háborút, indiai gyarmatán új megoldandó, jelentős haderőt igénylő problémával kellett szembenéznie. Az 1857. május 10-én kirobbant szipolylázadás egészen 1858. november 1-ig tartott, és a vége nem csupán a fegyveres konfliktusnak vetett véget, hanem Viktória királynő rendeletének értelmében az önálló hadsereggel is rendelkező, nagy múltú Brit Kelet-Indiai Társaságot is feloszlatták. A Társaság vagyonának államosítására 1859-ben került sor, a fennhatósága alatt álló területek ellenőrzését pedig ezt követően a brit korona látta el.

²⁸ Ye Mingchen életrajzát lásd *Qing shi gao* 394. fejezet; Hummel (szerk.) 1944: 904–905.

²⁹ Az angol eredeti: „[Ye] one of the most savage barbarians that ever disgraced a nation. He has been guilty of every crime which can disgrace and debase human nature.” Lásd Wong 1998: 8.

³⁰ Lovell 2011: 255.

³¹ Wong 1998: 9.

A nemzetközi sajtót – így a magyart is – 1856 végétől a brit birodalom érdekérvényesítő tevékenységének egésze érdekelte. A sajtó gyakorta közös hírvonatban adott számot a perzsa, az indiai és kínai történeésekről. Noha a kutatásom során Kínára fókuszálok, fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a forrásként ismertetett híreknek a kutatás prioritásából adódó „arányeltolódása” nem tükrözi a kínai események jelentőségét a magyar sajtóban. Példának okáért az aktuálisan tárgyalt időszakban – amikor a kínai hírek száma jelentősen megnövekedett – sem lehetne azt állítani, hogy a külpolitikai események között bármikor is kiemelt fontosságot kaptak volna. Még a Nagy-Britannia gyarmat- vagy külpolitikai hírei között is csak elvétve kerül az első helyre.

A kínai történesek a hírekben leginkább akkor kaptak viszonylagos hangsúlyt, ha több európai országot vagy nagyhatalmat is érintettek. Miután a britek a Kína ellen indítandó háború *casus bellijének* ügyét megoldották, racionális mérlegelés után, a fejezet elején ismertetett okok miatt a kormány arra döntésre jutott, hogy szövetségeseket keressen. A tervezett szövetségesek sorában érdekes módon Oroszország is szerepelt, de miután az új cár, II. Miklós (ur. 1855–1881) ezt határozottan visszautasította, Nagy-Britannia már csak az Egyesült Államokban és Franciaországban bízhatott. A britek szövetségkeresésének híre, valamint a szinte elkerülhetetlennek látszó kínai intervencióban résztvevő nyugati szövetség összetételére irányuló latolgatás viszonylag hamar megjelent a magyar sajtóban:

Az angol-francia expeditio hire China ellen valósulni látszik. Részt vesznek-e benne az Egyesült államok is, nem tudom. A hadjárat látszatos oka, hogy a chinai földön az illető nemzetek kereskedőivel roszul bántak.³²

Egy pár nappal később már arról olvashatunk, hogy amennyiben Nagy-Britannia nem ekkor döntötte volna el Kína újbóli megtámadását, akkor bizony a gyarmatbirodalma befolyását és határait bármi eszközzel minél jobban kiszélesíteni igyekvő „Kis Napóleon” („*Napoléon le Petit*”; III. Napóleon, ur. 1852–1870) vezette Franciaország előbb-utóbb minden bizonnyal hasonlóképpen járt volna el, hiszen:

[a] francia kormány nem szereti, hogy Chinában nélküle történjék valami. Azonban Anglia néhány hónappal megelőzte, s nagy kérdés, ha vajjon nem fog-e a belülről

³² PN 1856, 2078. (december 19.): [4].

elgyöngült, annyi felől szorongatott chinai kormány mindent megadni az angoloknak, amit tőle kívánnak, mielőtt a francziák odaérkeznének.³³

Franciaország végül egyetlen hatalomként egyértelművé tette, hogy hajlandó részt venni, sőt a legnagyobb készséggel vesz részt „a kínai expedíció”-ban Nagy-Britannia oldalán. Azonban a szövetségre való készség önmagában kevés lett volna a francia beavatkozásra, így igen gyorsan a francia kormány is megfelelő ürügyet kovácsolt. Nem túl kreatívan egy majd egy évvel korábbi eseményben vélte megtalálni azt a sérelmet, amely nem maradhatott megtorlatlanul. A francia jezsuita misszionáriust, Auguste Chapdelaine-t (kínai nevén Ma Lai 馬賴; 1814–1856) Guangxi tartomány egyik túlbuzgó és megfelelően idegen- és kereszténygyűlölő mandarinja lázadás szításának vádjával 1856 februárjának végén őrizetbe vette, és kevesebb mint egy hét múlva, 29-én kivégeztette. A makaói francia ügyvivő, de Courcy gróf júliusban értesült Chapdelaine atya mártírháláláról, és nyomban benyújtotta tiltakozását a tartomány kormányzójának, Ye Mingchennek. A kínai kormányzó válaszában rámutatott, hogy Chapdelaine atya megsértette a kínai törvényeket azzal, hogy a kereszténységet belterületen hirdette, holott a Franciaországgal kötött 1844-es szerződés ezt csak a francziák előtt megnyílt öt szerződéses kikötőben engedélyezte.³⁴

Courcy, Franciaország fősconsula Chinában, parancsot kapott, hogy a chinai császártól elégtételt követeljen Chapdelaine tértő kivégeztetéséért. E követelést nyomban követendi a franczia hajóraj, rászoritandó a chinai császárt, hogy ezentul Franciaországnak is képviselője legyen Peckingben. Ezen kiváltsággal eddig csak Oroszország bír.³⁵

A szövetségekötés és a háborús előkészületek néhány hónapjának hírszegénysége ismételten alkalmat adott az összefoglalások és elemzések megjelentetésére. 1857 februárjának elején ismeretlen szerző vállalkozott arra, hogy „Angol- és Franciaország Chinában” címmel megjelentett írásában tájékoztassa az olvasókat a készülődő újabb kínai háború valós céljairól.³⁶

³³ PN 1857, 2106. (január 23.): [4].

³⁴ Huang 1941: 106–108.

³⁵ PN 1856, 2082. (december 23.): [4].

³⁶ PN 1857, 2117. (február 6.): [1].

Semmi esetre sem volt szerencsétlen kockavetés, melyet az angol politika tőn, midőn Franciaországot a chinai birodalom elleni vállalataiba belevonta, s részesévé tette az itt támadható előnyöknek. Franciaországnak eddig legkevésbé sem állott érdekében, hogy Oroszországot Ázsiában is haddal támadja meg, mert úgy látszott, hogy minden vereségből, melyet Oroszország Ázsiában szenved, kizárólag Angliának kell a hasznot huzni. [...] Franciaország érdeke a China elleni vállalatokban nyilvánvaló. E roppant kiterjedésű birodalom különösen az, mely az ezüstöt óriási tömegekben nyeli el, melynek hiánya oly jelentékeny zavart okozott Franciaország pénzügyi viszonyaiban. Ha sikerülene Chinában szilárd állást foglalni, s nagyobb befolyást alapítani a nyugateurópai nagyhatalmak számára, remélhető, hogy az európai gyártmányok is szabad bemeneti utat nyerendnek Chinába, s hogy jövőre a chinai teaért, mely oly nagy mennyiségben hozatik Európába ezüst pénz helyett európai gyártmányokkal fogunk fizetni. [...]³⁷

5. 3. A „nagy játszma” új színpadon

Annak egyik oka, hogy Nagy-Britannia akár egy újabb háború árán is határozott lépéseket tett kínai pozíciói megerősítéséért, épp a krími háború kudarcából ocsúdó Oroszország kínai térnyerése volt. Az, hogy a cár nem kért a számára felkínált szövetségből, korántsem jelentette azt, hogy Oroszországnak ne lettek volna érdekei a térségben. Kihasználva, hogy a nyugati hatalmak közül csak Oroszországnak voltak közvetlen szárazföldi határai a Qing Kínával, céljait és az azok eléréséhez választott stratégiáját is ennek figyelembe vételével alakította. Az orosz politika, amely szerint egy újabb európai támadás esetén a határozottan és látványosan kijelentett semlegességgel elnyerhető a mandzsuk rokonszenve, és így békés úton is növelhető az orosz befolyás Kínában, beválni látszott. Első lépésként megszerezte ugyanazokat a jogokat, amelyeket a többi nemzet az első ópiumháborút követő egyenlőtlen szerződésekben már kicsikart magának:

Oroszország, a „Pays” sz. pétervári magánlevele szerint, megkapta a pekingi kormánytól azon több év óta keresett engedményt, hogy Chinának a többi nemzetek számára megnyitott kikötőjében kereskedést üzhessen. Oroszországtól e kegy eddig azért volt megtagadva, mivel majdnem század óta a száraz kereskedelem monopóliumával birt.³⁸

³⁷ PN 1857, 2117. (február 6.): [1].

³⁸ PN 1857, 2109. (január 27.): [4].

A *PN* hasábjain 1857 februárjában „A Perzsia és China elleni háború” címen három részes elemzés jelent meg.³⁹ A cikket „Sz. G.” monogrammal jegyezték. A szerzőt sikerült azonosítanom, aki nem más, mint Szeremlei Gábor (1807–1867) református lelkész, teológus, filozófiai író. Szeremlei rendkívül jó lényeglátással az éppen zajló perzsa háborút és a készülő kínai háborút a Nagy-Britannia és Oroszország között dúló „nagy játszma” kontextusában vizsgálja.

Hogy függ Canton legújabb megtámadtatása az orosz terjeszkedéssel az Amur folyam partjain össze? – ez kevésnek világos. Az oroszok a múlt időben már egyszer foglalatásokat tettek a chinai birtokon, szintén zavarokat használva, de a chinaiak rendbe hozván ügyeiket, visszakergették a betolakodókat, mert oly messzi földre, mint a chinai határ, Oroszország nagy erőt egy könnyen nem szállíthat. Erre kell most is képessé tenni Chinát, s erre mindenek előtt az épen fenforgó zavarok megszüntetése szükséges, mit azonkívül az emberiség és a kereskedelem érdeke is követel [...].⁴⁰

Szeremlei Kína megnyitását a szabad kereskedelem előtt mindennél előbbre valónak tekinti. Történjék ez bármi áron is. A háborúnak pedig szerinte mindaddig nem lesz vége, amíg a brit igényeknek megfelelően

[...] nemcsak Canton, hanem egész China a kereskedelemnek meg nem nyílik, s hogy Hongkong birtokához míg Tschusan szigetet is hozzá csatolják, arra mernék fogadni, mert Hongkong kopár sziklasziget, föld és növényzet nélkül, Chinának legmelegebb vidékén, hol a nyári nap sugarai oly forrón verődnek vissza, hogy az angolok azt alig állhatják ki; ezt az angolok csak szükségből tartották meg, hogy kereskedésük főhelyéhez Cantonhoz közel legyenek s ezuttal sem cserélendik ki Tschuzán szigettel, mint azt némely lapok emlegették, hanem inkább mindkettőt tartják meg.⁴¹

Érdekes felvetés, hogy a britek, az első háború eredményeként megszerzett „Hongkong kopár sziklaszigeté”-vel kereskedelmi központként éghajlati okok miatt nem számolnak. A szerző amúgy dicséretre méltó lényeglátása ezen a ponton véget is ér. Írásának harmadik részben ugyanis a britek szerecsenmosdatásába bocsátkozik. Érvei előtt egy korabeli, kellőképpen nemzeti érzésű újságolvasó kénytelen volt meghajolni. Korábban már tettem

³⁹ [Szeremlei] 1857.

⁴⁰ Uo. II.

⁴¹ Uo..

utalást az ekkor Hongkongban állomásozó brit konzul, John Bowring magyar irodalom iránti rajongására. 1830-tól, azóta, hogy megjelent a kétszáznegyven oldalas *Poetry of the Magyars* című műfordításkötete,⁴² amely teljesítményéért 1832-ben az Akadémia külföldi tiszteletbeli tagjainak sorába emelte, Bowring tehetett bármit, ő már majdhogynem „a mi kutyánk kölke”, így aztán hiába volt jelentős szerepe a második ópiumháború kiprovokálásában, el nem ítélték érte. Szeremlei Gábor legalábbis nem:

[...] Okait e háborúnak előbb előadtam, s fájdalom, Canton bombázásának szükségét sem lehet tagadnunk. A britek a multkori háboruban Cantont kimélték, hogy önmaguk kereskedésének ne ártsanak; következése az volt, hogy őket a békeszerződés ellenére a belvárosba be nem eresztették s ha mutatták magukat, a legnagyobb szitkokkal illették. Gondolhatni sir Bowring helyezetét. Ha az ember hongkongi kormányzó s a mellett a magyar tudós társaság tiszteletbeli tagja, ki a magyar nyelvet tanulmányozta, nem pusztán könyvekből, hanem gyakorlatilag is hazánkban, és pedig nem a káromkodással kezdve mint rendesen történni szokott; – az olyan, ha magát s alattvalóit vereshaju barbároknak s ördögszülöttjeinek szidni hallja, el nem mondja ugyan az ilyent amolyant, mint valami tiszaháti legény, de magyarosan fogadja lelkében, hogy az ily népet s vicekirályukat, bármi bosszu legyen is czopfjuk, megtanítja kesztyűben füttyölni. [...]⁴³

Miután pedig ez a magyar lelkületű, a magyar verseket egyébiránt németből fordító derék ember móresre tanítja a copfosokat, mindenki megláthatja, hogy:

[t]avaszh felé nagy hireket hallunk, China belésodortatik a világforgalomba s teljesen megnyílik a kereskedésnek, mi összeköttetésben a suezi csatornával, a scutari-bassorai vaspályával, és a békoiból kiszabadult Dunával rózsaszinben tünteti elő az európai népesség, s különösen hazánk jövőjét. Az élet, barátim, ha még most nagyon unalmas is Európában, utóbb, mint látjátok, valóságos paradicsom leend.⁴⁴

5. 4. A háborúra várva

Az 1857-es év jórészt a háborúra várakozással telt. Az egyre ritkuló számú írásokban azt latolgatták, hogy a britek és a franciák hány hajóval, hány katonával és leginkább mikor

⁴² Bowring 1830.

⁴³ [Szeremlei] III.

⁴⁴ Uo.

indulnak a kínai vizekre. Csakhogy a Palmerston-kormánynak nem hogy parlamenti felhatalmazása nem volt a kínai háborúra, de az Arrow-incidens miatt bizalmatlansági eljárást indítottak a miniszterelnök ellen, amelynek következményeként új választásokat kellett kiírni és megrendezni az Egyesült Királyságban.

Áprilisban az Egyesült Államok kormánya bejelentette, hogy nem vesz részt a Kína elleni expedícióban. A kormány indoklása szerint: „a Monroetan [ti. Monroe-tan] el nem ismerése az európai diplomácia részéről, s azon valószínűség, hogy az Egyesült Államok semmi hasznot sem vonnak Anglia és Franciaország segítségéből”.⁴⁵ Bár az amerikai kormány a James Monroe által 1823-ban meghirdetett doktrínában foglaltak alapján – miszerint az Egyesült Államok nem avatkozik be az európai hatalmak belügyeibe vagy háborúiba – jelentette be távolmaradását a háborútól, az Egyesült Államok alig pár hónapja hivatalba lépett 15. új elnöke, James Buchanan (1791–1868; hivatalban: 1857–1861) által kinevezett kínai minisztert, William Bradford Reedet (1806. június 30. – 1876. február 18.) azonnal Kínába küldték, nem is akárhogyan:

[...] hajórajjal, – ebben két nagy gőzös fregattal, – mely oda van utasítva, hogy az amerikai diplomácia erkölcsi tekintélyét támogassa. Azon szerencsétlen küzdelem közepett, mely minden postával rosszabb alakot ölt, rendkívül nehéz lesz az amerikai követ elszigetelt állása.⁴⁶

A sajtó természetesen azonnal találgatásokba bocsátkozott, hogy a semleges Egyesült Államok mégis mit tervez a kínai vizekre vezényelt hadihajóival.

[...] Mi hatása lesz az amerikai hajóraj megjelenésének a csatatéren? Elkeseredett véres harcok közt gondolhatni-e alkudozásokra? Csak akkor lesz alkalma a diplomatának közbeszólni, midőn a gyilkos és gyáva chinaiak már eléggé vannak sujtva. S ha a hadműködések színhelyéhez közel jönnek, nem könnyen kényszerítheti-e valamely véletlen, például egy lövés, hogy kényelmes semlegességéből nyílt ellenségeskedésbe menjen át. [...] Az amerikai kormány, mint látszik, azért küld elegendő haderőt a helyszínére, hogy előre nem látható esetekre kéznél legyen s figyelemmel kísérje a küzdelem eredményeit. [...] ⁴⁷

⁴⁵ PN 1857, 2188. (május 2.): [3].

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Uo.

Valóban, a háború első szakaszát lezárva a „semleges” Egyesült Államoknak is sikerül Kínával békeszerződést kötnie, amelyben a többi nyugati hatalomhoz hasonló kiváltságokhoz jutott.

Az április végén választás nyert Palmerstonnak és új kormányának semmi nem állt az útjába, hogy Nagy-Britannia útnak indítsa újabb hadihajóit Kína felé. A tényleges háború előestéjén, pár héttel a Hongkongnál egyesült brit és francia csapatok decemberi, Kanton elleni támadása előtt a sajtó ekként tudósít az eseményekről:

Azon tudósítások szerint, melyek az utolsó postával Chinából érkeztek, kétségtelennek látszik, hogy az ottani kormány az európai hatalmak követeléseinek szép szerével engedni nem hajlandó. Ezen elenszegülés épen úgy illeti a chinai kikötőkben megtelepült európaiak viszonyait, mint a diplomatai ügyvivők bebocsátását és még Chapdeene [sic!] francia hitlejlesztő gyilkosainak megbüntetését is. Hogy az európai hatalmak s talán Északamerika is követeléseiknek egyesült erővel való kérészkölésére el vannak határozva, azt sokan úgy tekintik, mintha már megvolna, hanem a chinai vizekben eddig együttlévő haderőket nem tartják elegendőknek arra, hogy a mennyei birodalom kormányába Európa hatalmáról valami tiszteletet gerjesztő fogalmat öntsének. Orosz- és Franciaország hír szerint nagyon készek szárazsi seregekben a főjutalékokat kiállítani, miután Anglia az indiai felkelés, Amerika pedig védrendszere miatt alkalmasint nem lesznek képesek egy rendes expeditio kívánalmainak megfelelni.⁴⁸

A több mint egymillió lakost számláló Kantont a brit–francia haderők kevesebb mint hatezer katonával, 15 halálos áldozat és 113 sebesült árán 1858. január 1-jén elfoglalták⁴⁹. Január 4-én Ye Mingchen kormányzót elfogták egy calcuttai börtönbe szállították, ahol a következő évben elhunyt.⁵⁰

5. 5. Háború és béke

Ebben az időben a Montenegró és Törökország közötti határviták már évek óta zajlottak, és 1858. április végén a grahovaci csatában (1858. április 29. – 1878. május 1.) csúcsosodtak ki. Ezek az események Európában érthető módon nagyobb érdeklődést váltottak ki, mint a Kelet-Ázsiában történtek:

⁴⁸ PN 1857, 2358. (december 6.): [3].

⁴⁹ Leibo 1988:

⁵⁰ Fairbank 2008: 247.

Mióta a török ügy előtérbe lépett, a francia sajtó keveset foglalkozik Chinával, megelégedvén azzal biztatni a világot, hogy Peking előtt valami új tűzijáték megint várható.⁵¹

Kanton bevételét követően, 1858 elején ugyanis a brit és francia csapatok felhajóztak északra, a Beihe torkolatához, hogy partra szállva Pekinget támadják, és így kényszerítsék térdre a Qing udvart. Pekinghez az öblöt védő Dagü erőrendszeren és Tiencsin városán keresztül vezetett az út.

A Chinából május 27-ről Marseillebe érkezett tudósítások szerint a Peiho [Beihe] torkolata két óra alatt be volt véve, noha az erődökben és a táborban lévő kínai csapatok száma 10,000-nél nem ment kevesebbre, és noha a tatárok vitézül hulltak el ágyuk mellett. Az egyesültek közül 1500 ember foglalkozott az erődök lerontásával; egy dsunkából álló flottát elégettek. Az expeditio másnap tovább haladt. 88 harczképtelenné lett szövetséges közt négy francia tiszt, s 57 francia közlegény van.⁵²

A hírek kevéssel több, mint egy hónapra volt szüksége, hogy Európába érjen és megjelenjen a magyar sajtóban. Dagü elestét követően, amikor az intervenciós seregek Tiencsin elé értek, Kína kapitulált, és megkezdődtek a tárgyalások is.

Chinából, jun. 21-dikéig terjedő tudósításokat sürgönyöznek Marseilleből. Tienczingben [Tiencsin] folytak a tanácskozások s remény volt egyességre. A kínai meghatalmazottak azonban nem akarják megengedni, hogy az idegen követek Pekingben székelhessenek. Az orosz meg az amerikai biztos külön-külön magokra nézve alkudoztak.⁵³

A négy nemzet közül elsőnek az oroszoknak sikerült szerződést kötniük Kínával május 28-án. Ezt követte júniusban a brit–kínai és a francia–kínai szerződés, majd június 18-án az Egyesült Államok is megkötötte Kínával a saját szerződését:

⁵¹ PN 1858, 2495. (június 6.): [3].

⁵² PN 1858, 2540. (július 30.): [4].

⁵³ PN 1858, 2555. (augusztus 17.): [3].

Sz.-Pétervár, aug. 21. Este. Egy futár, mely Chinából szárazon érkezett, és kinek ezen utra 50 nap kellett, azon tudósítást hozza, hogy a békeszerződések China között egyrésről, és Oroszország, Észak-Amerika, Francia és Angolország között másrésről megkötöttek. A Chinával forgalom megnyitott. Az illető orosz szerződés f. évi június 1-jétől van keltezve.⁵⁴

Augusztus végén a szerződésekből végre részletek is kiderültek, amelyeket a *PN* a francia *Le Pays* augusztus 23-i számában megjelentek alapján közölt:

[...] A szövetséges követek elvileg azt kívánták, hogy az öt kikötő minden hatalmasság kereskedésének nyitva legyen és hogy ezeken felül bizonyos időkben némely más kikötők is nyitassanak meg a kölcsönös kicserélésnek, a mikor ott a nagy vásárok tartatnának. Ezenkívül minden nemzet számára kivonták azon jogot, hogy állandó konzulokat tarthassanak s azok által honosaik érdekeit védhessék. Ezen követelések kedvezőleg és becsülettel fogadtattak. És azok különös érdekekkel bírnak. Jövőre az idegenek az illető kikötőkben a benszülöttekkel egyenjogusítva lakhatnak s üzhetik kereskedésüket a konzulok védelme alatt s az ország törvényeinek magokat alávetve. Ezenkívül el van határozva, hogy a keresztyén vallást az egész mennyei birodalomban szabadon lehet gyakorolni. [...] Jövőre szabad lesz Pekingbe diplomatai ügynököket küldeni, szükség esetében, azaz: mihelyt valamely fontos kérdés merül fel, az többé nem a mandarinok útján fog a császárhoz eljutni, akik a valót szüntelen elrejtik, hanem közvetlenül maga a császár elé fog az terjesztetni, ki azt maga ítélendi és saját belátása szerint oldandja meg. Ezek főpontjai azon szerződésnek, mely az ellenségeskedéseknek véget vetett.⁵⁵

A Kínára kirótt, Nagy-Britanniának és Franciaországnak fizetendő több millió *tael* ezüst jóvátételről a francia lap diszkréten hallgatott. Erre vonatkozóan csak szeptemberben jelenik meg hír:

Egy alexandriai levél szerint a kárpótlás, melyet a nyugati hatalmak Chinától követelnek nem tenne kevesebbet 500 millió franknál. A levél hozzáteszi, hogy a chinai biztosok szükségesnek látták e tárgyban Pekingbe jelentést tenni. Ezen összeget egy belga lap sokalja, miután Anglia 1842-ben nem fizettetett magának többet 5 millió font sterlingnél; sokalja azért is, mert Franciaország maga részéről csupán 25 millió

⁵⁴ *PN* 1858, 2561. (augusztus 25.): [4].

⁵⁵ *PN* 1858, 2564. (augusztus 28.): [3].

frankot kívánt, s ha felteszszük is, hogy Anglia követelései, mint amely az expedícióban 4-szerre annyi hajóval vett részt mint Franciaország, négy annyira rugnának, az összeg mégsem lenne több 125 millió fr[an]knál.⁵⁶

Szeptember elején a brit *Daily News* értékelése is olvasható volt a *PN*-ban. Az angol cikk ismeretlen szerzője ebben az írásában azt fejtegeti, hogy a megkötött békeszerződések ellenére az idegen mandzsu dinasztia nem fogja tudni garantálni a békét a még mindig felkeléstől sújtott birodalomban. S a próféta szól belőle, amikor azt mondja, hogy ezek a nyugati hatalmakkal megkötött szerződések sem hozzák el a békét:

[...] Kanton messze van Pekingtől és a kantoniak azon császári parancsok iránt, melyek inyökre nem voltak, ritkán viseltettek figyelemmel. A francziák és angolok nem tehetik azt, hogy az ország egy részével békében legyenek, a másikkal háboruskodjanak. A sinai császár szövetkezhetik Franciaországgal és Angliával és saját alattvalóit mint lázadókat el nem nyomhatja, azon veszély nélkül, hogy az egész sinai nép ragaszkodását el ne veszítse. Azért nehéz azt elhinni, miszerint a tientsini szerződések aláírása a békét Sina és a szövetségesek között azonnal helyre fogná állítani. Másként áll Sina Oroszországhoz és az Egyesült Államokhoz; ők Sina ellen sohasem viseltek háborút, hanem nyugodtan és ravaszul bevárták az időt, hogy azon engedményekhez jussanak, melyeket Anglia és Franciaország fegyverrel csikartak ki. A sinaiak sziveseknek mutatkoztak irányukban, azon remény fejében, hogy ezzel közbenjárásukat megvásárolják. A sinai kormány „az Egyesült államok jó segítségét más hatalmasságokkal surlódások alkalmával kikötötte magának. Az Egyesültállamok köztársasága világosan mint „védő hatalom” ismertetik el. Ha az orosz szerződés tartalmával megismerkedünk, bizonynyal látni fogjuk, hogy Sina Oroszországot második „védőjéül” ismeri el.⁵⁷

5. 6. A harmadik ópiumháború

A békeszerződések tartalmával tulajdonképpen sem a császári udvar, sem pedig a brit és a francia kormány nem volt elégedett. A békeszerződés aláírását követően Kína visszakapta a szövetségesek által elfoglalt Dagú erődöt, ahonnan 1859 nyarán ágyúzni kezdték az állítólag ratifikációs okmányokkal visszatérő brit és francia hajókat. A dagui fiaskót

⁵⁶ *PN* 1858, 2573. (szeptember 8.): [4].

⁵⁷ *PN* 1858, 2573. (szeptember 8.): [4].

követően Londonból visszavezényelték Lord Elgint, hogy a korábbinál nagyobb brit-francia szövetséges csapattal vegyen elégtételt.

1860 júniusának elején, hosszú hallgatás és találgatások után, a *The Times*-ra hivatkozva végre olvasható lett a Kína ellen irányuló új szövetséges intervenció célja:

China a brit ultimátumot oly kevés tartózkodással, oly durván vetette vissza, mely csak nagy készülletekből eredő biztossági érzet eredménye lehet. Az ultimátum feltételei az 1858-as szerződmény megerősítésére vonatkoznak: bocsánatkérés a peihói [Beihe] ellenségeskedés miatt, kárpótlás a szenvedett károkért a hajó és más szerek visszaállítása, a pekingi brit követségre vonatkozó szerződési czikkek revisiója a kármentesítés a mostani expeditió költségeiért, és pedig a chinaiak ellenállása mértékéhez képest. A chinaiak, mint feleletekből kitetszik, az eddigi eredmény által el vannak kaptatva s hanyathomlok rohannak vesztőkbe. Sajnos, de az angolok nem okai. Érinti a Times a chinaiak kicsinyes fogásait, piszkolódásait, melyeket fajukról már gyermekkorunkból tudunk. Meguntuk már, mond az angol lap, örökös sértegetéseiket lealáztatásunkat, a kereskedés gyakori meg megszakítását, s ez okból gyors és erélyes föllépést sürget China ellen.⁵⁸

A Kína elleni 1860-as invázióban francia részről több mint 60 hajó és 6300 katona, brit részről pedig 143 hajó és 10 500 katona vett részt, és a szövetséges sereg kiegészült még a hongkongi alvilágból verbuvált 2500 fős „kuli csapattal” (*coolie corps*) is.⁵⁹ A Sanghajban megtartott tárgyalások alkalmával a szövetségesek meghatalmazottjai, Lord Elgin és Gros báró a kínai fél minden ajánlatát visszautasították, és a flottával Tiencsinhez hajóztak. 1860. augusztus 1-én minden ellenállás nélkül elérték a Dagü erődöt, amelyet három hét ostromot követően, augusztus 21-én bevettek. Augusztus 25-én Tiencsin városa is elesett, így a szövetségesek előtt megnyílt az út a Qing Birodalom fővárosa, Peking felé.⁶⁰

A gyors egymásutánban zajló eseményekről alig jutottak el érdemi hírek a magyar sajtóba a következő két hónap során. A Dagü erőd bevételéről csak november 4-én olvashatott a nagyközönség:

[...] a szövetségesek Chinában a Jaku-erődöket [sic!] aug. 31-én öt órai tüzelés után bevették. A chinai várórség szabadon engedtetett elvonulni, de hátrahagyva a munitiót.

⁵⁸ PN 1860, 3096. (június 6.): [3].

⁵⁹ Fairbank 2008: 257.

⁶⁰ Uo. 257.

Anglia és Franciaország biztosai aug. 26-án Tienccsinbe érkeztek s lovasság kíséretében Pekingbe mennek. A kínai kormány tisztes és barátságos fogadást ígért részükre.⁶¹

Tienccsin elfoglalását követően a brit–francia erők szárazföldön vonultak Peking felé. Xianfeng császár minisztereket küldött eléjük, hogy megkezdődhessenek a béketárgyalások. A két küldöttség a Pekinghez közeli Tongzhou (通州) városában (ma Peking egyik kerülete) találkozott. Brit részről a tárgyaló delegáció tagja volt a kantoni brit konzul, Harry Parkes (1828–1885) és Lord Elgin személyi titkára, Henry Loch (1827–1900) is. A kínaiak elfogták, bebörtönözték és kínvallatásnak vetették alá őket. Szeptember 29-én Gong herceg parancsára kikerülhettek a pekingi börtönből, és egy kényelmesebb szálláson próbálták rávenni Parkes-t, hogy a kínai császári udvar érdekeit szolgálva alakítsa a béketárgyalásokat. Október 8-án Parkes-t, Loch-ot és a delegáció további hat tagját elengedték, nem sokkal azelőtt, hogy a fővárosból elmenekülő Xianfeng császár kivégzésüket elrendelő parancsa megérkezett.⁶²

Érdekes módon erről az incidensről a korabeli magyar lapok nem számolnak be. A szabadon bocsátásukról december 12-én jelenik meg egy rövid hír,⁶³ de az elfogásukról korábban sem a *PN*, sem más lap nem adott hírt. Ezt az eseményt részletesen majd csak Teleki Sándor írja le az 1900-as „Az angolok Kinában” című tanulmányában.⁶⁴

A Parkes-féle incidensnek egyébiránt azért van történelmi jelentősége, mert a Pekinget elfoglaló szövetséges erőket vezető Lord Elgin emiatt rendelte el október 18-án megtorlásul a Nyári Palota lerombolását és felgyújtását. Tette mindezt annak ellenére, hogy a francia Gros báró hosszan tiltakozott e barbár cselekedet ellen.⁶⁵ Ezzel az eseménnyel kapcsolatban a *PN* december 12-én, a két nappal korábbi francia és angol lapok alapján még csak annyit közöl, hogy „a szövetségesek Peking két kapuját és a császár nyári palotáját elfoglalták”.⁶⁶ A másnapi számban a *The Times*-ra hivatkozva azt adja közre, hogy „[a] francziák a Yuen min-Yuen [Yuanmingyuan] nevű császári nyári palotát támadták meg, melyet csakhamar elfoglaltak s elpusztították”.⁶⁷

A mandzsu udvart képviselő Gong herceg ezek után feltételek nélkül aláírta a szövetségesek által előterjesztett szerződéseket. A brit–kínai új békeszerződés szövegének

⁶¹ *PN* 1860, 3221. (november 4.): [2].

⁶² Fairbank 2008: 257–258.

⁶³ *PN* 1860, 3252. (december 12.): [2].

⁶⁴ Teleki 1900: 214.

⁶⁵ Guadalupi 216.

⁶⁶ *PN* 1860, 3255. (december 15.): [3].

⁶⁷ *PN* 1860, 3256. (december 16.): [2].

magyar fordítását a *PN* a *London Gazette* december 29-i száma alapján 1861. január elején hozta le.⁶⁸ A szerződés első pontjában a kínai császár mély sajnálkozását fejezi ki, amiért „a britt követeket akadályozták a Pekingbe menetelben, az 1858-iki csiencsini [sic!] szerződmény ratificációjának kicserélése végett”. A második pontban megerősítették az előző szerződésben már megállapodottakat, miszerint Nagy-Britanniának joga van állandó követtel képviseltetnie magát Pekingben. A harmadik pont a Kína által Nagy-Britanniának fizetendő 8 millió *tael* ezüst „kárpótlási összeget” érintette. A negyedik pontban a kínai császár vállalta, hogy „Tientsin kikötőt megnyitja a kereskedésnek, s ezentul a britt kereskedőknek szabad ott lakni és kereskedést űzni, valamint a forgalomnak megnyitott egyéb kikötőkben.”. A további pontok pedig a szerződés ratifikációjának, kihirdetésének és érvénybe léptetésének módját taglalták.

A *Vasárnapi Ujság* 1861-es évfolyamának legelső számában majd egy teljes oldalon, „A chinai császár s a nyugati hatalmasságok viszánya a chinaiakkal” című írásban foglalja össze az 1850-től történt kínai eseményeket.⁶⁹ A cikkben külön hangsúlyt kap Xianfeng (a cikkben: Hien-Fu) császár személyének bemutatása, akinek életrajzán túl még a császár egy portréját is közre adja a lap (18. kép).

18. kép. Xianfeng császár portréja a *Vasárnap Ujságban*.⁷⁰

⁶⁸ *PN* 1861, 3270. (január 5.): [3–4].

⁶⁹ *VU* 1861, 1. (január 6.): 4.

⁷⁰ *VU* 1861, 1. (január 6.): 4.

A cikk művelt, felvilágosult uralkodóként mutatja be a megalázott és félgymati sorba süllyesztett birodalom császáráat:

Szabad óráit, tudományos és költői művek olvasásával tölti, a tudósokat és művészeket kitűnően kedveli, ismeretségek szorgalmasan keresi, palotájába hívja meg, s oly tisztelettel és becsüléssel viseltetik irántuk, hogy e tekintetben sok művelt nemzet fejedelmének példánykéül szolgálhat.⁷¹

A már-már Xianfeng-nekrológnak is tekinthető, a kínaiakkal rokonszenvező írás ismeretlen magyar szerzője mintha megsejtett volna valamit a császár közelgő sorsát illetően. Az épp csak harminc esztendő Xianfeng 1861. augusztus 22-én hunyt el a Pekingtől 230 kilométerre északkeletre található chengde-hegyi császári rezidencián (Chengde bishu shanzhuang 承德避暑山庄), a Zsehol Palotában (Rehe xingong 熱河行宮). Halálának hírérl csak október végén, majd három hónap késéssel számolt be a magyar sajtó.

Pekingből aug. 24 tól Sz. Pétervárra érkezett tudósítások a chinai császár halálát jelentik. A ma nap reggelen a pekingi hivatalos lapban két rendelet tétetett közzé, melyek a császár végső intézkedéseit foglalják magukban: az első rendelet által annak legidősb fia neveztetett ki a mennyei birodalom uralkodójává, s a második által egy 8 személyből álló tanács adatott melléje. – Kong herczeg, kit a párisi lapok trónörökös gyanánt említettek, nincs ez utóbbiak közt. Délutáni 2 órakor hirdettetett ki a császár halála. A gyász miatt 10 napra minden üzlet fölfüggesztetett. A nyugalom a fővárosban nem háborított meg.⁷²

A fiatalon elhunyt császár trónjának öröklése körüli események eredményeképpen erősödik meg és emelkedik fel a császári ágyas, Cixi, aki a 20. század elejéig formálisan ugyan csak régensként, de Kína nagyhatalmú, igazi úrnője lesz. A Cixi által levezényelt puccsról (Xinyou zhengbian 辛酉政變) először 1862-ben olvashatott a magyar nagyközönség.

Hongkongból dec. 1-ig terjedő posta érkezett; a Chinából vett tudósítások érdekesebbek, mint egyébkor. Az anya császárné most egyedüli kormányzónéja a birodalomnak, Kung [Gong] h[erce]g premierrel. Az egész hadi párt megbukott.

⁷¹ VU 1861, 1. (január 6.): 4.

⁷² Sürögöny 1861, 242. (október 20.): [3].

Azonnal a fiatal császár megérkezése után a fővárosba Su Shun [Sushun],⁷³ Tsaé Yuen [Zaiyuan], I [Yi]⁷⁴ és Iwan-Hwa [Duanhua] chingi herceg,⁷⁵ a kormánytanács vezető tagjai elfogattak, mint árulók, törvényszék elé állítottak, s halálra ítéltettek. Su Shun – mint közönséges gonosztevő – nyilvánosan nyakaztatott le, a többinek legkegyelmesebben megengedettett magukat kivégezhetni, kiket czelláikban nem sokára halva is találtak; több más miniszter száműzetett, mások letétettek. Su Shun kivégeztetése tetszett a népnek. A külföldiek ezen eljárást, mint jó eredményt ígérőt, köszöntik.⁷⁶

Cixi és Gong herceg hatalomra kerülésének kapcsán a kínai érdekeltségekkel bíró külföldi országok nem hiába reménykedtek Kína külpolitikájában bekövetkező, számukra kedvező alakulásra. Az anyacsászárné és a második ópiumháborút lezáró szerződést aláíró Gong herceg jóval barátságosabb és kedvezőbb hangot ütött meg, mint azt annak előtte az elhunyt császár tette. A kínai hatalom új birtokosai mindenekelőtt szövetségeseket láttak a külföldi hatalmakban, akiknek haderejével végre lehetővé válhat a több mint egy évtizede dúló belső anarchiát megszüntetve saját hatalmukat stabilizálni. Kína belső pacifikálása a külföldi országoknak is érdekében állt, hiszen a felkelések nem csak megnehezítették a kereskedelem körülményeit, de nem ritkán komoly fenyegetést is jelentettek.

A külföldiekkel történő kapcsolattartás ekkor az úgynevezett Zongli Yamen (總理衙門) hivatalán⁷⁷ keresztül zajlott, amelyet afféle Miniszterelnöki Hivatalként maga Gong herceg hozott létre 1861. március 11-én Pekingben.

5. 7. „Teljesen megszabadulván a taipingoktól”

A második ópiumháború eseményei éveken át háttérbe szorították a párhuzamosan zajló tajping-felkelést és az egyéb mozgalmakat. A háború lezárását és a békeszerződések megkötését követően csak nagy ritkán lehetett olvasni arról, hogy Kínában még továbbra is zavargások vannak, s a belpolitikai helyzet korántsem stabil. 1857 januárjában francia lapforrásra hivatkozva jelent meg, hogy „Chinában a lázadás mindig nagyobb mértékben

⁷³ Sushun (肅順; 1816–1861) a külföldiekkel szembeni kérlelhetetlenségéről híres mandzsu arisztokrata, a kiskorú császár nevében kormányzó régenstanács tagja.

⁷⁴ Zaiyuan (載垣; 1816–1861), más néven Yi herceg (Yi Qinwang 怡親王) a császár rokona, akit még Xianfeng császár nevezett ki a régenstanács tagjának.

⁷⁵ Duanhua (端華; 1807–1861) mandzsu („chingi”) arisztokrata, a régenstanács tagja, Sushun fivére.

⁷⁶ PN 1862, 3579. (január 17.): [4].

⁷⁷ Teljes nevén: Zongli Geguo Shiwu Yamen (總理各國事務衙門; szó szerint: „valamennyi ország ügyeiért felelős hivatal”).

harapózik el.”⁷⁸ A kínai tájegységek és települések tekintetében általában tájékozatlan újságolvasónak feltehetően nem mondott semmit az, ha részletesen felsorolták számára a lázadók által elfoglalt, vagy épp elveszett városok, vidékek neveit. Nem beszélve arról, hogy a lázadó csoportok áttekintése és számontartása még feltehetően egy szakértő számára is nehézséget okozott ebben az időben. Nincs nyoma olyan cikknek, összefoglalásnak, elemzésnek vagy tanulmánynak, amely arra vállalkozott volna, hogy a nagyközönséget segítő rendet vágjon a Kína rebellis csapataival kapcsolatos hírkáoszban. Az elsősorban északon, még a dél-kínai tajpingok színrelépése előtt tevékeny „fáklyavivőkről”, a *nianekrők*, társadalmi összetételükről, stratégiájukról, céljaikról majd csak 1869-ben jelenik meg egy írás a mondhatni szerény számú olvasóval rendelkező katolikus hetilapban, a *Religio*-ban.⁷⁹ Egy francia misszionárius levelének magyar fordítását hozza a lap, amelyben a lázadókat következetesen *nianfei* (捻匪) néven emelgeti, ami annyit tesz, hogy „fáklyavivő banditák”.

Mindeközben még tart a yunnani muszlimok felkelése, akik önálló országot is kikiáltottak, amelyet majd csak 1873-ban sikerül a mandzsu hadseregnek eltörölnie. Ennek kapcsán egy ritka és dicséretreméltó híradás jelent meg 1857 végén, amely néhány részletet ugyan tisztázni kívánhatott, de feltehetően inkább csak növelte a zavart az olvasókban, ha még ekkor bárki is elolvasta a kínai híreket.

A chinai ügyek naponkint mindinkább bonyolodnak. Négy éve, hogy a forradalom tart, a császáriak helyzete épen nem javult. A yunnani zavarok is komolyabb alakot öltenek. Első oka e zavaroknak, mint látszik a muzulman nép. Kueiteseuban [Guizhou 貴州] pedig a miaocse [miaozi] nép von harcias állomást. Többször megkísérelték ezek, visszafoglalni azon földeket, melyeket a chinaiak tőlök elvettek. De a császár tetemes hadereje elől hegyek közé kelle vonulniok a mult századokban. Most a kormány állása azért is nehéz, mert nincs elég élelem, sem pénz, az aratás is roszul ütött ki. A pénzhány annál felötlőbb, mivel a közelebbi években tömérdek ezüst ment oda a theáért és selyemért, amit aztán összeolvasztottak [...].⁸⁰

Sokáig a nemzetközi sajtó sem érzékeli, hogy a felkelések leveréséhez a Kínában tartózkodó nyugati erők milyen segítséget, támogatást nyújtanak vagy terveznek nyújtani a

⁷⁸ PN 1857, 2110. (január 28.): [1–2].

⁷⁹ *Religio* 1869, 1. félév, 3. szám: 23–24.

⁸⁰ PN 1857, 2346. (november 11.): [3].

mandzsuknak. Egy 1860. október 31-én Sanghajból indult hír még a tajpingok külföldi hatalmak felé megnyilvánuló gesztusáról tájékoztat.

Sanghaiból, okt. 31-kéről írják, hogy a chinai pártütők királya, Csung-Nan-Li [Li Xiucheng], a ki néhány hóval ez előtt Sangai előtt megjelent, hosszú levelet intézett a nyugoti hatalmak követéhez Chinába. Ugyanezt beküldte közrebocsátás végett, a „Times”nak, az Unionnak Washingtonban s egy francia laphoz. Az okirat minden esetre érdekes, mert a híres pártütő főnök abban keresztyéni hitvallomást teszen, s azt kívánja az európai államoktól, hogy politikai es kereskedelmi kérdésekben vele egyezkedjenek.⁸¹

Az említett levelet valójában a Nagy Egyenlőség Mennyei Királyságának kilenc vezetője jegyzi, köztük Li Xiucheng. A levél, vagy inkább petíció címe: „Hong Rengan ’pajzs-herceg’ és a többi (király) levele azzal a javaslattal, hogy a Qing-dinasztia tisztjei és katonái tagadják meg a sötétséget és fogadják be a fényt”.⁸² Hong Ren’gan (洪仁玕; 1822–1864), akit Hong Xiuquan 1859 májusában nevezett ki „pajzs-hercegnek” (*ganwang* 干王), amely méltóságot kifejezetten a számára találta ki. Hong ténylegesen a Tajping Királyság miniszterelnöki teendőit látta el, rangban felette csak a mennyei király, maga Hong Xiuquan állt.⁸³ A tajpingok levelének csak egyik célja volt, hogy a keresztény tézisek morális és spirituális felsőbbrendűségével eltántorítsák a mandzsu sereg katonáit. Ennél fontosabb lehetett, hogy az európai államok és az Egyesül Államok felé kinyilvánítsák az ideológiai azonosságukat egy a közeljövőben megköthető szövetség reményében. Hong a későbbiekben is sokféle engedményt tett, csak hogy elnyerje a külföldiek bizalmát és támogatását, példának okáért engedélyezte tajpingok uralta területeken a vasútépítkezéseket, valamint bankok létrehozását.⁸⁴

1863-ra már mind a tajpingok, mind a nyugati közvélemény számára nyilvánvalóvá vált, hogy a Kínában állomásozó külföldi erők kinek az oldalán állnak. Ekkortól már a sajtóban is nyíltan támadták, kritizálták a felkelőket. November a francia kormány helyzetértékelése kapcsán példának okáért azt lehetett olvasni, hogy

⁸¹ PN 1861, 3275. (január 11.): [3].

⁸² Kínaiul: *Ganwang Hong Rengan deng quanyu Qingchao guanbing qi an tou ming xi* 干王洪仁玕等勸諭清朝官兵棄暗投明檄.

⁸³ So – Boardman – Ch’iu 1957.

⁸⁴ Rapp 2008: 31.

[a] China egy részét pusztító forradalom még mindig útjában áll annak, hogy az utóbbi szerződések jótékonyágát élvezhessük. Annyit azonban kimondhatunk, hogy a pekingi udvar intézkedése dicsérendő, de egyszersmind sajnálatunkat kell kifejeznünk az iránt, hogy jó szándéka eredmény nélkül marad azon nehézségek miatt, melyek saját tekintélye fenntartását gátolják.⁸⁵

Az évek során azonban a külföldi erők szerepe a felkelés(ek) leverésében különösebben nem volt részletezve. A „mindig győztes sereg” parancsnokainak, Wardnak, majd Gordonnak a nevével is csak elvétve, egy-egy hadművelet eredményéről tudósító hírben lehet olvasni. Személyükről gyakorlatilag semmi érdemleges nem derül ki a korabeli magyar sajtóból.

1864 végére úgy tűnik, hogy a felkelést felszámolták. A tajpingokét legalábbis. Elérkezett végre az ideje, hogy a mandzsu udvar azon teendőivel foglalatossádjék, amit a négy évvel korábban kötött békediktátumokban vállalni szíveskedett.

Hong-Kongból nov. 1-én kelt tudósítások szerint Chinában a helyzet kielégítő volt. Legközelebb több lázadó hadtest megveretett, s a tibeti határ felé üzetett vissza. Az európai hatalmak pekingi képviselői összeülvén, elhatározzák, hogy a chinai kormány most már teljesen megszabadulván a taipingoktól, meg lehet tőle kívárni, hogy a birodalom belügyeivel foglalkodjék, s hogy a külnemzetekkel kötött szerződéseket minden részben végrehajtsa. [...] ⁸⁶

A Kínát sújtó felkelések közül csakugyan a tajpingoké volt az, amelyik a legközelebb járt ahhoz, hogy akár a mandzsu Qing-dinasztia bukását is elérje. A Kínát félgymati sorba süllyesztett nyugati országok haderejének támogatásával azonban továbbra is biztosítva volt a mandzsuk hatalma. Jól lehet a regionális lázongások, zavargások és rebelliók még egy jó évtizedig tartanak, mégis azt lehet mondani, hogy 1864-ben új korszak köszöntött Kínára. Ekkora érett be a britek 1839–1842-ben, az első ópiumháborúval indult törekvése, hogy nem csak részlegesen, és nem csupán papíron, de a gyakorlatban is megnyílt Kína a Nyugat által preferált kapitalista szabadkereskedelem előtt. Immár nem csak Nagy-Britanniának, Franciaországnak, Oroszországnak és az Egyesült Államoknak jutott szelet a kíváncsú és egzotikus ízű tortából, de gyorsan felsorakozott a többi nemzet is. Mint a

⁸⁵ PN 1863, 4130. (november 19.): [3].

⁸⁶ Sürögöny 1864, 290. (december 20.): [3].

későbbi fejezetekben látni fogjuk, még a XIX. század folyamán, a lehulló morzsák is gazdára találnak.

5. 8. A magyar Kína-figyelés kezdetei és a tiencsini-mészárlás

Az 1856-tól 1864-ig eltelt nyolc év alatt Magyarországról továbbra is beláthatatlanul távolinak tűnt Kína. A magyarok semmilyen közvetlen kapcsolatot nem tartottak fenn a birodalommal, az ott történő eseményeket a birodalmi ambícióikat kiteljesíteni vágyó nagyhatalmak politikai és katonai játszmáiként szemlélték és követhették nyomon a sajtón keresztül. A korszak azonban megkövetelte, hogy Kínával mint az emberiség egyik ősi civilizációjának birodalmával foglalkozniuk kellett. Ennek – a most vizsgált korszakban – néhány tudós ember eleget is tett. Nekik köszönhetően három jelentősebb, tudományos igényű írás is született.

A korszak egyik kiemelkedő jelentőségű politikusa, Csengery Antal (1822–1880) a publicisztikai tevékenysége mellett kísérletezett a történetírással is. 1858-ban jelent meg a „Képek az emberiség mivelődés történetéből” című írása, amelyben hosszan és részletesen tárgyalja a kínai kultúrát, művelődéstörténetet.⁸⁷ Csengery tanulmányában alapvetően a hagyományos kínai kultúráról értekezik, de befejezésképpen áttér Kína külső kapcsolatainak vizsgálatára is. Úgy véli, ha Kína továbbra is makacsul elhatárolódik a távolabbi világgal való érintkezéstől, arra végül is külső erők fogják kényszeríteni. Példának hozza fel, hogy az 1842-es háborúban milyen fájdalmasan mutatta meg magát a kínaiak „világtól való tudatlansága”.⁸⁸

A következő évben, 1859-ben jelent meg a jogász végzettségű Kerkapoly Károly (1824–1891) nagyratörő világtörténelmi sorozatának első kötete. A *Világtörténet észtanilag előadva* című sorozatából végül csak ez az egyetlen kötet készült el és látott napvilágot. Ebben a kötetben egy rövid bevezetőt követően a szerző Kínát és Indiát tárgyalja.⁸⁹ A nyakatekert stílusban írt, a korban mégis rendkívül pozitív fogadtatású mű teljes mértékben a hegeli történelemszemléleti elvek alapján tárgyalja Kína régebbi történelmét és művelődéstörténetét. Gyakorlatilag a mű – a szerző minden egyéb ambíciója ellenére – a kor színvonalán álló, jól összefogott ország- és népismertetés.

⁸⁷ Csengery 1857: 3–18.

⁸⁸ Uo. 223.

⁸⁹ A Kínával foglalkozó fejezetek lásd Kerkapoly 1859: 31–130.

Időrendben harmadikként kell megemlíteni ifj. Tomori Sándor (? – 1868) református lelkész, főiskolai tanár nevét, akinek rendkívül korrekt és pontos tanulmánya „A chinai vallásrendszerek” címen 1861-ben jelent meg a *Sárospataki Füzetekben*.⁹⁰

A Tajping Mennyei Királyság hivatalosan is kimondott bukásának évétől, a békeszerződésekben biztosított jogoknak köszönhetően, megnyílt az út a keresztény térítés előtt is. A korábbinál jelentősebb sikerekben bízva a hittérítők valóságos inváziója indult Kínába. Elsőként magyar hitküldér is részt vehetett a missziós munkában. Az 1617-ben alapított francia lazarista missziósrend tagjaként jutott el Kínába Erdélyi Ignác (1828–1885). A zsigárdi (Pozsony megye) születésű Erdélyit két év Párizsban töltött misszionáriusi felkészülés után küldte ki az egyház a Pekingtől délnyugatra található, öt évvel korábban alapított püspökség központjába, Zhengdingfu-ba (正定府). Kínába érkezéséről több korabeli lap is beszámolt, a legterjedelmesebb formában a *Katholikus Néplap*:

N[agy]t.[iszteletű] Erdélyi Ignác ur a szent István királyról czimzett esztergomi papnövelde egyik jeles növendéke, később Vadkerten Nógrádban ritka buzgósaú káplán, ki öt év előtti eminentiája engedelmevel a lazarista szerzetbe lépett, s Sinába küldetett missionariusnak, de napokban levelet küldött egykori tanárának Zalka János kanonok urnak. E levélből annyit irunk ide Erdélyi ur iskolatársai, egyéb barátai s ismerőseinek kedvéért, hogy ő félévi, sok veszélylyel járt tengeri utazás után elért Sinába, a sinai nyelvet jól megtanulta, s prédikál is e nyelven naponkint többször; jelenleg Liu-Luban van mintegy 160 órányi távolságra Pekkingtől délnyugaton.⁹¹

Erdélyi a végtelenül szerény és szegényes körülmények között Kínában töltött huszonnég év alatt csak nagy ritkán szánta rá magát, hogy tapasztalatait megossza a nagyközönséggel is. Néhány hazaküldött levelét az *Uj Magyar Sion* című katolikus lap közölte 1876 és 1882 között.⁹² A majd negyedévszázados szolgálata alatt egyszer sem látogatott haza, Kínában hunyt el. Ő az első magyar, aki huzamosabb ideig élt Kínában, megtanult kínaiul, és 1876-tól kezdve személyes tapasztalatairól is beszámolt.

Erdélyi kapcsán érdemes megemlíteni a francia lazaristákat ért legjelentősebb atrocitást, amelyre 1870. június 21-én került sor Tiencsinben, és a „tiencsini mészárlás” néven lett ismert. A külföldiekkel szemben elégedetlen, gyűlölködő tömeg megrohmozta

⁹⁰ Tomori 1861.

⁹¹ KNL 1864, 11. (március 17.). 87.

⁹² Erdélyi 1876, 1878, 1879, 1881, 1882.

a francia negyedek, meggyilkolták a konzult, misszionáriusokat, apácákat, gyerekeket gyilkoltak le – összesen mintegy hatvan embert – és lerombolták a hittérítők rezidenciáját. Erről a jelentős eseményről azonban a napilapokban szinte egyáltalán nem lehetett olvasni. Leginkább a katolikus újságok adtak hírt a tragédiáról.⁹³ A *Magyar Sion* „A chinai véres eseményről” címen a következőket írja:

Fontaié francia consul, Simon és Thomassin urak, az utóbbinak neje, nyolcz szeretet nénike, végre Chevrier és de Charmaison atyák – összesen tizennégy francia – június 22-én Tien-tsin [Tiencsin] lakói által felkonczoltattak. Pekingben semmi veszély. [...] A francia kormány természetesen megfelelő elégtételt követelt a chinai hatóságoktól. – Erre szorítkoznak az eddig nyilvánosságra hozott hiteles közlemények, melyekből kitűnik, hogy egyházunk új vértanúkkal dicsekszik. Áldás emlékükre.⁹⁴

Egy későbbi lapszámban majd’ öt oldalon ecseteli a véres dráma részleteit és várható következményeit.⁹⁵ Az eseménynek azonban nem lettek különösebb következményei, és a nemzetközi sajtó figyelmét sem keltette fel különösebben. Ennek oka a tiencsini mészárlás után kevesebb mint egy hónappal, július 19-én kirobban porosz–francia háború. A III. Napóleon uralta és a vesztébe rohanó Francia Császárságnak ekkor a legkisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy a világ túlsó felén elégtételt vegyen vagy akárcsak követeljen. Az esemény kínai kivizsgálását követően a kínai kormány bocsánatkérő küldöttséget küldött Franciaországba, és hivatalos levelüket 1871 novemberében Adolphe Thiers ideiglenes francia államfőnek nyújtották át. Mindezen túl Kína kárpótlásul 400 ezer *tael* kárpótlást is fizetett Franciaországnak. A kínai látogatás szintén nem keltette fel a sajtó és a közvélemény érdeklődését. Példának okáért ez és ehhez hasonló rövid hírek voltak olvashatók az esemény kapcsán:

Thiers tegnap fogadta nagy ceremóniával a chinai követet, ki császára nevében mentegetőzött a Chinában nemrég előfordult mészárlásokért, melyek méltóan megtoroltattak, majd kifejezte ura azon óhaját, hogy közte és Franciaország között a békés és barátságos viszonyok helyreálljanak. Thiers válaszul adta, hogy az államfő tiszte nemcsak a népet kormányozni, de a pártoskodást elnyomni és a rendet szilárdul

⁹³ PL. KNL 1870, 28. (július 14.): 228.

⁹⁴ *MSion* 1870: 559.

⁹⁵ *MSion* 1870: 693–697.

fentartani; ezután feldicsérte a hittérítőket s azon óhaját fejezte ki, hogy Franciaországba állandó kínai követ küldessék.⁹⁶

A világpolitikai események miatt kevés reflektorfényt kapott incidens és következményei azonban jóval jelentősebbek voltak annál, mint amennyi a korabeli sajtóból kiderülhetett. 1870 előtt a franciák még egy olyan záradékról tárgyaltak Kínával, amely szerint a nyugati misszionáriusokat ugyanolyan elbánás illette volna meg, mint a buddhistákat és a taoistákat. A Tiencsinben történt mérsárlást követően a francia és az amerikai kormány is megtagadta a kínai felügyeletet és védelmet a keresztény térítés felett. Az a tény, hogy a keresztény hittérítők továbbra is a kínai jog és törvények hatályán kívül tevékenykedhettek, nagyban hozzájárult a kínaiak ellenérzésének, sőt gyűlöletének kiváltásában, amely majd három évtized múlva a bokszerláadásban csúcsosodott ki.⁹⁷

5. 9. Konklúzió

A második ópiumháború nem csupán Kína szuverenitásának újabb meggyengítését, hanem a globális hatalmi struktúrák átrendeződését is jelezte. A nyugati hatalmak – különösen Nagy-Britannia és Franciaország – immár nem csupán kikötővárosokra, hanem a belső területekre is kiterjesztették befolyásukat, miközben követeléseiket diplomáciai nyelvezetbe csomagolt „civilizációs küldetésként” fogalmazták meg. E folyamat különösen világosan mutatkozik meg a keresztény hittérítők belső tartományokba való beengedésének kikényszerítésében: a francia diplomácia Chapdelaine atya kivégzését nemcsak *casus belli*ként, hanem morális indokként is felhasználta arra, hogy biztosítsa a katolikus missziók akadálytalan működését Kína szinte teljes területén.

Ez a mozzanat egyúttal azt is jelzi, hogy a hittérítés már nem pusztán vallási, hanem geopolitikai és ideológiai eszközzé vált: a térítők jelenléte a nyugati hatalmak jelenlétét legitimizálta, a kereszténység pedig olyan kulturális kódot képviselt, amelynek elfogadása vagy elutasítása a „civilizáltság” fokmérőjévé vált. A magyar sajtó ezt a folyamatot figyelemre méltó részletességgel és árnyaltsággal követte, gyakran egyenrangú figyelmet szentelve a vallási szempontoknak és a nagyhatalmi érdekek mozgásának. A híradásokban a keresztény missziókat nemcsak hitbuzgalmi vállalkozásként, hanem politikai-gazdasági előretolt állásként is értelmezték – különösen a francia jelenlét kapcsán.

⁹⁶ *Ellenőr* 1870, 410. (november 25.): [3].

⁹⁷ Cohen 2008: 570–571.

Eszmetörténeti szempontból e háborús epizód tanúsága, hogy a civilizációs diskurzus és a vallási küldetés eszméje miként vált egyre inkább az expanzió legitimációs retorikájává. A birodalmi érdekek, a gazdasági expanzió és a hittérítés immár egyazon eszmei horizont részeivé váltak – olyan komplex és összefonódó rendszerré, amelyben a Nyugat önnön modernségének, erkölcsi felsőbbrendűségének és gazdasági érdekeinek képviselőjét egységként jelenítette meg. A magyar nyilvánosság, ha korlátozott eszközökkel is, de képes volt e komplexitás felismerésére, és ezzel saját eszmetörténeti pozícióját is elárulta: a világ távoli eseményeiben nemcsak külpolitikai híryanagot, hanem a modernség, haladás és erkölcsi rend kérdéseinek kivetülését is látta.

6. Fojtogató barátságok – Kína körbezárása

A tajping-felkelés végleges leverését és Nanking visszafoglalását követően a mandzsu udvar új vezetése már nemhogy elzárkózni nem akart a külvilágtól, de hatalmának egyik legfontosabb támaszát is a tengerentúli kapitalista világban látta. Már 1861-ben létrehozták a külkapcsolatokért felelős hivatalt, a Zongli Yament. 1863-ban Kína tengeri vámügyeiért felelős vámhivatal élére az angol Robert Hartot (1835–1911) nevezték ki, aki harmincöt éven át betöltött hivatala révén Kína egyik legbefolyásosabb külföldi hivatalnokának számított.¹ Kína sorra kötötte a hajózási és kereskedelmi szerződéseket Európa országaival, és sorra létesültek a bilaterális diplomáciai kapcsolatok rendszerét biztosító állomások, a követségek – úgy Pekingben, mint a partnerországokban.²

1873-ban, amikor a Tongzhi (同治; 1856–1875) császár nagykorú lett, az özvegy császárné, Cixi hivatalosan visszavonult a kormányzati ügyektől.³ Az ifjú császár trónra lépését követően rövid időn belül fogadta a külföldi államok követeit. A császári fogadás korábbi, hagyományos szertartásrendjével azonban drasztikusan szakított. Egy korabeli újsághír ekként számol be a fogadásról:

[...] A kitűzött nap előtt a követek megjelentek a Tsong-li-ja-men-nek [Zongli Yamennek] nevezett kormánypalotában, hogy az okvetlen megkivántató ceremóniát begyakorolják. Az egész próba a megvetés nyilvánulatai közt folyt le; a követ urak nevettek, tréfáztak, egy szóval parányi figyelmet s jó akaratot nem mutattak. [...] A hat birodalom követsége u. m. Amerika, Francia-, Angol-, Porosz-, Oroszországi és Hollandiáé, számra tizenketten, kiknek a kard viselése megengedett, a kormánypalota nagy mandarinjától vezetett megérkezett, belépett a kapun, mely utánuk legottan bezáratott. Alant egy terembe megérkezvén, a szolgálattevő mandarinok fölvezették a lépcsőkön a császár elé, ki trónján ülve fogadta őket. A követek nem üdvözlék a császárt térdhajtással, amint előírva volt, hanem egyszerűen meghajták magukat előtte [...]⁴

A császár azonban hiába próbálta a hatalmat saját kezébe összpontosítani, a birodalom tényleges irányítója továbbra is az özvegy császárné és Gong herceg maradt. A császár

¹ Ven 2014.

² Kína az Osztrák–Magyar Monarchiával 1869. szeptember 2-án írta alá a kereskedelmi és hajózási szerződést, amelyet majd csak 1871 júniusában ratifikáltak.

³ Fairbank 2008: 506.

⁴ *KHL* 1874, 12. (március 19.): 119.

1875. január 12-én himlőben meghalt. Ekkor Cixi húgának és Daoguang császár hetedik fiának, Yixuannak (奕譞; 1840–1891) a három esztendőes gyermekét, Guangxu-t (光緒; 1871–1908) ültették a trónra. Unokaöccse nevében Cixi járt el, így továbbra is ő és a hozzá közelállók maradtak a hatalom igazi birtokosai.⁵

Az 1870-es évek második felében a külföldi hatalmak további befolyás és előjogok megszerzésére törekedtek Kínában. Az ebben érdekelt, megfelelő gyarmatosító szándékkal és képességgel rendelkező országok szinte egymással versengve igyekeztek Kína közvetlen szomszédságának geopolitikai térképét átrajzolni. Ez a folyamat már az 1850-es években megkezdődött, de nyílt, agresszív lépésekre csak az 1870-es évektől került sor. Azt, hogy Kína tervezett felosztásához a megroppant birodalom körbezárása vezet, a korabeli szakértők már tisztán látták, és a folyamat vázlatát olykor a sajtóban is megjelent:

Ha Franciaország egyszer Délen közvetlen szomszédja lesz Chinának, mint Oroszország Északon, a mennyei birodalom felosztása egész kényelemmel fog majd véghez mehetni. Egy Oroszországgal szövetség a kelet-ázsiai viszonyok rendezésére, kemény próbára tenné ugyan az angolok kedélyességét, noha jelenleg kétségtelenül nagy részben csak az ő szerénységüknek köszönhetni, ha a dolgok oly kedvezően alakulnak a fennemlített hatalmasságokra nézve. A saiguni [saigoni]⁶ telep, mely magában véve költséges és kevésbé jutalmazó vállalat, idővel megmérhetlen fontosságot nyerhet Franciaország tengeri hatalmának kiterjesztésében. Mert China felosztása, – ezt szakértő egyének régóta megjövendölték – mint a világesemények egyik legfontosbika, századunknak jutott feladatul.⁷

A britek – akik kedélyességéért a fenti cikk szerzője aggódott – elsődleges célja Délnyugat-Kína megszerzése volt, ahol Sichuan (四川), Yunnan (雲南) és Guizhou (貴州) tartományokat szemelték ki maguknak a brit áruk új felvevőpiacaiként. A britek 1874-ben egy expedíciót indítottak, amelynek feladata az volt, hogy Burma északnyugati vidékéről, Bhamo városából indulva utat találjanak Kínába, a Burmával határos Yunnan tartományba. Az expedíció fogadására Pekingből a brit konzul, Augustus Raymond Margary (1846–1875) utazott Yunnanba, akit azonban 1875 februárjában a helyi muzulmán lázadók megöltek. Az expedíció végül a Yunnanban tapasztalt barátságtalan ellenállás miatt végül kénytelen volt visszafordulni. Nagy-Britannia ezt az incidenst használta fel ürügyként,

⁵ Fairbank 2008: 507.

⁶ A mai Ho Shi Minh-város Vietnámban.

⁷ *PHÍR* 1865, 153. (július 7.): [3].

hogy diplomáciai úton követeljen Kínától további engedményeket. Ragaszkodtak a bocsánatkéréshez, és egy újabb expedíciójuk Yunnanba történő bebocsátásának engedélyezéséhez. Követeléseik nyomatékául a brit flotta ismét megjelent Kína partjainál, Pekingből pedig visszahívták a nagykövetüket.⁸

A nyílt brit fenyegetés láttán Kína végül kénytelen volt meghátrálni, és 1876. szeptember 13-én Zhifu-ban (芝罘)⁹ szerződést írtak alá, amelyben Kína vállalta a britek követeléseinek teljesítését. A zhifu-i szerződés értelmében újabb négy tengeri kikötőt és hat Jangce-menti kikötőt nyitottak meg a britek előtt a kereskedelem és a folyami hajózás előmozdítására, Kínát pedig 200 ezer *tael* ezüst kártérítés megfizetésére kötelezték. Kína abba is beleegyezett, hogy olyan vegyes összetételű bíróságok álljanak fel, amelyekben Nagy-Britannia a meghatalmazottain keresztül képviselteti magát minden olyan ügyben, bírósági eljárásában, amelyben brit alattvalók érintettek.¹⁰ Kína a szerződés egy külön cikkelyében adott jogot Nagy-Britanniának, hogy expedíciót indíthasson a külföldiek elől addig szigorúan elzárt Tibetbe.¹¹

A brit ópiumkereskedők tiltakozása miatt, akik úgy találták, hogy a szerződés egyik cikkelye sérti bizonyos érdekeiket, brit részről csak 1886-ban került sor a szerződés ratifikálására. Pótegyezményben kellett biztosítani a kereskedők igényeit.

A briteknek továbbra is érdekében állt az oroszok további kínai térnyerésének megakadályozása. E tekintetben az újabb diplomáciai csatározások a mai Xinjiang (新疆) tartományban található, ujugrok lakta kuldzsai¹² területek sorsa körül zajlottak. 1879-ben a pekingi kormány egy Oroszországgal kötött szerződésben beleegyezett, hogy a terület jelentős része orosz tulajdonba kerüljön, ám a britek tiltakozására végül nem került sor a szerződés ratifikálására. Nagy-Britannia ezzel nem csupán Oroszország kínai befolyásának növelését akarta megakadályozni, hanem közép-ázsiai térnyerését is. Végül Oroszország csak Kína északnyugati határsávjának egy keskeny csíkját tudta megszerezni. Kárpótolta mindezért, hogy a térségben számos jelentős gazdasági és politikai előjogot is kapott.

Az 1880-as évekre éleződött ki a Franciaország és Kína között már évtizedek óta tartó feszült viszony, amit a franciák indokínai törekvései idéztek elő. A mai Vietnam területén egykor volt Annam (kínaiul: Annan 安南) államot ugyanis történelmileg hűbéri viszony kötötte Kínához. A Hátsó-India déli részén, az úgynevezett Kokinkínában

⁸ Spence 1991:

⁹ A mai Yantai (煙台). Régen Chefoo, Che-foo, Chi-fu és Chih-fou formában is írhatták a város nevét.

¹⁰ Később ezt a jogot kiterjesztették más államok polgáraira is.

¹¹ Fairbank 2008: 396–408.

¹² Ghulja vagy Qulja formában is írva. A mai kínai Yining (伊寧) városa.

(Cochichina) már régóta megtelepedett franciák azonban a Kínával közvetlenül szomszédos Annamot is kiszemelték maguknak. A francia – hivatalosan kereskedő és felfedező, valójában – kalandor, Jean Dupuis (1829–1912) és az ugyancsak francia François Garnier (1839–1873) gyarmati tisztviselő már 1863-ban elfoglalták Hanoit, azonban a helyi felkelők kínai segítséggel kiverték őket.¹³ Az 1874-es saigoni szerződésben Franciaország elismerte ugyan Annam szuverenitását, de csak azzal a feltétellel, ha Annam kötelezi magát, hogy a mindenkori külpolitikáját összeegyezteti a francia politikai érdekekkel. A Vörös-folyót megnyitották a francia kereskedelem számára.¹⁴

1882-ben az annami császár kísérletet tett arra, hogy a franciák ellenében maga mellé állítsa Kínát, de kérését Peking elutasította. 1883-ban Franciaország megtámadta Annamot, amely így kénytelen volt elfogadni Franciaország védnökségét. Peking azonban nem volt hajlandó beleegyezni az Annammal való hűbéri viszony megszüntetésébe. A helybéliek ismét fellázadtak a franciák ellen, és harcaikban nem hivatalosan ugyan, de a kínaiak is támogatták őket. Franciaország ekkor nyílt hadműveletekbe kezdett Kína ellen, és kezdetét vette az 1884–1885-ös francia–kínai háború. A harcok tengeren, a kínai partokhoz közel és Tonkin térségében zajlottak. A Kína vereségével végződő háborút az 1885. június 9-én, Tiencsinben aláírt békeszerződés zárta le. Ebben a szerződésben Kína elismerte a franciák védnökségét Annam felett, és a francia kereskedők számára engedélyezte a szabad kereskedést Yunnanban. A francia–kínai háború legfontosabb eredménye mégis az volt, hogy ennek révén Franciaország gyarmatai Kína közvetlen szomszédságába kerültek.¹⁵

Nagy-Britannia azonban nem engedhette meg magának, hogy az érintett területeken csak a másodhegedűs szerepét játssza a franciák mögött, ezért Burma megszerzését tűzte ki célul. A XVII. század végétől kezdve Burma Annamhoz hasonlóan politikailag önálló volt, de formailag erősen függött Kínától. Nagy-Britannia hiába terjeszkedett Burmában, a kínaiaknak 1884-ben sikerült elfoglalniuk Bhamo vidékének jelentős részét, 1885-ben pedig a franciák kötöttek számukra rendkívül előnyös szerződést Burmával. A briteknek tehát egyre sürgetőbbé vált Burma teljes elfoglalása. 1885 végére sikerrel jártak, és 1886. újev napján India alkirálya, Lord Dufferin (1826–1902) hivatalosan is bejelentette, hogy Burma a Brit Birodalom része. Ezt követően a britek Kína egy másik hűbéres államát,

¹³ Laffey 1975: 38–40; Michaud 2004: 289

¹⁴ Gernet 2001: 438.

¹⁵ Uo. 438.

Szikkimet is annektálták. Így most már a gyarmatai révén délnyugati irányból Nagy-Britannia is Kína közvetlen szomszédságába került.¹⁶

Az 1870-es évektől kezdve a Kínából szeletet vágni akaró hatalmak sorába bejelentkezett Japán. Az 1868-tól indult úgynevezett Meidzsi-megújulás (*Meidzsi isin* 明治維新)¹⁷ során Japán egyrészt szélesre tárta kapuit a Nyugat előtt, másrészt olyan politikai, szociális és gazdasági reformokat vezetett be, amelyeknek köszönhetően rendkívül rövid időn belül korszerűsítette, megerősítette birodalmát. Mindeközben Japán magáévá tette a Nyugat agresszív gyarmatpolitikáját is, amelynek első számú kiszemeltje Kína volt.

A japánok már 1872-ben megkísérelték magukra ölteni a hódító szerepét, amikor annektálták az addig Japán és Kína „kettős védelme” alatt álló Rjúkjú-szigeteket (Rjúkjú-sotó 琉球諸島). Két év múlva, 1874-ben a Kína hűbéri uralma alatt álló Formoza-sziget (a mai Tajvan 台灣) elfoglalására tettek kísérletet. A nemzetközi bonyodalmakat kiváltó próbálkozásuk ekkor még nem sikerült.¹⁸ Ezt követően pedig a háború fenyegetésével kényszerítik ki Koreától, hogy 1876-ban egyenlőtlen szerződést kössön velük. Így a koreai befolyás révén Japán ugyancsak Kína közelébe férközött szárazföldön is.

6. 1. A Margary eset és a zhifui szerződés

Gróf Bethlen Ödön (1852–1927), aki tanulmányai befejeztével a tengerészeti pályát választotta, több éven át szolgált a kereskedelmi tengerészetnél. 1872–1873-ban tengerészként jutott el az Iravádi deltájának keleti részén fekvő Rangunba is. Eredetileg olaszul írt beszámolóját, amely később németül és magyarra fordítva is megjelent, a Trieszti Kereskedelmi Kamarának nyújtotta be.¹⁹ Ez a beszámolója „Kirándulás Rangunban” címen a *Földrajzi Közlemények* 1874. évi kötetében olvasható, amelyben a fiatal gróf nem csupán saját élményeiről számol be, de felhasználva a korban hozzáférhető, kapcsolódó szakirodalmat, kiváló országleírást nyújt, amely tartalmazza a térség történelmét, etnikai összetételét, jelenkori politikai és gazdasági viszonyait is. Bethlen gróf az angol expedíció előtt egy-két évvel a Burmai Királyság legfőbb nehézségeit a következő négy pontban látta és fogalmazta meg:

¹⁶ Thant 2004: 204–205.

¹⁷ Nemzetközi mintára, a magyar nyelvű szakirodalomban hagyományosan „Meidzsi-restauráció”-ként vagy „Meidzsi reformok”-ként ismert és használt fogalom helyett Takó Ferenc javaslatára használom az eredeti japán kifejezést a nyelvészeti és tartalmilag is pontosabb „Meidzsi-megújulás” formában. Lásd Takó 2019: 12.

¹⁸ Gernet 2001: 438.

¹⁹ BK 1874, 154. (július 9.): 1244.

- 1) A chinaiaknak, velők született ellenszenve az európaiak ellen és a kérdés alatt lévő útoni kereskedelemnek általuk támasztott akadályai.
- 2) Yunnan [Yunan] tartománynak, a panthay muszlimok a chinai kormány elleni hosszadalmas háborúi által okozott állapota
- 2) A chinai birodalom és a birmai királyság határain lakó számos független és zavargó törzsek létezése, melyek a területükön menő utat rablásaikkal nyugtalanítják.
- 4) A birmai királynak az angol kormány ellen táplált ellenségeskedése. E király szerződések által kényszerítve, mindennek, a mi az idegenekkel való kereskedelmet illeti, nyilván kedvez. De a reformok előli félelem, mely egy ázsiai, félig művelt kényúrnál nagyon természetes, az obscurantismust [ti. maradiság], melyben népét tartani szükségesnek véli, veszélyeztető ujitások előli rettegés, s végre az angolok iránti gyűlölet, kik egyik tartományt a másik után tőle elragadták, ezek okai annak, hogy ő minden ellen titokban intriguál [ti. ármánykodik]; a mit a haladásnak barátjai segélyével kivinni szeretnének.²⁰

A sokáig független Burma a XIX. század első felében a brit gyarmati expanziós törekvések áldozatául esett. Az 1824-ben lezajlott első brit–burmai háború után a fővárosban állandó brit rezidens felügyelete mellett uralkodhatott csak a király, miközben az Indiával határos területeiről le kellett mondania a Brit Kelet-Indiai Társaság javára. A britek már ekkortól kezdve Burmában látták Kína megnyitásának kulcsát. A Kína felé vezető utak megnyitása, valamint a nemesfa-kitermelésből való részesedés adott okot a briteknek a második brit–burmai háború kirobbantására 1852-ben. Alsó-Burma gyakorlatilag teljesen brit felügyelet alatt állt, de elméletileg már szabad hozzáférésük volt azokhoz az északi, a mandzsu Qing Birodalom határos területekhez is, ahol a Kína is a leginkább tudta érvényesíteni azon jogait, amelyekhez az 1765–től 1769-ig tartott kínai–burmai háborúval kivívott. A kínai igények ekkora már leginkább csak a két uralkodó közötti baráti viszony ápolásában, a kijelölt határok mindkét fél részéről történő tiszteletben tartására, és a határvidék zavargásoktól mentesítésében merültek ki.²¹

A fiatal Bethlen Ödön kiválóan foglalta össze, hogy az 1870-es években milyen Felső-Burmában uralkodó körülmények között döntöttek úgy a britek, hogy Horace Albert Browne (1832–1914) ezredes vezetésével 1875-ben expedíciót indítanak azzal a céllal, hogy szárazföldön találjanak utat Kínába. Yunnanba érve pedig a Jangcéig kellett útvonalat találni, amelynek feltárására Raymond Margary, a brit konzulátus kalandot kereső

²⁰ Bethlen 1874: 407–408.

²¹ Vadász (szerk.) 2020: 594–596.

munkatársa vállalkozott. Margary Sanghajból indulva a Jangcén felhajózva, Hunan, Guizhou és Yunnan tartományokon keresztül jutott be Burmába, ahol Bhamóban találkozott Browne expedíciójával.²²

Az expedíció híre nem keltett különösebb visszhangot a hazai sajtóban. Sámi Lajos (1843–1878), aki minisztériumi fogalmazó munkája mellett szenvedélyes és tehetséges, földrajzi témákra és földrajzi felfedezésekre szakosodott újságíró is volt, az 1875-re tervezett legjelentősebb expedíciókat ismertető cikkében így számol be a britek burmai vállalkozásáról:

A távol keleten a mennyei birodalmat (Khinát) ismét számos fölfedező szándékozik megrohanni. Browne Horác ezredes Yünnan [Yunnan] tartományt fogja megvizsgálni, s utjában oly tisztek fogják követni, kik képzettségöknél fogva a tudomány minden ágában érdekes észleleteket tehetnek és igen sokféle természeti tárgyakat gyűjthetnek és írhatnak le. Azután Momeint és Talifut [Dalifu] keresik fel. Az utóbbi helyen az expedíció a Jang-cse-Kiangra [ti. Jangce] fog szállani, s e hatalmas folyón ereszkedik alá Shanghaiig [Sanghaj].²³

A korban nem Sámi volt az egyetlen, aki Kína újabb külföldi „megrohanásait” csak természettudományos szempontok szerint látta és értékelte. Margarynak ugyan nem ismert olyan előképzettsége, amely érdemben hozzájárulhatott volna egy ilyen expedíció valós tudományos eredményeinek emeléséhez, ám halála után szinte csak és kizárólag földrajztudósként emlékeztek meg róla. A „bátor utazó” magyar nyelvű nekrológja is a *Földrajzi Közleményekben* jelent meg.²⁴

Margary 1875. február 21-i, valójában máig tisztázatlan körülmények között már kínai területen, Yunnanban történt meggyilkolásában a brit kormány meglátta a lehetőséget, hogy „ügyet” generálva belőle, sérelmei elégtételére újabb kiváltságokra tegyen szert Kínában.²⁵

Margary halálhíre március 6-án, a londoni kiadású *The Standard* nyomán már olvasható volt magyarul. A hír rövidebb ellenére is több pontatlanságot tartalmaz: „[...] a

²² Az expedíció útjának és eredményeit összefoglaló mű már 1876-ban megjelent, lásd Anderson 1876.

²³ VU 1875, 20. (május 16.): 313.

²⁴ FK 1876: 189.

²⁵ Ez az eset angolul *Margary Affair*ként, kínaiul pedig *Majiali shijian* (馬嘉理事件), vagy *Dian an* (滇案) formában lett ismert a történetírásban.

chinai Borneo-expeditio, Brown [Browne] ezredes alatt, bennszülöttek által megtámadtatott, mely alkalommal Margary brit mérnök odaveszett.”²⁶

Nagy-Britannia ezt követő diplomáciai fellépéséről, és annak kínai részről hol engedékenyebb, hol elutasítóbb kezeléséről az elkövetkezendő hónapokban csak elvétve jelent meg híradás a magyar sajtóban, akkor is meglehetősen szűkre szabott, kurta hírek formájában. Nagy-Britannia részéről Thomas Francis Wade (1818–1895), a korona kínai minisztere járt el az ügyben.²⁷

„Wade angol követ oct. 13-án távozni akar Pekingből, ha az ügy addigra kielégítően nem intéztetik el”²⁸ – volt olvasható szeptember végén, ugyanis a britek folyamatos nyomásgyakorlással igyekeztek elérni céljaikat a kínai kormánynál. Júliusban példának okáért egy egyeztető tárgyalásra is sor került Zhifu-ban (ua. Yantai), amelyről a *Qing-dinasztia történeti vázlatának* Nagy-Britanniáról szó fejezetében azt olvashatjuk, hogy Wade újabb tiltakozását követően, amikor ragaszkodott a Margary-ügy valamennyi szemtanújának kihallgatásához,

[...] hat ország, úgysis mint Oroszország, Németország, Egyesült Államok, Franciaország, Japán és Ausztria követei és miniszterei, továbbá az angol és a német flotta parancsnokai egyaránt Yantai-ba érkeztek, és mivel közelgett őfelsége, a császár születésnapja [augusztus 14.], meghívást kapott valamennyi küldött és parancsnok a hercegnél rendezett ünnepi koccintásra a barátságos együttműködés nevében.²⁹

A kínai szövegben ugyancsak Ausztria (Ao 奧) van megnevezve, de nyilvánvalóan itt az Osztrák–Magyar Monarchia értendő, hiszen az 1869-es kereskedelmi és hajózási szerződés már a Monarchia és a Qing Birodalom között kötött. Vagyis a britek és Kína között kirobbant diplomáciai feszültség rendezését előmozdító tárgyalásokba már a Monarchia képviselőjét is bevonták.

1874. március 21-től a Monarchia sanghaji főkonzuljának tisztségét Ignaz Freiherr von Schäffer (1821–1892) – 1881-től báró és a Monarchia amerikai nagykövete – látta el.

²⁶ BK 1875: 53. (március 6.): 1449.

²⁷ Wade (kínai neve: Wei Tuoma 威妥瑪) az 1883-as hazatelepülése után a Cambridge-i Egyetem frissen megalakult kínai tanszékének első tanszékvezetője lett. Ő dolgozta ki az alapjait a kínai nyelv angol átírás-rendszerének, amelyet utódja, Lionel Giles (1845–1935) átdolgozásában, Wade–Giles néven, az angolszász nyelvterületeken máig is használnak.

²⁸ PN 1875, 222. (szeptember 29.): [2].

²⁹ Saját fordítás. Az eredeti szöveg: 臣與反復駁辨，適俄、德、美、法、日、奧六國使臣及英、德水師提督均集煙臺，往來談宴，因于萬壽聖節，邀請列國公使、提督至公所燕飲慶賀，情誼聯洽[合]。Lásd *Qin shi gao* 154. (*juan* 卷), 129 (*zhi* 志).

A Józsa Sándor által a Monarchia és Kína közötti viszonyban 1870-től 1890-ig terjedő „két évtizedes stagnálás”-nak nevezett³⁰ időszak alatt sem Bécs, sem Budapest nem mutatott különösebb érdeklődést, hogy a távoli Kínában képviselője miféle nemzetközi vonatkozású, ám mégiscsak helyi konfliktus rendezésében vesz részt. A sanghaji főkonzulátus szerepe ebben az időben leginkább abban merült ki, hogy igyekezett elnyerni a nagyobb hatalmak (elsősorban Nagy-Britannia), valamint a brit, francia és német tekintélyes cégek és kereskedőházak bizalmát.³¹

Az 1875 nyarán Yantai-ban megtartott, ünnepi bankettel egybekötött békéltető tárgyaláson megállapodás született a Nagy-Britannia és Kína közötti szerződésről, sőt a szerződés tartalma is megszövegezésre került. A monarchia főkonzuljának szerepe ebben nem ismert. Ebben az időben pedig a Monarchia külügyének figyelmét leginkább a Hercegovinában épp akkor kirobbant, majd a Balkán teljes nyugati részére kiterjedt törökellenes felkelés fejleményei kötötték le.³² Ez is lehet az oka annak, hogy a kínai eseményeknek se osztrák, se magyar említését nem találtam. Az pedig, hogy a *Qing shi gao*-ban a Qing Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia diplomácia kapcsolattörténetét bemutató fejezetben sem szerepel Schaffer Yantai-ba történő meghívása, arra enged következtetni, hogy szerepe elsősorban jelképes lehetett. Vagy a britek ragaszkodtak ahhoz, hogy a tárgyaláson a hozzájuk lojális államok minél nagyobb számban képviseltessék magukat, vagy gesztus volt a Qing kormány részéről, hogy nagyhatalomként kezelte a Monarchiát.

Mindezek ellenére szerződésről nem került sor. Amikor a kínai ellenállás miatt úgy tűnt, hogy a britek nem érnek célba, a korábban már többször jól bevált eszközüket vették elő: a hadiflottájukat.

Miután Wade, a brit követ beváltotta fenyegetését és távozott posztjáról, sőt Kínából is, Londonban komoly előkészületek zajlottak a katonai beavatkozás megkezdésére. Ehhez, akárcsak a korábbi alkalmakkor, a britek ezúttal is igyekeztek szövetségeseket toborozni maguk mellé. A tervezett szövetséges flotta előkészültének időszakából olvasható egy igen érdekes beszámoló a *PN*-ban:

Most hír szerint Anglia már nem magában, hanem a többi nagyhatalmakkal egyesülve készül föllépni China ellen, melynek vizein a tengeri rablók a nemzetközi kereskedést

³⁰ Józsa 1966: 57.

³¹ Uo. 49.

³² Diószegi 2001: 62–64.

folyton zavarják és veszélyeztetik. A legújabb hírek szerint Kelet-Ázsia partjain az angol, a német és az orosz kormányok hajóhada egyesül s már összesen 36 hajóból 340 ágyúval áll. A francia kormány is felhivatván a csatlakozásra, ez is küld néhány hajót s ezenkívül egy északamerikai hajóhadat is várnak úgy, hogy nem sokára China partjain a legelső tengeri hatalmak nagy hajóhada lesz összpontosítva. Hogy ez akciónak tulajdonképeni célja mi, azt még nem tudják. A tengeri rablók kiirtására éppen nem kellene ily szokatlanul nagy haderőt összegyűjteni; ehhez néhány hajó is elég lett volna. Azt hiszik tehát, hogy a hatalmak a tengeri rablók kiirtásán kívül Chinát arra is kényszeríteni akarják, hogy teljesítse a régi óhajt, s összes kikötőit nyissa meg a nemzetközi hajózásnak. Ez az actio azért is figyelemreméltó, mert Németország ezúttal szerepel először mint tengeri hatalom, és pedig a többek közt Franciaország oldalán.³³

A cikk ismeretlen írójának becsületére legyen mondva, hogy hangsúlyozta, amennyiben megvalósul egy ilyen szövetség, Németország első ízben jelenne meg tengeri hatalomként a nemzetközi nagypolitika porondján. Azonban se a tengeri kalózkodás elleni, se a Kína elleni szövetségre összeállt flotta indítására nem került sor. A mandzsu kormány meghátrált és szeptemberben aláírásra került a zhifu-i egyezmény.³⁴

A magyar sajtóban mintegy háromhetes késéssel, igen szűkszavúan számoltak be a szerződésről. Az egyezmény tartalmát érdemben is tárgyaló első leírás gróf Teleki Sándor (1861–1919) tollából volt olvasható. A britek Kínában történő jelenlétének és tevékenységének összefoglaló, 1900-as tanulmányában így ír:

Tizenhatalcz havi hasztalan diplomáciai tárgyalás után a követ elhagyta Pekinget, az angol hajóraj tüntetőleg a Taku-erőd [Dagu] előtt foglalt állást. Ily körülmények között jött létre 1876. szeptember 16-dikán Wade és Li-Hung-Chang [Li Hongzhang 李鴻章] aláírásával a chefu-i [zhifu] konvenczió.

Ennek pontozatai közül a nevezetesebbek: az egész birodalomban kihirdetendő, hogy az útlevéllal ellátott idegenek akadálytalanul utazhatnak, biztonságukért az illető tartomány alkirálya vagy kormányzója felelős; az angol követnek megadatik az a jog, mely szerint hivatalnokait az ország bármely részébe küld heti angol alattvalókon elkövetett bűntények vizsgálására; Kína bocsánatkérő levéllel követséget küld Londonba; a Margary családnak kárpótlás megállapítása, Wuhu [Wuhu 蕪湖], Wenchow [Wenzhou 溫州], Pakhoi [Beihai 北海], Chung [Chongqing 重慶], mint

³³ PN 1876, 77. (április 3.): [3].

³⁴ Angolul: *Chefoo Convention*; kínaiul: (*Dian an tiaoyue* 滇案條約 vagy *Zhifu tiaoyue* 芝罘條約).

szerződéses város oka kereskedelemnek megnyitottnak;³⁵ Kína engedélyt ad, hogy egy expedíció Szechuán [Sichuan 四川] vagy Koko-Nor [ti. Qinghai 青海] részeken át Tibetbe küldessék. Azonban e megállapodás legnagyobb részét sohase hajtották végre.³⁶

6. 2. A Kuldzsa-kérdés

A cári Oroszország Turkesztán meghódítása után megszerezte az irányítást Kelet-Kazahsztán felett, ezzel birodalma a jelenlegi Kína északnyugati határáig (a mai Xinjiangig) terjedt. Az 1870–80-as években ebben a térségben, a Dzsungáriának³⁷ is nevezett régióban bontakozott ki az orosz–kínai konfliktus. A Dungan-lázadás (1862–1877) során Kína elvesztette hegemon szerepét nyugati területeinek java részén, 1871-ben pedig Oroszország elfoglalta Ili (Yili 伊犁) területét. A magyar sajtó a kibontakozó konfliktust 1878 nyarától már nyomon követte:

Mindenekelőtt Közép-Ázsiára vetnek most az oroszok szemet. Kaufman tábornok egész sor nagy jelentőségű rendszabályt fogantatott a legutóbbi napokban. [...] Orosz katonai körökben e rendszabályokat különbözőleg magyarázzák. Némelyek szerint azon fenyegető állás miatt tétettek azok, melyet China a kuldzai [kuldzsai] kérdésben Oroszországgal szemben elfoglal, s a Chinával való háborút e tartomány miatt nem tartanák valótlannak. Tény, hogy miután Kaspart [ti. Kasgart] a khinaiak elfoglalták, a pekingi udvar formaliter igényeket emelt Kuldzsára, melyet az oroszok Frengisztánnak kereszteltek el. Más részről azt állítják, hogy az említett készülődés az orosz kormány által Közép-Ázsiában követett tervekkel áll összefüggésben. Nagy titokban ugyanis azt állítják, hogy az orosz politika súlypontját most szükségkép Ázsiába kell áttenni, s e politika sürgős feladatául azt állítják, hogy az angoloknak nem kell időt engedni az ázsiai szövetségesekből azon phalanx

³⁵ A zhifui egyezményben a hivatalos szöveg szerint a kínaiak összesen öt városban engedélyezték „konzuli állomáshely létesítését” (*lingshiguan zhuza* 領事官駐紮), így értendő, hogy ezeket megnyitották a kereskedelem előtt. Teleki felsorolásából hiányzik Yichang 宜昌 városa. Lásd *Qin shi gao* 154. (*juan* 卷), 129 (*zhi* 志).

³⁶ Teleki 1900: 222.

³⁷ Dzsungária nagy részét a mai Xinjiang tartomány északi része alkotja, de a földrajzi régió átnyúlik a mai Kazahsztánba és Mongóliába is. A területen 1634-től 1755-ig fennálló önálló Dzsungár Kánság népességét, a dzsungárokat a XIX. századra a járványok, a szomszéd népek támadásai és a mandzsuk támadásai gyakorlatilag teljesen kiirtották.

megalkotására, mely a jelenleg ott működő nagyszámu emissáriusok³⁸ főtörekvését képezi.³⁹

Ekkor már látszott, hogy a konfliktus központjában Kuldzsa⁴⁰ hovatarozásának ügye áll. Kuldzsa alapvetően a térség akkori legnagyobb és leggazdagabb városának a neve, de a XIX. század végén az oroszok és Európában így nevezeték az Ili folyó medencéjének teljes kínai részét, beleérve a két legnagyobb várost, Kuldzsát és Kasgart is.

A kibontakozó konfliktus alakulását a britek mindvégig éberen figyelték, készen állva az azonnali beavatkozásra. Decemberben a *Daily News*ra hivatkozva erről is tájékozódhattak a magyar olvasók:

A feszültség China és Oroszország közt Kargár [ti. Kasgar] tartomány iránt napról napra növekedik. Wade Tamás [Thomas Wade] látogatása Lahorében [ti. Lahor] e kérdéssel van összefüggésben és úgy látszik China igen erélyesen fel fog lépni Muszkaország ellen, kivált ha ez közelebb nyomulna China felé, mely esetben egy angol–chinai szövetség épen nem valószínűtlen.⁴¹

Az Oroszország és Kína között kirobbanó háború lehetőségéről, valamint a két birodalom hadi készülődéseiről 1878 őszig lehetett olvasni.

Orosz kereskedők beszélnek, hogy China óriási hadikészületeket tesz Oroszország ellen. Eddig három hadtestet összpontosított a határon és már e hó közepén készül berontani az orosz területre. A szomszédos orosz kerület kormányzója már kibocsátá a rendeletet, hogy a Chinában élő orosz alattvalók idejekorán kivándoroljanak. A chinai hatóságok üldözik az orosz alattvalókat [...].⁴²

A két ország között kialakult patthelyzet megoldására érdemben először Kína tett lépéseket. 1879 őszén a nagy tapasztalatú, Európában és az Egyesült Államokban is járt diplomatájukat, Chonghou-t (崇厚; 1826–1893)⁴³ Oroszországba küldték azzal a céllal, hogy békeszerződést készítsen elő. A tárgyalásra a Krím-félsziget dél csücskén található

³⁸ Ti. titkos vagy bizalmas politikai megbízatásra kiküldött személyek.

³⁹ *A Hon* 1878, 177. (július 20.): [1].

⁴⁰ Kuldzsa kínai neve: Yining (伊寧), régebben Ningyuan (寧遠).

⁴¹ *Pécsi Figyelő* 1878, 49. (december 7.): [2].

⁴² *PH* 1879, 133. (május 7.): 5.

⁴³ Hummel (szerk.) 1944: 209–211.

tengerparti Livadijában került sor. A felek október 2-án alá is írták a szerződést, amely „livadiai szerződés” néven ⁴⁴ tovább gyarapította a Kínával kötött „egyenlőtlen szerződések” sorát. A szerződésben Chonghou Kína nevében jelentős és fontos területeket engedett át Oroszországnak, kereskedelmi kedvezményeket biztosított, valamint ötmillió rubel kártérítés megfizetésére tett ígéretet. Amikor 1880 januárjában Chonghou visszatért Pekingbe az aláírt szerződéssel, annak tartalma olyan felháborodást váltott ki a mandzsu kormányban, hogy nem csak megtagadták a ratifikációt, de Chonghout hazaárulás vádjával letartóztatták, majd pedig halálra ítélték.⁴⁵

Ezekről az eseményekről az 1873-tól Kínában vámtisztviselőként tevékenykedő Faragó Ödön (1853–1925)⁴⁶ egyik hazaküldött levelében ekként számol be.

Khina politikai helyzete most nagyon bonyolult állapotban van. [...] A Csung-hau [Chonghou] által közölt khinai–orosz szerződést nem szentesítették, sőt a teljhatalmu követ, ki a szerződést kötötte, hazaárulóként halálra ítéltetett. [...] Ez persze arculcsapása volt Oroszországnak. Most már tömérdek khinai csapatot szállítanak Kuldzsa felé, s ha magánhireknek hinni lehet, úgy már összeütközések is történtek. [...] Mily kimenetele lesz a háborúnak, azt nagyon nehéz megjósolni; félek azonban, hogy az orosz utoljára is győzelmes lesz, ha t. i. jól fölszerelt, fegyelmezett európai csapatai nagy részét a harctérre szállíthatja. Khina persze több ezer mértföldre van az ütközet színhelyétől, s a háboru be lesz fejezve anélkül, hogy csak egy orosz katona is belépett volna Khinába.⁴⁷

A *PH* egy 1880. októberi cikkében megemlíti, hogy „[a] cár betegsége s az ebből keletkezhető zavarok befolyással vannak a külpolitikára is, és elsősorban az orosz–chinai viszonyokra, melyek az utóbbi időben fenyegető élt kezdettek ölteni.”⁴⁸ A krími háború kudarcát örökölni kapó II. Sándor cár említett betegsége érdemben aligha volt hatással az orosz külpolitikára. Különösen ázsiai ügyekben nem, amelyeket 1878 óta a svéd származású orosz nemesi család sarja, Nyikolaj Karlovics Girsz (Николай Карлович Гирс; 1820–1895) felügyelt és irányított „igazi titkos tanácsosi” rangban.

⁴⁴ Kínaiul: *Liwajiya tiaoyue* 里瓦幾亞條約.

⁴⁵ Fairbank 2008: 92–95.

⁴⁶ Faragó Ödön személyét és kínai tevékenységét az 5. 7. fejezetben részletesebben is tárgyalom.

⁴⁷ *VU* 1880, 28. sz (július 11.): 455.

⁴⁸ *PH* 1880, 292. (október 21.): 4.

A mandzsu kormány új tárgyalót nevezett ki Zeng Jize (曾紀澤; 1839–1890) személyében, akit azonban Oroszország mindaddig nem volt hajlandó elfogadni, amíg Chonghout szabadon nem bocsátják, és fel nem mentik a vádak alól. Az oroszok ezen kérését a többi külföldi állam is támogatta, így Chonghout 1880 augusztusában szabadon engedték, s így a tárgyalások tovább folytatódhattak.⁴⁹

Majd másfél évvel a livadijai szerződést követően, 1881. február 24. megkötötték a szentpétervári szerződés,⁵⁰ amelyet fél éven belül ratifikáltak is. A területi kérdésektől eltekintve ez a szerződés nagyrészt megegyezett a korábbi livadijai szerződéssel. Oroszország így a korábbinál ugyan kevesebb területtel kellett, hogy beérje, azonban elérte, hogy ebben a térségben is immár biztosan rögzített határral lett szomszédos Kínával, valamint számos kereskedelmi előjoghoz jutott.

Az Oroszország részéről Girsz, Kína részéről pedig Zeng Jize által aláírt szerződés kapcsán a megkötéstől számított alig egy hónap múlva a *PH* egyik újságírója ekként vélekedik az oroszok, évtizedek óta tartó külpolitikai álmokfutásáról:

Józan számító előtt eddig is megmagyarázhatlan rejtély volt, honnan veszi az orosz kormány a tömérdek költséget, melybe államháztartása, a hadsereg s főleg a tömérdek politikai kaland kerül, mit a cár három világrészben megindított. Mesés összegek fecséreltettek el a 60-as években Törökország korrumpálására, a basák megvesztegetésére; a 70-es években az orosz rubelék idézték elő a keleti népek „szabadságszeretét” s az egész hercegovinai zendülés, szerb és montenegrói háború, bolgár forradalom mind orosz emisszáriusok műve. S ami Törökországban történt, az ismétlődött Közép-Ázsiában Anglia s Kelet-Ázsiában Khina ellen. Negyed századig tartott az orosz politika ilyen szédelgése, de a bűn megboszulja magát. Oroszországot saját tulkapásai büntetik ugyanazon bottal, melyet a világuralom kormánypálcájának faragott. Közvetlen következménye a bukásnak az lesz, hogy Oroszország hosszú időre kénytelen lemondani vakmerő aspirációiról, visszavonulni a külpolitikától, minden külső akciótól, hogy rendezze belviszonyait. Oroszország meggörnyed s Európa fellélegzik.⁵¹

⁴⁹ Fairbank 2008: 95–96.

⁵⁰ Kínaiul többféleképpen is említik: *Yili tiaoyue* (伊犁條約; „Yili-szerződés”), *Zhong-E gaiding tiaoyue* (中俄改訂條約; „kínai–orosz módosított szerződés”) és *Shengbidebao tiaoyue* (聖彼得堡條約; „szentpétervári szerződés”).

⁵¹ *PH* 1881, 80. (március 22.): 3.

A Kínában tartózkodó Faragó Ödön az éveken át húzódó orosz–kínai konfliktus lezárásakor egy újabb levelében egészen érdekes szempontokat vet fel. Hazánkfia – Monarchia szorgos kínai vámosa – a kuldzsai konfliktusnak tulajdonítja a kínai politikában tapasztalt szemléletváltás bizonyos eredményeit:

Ugy látszik, hogy ez a Kuldza-kérdés jó iskolázója volt a khinai kormánynak. Pekingtől Shanghajig az idén kiépítik az első khinai távirda-vonalat; egy vasutat is szándékoznak szintén ez évben megnyitni, mégpedig Tientsintől Pekingig, hogy háboru esetén a hadsereg könnyebben mozoghasson. Ha az udvar e vasuttal megelégszik s annak czélszerűségét belátja, akkor aztán egész tömege a vasutaknak lenne kiépítendő, és még megtörténhetik, hogy egykor majd Pekingben váltok vasuti jegyet Budapestig.⁵²

1891. március 13-án II. Sándor cárral bombamerénylet végzett. A trónra lépő új cár, III. Sándor (ur. 1881-től 1894-ig) 1882-ben külügyminiszternek nevezte ki a kuldzsai kérdést háború nélkül megoldó igazi titkos tanácsost. Girsz orosz külügyminiszterre történő kinevezésekor a *Vasárnapi Ujság* hosszú életút-cikket közölt személyéről, amelyet a portréjával illusztrált.⁵³

19. kép. Nyikolaj Girsz portréja a *Vasárnapi Ujság*ban.⁵⁴

⁵² VU 1881, 19. (május 8.): 301.

⁵³ VU 1882, 19. (május 7.): 291–292.

⁵⁴ VU 1882, 19. (május 7.): 292.

Nyikolaj Giersz személyének kapcsán a lap ismerteti az új orosz külügyminiszter életének addig nem ismert magyar kapcsolódását is, miszerint „[a] magyar szabadságharcz alatt a behívott orosz sereggel hazánkat is meglátogatta és pedig mint diplomáciai ügynök, mely minőségben Lüders orosz tábornok⁵⁵ főhadiszállásához volt beosztva.”⁵⁶

6. 3. A franciák Kína pitvarában – a francia kínai háború

A franciák délkelet-ázsiai expanziójáról a magyar sajtó előszeretettel tudósított. Bármilyen, ami a franciákkal kapcsolatban a nemzetközi sajtóban megjelent, az előbb-utóbb biztosan olvasható volt valamelyik magyar hírújságban. A korabeli lapok cikkeit, híreit, tudósításait olvasva az az érzés alakulhat ki a modernkori kutatóban, hogy feltehetően a legtöbb korabeli magyar újságolvasó pontosan tisztában volt a mai Vietnám, Kambodzsa, Laosz területének a XIX. századi második felében fennálló földrajzi, vízrajzi jellemzőivel, és a mindenkor aktuális politikai eseményeivel, mindenki tudhatta, hol van Annam és Tonkin, és hogyan kapcsolódnak ezek a térségek a francia gyarmatpolitikai kérdésekhez. Ez a jelenség azonban, mármint a franciákkal kapcsolatos délkelet-ázsiai hírek túlreprezentáltsága, már korban is szemet szúrt. 1885-ben a tanár és földrajzi szakíró Simonyi Jenő (1860–1944) a *Budapesti Szemlé*ben megjelent kétrészes, figyelemre méltó tanulmányban foglalta össze a franciák hátsó-indiai tevékenységének történetét.⁵⁷ Írása bevezető részében ő maga is szükségét érzi, hogy a már bő két évtizede tapasztalható „tonkini hírdömpingben” miért érezte szükségét, hogy egy újabb elemzéssel, összefoglalással álljon elő, még akkor is, ha megítélésem szerint Simonyié a kor legszínvonalasabb ilyen munkája a témával kapcsolatban. A szerző az érveivel kevesebbet és többet is igazol, mint amiről az olvasót szeretné meggyőzni. Arra, hogy miért pont a francia gyarmatpolitika fejleményeiről kell ennyit olvasnunk, nem kapunk választ. Azonban egy nagyobb, globálisabb keretrendszerbe helyezve a kérdést a gyarmatosítások gazdasági globalizációjának eredményeiről és következményeiről beszél, és benne a mi szerepünkről. Szerinte Magyarországon is jelentőséget kell tulajdonítani a világ bármelyik szegletének – annak a világnak, amelyben már „[a] távolság elenyészik, mert nem térrel, hanem idővel mérjük.”

⁵⁵ Alekszandr Nyikolajevics von Lüdersz (Александр Николаевич Лидерс; 1790–1874).

⁵⁶ VU 1882, 19. (május 7.): 291.

⁵⁷ Simonyi 1885.

Mi gondja a magyarnak Tonkinra? Mi köze ahhoz a háborúhoz? Az újságolvasók legkisebb része olvasta el a tonkini híreket; sokan észre sem vették; hozzá szoktak ránézni, de nem látni, mint a sorok közt kitetsző fehér papirost. Miért? Mert nekünk ott nincsen közvetlen érdekünk és az ország nagyon messze van – a „szélső keleten”, azt mondják a francziák; magyar ember ritkán kerül a tájékára. A lapok mégis folyton tudósítanak bennünket a tonkini eseményekről, mert érzik, tudják, hogy igen is van közünk ahhoz, a mi ott történik. Mai napság, mikor Ausztráliából hajószámra hozzák Európába a jégbe hűtött friss húst, mikor a földgömb túlsó oldalán ellenlábasainktól termesztett gabona veri le a mi búzáink árát, mikor a magyar lisztből Braziliában sütnek kenyeret, nem zárkozhatunk már úgy el a világtól, mint régente. Olyan világ van most, hogy ezer mérföldre lakó vevőnktől, mire egyet fordulunk, megfoszthat egy kétezer mérföldre lakó eladó, kinek az előtt hírét se hallottuk. A távolság elenyészik, mert nem térrel, hanem idővel mérjük.

Nehéz dolga van a modernkori kutatónak, ha a francia–kínai háború korabeli magyar sajtóreflexióit szeretné számba venni és bemutatni. Bár Simonyi írását neveztem a legkiválóbb összefoglalásnak, meg kell jegyezni, hogy az 1885 nyarán megkötött francia–kínai békeszerződésig az eseményfolyam egy-egy epizódjának kapcsán rendkívül nagyszámban születtek tüpontos elemzések. A leggyakrabban azonosíthatatlan szerzőségű írások kiemelésre méltó erénye, hogy érezhetően már nemcsak a külföldi sajtóvélemények egyszerű interpretálásáról van szó, hanem ezek gyakorta már olyan önálló, az eseményeket több szempont szerint értékelő elemzések, amelyekre a dolgozat témájához kapcsolódóan korábban ilyen nagy számban nem láttunk példát.

A háború előestéjén, 1883 novemberében a *Budapesti Hirlap* hasábjain jelent meg egy figyelemre méltó írás „Ton-King” címmel, amelynek központi kérdése: „[I]esz-e háboru Franciaország és Khina közt”, mert hiszen „[...] a kitörés minden órán megtörténhetik”.⁵⁸

Az ismeretlen szerző a küszöbön álló háború kínai szempontjait ekként latolgatja:

A khinaiak nem fanatikusok, nem is harc vágyók, de számítók; ok nélkül nem kezdenek háborút s szívesen semmi esetre; ha mégis erre határozták magukat, dacára, hogy ellenségük hatalmát jól ismerik, erre alapos okaik s terveik vannak. Biznak magukban s a népfelkelésben, mely máris annyi bajt okozott a franciáknak Tong-Kingban. Khina tudja azt is, hogy Francia ország egész erővel nem támadhat, hogy

⁵⁸ BH 1883, 330. (november 30.): 3.

hadai le vannak kötve Európában és Afrikában, pénzügyei takarékosagra intik s kormánya gyakori változásoknak van kitéve, Khina tudja, hogy Franciaország Tong-Kingban háboruszkodhatik, de Khinába be nem törhet, azt nem meri tenni s Anglia nem engedheti, hogy tegye [...] Ha pedig a háború Tong-Kingre szorítkozik, Khina mint szomszéd és fajrokon állam határozott nagy előnyben van Franciaország felett, mert – szokása szerint – tíz esztendei háborút folytathatna, anélkül, hogy egy nagy csatát kockáztatna. A khinai seregek nem vitézség, hanem kitartás által szoktak győzni, így alapították világbirodalmukat Ázsiában s Oroszország őket ismerve nem mert soha bele kötni a menyeyi birodalomba.

A francia szempontokról pedig így ír:

A franciák merészebbek és meggondolatlanok. A zászló becsületéért tűzbe mennek. Beleugranak egy háboruba, melyre senki sem tudhatja, hogy és mikor végződik. És mely európai bonyodalmakra vezethet. Pedig nem szívesen indulnak hadba a franciák a khinaiak ellen. Tong-Kingért sem lelkesednek, hisz meglehetnének ők anélkül. Csak hogy már belemásztak s meghátrálni nem akarnak. [...] még elkerülhetnék a háborút. Ezt azonban Ferry⁵⁹ nem akarja, mert az az ő politikájának és kabinetjének bukását vonná maga után. Franciaországnak választása van a khinai háború s a kormányválság közt.

Decemberben már olvasható volt, hogy a készülő háború kapcsán Franciaországban összeállították az 1874-től 1878-ig terjedő időszak Annamra vonatkozó diplomáciai dokumentumait tartalmazó „sárga könyvet”.⁶⁰

1884 elején úgy tűnt, hogy a háború mégis elkerülhető. Tavasszal kisebb összecsapásokra sor került ugyan, de végül párizsi lapforrásokra hivatkozva május 13-án már magyarul is olvasható volt a május 12-én megkötött tiencsini békeszerződés pontokba szedett tartalmi összefoglalója:

1. Khina elismeri Franciaország védnökségét Tongking és Annam tartományok, Yun-Nan, Ki-Lang-si és Canton városok fölött;
2. egy külön kereskedelmi szerződés alapján e területek a francia kereskedelem előtt megnyitvatnak:

⁵⁹ Jules Ferry (1832–1893) a francia 12. és 17. miniszterelnöke, aki a francia gyarmatosítás, az imperializmus elkötelezett híve és ideológusa volt.

⁶⁰ BH 1883, 336. (december 6.): 4.

3. Khina haladéktalanul visszavonja csapatait Tong-Kingból, de hadi kárpótlást Franciaországnak nem fizet.⁶¹

20. kép. A tiencsini szerződésről készült kínai rajz a *Vasárnapi Ujságban*.⁶²

A kínai részről Li Hongzhang, francia részről pedig a diplomáciában tapasztalatlan Ernest François Fournier (1842–1934) admirális által összehozott szerződéssel azonban sem Pekingben, sem Párizsban nem voltak elégedettek. Li Hongzhang közel járt ahhoz, hogy úgy járjon, mint öt évvel korábban Chonghou az oroszokkal kötött livadiai szerződés kapcsán. Csupán az özvegy császárné személyes pártfogásának köszönhetően került el, hogy hazaárulás vádjával letartóztatassák. Mindeközben a mandzsu udvar és kormány is nehéz időszakon ment keresztül. Ennek a kínai belső válságnak az okairól is pontos összefoglaló jelent meg:

Kung [Gong] herceg tekintélye meg volt rendítve; leghatalmasabb barátai, Wan-siang [Wang Xiang] miniszterelnöke, Cseng-Kuofan [Zeng Guofan 曾國藩; 1811–1872], China legnépszerűbb embere és a császár anyja meghaltak és nem támogatja más, mint sógornője, Tzi□Hsi [Cixi] császárné. Másrészt azonban a nagyravágyó, tevékeny Sun herceg, aki kénytelen volt a politikai térről visszavonulni, mert a császár az ő fia,

⁶¹ BH 1884, 132. (május 13.): 4–5.

⁶² VU 1884, 36. (szeptember 7.): 573.

nem tudott nyugton maradni. Visszajött az udvarhoz és maga köré gyűjtötte mindazokat, akik az idegeneket gyűlölik. Hirtelen egy rendelet jelent meg, mely értesítette Peking lakóit arról, hogy Kung herceg lemondott a Csung-li-Ya-men [Zongli Yamen] elnökségéről és helyét Sun herceg foglalta el. A császárnő az uralkodó család többségének nem tudott ellentállni; új tábornokokat neveztek ki és a kormányzókat utasították, hogy a partokat helyezték védelmi állapotba. Ma Pekingben a háborupárt uralkodik. Elég eszélyes a felelősséget a francziákra hárítani, de el van tőkelve a hadjáratra. Fontos események, talán egy új palotaforradalom fognak csak véget vethetni a megkezdett hadjáratnak.⁶³

Kína és Franciaország között végül 1884 augusztusában megszakadtak a tárgyalások. Augusztus 24-én a francia hadiflotta Fuzhou elleni támadásával kezdetét vette a francia–kínai háború.⁶⁴

„Nyakig ülök a háboruban és békés polgár létemre fegyverkezniem kell, majd meg szuronyszegzett katonák kísérenk egyik táborból ki, s be a másikba” – írja Faragó Ödön az augusztus 21-én, három nappal Fuzhou ostroma előtt íródott levelében, amely „Egy magyar ember a francia–kínai háboruban” címmel jelent meg október 26-án.⁶⁵ Faragó ennek a levelének a végén már a háború végével bekövetkező viszonyokat latolgatja:

Hogy mi lesz belőlünk, ha a háboru egész nagyságában kitör, arról fogalmam sem lehet. Annyi bizonyos, hogy az itteni nagy áruforgalmat a francziák néhány évre tönkre teszik. Ők keveset veszítenek, de annál többet az angol, német, orosz és az Egyesült-államok.

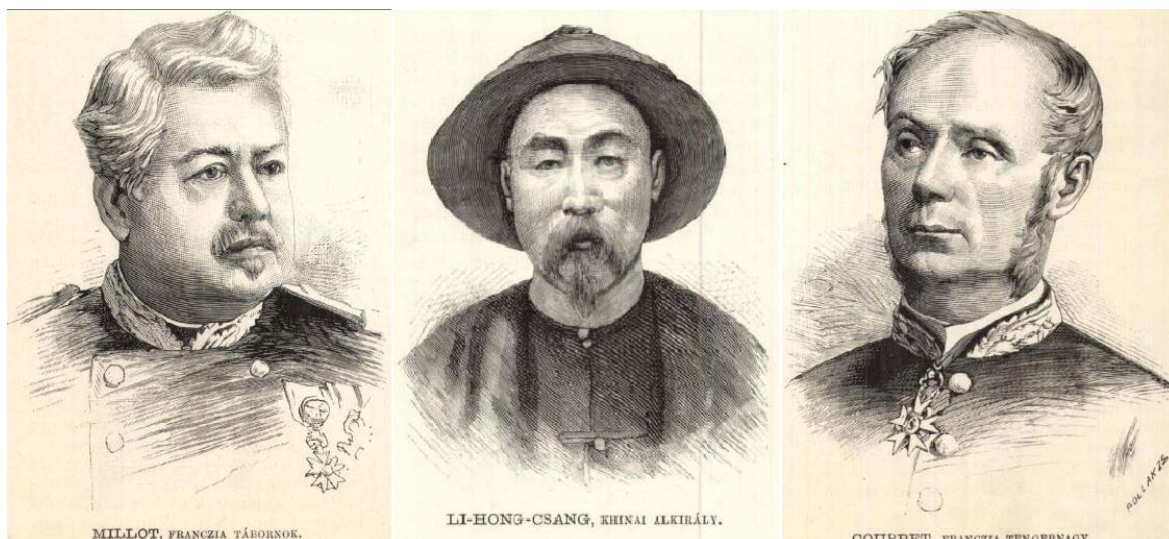
A magyar sajtó szinte azonnal reagált a háborúra. Szeptember 7-én a *Vasárnapi Ujság* két oldalas terjedelmes cikket szentelt a francia–kínai viszály főszereplőinek, amelyben a franciák tábornokának, Charles-Théodore Millot (1829–1889), valamint Anatole-Amédée-Prosper Courbet (1827–1885) admirális életútja olvasható. Ezen kívül részletes beszámoló olvasható Li Hongzhang katonai és diplomáciai karrierjéről is.⁶⁶

⁶³ *Nemzet, Esti kiadás* 1884, 262. (szeptember 22.) [2].

⁶⁴ Kínaiul: Zhongguo zhanzheng (中法戰爭); franciául: *Guerre franco-chinoise*.

⁶⁵ Faragó 1884: 689.

⁶⁶ *VU* 1884, 36. (szeptember 7.): 565–566.

21. kép. Millot francia tábornok, Li Hongzhang kínai alkirály és Courbet francia admirális portréja a *Vasárnapi Ujságban*.⁶⁷

A háború legfontosabb eseményeiről a lehető legpontosabb hírek, beszámolók olvashatók maximum egy-két hét késéssel. Bármily gyorsan is jelentek meg magyarul a külföldi lapokból átvett hírek, mégis csak izgalmasabb a magyar szemtanú beszámolója, még akkor is, ha itt a csúszás majd kéthónapos. Faragó Ödön a háborút Tajvanon vészelte át, a következő levelében, amelyet október 6-án Tamsuiban (Danshui 淡水) keltezett, a következőket írja:

Sietve mentem ki az utcára, hol jajveszékelő embereket láttam ide s tova futkosni, keresve menedéket a süvöltő bombák elől. Magam az angol konzulátusba mentem, hol ugyan ki voltunk téve a golyóknak, de az ütközetre gyönyörű kilátásunk volt. Két és fél óra múlva az ágyuzás kezdete után a khinaiak elhallgattak, s csakis a francia részről folyt a lövöldözés egész éjjeli 9 óráig. Azóta minden nap foly ez a komédia, a nélkül hogy a francziák partra mertek volna szállani, pedig a rájuk várakozó katonaság oly csekély, hogy bambusz-náddal is szét lehetne őket kergetni. [...] A francziák robbanó golyói csunya pusztítást vittek véghez az európai lakásokban. Saját lakásomba egy 15 kilogramm súlyú golyó-forgács ütött be. Megtartom ereklények. A konyha fedelét egy golyó teljesen elvitte, a szegény khinai szakács roppant rémületére. Rendkívüli szerencse, hogy egy európai sem sérült meg. A francziák rossz lövőknek bizonyultak, mert olyat csak nem lehet rólok feltenni, hogy szánt-szándékkal lődözzenek semleges nemzetiségű emberek házára.⁶⁸

⁶⁷ VU 1884, 36. (szepetember 7.): 565.

⁶⁸ Faragó 1884: 770.

A mintegy tíz hónapig tartó háború a számottevő haditechnikai fölényrel rendelkező franciák győzelmével zárult. Az 1885. június 9-én megkötött békeszerződésről szóló hírt, miszerint „Franciaország és China közt kötött szerződés ma délután Tien-Tsinben [Tiencsinben] aláíratott” – már másnap lehetett olvasni a sajtóban.⁶⁹ Courbet tengernagy két nappal a szerződés aláírását követően, június 11-én betegségben elhunyt. Hosszú nekrológját, amelyben mint a tonkini háború hősről emlékeznek meg róla, pár napon belül több újságban is olvasni lehetett.⁷⁰

Párizsban a szerződést június 22-én terjesztették a kormány elé. Ennek hírére már másnap lehetett olvasni a *PH*-ban,⁷¹ a rákövetkező napon pedig már a szerződés tartalmának részletes bemutatása is elérhető volt.⁷²

Franciaország pacifikálja Tonkingot és megsemmisíti a guerilla-bandákat. Khina lehetőleg meg fogja ezt könnyíteni Franciaországnak és tiszteletben fogja tartani a Franciaország és Annam közt létrejött szerződéseket, föltéve, hogy azok nem sértik a khinai birodalom méltóságát. – Tonking és Khina bizonyos meghatározott pontokon fognak egymással kereskedni, mely pontok csak később fognak végleg megállapíthatni. [...] Franciaország és Khina három hó tartamán belül biztosokat fognak kiküldeni, kik Khina és Tonking egymás közti kereskedelmét illetőleg külön szabályzatot dolgoznak ki. [...] Az ópiumra való kereskedésre nézve külön szabályzat fog készíttetni. Hogy a kereskedelmi összeköttetés és a szomszédbaráti viszony fejlesztesse, Franciaország elő fogja segíteni Tonkingban az utak és vasutak építését.

Azzal, hogy Kína végérvényesen elismerte a francia protektorátust Annam és Tonkin felett, kiteljesedett és befejeződött Franciaország indokínai gyarmatának kiépítése. Simonyi megállapítása szerint „Anamban és Tonkinban a politikai, közgazdasági, társadalmi és vallási élet szálai úgy össze vannak szövődve chinai elemekkel, hogy a két országot szinte China pitvarának tekinthetjük”.⁷³ A franciák tehát végleg és teljes mértékben befészkeltek magukat Kína pitvarába, Kína pedig kénytelen volt beletörődni, hogy nem csupán egy

⁶⁹ *Nemzet* 1885, 995. (június 10.): [2]. A szerződés rövid megnevezése kínaiul: *Zhong-Fa xinyue* (中法新約; „kínai–francia új szerződés”), teljes címén: *Zhong-Fa huiding Yuenan tiaoyue shi kuan* (中法會訂越南條約十款; „A kínai–francia konferencián aláírt vietnami szerződés tíz cikkelyben”); a francia rövid címe: *Traité de Tianjin*, teljes címén: *Traité de Paix, d'amitié et de commerce entre la Chine et la France*.

⁷⁰ *Pl. Nemzet* 1885, 1003. (június 18.): [1–2].

⁷¹ *PH* 1885, 171. (június 23.): 4.

⁷² *PH* 1885, 172. (június 24.): 2.

⁷³ Simonyi 1885: 239.

újabb vazallus állama felett veszítette el befolyását, de még Franciaország is a közvetlen szomszédágába tolakodott dél felől.

6. 4. Burma és Szikkim brit okkupációja

Franciaország indokínai sikerein felbuzdulva, vagy épp azok miatt frusztrálódva, Nagy-Britannia úgy döntött, hogy saját érdekeit csak Burma teljes elfoglalásával tudja biztosítani. Ez elsősorban a Kínába irányuló tranzitutakhoz való hozzáférést jelentette. Lord Cranbourne (1830–1903), a korona India-ügyi minisztere már 1867-ben a következőképpen foglalta össze a brit Burma-politika lényegét:

Elsődleges fontosságú, hogy másik európai hatalomnak ne engedessék meg beékelődni a Brit Burma és Kína közé. Befolyásunknak ebben az országban mindenekfelett állónak kell lennie. Az ország bár önmagában nem különösebben jelentős, de a könnyű érintkezés a Nyugat-Kínában élő tömegekkel már nemzeti jelentőségű ügy. Semmiféle befolyás – amely a mienk felett állna – nem engedhető meg, hogy tért hódítson Burmában.⁷⁴

A brit kormányban mégis sokáig érlelődött, hogyan viszonyuljon Észak-Burmához. India alkirálya, Lord Dufferin 1885. november 3-án kelt levelében a következőket írja Sir Charles Bernard (1837–1901) burmai főbiztosnak:

Az igazán fontos kérdés, amelyet kíváncsún lenné megoldani, az, hogy Felső-Burmát véglegesen Ófelsége uralmához kell-e csatolni, vagy hűbéres állammá kell-e alakítani. Érzem, hogy Ön az utóbbi irányzatra hajlik [...] Megvallom azonban, hogy saját ösztöneim inkább másfelé mutatnak. Először is, egy puffer-államtól megkövetelt minőség a rugalmasság és az ellenállás ereje. Ezek a jellemzők bizonyos mértékig elmondhatók Afganisztánról... [de] Burma lágy és puhatestű állagú, következésképpen sokkal kevésbé alkalmas arra, hogy a kívánt célt szolgálja.⁷⁵

⁷⁴ Angolul: „It is of primary importance to allow no other European power to insert itself between British Burmah and China. Our influence in that country ought to be paramount. The country itself is of no great importance, but an easy communication with the multitudes who inhabit Western China is an object of national importance. No influence superior to ours must be allowed to gain ground in Burmah.” Lásd Sardesai 1997: 116; Thant 2001: 135.

⁷⁵ Eredeti szöveg: „The really important question which it is desirable to settle is whether Upper Burmah should be permanently annexed to Her Majesty’s dominions, or converted into a feudatory State. I perceive that you incline to the latter course [...] I confess, however, that my own instincts point rather the other way. In the first place, the quality required of a buffer state is that of elasticity and the power of resistance. These characteristics may to a certain extent be said to attach to Afghanistan... [but] Burmah is of a soft and molluscous consistency, and is consequently far less adapted to serve the required purpose.” Lásd Thant 2004: 191.

A burmai uralkodók és a vezető réteg tagjai következetesen igyekeztek megőrizni egyre fogyatkozó országuk szuverenitását. Ennek érdekében az expanzióval leginkább fenyegető európai hatalom ellenérdekelt riválisának szövetségében bízva igyekeztek szövetségest találni. Ez ebben az esetben Franciaországot jelentette, hiszen a franciák, elismerve a burmai uralkodók teljes szuverenitását, hajlandók voltak formális kereskedelmi megállapodásokat is kötni. Ezt megakadályozandó a britek 1885 őszén eldöntötték, hogy a Burma ellen indított harmadik háborújukkal, Burma teljes bekebelezésével stabilizálják geopolitikai helyzetüket a térségben.

A magyar sajtó a legszükségesebb hírekkel ellátta ugyan az olvasókat a konfliktusról, de közel sem olyan kimerítő alapossággal, mint példának okáért a francia–kínai háborúról. Mint látni fogjuk, Burma afféle „operett-országgént” jelenik meg a sajtóban, ahol a „félbolond és zsarnok” Thibaw Min (ur. 1878–1885) király uralkodik.⁷⁶

22. kép. Thibaw Min burmai uralkodóról készült rajz a *Vasárnapi Ujságban*.⁷⁷

⁷⁶ VU 1880, 24. (június 13.): 393.

⁷⁷ VU 1886, 4. (január 24.): 57.

A brit parlament október 15-én született döntése, miszerint „Angolország az indiai kormánynyal egyetértve elhatározta, hogy Tebav [Thibaw] királynak ultimátumot küld, és ha ez azonnal nem engedne, Anglia megkezdi a hadműveleteket és annektálja Birmát”, már másnap olvasható volt magyarul.⁷⁸

Három nappal később a *PN* részletesen is ismerteti az ultimátumot, majd összefoglalja az első két brit–burmai háborút, és közli az aktuális háború *casus belli*jeként szolgáló ügyet:

A háboru nyilvános oka az, hogy Thibav [Thibaw] birmai király bírósági ítélet alapján lefoglalta a Bombay–Birma kereskedelmi társulat erdőségeit, mely társulat valami 8 millió franknyi tartozását nem akarta megfizetni. Az angol kormány azonban törvénytelennek nyilvánította a király határozatát, mert a szerződések szerint ez ügyben vegyes bizottságnak kellett volna eljárnia. Választott bíróságot indítványozott tehát, de ezt Birma nem fogadta el. Ebből támadt a viszály, mely a birmai király örületos elbizottsága és kegyetlenkedései folytán felidézte a háboru viharát [...].⁷⁹

Nagy-Britannia valódi oka a háborúra azonban már akkor is olyan nyilvánvaló, hogy már ennek feltárása is a részét képezte ennek a cikknek:

Az angolok előre láthatólag be fogják kebelezni egész Birmát, mely eddig nagyon megnehezítette kereskedelmüket Khinával. Tulajdonképpen ez a hadjárat igazi oka. Birmában az angolok hátrányára a francia kereskedelem igen kedvező állást vívott ki magának, mi mindig szálka volt az indiai kormány szemében.⁸⁰

Október 30-án a franciák is megnyilvánultak az ügyben, miszerint „[a] francia kabinet a kellő óvatosság mellett az angol politikának Birmában nem fog akadályokat gördíteni útjába.”⁸¹

November 9-én történt, hogy a britek „Thibo [Thibaw] birmai királynak az indiai kormány ultimátumára adott válaszát nem tekintik kielégítőnek”, ezért „[a]z angol

⁷⁸ *PN* 1885, 284. (október 16.): [3].

⁷⁹ *PN* 1885, 287. (október 19.): [1].

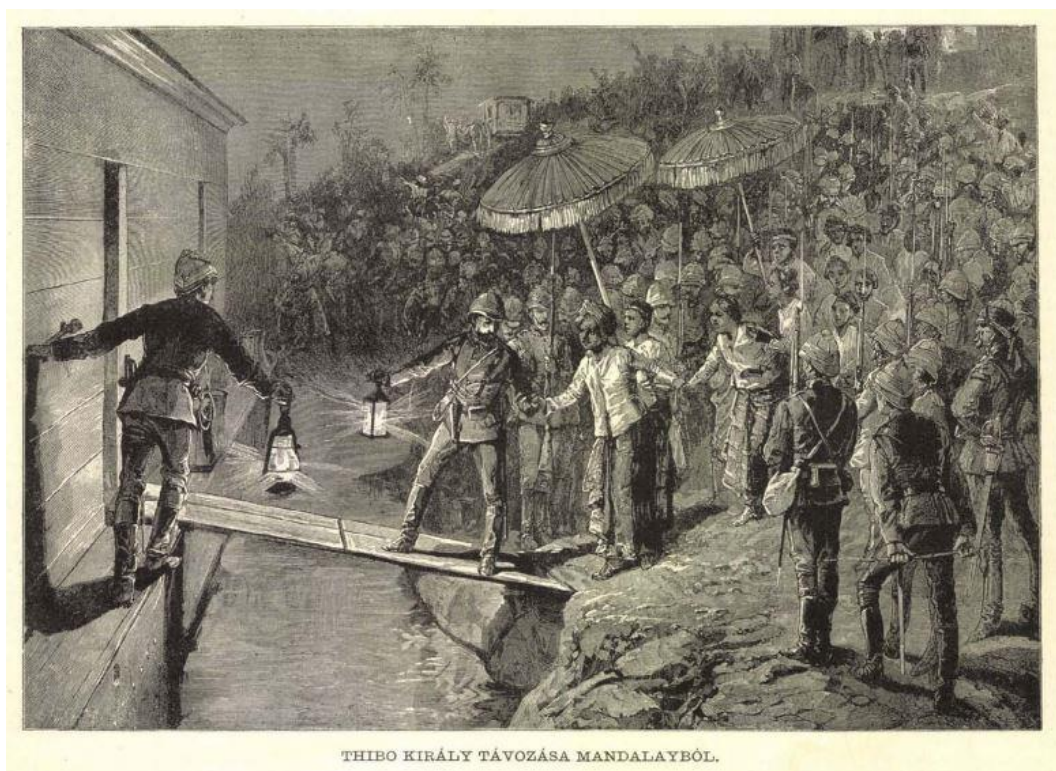
⁸⁰ *PN* 1885, 287. (október 19.): [1].

⁸¹ *PN* 1885, 299. (október 30.): [3].

csapatok legközelebből átlépik a birmai határt. Négy ezred katona az Irawaddy-folyamon indult Birmába”.⁸²

A britek alig egy hét alatt gyors és fölényes győzelmet arattak. „Veszteségünk halottakban: egy gyalogsági hadnagy és három közlegény és sebesültekben egy parancsnoksági tiszt, 3 hadnagy és 24 közlegény.”⁸³

A sajtót és közvéleményt azonban a britek újabb és sokadik katonai sikerénél sokkal jobban érdekelték a legyőzött ország különös uralkodójának személyes és viselt dolgai. A *PN* december 10-én „A birmai király” címen, a *The Times*ban megjelent riportot közölte attól az újságírótól, aki állítólagosan jelen volt a király elfogásánál és beszélt is vele.⁸⁴ A *Vasárnapi Ujság* januárban kéthasábos cikkben, két képpel is illusztrálva mutatta a trónfosztott burmai uralkodó életét.⁸⁵ A lap az Indiába száműzött uralkodóval is foglalkozott, sőt még egy képet is közölt a burmai fővárosból távozó királyról:

23. kép. Thibaw Min király távozása a burmai fővárosból.⁸⁶

⁸² *PN* 1885, 309. (november 10.): [3].

⁸³ *PN* 1885, 318. (november 19.): [3].

⁸⁴ *PN* 1885, 339. (december 10.): [1–2].

⁸⁵ *VU* 1886, 4. (január 24.): 57.

⁸⁶ *VU* 1886, 7. (február 14.): 109.

A britek figyelme 1888-ban már a himalájai királyság, Szikkim felé irányult. Szikkim helyzete ekkor meglehetősen bonyolult és jogilag tisztázatlan volt. A független királyság ugyanis évszázadok óta tibeti függőviszonyban létezett, mintegy Tibet vazallus állama volt. Ugyanakkor Tibet végső soron a mandzsu Qing Birodalom függésébe került, bár Indiával határos országgént már Nagy-Britanniának is voltak kapcsolatai és némi befolyása a térségben.

Az 1876-ban kötött zhifui szerződésben a britek már kierőszakolták Kína beleegyezését, hogy az addig szigorúan elzárt Tibetbe expedíciót indíthassanak. Azonban erre a britek jó ideig még csak kísérletet sem tettek. 1884 októberében Colman Macaulay (1849–1890) Indiában szolgálatot teljesítő hivatalnok győzte meg Lord Randolph Churchill (1849–1895) Indiáért felelős államtitkárt (Secretary of State for India) egy tibeti küldetés szükségességéről. A terv szerint Szikkimen keresztül hatolt volna be Tibetbe, hogy feltérképezze a lehetséges kereskedelmi útvonalakat és kereskedelmi lehetőségeket.⁸⁷ A Tibetbe történő beutazáshoz Macaulay ugyan megkapta a szükséges vízumot a Zongli Yamentől, de az 1885-ben felmerült „nemzetközi aggályok” miatt a brit kormány elállt az expedíció indításától. A tibetieket azonban már a próbálkozás is megrémítette, és azt az országuk elleni brit invázió első lépésének tekintették, így aztán 1886-ban, saját határaik védelmének megerősítésére megszállták Szikkimet, és erődöt építettek a Lintu-hegyen (kínaiul: Longtushan 隆吐山).

Szikkim tibeti megszállása szolgált indokul arra, hogy a britek 1888. február 25-én Thomas Graham ezredes vezetésével elindítsák az úgynevezett „Szikkim-expedíciót”. A tibeti kormány ultimátumot kapott, hogy március 15-ig ürítsék ki a Lintu-hegyi erődöt, és vonuljanak ki Szikkimből. A tibeti hadsereg nem tett eleget a felszólításnak, és a harcok szeptember 27-ig zajlottak.⁸⁸ A tibetiek és a britek között kirobbant konfliktust majd az 1890. március 17-én aláírt kalkuttai egyezmény (vagy az 1890. évi angol–kínai egyezmény) zárja le.⁸⁹ Ebben Kína, Nagy Britannia és Tibet között megkötött háromoldalú egyezményben tisztázták Szikkim sorsát, amely így hivatalosan is brit fennhatóság alá került.⁹⁰

Meglepő módon a magyar sajtó ennek a két évig húzódó diplomáciai, majd katonai konfliktusnak alig szentelt figyelmet. Csak elvétve bukkan fel egy-egy híradás, de az

⁸⁷ Yi 2021: 7.

⁸⁸ Yi 2021: 24–26. Kínaiul: *Longtushan zhanyi* (隆吐山戰役; „a Lintu-hegyi csata”).

⁸⁹ Kínaiul: *Zhong-Ying-Cang-Yin tiaoyue* (中英藏印條約; „kínak–angol–tibeti–indiai szerződés”).

⁹⁰ Subba 2008: 57.

eseményeket összefoglaló, elemző írás hiányában ezek jelentősége gyakorlatilag érthetetlen. Az esetleg háborúba torkolló konfliktusról először 1888 nyarán jelent meg híradás:

A 2000 tibeti támadása, melyet Gnatongnál [Gnathong] intéztek az angol csapatok ellen, itt élénk izgalmat okozott. Belátják, hogy a tibetieket csak támadó hadjáratral lehet megfélemlíteni. Graham ezredes parancsot is kapott, hogy Lassába [Lhasza], a Dalai Láma székhelyére nyomuljon, keresztül az uttalan havasokon, melyeken túl egy ismeretlen tibeti hatalmat s talán Kinát is magukkal szemben találják. Kínai biztosok értek Lassába, hogy a tibetiekkel megegyezést kössenek s nem lehetetlen, hogy Kína nyíltan Tibet mellé áll, a mi által a háború beláthatatlan arányokat öltene.⁹¹

Egyetlen olyan cikket találtam, amely megpróbálja összefoglalni a konfliktus előzményeit, beleértve a Macaulay-féle expedíció tervét és a háború tétjét: „Ez a sikkim–tibeti háború, amely a hindustán–tibeti kereskedelem érdekeit szolgálja és China, mint Tibet souzerainje [ti. uralkodója] szintén bele van keverve.” Az ismeretlen szerző cikke végén a következő értékeléssel szolgál:

Az angol fegyverek ezen győzelmei után Tibet remélhetőleg tényleg meg fog nyílni az európai kereskedelem előtt, amely ilyen módon nagy piacokat fog újból meghódíthatni. Minderre természetesen csak annyi bizonyossággal lehet számítani, amennyiben azokban az érdekes keleti országokban bizonyosságról egyáltalán szólhatunk [...] valószínű, hogy úgy a láma, mint pekingi souzerainje minden követ meg fognak mozditani az idegenek behatolásának megakadályozására, hanem viszont az is föltehető, hogy a kalkuttai, illetőleg az angol kormány most már nem fog megállni fele uton, és itt is diadalra viszi az európai cultura lobogóját.⁹²

A kalkuttai egyezményről egyetlen híradást sem találtam az 1890-es lapokban, így a vizsgált időszakban alighanem ez a leghiányosabban nyomon követett és reflektált kínai vonatkozású esemény.

⁹¹ BH 1888, 152. (június 2): 5.

⁹² Nemzet 1888, 280. (október 10.): [1].

6. 5. Japán erőpróbái

Japán a Meidzsi-megújulás égisze alatt végbevitt modernizációs törekvéseinek gyakorlati hasznosíthatóságát már az 1870-es első felében tesztelte. A regionális erőfitogtatás a nemzetközi politika figyelmét ugyan felkeltette, de a sajtót nem különösebben foglalkoztatta. Japánban ekkor még kevesen látták az évszázad utolsó évtizedében megjelenő új nagyhatalmat, és feltehetően még kevesebben hittek benne, hogy ez ilyen, viszonylag rövid idő alatt be fog következni.

1871 decemberében egy Rjúkjú-szigetéről indult halászhajó 69 fős legénységével zátonyra futott és elsüllyedt Formóza sziget (a mai Tajvan) déli csücskénél. Három tengerész a tengerbe fulladt, de a többieknek sikerült partot érniük Mudan járásban (Mudan xiang 牡丹鄉). Itt azonban közülük 54-et a helyi őslakó paiwan (排灣) nép tagjai lemészároltak. A maradék tizenkét túlélőt kínai hatóságok kimentették, és hazajuttatták őket a Rjúkjú-szigetekre. Ez az esemény a „mudani incidens” néven lett ismert a nyugati történetírásban.⁹³ A kínai és japán közös protektorátus alatt álló szigetek japán előjárója a túlélő halászok beszámolóját nem Pekingbe, hanem Tokióba küldte. A japán kormányzat kapva kapott az alkalmon és kártérítési igényt nyújtott be a Qing-kormánynak. Kína azonban arra hivatkozva, hogy „Tajvan nyers és vad” (*Taiwan sheng fan* 臺灣生番)⁹⁴ lakossága kívül esik a joghatóságán elutasította a japánok követelését. Japán válaszlépésként 1872 októberében annektálta a Rjúkjú-szigeteket, és a Japán Császársághoz csatolt prefektúrává minősítette át.⁹⁵

A mudani incidensről semmilyen híradás nem jelent meg a magyar sajtóban, és a nemzetközi sajtó is csak érintőlegesen tett róla említést. Az eseménynek a korban még nem látható igazi történelmi jelentőségét az adta, hogy Japán ekkor nyert bizonyosságot arról, hogy Kína, „Ázsia beteg embere” (*Yazhou bingfu* 亞洲病夫) csakugyan tehetetlenül kiszolgáltatott, és képtelen a minimális önvédelemre is saját érdekei érvényesítése érdekében. Japán ezen felbátorodva indított büntető hadjáratot Tajvan ellen 1874. május 6-án. Ez volt az első alkalom, hogy Japán nyugati mintára expanziós céllal nagyhatalomként próbált meg fellépni.⁹⁶

⁹³ Kínaiul: *Ba yao wan shijian* (八瑤灣事件); japánul: *Mijakodzima tómin szónan dzsiken* (宮古島島民遭難事件).

⁹⁴ *Qin shi gao* 158. (juan 卷), 133. (zhi 志).

⁹⁵ Manthorpe 2005: 134–135.

⁹⁶ Li 2019: 88–91.

A tajvani expedíció⁹⁷ híre szokatlanul nagy késéssel ugyan, de megjelent a magyar sajtóban is:

Khina és Japán közt alkalmasint háborura kerül a dolog. A casus belli az, hogy a khinai fenhatalom alá eső Formosa sziget lakosai japáni hajókat raboltak ki. Japán elégtételt követelt s miután ezt tőle megtagadták, fegyveres expedíciót indított Formosa sziget ellen. Khina ezáltal mélyen sértve érzi magát s komolyan készül a visszatorlásra. Hihető azonban, hogy az európai diplomácia, kiváltképp Anglia és Oroszország, a háborút megakadályozzák, nehogy nagyobb mérvet öltjön az.⁹⁸

Noha első pillanatától kezdve lehetett tudni, hogy a nagyhatalmak mindvégig éberenyomon követik a konfliktus fejleményeit, készen állva arra, hogy saját érdekeik szem előtt tartásával diplomáciai úton, de akár katonai erővel is beavatkozzanak, a sajtó ezzel a továbbiakban nem foglalkozott. Olyan semmitmondó hírek jelentek meg csupán, mint például: „China és Japán közt Formosa miatt támadt viszály kiegyenlített”,⁹⁹ vagy „China és Japán közt Formóza miatt támadt viszály még nincs kiegyenlítve”.¹⁰⁰

Szeptember közepén már a béketárgyalások előkészítéséről egyeztettek:

Shangaiból jelentik e hó 10-ről, hogy a japáni követ, Okaba, megérkezett Pekingbe, és – mint hirlik – javaslatokat fog tenni a Formosa-ügynek választott bíróság által leendő elintézése tárgyában. Amerika vagy Olaszország fognának felkéretni a választott bíróságra.¹⁰¹

Az amerikai és brit nyomásra Japán végül beelegyezett, hogy elhagyja Tajvant, cserébe viszont elvárta, hogy Kína mintegy 17,6 tonna ezüstöt, azaz félmillió *tael* ezüstöt fizet kárpótlásként. A hír, miszerint „a China és Japán közötti különbözetek ki vannak egyenlítve China fél millió tailt fizet, a japániak viszont elhagyják Formosát”¹⁰² november 10-én volt olvasható magyarul.

A magyar sajtó ugyancsak nem foglalkozott a Korea és Japán között 1875. szeptember 20-án történt katonai incidenssel, amely végül 1876. február 27-én aláírt

⁹⁷ Japánul: *Taivan Suppei* 台湾出兵; kínaiul: *Mudanshe shijian* 牡丹社事件.

⁹⁸ *FL* 1874, 192. (augusztus 23.): 837.

⁹⁹ *BK* 1874, 205. (szeptember 10.): 1652.

¹⁰⁰ *BK* 1874, 214. (szeptember 20.): 1726.

¹⁰¹ *BK* 1874, 207. (szeptember 12.): 1671.

¹⁰² *BK* 1874, 257. (november 10.): 2071.

szerződésben rendezett a két ország. A korabeli magyar nyelvű lapok sem a japán provokáció kirobbantotta incidensről, sem a két ország közötti szerződésről nem számoltak be. Az első érdemi említése majd csak egy évvel később, a *Földrajzi Közleményekben* volt olvasható:

Japán és Korea között 1876. febr. 26 án kötött szerződés szerint: 1. Korea szabad és független országnak tekintendő s Japánnal a teljes egyenlőség alapján közlekedhetik. 2. Tizenöt hó lefolyása alatt a japáni kormány követeket küld Korea fővárosába a két kormány egymásközi viszonya megállapítására. Ezen követek ott addig időzhetnek, ameddig akarnak s Japánban bármikor visszatérhetnek. Hasonlóképen küldhet Korea is követeket Japánba, kik ott tetszésük szerint működhetnek, ott maradhatnak vagy bármikor elutazhatnak. 3. A szokásos adó, melyet Korea eddig évenként Japánnak fizetett, eltöröltetik. A szerződés többi pontja a két ország közt megindítandó kereskedelemre vonatkozik.¹⁰³

A nagyhatalmi pozícióra törekvő Japánnak 1872 és 1876 között még nem sikerült megvalósítania valódi céljait, de már ekkor világosan megmutatkozott, hogy az európai mintára felépülő modern birodalomnak melyek a stratégiai fontos céljai. Valójában Tajvanra és Koreára is kapuként tekintett, melyeken keresztül a többi nagyhatalomhoz hasonlóan ő is Kínához férközhet, hogy ne maradjon le a hatalmas óriás küszöbön álló felszeleteléséről. Az ehhez szükséges potenciált a nemzetközi nagypolitika szereplői közül ekkor még kevesen látták Japánban, de alig egy évtizeden belül Japán óriási meglepetést és döbbenetet keltett a világban.

6. 6. Konklúzió

A XIX. század második felére Kína körbezárása nem csupán geopolitikai és gazdasági hadműveletként zajlott, hanem egy olyan eszmei struktúra megvalósulásaként is, amely a nyugati világ saját civilizációs felsőbbrendűségét kívánta megjeleníteni. A tengerparti kikötők megnyitása, a belső térségekbe irányuló hittérítés, Tibet elérésének kikényszerítése, vagy a külkereskedelem katonai biztosítása mind ugyanazt a diskurzív logikát követték: a birodalmi hatalom önigazolását egy egyetemes fejlődési rend képviselőjén keresztül.

A korabeli magyar sajtó e folyamatról szóló tudósításai több szempontból is figyelemre méltók. Egyrészt világosan érzékelhető bennük, hogy a Monarchia

¹⁰³ FK 1877: 79.

állampolgárainak olvasói horizontján keresztül is megjelent a „gyarmati periféria” érzete: az a benyomás, hogy a nagyhatalmak közötti térkép vonal-rajzolásban Magyarország – ha közvetve is – de érintett lehet. A külpolitikai események nem csupán kívülről szemlélt valóságként jelentek meg, hanem saját, sokszor reflektálatlan birodalmi tapasztalataink tükréeként is.

A híradásokban rendre felbukkanó „civilizációs verseny” motívuma, az infrastruktúra-építés (pl. vasút, távíró), a hittérítés, az expedíciós tudományosság és a katonai jelenlét nem elszigetelt elemként szerepelnek, hanem egy komplex eszmerendszer kifejeződéseként: a modern államiság, a terület feletti racionalizált uralom, valamint a kulturális felsőbbrendűség (keresztény, nyugati, technikai) mintázataként. Ezt a logikát tükrözi az is, hogy a magyar nyelvű sajtó szereplői a földrajzi–politikai távolság ellenére szinte azonnal értelmezni próbálták Kína feldarabolásának lehetőségét, sőt, annak menetrendjét is.

Különösen érdekes a magyar reflexiókban a Monarchia státuszának önértelmezése: mintha a nagyhatalmi játszma színpadán való pusztán jelenlét – egy meghívás egy tárgyalásra, egy főkonzul ünnepi részvétele – a történelmi súlyosság bizonyítékaként szolgált volna. Mindez arra utal, hogy a magyar közgondolkodásban a birodalmi részvétel nemcsak külpolitikai érdekérvényesítésként, hanem eszmei önigazolásként is működött: annak bizonyításaként, hogy „mi is ott vagyunk”, még ha nem is a döntéshozók sorában. Ez a kettős tudat – részvétel és kiszolgáltatottság, jelenlét és peremhelyzet – a magyar eszmetörténet egyik fontos, a Monarchia keretei között formálódó tapasztalata.

7. A kínai–japán háború és Németország igényei

Az első ópiumháborúkat követő valamivel több mint félévszázadban a nyugati imperialista nagyhatalmak Kínát megnyitották, kiszolgáltatottá tették, félgyarmati sorba süllyesztették és körbebástyázva fojtogatták, de fel nem osztották. A Qing Birodalom elveszítette ugyan korábbi befolyását térségben, a határainál megváltozott geopolitikai viszonyok rendkívüli veszélyt jelentettek rá, de a területi integritása jellemzően csorbítatlan maradt.

Kína tényleges felosztását az eladdig nemzetközileg jelentéktelen súlyú, ám felettebb magabiztos és ambiciózus Japán kezdte meg. Japánnak Kínához hasonlóan az egyenlőtlen szerződések nyitottak ajtót az addig ismeretlen kapitalista világra. A szigetország azonban Meidzsi-megújulás reformjainak eredményeképpen, Kínával ellentétben profitálni tudott a megváltozott kényszerű körülményeiből. Az 1890-es évekre Japán úgy érezte, épp eléggé felnőtt az új nyugati tanító mestereihez ahhoz, hogy a világ fejlettebbik fele által modernnek tartott tudását, képességeit a régi mestere, Kína rovására tegye próbára. A Japán Birodalom a nyugati imperializmus mintájára az agresszív expanzióban látta a fejlődés útját. Ezzel azonban Nagy Britanniához, Franciaországhoz, Oroszországhoz és az Egyesült Államokhoz képest több mint félévszázados lemaradásban volt még a kelet-ázsiai térségben is. Ha betartja a nemzetközi játékszabályokat, és a többi – Kína körül sorakozó, egymást is gyanakodva figyelő – hatalomhoz hasonlóan kivárja, míg a helyzet éretté válik az ország felosztására, talán akkor sem járt volna sikerrel: a nagyhatalmak valószínűleg háttérbe szorították volna, mint ahogy történt ez például az Osztrák–Magyar Monarchia esetében. Úgy döntött, hogy nem igazodik a nyugati nagyhatalmak által kijelölt diplomáciai keretekhez, hanem azok megkerülésével, önálló lépésként lépett be a gyarmati versengésbe.

A Kínához vezető lépőköveket Japán az 1870-es években már kipróbálta. Annektálta a Kjúsú-szigeteket, kísérletet tett Tajvan elfoglalására és Koreával is megismertette az új Japán dominanciáját. Koreát több évszázados kulturális és politikai szálak fűzték Kínához, de hűbérállam jellege ekkora már csak papíron létezett és szimbolikus volt, hiszen a koreai királyság teljes szuverenitással rendelkezett.¹ Az 1876-os diktátum jellegű szerződést követően a japánok intenzív politikai és gazdasági tevékenységet fejtettek ki Koreában. A koreai királyi udvar két pártra szakadt, az egyik,

¹ Kim 2012: 288.

Min királynő vezetésével Kínához húzott, míg a helyettes külügyminiszter vezette klikk Japán felé orientálódott volna.²

A Gapsin-államcsínyként ismertté vált háromnapos puccsra 1884 decemberében került sor, amikor is japán párti reformerek egy csoportja megdöntötte a konzervatív, Kína-barát koreai kormányt. A Koreában állomásozó japán erők elfoglalták a királyi palotát, és egy véres leszámolás keretei között igyekeztek eltávolítani minden olyan koreai politikust, aki ellenezte Korea japán gyarmattá válásának tervét. A japán beavatkozással lezajlott incidens azonban kiváltotta Kína nem tetszését. Kína szöuli helytartója, ekkor Li Hongzhang pártfogoltja, Yuan Shikai (袁世凱; 1859–1916) volt, aki elrendelte, hogy a kínai őrcsapat szorítsa ki a japánokat a királyi palotából. Az újabb véres incidens során végül még a japán nagykövetség épületét is felgyújtották, a japán követ pedig elmenekült. Az igen komoly japán–kínai konfliktus azonban ekkor még nem torkolt háborúba, az ügyet mindkét fél diplomáciai tárgyalásokkal kívánta rendezni.³

Az éppen zajló kínai–francia háború árnyékában a kínaiak számára roppant kedvezőtlen körülmények között került sor a tárgyalásokra. A kínai tárgyaló delegációt vezető Li Hongzhang a lehető legóvatosabban próbált meg eljárni. A végül 1885-ben a japán miniszterelnök, Itó Hirobumi (伊藤 博文; 1841–1909) és Li Hongzhang által aláírt, Li–Itó név alatt ismeretes japán–kínai szerződéssel rendeződött a konfliktus. A szerződés értelmében Japán és Kína közös felelősséget vállal a rend fenntartásért Koreában, továbbá kötelezték magukat, hogy a másik fél előzetes értesítése nélkül nem küldenek csapatokat Koreába. Bár ezzel a szerződéssel Kína elismerte, hogy Japánnak joga van akár katonai erőket is Koreába küldeni, a japánok mégis elégedetlenek voltak, és csak a további alkalmat várták, hogy befolyásukat még inkább növelni tudják Koreába.⁴

Ez az alkalom 1894 januárjában érkezett el, amikor is Korea déli tartományaiban egy Tonghak (Donghag 동학; handzsa: 東學) nevű titkos társaság vezetésével népi felkelés robbant ki, amely a helyi bürokrácia és hűbérurak önkénye, illetve a térség japán kereskedő ellen irányult. A Li–Itó szerződés értelmében Kína a japánok előzetes értesítésével háromezer fős csapatot küldött a lázadás leverésére. Japán erre reagálva tizenennyolcezer fős sereggel jelent meg Koreában. Ám mindeközben a koreai hatóságoknak, június 11-re maguknak sikerült leverni a lázadást, így Kína azt javasolta, hogy a koreai lakosság barátságatlanságát is figyelembe véve mind a kínai, mind a japán csapatokat vonják ki az

² Seeth 2011: 237–238.

³ Kim 2012: 294–295.

⁴ Jansen 2007: 756.

országból. Japán ezt megtagadta, és azt követelte a koreai királytól, hogy nyilvánítsa országát Kínától függetlennek. Japán követelése ellen Kína határozottan tiltakozott. A japánok elfoglalta Szöulban a királyi palotát, foglyul ejtette a királyt és egy, japánbarát politikusokból álló új kormányt iktatott be. Az új kormány azonnali felhatalmazást adott Japánnak, hogy akár katonai erő alkalmazásával is kényszerítse az országból történő távozásra a kínai csapatokat. Kína nem ismerte el az új koreai kormány legitimitását, s ezzel megteremtődött az alap a két ország közötti háborúra.⁵

Az európai hatalmak és az Egyesült Államok feszülten figyelve követték a távolkeleti politika fejleményeit. A térségre vitathatatlanul Nagy Britannia és Oroszország gyakorolta a legerősebb befolyást, és jelen helyzetben mindkettőjük célja a *status quo* megőrzése volt. A háborúra készülő japán azonban mind a brit, mind az orosz érdekeltségekre veszélyt jelentett. Diplomáciai úton törekedtek volna a közelgő japán–kínai fegyveres összeütközés megakadályozására, de az éles brit–orosz ellentétek miatt képtelenek voltak közös álláspontot foglalva összehangoltan fellépni. A nyugati hatalmak közötti ellentétekkel és az együtt működés hiányával Tokió is számolt, és úgy vélték, hogy akkor sem kell a megtorlástól tartaniuk, ha következetesen és határozottan a háborús álláspontra helyezkednek.⁶

1894. július 16-án Nagy Britannia és Japán egyrangú felekként kötöttek szerződést, amit a japánok legalább annyira tulajdonítottak a britek jóindulatának, mint a félelmük bizonyosságának. Nagy Britannia eredeti céljával ellentétesen, ez a szerződés csak további bátorítást adott a japánok a Kína elleni háború megindításához.⁷

A japánok július 25-én elsüllyesztették a Kowshing (Gaosheng 高升) nevű, brit kereskedelmi hajót, amelyet a kínai kormány csapatszállító hajónak bérelt fel. A hajónak Thomas Ryder Galsworthy (1865–1923) személyében angol kapitánya volt, de katonai megfigyelőként, és kínai kormány tanácsadójaként a hajón tartózkodott még a német Constantin von Hanneken (1854–1925) százados is. Őket ugyan kimentették, de a kínai légénység java része odaveszett.⁸ A támadást hadüzenet nem előzte meg, azt majd csak augusztus 1-én juttatták el a japánok Kínának. „Így tehát a japán diplomáciát illeti meg az

⁵ Olender 2014: 42–44

⁶ Jansen (szerk.) 2007: 764.

⁷ Uo.

⁸ Olender 2014: 52.

a »dicsőség«, hogy a hadüzenet nélküli háborút az új idők nemzetközi gyakorlatába bevezette.”⁹

A kínai-japán háború¹⁰ első szakasza Koreában zajlott. 1894. szeptember 15-én a phenjani csatában a kínaiak hatalmas vereséget szenvedtek és kénytelenek voltak visszavonulni a Jalu-folyó (Yalüjiang 鴨綠江) felé. A Jalu-folyón szeptember 17-én vívott ütközetben a Japán Császári Flotta megsemmisítő vereséget mért a Beiyang flottára, majd október 24-én átkeltek a Jalu-folyón, és kezdetét vette Mandzsúria inváziója. Mindeközben egy másik seregük partra szállt a Liaodong-félszigeten (Liaodong bandao 遼東半島) és november 7-én elfoglalták Talianwan (大連灣) városát, 21-én pedig már a stratégiai fontosságú kikötővárost, Port Arthurt (Lüshunkou 旅順口) is.¹¹

Az elszenvedett vereségek miatt több kínai tábornokot is leváltottak. Li Hongzhangot is eltávolították a parancsnoki karból, de megtarthatta a Zhili (直隸) alkirály címét.¹²

Októberben kínai kérésre Nagy Britannia közvetítőként lépett fel, és azt javasolta, hogy Kína ismerje el Korea függetlenségét, és fizessen Japánnak háborús kártérítést. A győzelmeitől egyre magabiztosabb Japán azonban elutasította az ajánlatot, és lankadatlan erővel működtette tovább a hadi gépezetét. Novemberben az Egyesült Államok közvetítő kísérletei is ugyanilyen eredménytelenek maradtak.

A következő év februárjában a háború súlypontja áthelyeződött a Shandong-félszigetre, ahol Weihaiwei (威海衛) erődje volt a tét. A védelemre a kínaiak ide vonták össze a megmaradt flottájuk hajóit, ám a japánok ennek ellenére is blokádnak alá tudták venni a weihaiwei-i öblöt, majd február 12-én bevették az erődöt.¹³

Kína még Weihaiwei eleste előtt kezdeményezte a japánoknál a béketárgyalások folytatását. Japán azonban a kínai megbízottak hatáskörének hiányára hivatkozva, elutasították a javaslatot. Február 15-én Peking Li Hongzhangot bízta meg, hogy vegye rá a japánokat a tárgyalásra. Li március 19-én érkezett meg Simonoszekibe (下関), és végre kezdetét vette a béketárgyalás.¹⁴

⁹ Patyomkin 1948: 114.

¹⁰ Kínaiul: Zhong-Ri Jiawu Zhanzheng 中日甲午戰爭; japánul: Nissin Szenszó 日清戦争.

¹¹ Olender 2014: 60; Paine 2003: 182–183

¹² Hummel (szerk.) 1943: 469.

¹³ Faribank (szerk.) 2008: 272.

¹⁴ Hummel (szerk.) 1943: 469.

A tárgyalások a japánok túlzott követelései miatt, majd egy, Li Hongzhang ellen elkövetett merényletkísérlet miatt elhúzódtak.¹⁵ Ezt az időt Japán arra használta, hogy március 23-án támadást indítson a Tajvan partjain lévő Penghu-szigetek (Penghu qundao 澎湖群島)¹⁶ ellen. A rövid és szinte veszteségek nélküli hadjáratban a japán csapatok elfoglalták a sziget legnagyobb települését, Magongot (馬公). A sziget bevételeével a japánoknak sikerült elérniük a kínai kormány utánpótlást vagy erősítést tudjon küldeni a Tajvanon állomásozó erőinek. Mindez nagymértékben járult hozzá ahhoz, hogy a háborút lezáró béketárgyalások során Japán Tajvan szigetét is meg tudta szerezni magának.¹⁷

A japánok március 30-án beleegyeztek a fegyverszünetbe, de azt csak Észak-Kína területére korlátozták. A japán követelések között immár Tajvan és a Pescadores-szigetek átengedése is szerepelt. Ezenkívül ragaszkodtak hozzá, hogy Kína ismerje el Korea függetlenségét, és háborús kártérítésként fizessen kétszázmillió *tael* (mintegy 7450 tonna) ezüstöt. Mindezeket túl Japán követelte Shashi (沙市), Chongqing (重慶), Suzhou (蘇州) és Hangzhou (杭州) kikötők megnyitását, és azt, hogy a japán saját iparvállalatok építhessenek Kínában.¹⁸ Az elfoglalt Liaodong-félszigetet is magukénak követelték a japánok, ám ez már több nagy hatalom tiltakozását is kiváltotta. Nagy Britannia ugyan nem ellenezte Japán távol-keleti befolyásának megerősödését, hiszen Oroszország elleni leendő szövetségesét látta benne. Oroszország azonban határozottan tiltakozott a Liaodong-félsziget és Port Arthur japán annektálása ellen, hiszen ezek leginkább az ő távol-keleti pozíciójára jelentettek volna veszélyt. Franciaország az oroszok szövetségeseként készen állt az esetleges fellépésre a simonoszeki-i szerződés ellen. Hasonló álláspontra helyezkedett II. Vilmos is, aki már ekkor egy orosz–japán konfliktusban bízott, amely elterelné a cári kormány figyelmét Európáról.¹⁹

A simonoszeki békeszerződést 1895. április 17-én írták alá. A szerződés értelmében Kína lemondott a Koreai-félszigetről és beleegyezett Korea függetlenségébe. Átadta Japánnak a Liaotung-félszigetet, Tajvant és a Penghu-szigeteket, valamint kétszázmillió *tael* háborús kártérítést kötelezte magát. A szerződést három hét múlva kellett volna ratifikálni, azonban április 23-én Oroszország, Franciaország és Németország követői rávették Japánt, hogy mondjon le a Liaodong-félsziget annexiójáról. Ennek kárpótlásául Japán további harmincmillió *tael* hadisarcot kapott. A kínaiak emellett még egy

¹⁵ Vogel 2019: 126.

¹⁶ Más néven Pescadores-szigetek.

¹⁷ Olender 2014: 163–164.

¹⁸ Paine 2003: 266.

¹⁹ Jansen 1975: 66–77.

kereskedelmi szerződést is aláírtak, amelyben engedélyezték a japán kereskedelmi hajózást a Jangcén, japán tulajdonban és irányítás alatt lévő vállalatok létrehozását, illetve a kívánt négy kikötőt megnyitotta a nemzetközi kereskedelmi forgalom előtt.²⁰

A kínai–japán háború nyilvánvalóvá tette, hogy Kína hadvezetése és hadi technikája végzetesen elavult. Megmutatkozott a kormány totális tehetetlensége és alkalmatlansága arra, hogy megvédje a birodalmat.

A háborút követően a nyugati hatalmak sorra további előjogokat és koncessziós jogokat csikartak ki Kínából. A legnagyobb verseny a vasútépítési koncesszió megszerzéséért zajlott.

Németország viszonylag későn csatlakozott a gyarmatszerző hatalmak globális versenyéhez. 1896–1897-re azonban elérkezettnek látta az időt, hogy egy nagyobb szeletet kanyarítson magának Kínából. Birodalmi ambíciói távol-keleti kiteljesítéséhez mindenekelőtt haditengerészeti támaszpontokra volt szüksége. Erre a célra az első számú kiszemeltje a Jiaozhou-öböl (Jiaozhouwan 膠州灣) volt, amire már 1860-ban egy, Ázsiát járó porosz expedíciós flotta is felfigyelt. A következő évben, 1861-ben aláírták a porosz–kínai kereskedelmi és hajózási szerződést, aminek köszönhetően a németek közelebbi kapcsolatba kerültek Kínával. A németek annak ellenére ragaszkodtak a Jiaozhou-öbölhöz, hogy korábban Oroszország már megszerezte az öbölben való horgonyzás jogát.

A németek, a korábbi hatalmak mintáját követve, egy alkalmas ürügyre vártak, ami lehetővé tenné számukra a Kínával való konfliktust. 1897. november elsejéről másodikára virradó éjjel húsz-harminc, idegen- és kereszténygyűlölő helybéli kínai két német misszionáriust gyilkolt meg a Shandong-tartományban található Juye (鉅野) megye egy kicsiny falujában. A két katolikus atya, Richard Henle (1863–1897) és Franz Xaver Nies (1859–1897) mártírhalála a Juye-incidens²¹ néven vált a kínai történelem egyik igen jelentős eseményévé. Kevesebb mint két héttel a tragikus esemény után, november 14-én a kínai vizeken tartózkodó német hajóraj már el is foglalta a Jiaozhou-öblöt Shandong déli partjainál. Tették ezt annak ellenére, hogy a kínai hatóságok azonnal lépéseket tettek a bűnösök felkutatásának és megbüntetésének érdekében.²²

Az oroszok rendkívüli módon sérelmezték, hogy mindezekről előzetesen nem kaptak tájékoztatást, de mivel a németek időközben a britek támogatásával is bebiztosították magukat, az orosz hadihajók nem indultak el a térségbe.

²⁰ Uo.

²¹ Kínaiul *Caozhou jiao'an* (曹州教案), vagy *Juye jiao'an* (巨野教案).

²² Stenz 1915: 119–131.

November 20-án Németország hat pontból álló követelést nyújtott be Pekingnek, mely pontok legnagyobb részt még csak nem is érintették a misszionáriusok meggyilkolásának ügyét. Többek között kivételes jogokat követeltek a vasútépítésekre, illetve bányajogokat Shandong ásványi kincseinek kitermelésére. Követelései között ekkor még nem szerepelt Jiaozhou annexiója.

A németek mohósága zavart és feszültséget keltett a brit–német kapcsolatokban, de Vilmos császár úgy döntött, ennek ellenére, vagy épp ezért, fokozza a katonai jelenlétét a térségben. December 14-én öccse, Henrik herceg vezetésével egy újabb hajóraj indult Kínába.

Peking miután megbizonyosodott arról, hogy nagyhatalmak részéről semmiféle támogatásra nem számíthatnak Németországgal szemben, kénytelenek voltak valamennyi követelésüket elfogadni. Ekkor már a Jiaozhou-öböl átengedése is részét képezte a német igényeknek. Mindezekről a hivatalos szerződés 1898. március 6-án kötött meg, amelyben Kína vállalta, hogy 99 évre bérbe adja Németországnak az öböl mindkét partját, engedélyezi egy qingdao-i (青島) német haditengerészeti támaszpont megépítését. A szerződés értelmében a német csapatok az öböl ötven kilométeres körzetében szabadon mozoghattak, de ugyanide kínai csapatok csak Németország engedélyével léphettek be. Németország vasútépítési jogot kapott Shandongban, és bányászati jogokat a vasútvonal mindkét oldalán 15–15 kilométer távolságra.²³

A Németországnak tett engedmények kapcsán a többi hatalom is hasonló engedményeket követelt magának Pekingtől. Így hamarosan a kínai tengerpart négy másik fontos pontjai is európai ellenőrzés alá került. Kína befolyási övezetekre osztása formálisan nem járt szuverenitásvesztéssel, de a gyakorlatban a gyarmatosítás egyik burkolt formája volt. Az 1895–1898-as események eredményeképpen Kína még inkább meggyengült és rendkívüli mértékben, visszafordíthatatlanul apadtak önrendelkezési lehetőségei és jogai.

7. 1. „A koreai király hajlandó eleget tenni Japán kivonatainak”

A 1884-es koreai lázadás fejleményeiről a *PN* viszonylag gyorsan, rendszeresen, de mindvégig csak a rövid távirati híradásokra szorítkozva tájékoztatott. Mindent összevetve elmondható, hogy 1884 végén és 1885 elején ezek az események nem bizonyultak túlzottan jelentősnek. Még az épp ekkor zajló kínai–francia háború eseményei is nagyobb

²³ „Convention between the German Empire and China...”.

hangsúllyal jelentek meg a sajtó hasábjain, sőt a koreai történéseket is ennek fényében kommentálták.

„Lázadás Koreában” címmel, december 14-én olvasható az első hír az előző napi *Norddeutsche allgemeine Zeitung* „magánúton” szerzett értesülésére hivatkozva. Eszerint „Koreában lázadás tört ki, úgy látszik, a német kereskedők megmenekültek”.²⁴

Pár nappal később már Sanghajból érkezett hírek szerint „a japáni csapatok a zavargások alkalmával Chumulpóba [ti. Chemulpo 濟物浦] vonultak vissza”, illetve „[h]ire jár, hogy khinai czirkáló hajók Koreába indultak”.²⁵

Amíg a *PN* kizárólag rövid, tényszerű hírekre szorítkozott, addig a *Nemzet* a koreai események alatt többször részletesebb, elemzésszerű írást is közölt mindezekről. Valójában ezekből derül ki egyértelműen, hogy a Koreában történtek jelentősége ténylegesen a japán és kínai versengés szempontjából értékelhetők. A korban a magyar közvélemény meglehetősen tájékozatlan volt Koreával kapcsolatban, így „A koreai forradalom” című ismeretlen szerző cikke Korea történelméről, a térség államaihoz való kapcsolatáról, illetve a nyugathoz való viszonyáról is beszámolt. Különös hangsúlyt kapott a Kínával épp háborút viselő franciák érdekeltsége a térségben.

A táviratok jelenték, hogy Koreában forradalom tört ki egy ünnepély folyama alatt, melyet a koreai király az angol követ és más idegen diplomatai ügyvivők tiszteletére adott. Egy jelre a király fia és hat minisztere legyilkoltatok. A királyné eltűnt. A chinai és japán csapatok közt összeütközés történt. A koreai király a japánok védelme alá helyezte magát. Ezeket jelentette röviden a táviró. Concret okát a forradalomnak még nem tudni, de bizonyára azon évszázados súrlódásban keresendő, mely China és Japán között fennállott a Korea feletti suprematia miatt. E mozgalom a lehető legalkalmatlanabb időben merült fel Chinára nézve, mikor az amúgy is el van foglalva Franciaországgal. [...] Daczára, hogy Korea adózó állama Chinának, ujjabb időben mégis kötött kereskedelmi szerződéseket más államokkal, mint bármely souverain állam. Innen hamis helyzete. Korea chinai, japán és orosz befolyások mérkőzésének góczpontja. De a francziák is dolgoznak. Egy független, vagy egy európai hatalom kezében levő Korea: folytonos fenyegetése a chinai birodalomnak, mely Tonkingban és Formosában Franciaországgal van jelenleg hadilábon s meggyül a baja Japánnal is egyidejűleg Korea miatt. A franczia sajtó is e körülményt a franczia ügyre igen kedvezőnek jelzi. 1882. óta, mikor a Szöulban székelő japáni legatio megtámadtatott,

²⁴ *PN* 1884, 343. (december 14.): [3].

²⁵ *PN* 1884, 347. (december 18.): [3].

Szöulban japán katonaság állomásozik a legatio védelmére, de chinai csapatok is vannak ott helyőrség gyanánt, folytonos farkasszemet nézve a japánokkal.²⁶

December 19-én az előző napi *The Times* hongkongi értesülése alapján az olvasható, hogy „Pekingben azt hiszik, hogy a japán kormány a koreai eseményeket illetőleg megegyezésre fog jutni a khinai kormánnyal és az ügy békés elintézését nyer”.²⁷ Erre még közel egy hónapot kell majd várni.

A *Nemzet* karácsony előtt két nappal egy újabb terjedelmesebb írást közölt az eseményekről. A lap szerkesztőit feltehetően az készítette, az „Oroszország és a forradalom Koreában” című írás megjelentetésére, hogy a konfliktus geopolitikai viszonyait felmérve, úgy vélték, hogy a kialakult válságban az európai hatalmak közül leginkább Oroszország az érintett. A cikkhez az 1727-től 1915-ig németül megjelent orosz lapot, a *St. Petersburgische Zeitung* december 22-i írását használták fel forrásul. A koreai események valódi eseményeinek és jelentőségének utólagos ismeretében, igen tanulságos visszapillantani, hogy a korban hogyan látta és értékelte mindezt Oroszország. A cári birodalom német nyelvű szócsöve

[...] bizonyosnak tartja, hogy a koreai vérengzéseket a chinai hatóságok idézték elő s azért nem nyomták el, hogy Chinának aztán alkalmas ürügye lehessen, érdekeinek megfelelő módon avatkozni Korea ügyeibe és ott megerősíteni állását. De alighanem csalódnai fog számításában, mert az összes civilizált hatalmak be fogják látni, hogy China valamennyinek természetes ellenségei csak maguk alatt vágják a fát, midőn Chinát fegyverrel és instructorokkal látják el. Ha China győz a Franciaország elleni háboruban, China még azon orosz területre is igényt fog formálni, mely a tenger mellett terül el. A chinai chauvinismus [ti. sovinizmus] megfékezésére s a pekingi kormánnyal a népjog tiszteletben tartására való kényszerítésére leghelyesebb megoldás volna, ha a nagyhatalmak garantiája mellett Korea függetlensége elismertetnék és kimondatnék [...] A koreai lázadás – úgymond – kényelmes alkalmat nyújt nekünk arra, hogy Chinát kényszeresük tiszteletben tartani Oroszország méltóságát s ha mi nem használjuk fel ez alkalmat, bizonyára kizsákmányolják azt az angolok és japánok, mi pedig végleg elveszítjük a chinaiak előtt minden jelentőségünket, bebizonyítjuk előttük gyengeségünket és ennek folytán számtalan összetűzésre bátorítjuk fel őket Közép-Ázsia és Szibéria határainál, ami tetemes károkat okozna Chinával folytatott

²⁶ *Nemzet* 1884, 825. (december 18.): [2].

²⁷ *PN* 1884, 348. (december 19.): [3].

kereskedelmünknek. Ami Chinával való békés és ingadozó viszonyainkat illeti, nem hoznak azok nekünk semmi hasznos s amíg mi Chinával tárgyalásokat folytatunk, az angolok és japánok megfészkelik magukat Koreában és mi az ázsiai kontinensen egy igen alkalmatlan szomszédot kapunk. Ha Korea határainál levő érdekeinket komolyan akarjuk védelmezni, akkor jó alkalmunk van, orosz csapatokat küldeni Koreába, hogy szétszórja a chinai rablóbandákat, kik a zavargások kitörése előtt sem hagyták békében alattvalóinkat, aminthogy a chinai kormány sem vette figyelembe erre vonatkozó előterjesztéseinket.²⁸

A *PN* a január 13-i számában befejezte az eseményekről történő híradásokat azzal, hogy „Khina és Japán abban állapodtak meg egymással, hogy Koreát illetőleg Angolország, Németország és az Egyesült Államok képviselőinek közbenjárását fogják kérni”.²⁹ Ennek eredményéről azonban a későbbiekben már nem közölt semmit.

A *Nemzet* másnap a Reuter hírügynökség Jokohamából származó előző napi értesülése alapján adja közre, hogy „a Koreával fölmerült viszály kiegyenlítést, nyert. A koreai király hajlandó eleget tenni Japán kivonatainak.”³⁰ Január 16-án pedig már a szerződés tartalmáról is beszámol, miszerint „Korea 509.000 taelre rugó hadikárpótlást fizet Japánnak; a japáni kormány Seul városában állandó helyőrséget tart, mely 1500 harcosból fog állani”.³¹

A koreai lázadás kapcsán, a magyar sajtóban megjelent híradások alapján megállapítható, hogy egyáltalán nem látták a koreai kormánypuccs mögött a japánok szerepét. A japánok manipulációjának, illetve határozottan agresszív fellépésének a nemzetközi sajtó sem tulajdonított jelentőséget. A 1884. decemberi Korában történt eseményeket sajtó és a közvélemény nem kötötte össze az egy évtizeddel korábbi japán provokációkkal. Épp ezért ezek a dolgok szinte feledésre is kerülnek, amikor egy újabb évtized múlva Japán ismét a sajtó érdeklődésének középpontjába kerül.

7. 2. Háború a hadüzenet előtt

Ami a sajtóhíreket illeti, az 1894-es esztendő csendesen indult a Távols-Kelettel kapcsolatban. Januárban egyetlen lapunk sem értesült a Koreában kirobbant Tonghak-

²⁸ *Nemzet* 1884, 830. (december 23.): [1].

²⁹ *PN* 1885, 13. (január 13.): [3].

³⁰ *Nemzet* 1885, 851. (január 14.): [3].

³¹ *Nemzet* 1885, 853. (január 16.): [3].

lázadásról, jobban érdekelt mindenki, hogy a koreai király bővíti a háremét, ezért „[...] a 9. koreai hónap 19. napjáig az egész Korea királyságban tilos a házasság [...]”.³²

Március elején arról olvashatott a magyar közönség, hogy Osztrák Lloyd *Gizella* nevű gőzöse Kóbéból (神戸) meghozta az idei első rizstermést Triesztbe.³³

Azután húsvétra készülvén, 1894. március 21-én a nemzet Kossuth Lajos halálának hírére ébredt. Készült az ország az elkerülhetetlenre, mert a nagybeteg „turini remete” állapotáról már régóta, napi rendszerességgel tudósítottak a lapok, de a gyász mégis lesújtott mindenkit. Kit hosszabb, kit rövidebb időre. Kattler Bernát (1859–1947), a jó nevű pesti kalaposmester Kossuth halála után kevesebb mint tíz nappal, illusztrált hirdetést tett közzé, amelyben tudatta, hogy remekbe szabott női Kossuth-kalapja immár „japán fantazie szalmából” készült díszszegéllyel kapható.³⁴

Április elején már arról is olvashattak a magyarok, hogy a japán császári rokon, Komacu japán herceg (Komacu-no-mija Akihito sinnó 小松宮彰仁親王; 1846–1903) európai látogatásra érkezett, Pólában kötött ki, ahonnan Fiumébe ment, ahol István főherceg (1860–1933) üdvözölte.³⁵

A Nagymező utcai Somossy mulatóban április végén „Budapesten eddig nem látott japán lovagjátékokkal” szórakoztatták a nagyérdeműt „Masa és Janeyoshi kawakamis hires ó-japán kard- és baj-vivők”.³⁶

Magyarországon az előző évben már lecsengett a XIX. század ötödik kolera-járványa (1881–1896), ám a betegség Ázsiában új erőre kapott: „Kinából és Japánból a Csendes-óceán s a Fekete-tenger orosz kikötőibe érkező provenienciákat [ti. a térségből származókat] koleragyanúsakként kezelik”³⁷ – írta a *PN* június elején.

Június 22-én már lehetett olvasni a két nappal korábbi tokiói földrengésről,³⁸ mely során „[a]z összeomló házak több embert megöltek, sokat megsebesítettek. Az ott lakó európaiak tulajdona is nagy kárt szenvedett.”³⁹

Arról azonban, hogy az elmúlt félévben a pattanásig feszült a politikai helyzet Kína és Japán között, hogy Koreában, a japánok aktív részvételével lezajlott egy palotaforradalom és egy kormány-puccs, nem értesült a sajtó. Az első beszámoló arról,

³² *PN* 1894, 3. (január 3.): 6.

³³ *PN* 1894, 65. (március 6.): 11.

³⁴ *PN* 1894, 87. (március 29.): 14.

³⁵ *PN* 1894, 94. (április 5.): 2.

³⁶ *PN* 1894, 115. (április 26.): 114.

³⁷ *PN* 1894, 150. (június 1.): 3.

³⁸ A Richter-skála szerinti 6,6-os erősségű földrengés 31 halálos áldozatot követelt.

³⁹ *PN* 1894, 171. (június 22.): 3.

hogy valami nagyon nincs rendjén a távol-keleti térségben, majd csak június legvégén, a „Viszály Japán és Kína között” című rövid hír volt. Ebben az írásban az előző napi *The Timest* idézték:

Az alkirály [ti. Li Hongzhang] kijelentette, hogy Japán vonakodása, hogy csapatait Koreából a kínai csapatokkal együtt kivonja, fenyegető válságot jelent és hogy Japán eljárását a szerződésbe ütközőnek tartja, azonban igyekezni fog a békét fentartani úgy, hogy Kína becsülete csorbát ne szenvedjen.⁴⁰

Ekkortól kezdve hosszabb-rövidebb terjedelemben szinte minden nap helyet kapott a hírójságokban a kirobbant válság. A készülődő háború okait tárgyaló első átfogó írás július elején jelent meg. A „Konfliktus Kína és Japán” című cikkben azt olvashatjuk, hogy

[a] baj kutforrása, sőt felelős szerzője, a tudósítások szerint Korea volna. Jóllehet a mennyei birodalomnak már egyáltalán nincs főnhatósági joga e kis királyság fölött, mégis minden esztendőben kierőszakol Koreától kisebb-nagyobb összegű tributumot, ami veszedelmesen hasonlít az alárendelt állam sarcfizetéséhez. Japán természetesen nem nézi jó szemmel Kinának ezt a kissé különös szokását és annál inkább irigylit, mert közvetetlen kereskedelmi érdekei vannak Koreával. [...] ⁴¹

Az ismeretlen szerző írása viszonylag pontosan foglalja össze az politikai előzményeket is, amelyeket egészen az 1884-es eseményekig vezet vissza, említve a Li–Itó szerződést is.

A konfliktus kimenetelét latolgatva két lehetőséget vázol fel. Az első, hogy a nyugati hatalmak, különösképpen az Egyesült Államok közbenjárásával rendeződik az ügy, és „a szuronyok a hüvelyükben maradnak.” A másik lehetőség, hogy

[...] Oroszország is érdekeltnek tartja magát a Japán–Kína–Korea konfliktusban s ha az északi kolosszus ravaszsága valamiképpen hasznót akarna huzni a másik három állam civakodása révén, akkor nem lehetetlen, hogy nemsokára harci bulletinek érkeznek majd Ázsiából.⁴²

⁴⁰ PN 1894, 177. (június 28.): 3.

⁴¹ PN 1894, 185. (július 6.): 3.

⁴² PN 1894, 185. (július 6.): 3.

Oroszország fellépése nélkül is elmérgesedett a helyzet, és az első „harcibulletinek” is megérkeztek pár hét múlva. A kínai–japán háború nem hivatalos kezdetét jelentő eseményről, a *Kowshing* elsüllyesztéséről már aznap (!) olvasható volt egy rövid távirati hír, igaz a hajó nevének említése nélkül: „Egy másik távirat szerint egy japán cirkálójahajó egy kínai szállító hajót elsüllyesztett.”⁴³

A *Kowshing* elsüllyesztésének napjáról származik az a hír, amely a Reuter hírügynökség tudósítója Tiencsinből táviratozott Londonba, és ami két nappal később jelent meg magyarul:

Az itteni hivatalos körök nem nagy jelentőséget tulajdonítanak a koreai és a japáni csapatok összeütközésének és azt hiszik, hogy az összeütközés további ellenségeskedést nem fog maga után vonni. A soeuli [szöuli] kínai csapatok csak a kínai követség védelmére rendelt katonákból állanak.⁴⁴

Július első felében a nagyhatalmak sorra jelentették be, hogy készek közvetítőként közreműködni a konfliktus rendezésébe. Eredménytelenül. A háború elkerülhetőségét latolgató bizakodó fenti hír ellenére is, inkább tűnt úgy, hogy inkább a „harcias hangulat dominált”.⁴⁵

A háború elkerülhetőségére július végén már csak az adott némi okot, hogy hivatalos hadüzenetre egyik fél részéről sem került sor. Ennek ellenére a *PN* szerkesztőségében úgy vélték, jobb, ha számba veszik az összeecsapni készülő két fél haderejét és katonai potenciálját.⁴⁶ A japánok hadseregét nyugati mintára kiképzett, korszerű fegyverekkel felszerelt, nyugati mérce szerint is ütőképes haderőként bemutató részletes írás konklúziója, hogy

[a] kínai katonákat nemcsak hogy rosszul fizetik, hanem a tiszték is csalják és megrövidítik őket, úgy hogy szükségletek egy részét azzal fedezik, hogy munkába mennek, ki ide, ki oda. Épp ezért jobbadán csak csavargó, csőcselék-népség áll be katonának. A tengerészet mindenesetre többet ér, mint a hadsereg. Négy hajóhadra

⁴³ *PN* 1894, 204. (július 25.): 7.

⁴⁴ *PN* 1894, 205. (július 26.): 7.

⁴⁵ *PN* 1894, 199. (július 20.): 3.

⁴⁶ *PN* 1894, 206. (július 27.): 3.

feloszlott 95 hajója van, 7100 emberrel és 650 ágyuval. Számra nézve tehát erősebb a japáni flottánál, de minőségre, felszerelésre, szervezésre mögötte áll.⁴⁷

Az elsüllyesztett *Kowshing*gel kapcsolatban július végén még olyan hírek érkeztek, hogy a fedélzeten tartózkodó valamennyi európai meghalt. Maga a tény, hogy egy brit tulajdonú hajóról van szó, felvette annak lehetőségét, hogy a britek, érintett országgént elégtételt követelve katonai erővel lép fel. Tett már ilyen kevesebért is példának okáért a 38 évvel korábbi *Arrow* incidens kapcsán. A „hárommegy birodalomnak” azonban a mostani konfliktus kapcsán egészen más érdekei voltak:

[...] A japániak egy olyan kínai hajót, amely angol lobogóval járt, megtámadtak és el is süllyesztettek. Az angol kormány a brit lobogó megsértését hamar felhasználja, mégpedig nem rekriminálásra, hanem a két hadakozó kibékítésére. Anglia régóta rokonszenvezik Japánnal, s a kibékítést is valószínűleg azért kezdte, hogy Japánnak vívmányokat szerezzen, mielőtt a koreai helyi villongásokból nagyobb méretű háború, esetleg az ázsiai érdekhatárokon túl terjedő bonyodalmak keletkeznének. Japán Angliának szinte a helytartója, az angol érdekeknek előharcosa a legkeletibb Ázsiában, és erősítése, különösen Koreában való erősítése az orosz hatalmi terjeszkedésnek gátat vetne. Az angol politikai világ a koreai viszályt kezdet óta ebből a szempontból nézte, és most, hogy a hárommegy birodalomnak [ti. Nagy Britanniának] a beavatkozásra jogos alkalma van, nem fogják elszalasztani sem a jogot, sem az alkalmat.[...]⁴⁸

Londonban augusztus 2-án tudták meg és jelentették be a parlamentbe, hogy „Kína és Japán közt a hadüzenet megtörtént”, amiről a magyarok 3-án olvashattak.⁴⁹

Az eddigi események közül továbbra is a *Kowshing* elsüllyesztése bírt a legnagyobb hírértékkel, sőt gyakorlatilag ekkor még csak ez jelentette a háborút, hiszen másról alig rendelkezett a nemzetközi sajtó bármiféle értesüléssel.

Csak arról a tényről, hogy egy angol hajót, a *Kowshing*-ot, amelyet Kína csapatszállító célokra kibérelt, elsüllyesztették, érkeztek hírek, amelyek azonban nagyon ellentmondók. A kártérítésről a tények megállapítása előtt nem beszélhet, de a japán

⁴⁷ PN 1894, 206. (július 27.): 3.

⁴⁸ PN 1894, 211. (augusztus 1.): 3.

⁴⁹ PN 1894, 213. (augusztus 3.): 8.

kormány eleve is kijelentette, hogy kész a teljes kártalanításra, ha kiderül, hogy tisztjei hibát követtek el.⁵⁰

7. 3. „Ázsia franciáinak” diadala a koreai fronton

Az immár hivatalosan is háborúnak minősített kínai–japán konfliktus felgyorsult eseményeivel párhuzamosan a sajtó érdeklődése is megélénkült. Váltakozó címmel („A japán–kínai háború”, „A koreai háború”) ugyan, de állandó rovatot kapott a háború, amelyben zömében a rövid távirati híradásokat adták közre. Augusztus 3-án volt olvasható a hír, miszerint

[...] a Kowshingnak tulajdonosa közli, hogy négy angol tiszt, három angol mérnök, Hanneken német százados és két ismeretlen német volt a hajón, az utóbbi három mint utas. Hanneken megmenekült. Hír szerint két angol tisztet is megmentettek. Hanneken hiteles jelentését e hónap 4-ére várják.

A megmenekült német Constantin von Hanneken százados, aki Pekingben katonai tanácsadóként volt foglalkoztatva, ekkortól kezdve a kínai–japán háború afféle európai arca, illetve hőseként jelenik meg a sajtóban. Az események kapcsán többször hivatkoznak rá, mint forrásra, és szakértő elemzőként olvashatók az értékelései még magyarul is.⁵¹ Hanneken egyébiránt a háború alatt végig aktívan a kínai harcoló erőket kísérte, sőt többször a halálhíre is megjelent tévesen. Októberben pedig:

Hanneken kapitány Pekingbe utazott, ahol a császár fogadta, mert meg akarja tudni a kínai hadsereg és hajóhad jelenlegi állapotát. Hanneken a császár elé memorandumot terjeszt a hadseregnél és a hajóhadnál szükséges reformokra nézve.⁵²

Hanneken századoson kívül háború kínai szereplői között is akadt már olyan, akinek ismerősen csengett a neve a magyar újságolvasók előtt. Ő volt a kínai hadsereg főparancsnokaként is tevékenykedő Li Hongzhang. Augusztusra azonban megjelent az igény, hogy arcot kapjanak a japánok is. A *Vasárnapi Ujság*, amelynek nem csak módja volt illusztrációkat is megjelentetni, de gyakorlatilag ez adta népszerűségét is, augusztus

⁵⁰ PN 1894, 213. (augusztus 3.): 8.

⁵¹ Pl. a *Vasárnap Ujság* „A khinai hadseregről” című írásában (1895, 6. 747–748).

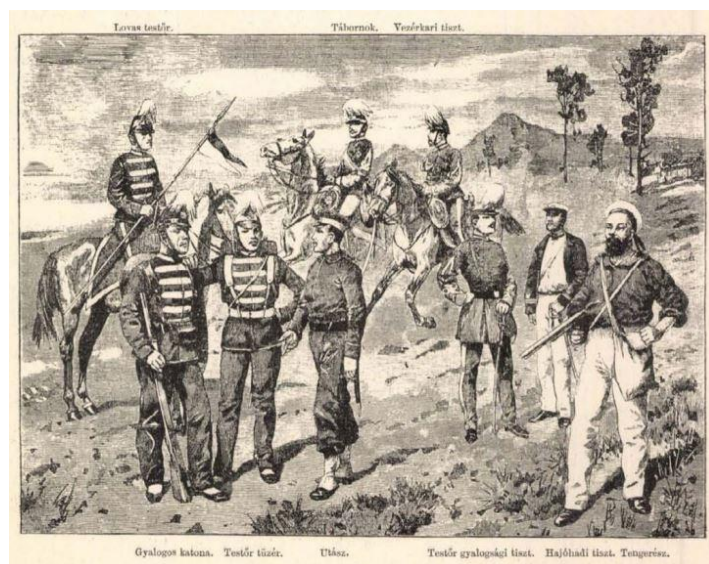
⁵² PN 1894, 301. (október 31.): 3.

12-én több mint két oldalt szentel a kínai–japán háborúnak.⁵³ Az írásban képet közöl Ariszugava Taruhito (有栖川宮熾仁親王; 1835–1895) hercegről, a személynevéen „Mustuhito” (Mucuhito 睦仁) néven említve magáról Meidzsi császárról (Meidzsi-tenno 明治天皇; 1852–1912) és az adott nevén, Haruko-ként (美子) említve Sóken császárnéről (Sóken-kótaigó 昭憲皇太后; 1849–1914). A lap kínai részről megelégszik Li Hongzhang egy eddig még magyarul nem látott portréját (28. kép.) és egy, kínai dzsunkákat ábrázoló metszetet bemutatni. Ezeken kívül egy-egy kép található még a japán és a kínai hadseregről is (24, 25. kép).

Londoni forrásra hivatkozva szeptember 18-án már „A japánok győzelme Kóreában” címmel az volt olvasható, hogy 16-án, hogy „a japánok teljes győzelmet arattak a kínai csapatok fölött, amelyeknek legnagyobb része megadta magát.”⁵⁴

Szeptember 20-án a még csak Koreára korlátozódó háború mérlege:

[...] a tengeri csatában a kínaiak négy, a japánok három hadihajót vesztek. A japánok torpedói a szállítóhajókat is megfúrták. Közülök egyből még nem szállottak partra a katonák. Ez a hajó hatszáz főnyi legénységgel és tisztekkel elmerült. A kínaiak halottainak száma tizenötezer, míg a japánok közül ezren estek el.⁵⁵

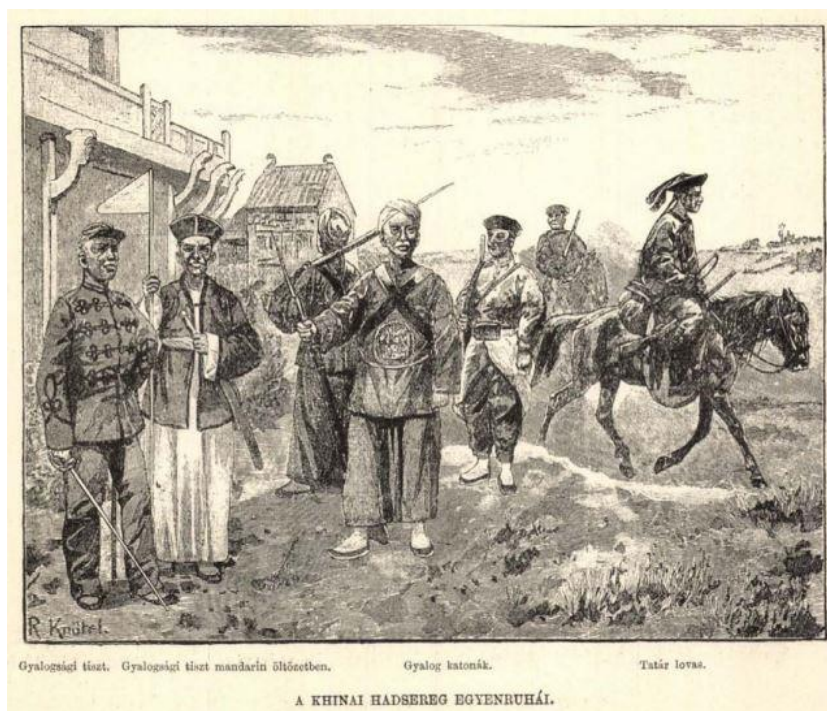
24. kép. A japán hadsereg egyenruháit bemutató illusztráció a *Vasárnapi Ujságban*.⁵⁶

⁵³ VU 1894, 41. (augusztus 12.): 524–526..

⁵⁴ PN 1894, 258. (szeptember 18.): 7.

⁵⁵ PN 1894, 260. (szeptember 20.): 3.

⁵⁶ VU 1894, 32. (augusztus 12.): 524.

25. kép. A kínai hadsereg egyenruháit bemutató illusztráció a *Vasárnapi Ujságban*.⁵⁷

Meglehetősen gyorsan világossá vált, hogy a háború ezzel még koránt sem ért véget. A japán Mandzsúria felé nyomulásának híre újabb katonai és politikai elemzések közre adására sarkallta a lapokat. Szeptember 28-án a szentpétervári *Novoje vremja* (*Новое время*) alapján az európai hatalmak állásfoglalásáról jelent meg egy írás. E szerint

[...] a japán-kínai háború kitört még mielőtt az európai kormányok meggátlásának eszközeiről tanácskozhattak. A nagyhatalmak csak későbbben állapodtak meg benne, hogy állásfoglalásukat a háború lefolyása alatt Oroszország és Anglia véleményétől teszik függővé, és hozzá fognak járulni mindahhoz, amit Oroszország és Anglia javasolni fognak. Franciaország, Németország, Ausztria-Magyarország és Olaszország ehhez hozzájárulnak. Ebben az értelemben fogható fel az olasz kormány az a kijelentése is, hogy Olaszország a koreai kérdésben Angliával egyetemben fog eljárni. [...] a diplomácia körében nem történt eszmecsere az iránt, vajjon szabad-e Japánnak Pekinget megtámadni? Igaz csak annyi, hogy a francia kabinet az angol és az orosz kormánynak azt javasolta, hogy a harcfelek hagyják el Korea közepét és hogy Korea déli része Japánnak, északi része pedig Kinának engedtesse át.⁵⁸

⁵⁷ VU 1894, 32. (augusztus 12.): 525.

⁵⁸ PN 1894, 268. (szeptember 28.): 3.

A háborús fejlemények hírei várva olykor egészen furcsa hangú értékelések láttak napvilágot. Október elején az egyik újságíró az aktuális „exotika egyik legkiválóbb” példáját látta a kínai–japán háborúban. Véleménye szerint a japánok koreai győzelme művelődéstörténeti szempontból is eléggé érdekes, mert a japánok „remek hadviselése az európai kultúrának legfényesebb diadalát jelenti.” Egyértelmű, hogy a szerző melyik fél mellett teszi le a garasát, és ennek oka nem más, mint hogy

[h]a európai nagyhatalom diadalmaskodott volna a mandarin-világban, ennek a győzelemnek kulturális tekintetben nem igen lett volna fontossága, de az, hogy egy minden ízében ázsiai nemzet, egy ősrégi kultúrának kicsiny népe, az európai művelődés nevelése alatt modern nagyhatalommá fejlődött, és hogy ennek a művelődésnek minden vivmányával élve, diadalt ül Ázsia leghatalmasabb birodalmán, ez a modern kultúrának valóságos remeklése.⁵⁹

Októberben, a *Vasárnapi Ujság*, a szeptemberben, a Jalu-folyónál vívott ütközet kapcsán újabb illusztrált írásokat tesz közzé, „A japán vezérek” és „A khinai tengerészet” címen.⁶⁰ A cikkben a japán hadsereget a tábornok, Jamagata Aritomo (山縣 有朋; 1838–1922) gróf és a miniszterelnök, Itó Hirobumi (伊藤 博文; 1841–1909) képviseli (26. kép); kínai részről pedig Ding Ruchang (丁汝昌; 1836–1895) admirálisnak és a Zhenyuan (鎮遠) hajó egyik tisztjének a fotográfiája látható (27. kép).⁶¹

Október 9-én lehetett arról olvasni, hogy a japán hadsereg előőrsé átkelt a Jalu-folyón és már „Mandsu-földön táboroz”, az Egyesült Államok pekingi nagykövete pedig már ekkor biztos volt abban, hogy a japánok meg fogják támadni Pekinget.⁶² Ezt követően több napon keresztül lehetett olvasni arról, hogy milyen előkészületek történtek az amerikaiak és az európaiak Kínából történő kimenekítésére.

⁵⁹ PN 1894, 275. (október 5.): 1.

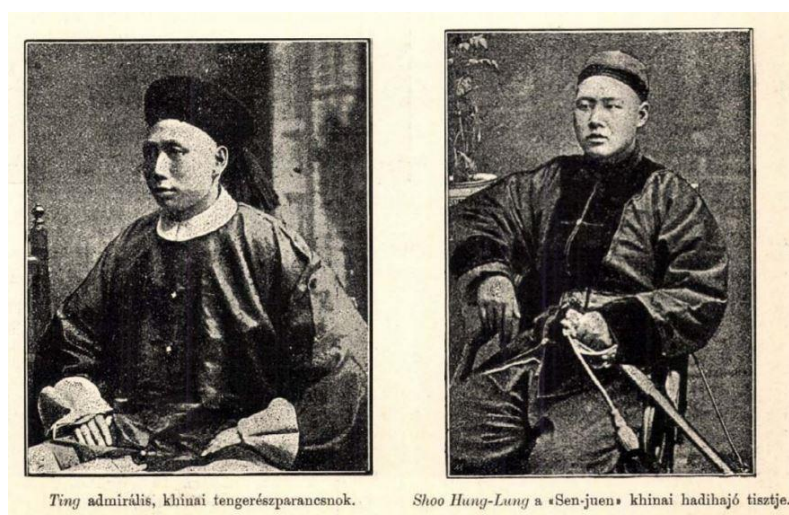
⁶⁰ VU 1894, 40. (október 7.): 662–663.

⁶¹ Az újságban megjelent képaláírásban a hajó neve hibásan „Sen-juen” formában szerepel. A tiszt – akinek a nevét „Shoo Hung-Lung” formában adják – fényképe, három másik tiszttel együtt az *Illustrated London News* 1894. szeptember 29-i számában jelent meg. A kínai tisztet azonban így sem sikerült azonosítanom. Judith Fröhlich a „Pictures of the Sino-Japanese War...” című 2014-es cikkében a londoni képes újságnak erre a számára nem hivatkozik (lásd Fröhlich 2014).

⁶² PN 1894, 279. (október 9.): 5.

26. kép. A japán tábornok és a japán (!) miniszterelnök portréja a *Vasárnapi Ujságban*.⁶³

27. kép. A kínai admirális és a Zhenyuan hajó egyik tisztjének fotográfiája a *Vasárnapi Ujságban*.⁶⁴

Október 11-én jelent meg, hogy előző nap a kínai kormány elismerte, hogy a japánok partra szálltak Shandong tartomány partjain, és az ellenőrzésük alatt tartják a teljes „pecsili öblöt” (Bohai 渤海).⁶⁵

A *PN* az október 13-i számának vezércikkben hozta a francia tanulmányúton tartózkodó Tóru Terao (寺尾 徹; 1859–1925) japán jogtudósnak „A mai japán” című írását.⁶⁶ A szerző nemzeti büszkeségét nem rejtve véka alá fejt ki hazája háborús sikerének

⁶³ *VU* 1894, 40. (október 7.): 663.

⁶⁴ *VU* 1894, 40. (október 7.): 663.

⁶⁵ *PN* 1894, 282. (október 12.): 11.

⁶⁶ Toru 1884.

okait, amelyek gyakorlatilag a Meidzsi-megújulás során végrehajtott reformok. Majd rátér a kínai állapotok leírására:

[...] az ő pekingi főiskolájuk meg sem érdemli az egyetem nevet; ez az intézet alig felel meg szellemi színvonal dolgában a mi japán középiskoláinknak. Kína egyáltalán már évszázadok óta stagnál. Törvényeiben az európai szellem nyomait hiába keressük. Büntetőtörvényei kegyetlenek, kriminális eljárása pedig egyenesen barbár. A kínai népnek sohasem jutott eszébe a parlamentáris kormányzat elfogadása. [...] Szóval a kínai erősen konzervatív, csökönyösen ragaszkodik a maga ósdi erkölcsiéhez s esküdt ellensége minden európai haladásnak. Fog-e az európai civilizáció valamikor Kinába behatolhatni? Erre a kérdésre bizony bajos a felelet, de annyi bizonyos, hogy ez az átalakulás csak nagy forradalmak révén fog megtörténni.⁶⁷

Nehéz lett volna vitába szállni a nyugati mintájú, modernizációját épp a militáns gyarmatosításában kiélő Japán entellektüeljének érveivel. Nem tette ezt a *PN* szerkesztősége sem, sőt az írást kísérő kommentárjukban azt írták, hogy

[e]bben az első cikkében Ázsia „franciáinak“, annak a zseniális és lovagias japán népnek az 1868-ki restauráció óta tett reformmozgalmairól, a koreai háború okairól ír, s Japánnak, mint az európai civilizáció messze keleti terjesztőjének missziójával foglalkozik. Az a maroknyi szabadságszerető nép, amely a múlt napokban olyan hatalmasan megdöntötte a kínai kolosszust, s amely ázsiai majesztásában [ti. méltóságában] annyira rokon a magyarral, méltán megérdemli meleg érdeklődésünket.⁶⁸

Ez csak egyetlen példa arra, hogy a kínai–japán háború milyen jelentős fordulatot hozott ázsiai gyökereink keresésében. Ezt követően kerül majd sor arra, hogy „turáni nemzetközösségünk” földrajzi határait keleten Japánnál, nyugaton pedig hazánknál rögzítjük.

Miközben Japán a világ felé egyre azt kommunikálta, hogy a háborút a vazallus sorban sínylődő Korea felszabadításáért vívja, Kína októberben hiába kezdeményezte a béketárgyalások megkezdését, azt a már kínai földön előre nyomuló japánok rendre elutasították.

⁶⁷ Toru 1884: 1.

⁶⁸ Toru 1884: 1.

A francia idegenlégióban szolgált, és az ázsiai francia hadjáratokban részt vett K. H. monogramú hazánkfia majd másfél oldalas, terjedelmes, „Kína és Japán katonái” című írását hozta le a *PN* október 17-én.⁶⁹ K. H. kimerítő elemzéssel szolgál a kínai és a japán katonák kiképzettségéről, fegyverzetéről, egyenruhájáról, zsoldjáról és moráljáról is. A narratíva már ismerős: Kína, a térség egykori zsarnoka elmaradott, a kínai katonák embertelenek és kegyetlenek. Ezt a szerző maga is megtapasztalta, mert amikor a kínai–annámi határon a kínaiak egy ízben körbefogták őket, a szakaszuk parancsnoka, a jó Proye kapitány azt tanácsolta az embereinek: „Tegyetek félre egy töltenyt *saját magatok* számára”. Ha pedig szembeállítjuk a kínai és a japán katonát:

[a] kettő között nem különbség van, ez rosszul fejezné ki a viszonyt, hanem ellentét, tökéletes, homlokegyenest való ellentét. Az oka ennek egyszerűen az, hogy a japáni ismeri azt a valamit, amiről a kínainak fogalma sincs, s ez a *haza*. Igen, a japáninak van hazája, amelynek ő szabad polgára, a kínai csak alattvaló.⁷⁰

Végül pedig az ekkora kialakult narratíva ismeretében már írása konklúziójában megfogalmazottak is ismerősen csengenek:

[...] a japánokat elnevezték a „kelet franciái”-nak és ezzel az elnevezéssel nemcsak minden utazó által ismert szeretetreméltóságukat és udvariasságukat akarták jellemezni, hanem a civilizációnak azt a magas fokát is, amelyen állnak. Már pedig civilizált nép fiai barbárságot el nem követnek. A barbarizmusnak égbe kiáltó dolgait csak akkor olvashatta volna a művelt világ, ha véletlenül a kínai fegyvereknek kedvez a szerencse, amitől mentsen Isten. A japáni katonát egyszerűen azzal lehet jellemezni, hogy „európai”. Amint a sapkája francia, a nadrágja német s a cipője angol, azonképpen sok van benne a francia jó kedvéből, a német komolyságából s az angol nyugodtságából, így tehát kitűnően szervezett, jól felszerelt, az általános védkötelezettségen alapuló hadsereg áll szemben a kínai alkirályok csapataival.⁷¹

⁶⁹ *PN* 1894, 287. (október 17.): 5–6.

⁷⁰ *PN* 1894, 287. (október 17.): 6.

⁷¹ *PN* 1894, 287. (október 17.): 6.

Két nappal azután, hogy Japánt egy újabb földrengés rázta meg,⁷² október 24-én a japán hadsereg egészének sikerült átkelni a Jalu-folyón és ezzel kezdetét vette Mandzsúria inváziója.⁷³

7. 4. További japán hadi sikerek szárazon és vízen

Novemberben a japánok megkezdtek Port Arthur ostromát. A ma Dalian (大連) néven ismert kikötőváros a XIX. század közepétől stratégiai jelentőséggel bírt a Kínába férkőzés szempontjából. A ma is Kelet-Ázsia egyik legfontosabb pénzügyi, szállítási és logisztika központjának megszerzése a történelem során valamennyi, a térségben érdekeltségeit és befolyását növelni akaró országnak kiemelt jelentőségű volt.

Már november 3-án arról lehetett olvasni, hogy „a japánok elfoglalták Port-Arthurt”,⁷⁴ de arra valójában majd csak 21-én került sor.

A Koreában elszenvedett vereség miatt Li Hongzhangot még szeptemberben eltávolították a kínai hadsereg élétől. Ennek híre és részletei azonban csak novemberben jutottak el a magyar sajtóba. A császári büntetés indoklásának a szövegét november 4-én olvashatta a magyar közönség:

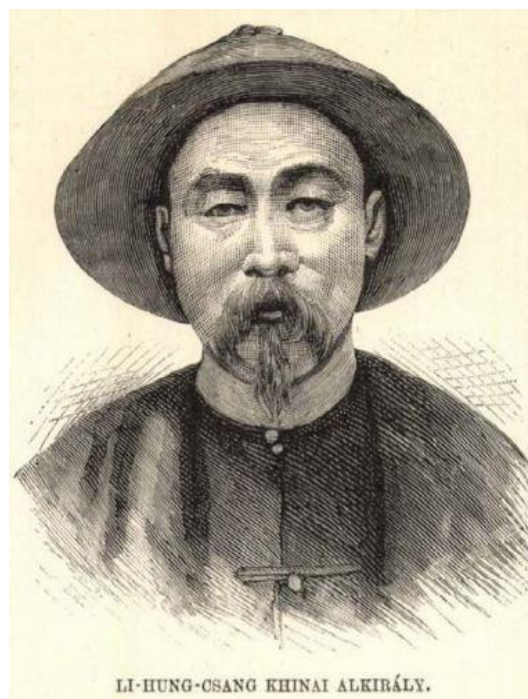
[a] japánok megszegték szavukat és a szerződés ellenére megszállták Koreát; a trón szánalmat érzett szerencsétlen hűbéres állama iránt és hadat üzent a közös ellenségnek. Li-Hung-Changra, a Peyang császári biztosába vetettük bizalmunkat, remélve, hogy készen áll a háborúra. De Li-Hung-C[h]ang nem tudta gyorsan és késedelem nélkül előkészületeit megtenni és nagyon sok időt vesztegetett el eredménytelenül. Nem igazolta tehát azt a bizalmat, amelyet beléje vetettünk. Azért elrendeljük, hogy könnyű büntetésül vegyék le kalapjáról a háromszínű pávatollat, és huzzák le testéről a sárga lovaglókabátot. Legfőbb ideje volna már, hogy Li Hung-Csang megfeszítse minden erejét és állapotjék meg végre abban, aminek történnie kell, hogy a különböző tartományokban elszállásolt hadseregek a határon összpontosíthatók legyenek, így egyesült erővel kiüldözhessek és megsemmisíthessék az ellenséget. És ha ez majd megtörténik, Li-Hung-Csang is remélheti, hogy korábbi hibáit meg fogják bocsátani és visszaadják neki a háromszemű pávatollat, meg a sárga kabátot is. [...] ⁷⁵

⁷² Az 1894. október 22-i, a Richter-skála szerinti 7-es erősségű földrengés Szakata (酒田) várost sújtotta és 726 halálos áldozatot követelt. *PN* 1894, 296. (október 26.): 5.

⁷³ *PN* 1894, 296. (október 26.): 10.

⁷⁴ *PN* 1894, 304. (november 3.): 3.

⁷⁵ *PN* 1894, 305. (november 4.): 6.

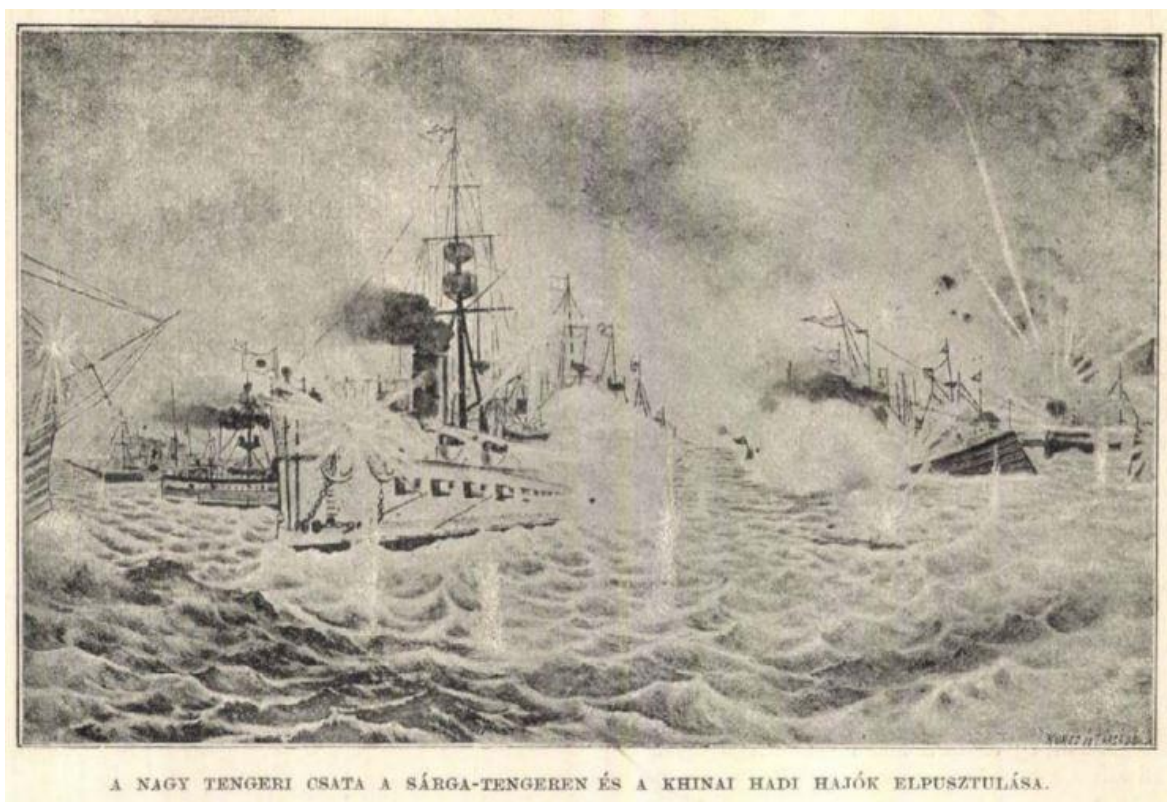
28. kép. Li Hongzhang portréja a *Vasárnapi Ujságban*.⁷⁶

Az idézet cikkben az első előforduláskor tévesen „háromszínű”-nek, valójában „háromszemű pávatoll” (*sanyan kongqueling* 三眼孔雀翎) elnevezésű rangjelzés Li Hongzhangnak már a korabeli életrajzaiban is általában különös jelentőséget kap. A nyugati világ a kínai egzotikum egyik szimbolikus megnyilvánulását jelentette. A XIX. századi nyugati nyelvű beszámolókból általában előszeretettel értekeztek a mandzsu hivatalnoki és az nyugati epolett funkciójában használt katonai kalapgombokkal (*dingdai* 頂戴), toldíszekkel (*hualing* 花翎) és a köpenyek mell- és hátrészén elhelyezett motívumos hímzett plakettekkel (*buzi* 補子).

A nemzetközi sajtó számára igen gyorsan kiderült, hogy november elején elhamarkodottan adott hírt Port Arthur japán bevételéről. Talán ennek volt köszönhető, hogy a kikötőváros november 21-i tényleges elfoglalásának híre csak november 26-án volt olvasható a magyar sajtóban, amellyel kapcsolatban „[a] japánok veszteségét jelentékenyeknek mondják, de a kínaiak, hír szerint több ezer embert veszítettek.”⁷⁷

⁷⁶ VU 1894, 32. (augusztus 12.): 525.

⁷⁷ PN 1894, 327. (november 26.): 4.

29. kép. A kínai–japán háború egyik tengeri ütközetének képe a *Vasárnapi Ujságban*.⁷⁸

Port Arthur bevétele után néhány nappal, londoni híradás alapján már olvasható volt Meidzsi császár parancsa a várost elfoglaló hős katonáihoz:

Port-Arturt, amelyet az ellenség országa a legbevehetetlenebb védbástyájának tartott, ti egy csapásra elfoglaltátok. Elismerjük, hogy jól viselkedtetek. De minthogy a tél sanyaruságai egyre növekednek és a hadműveletek vége még messze van, vigyázzatok egészségetekre, hogy továbbra is helyt állhassatok az erőfeszítések közepette.”⁷⁹

A város bevétele követő japán megszárlásról csak nem megerősített hírként, igen visszafogottan számolt be a sajtó:

A port-arturi harc után a japánok a felfegyverzett kínaiakat menekülni engedték. Az a hír van elterjedve, hogy a japánok 200 kínait lemészároltak, hogy az elfogott japánokon elkövetett erőszakoskodást megboszulják.⁸⁰

⁷⁸ VU 1895, 2. (január 19.): 44.

⁷⁹ PN 1894, 329. (november 28.): 3.

⁸⁰ PN 1894, 330. (november 29.): 7.

Csak december elején derült ki az igazság a japán megszárlásának valódi méreteit illetően:

A japánok Port-Arturban majdnem az egész lakosságot leölték. Számos kínai hadifoglyot megfojtottak, agyonlőttek és felkaszaboltak, vagy felmetszették a hasukat. A japánok azt állítják, hogy Port-Artur polgári lakossága részt vett a harcban és a házakból lövöldözött, amiért meg kellett őket semmisíteni. A japán külügyminiszter csodálkozásának is fájdalmának adott kifejezést a japán szellemmel ellenkező ily kegyetlenség felől, és kijelentette, hogy a japán kormány el van tökéltve arra, hogy a humanizmus és a civilizáció elvei szerint fog eljárni.⁸¹

A város bevétele nem csak a háború egyik mérföldkövének számított, de ennek kapcsán változott meg Japán világpolitikai megítélése is. A *PN*-nak „Az új világhatalom” címen megjelent írása szerint:

Nyugat-Európa féltékeny a legkeletibb Ázsiára. Anglia aggodalommal néz a japán győzelmekre, és aggodalmában osztozkodik Franciaország és Oroszország is. A keletázsiai egyensúlyt, ezt a legújabb politikai fogalmat, veszélyeztetettnek látja, s minden módon azon igyekszik, hogy a japánokat győzelmes előrehaladásukban megakassza. [...] Maga Anglia és Oroszország is már okultak Japán hadviselésén, és jól tudják, hogy a keletázsiai szigetországgal úgy kell számolniuk egy esetleges háborúban, mint akármely Európai hatalommal. [...] A keletázsiai egyensúly ezzel megszűnik veszedelmes összeütköző anyagnak lenni a Csendes-óceán partjain érdekelt hatalmak számára, mert önmagukon kívül még egy, mégpedig elsősorban érdekelt új nagyhatalommal, Japánnal kell minden időben számolniuk. [...]⁸²

A japánok következő célja Shandong stratégiai kikötővárosának, Weihaiwei (szó szerint: „a hatalmat sugárzó tengeri őrség”) városa lett. A tengeri hadszíntér ennek megfelelően fokozatosan délebbre helyeződött át. Ennek híréből először január végén lehetett olvasni: „[...] Pekingben borzasztó pánik uralkodik, mert hírt vették, hogy a japánok Vei-hai-vei felé nyomulnak”.⁸³ Január 25-én: „[a] japán csapatok körülrólták Wei-Hai-Weit. A

⁸¹ *PN* 1894, 335. (december 4.): 9.

⁸² *PN* 1894, 331. (november 30.): 5.

⁸³ *PN* 1895, 24. (január 24.): 8.

kinaiak azt állítják, hogy Wei-Hai-Weiban elegendő helyőrség és élelmiszer van, úgy hogy hosszabb ellentállást fog kifejthetni”.⁸⁴

Február 19-én pedig már azt lehetett olvasni, hogy a Pescadores-szigetek elleni tengeri támadás parancsnoka Óyama Ivao (大山巖; 1842–1916) tábornagy 14-én bejelentette az első hadi sikereket, a kínai erődök és hadihajók kapitulációját, továbbá hírül adta, hogy „[f]ebruár 12-én Ting tengernagy [ti. Ding Ruchang] és két tiszt öngyilkosságot követtek el, miután előbb elfogadták a japánoktól a megadási feltételeket.”⁸⁵

A Pescadores-szigetek elleni támadás tényleges támadásra már az elhúzódozó béketárgyalásokkal párhuzamosan került sor. Március 22-én lehetett olvasni, hogy „[a] japánok a Pescadores szigetet Formosa mellett megtámadták”.⁸⁶

Március 30-án a japánok elfogadták a kínai kormány által fegyverszünetet, azonban ez nem terjedt ki a Tajvan szigete körüli területekre. „[...] a japán külügyi hivatal igazgatója kijelentette, hogy a fegyverszünet a béketárgyalások befejezéséig érvényben marad, azonban a japán csapatokat Kínából nem vonják ki.”⁸⁷ „[A] fegyverszünetet három hétre kötötték. A fegyverszünet kiterjed Mukdenre [a mai Shenyang 瀋陽], a peccsik [ti. Beizhi (北直); a mai Bohai] öbölre és Santung félszigetére. A japánok a fegyverszünetet feltételek nélkül kötötték meg.”⁸⁸

7. 5. A simonoszeki szerződés

Japán és Kína között a megbékélése, a két fél kibékítése már 1894 júliusában, a hivatalos hadüzenet elküldése előtt jelentős hangsúlyt kapott, különösen az európai hatalmak és az Egyesült Államok részéről. A sajtó folyamatosan hírt adott arról, hogy éppen melyik hatalom ajánlotta fel közreműködését a béke megteremtésében, vagy hogy a háborúban álló felek – leginkább Kína – melyik országhoz fordultak ez ügyben támogatásért. Az egyértelműen kiderült, hogy Kína az, aki jobban szeretné a háború minél előbbi lezárását, Japán viszont abban volt érdekelt, hogy az előbb-utóbb elkerülhetetlen békekötésig minél nagyobb, minél fontosabb területeket elfoglalva, a számára lehető legjobb feltételek mellett üljön tárgyaló asztalhoz.

⁸⁴ PN 1895, 25. (január 25.): 3.

⁸⁵ PN 1895, 48. (február 19.): 10.

⁸⁶ PN 1895, 81. (március 23.): 10.

⁸⁷ PN 1895, 87. (március 30.): 9.

⁸⁸ PN 1895, 88. (március 31.): 9.

A békekötés konkretizálásával kapcsolatos több havi próbálkozás után csak november végén jelent meg az első olyan hír, amely már többnek tűnt, mint a békevágy reménye: „Japán kijelentette, hogy hajlandó Kínával békét kötni. A béketárgyalások megkezdésére Kína Tokióba küldte követét”.⁸⁹

Pár nap múlva ismét csalódniuk kellett a békepártiaknak, mert

[...] Ito miniszterelnök elhatározta, hogy Detringet, a békealkudozásokra kiküldött kínai megbízottat semmiesetre sem fogadja, Li Hung-Csang visszahívta Detringet. Detring, elutazása előtt még rövid ideig értekezett a miniszterelnök első kabinettitkárával. Azt a körülményt, hogy Kína külföldi embert küldött ki a békealkudozásra, a japán sajtó nagy felháborodással tárgyalja.⁹⁰

Erről a bizonyos Detringről ekkor lehetett olvasni először a magyar sajtóban. Azon kívül, hogy „külföldi ember” volt, nem igen tudhatott meg róla sokkal többet az átlag újságolvasó. A német Gustav Detring (1842–1913) Constantin von Hannekenhez hasonlóan tanácsadóként szolgálta Qing kormányt. Huszonhárom évesen, 1865-ben települt ki Kínába, és 1878-ban Li Hongzhang vette maga mellé személyes tanácsadójaként. Detring idősebbik lánya, Elsa a háború végén Hanneken századoshoz ment feleségül.

A japánok azonban nem véglegesen zárkóztak el a tárgyalások elől, mert februárban már az volt olvasható, hogy „[a] japán kormány folyton készségét nyilvánítja az iránt, hogy a kínai békealkudozókkal, akiknek megfelelő felhatalmazásaik vannak, a tárgyalásokat ismét felvegye”.⁹¹

Mindeközben a nyugati hatalmak is egyre hangosabban és egymással versengve nyilvánultak meg a tekintetben, hogy milyen feltételek mellett képzelik a békét az egymással mindeközben még továbbra is harcoló Kína és Japán között.

Az idevaló politikai körök egyre szükségesebbnek tartják az európai hatalmaknak a japán–kínai háborúba való közbelépését, hogy mihamarább vége legyen a harcnak és megkössék a békét. De az irányadó körök egyszersmind abban a nézetben vannak, hogy a győzelmes Japánnak esetleg nagyon messzemenő követelései visszautasítandók. Oroszország semmiesetre sem engedheti, hogy Japán Kórea függetlenségét megtámadja, valamint azt sem, hogy Mancsu-országnak bármely részét is annektálja. Japán

⁸⁹ PN 1894, 329. (november 28.): 9.

⁹⁰ PN 1894, 332. (december 1.): 8.

⁹¹ PN 1895, 44. (február 14.): 3.

követelései csakis Formosa-sziget birtokbavételére és jelentékeny hadikárpótlásra szorítkozhatnak, amelynek a lefizetéséig Japán néhány kínai kikötőt megszállva tarthat.⁹²

Egyre világosabbnak tűnt, hogy a sokat tapasztalt, ám időközben részben kegyvesztett lett alkirály, Li Hongzhang nélkül nem sikerül tető alá hozni a szerződést. Li februárban, még hivatalos tárgyalói megbízott minőségében Japánba utazott, hogy előzetes tárgyalásokat folytasson a békekötéssel kapcsolatban.⁹³

A békekötés majdani helyszínének, Simonoszeki városának a neve, csak március elején bukkant fel a sajtóban:

A béketárgyalásokra vonatkozó előzetes megbeszélések kielégítően folynak. E megbeszélések főképp a kínai kiküldöttek meghatalmazásainak tartalmára vonatkoznak. A kiküldöttek legközelebb Simonoseki-be mennek és ha a megbízóleveleket rendben találták, a tárgyalásokat Hiroshimában fogják folytatni.⁹⁴

Mivel a japánok Li Hongzhangot megfelelő és elfogadható tárgyalópartnernek tekintették, a kínai császár nem tehetett mást, minthogy „[...] rehabilitálta Li-Hung-Csangot, minthogy egyedül őt tartotta bizalmára méltónak és a legmesszebbmenő felhatalmazással ruházta fel a Japánnal folytatandó tárgyalásokra nézve”.⁹⁵

Március közepén a kínai tárgyaló küldöttség elindult Japánba, de az erről tudósító hírből az is kiderült, hogy „[a] békeszerződésnek aláírása előtt nem lesz fegyverszünet”.⁹⁶ A tárgyalásokat azonban egy majdnem drámai kimenetelű esemény szakította félbe:

Merénylet a kínai békekövet ellen. Egy londoni távirat a japánok győzelmei után olyan merényletről ad hírt, amely a legkevésbé sem fogja öregbiteni Japán dicsőségét. A merényletet Li-Hung-Csang, Kína teljes hatalmu megbízottja ellen követték el Simonosekiben, ahol a béketárgyalások folynak. Tegnap, midőn Li-Hung-Csang a tárgyalásról gyaloghintón lakására ment, egy fiatalember feltartóztatta, pisztolylyal rálőtt és arcán megsebesítette. A merényletet azonnal elfogták, a neve Koyama Rokinosuki, és huszonegy éves. Egyebet nem tudnak róla. Li Hung-Csang sebe nem

⁹² PN 1895, 46. (február 16.): 10.

⁹³ PN 1895, 52. (február 22.): 3.

⁹⁴ PN 1895, 62. (március 4.): 7.

⁹⁵ PN 1895, 66. (március 8.): 10.

⁹⁶ PN 1895, 74. (március 16.): 10.

veszedelmes, de azért a japáni császár saját háziorvosát, dr. Satot a miniszterelnök távirati kérésére azonnal elküldte a sebesülthez. A miniszterek és a főbb államhivatalnokok megjelentek a kínai követ lakásán és sajnálkozásukat fejezték ki az eset fölött. A császár és a császárné külön udvari emberük által biztosították Li-Hung-Csangot, hogy szintén fel vannak háborodva az aljas merénylet miatt. A rendőrség és a katonaság intézkedett, hogy hasonló merénylet. [...] A rendőrség kiderítette azóta, hogy a merénylő a sostiknak nevezett politikai gyilkosok társulatához tartozik. [...] A merénylő kétségkívül megérdemelt büntetésben fog részesülni.⁹⁷

Li Hongzhang merénylőjét valójában Kojama Tojotarónak (小山豊太郎; 1869–1947) hívták, akit ugyan életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, de 1907-ben feltételesen szabadlábra helyezték.

Li Hongzhangot, mivel ő maga nem akarta, hogy japán orvos operálja meg, a tokiói német nagykövetség orvosa kezelte. Minden bizonnyal a Li elleni, nemzetközi felháborodást kiváltó merénylet volt az, ami a japánokat engedékenyebbé tette, és március 30-án beleegyeztek a fegyverszünetbe.⁹⁸ A fegyverszünet azonban csak Korea, a Liadong-félsziget és Mandzsuria területére volt érvényes, de nem terjedt ki a Tajvan szigete körüli hadműveletekre, így a Li lábadozásának idejét kihasználva a japánok elfoglalhatták a Pescadores-szigeteket, amivel még előnyösebb helyzetben ülhettek vissza a tárgyalóasztalhoz.⁹⁹

A békeszerződés aláírásának híre már aznap, április 17-én olvasható volt a magyar lapokban is.¹⁰⁰ Azonban „[...] Németország, Franciaország és Oroszország Tokióban barátságosan ugyan, de elég nyomatókkal kifogást emeltek a békefeltételek ellen”.¹⁰¹ A hírben említett nyugati hatalmaknak sikerült rávenniük Japánt, hogy egy jelentős összegű kárpótlás fejében tekintsen el a Liaodong-félsziget annektálásától.

Április 25-én pedig, a svájci *Kölnische Zeitung* előző napi számának alapján, már a ratifikációra került végleges szerződés konkrét pontjai is megjelentek:

1. Kína elismeri Korea függetlenségét.
2. Kína Japánnak átengedi a Liau-Tung-félszigeten azt a területet, amely a Jalu folyótól Hai-Csengen át Yeng-Kanig húzott vonaltól délre esik.

⁹⁷ PN 1895, 83. (március 26.): 4.

⁹⁸ PN 1895, 85. (március 28.): 5.

⁹⁹ PN 1895, 99. (április 11.): 8.

¹⁰⁰ PN 1895, 104. (április 17.): 3.

¹⁰¹ PN 1895, 110. (április 23.): 9.

3. Kína továbbá átengedi a Halász-szigeteket [ti. Pescadores-szigeteket] és Formozát.
4. A hadi kárpótlást kétszáz millió taelben állapítják meg, amelyet legkésőbb hét év alatt le kell fizetni. Ha a hadikárpótlás három éven belül kifizettetik, úgy a kamatok elmaradnak. Ellenkező esetben 5%-os kamat fizetendő.
5. A hadikárpótlás lefizetéséig Vei-Hai-Vei [Weihaiwei] japán kézben marad. A megszállás költségeit Kína viseli.
6. Kína Csung-Ting [Chongqing], Si si [Shashi] és Sucusu [Suzhou] kikötőket megnyitja és megengedi, hogy a megnyitott kikötőkben nyersanyagot külföldi gépekkel dolgozhassanak fel.
7. Végre e békeszerződés ratifikációinak kicserélése után kereskedelmi és barátsági szerződés megkötése van stipulálva.¹⁰²

Tajvan szigetének japán átvétele nem ment zökkenőmentes, mert a szigeten tartózkodó kínai katonák ellenálltak. Azonban május 31-én „[...] Ke-Lungban [ti. Keelung vagy Jilong 基隆], Formosa-szigetén, japán csapatok szálltak partra. A hadműveletek ma megkezdődtek”.¹⁰³

7. 6. A háború értékelése – sárga veszedelem

A háborút lezárulta után a sajtó szinte nyomban mérleget vont. Már a békeszerződést megelőző hónapokban megjelent hírek arról tanúskodtak, hogy a japánok sikere, illetve a sikereiken felbuzdulva az előreláthatóan egyre nagyobb igényeik kivétel nélkül aggodalommal töltötték el az imperialista nyugati hatalmakat. Két emberölő óta hatalmas munkával sikerült Kínát úgy, ahogy felnyitni, és közben finoman balanszírozva érdekszférákra osztani a Távol-Keletet és Délkelet-Ázsiát. Japán gyakorlatilag túl nyerte magát. A simonoszeki béke pedig túlmutatott azon, ami a szerződés papírján állt. Kétségbeesett kapkodás, apró sikereként lehetett csak elkönyvelni, hogy Németországnak, Franciaországnak és Oroszországnak az utolsó pillanatban sikerült kirimánkodni a japánoktól a Liaodong félszigetet. Japán bejelentkezett a világ nagyhatalmainak sorába, az első ázsiai birodalomként, amely geopolitikai adottságai révén egészen bizonyosan átfogja rajzolni a térség befolyási övezeteit. Noha Japán nyugati mintát követve lett modern imperialista állammá, ennek ellenére gyanús, kiismerhetetlen és veszélyes maradt a nyugat számára. Nehezen látták, aligha tudta hinni benne, hogy belátható időn belül bármelyik nyugati hatalom megbízható szövetségest tudna faragni belőle. 1895-ben nem csak új

¹⁰² PN 1895, 112. (április 25.): 10.

¹⁰³ PN 1895, 149. (június 1.): 7.

osztás történt a Távol-Kelet kártyaasztalán, de új paklit is bontottak, s csak annyi volt biztos, hogy nem az a játék folytatódik, mint eddig.

Mindezek megállapításához nem kellett várni hosszú évtizedeket, nem volt szükség történészi kutatásra, olyan nyilvánvaló, volt, hogy gyakorlatilag bármelyik, az aktuális külpolitikában tájékozott újságíró is képes volt erre építve egy elemző cikket összeütni, akár már a békeszerződés aláírásának napján is.

Az exotika világa szegényebb lett, a simonoseki békével kilépett köréből Japán. Odasorakozott kilencediknek a hét európai és az északamerikai nagyhatalom mellé. A keletázsiai szigetbirodalom világpolitikai faktorrá lett, olyanná, amelylyel számítani kell, s amely maga is számít a nagy politika cirkulusaiban. A kulturhistóriának egyik legnevezetesebb fejezete záródik le a tegnapi békekötéssel, egy nemzet szerves átalakulása, s egy második, talán még hatalmasabb fejezet kezdődik meg vele: ennek a modernné alakult nemzetnek szereplése a világ politikai egyensúlyában. [...] De nemcsak Japánt, hanem Kinát is, amely leveretését nem tekinti morális vereségnek, nem tekinti a maga fizikai gyengesége okozatának, hanem csakis a maga elavult kulturája gyöngeségi bizonyítványának. És ennek belátásával megkezdődik a mennyei birodalom átalakulása is. Az exotika elveszti legnagyobb és legcsodásabb birodalmát, a mandarinok és copfok, a fallal körülzárt és rettenetes féltékenységgel légmentesen elzárt Kinát. A simonoseki béke a kínai ó-kultura abdikációját jelenti, s egy nagy világnak a modern kultura felé fordulását. Etnográfusok és folkloristák, romantikusok és operetteszöveg-írók elszomorkodhatnak ezen a hatalmas színváltozáson, de a modernség diadalt ülhet a japán-kínai béke aláírásának napján.¹⁰⁴

A kínai–japán háború hozadéka nem csak abban merült ki, hogy felborult a világ eddig ismert hatalmi egyensúlya, de markáns körvonalakat, sőt nevet kapott a nyugati világban már hosszú évtizedek óta jelenlévő, kifejezetten az ázsiaiak ellen irányuló xenofóbia és rasszizmus. A „sárga veszedelem” (*yellow peril*) fogalma egyértelműen 1895-ben, a háború után jelent meg. Csírájában, ha nem is ezen a néven már korábban is létezett valami, de igen képlékeny volt, hogy pontosan melyik sárga néptől, és mi okok miatt is van félni valója a fehér nemzeteknek. Nem igazán lehet tudni, hogy ki adott nevet elsőként ennek a megjövendőlt mumusnak. Van olyan elképzelés, hogy a Távol-Keleten, a német gyarmati törekvéseit megtámogatandóan maga II. Vilmos használta *die Gelbe Gefahr* („a sárga

¹⁰⁴ PN 1895, 104. (április 17.): 2.

veszedelem”) formában.¹⁰⁵ Megint mások úgy tudják, hogy az orosz származású francia szociológus, Jacques Novikov (1849–1912)¹⁰⁶ volt az ötletgazda, az 1897-ben megjelent *Le péril jaune* („a sárga veszedelem”) című esszé-tanulmányával.¹⁰⁷ Novikov ezzel kezdi írását:

A „sárga veszedelmet” mindenfelől harangozzák. A kínaiak négyszáz millióan vannak. Elméletileg harmincmillió embert foghatnak hadra. Egy szép napon meg fogják támadni Európát, lemészárolják lakóit és véget vetnek a nyugati civilizációnak. Megdönthetetlen dogmának tűnt. Ám nem oly régen azt tapasztaltuk, hogy a kínaiaknak leküzdhetetlen réme a katonai szolgálat. Amióta pedig tízszeres túlerőben is hagyták magukat megverni japánoktól, a pesszimisták is fordulatot vettek. A „sárga veszedelemtől” már nem katonai invázió formájában kell tartani – legalábbis oly darabig, ami miatt aggódnunk kellene –, mert a „sárga veszedelmet” mindenekelőtt az öt centtel is beérő kínai munkás jelenti.¹⁰⁸

Novikov tehát már 1897-ben csak a kínai inváziót nevezte sárga veszedelemnek, ami ráadásul nem is katonai jellegű, hanem az olcsó kínai kulik özönének víziójára használta.

A harmadik vélekedés szerint a magyarok és az olaszok szabadsághőse, Türr István (1825–1908) használta először a kifejezést. Türr 1895 júniusában írt egy cikket Bismarckról a *Messenger d'Athènes* számára, írását átvette a *The New York Times*, amelynek alapján a magyar fordítás már június 8-án olvasható volt a *PN*-ban:

[...] Ne feledjük, hogy a világtörténelemben a nagy inváziók Ázsiából jöttek. A sárga veszedelem fenyegetőbb, mint valaha. Japán néhány év alatt akkorát haladt, mint más nemzetek századok folyamán. Japán csak huszonöt év óta lépett be a haladás órájába... Ha a kínaiak fölrázódnak lethargiájukból, ha előáll egy zseniális ember, aki ujjaszervezi azt a hatalmas birodalmat, amely az emberiségnek egyharmadát foglalja magába s a lakható földnek csak egy tizenötöd részét foglalja el: a kínaiak a saját megélhetésök

¹⁰⁵ Lyman 2000: 688–689.

¹⁰⁶ Az eredeti neve: Jakov Alekszandrovics Novikov (Яков Александрович Новиков).

¹⁰⁷ Novicow 1897.

¹⁰⁸ „Le «péril jaune» est signalé de toutes parts. Les Chinois sont quatre cents millions. Théoriquement ils peuvent mettre trente millions d'hommes sur pied de guerre. Un beau matin, ils devaient envahir l'Europe, massacrer ses habitants et mettre fin à la civilisation occidentale. Cela paraissait un dogme inattaquable. Mais on s'est aperçu dans ces derniers temps que les Chinois éprouvent une horreur insurmontable contre le service militaire. Depuis qu'ils se sont laissés battre par les Japonais, dix fois moins nombreux, les pessimistes ont fait volte face. Le «péril jaune» n'est plus à craindre sous forme d'invasion militaire, du moins pour une période qui peut entrer dans nos préoccupations, le «péril jaune» vient surtout de l'ouvrier chinois qui se contente de cinq sous.” Lásd Novicow 1897: 1.

érdekében kénytelenek lesznek belemenni olyan harcba, amely el fogja söpörni a híres kínai falat, amely mögött olyan sokáig éltek, csaknem ismeretlenül, és el fogják árasztani a nyugatot. Ha Európa egységes volna, ellentállhatna a sárga faj inváziójának. De mostani eszeveszett állapota ezt nem fogja lehetővé tenni. Romlásra fog az vezetni, és mint a tizenötödik században, meg fogja nyitni Európa kapuit a kelet barbárjai előtt.¹⁰⁹

Mindent összevetve nem különösebben lényeges, hogy ki volt a szellemi atyja, kit illet a kétes dicsőség a „sárga veszedelem” kifejezés megalkotásáért. A nyugati világban általánosan jelenlévő, a távol-keleti nemzetek, a „sárga faj” képviselőivel szembeni averzió nyert így állandó elnevezést és definíciót, amely hosszú évtizedekre drasztikusan befolyásolta a nyugat, így a magyar Kína-kép alakulását is.

7. 7. „Kínában minden hatalom számára van hely”

A kínai–japán háborút követően a nagyhatalmak gazdaságilag és pénzügyileg katasztrofálisan kiszolgáltatott helyzetbe sodorták Kínát, amely ekkor már „nem uralta saját sorsát”.¹¹⁰ A modernizáció sürgető igénye, valamint a háborús kárpótlások törlesztésének szüksége a Qing kormány számára nem nyújtott más lehetőségeket, mint a hatalmas nyugati kölcsönök felvételét, bármilyen áron, bármilyen feltételekkel. 1895 júniusa és 1898 márciusa között Kína három – Franciaországtól, Oroszországtól és Angliától – felvett, csillagászati összegű kölcsönrel adósította el magát. Ezeknek a kölcsönöknek a fejében a nyugati hatalmaknak egyre nagyobb gazdasági, kereskedelmi és pénzügyi előjogokat szereztek a birodalomban, amelyek közül a legkívánatosabb a vasútépítési koncessziók voltak.

Az európai nagyhatalmak legfiatalabbika, Németország birodalmi ambíciói kiteljesítése érdekében a nemzetközi befolyását már jó ideje szerette volna kiterjeszteni a Távols-Keletre is. Minderre 1896–1897-ben látta elérkezetnek az időt. A tervei megvalósításához mindenekelőtt egy kínai haditengerészeti támaszpontra volt szüksége, amihez azonban legalább egy kikötőt meg kellett volna szereznie. A fegyveres fellépéshez, vagy legalább az azzal történő fenyegetéshez ürügyre volt szükség.

A magyar sajtó figyelmét nemzetközi szinten lekötő Dreyfus-ügy fejleményeinek árnyékában szinte észrevehetetlenül csupán néhány sorban volt olvasható a két német

¹⁰⁹ PN 1895, 155. (június 8.): 3.

¹¹⁰ Gernet 2001: 453.

misszionárius legyilkolásának híre. A hírt négy nappal az esemény megtörténte után, a misszionáriusok nevének említése nélkül jelent meg.

Az előző napi berlini híradások alapján, november 16-án már arról lehetett olvasni, hogy „[a] krétai vizekben horgonyzó német páncélos hajóraj határozott parancsot kapott, hogy a német hittérítők felkoncolásáért nagy elégtételt szerezzenek. A kínai kormánytól megnyugtató garanciákat fognak követelni az iránt, hogy a kínai fanatikus nép vérengzései ne ismétlődjenek [...]”.¹¹¹

II. Vilmos a november 30-i trónbeszédében különös hangsúlyt fektetett a tengeri hadi flotta fejlesztésére, melynek egyik aktuális indokaként a kínai eseményeket hozta.

[...] Hadi flottánk fejlődése nem felel meg; azoknak a föladatoknak, amelyeket Németország tengeri haderejétől kénytelen követelni. Nem felel meg had bonyodalmaknál annak, hogy blokád vagy támadás esetén hazai kikötőinket az ellenség ellen biztosítsa. Nem tudott lépést tartani tengerentuli érdekeink fejlődésével. Mig a német kereskedelem a világ áruforgalmában fokozott mértékben vesz részt, addig hadihajóink száma nem elégséges arra, hogy külföldön működő honfitársainkat a Németország állásának megfelelő védelemben és abban a kellő támogatásban részesíthesse, amelyet csakis a hatalom kifejtése tud nyújtani. Habár nem lehet föladatunk hogy elsőrangú tengeri hatalmakkal versenyezzünk. Németországnak mégis abban a helyzetben kell lennie, hogy a tengeren is megtartsa tekintélyét a külföldi hatalmak előtt. [...] A német misszionáriusok lemészárlása és a császári védnökségem alatt álló és szíven fekvő misszió intézmények ellen folytatott támadások Kínában arra készítettek, hogy a kelet-ázsiai hajóhadamat a büntények színhelyéhez legközelebb fekvő Kiao-Csán [Qiaozhou] öbölbe küldjem és ott csapatokat szállíttassak partra, hogy teljes elégtételt és hasonló sajnálatos események ismétlődése ellen biztosítékot követeljek.¹¹²

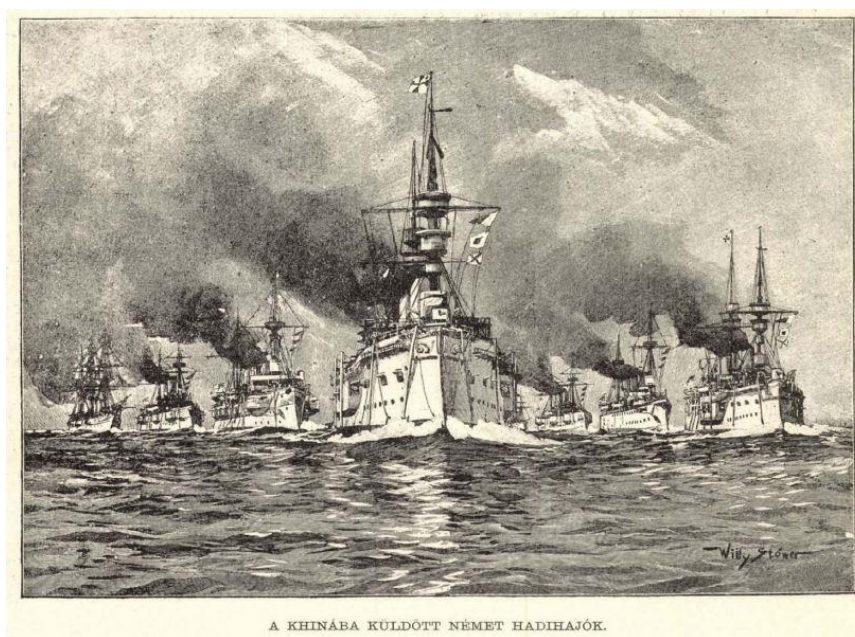
Egy német cirkáló hadosztály Kínába küldéséről gyorsan döntés is született, amelyet a császár öccse, Henrik porosz herceg vezet majd. A hírre azonnal megkezdődtek a találgatások, hogy mi lehet Németország valódi célja.

[...] Hogy mi az igazi célja a hajóraj kiküldésének, arról nagyon eltérők a nézetek. Az egész német sajtó azt hangoztatja, hogy a német hajóraj csupán elégtételt akar, – a

¹¹¹ PN 1897, 318. (november 16.): 5.

¹¹² PN 1897, 333. (december 1.): 5.

francia külügyminiszter lapja, a *Temps* ellenben arról értesül, hogy Németország tartósan okkupálni akarja Kiau-Csout [Qiaozhout], hogy állandóan megvethesse lábát a kelet-ázsiai parton. Az orosz lapok is ily értelemben irnak, s fölzudulnak, hogy a német kelet-ázsiai okkupáció az orosz birodalom érdekeit sérti. A pétervári *Nowosti* a német okkupációt kitűnő és követésre méltó példának tartja s kijelenti, hogy ha a német csapatok csakugyan ki szállanak Kiau-Csouban [Qiaozhou], akkor az orosz csapatok azonnal bevonulnak Kinába, mert Oroszországnak szüksége van egy kínai kikötőre. S a német okkupációról és az orosz csapatok esetleges bevonulásáról szóló hírekkel egyidejűleg a londoni Reuter-iroda minden ok nélkül megcáfolja azt a hirt, amelynek létezéséről senki sem tudott: hogy az angol csapatok Kiau-Csou [Qiaozhou] megszállásának viszonzásául Hongkong mellett nagy földterületeket foglaltak el. Mindennek olyan színezete van, mintha a hatalmak már osztzkodnának Kína területén [...].¹¹³

30. kép. A Kínába küldött német hajóraj képe a *Vasárnapi Ujságban*.¹¹⁴

A Kínába induló hajókat, és Henrik herceget a kielikikötőben december 14-én maga Vilmos császár búcsúztatta el.¹¹⁵ Búcsúbeszédében a császár e szavakat intézte az herceghez:

¹¹³ PN 1897, 347. (december 15.): 8.

¹¹⁴ VU 1898, 6. (február 6.): 89.

¹¹⁵ PN 1897, 349. (december 17.): 5.

Legyenek meggyőződve külföldi honfitársaink, akár papok, akár kereskedők volnának, vagy bármely más foglalkozást üznek is, hogy a német birodalom védelmében, amelyet a császári hajók nyújtanak, gazdagon fognak részesülni. Ha azonban valaki megpróbálná, hogy igazságos jogainkban bennünket megsértsen, akkor vasökölrel rohanj előre és Isten segítségével füzzél babért ifju homlokod köré, a mit senki sem fog irigyelni tőled a birodalomban.¹¹⁶

A *PN* december 19-i számának vezércikke a „Birodalmak felosztása” címen, a német hajók Kínába küldése kapcsán Kínának a nagyhatalmak általi feldarabolásának lehetséges okait és forgatókönyveit taglalja.¹¹⁷ Az ismeretlen szerző szerint „[a] kínai birodalom gazdasági jelentősége az európai kereskedelemre és iparra nézve oly nagy, hogy legalább kétszerte fölülmulja India fontosságát”, továbbá „[a] kínai birodalomnak az európai kereskedelem számára való teljes megnyitása, amely most már kimaradhatatlan, világtörténeti fontosságára nézve felérne Amerika fölfedezésével.” A gyarmatosítás szükség- és nagyszerűségének bűvkörében élő újságíró cikkét a magyarok szerepével, illetve tennivalóinak ismertetésével zárja:

A világtörténelem óramutatója a keletázsiai ügyekben gyorsabban halad, mint általában hitték. Mi nem gondolhatunk arra, hogy a bekövetkező nagy eseményekben mint cselekvő tényezők részt vehessünk. De ha azt az időt, mely alatt a többi hatalmak egész figyelme távol világrészekben van lekötve, itthon okosan tudjuk felhasználni, akkor aránylag mi is úgy növekednénk erőben, hatalomban és jólétben, mint azok a szerencsésebb nemzetek, melyek a bennük felgyűlő erőfelesleget merész – majdnem irtuk: mesés – koncepcióju vállalkozásokban értékesítik. Ha az időt okosan felhasználnók!¹¹⁸

A német cirkáló hadosztály megérkezéséig tartó kínai hírszegény időszak kedvezett az ehhez hasonló elemzések írására, illetve megjelentetésére. Az elsősorban török témákban kiemelkedő tudományos munkásságú orientalista, Vámbéry Ármin (1832–1913) „A kínai osztozkodás” címen írt egy kiváló elemzést a *PN* számára.¹¹⁹ Sorra veszi a Kína felosztásában érdekelt hatalmak céljait és lehetőségeit, részletesen tárgyalva a lehetséges

¹¹⁶ *PN* 1897, 349. (december 17.): 5.

¹¹⁷ *PN* 1897, 351. (december 19.): 1–2.

¹¹⁸ *PN* 1897, 351. (december 19.): 2.

¹¹⁹ Vámbéry 1897.

szövetségek kialakulását, illetve az elkerülhetetlen feszültségekhez vezető okokat, ellenérdekeltségeket.

31. kép. A német fellépés által érintett területet térképe a *Pesti Napló*ban.¹²⁰

A *Vasárnapi Ujság* hetilapként soha nem látta szükségét a hírversenyebe szállni, de időről, időre nagyon hasznos háttéranyagokkal, áttekintő, ismeretterjesztő írásokkal látta el az olvasót egy-egy jelentősebb esemény kapcsán. December 25-én a kínai uralkodó udvarát és kormányának tagjait mutatta be.¹²¹ Azért is különösen hasznos ez az írás, mert „Európában a khinai udvarból leginkább [csak] Li-Hung-Csangot [Li Hongzhang] ismerik, ki tudvalevőleg nem rég egész Európát beutazta s kit nálunk khinai Bismarcknak is neveztek”.¹²² „A khinai császár és udvara” című írásában, amelyben a fiatal császár portréját is lehozta.

¹²⁰ PN 1897, 355. (december 23.): 7.

¹²¹ VU 1898, 52. (december 25.): 914–915.

¹²² VU 1898, 52. (december 25.): 914.

32. kép. Guangxu császár portréja a *Vasárnapi Ujságban*.¹²³

A német hajók megérkezését követően a magára maradt Kína azonnal kapitulált, és 1898. január 5-ére gyakorlatilag megállapodás született a két ország között. Bár a szerződést hivatalosan csak március 6-án kötötték meg, de a leendő szerződésben foglaltak már januárban olvashatók voltak.

A megegyezés szerint teljesül a német kormányak az a jogos kívánsága, hogy mint más hatalmaknak, kereskedelmének és hajózásának támpontja legyen a kínai vizeken. A szükséges terület átengedése bérleti szerződés alakjában hosszabb időre történt. A német kormányak jogában áll az átengedett terület határán belül a szükséges épületeket felállítani, telepeket berendezni és ezek védelmére a szükséges intézkedéseket megtenni. Az átengedett terület a Kiao-Csau [Qiaozhou]-öböl egész vízmedencéjéből az árterület határáig, továbbá az öböl déli és északi bejáratánál fekvő nagyobb földnyelvekből, ezeknek a magaslatok által alkotott természetes határáig, valamint az öblön kívül és előtte fekvő szigetektől áll. Az átengedett terület több négyzetmérföld és határát az öböl körül vont nagyobb zóna képezi, amelyen belül a kínaiak, a németek jóváhagyása nélkül intézkedéseket nem tehetnek és rendeleteket nem bocsáthatnak ki. Különösen a németek részéről szükségesnek tartott

¹²³ VU 1898, 52. (december 25.): 915.

vizszabályozások elé nem szabad akadályokat gördíteni. Oly konfliktusok elkerülése céljából, amelyek az egyetértést a két állam között megzavarhatnák, a kínai kormány a bérlet idejére az átengedett területen az őt megillető fenhatósági jogokat átengedi a német kormánynak [...].¹²⁴

Január 9-én arról olvashatott a magyar közönség, hogy a már idézett Vámbéry Ármin a *Die Wage* című német heti folyóirat számára is írt egy érdekes cikket Kína felosztásáról. A cikk tartalmi ismertetése alapján bizonyosnak tűnik, hogy nem a korábbi, magyar nyelvű cikk egyszerű fordításáról van szó, mert ebben az írásában a kiváló magyar orientalista

[...] nemcsak lehetségesnek, hanem nagyon valószínűnek is tartja, hogy az európai hatalmak elfoglalják Kinát. De hozzáteszi, hogy a hatalmak kölcsönös féltékenykedése valószínűleg meggyújtja az együttes akciót. A vetélkedő hatalmak közti összeütközéstől azonban egyelőre nem kell tartani. Kína felosztása eddig még a távoli jövő kérdése s miután a kínai, sziámi, egyáltalán az idegen világrészekben lefolyó eseményeknek nincs hatása az európai politikai viszonyokra, a mi világunk kiválóan békés irányzatára való tekintettel nem félő, hogy egyhamar komolyabb bonyodalmak támadnak a Keleten.¹²⁵

Vámbéry prognózisa a „vetélkedő hatalmak” összefogásáról Kína ellen nem bizonyult helytállónak, hiszen 1900 nyarán mind a nyolc nagyhatalom felsorakozik, hogy bokszerlázadás ürügyén megpróbálkozzanak Kína feldarabolásával (lásd 9. fejezet).

A német diplomácia sikere természetesen jelentős zavart okozott a nagyhatalmi erőterben. Különösen Nagy Britannia és Oroszország között vált egyre feszültebbé a helyzet. Bernhard von Bülow (1849–1929), a Vilmos császár flottájának felállítására szerződött új német külügyminiszter, januári beszédében igyekezett megnyugtatni a rivális hatalmakat, Németország kínai politikáját illetően:

[...] A kínai kérdésre vonatkozólag kijelentette, hogy Németországnak keletázsiai tevékenysége az európai hatalmakhoz való jó viszonyukat nem változtatta meg. Kiao-Tsau [Qiaozhou] megszállását sokan kifogásolták, elismeri, hogy voltak ott jobb

¹²⁴ PN 1898, 6. (január 6.): 6.

¹²⁵ PN 1898, 9. (január 9.): 2.

pontok is, de egyszerre nem lehet mindent megszerezni, ami kívánatos s nem szabad feledni, hogy Kiao-Tsau [Qiaozhou] megszállása a nagyhatalmak érdekeit nem sérti.¹²⁶

33. kép. Kína helyzetét bemutató japán karikatúra a *Pesti Napló*ban.¹²⁷

Január végén egy újabb nagy ívű elemzés jelent meg *PN*-ban, amelynek a szerzője már maga is bizonytalannak tűnik a kínai eseményeket illetően. Mint írja: „[a] kínai bonyodalom számai a nagyhatalmak szakadatlan versengése és a diplomaták szüntelenül megújuló, váratlan sakkhúzásai következtében mind jobban összecsomósodnak.” Hangsúlyozza, hogy „[...] a bonyodalmat voltaképpen csak Anglia és Oroszország okozza”. Írását azzal a konklúzióval zárja, hogy Nagy Britannia „[...] ha kell, háboru veszedelme árán is megtartja Kínát a »világkereskedelem« számára (ami alatt természetesen az angol kereskedelmet kell érteni).”¹²⁸

¹²⁶ *PN* 1898, 25. (január 25.): 25.

¹²⁷ *PN* 1898, 26. (január 26.): 5.

¹²⁸ *PN* 1898, 26. (január 26.): 3.

Januárban, februárban Kínával kapcsolatban leginkább háborús kárpótlásra felvett, illetve felvenni tervezett kölcsönök rendezéséről, valamint a további vasúti koncessziókról szóltak a hírek.

A bécsi kormányválság eseményeinek árnyékában csak március 8-án jelent meg egy rövid hír a német–kínai szerződés aláírásáról:

A pekingi német követ tárgyalásai a kínai kormányval eredményre vezettek, a szerződést, amely magában foglalja a Németországnak Sang-Tungban [Shandong] tett gazdasági engedményeket is, január 6-án mind a két fél aláírta.¹²⁹

Oroszország 1898 januárja óta egyre erőteljesebben igyekezett biztosítani hatalmi pozícióját Kínában, amelynek elősegítésére leginkább az általa felügyelt Port Arthur kikötőjének huzamosabb időre évre történő bérbevételét jelentette volna. A cári birodalmat az sem riasztotta vissza, hogy a törekvései által gyakorlatilag a pattanásig feszítette a húrt Angliával. Már a „Háborus kilátások” címen megjelent írásban a kínai–német szerződés hivatalos megkötése után néhány nappal az volt olvasható, hogy

[...] Oroszország nagy dolgokra készül a távol keleten, mutatja az is, hogy a pár a mai nap hirei szerint 90 millió rubelnek hadihajók szaporítására fordítását rendelte el. Oroszország kínai politikája növekvő nyugtalanságot és izgatottságot okoz Angliában. Az összes angol lapok kifejezést adnak ennek. Ugy vélekednek, hogy egész északi Kínát, ha nem is egyszerre, de úgy, miként a középázsiai kánságokkal történt, fokozatosan be fogják kebelezni Oroszországba. Anglia előtt az az alternatíva áll, hogy vagy el kell magát szánnia a háborúra Oroszország ellen, vagy Észak-Kína eloroszosítása esetén kárpótolnia kell magát déli Kínában. [...] ¹³⁰

Az oroszok március végére célrt érték Kínában. 24-én Kína elfogadta Oroszország valamennyi követelését, s így a további engedményeket tették:

1. Port-Artur, mint megerősített tengerészeti támaszpontnak, huszonöt évre való bérbeadása.

¹²⁹ PN 1898, 67. (március 8.): 7.

¹³⁰ PN 1898, 70. (március 11.): 1.

2. A Talien-Vannak [Dalianwan 大連灣],¹³¹ mint nyílt kikötőnek és egyúttal a transzmandzsuri vasut végpontjának szintén huszonöt évre való bérbeadása, azzal a joggal, hogy megerősíthető.
3. Oroszország ama joga, hogy Perunából Talien-Vanba [Dalianwan] és Port-Arturba ugyanoly feltétel mellett vasutat építhet, mint amelyek a mandzsuri vasut föltételei. A távirat hozzáteszi, hogy Kína névleg megtartja ugyan fenhatósági jogát, de a bérbeadás egyértelmű az átengedéssel.¹³²

A hatalmi egyensúly megtartására a britek Dél-Kínában igyekeztek még inkább erősíteni a pozícióikat. Az 1898 áprilisában, a Fülöp-szigetekért kirobbant a spanyol–amerikai háború hírei mellett szinte észrevétlen maradt az a júniusi hír, amely Hongkong britek általi, kilencvenkilenc év tartamú bérbevételéről tudósított.¹³³

A britek lépésére Oroszország természetesen azonnal válaszolt. Szentpétervári lapok híreire alapozva már június közepén azt lehetett olvasni, hogy

[h]a Anglia agresszív magatartást tanusítana Kinában, akkor Oroszország arra idejében igen energikus akcióval válaszolna. A lap azonban azt hiszi, hogy az angolok alaposan meg fogják fontolni a dolgot és megszívlelik azt a Salisbury¹³⁴ által kiadott jelszót, hogy Kinában minden hatalom számára van hely, csak északi Kinába nem szabad az angoloknak benyomulniok.¹³⁵

A korabeli napilapokban, hírújságokban nem jelenhetett meg a két évvel korábban, 1896. június 3-án kötött orosz–kínai titkos szerződés híre. A Li Hongzhang vezette kínai delegáció e szerződéssel biztosította Kínának Oroszország katonai támogatását egy esetleges Japán támadás esetén. Kína a szerződés fejében beleegyezett, hogy az Orosz–Kínai Bank egy, Vlagyivosztokig tartó vasútvonalat építsen Mandzsúrián keresztül. A szerződés valódi szövegét csak 1917-es októberi orosz forradalom után hozták nyilvánosságra. Az orosz pénzügyminiszter, Witte gróf (Szergej Vitte, Цеprей Витте; 1849–1915) Li Hongzhangot a szerződés megkötéséért végzett fáradozásaiért és

¹³¹ Ti. a Dalian-öböl, amelynek legfontosabb kikötője Dalian, azaz Port Arthur.

¹³² *PN* 1898, 85. (március 26.): 3.

¹³³ *PN* 1898, 160. (június 11.): 7.

¹³⁴ Lord Robert Salisbury (1830–1903) Nagy Britannia miniszterelnöke (1886–1892).

¹³⁵ *PN* 1898, 162. (június 13.): 3.

érdemeiért, nem hivatalosan egymillió rubellel honorálta. Li Hongzhang innen indult a nagy sajtónyilvánosságot kapott európai körútjára.¹³⁶

Li Hongzhang titkos oroszbarát politikájának 1898 szeptemberében lett meg a bőjtje. A „Li Hung-Csang bukása” című írásban arról lehetett olvasni, hogy Kína Bismarckját „elmozdították a külügyek vezetésétől”. A hírhez írt magyar kommentár szerint

Li-Hung-Csang [Li Hongzhang], a kínai birodalom mindenható vezetője, aki vagy egy év előtt Európát is bejárta, az orosz politikának legerősebb támasza volt Kinában. Oroszbarát magatartásával ő okozta Angolország és Kína meghasonlását, s az ő politikájának következtése Angolország legutóbbi háborúval fenyegető jegyzéke. Li-Hung-Csangot [Li Hongzhangot] ez a jegyzék buktatta meg s távozásával, úgy lehet, megszűnik a legutóbb annyira kiélesedett angol-kínai viszály.)¹³⁷

7. 8. Konklúzió

A kínai–japán háború és a német imperialista követelések magyar sajtóbeli reflexiói egyaránt tanúsítják, hogy a magyar nyilvánosság nem csupán hírforrásként, hanem önreflexív értelmezési horizontként tekintett a Kelet-Ázsia eseményeire. A japán felemelkedésről szóló hírek különösen eleven visszhangra találtak: Japánban sokan egy modernizációs sikertörténetet, sőt egyfajta keleti tükörképet láttak, amely a nyugati haladás útját saját eszközökkel járta be. A magyar sajtóban nem egy esetben olyan megfogalmazások olvashatók, amelyek a japánokat „Ázsia franciáinak”, „a modern civilizáció keleti hordozóinak” nevezik – olyan népnek, amelynek reformjai és hadisikerei „meleg érdeklődést érdemelnek” a magyar olvasóközönség részéről.

E lelkesedés azonban nem pusztán a japán katonai és technikai teljesítmény elismerése volt, hanem a magyar önazonosságkeresés egy sajátos formája is. Az Osztrák–Magyar Monarchia keretein belül, de annak középpontjától gyakran elszigetelve, a magyar közgondolkodás különös érzékenységgel reagált minden olyan nemzetre, amely a birodalmi viszonyrendszerekből kiemelkedve, modernizációs példává vált. Japán, amely rövid idő alatt vált félgyarmati helyzetből szuverén katonai nagyhatalommá, implicit módon azt a kérdést is felvetette, hogy Magyarország számára mi lehet a nemzeti önrendelkezés és a haladás reális kerete egy nagyhatalmi struktúrában.

¹³⁶ Jefimov 1951: 103.

¹³⁷ *PN* 1898, 249. (szeptember 9.): 4.

A háborús tudósításokat kísérő vélemények és értelmezések eszmetörténeti jelentősége tehát nem a kelet-ázsiai konfliktusok pontos megértésében, hanem a saját európai helyzet és identitás újragondolásában rejlik. A sajtóban megjelenő diskurzusok – a japán katonai sikerek, a kínai hadvezetés kritikája, vagy éppen a német agresszió visszafogott értékelése – mind azt mutatják, hogy a magyar közvélemény a világpolitikai eseményeket a saját státuszának metaforájaként is olvasta. Így válik a távol-keleti háború és a Kína fölött gyakorolt gyarmati nyomás nem csupán külpolitikai tárggyá, hanem az identitásképzés és a modernitáshoz való viszony egyik tükrévé a XIX. század végi magyar eszmetörténetben.

8. A bokszerlázadás leverése (1900–1901)

A nagyhatalmak kínai térnyerése, Kína kiszolgáltatottságának növekedése radikális változtatásokat tett volna szükségessé a kormányzásban. A reformpárti gondolkodók és politikusok adminisztratív változtatásokkal, az ipar megerősítésével és a nyugati technológia átvételével kívánták volna elérni Kína újbóli megerősödését és felemelkedését. A Kang Youwei (康有為, 1858–1927) és tanítványa, Liang Qichao (梁啟超, 1873–1929) nevével fémjelzett reformmozgalom javaslatait már 1888-ban a császár elé terjesztette, de csak többedik próbálkozás után, 1895-ben ismerte fel Guangxu (光緒) császár a gyors és radikális reformok szükségességét. A reformerek végső soron Kínát alkotmányos monarchiává alakították volna, amely felváltaná az ósdi és korrupt konfuciánus alapokon nyugvó bürokratikus struktúrát.¹ A császár 1898. június 11-én adta ki a reformokkal kapcsolatos első ediktumát, s ez az időpont lett a „száznapos reform” (*wuxu bianfa* 戊戌變法) néven ismertté vált – valójában százhárom napig tartó – reformfolyamat kezdő dátuma is. A konzervatívok ellenállása miatt, akiket Yuan Shikai (袁世凱) tábornok is támogatott, a reformfolyamat végül szeptember 21-én megbukott.² A „száznapos reform” bukása után Guangxu császárt gyakorlatilag eltávolították a hatalomból, bár a címét megtarthatta, de a hatalom igazi birtokosa ismét Cixi, az özvegy császárné (Cixi *taihou* 慈禧太后) lett. A „száznapos reform” kudarca rávilágított arra, hogy Kína megújítására, megerősítésére a központi hatalom nem képes és nem is hajlandó.³

Az 1898-as természeti katasztrófák, a rossz termés következményeképp megjelenő pusztító éhínség végképp tarthatatlanná tette a falusi parasztság és a városi nincstelenek életét. Sorra robbantak ki a felkelések Anhui, Jiangsu, Henan és Sichuan tartományokban, amelyek 1899-ben már kiterjedtek Gansu és Xinjiang tartományokra is. A felkelés Kína északkeleti tartományaiban, Shandongban és Zhiliben öltötte a legfenyegetőbb formát. Ez a vidék volt az, ahol a külföldi hatás a leginkább éreztette a hatását, és a külföldi terjeszkedés a leginkább nehezítette a lakosság életét. A vasútépítésekkel járó földek kisajátítása során tömegesen üzték el a parasztokat lakóhelyeikről, és számolták fel őseik sírhelyeit. A vasutak, távírók építése fölöslegessé tette a fuvarosok és hajósok és a postakocsisok munkáját. A nép haragja azonban nem csupán a külföldiek ellen irányult, hanem a Kína önvédelmét biztosítani képtelen Qing-dinasztiát is támadták.

¹ Karl–Zarrow 2002: 24–33.

² Shan 2018: 72–86.

³ Kwong 1984: 229–237.

A lázadások megszervezésében a jelentős szerepe volt az immár több évszázados hagyománnyal rendelkező titkos társaságoknak. Az ország legrégebbi és legnépszerűbb titkos társasága a „Fehér Lótusz Egyesület” (Bailianjiao 白蓮教) volt, amely még a mongol hódítók ellen alakult a XIV. században. Ennek a társaságnak idővel számos ága jött létre, mint például „Az igazságosság és a béke öklei” (Yihequan 義和拳), amely valamikor az 1880-as évek közepe táján alakulhatott. A társaság érdemben jó ideig nem hallatott magáról, mígnem 1898-ban mozgalmuk megélénkült Észak-Kínában.⁴

Ennek a vallásos és misztikus ideológiájú társaságnak a tagjai azt vallották, hogy speciális, részben spirituális gyakorlásaikkal sebezhetetlenné tudják tenni magukat akár a nyugati lőfegyverek ellen is. Soraikban legendák terjedtek arról, hogy egyes, a spirituális fejlődés magasabb szintjét elért vezetőik, egyetlen érintéssel képesek akár egy egész vasútvonalat eltüntetni. Hitük szerint a szükséges időben katonák milliói fognak leszállni a mennyből, hogy segítsenek nekik megtisztítani Kínát az idegen elnyomástól.

A társaság tagjainak a nyugaton elterjedt 'boxer' elnevezése, a társaság nevében szereplő *quan* (拳) szó angol fordításából származik, amelyet először feltehetően az amerikai misszionáriusok használtak.

A spontán szerveződő, átláthatatlan és laza struktúrájú társaság tagjai leginkább a kilátástalan sorsú parasztokból, tönkre ment iparosokból és csónakosokból verbuválódtak. Az első támadásaik főként a helybéli mandzsu bürokrácia képviselői és a külföldi hittérítők ellen irányultak. Idővel elsődleges céljuk az idegenek elleni küzdelem lett. Az, hogy a fellelők támadásainak fókuszja egyre inkább a külföldiek ellen irányult, nagyrészt amiatt történt, hogy a felkelés tüzfészkében, a németek kizárólagos érdekszférájának számító Shandong tartományban a németeknek a kínaiakkal szembeni magatartása és bánásmódja a kínaiak számára sértő és felháborító volt.⁵

Cixi és bizalmasai látván az egyre nagyobb méreteket öltő felkeléseket, több rendeletet is kiadtak az idegen befolyással szembeni ellenállásra történő felkészülésre. 1898 novemberében és decemberében például rendeletben írták elő, hogy minden városban és faluban meg kell szervezni azokat az önvédelmi csapatokat, amelyek hatékony segítséget tudnak nyújtani az idegenek kiűzésében. Valójában mi sem állt távolabb a mandzsu hatalomtól, minthogy ténylegesen szembeforduljanak az imperialista hatalmakkal, de ennek látszatának megteremtésével tudták csak elérni, hogy a dinasztia kikerüljön a felkelők célkeresztjéből.

⁴ Hsu 2008: 117–118.

⁵ Uo. 118–121.

Amikor a bokszerek egy csapata 1898. október 25-én megtámadta Liyuantun (梨園屯) falu keresztény közösségét, ahol a Jåde Császár (Yuhuang 玉皇) templomát a hittérítők utasítására katolikus templommá alakították át, a felkelők első ízben használták a később jól ismert jelmondatukat: „támogasd a Qing-dinasztiát, pusztítsd el az idegeneket” (*fu Qing mie yang* 扶清滅洋).⁶

1899 elején Olaszország igényt nyújtott be Zhejiang tartomány egyik öblének birtokbavételére, amelyet a kínai kormány elutasított.⁷ Márciusban a németek megszállták a Shandong tartománybeli Jizhou (濟州) várost és a hozzá tartozó öbölrészt. A mandzsu kormány mindezeket úgy értékelte, hogy a nyugati hatalmak támadásra készülnek a birodalom ellen, így további külföldi ellenes rendeletekkel igyekezett elnyerni a felkelők támogatását. Komolyabb intézkedéseket azonban a birodalom védelmére továbbra sem tettek.⁸

1899 végén Nagy Britannia, Franciaország, Németország, Olaszország és az Egyesült Államok képviselői együttesen követelték a kormánytól, hogy helyezze törvényen kívüli státuszba a bokszerek szervezetét. Peking ezt a külföldi nyomás ellenére sem merte nyíltan megtenni, attól félve, hogy ezzel magára vonja a felkelők haragját. 1900. január 11-én a mandzsu kormány egy olyan rendeletet adott ki, amely különbséget tett a bűncselekményekkel foglalkozó titkos társaságok és a hazafias szervezetek, társaságok között, s ennek értelmében csak az előbbieket helyezte törvényen kívül. A bokszerek ezt a dinasztia támogatásaként értelmezték, és hivatalosan is zászlajukra tűzték a fentebb már említett jelmondatukat.

1900 tavaszára a bokszerlázadás Shandongtól északra is, már Peking környékére is kiterjedt. Május 30-án a Pekingben tartózkodó diplomaták, a kínai ügyekért felelős brit miniszter, Claude Maxwell MacDonalddal (1852–1915) az élen a követségek védelmére külföldi katonák bebocsátására kértek engedélyt. A kínai kormány vonakodva ugyan, de beleegyezett. Másnap nyolc ország 435 főt számláló, többnemzetiségű hadereje szállt partra, ahonnan vonattal Daguba (大沽), majd Pekingbe utaztak. A követségi negyedbe érkezve kiépítették a védelmi állásaikat.

A nagyhatalmak az egyre nagyobb méreteket öltő felkelésről szóló hírekre reagálván csapatokat küldtek Kínába. Júniusra Tiencsin térségében már nem kevesebb, mint 14 000 katonát összpontosítottak, amelyek java részét japán és orosz egységek

⁶ Xiang 2002: 108.

⁷ Uo. 79–84.

⁸ Uo. 110–113.

alkották. Június 9-én és 10-én megszakadt Peking és Tiencsin között a vasúti és a távíró-összeköttetés. Június 13-án és 14-én pedig a felkelők és az őket támogató Dong Fuxiang (董福祥, 1839–1908) tábornok csapatai elfoglalták Pekinget.⁹ A pekingi hírek nélkül maradt, a tengerparton felsorakozott külföldi katonai erők folyamatosan beavatkozásra készültek, amelyre június 17-én került sor Dagü erődrendszerének elfoglalásával.

Pekingben a helyzet egyre feszültebbé vált, a mandzsu kormány bizonytalan volt a helyes döntést illetően. Az özvegy császárné bizalmasai közül leginkább Daoguang (道光) császár ötödik fia, Duan herceg (Duan junwang 端郡王, más néven: Zaiyi 載漪, 1856–1923) sürgette a nyílt szembefordulást az imperialista hatalmakkal. Cixi végül június 20-án kibocsátotta a hivatalos hadüzenetet.

Ugyanezen a napon a német követet Clemens von Ketteler bárót (1853–1900) útban a Zongli Yamen (總理衙門) felé lelőtte egy mandzsu katona, aki parancsba kapta, hogy tüzeljen valamennyi idegenre, aki elhagyná a követségi negyedet.¹⁰

Ketteler báró meggyilkolásának híre nemzetközi szintű, hatalmas felháborodást váltott ki. Vilmos császár felszólítására rövid időn belül megszületett egy, hivatalosan a pekingi külföldi kolóniák felszabadításáért indítandó nyolc hatalmi katonai szövetség, amelynek a Németországon kívül Nagy Britannia, az Egyesült Államok, Franciaország, Japán, Oroszország, Olaszország és az Osztrák–Magyar Monarchia lettek a tagjai.

Nagy Britannia a szövetségeseit megelőzendő már júniusban egy kétezer fős csapatot indított útnak Peking felé Edward Seymour tengernagy (1840–1929) parancsnoksága alatt. A Seymour-féle expedíció sikertelen volt, mert a felkelők és a reguláris kínai csapatok félúton bekerítették a briteket. A teljes pusztulástól csak az orosz csapatok beavatkozása mentette meg őket.¹¹

A szövetséges nagyhatalmak között éles ellentét támadt a tekintetben, hogy mely ország adja a főparancsnokot, de végül a német Alfred von Waldersee (1832–1904) tábornok személyében egyeztek ki. Vilmos császár a német csapatok búcsúztatása alkalmával mondta el a „hun-beszéd” néven elhíresült szónoklatát, amelyben Attila hunjaihoz hasonló kegyetlen megtorlásra biztatta katonáit.

Mindezen közben a pekingi diplomáciai negyedet ötvenöt napig ostromolták a felkelők. Az ostromhoz a mandzsu kormány, félve a külföldi hatalmak megtorlásától, nem

⁹ Xiang 2002: 250–254.

¹⁰ Uo. 331–350.

¹¹ Xu 2008: 121.

nyújtott támogatást. Sőt az is előfordult, hogy a tűzszünet idején élelmiszert küldött a bent rekedt külföldieknek.

A Kínába érkezett összevont szövetséges haderők 1900. augusztus 4-én indultak Peking ellen, és két csatát követően, 14-15-én már be is vették a fővárost. A követségi negyed ostroma véget ért, Guangxu császár, az özvegy anyacsászárné és a kormány a Shaanxi (陝西) tartománybeli Xi'anba (西安) menekült. A külföldiek Pekinget kifosztották, a német csapatok pedig büntető expedíciókat szerveztek Észak-Kína városai ellen.

A bokszerláadás leverésének ürügyén Oroszország kihasználta a lehetőséget, hogy még inkább megszilárdítsa a helyét Mandzsúriában. A cár már 1900 nyarán mintegy 200 ezer katonát telepített a térségbe a bokszer ellen. Szeptember 21-re az orosz csapatok bevették Jilint (吉林) és Liaodongot, a hónap végére pedig teljesen elfoglalták és megszállták Mandzsúriát.¹²

1900 őszén megkezdődtek a nagyhatalmakkal történő tárgyalások, amelyeken Kína meghatalmazottjai Qing herceg (Qing qinwang 慶親王, más néven: Yikuang 奕劻; 1838–1917) és Li Hongzhang (李鴻章) voltak. Az intervencióban résztvevő nyolc szövetséges állam, kiegészülve Spanyolországgal, Belgiummal és Hollandiával és Kína között 1901. szeptember 7-én kötött meg az úgynevezett „bokszer-jegyzőkönyv”¹³. Ennek értelmében Kínának 450 millió *teal* jóvátételt kellett fizetnie, valamint vállalnia kellett „az idegenellenes tevékenység” betiltását. E legújabb egyenlőtlen szerződése szerint lehetővé vált az idegen csapatok állomásoztatása a vasútvonalak mentén.

A XX. század beköszöntével a kínai mandzsu dinasztia, és vele a több mint kétezer éves császárság intézménye elérte a legmélyebb pontját. Kína az elmúlt évszázadnyi tartós, szisztematikus, és egyre intenzívebb nyugati beavatkozás hatására ekkorra olyan kilátástalan és válságos helyzetbe került, amely szinte törvényszerűen vetítette elő az egy évtized múlva bekövetkező végérvényes bukást.

8. 1. A reformkísérletek bukása, és bokszerláadás közvetlen előzményei

A „száznapos reform” bukásának híre, ha nem is címlapokra, de mindenképpen kiemelten foglalkoztatta a hírójságokat. Ennek elsődleges oka az volt, hogy felröppent a hír, miszerint a palotaforradalom során a császár is életét veszítette. A hírt ugyan nem erősítették meg, de ez is elegendő volt a legkülönbféle spekulációk és elemzések megjelenésére. A *PN* példának okáért ekként kommentálta a kínai császár halálhírét:

¹² Xu 2002: 127–129.

¹³ Angolul: „Boxer Protocol”; kínaiul: „Xinchou tiaoyue (辛丑條約)”.

Ha ez a hír való, jelentősége a keletázsiai hatalmi viszonyok szempontjából rendkívül nagyra mondható. Kuang Hsu [Guangxu] – ez a neve Kína császárának – nehéz időket ért meg uralkodása alatt. Az ő nevéhez fűződik a japáni–kínai háború nagy katasztrófája s az a legújabban megindult processzus, mely a mennyei birodalom feldarabolására vezet, így messziről nézve a dolgot, úgy tűnik, hogy a császár halála (melynek hivatalos megerősítését ama táviratok még nem hozhatták meg) nincs minden okozati összefüggés nélkül Li-Hung-Csang [Li Hongzhang], a nemrég még mindenható alkirály elbocsátásával.¹⁴

Szeptember 24-én a *PN* vezércikkben foglalkozott az aktuális kínai eseményekkel.¹⁵ „A reakció palotaforradalma” című írás a rövid életű kínai reformtörekvéseket és -kísérleteket, valamint azok kudarcát is végső soron a különböző külföldi hatalmak – elsősorban a brit és az orosz – függőségében lévő klikkek gyilkos játékaként mutatja be: „[a] reakció palotaforradalma a britek vereségét jelenti. A konzervatívok győztek s ennek gyümölcseit kétségkívül Oroszország fogja szedni elsősorban [...]”¹⁶

Az ismeretlen újságíró Kína jövőjét illető prognózisa, amelyre az aktuális események értékelésével jut, dicséretreméltón pontos:

Természetes, hogy ha e két hatalom egymással alkudozik és egyezkedik, ez csak Kína rovására történhetik. Ezzel az az eszme, hogy Kína valaha önként be fogja fogadni az európai civilizációt, megbukott. Kína ezt tenni nem akarja, a maga erejéből nem is képes rá s az események azoknak adnak igazat, akik azt állították, hogy a mennyei birodalmat csak erőszakkal lehet megtéríteni. De úgy látszik, nincs is messze az az idő, mikor a hatalmak ezt az erőszakot alkalmazni fogják.¹⁷

Ez a vélekedés koránt sem volt példanélküli, másnap, a „kínai zürzavar” kapcsán ez volt olvasható:

[...] A kultura döngeti az évezredes kínai falat, s az ősrégi szervezet védekezni próbál a betörő új elemmel szemben. E pillanatban még felül van a konzervatív ó-kínai hatalom

¹⁴ *PN* 1898, 263. (szeptember 23.): 7.

¹⁵ *PN* 1898, 264. (szeptember 24.): 1–2.

¹⁶ *PN* 1898, 264. (szeptember 24.): 2.

¹⁷ *PN* 1898, 264. (szeptember 24.): 2.

s halálra üldözi a reformátorokat, de az a háborúság, melyet ez az üldözés provokál, alighanem ez lesz a veszte a kínai birodalomnak. [...] ¹⁸

Két nappal később – a császár haláláról szóló hírek cáfolata után – a *The Times* nyomán további részletek is olvashatók voltak:

[...] Kang Jumej [Kang Youwei], aki holnap tovább utazik Hongkongba, azt beszéli, hogy ő a császár titkos intése következtében távozott el kedden Pekingből. A császár arra kérte őt, hogy törekedjék megnyerni a támogatását azoknak, akik az ország javát akarják. Az özvegy császárné pártját titkos egyezség fűzi Oroszországhoz. Az özvegy császárné törekvése arra irányul, hogy föntartsa Kínában a mandzsu uralmat. [...] A császár egészségi állapota kitünő. A császár a haladás barátja, de meg van győződve, hogy az ellenzéket Anglia támogatása nélkül lehetetlen megtörni. ¹⁹

A magyar külpolitika és közvélemény, amely a kelet-ázsiai események tekintetében (is) egyértelműen orosz-ellenes álláspontot foglalt el, élénken figyelte Nagy Britannia tevékenységet, amely Kínában a nagyhatalmi érdekek balanszírozásában nélkülözhetetlen szerepet játszott Oroszországgal szemben. Már szeptember 10-én pontos kimutatás volt olvasható, Kína partjainál tartózkodó hajóraj létszámáról. E szerint:

[a] kínai vizekben levő angol hadihajóraj hajóinak száma az utóbbi időben 29-ről 43-ra emelkedett. Van nekik most 3 páncélos, 8 első, 4 második és 6 harmadik osztályú cirkálóhajójuk, továbbá 10 jelzőhajójuk, 1 ágyunaszádjuk, 8 torpedónaszádjuk és 1 torpedózúzójuk összesen 700 ágyuval és 8801 emberből álló legénységgel. ²⁰

A palotaforradalom hírére a kínai követséggel rendelkező országok – a követségeik megerősítésére – sorra hadihajókat küldtek Kínába. Az 1869-es, Kínával kötött kereskedelmi és hajózási szerződés értelmében, a többi hatalomhoz hasonlóan az Osztrák–Magyar Monarchiának is lehetősége lett volna állandó követséget létesítenie Pekingben. Erre azonban csak 1896-ben került sor, a nagyköveti posztra pedig Moritz Czikannt (1847–1909) nevezték ki. Czikann csak 1897. február 14-én indult Kínába elfoglalni hivatalát és [...] május 22-én este, elérték Pekinget, ahol a spanyol követségnek ez idő szerint üresen

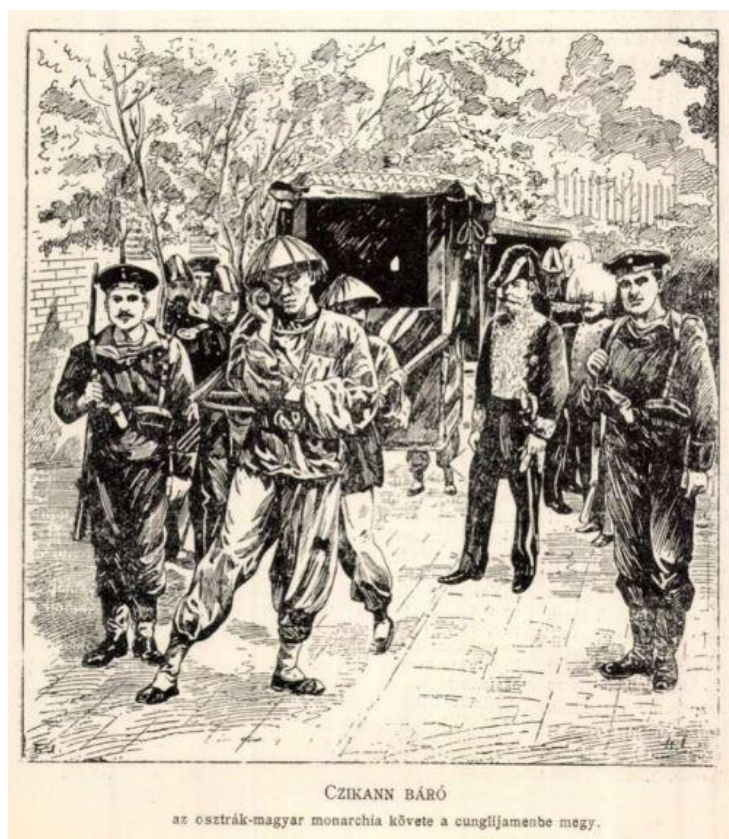
¹⁸ PN 1898, 265. (szeptember 25.): 12.

¹⁹ PN 1898, 267. (szeptember 27.): 6–7.

²⁰ PN 1898, 250. (szeptember 10.): 10.

álló s az osztrák–magyar követnek rendelkezésére bocsátott épületét foglalták el. [...].²¹ E követségünknek a védelmére 1898 novemberében Bécs egy korvettet küldött:

A *Frundsberg* osztrák–magyar korvett, melynek megérkezését Talienvanba [Dalianwan], Port-Arthur mellett, néhány nappal ezelőtt jelentették, azóta folytatta útját. A hadihajó egy harminc emberből álló matrózcsapatot szállít partra. Tudvalevő, hogy a kínai helyzetre való tekintettel a többi hatalmak is küldtek csapatokat Kína fővárosába a követségek és az idegenek védelmére s a mi tengerészeink is egyenesen Pekingre mentek, ahova ma érkeztek meg s mind a harmincan az osztrák–magyar követség palotájában kaptak szállást.²²

34. kép. Moritz Czikannt és kíséretét bemutató rajz az *Ország Világban*-ban.²³

1899 márciusában lehetett először olvasni arról, hogy „[...] az olasz követ a Szanmum-öböl [ti. Sanmenwan 三門灣] bérbeadását kérte, hozzátéve, hogy a kínai vizeken már két

²¹ *Magyarország* 1879, 197. (július 18.): 6.

²² *PN* 1898, 305. (november 4.): 8.

²³ *OV* 1900, 30. (július 22.): 601.

olasz hadihajó van, melyeket legközelebb még három hadihajó fog követni.”²⁴ Az elkövetkezendő hetekben a magyar sajtót Kínával kapcsolatban elsősorban az olaszok területszerzési próbálkozásai foglalkoztatták. A Zhejiang (浙江) tartománybeli Sanmen kikötő átengedését azonban a kínai kormány határozottan elutasította. A Kína és Olaszország között diplomácia feszültséget okozó olasz törekvés összefoglalása és elemzése az „Olasz hódítás Kinában” című írásban volt olvasható:

A kínaiak Olaszországgal szemben akarták először megkísérteni azt az erősebb ellentállást, melyet az özvegy császárné legutóbb egyik rendeletében minden kinainak ajánlott. Olaszország azonban a visszautasításra azzal felelt, hogy a kínai tengeren levő két hadihajójával megszállotta a Szanmum-öblöt, s hogy a kínaiaknak az erősebb ellentállástól kedvét vegye, még három hadihajóját Kinába indította. Az olasz külügyminisztérium bizonyára jól ismerte a kínai viszonyokat, mikor erre a lépésre határozta magát. Mert előre volt látható, hogy egyszerű diplomáciai jegyzékre a kínai kormány nem fogja átengedni a kívánt területet. Kinában ugyanis halállal sújtja a törvény azt, aki, minisztereket s a császári ház tagjait is beleértve, ajánlani meri a császárnak, hogy engedjen át valamit Kína területéből. A kínai birodalom szentnek tekintett határát csak erőszak, vagy erőszakkal való fenyegetés esetén szabad megváltoztatni. Ha tehát Olaszország megszállja a Szanmum-öblöt, akkor a cunghijamen [Zongli Yamen], tagjainak halálveszedelme nélkül ajánlhatja az özvegy császárnénak, hogy engedje át, vagy adja bérbe a Szanmum-öblöt Olaszországnak. Olaszország most megtette a döntő lépést s majdnem bizonyos, hogy Angolország, Németország és Ausztria-Magyarország támogatásával, Oroszország ellenzése dacára is, eléri célját.²⁵

Nem így történt, s ennek oka nagyrészt a kínai területszerzést zászlajára tűzött, Luigi Pelloux (1839–1924) vezette rövid életű olasz kormány májusi bukása volt. A Pelloux-kormány bukását kommentáló cikk a kormány kudarcának okaként a kínai sikertelenséget is megemlíti, amelynek azonban az újságíró szerint az igazi okozói a britek voltak:

[...] Anglia újból cserbenhagyta őket; rácsábította a kínai vállalkozásra s mikor Olaszországnak elégtételt kellett volna szereznie a cunghijámen [Zongli Yamen] durva

²⁴ PN 1899, 61. (március 2.): 10.

²⁵ PN 1899, 68. (március 9.): 5.

sértéséért, Angolország tiltakozott minden fegyveres lépés ellen s aztán, egyezséget kötve Oroszországgal, végleg cserbenhagyta az olaszokat Kínában. [...]²⁶

A fenti írásban is említett egyezményt, a két legnagyobb rivális, Nagy Britannia és Oroszország között május 7-én jelentették be és hozták nyilvánosságra. Ennek értelmében:

[...] Angliát és Oroszországot az a komoly kívánság hatja át, hogy Kínában elkerüljenek mindent, mi konfliktusra vezethet azokban a kérdésekben, amelyekben a két ország érdekei találkoznak. A két hatalom semmiképp sem akarja háborítani Kína szuverenitását vagy a meglevő szerződéseket.²⁷

A zavargásokról, a külföldiek elleni atrocitásokról júniusban lehetett olvasni először. Ezek zömében rövid távirati hírek voltak. A keresztény missziók, a külföldi hittérítők és kínai keresztények elleni támadások kapcsán megsaporodtak a keresztényüldözéssel kapcsolatos írások száma. Mindezek azonban nem vetítették előre azt, hogy ezek a helyi lázongások rövid időn belül nagyobb méreteket is ölthetnének. A külföldi- és keresztényellenes megmozdulásokat a sajtó nem kötötte össze az őszi hatalmas éhínséggel sem,²⁸ amely pedig jelentős mértékben járult hozzá, a felkelések tömegbázisának kiszélesedéséhez.

Januárban, amikor a nemzőképtelensége miatt utódnélküli, házi őrizetben tartott Guangxu császárt rákényszerítették, hogy hivatalosan is Duan herceg fiát, Pujunt (溥儁; 1886–1942) nevezze meg trónörökösnek, a nemzetközi sajtónak kiadott hírek valahol félrecsúszhattak. Az volt olvasható, hogy Guangxu császár öngyilkossága miatt Kína következő császára a tizennégy esztendőös Pujun. Ez a *PN*-ban január 27-én jelent meg, de a már szárnyra kapott összeesküvés elmélettel együtt.

A kínai császár végleges detronizációja angliai jelentés szerint a pekingi idegenellenes párt művének látszik. Ennek a pártnak egyik ága a nagy kard pártja, mely Prock [Brook] lelkeszt meggyilkolta. Külföldi államok beavatkozását várják. Franciaország részéről már több tengerészcsapat szállott partra Pekingben, Oroszországról pedig feltételezik, hogy a trónváltozást Anglia ellen a maga előnyére fogja felhasználni.²⁹

²⁶ *PN* 1899, 123. (május 4.): 5.

²⁷ *PN* 1899, 127. (május 8.): 3.

²⁸ *PN* 1899, 285. (október 14.): 11.

²⁹ *PN* 1900, 26. (január 27.): 6.

A rövid megjegyzés egyik érdekessége, hogy pekingi központi kormányzat és a „nagy kard párt” közötti kapcsolatra utal. A szervezet nem más, mint az, amelyet manapság inkább a „Nagy kések társasága” (Da dao hui 大刀會) néven emleget a szakirodalom. Az 1880-as években, Shandongban alakult titkos társaságnak tulajdonították a két német misszionárius meggyilkolását, 1897-ben a juyei (鉅野) incidens során.³⁰ A „nagy kések” és egy másik titkos szervezetnek, az ugyancsak shandongi alapítású „Vörös lándzsák társaságának” (Hong qiang hui 紅槍會) a tagjai is részt vettek a bokszerlázadásban.³¹

Egy március eleji cikk több információval is szolgál erről a titkos szervezetről. Az „Összeesküvés a kínai dinasztia ellen” című írás sanghaji angol nyelvű lapokra hivatkozva arról ír, hogy – az itt már „Nagy kés szektájának” nevezett szervezet

[...] a hetvenes évek közepén egész Kínát rémületben tartotta. Ez a titkos társaság eleinte voltaképpen csak nagyszabású gyilkos- és rablóbanda volt, mely főképpen arra törekedett, hogy akármilyen kegyetlen vérontás árán is mennél több zsákmányt harácsoljon össze. Évek során át mit sem lehetett róla hallani s csak legujabban bukkant föl ismét, de most már mint rendkívül jól szervezett politikai szövetség, melynek leplezetlen célja az, hogy megbuktassa a mostani kínai császári dinasztiát. A Nagy kés hivei elsősorban Santung tartományban ütötték föl fejüket. Már az új császárt is kiszemelték egy fiatalember személyében, aki a kínai uralkodók módjára sárga gyaloghintón utazik s akit a szövetség tagjai a császárt megillető tiszteletben részesítenek. [...]³²

A „boxer”, „boxerek” elnevezés csak 1900 márciusának végén bukkan fel a magyar nyelvű sajtóban. A *PN* március 27-én említi, hogy „[a] boxereknek nevezett titkos szövetség tagjai közt északon a mozgalom nyugtalanító mérveket ölt. [...].³³

Így a főváros, Peking környékére is kiterjedt lázadásnak, ha vezetője nem is, de legalább megnevezése már volt. A zavargásokat ettől fogva következetesen a bokszerekhez kötötték. A külföldi hatalmakat egyre jobban nyugtalanító lázadás kapcsán áprilisban

³⁰ A bokszerlázadást megelőző években sok keresztény hittérítő mártírhálált halt, a szövegben említett Prock lelkesz valójában az angol Brook, akit Shandong egyik falujában 1899. december 31-én gyilkoltak meg a felkelők. Lásd Xiang 2002: 141.

³¹ Xiang 2002: 66–68.

³² *PN* 1900, 67. (március 9.): 10.

³³ *PN* 1900, 86. (március 28.): 6.

hivatalosan is felszólították a Zongli Yament, hogy kövessen el mindent a rend visszaállásáért.

Több külföldi követ közös jegyzéket küldött a Csungli-Jamennek [Zongli Yamen], melyben fenyegető kifejezésekkel azt a követelést támasztják, hogy a boxerek szektáját két hónapon belül teljesen leverjék, máskülönben a hatalmak csapatokat fognak partraszállítani és elküldik azokat Santung és Csili [Zhili] tartományokba, hogy az ott lakó külföldiek biztosságát megóvják. Az olasz, amerikai és francia követségek Pekingben most mind tengerészőrséggel vannak ellátva. Takuban [Dagu] is nagyszámu hadihajó gyűlt egybe.³⁴

A pekingi kormány válaszára, miszerint „[...] A kínai kormány jegyzéket intézett a pekingi diplomáciai testülethez, amelyben megígéri, hogy egész Kinában teljesen elfojtja a boxerek mozgalmát”³⁵ azonban május végéig kellett várni.

Ekkora azonban már nyilvánvaló volt, hogy a lázadás nem fog rövid időn belül elcsendesedni. A hírájságok – természetesen külföldi, elsősorban angol nyelvű források alapján – elkezdtek részletesebb tájékoztatást nyújtani a bokszerekkel kapcsolatban. Május legvégén „A boxolók szektája” című írás már közölt egy részletesebb írást,³⁶ de az igazán figyelemre méltó összefoglalás, „A boxerek lázadása” címen június 2-án jelent meg a *PN*-ban:

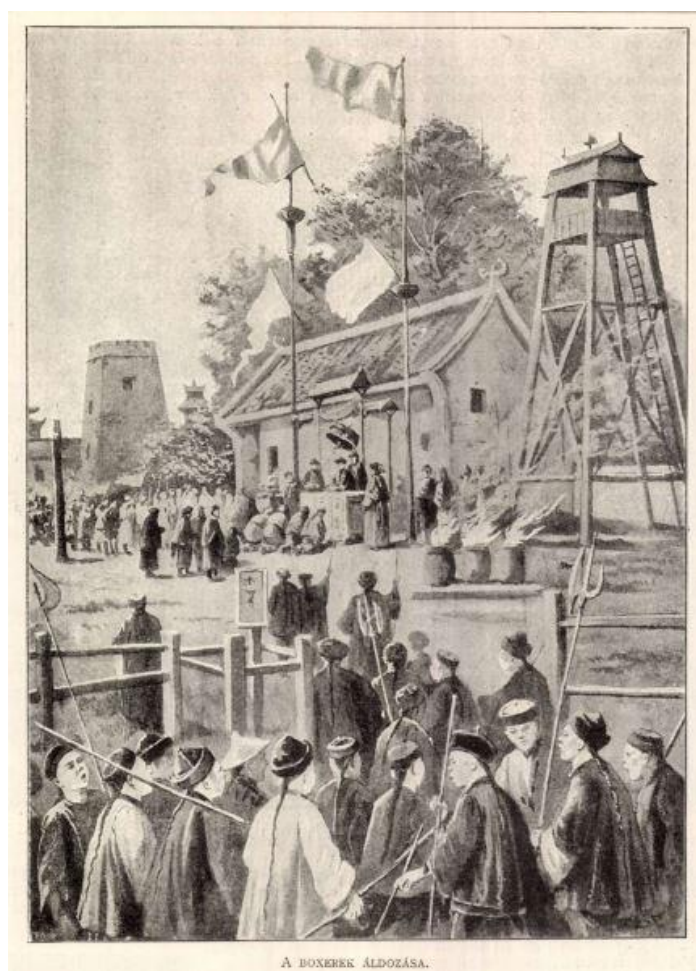
Kinában mind nagyobb mértéket kezd ölteni az a forrongás az európaiak ellen, melyet a boxerek lázadása, néven szoktak emlegetni. Sokan azt hiszik, hogy ezek a boxerek valami különös felekezetnek, szektának, vagy titkos szövetkezetnek a tagjai, akik feladatukul tüzték ki, hogy az európaiakat kiirtsák. Pedig a dolog nem így van. Boxer névvel a sanghai-i angolok a kínai csőcseléket jelölik meg, azt a vad, erkölcstelen és züllött mobot [ti. csőcseléket], mely nemcsak Kina nagy városaiban, hanem az európai világvárosokban is ellensége minden rendnek s könnyen ráuszitható akármelyik gazdagabb társadalmi osztályra. Boxereknek azért nevezik őket, mert olyan szegények, hogy semmiféle fegyvert nem képesek maguknak venni s azért az öklükkel verekesznek, boxolnak. A boxerek tehát nem politikai, vagy felekezeti gyűlölségből üldözik a keresztényeket, hanem azért, mert a mandarinok fizetik és bujtogatják őket az európaiak ellen, akiket gyűlölnék a vasutépítés, különösen pedig a Pekingből Hankouba

³⁴ *PN* 1900, 97. (április 8.): 5.

³⁵ *PN* 1900, 144. (május 27.): 6.

³⁶ *PN* 1900, 147. (május 30.): 12.

[漢口] vezető új vasutvonal miatt, mely ellene van gazdasági érdekeiknek. A pekingi kormány magatartása a boxerek lázadása dolgában igen kétértelműnek látszik. Míg egyrészt a keresztények üldözését halálbüntetés terhével eltiltó rendeletében azt akarja mutatni, hogy a legnagyobb szigorúsággal üldözi a lázadókat, addig másrésztől kétségtelen, hogy az özvegy császárné pártján álló mandarinok bujtogatják legerősebben a csőcseléket az európaiak ellen, kiket a kínai *jan-koe-ce*-nek [*yanguizi* 洋鬼子], idegen ördögnek nevez. A veszedelem azért különösen nagy, mert az egyes tartományok kormányzói nem engedik meg az európai csapatoknak Pekingbe való bevonulását, mint nem engedte ezt meg a tiencsini alkirály sem az oroszoknak. A császári párt bizonyára attól fél, hogy az európai csapatoknak a fővárosba való bevonulása végzetes következményekkel járhat a dinasztiára nézve, ami, ha a zavargások tovább is tartanak, alighanem alapos aggodalomnak fog bizonyulni.³⁷

35. kép. A bokszerket bemutató rajz az *Ország Világban*.³⁸

³⁷ PN 1900, 150. (június 2.): 4.

³⁸ OV 1900, 30. (július 22.): 593.

36. kép. A bokszerek ábrázolása az *Ország-Világ*ban.³⁹

8. 2. „Fel Chinába!” – A Monarchia területszerzési ambíciói Kínában

„A hatalmaknak [...] a kapzsi és brutális kínai agressziója, valamint az olasz imperializmus 1899-es próbálkozása a Monarchia étvágyát is felgerjesztette”⁴⁰ – fogalmaz Józsa azzal kapcsolatban, hogy Bécsben komoly megfontolás tárgyává tették a Monarchia kínai területszerzésének lehetőségét. A gyarmatosító politikai irányvonal legnagyobb szószólója a lengyel arisztokrata család sarja, gróf Agenor Gołuchowski (1849–1921), az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztere volt. A terv idejekorán kitudódott, és március elején már a magyar sajtóban is olvasni lehetett róla. Március 10-én „Ausztia-Magyarország – Kínában” címen a következő írás volt olvasható:

Egy éjszaka érkezett táviratunk olyan hirt közöl velünk, mely, ha valónak bizonyul, óriási fordulatát és kiszélesedését jelenti külügyi és kereskedelmi politikánknak. Arról van szó, legalább a bécsi diplomáciai körökben úgy beszélnek s Rómából érkező hír is megerősíteni látszik, hogy külügyi kormányunk nem nézi tovább tétlenül az idegen hatalmaknak a távol Keleten folyó nagy térfoglalását, hanem arra készül, hogy Ausztia–Magyarország is lefoglalja a maga számára a kínai partvidék egy darabját, miután Oroszország, Anglia, Németország, sőt legutóbb Olaszország is okkupált

³⁹ OV 1900, 29. (július 15.): 575.

⁴⁰ Józsa 1966: 70.

magának egy-egy kikötőt, vagy tengeröblöt, megfelelő szárazföldi területtel, úgy látszik, hogy e dologban előzetes megállapodása volt külügykormányunknak Olaszországgal, mint alább olvasható római táviratunkból kitűnik s valószínű, hogy más baráti hatalmak is tudói voltak a dolognak. Ha tehát igaz a bécsi szenzációs hír, akkor egy jelentőségű azzal, hogy külügyi politikánk előtt oly jövő nyílik, mely leszereli azokat az aggodalmakat, melyeknek épp mai vezércikkünk ad hangot. A nagy gyarmatpolitikába való belépés egyébként nem ujonnan felfedezni való hajlandósága külügyi politikánknak. Gróf Goluchovszki külügyminiszter a múlt évi delegációkon jelezte ezt, amidőn három milliós hitelt kért monarkiánk tengeri haderejének nagyobb mérvű fejlesztésére. A jövő nagy politikai kérdései –, ez volt körülbelül a miniszter beszédének gondolatmenete – a tengeren fognak eldőlni s monarkiánk sem maradhat hátra tengeri erejének növelésében, mikor minden nagyhatalom, sőt a kisebb országok is elsősorban a tengeren igyekeznek erejüket fejleszteni. Különben is fontos kereskedelmi érdekek és nagyhatalmi állásunknak még fontosabb érdeke megköveteli, hogy ne vonjuk ki magunkat a gyarmatosítás politikájából, *hanem igyekezzünk mi is lábunkat megvetni azokon a világrészekben, hol a gyarmatszerzésnek még lehetősége van.* De tengeri haderő nélkül gyarmatszerzés és a szerzett területek megtartása lehetetlen. Monarkiánknak, hacsak a nagyhatalmi tekintélyét kockáztatni nem akarja, olyan hajóhadat kell szerveznie, mely mindenképpen arányban álljon nagyhatalmi pozíciójával. A delegációk a kért hitelt nem voltak hajlandók följánlani a külügyminiszternek s nem főképp a magyar delegáció, melynek a magyar érdekek kielégítése szempontjából súlyos aggodalmai voltak a nagy flottaszaporítással szemben.⁴¹

Ez ügyben a pekingi követ, Czikann és a külügyminiszter között csakugyan zajlott távirati levelezés.⁴² Másnap ezekből a tervekben már konkrét részletek is napvilágra kerültek:

[...] némelyek már a kikötőfoglalás részleteit is tudni vélték. Ezek szerint pekingi követünk, báró Czikann, már tárgyalt is a kínai kormányval a nam-kuani [nanguani] öböl átengedése iránt, mely Fukian tartományban, az olaszok által kiszemelt Szanmum [Sanmen] -öböltől délre van. [...]⁴³

Ugyanerről, ugyanaznap a *MH* „Fel Chinába!” címen jóval gúnyosabban ír:

⁴¹ *PN* 1899, 69. (március 10.): 5.

⁴² Józsa 1966: 71–73.

⁴³ *PN* 1899, 70. (március 11.): 5.

Aminthogy Európa nagyhatalmai már ott dőzsölnek a chinai terített asztal körül és elég sans gêne [ti. fesztelenül] lakmároznak területéből, csaknem röstelni való, hogy akad még egy, amely eddig teljesen beérte politikai és egyéb honi kinézereivel s nem igyekezett a cunligyamentől [Zongli Yamentől] maga részére is egy kiácsaut [Qiaozhout], Port Arthurt, Weiai-Weit [Weihaiweit] stb. kicsiklandozni. A tegnapi „legujabbak” szerint a röstelkedésre már nincs több ok, mert Ausztria–Magyarország is immáron a chinai falatozók sorába lépett. [...] A vigan röpkedő hír már azt is fonografálja monarchiánk meglepett népeinek, hogy pekingi követünk, Cikáni [Czikann] báró, a cunligamennel [Zongli Yamennel] már mindent rendbe hozott és pedig következő föltételek mellett: Ausztria–Magyarország a namhuáni [nanguani] öblöt s az azt környékező területet 99 évre kapja bérbe. Jogában áll a bérelt területen vasutakat építeni, melyek a bérlet megszűntével China tulajdonába mennek át, bányákat nyitni, kiaknázni, áruit vám nélkül a bérelt területre szállítani s meghatározott számban katonaságot tartani.⁴⁴

Czikann javaslatára Monarchia kereskedelmi célú kikötőjeként csakugyan a Zhejiang tartománybeli Nanguan szigetet (Nanguandao 南關島) szemelték volna ki, de ennek megszerzése több nehézségbe is ütközött. A terv, az 1899-ben Kínában még többé-kevésbé funkcionáló „Dreibund” másik két országának esetleges támogatása ellenére is gyakorlatilag kivitelezhetetlen lett volna. Ha az olasz törekvések célba értek volna, feltehetően a Monarchia is tett volna lépéseket.⁴⁵ A terv kivitelezhetetlenségét külügyminisztérium gyorsan belátta, ezért határozottan cáfolta az ezzel kapcsolatos híreket. Ennek ellenére a sajtót és a közvéleményt élénken foglalkoztatta a Monarchia kínai gyarmatszerzési törekvése.

A külpolitikai nehézségek mellett terv megvalósításának másik kerékkötője magyar politika akarát határozott ellenkezése volt. A február végén beiktatott, Széll Kálmán (1843–1915) vezette új kormány fontolóra sem volt hajlandó venni. A magyar politikusok

[...] semmit sem akartak tudni az egész akcióról. Kijelentették, hogy Magyarország főképpen agrárállam, a kínai kaland pedig legfeljebb ha az osztrák iparnak válnék hasznára. Magyarországnak azonban nem az az érdeke, hogy az osztrák ipart teljesen

⁴⁴ PH 1899, 70. (március 11.): 5.

⁴⁵ Józsa 1966: 74–75.

függetlenítse Magyarországtól. A magyar politikusok magatartása következtében aztán Goluchovszki lemondott tervéről.⁴⁶

37. kép. A Monarchia kínai területszerzési terve kapcsán született karikatúra az *Üstökösben*.⁴⁷

Az elképzelést, hogy Magyarország a Monarchia kötelékében részesülhet a gyarmattartó birodalmak kiváltságaiból és nagyhatalmi ragyogásából nehezen engedte el a sajtó és a közvélemény. Rövid időn belül még „szakértői” vélemény is jelent meg. A valamivel több mint másfél évig tartó kínai tanulmányúttjáról, 1898 júliusi hazatérte után Cholnoky Jenő (1870–1950) lankadatlan szorgalommal írta népszerűsítő és ismeretterjesztő cikket a különböző lapok számára. Az ambiciózus fiatal mérnök és földrajztudós egymaga igyekezett betölteni azt az űrt, ami a szakmailag, tudományosan felkészült magyar Kínakutató hiánya miatt keletkezett. Nehéz eldönteni, hogy Cholnoky ezekkel az írásai a Kína iránti elkötelezettségének termékei vagy már a majd 1899 májusában megjelenő, A

⁴⁶ PN 1899, 71. (március 12.): 3.

⁴⁷ *Üstökös* 1899, 16. (április 16.): 187.

sárkányok országából című könyvének, promócióját szolgálták-e.⁴⁸ Cholnoky a nanguani [nála: nan-kuöni] tervek kapcsán, a „Kikötő-foglalás Kinában” címen írt cikket a *PN* számára. A cikk első felében a kínai földrajzi viszonyokat jól ismerő tudós alapos érvekkel alátámasztva arra a következtetésre jut, hogy „[a]z a kikötő tehát, melyet a fáma Ausztria–Magyarországnak szánt, nagyon előnytelen, nagyon kétes becsü hely.”⁴⁹ A szakmai túlnyújtózásra hajlamos Cholnokynak – aki később a turanista szemléletű magyar őstörténet kutatásba is belekóstolt – itt érdemes is lett volna megállnia. Ehelyett olyan külgazdasági és Kína helyzetével kapcsolatban érzéketlen politikai véleményt fogalmaz meg, amelyet hazaszeretete és a magyar nemzeti öntudata sem indokolhat. A földrajztudósként alkalmatlannak minősített kikötővel kapcsolatban ugyanis „a semminél ez is jobb” alapon a következőket írja:

No de mindegy! Kalaplevéve és örömmel üdvözléném én a monarkiának ezt a lépését, hiába szórja feléje gunysziporkáit az otthonülő vaskalaposság. Aki látta azt a szomorú elhanyagolt állapotot, amiben a mi kereskedelmünk a keletázsiai vizeken leledzett, az csak örömmel fogadhatja azt a törekvést, hogy magunk is részt kérjünk abból az óriási piacból, ami nemsokára teljesen meg fog nyilni az európai áru előtt. Azt vetik szemére ennek az igyekezetnek, hogy nem a magyar, hanem az osztrák érdekeket fogja jobban előmozdítani. Ez attól függ, hogyan igyekszik kereskedővilágunk a maga hasznát belőle kivenni. Nem féltem a magyar kereskedőt, mert tapasztalásból tudom, hogy ha egy kissé meg mert próbálkozni a távol vidékekkel is, ahol 1000 kilométerekben számlálnak, akkor ügyessége, megbízhatósága és élelmessége csodákat művel. [...] Vér- és pénzáldozatot nem sokat kívánna ez az operáció, mert hisz a nagyhatalmak nincsenek ellene, a kínai pedig nem csinál galibát, hisz a mai zavaros belpolitikai viszonyok közt csak egy csóvát kell a recsegő alkotmány közé dobni, hogy az egész birodalom lángba boruljon s a lángok első martaléka a ma már kétszeresen bitorolt pekingi trón legyen.⁵⁰

Cholnoky nem volt egyedül a véleményével áprilisban már egyre több cikk szerzője ringatja magát és olvasóit a gyarmattartó Monarchia vágyálmában.

⁴⁸ Cholnoky 1899. Cholnokyról bővebben lásd 9. 7.

⁴⁹ *PN* 1899, 73. (március 14.): 5.

⁵⁰ *PN* 1899, 73. (március 14.): 6.

A kínai foglалás eszmáját Magyarországon eleinte nagyon kedvezőtlenül fogadták, valósággal visszautasították. A dolog azonban ennek dacára sem tűnt le a napirendről, sőt amióta a *Szaida* nevű korvetet a kínai vizekbe dirigálták s most rajta kívül még három hadihajó, a *Fruntsberg*, a *Donau* és a *Kaiserin Elisabeth* képviseli ott a monarchiát, egyre többet foglalkoznak vele. Azt mondják, hogy Ausztria–Magyarországnak sietnie kell a bomladozó kínai birodalomból egy tengerparti részt megszerezni. Különösen Fukien [Fujian] tartományt emlegetik, melyre különben Japán is áhitozik. [...] Érdekes, hogy a kínai foglалásnak most végre Magyarországon is komoly védői és szószólói akadnak. Ez jó jele a közfelfogás haladásának, mert kétségen kívül való, hogy a monarchia egész nagyhatalmi állása s ezzel nemcsak saját életérdekei, hanem egész Európának is fontos érdekei függnék attól, vajjon sikerül-e a monarchiának most az utolsó percben magát összeszednie s a világforgalomban az őt megillető módon résztvennie. [...] Éppen nem hiuság, vagy nagyzolás, ha előrelátó államférfiak és gazdasági politikusok kimondják határozott nézetüket és követelésüket, hogy Ausztria–Magyarországnak is komolyan törekednie kell a hatalmát és állását megnövelni, ha nem akar abba a kényszerhelyzetbe jutni, hogy idővel kisebb, vagy legalább is jelentéktelenebb legyen.⁵¹

Április végére egyértelművé vált, hogy a Monarchia kínai területszerzési ambícióinak nincs semmi realitása. Ezt Széll Kálmán nyilatkozatában is egyértelművé tette:

A miniszterelnök nyilatkozatából kiderül, hogy egyelőre bevégzett tényről szó sem lehet a kínai területszerzés dolgában. A miniszterelnök beszéde kizár mindenféle kalandos tervet, melynek költségeit és későbbi következményeit kiszámítani nem lehet. De nem zárja ki azt, hogy ha kereskedelmünk, vagy az osztrák kereskedelem Kinában a lábát megvetné, később ugynevezett kőszénállomást ne szerezzünk, vagy valamely kikötőre rá ne tegyük a kezünket. Ha kereskedelmünk ott megvetné a lábát! Amint mi a magyar kereskedelmet, de még az osztrákot is ismerjük, nem kell attól tartani, hogy ez a feltétel egyhamar beteljesedjék. Helyénvaló tehát, hogy a magyar közvélemény állást foglaljon ebben a kérdésben, mely végleg eldöntöttnek, de még pozitív alakban napirendre tűzöttnek se látszik.⁵²

A bokszerlázadás kirobbanásának előestéjén a kínai viszonyok tekintetében az Osztrák–Magyar Monarchia elenyésző nemzetközi szerepet játszott. Már Józsa is megállapította,

⁵¹ PN 1899, 97. (április 8.): 6.

⁵² PN 1899, 116. (április 27.): 2.

hogy „a Monarchia külpolitikája sem erőltette túlságosan a kínai expanziót”.⁵³ A Monarchia külpolitikájának ez az epizódja sokkal inkább tekinthető az európai hatalmak diktálta fősodorhoz való igazodásnak, amely a saját presztízsének erősítését lett volna hivatott szolgálni.

8. 3. A júniusi események

A kínai események 1900 júniusában majd az összes napilapban külön rovatot kaptak. Alighanem a *PN* szerkesztőségét foglalkoztatta leginkább a bokszerlázadás, illetve a Monarchia kínai szerepvállalása, ők írtak mindezekről a leghosszabb terjedelemben, a lehető legtöbb távirati hírt összegyűjtve és közreadva. Külpolitikán belül külön rovatba gyűjtötték a híreket, amelynek kezdetben „A kínai forradalom”, június közepétől pedig a „Háboru Kinában” volt a címe. Azt, hogy a bokszerlázadás mekkora jelentőségre tett szert a korabeli magyar hírszerkesztési és tömegtájékoztatási koncepcióban, jól példázza egy, június végén megjelent, a dél-afrikai búr háborúval kapcsolatos hír bevezetője, miszerint „[a] még alig két hónappal ezelőtt oly népszerű búrokat a világ kezdi elfelejteni [...] [a] lapokban a kínai hasábok nagyot nőttek, a délafrikai háboru rovata pedig kezdett lassan összezsugorodni, aztán átcsuszott a táviratok közé [...]”⁵⁴ A magyar lapok és a hírfogyasztó közönség érdeklődése a kínai események alakulása iránt érthető és indokolt. Magyarország a Monarchia szerepvállalása okán ugyanis közvetlenül lett érintett az eseményekben, az újkori történelemben először került arra sor, hogy a kontinensünkön kívüli térségben katonai szerepvállalással, harcoló egységekkel lépünk fel a nagyhatalmi játszmák egyik színpadára. Ez a fokozott érdeklődés természetesen némi arányeltolódáshoz vezetett. Ezt mutatja a monarchiával és különösen a magyarokkal kapcsolatos hírek gyakorta tapasztalható túlsúlya, bármikor, ha indokoltnak tűnt, akár egyetlen távirat erejéig is, a szerkesztőség pl. „Monarkiónk és Kína” címen külön alrovatba gyűjtötte a kapcsolódó hírt, híreket.

A bokszerfelkelés a nyugati hatalmakat, az elmúlt évek számos figyelmeztető jele ellenére is váratlanul, felkészületlenül érte. A keresztény hittérítőkkel, a külföldi vasútépítőkkel, a kereskedőkkel stb. szembeni atrocitásoknak nem tulajdonítottak akkora jelentőséget, amely indokolhatta volna egy ilyen mértékű mozgalom megjelenését.⁵⁵

⁵³ Józsa 1966: 77.

⁵⁴ *PN* 1900, 175. (június 28.): 6.

⁵⁵ Józsa 1966: 90–91.

1900 első hónapjaiban a Monarchia nagykövete, Czikkann báró még javában a Fujian tartományban megszerzendő nanguani kikötő ábrándjával táplálta a Monarchiát gyarmattartó birodalomként vizionáló külügyminisztert. Tavasszal pedig, amikor a felkelők már a fővárost, Pekinget szorongatták, a nagykövet kivette rendes évi szabadságát, és hazatért, a követség vezetését pedig titkárára és tolmácsára Arthur Rosthornra (1862–1945) bízta. Nyári szabadságáról, nem adtak hírt a magyar lapok, ez majd csak akkor derült ki, amikor a júniusi események során Bécsben sikerül őt meginterjúvolni.

A később sinológusként nevet szerzett Rosthorn először az április 25-i jelentésében tesz említést a zavargásokról. Április 28-án pedig azt írta: „Újabb erőszakos cselekedetek miatt minden hatalom különítménye partraszáll. Felhatalmazást és közvetlen utasítást a Zenta hadihajóra kérek.”⁵⁶

Május végére, június elejére

Kínában a helyzet napról-napra rosszabb lesz s az események ma már rohamosan haladnak egy nagy bonyodalom felé, aminek a vége igen könnyen lehet véres háború. Takuban [Daguban] már meg is kezdődött a harc amerikai katonák s a boxerek között, orosz részről pedig kétezer kozák azt a parancsot kapta, hogy induljon Peking felé. S míg a helyszínen magán már egészen háborús a helyzet, addig a diplomácia sem pihen; öt európai hatalmasság együttes ultimátumot adott át a kínai államtanácsnak s Peking katonai megszállásával fenyegetődzik. A császárné hír szerint már menekülőben is van a fővárosból az ország belsejébe.⁵⁷

Bécs azonban nem reagált Rosthorn jelzéseire, így a követségi titkár saját döntése alapján május 28-án közvetlenül kérte a japán partoknál horgonyzó Zenta hadihajó parancsnokától, hogy induljanak Kínába és szálljanak partra Dagunál.⁵⁸ Józsa ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy „[n]em állítjuk [...], hogy a Monarchia részvételét a követségi titkár döntötte el, mert Bécs különben minden bizonnyal e nélkül is közbelépett volna.”⁵⁹ Bécsnek csakugyan nem volt kifogása Rosthorn döntésével szemben, így a Zenta június 2-án már befutott Dagu kikötőjébe. Június 3-án, reggel öt órakor pedig egy különítmény partra is szállt. A Zenta kapitánya, Eduard Thomann (1853–1900) – Rosthorn távirati kérésére – különítményével azonnal Pekingbe indult a követség védelmét erősíteni. A

⁵⁶ Józsa 1966: 93.

⁵⁷ *PN* 1900, 154. (június 7.): 4.

⁵⁸ Winterhalder 1902: 27.

⁵⁹ Józsa 1966: 93.

Monarchia különítménye az ekkor még zavartalanul működő Tienjin–Peking vasútvonalon jutott a fővárosba.⁶⁰

A Zenta fregattról, valamint ezeknek a napoknak az eseményeiről, június 8-án lehetett olvasni:

A mi haderőnk Kinában most a Thomann fregattkapitány parancsnoksága alatt álló Zenta cirkálóhajóval van képviselve. Ez a hajó a legújabb rendszer szerint épült, 2300 tonna ürtartalom, 7000 lóerejű géppel, mely husz fonálynai maximális sebességgel képes hajtani. A hajón van nyolc darab tizenkét centiméteres Skoda-ágyu, tiz gyorstüzelő ágyu és négy torpedó lövő. A legénység 250 főből áll.

A Zenta tavaly késő ősszel hagyta el a pólai hadi kikötőt s egyenesen a kínai vizekre ment, meglátogatta a legnevezetesebb kikötőket és Jang-ce-kiangon [Jangcén] felment egész Han-kouig [Hankou]. Mult hónapban a Zenta Japán kikötőit látogatta meg, a kínai zavargások kitörésekor Szaszebo [佐世保] kikötőjében volt, ahonnan azonnal a Pei-ho [Beihe] torkolatához sietett s e hónap harmadikán vetett vasmacsát a takui [dagui] erőd előtt. Innen küldtek el róla egy 30 emberből és egy golyószóróból álló különítményt Pekingbe, monarkiónk követségének a védelmére. A különítmény Kollár József [Joseph Kollar] sorhajóhadnagy vezetésével 4-én meg is érkezett Kina fővárosába s most őrzi a mi követségünket s a belga, követséget.⁶¹

38. kép. Eduard Thomann, Zenta kapitányának portréja az *Ország-Világban*.⁶²

⁶⁰ Uo. 94.

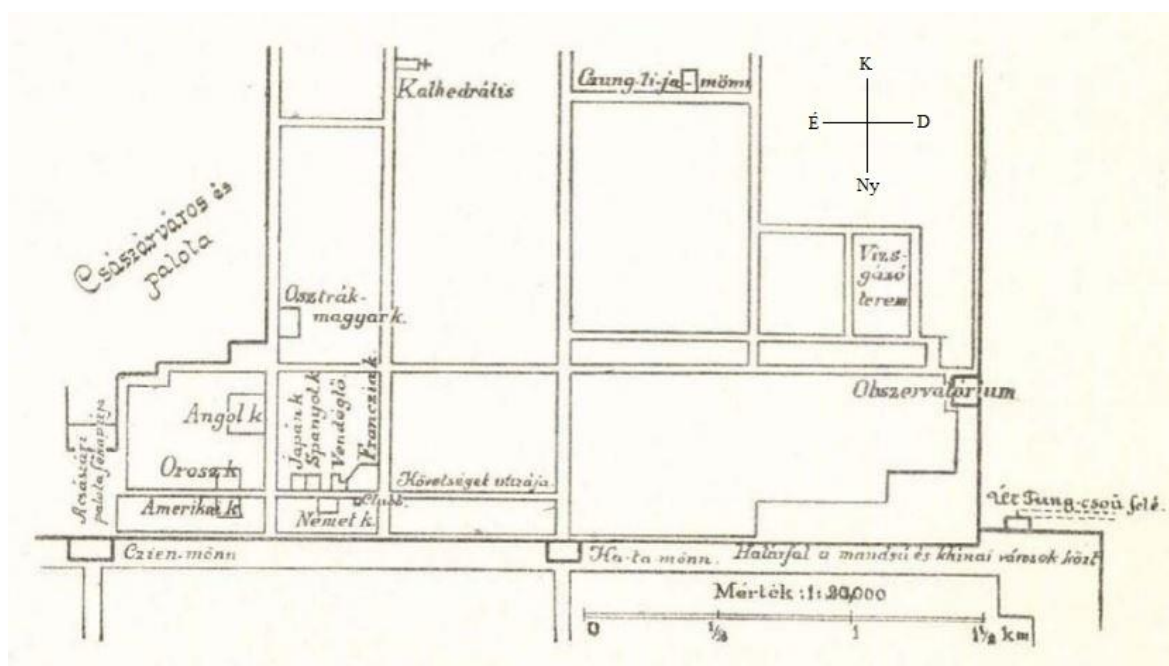
⁶¹ PN 1900, 155. (június 8.): 4.

⁶² OV 1900, 29. (július 15.): 575.

A követség védelmének megerősítése szükséges és indokolt volt a Pekingben tapasztalható egyre idegenellenesebb közhangulat miatt, amit nem utolsó sorban a fővárosba érkező külföldi katonai különítmények viselkedése, és indokolatlan lövöldözései váltottak ki.⁶³ Mint a cikkben is lehetett olvasni, a magyar különítmény biztosította a belga követséget is. Ezt Rosthorn ajánlotta fel, mint az kiderül az egyik, június 5-én Bécsbe küldött táviratából.⁶⁴

A pekingi követségi negyed védelmét ekkor a következőképpen értékelte a sajtó:

A hatalmaktól Pekingbe küldött tengerészaderő összes létszámát mintegy ötszáz emberre lehet becsülni s mivel 8–10 könnyű ágyú és golyószóró is áll rendelkezésükre, s valószínű, hogy ez a haderő elég lesz az, európai negyed s a követségi paloták megvédésére. Tiencinben [Tienccsinben] az európaiak polgárőrséget alakítottak, mely már többször sikeresen megakadályozta boxereknek az európai negyedbe, való behatolását.⁶⁵

39. kép. Cholnoky Jenő által rajzolt kép a pekingi követségi negyedről a *Vasárnapi Ujság*ban.⁶⁶

⁶³ Józsa 1966: 95.

⁶⁴ Józsa 1966: 95.

⁶⁵ PN 1900, 155. (június 8.): 4.

⁶⁶ Chonoky a térképvázlatot tájolás nélkül adta közre. A tájolás az én kiegészitésem. VU 1900, 27. (július 8.): 442.

A második ópiumháborút lezáró szerződés értelmében Kína kénytelen volt engedélyezni a külföldi hatalmak számára állandó követségek felállítását a fővárosban. Erre a célra a közvetlenül a Tiltott Város (Zijincheng 紫禁城) déli szomszédságában lévő területen biztosított helyet és épületeket. Ennek, a fallal körülvett városrésznek Peking alapításakor a „Keleti-folyó rizskikötő” (Dongjiang Mixiang 東江米巷) nevet adták, mivel az itt lévő adminisztratív intézményekbe és raktárakba érkezett be a közeli Nagy Csatornán szállított adógabona. 1861-ben itt alakították ki a gyakorlatilag külügyminisztériumként működő Zongli Yament is. Az egykori hercegi rezidenciákban és egyéb adminisztratív hivatalok épületeiben Nagy Britanniával az élen a nemzetek sorra hozták létre itt a kínai külképviseletüket. 1900-ra tizenegy követség működött a negyedben. Ezen, a kelet–nyugati irányban kb. 1300 méter, észak–déli irányban 700 méter kiterjedésű, téglalap alapú területen az Egyesült Királyságon kívül jelen volt még Franciaország, Oroszország, az Egyesült Államok, Németország, Japán, Olaszország, Spanyolország, Belgium, Hollandia és az Osztrák–Magyar Monarchia.⁶⁷ Az így kialakított követségi negyedre a Dongjiaominxiang (東交民巷) nevet használták, amely eredetileg a városrész egyik kisebb utcájának a neve volt.⁶⁸

Június végétől augusztus elejéig ez lesz a bokszerláadás egyik legfontosabb helyszíne. A pekingi követségi negyed ötvenöt napos ostromának részleteiről azonban csak augusztusban értesülhetett a közvélemény. A felkelők ugyani megrongálták Tiencsin–Peking vasútvonalakat és elvágták vagy kidöntötték a távíróvezetékeket és -oszlopokat. Így a Daguban partra szállt további külföldi egységek vonattal már nem juthattak el a fővárosba, ahonnan azonban hírek sem érkeztek a továbbiakban.

Érdekes kérdés, amelyet azonban a modern történészek sem igen szoktak megválaszolni, hogy miért az osztrák–magyar különítménynek kellett védenie a belga követséget is. Belgiumnak a második ópiumháborút követően, 1865-ben sikerült kieszközölnie, hogy kereskedelmi szerződést kössön Kínával,⁶⁹ és ennek megfelelően követséggel is rendelkezett. A bokszerláadás idején tehát a belga követség épülete is az ostromlott negyedben állt, és a pekingi belga követ, Maurice Joostens báró (1862–1910) élete is veszélyben forgott. Belgium azonban mégsem indított katonai expedíciót. Ennek okáról a korabeli sajtó is szolgál felvilágosítással:

⁶⁷ Chia 1944: 5–8.

⁶⁸ Az 1950-es években lebontott, egykori követségi negyed a mai Mennyei béke terének (Tian'anmen guangchang 天安門廣場) keleti részén helyezkedett el

⁶⁹ Carrai 2017.

[...] a belga kínai expedíció kérdésében Franciaország és Németország között csaknem diplomáciai konfliktus támadt. Franciaország élénken pártolta a belga kormány tervét, sőt a belga kormánynak azt is felajánlotta, hogy a belga légio francia fővezérlet alá helyeztessék. Erre Bülow jegyzéket küldött Brüsszelbe, melyben kifejtette, hogy a belga expedíció elküldését Németország ellen irányuló barátságtalan cselekedetnek tekinti. A jegyzék következtében Lipót belga király aként intézkedett, hogy az expedíció ne induljon el Kinába. A hangulat itt erősen Németország ellen van. Belgium érdekeinek Kinában való védelmét Franciaországra bízta.⁷⁰

A Daguban állomásozó külföldi erők mind a kormányuk döntésére várt a további intervenciót illetően. A helyzet sürgető voltára tekintettel a britek rangidős tengernagya, Sir Edward Seymour június 5-én a brit Centurion zászlóshajó fedélzetére összehívta az utólag a „tengernagyok konferenciája” néven ismertté vált értekezletet. Az első ilyen értekezlet célja az volt, hogy a különböző nemzeti kormányok felhatalmazása és utasítása nélkül, a követségek sürgetésének eleget téve indítsanak-e nagyobb katonai egységeket Pekingbe. A közös megállapodás és a szükséges előkészületek után, június 10-én Seymour admirális vezetésével egy, mintegy kétezer fős kontingens indult Tienccsinből Pekingbe.⁷¹ Azonban ahogyan arról egy, június 14-én kelt hír is beszámolt:

A vasuti összeköttetés Tienccin [Tienccsin] és a hatalmak csapataiból álló expedíció között, melynek Seymour admirális a parancsnoka, Yang-Tounon. Tienccsinből kiindulva a második állomáson túl, 3 mértföldnyire meg van szakítva. Ezzel a 2000 főnyi európai csapat, mely Pekingbe ment, minden támaszát elveszítette. Két hidat elpusztítottak. Hire jár, hogy a boxerek el vannak határozva, hogy éjszaka megkísérlik Tienccin állomást fölgyújtani.⁷²

⁷⁰ PN 1990, 239. (szeptember 1.): 4.

⁷¹ Józsa 1966: 96–98.

⁷² PN 1900, 162. (június 15.): 3.

40. kép. Seymour tengernagy portréja az *Ország-Világ*ban.⁷³

A Seymour admirális vezette expedíció nemhogy sikerrel nem járt, de a Peking és Tienccsin között majd félúton található Langfang (廊坊) városánál a felkelők körbekerítették őket, és még a visszavonulásukat is megakadályozták.⁷⁴

Június 16-án „A sárga veszedelem” címen jelent meg vezércikk a *PN*-ban.⁷⁵ Az írás azt fejtegeti a kínai konfliktus kapcsán, hogy Oroszország a földrajzi adottságait kihasználva, a többi nemzethez képest túlságosan nagy katonai erővel sorakozott fel a térségben és „egyetlen európai fejedelem sincs abban a helyzetben, hogy rövid idő alatt annyi fegyverest küldhessen a sárga emberek ellen, mint éppen a cár.” Ez pedig könnyen azt eredményezheti, hogy „[h]a feldarabolják a kínai birodalmat, a cár öléebe hullnak a legjobb részek; ha pedig a kínaiak tovább tünnék az európai gyámságot, akkor is a cár lesz a főgyám.” Nagy Britannia tehetetlen, hiszen erői java része még mindig Dél-Afrikában van lekötve. A cikk szerzője azonban éles hangon bírálta a két „outsider”-nek nevezett Németországnak és Japánnak a magatartását, amiért közömbösek az oroszok nyilvánvaló ambícióival szemben. A szerző írása végén érdekes következtetésre jut, és közgazdasági alapon vezeti le a „sárga veszedelem” elkerülhetetlen bekövetkezését:

Akármi legyen azonban a mostani háboruszkodásnak a vége, bizonyos az, hogy mérhetetlen hatása lesz a közelebbi években Európa közgazdaságára. Máris tömérdek

⁷³ *OV* 1900, 28. (július 8.): 550.

⁷⁴ *Józsa* 1966: 98.

⁷⁵ *PN* 1900, 163. (június 16.): 1–2.

pénz és vállalkozás vándorol Kinába. Az angol, sokszor még a német tőke is, könnyebben határozza magát ez idő szerint arra, hogy Kinába menjen építeni és vállalkozni, mint például Magyarországra. Mi lesz még akkor, ha ez az óriási birodalom meg lesz nyitva a civilizációnak – ami annyit jelent, hogy az európaiak és amerikaiak által való kizsákmányoltatásnak! Nem telik bele talán husz-huszonöt esztendő és rendes hajójáratok lesznek berendezve, melyek a kínai munkásokat tömegesen hozzák Európába. Ezek aztán az iparban és a mezőgazdaságban minimumra fogják lenyomni a munkabéreket és megfosztják kenyerüktől az európai proletárokat, így boszulja majd meg a sárga ember csöndes hazájának tönkretételét az európaiakon.

Június 17-én olvasható volt a kínai események legavatottabb ismerője, a Bécsben tartózkodó Czikkann báró értékelése is. A kínai nagykövet – aki a *Borsszem Jankó* szerint „[a] kínai zavarok elől [...] Czikkann-kereket oldott”⁷⁶ – azon a véleményen volt, hogy „[...] a dolgok állását nem szabad pesszimiztikusan fogni fel, mert valószínű, hogy már a legközelebbi napokban kedvezőbb hírek érkeznek Kinából.” Majd hozzátette: „A Sanghaiból érkező híreket nagyon óvatosan kell fogadni, mert vagy teljesen alaptalanok, vagy tulzottak”.⁷⁷

A Langfangnál rekedt Seymour admirális és kétezer fős különítményének a felszabadítására, a hátramaradt külföldi erők június 17-én indították el az első igazán nagyszabású katonai akciójukat. Ehhez mindenekelőtt a két stratégia pont, a dagui erőrendszer és a dagui pályaudvar bevételére volt szükség. Csak ezek birtoklása tette lehetővé egy tiencsini hídfőállás kiépítését, amely biztos háttérrel jelenthetne a további hadműveletekhez.⁷⁸ Dagut azonban nem a felkelők, hanem reguláris kínai csapatok védték, Június 16-án ultimátumban szólították fel a kínai parancsnokot az erőd átadására. Az elutasító választ követően pedig hajnalban a Beihe folyón felsorakozott hadihajók megkezdték az erődök ágyúzását. A monarchia egy huszonöt fős osztaggal képviseltette magát, amely a németekhez csatlakozva az északnyugati erőd bevételére indult. Az erőrendszert még aznap bevették.⁷⁹

⁷⁶ BJ 1900, 27. (július 8): 6.

⁷⁷ PN 1900, 164. (június 17.): 3.

⁷⁸ Ekkor Tiencsinben tartózkodott egy fiatal amerikai bányamérnök, Herbert Hoover (1874–1964), aki később az Egyesült Államok 31. elnöke lett (1929–1933). Emlékirataiban is tesz említést az ostromról, lásd Hoover 1963: 47–54.

⁷⁹ Józsa 1966: 100–101.

41. kép. A német és az osztrák–magyar egység ostroma a Dagu-erőd ellen.⁸⁰

Ugyanezen a napon a szövetséges erők, köztük a Monarchia ötvenfős egysége, Tiencsin városát is ostrom alá vették, és gyakorlatilag ellenállás nélkül el is foglalták.

42. kép. Az előző rajz magyar művész által újrarajzolva a Budapestben.⁸¹

⁸⁰ Az illusztráció az *Ország-Világ*ban jelent meg, de a lap nem közölte sem az eseményt, sem azt, hogy a képen az osztrák–magyar egység látható. Lásd OV 1900, 51. (december 16.): 1013.

Ezzel kapcsolatban Józsa megjegyzi, hogy a történészek többsége hajlamos ezt a két győzelmet túlértékelni, pedig „[...]” már csak azért sem számít valami jelentős katonai sikernek, mivel ezekben az akciókban Taku [Dagu] védőinek kivételével az intervenciók csapatok sehol sem ütköztek jelentős ellenállásba.” Úgy ítéli, hogy a dagui védők „[...]” rendkívül bizonytalan pozícióból hadakoztak, és csak tessék-lássék ellenállást tanúsítottak [...]”.⁸²

Az erődítmény rendszer beveteléről „Hogyan foglalták el Takut?” címen, előző napi londoni forrásra hivatkozva részletesebb beszámoló jelent meg június 20-án.

Az európai hadihajók parancsnokai szombaton délután tanácskozássra gyűltek össze, mert megtudták, hogy a kínai kormány újabb csapatokat küldött Takuba [Daguba] és hogy a takui [dagui] parancsnok a Pei-ho [Beihe] torkolatába torpedókat rakatott. A tanácskozás eredménye az volt, hogy a nemzetközi flotta parancsnokai ultimátumot küldtek a takui parancsnokságnak, hogy délután két óráig bocsássa el az összes, csapatokat, mert máskülömben a hadihajók el fogják pusztítani az erődöket. A hajóparancsnokok késő éjjelig várták a választ, ez azonban nem jött meg. Éjjel egy órakor a kínaiak ágyutüzet indítottak az európai hajók ellen, mit az európai hajók, a többi közt a *Zenta* osztrák–magyar hadihajó is, azonnal viszonzottak. A hajóágyuk golyói levegőbe röpitettek s elpusztítottak két erődöt s az európai csapatok, köztük a *Zenta* legénysége is, partra szállottak és ostrommal bevették a többi erődöt. A kínaiak tizenkét hüvelykes ágyuból lőttek és néhány európai hajóban nagy kárt okoztak [...] A harcban állítólag négyszáz kínai elesett. Az oroszok megszállották az összes erősségeket s elkergették a kínai helyőrséget, mely észak felé menekült s útjában fölggyújtotta az összes falvakat. Hir szerint a kínai vár parancsnoka magától az özvegy császárnétól kapta a rendeletet, hogy az európaiakat megtámadja. A takui erődök most a folyónak mind a két partján meg vannak szállva.⁸³

Július 1-én már Seymour admirális jelentésének teljes szövege is olvasható volt magyarul.⁸⁴ A kudarcba fulladt expedíciója, valamint a felmentésére indított dagui erődök ostroma során elesett kínaiak áldozatok számát négy-ötszázra becsüli. A szövetséges csapatok veszteségére vonatkozóan a következő tájékoztatással szolgál:

⁸¹ Budapest 1901, 6. (január 6.): 5.

⁸² Józsa 1966: 101.

⁸³ PN 1900, 167. (június 20.): 4.

⁸⁴ PN 1900, 178. (július 1.): 5.

Angol részről: 27 halott, 97 sebesült.
 Amerikai részről: 4 halott, 28 sebesült.
 Francia részről: 1 halott, 10 sebesült.
 Német részről: 12 halott, 62 sebesült.
 Olasz részről: 1 halott, 3 sebesült.
 Ausztria-Magyarország részéről: 1 halott, 1 sebesült.
 Orosz részről: 10 halott, 27 sebesült.
 Japáni részről: 2 halott, 3 sebesült.
 Összesen tehát: 58 halott, 231 sebesült.⁸⁵

Ferenc József jóváhagyását követően, a külügyminiszter június 18-án döntött arról, hogy a Monarchia további két hadi hajóval is képviseltesse magát Kínában. A döntés szerint két hajó a Kaiserin Elisabeth és az Aspern volt.⁸⁶ Ezt a hírt némiképpen pontatlanul, de 20-án lehetett olvasni a magyar lapokban:

[...] úgy látszik, nem válik be az a remény, hogy Ausztria–Magyarország elkerülhesse az eseményekben való katonai közreműködést. Trieszti táviratunk szerint ott egy gyalogzászlóaljat már hadilábra helyeztek s készenlétben tartják, hogy az első parancsra utra kelhessen Kína felé. Egy gyalogzászlóalj hadilábon körülbelül 800 vagy 1000 ember. Hadihajó is indul Pólából, mint látszik, három: a *Kaiser Karl VI.*, a *Mária Terézia* és a *Kaiserin Elisabeth*. A mozgósított zászlóalj az 1883-ban megalakított 97. partvidéki krajnai gyalogezred. Ifjú ezred, mely a tűzpróbát még ki nem állotta. Parancsnoka, Bernáth Alfons ezredes, magyar ember.⁸⁷

A híresztelések ellenére végül csak a Kaiserin und Königin Maria Theresia futott ki Póla kikötőjéből június 23-án.⁸⁸

Mindeközben Pekingben június 13-án került első jelentősebb fegyveres összetűzésre a bokszeres és a követségeket védő külföldi katonák között. A Monarchia különítménye is ezen a napon nyitott tüzet először.⁸⁹ Ezzel vette kezdetét a követségi negyed majd két hónapon át tartó ostroma, amelynek részleteiről csak elenyésző mennyiségben érkeztek

⁸⁵ PN 1900, 178. (július 1.): 5.

⁸⁶ Józsa 1966: 106–107.

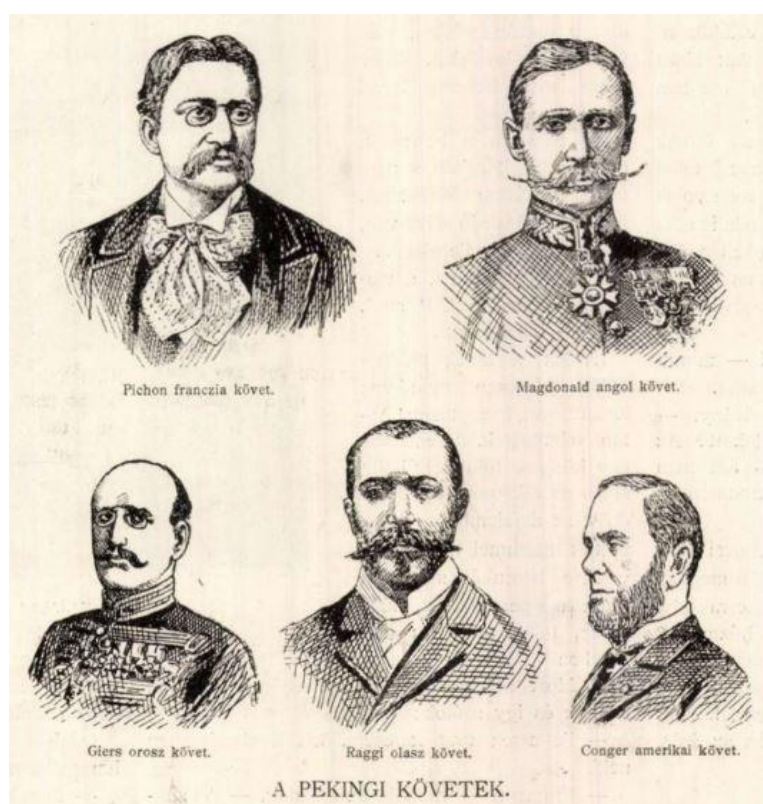
⁸⁷ PN 1900, 167. (június 20.): 4.

⁸⁸ PN 1900, 171. (június 24.): 4.

⁸⁹ Józsa 1966: 102.

hírek. Kezdetben, Thomann látta el a pekingi nemzetközi különítmény parancsnoki tisztségét, mivel korvettkapitányként ő volt a legmagasabb rangú tiszt. A britek azonban nyomást gyakorolva a követekre, már 22-án átvették az irányítást, így katonai parancsnok Sir Claude MacDonald (1852–1915), a brit korona kínai minisztere lett.

A dagu-i erőrendszer és Tiencsin elfoglalásának hírére, június 19-én Cixi császárné felszólította a diplomatákat és a külföldieket, hogy huszonnégy órán belül hagyják el Pekinget. Az ostromlott követségek diplomatái másnap reggel gyűltek össze, hogy megvitassák a császárné ajánlatát. Mivel nem látták biztonságosnak a távozásuk körülményeit, a maradás mellett döntöttek.

43. kép. A francia, az angol, az orosz, az olasz és az amerikai követek portréi az *Ország-Világban*.⁹⁰

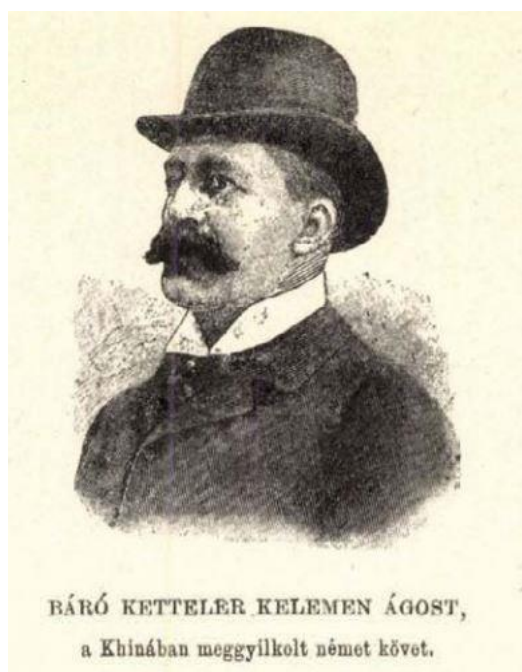
A német birodalmi követ, Klemens Freiherr von Ketteler báró (1853–1900) június 20-án úgy döntött, hogy személyesen megy a Zongli Yamenbe, hogy a kínai reguláris erők érezhető bokszerszimpátiája miatt elégedetlenségének hangot adjon. A báró külföldi társai javaslatának ellenére is, csupán egyetlen segéddel és egy csapat hordárral hagyta el a követséget. Útközben azonban egy mandzsu tiszt lelőtte.⁹¹

⁹⁰ OV 1900, 29. (július 15.): 575.

⁹¹ Xiang 2002: 331–357.

Ketteler báró csak június 20-án hunyt el, de érdekes módon a halálhíre már egy nappal korábban felröppent a sajtóban:

[...] S ebben az esetben a legnagyobb aggodalomra szolgáltat okot a Kinában lakó európaiak sorsa. Emlékezetes még, hogy negyven esztendővel ezelőtt, az ópiumháború kitörésekor, milyen rémes kegyetlenséggel kinozták halálra a kínaiak a Pekingbe szorult európaiakat. Hogy ma nem kisebb veszedelem fenyegeti őket, azt bizonyítják a követségek lerombolásáról és báró Ketteler német követ meggyilkoltatásáról érkező, bár még megerősítésre szoruló hírek.⁹²

44. kép. A német követ, Klemens Ketteler báró portréja a *Vasárnapi Ujságban*.⁹³

Ennek oka nyilván az lehet, hogy a halála előtti napokban a parancsára a német tengerészek tüzet nyitottak a kövel dobáló, Gansu tartományi muszlimokból verbuvált egység (*Gan jun* 甘軍) katonáira. Ezt követően megkorbácsoltatott egy általa bokszernek tartott kínai civilt, illetve megvert egy kínai fiút, akit miután a követségre cipelt, agyonlőtt. Feltehetően ezek a történések keveredhettek a nehézkesen szivárgó hírekbe olyanformán, hogy azok már Ketteler báró haláláról szóltak.

Ketteler halála napján a bokszer felkelők támadása hevesebbé vált. Rosthorn ezen a napon, június 20-án döntött úgy, hogy feladja a többi nagykövetség épületétől amúgy is távolabb lévő és nehezen védhető követségi épületet, és a követségi őrséggel a brit

⁹² PN 1900, 166. (június 19.): 3.

⁹³ VU 1900, 27. (július 8.): 450.

követségre menekültek. A Monarchia követségének épületét a felkelők a rákövetkező napon felgyújtották és porig égették.⁹⁴ Az erről tudósító első hírek csak majd két héttel később, július 3-án voltak olvashatók. Csak augusztus 9-én jelent meg a belga követ, Joosten báró augusztus 2-án elküldött távirata, amelyben a júliusi eseményekről számol be:

Julius 4-étől 16-áig nyolcz osztrák–magyar tengerészkatonával védelmeztük követségünket, de megmenteni nem birtuk. Ausztria–Magyarország, Németalföld és Olaszország követségeinek épületét elhamvasztották. A franczia követség romokban hever. Az idegenek mind az angol követségen vannak, ahol kínai csapatok ostromolják őket. Julius 20-ától a mai napig 58 halottunk és 70 sebesültünk volt. Julius 19-ike óta a támadások szünetelnek. [...] ⁹⁵

Ketteler báró halálának híre is csak július elején nyert megerősítést:

[...] a német követ meggyilkolásáról szóló hír igaz. Ketteler a német követség épületéből éppen a cunghijámenbe [Zongli Yamenbe] akart menni, mikor a boxerek megtámadták és olyan súlyosan megsebesítették, hogy haldokolva rogyott össze. Ájultan vitték, egy verzió szerint a jámen [yamen] épületébe, a másik szerint vissza a követségre, de szállítás közben kapott sebeibe belehalt.

Ez a nagyon komoly jelentőségű hír Berlinben érthető módon óriási elkeseredést keltett. A megérkezését követő első órákban olyan nagy volt a megdöbbenés, hogy a diplomáciai köröknek még módja sem volt a megtorlásra szükséges intézkedéseket megtennie, de hogy milyen nagy lehet a felháborodás Németországban, azt mutatja az a körülmény is, hogy a közhangulat óhajta az, hogy a német kormány Oroszországgal és Franciaországgal karöltve járjon el a legenergiusabban Kína ellen.

Bármily eszközökhöz nyuljon is azonban Németország a nagy sérelem megtorlására, annyi kétségtelen, hogy Ketteler meggyilkoltatása fordulatot jelent a kínai események jövő alakulására nézve. ⁹⁶

Július 2-án „A kínai háború” hírei már a második oldaltól voltak olvashatók a *PN*-ban, közvetlenül megelőzve a tudósítást Ferdinánd von Zeppelin gróf (1838–1917) léghajójának első sikeres felszállásáról. A kínai rovat leglényegesebb része természetesen Ketteler báró

⁹⁴ Józsa 1966: 103.

⁹⁵ *Magyarország* 1900, 217. (augusztus 9.): 4.

⁹⁶ *PN* 1900, 179. (július 2.): 2.

halálának körülményeiről szóltak, bár az nem derült ki a sajtó számára, hogy az első szárnyra kapott hírek tévesek voltak, ezért a német követ halálának napjaként még sokáig június 18-át adták meg. A hangzatos „Vérben és lángban” címet viselő írásból az is kiderül, hogy Pekingből milyen formán szivároghatnak ki a hírek, illetve a császárné és a kormánya kétszínűsége is téma volt:

Németország követét, Peking utcáin lováról lerántották és összekaszabolták. Történt ez június 18-án [ti. 20-án]. Két hét múlt el azóta s a többi követről semmi hír. Élnek-e még, vagy mindnyájukat fölkoncolták? Francia hittérítők, kiknek leginkább van módjukban keresztény kinaikkal hirt küldeni, Pekingből azt jelentik június huszadikáról, hogy az európaiakat és a keresztényeket ölik, irtják. Huszonharmadikán már csak három követség udvara és épületei állottak épen, a többi mind fölgyújtották, hat követségi palotát, a németet is. A sanghaji konzuloktól érkezik a távirat, hogy június 26-án Junglu, a mandzsu hadügyminiszter tudatta a tartományok alkirályaival, hogy aznap reggel a többi követ még élt, de hozzáteszi álnokul, hogy sem ő, sem a császárné nem képes őket tovább megoltalmazni. Vajon azóta meg bírták-e magukat védelmezni az angol követségben, melynek udvarára menekültek, mert ez magas fallal van körülvéve! De ha meg is menekültek a vastól, nem szabadulhattak az éhségtől és a lángtól. Ezért hát Európa rémülettel gondol a követekre, polgárookra és katonákra, akik Pekingben ki vannak szolgáltatva az özvegy császárné gyűlöletének és a kinaiak fanatizmusának.⁹⁷

45. kép. A kínai reguláris katonákat és a bokszerket bemutató rajz a *Vasárnapi Ujságban*.⁹⁸

⁹⁷ BH 1900, 180. (július 3.): 1.

⁹⁸ VU 1900, 37. (szeptember 16.): 614.

8. 4. Mozgósítás, ostrom és a nyolc nemzet szövetsége

Június 4-án a *PN* „Szolidaritás” címen újabb vezércikkben foglalkozott a kínai eseményekkel. Az ismeretlen szerző tökéletes helyzetértékelésével, következtetéseivel és konklúziójával több mint százhusz év elteltével sem nagyon lehetne vitába szállni:

[...] Bármilyen barbár a kínai idegenellenes reakció kitörése, s bármennyire kihívja egyes nyilvánulásaival az európai ember felháborodását, maga a mozgalom nagyon érthető s természetes következménye a Kinába befurakodott hatalmak fokozatos térfoglalásának, az európai kereskedők és vállalkozók kapzsiságának, sokszor tapintatlan és kihívó magaviseletének. [...] Vajjon hihették-e a kínai térfoglalásban részes nemzetek, hogy egy 400 milliónyi nemzet szép csendesen hagyja szétesztani országát? Nem kellett-e számot vetniök azzal, hogy a lekenyerezett, vagy megfélemlített cungli-jámen [Zongli Yamen] és a többi mandarin mögött egyszer csak meg fog mozdulni maga a nép és tiltakozni fog az ellen, hogy az idegenek legyenek urrá Kinában? Nos hát ez a tiltakozás megtörtént a boxermozgalomban. Megtörtént a mi európai fogalmaink szerint barbár módon. Az áradat magával ragadta a kormányt és a hadsereget is. A hivatalos körök részint titkos szimpátiából, részint félelemből – nehogy a szélvész elsodorja őket – egy követ fujtak az idegenek kipusztítására törő mozgalommal.⁹⁹

Ketteler báró halálhírének megerősítése után, csak néhány napig tartott Vilmos császárnak és a német kormánynak a sajtó által feltételezett megdöbbenése és megrendülése. A császár már július 2-án elrendelte, hogy „[...] az első hajóraj első hadosztálya sürgősen felkészüljön és Kínába menjen.”¹⁰⁰ Másnap pedig már útnak is indult a hajóraj, amelyet a császár beszéddel kísérve indított útnak.

A helyzet komolysága visszatükröződik abban a beszédben, melylyel Vilmos német császár tegnap Wilhelmshafenban utnak bocsátotta a tengerészgyalogságot Kinába. A császár reszketett a haragtól, mikor beszédét elmondotta, de szavaiban azért teljes mértékben megvan a politikai meggondoltság is, melylyel megrajzolja, hogy szerinte minek kell történni a jövőben.¹⁰¹

⁹⁹ *PN* 1900, 181. (július 4.): 1.

¹⁰⁰ *PN* 1900, 180. (július 3.): 3.

¹⁰¹ *PN* 1900, 181. (július 4.): 2.

Ennek, a haragtól reszketve elmondott nagy ívű császári szónoklatnak a korabeli jelentőségét jól mutatja, hogy július 4-én három magyar napilap (*PH*, *Magyarország*, *PN*) is csorbíthatatlanul leköszölte.¹⁰² Érdeemes megemlíteni, hogy a beszédben idézett régi brandenburgi ének négy sorát a *Magyarország* ismeretlen fordítója, a meglehetősen szűkre szabott határidő ellenére is, dicséretes módon egészen remek műfordításban adta közre:

*Vertrau auf Gott, Dich tapfer wehr’
Darauf besteh’ Dein’ grosse Ehr’.
Denn wer’s auf Gott herzlich wagt,
Wird nimmer aus der Welt gejagt.*

*Istenbe’ bizzál s védj magad,
Vezessen büszke öntudat!
Bátran ki küzd, Istent ki fél:
Annak hona örökre él!*

Vilmos császár a beszédében kitért arra, hogy a Kínában megoldandó feladat, oly nehéz „[...] melyet az összes civilizált államok csapattestei is csak vállvetve tudnak majd megoldani”.¹⁰³

Júliusban a napi lapok akár két-három oldal terjedelemben is foglalkoztak a kínai eseményekkel. A megbízhatatlan forrású hírek továbbra is csak rapszodikusán érkeztek. A legfontosabb kérdés az ostrom alatt álló követségi negyed helyzete volt. Szinte egymást követő napokon lehetett olvasni a követek legyilkolásáról, majd arról, hogy mégis életben vannak. A sajtó arról sem értesült, hogy július 17-én, bár az ostromállapot még fennmaradt, de a kihirdetett fegyverszünet miatt a tényleges harcok véget értek. A követségi negyed ötvenöt napos ostroma alatt a külföldiek és a bent tartózkodó ismeretlen számú kínai keresztény mindösszesen az ostrom első harminchét napján volt valós veszélyben.

A másik kiemelt téma a nagyhatalmak készülődése volt. Részletes beszámolók voltak olvashatók, hogy mely nyugati nemzet mekkora haderőt tervez felállítani, honnan és hogyan tervezi eljuttatni Kínában, miközben egy valódi szövetség kerete is egyre jobban körvonalazódott. Természetesen a magyar sajtó kiemelten foglalkozott a Monarchia esetleges szerepvállalásával. A tét ugyanis már kimondottan nem egyszerűen csak a követségi negyed felszabadítása volt, hanem Kína megbüntetése, amit elsősorban Németország szorgalmazott.

¹⁰² *PH* 1900, 181. (július 4.): 3; *Magyarország* 1900, 181. (július 4.): 4; *PN* 1900, 181. szám (július 4.): 3.

¹⁰³ *PN* 1900, 181. (július 4.): 3.

46. kép. Cholnoky Jenő által rajzolt térkép a bokszerlázadásban érintett területről a *Pesti Napló*ban.¹⁰⁴

A magyar kormány, a sajtó és alighanem a közvélemény is egyöntetűen ellenezte, hogy a Monarchia részeként hazánk az addiginál jobban belekeveredjen a kínai háborúba. Aggódva figyeltük, hogy ezzel szemben Bécs egyre militánsabb hangot üt meg.

A kínai események nemcsak nagyhatalmi állása révén vonták bele Ausztria–Magyarországot a háborus eseményekbe. Monarkiánknak vannak Kinában alattvalói, van követsége s június 12-ike óta ott volt harminc tengerészkatona is. A követség új palotáját leégették s a nemzetközi jognak e súlyos megsértését még azzal is tetézték, hogy a többi európaival együtt megölték az osztrák és magyar követség személyzetét, katonáinkat és az ott levő osztrák–magyar alattvalókat. Ily körülmények között érdekes a külügyminisztériumhoz közelálló *Fremdenblatt*-nak ez a kijelentése, melylyel tegnapi vezércikkét végzi: Nem kívánhatjuk, hogy haderőnk ne legyen ott képviselve. Ez ránk nézve becsületbeli kérdés, nemcsak azért, mert megvédjük képviselőnket, hanem azért is, hogy ne hiányozzunk ott, hol az összes nagyhatalmak sikra szállnak a civilizáció és a kereszténység védelmére. És azért is, hogy a távol keleten a mi zászlónkat és a mi alattvalóinkat is megtanulják tisztelni. Ha érdekeink Kinában egyelőre még csekélyek is, de megvannak és jelentőségben remélhetőleg még növekedni fognak. A pekingi mészárlásról szóló hírek, melyeket Bécsben diplomáciai körökben is igazaknak tartanak, most monarkiánkat is erősen belevonják a mozgalomba. Amennyire a meglevő adatokból megállapítható, eddig mintegy harminc-negyven halottja van

¹⁰⁴ PN 1900, 176. (június 29.): 6.

Ausztria–Magyarországnak Kínában, kik közül Desta József matróz Taku ostrománál esett el.¹⁰⁵

Desta Józsefként említett osztrák matróz, Josef Dettan csakugyan elesett: június 25-én, Pekingben.¹⁰⁶ Kínában az egyetlen magyar majd csak szeptember 20-án esik el. Az Osztrák–Magyar Monarchia összesen tizenhárom emberét veszítette el Kínában. Ebből is látszik, hogy milyen pontatlan, sokszor napról napra változó információk alapján lehetett tájékozódni a kínai eseményekről.

A távirati hírek, elemzések között nem ritkán ál-, illetve rémhírek is megjelentek. „A kínai császárt megmérgezték”¹⁰⁷ című írásban például ismét hosszan fejtegették Guangxu császár halálát, de az anyacsászárné meneküléséről, fogva tartásáról, sőt meggyilkolásáról, és a Kína és Japán közötti titkos paktumról is lehetett olvasni. Augusztus 6-án pedig hosszabb cikk jelent meg Li Hongzhang öngyilkosságáról a *PN* első oldalán.¹⁰⁸

Az események egyik vitathatatlanul legmeghatározóbb kínai szereplője Duan herceg volt, aki „[...] valóságos intrikus gyanánt szerepel a Kínában most játszódó véres tragédiában”. Róla július közepén, angol lapforrás alapján terjedelmesebb portré is olvasható volt a *PN*-ban.¹⁰⁹

47. kép. Duan herceg portréja a *Vasárnapi Ujságban*.¹¹⁰

¹⁰⁵ *PN* 1900, 184. (július 7.): 2.

¹⁰⁶ Winterhalder 1902: 581.

¹⁰⁷ *PN* 1900, 183. (július 6.): 2.

¹⁰⁸ *PN* 1900, 214. (augusztus 6.): 1.

¹⁰⁹ *PN* 1900, 191. (július 14.): 11.

¹¹⁰ *VU* 1900, 32. (augusztus 12.): 532.

Politikájának főjellembvonása az idegenek határtalan gyűlölése. Ez vezeti is mindenben, amit tesz. Ami korát, illeti, már túl van az ötven esztendőn. Arcán erősen meglátszik mandzsu-származása. Eredeti mandzsu-típus keskeny homlokkal, de erősen boltozott fejjel. Szeme mélyen fekszik, szakállá ritka. Arca szenvedő kifejezésű, halovány s első pillanatra inkább valami tudósnak látszik. De a majdnem alattomos tekintete, mely, ha izgatott, máskor tiszta szeméből előcikázik s kissé előre hajlott, kutató alakja, ellentmond látszólagos szelidségének. Rendkívül büszke egy bal homlokán levő sebhelyre, amely állítólag egy 1875-ben kapott sebesülésnek nyoma. A herceg nagyon házias és takarékos ember. Európából behozott dolgok az ő házában nem találhatók, kivéve a kanárimadarakat, amelyeket nagyon szeret. Mindig tartogat magánál néhány tucatot s kalitkáikban fölakasztja őket kertjében a fák romjai között, hogy zavartalanul hallgathassa dalukat. Alapos ismerője és nagy barátja a kínai műiparnak s szép gyűjteménye van régi fegyverekből s drága porcellánokból. [...] Az európai intézményeket gyűlöli, mert mindenben ellenkeznek hazája viszonyaival s félti tőlük Kínát. Attól tart, hogyha megkezdik az európai intézmények átültetését, akkor a kínaiakban megrendül a császár mindenhatóságában való hit s ennek megtartását annál inkább kötelességének tartja, mert fiában látja Kína jövőendő uralkodóját. Természetesen a keresztény vallásnak sem barátja [...].

Az események kapcsán a sajtó által sokat emlegetett másik kínai szereplő Qing herceg (Qing *qinwang* 慶親王; más néven Yikuang 奕劻; 1838–1917) volt.¹¹¹ Hercegi címét annak köszönhetette, hogy nagyapja Qianlong (乾隆) császár 17. fia volt, de első rangú herceggé Cixi nevezte ki 1894-ben. Qing herceg alapvetően semmiben nem különbözött a mandzsu kormány közeli, nagybefolyású korrupt arisztokratáktól, de a bokszerláadás idején tanúsított szerepvállalása, a nyugati diplomáciai, sajtó és közvélemény a „jó mandzsu”-ként tekintett rá, aki tökéletes ellenpontjaként jelent meg Ding hercegnek. Qing mérsékelt politikusként egyértelműen idegenbarát álláspontot képviselt, ellenezte a Cixi és Duan herceg nevével fémjelezett, a bokszereket támogató politikát, de nyíltan sohase szállt velük szembe. A követségi negyed ostroma idején a Zongli Yamen épületében kínált menedéket a diplomatának és családjaiknak.

¹¹¹ Hummel 1944: 964–965.

48. kép. Qing herceg fényképe az *Ország-Világban*.¹¹²

A II. Vilmos császár által már hetek óta szorgalmazott nagyhatalmi szövetség formálódásáról Kína ellen július 17-én lehetett olvasni:

A kabinetek között a kínai kérdésre vonatkozólag tárgyalások folynak. A tárgyalások csak egy manifesztum kibocsátására szorítkoznak, melyben a hatalmak szükségesnek jelentik ki a kínai harctéren az európai érdekek megvédelmezését, de Kína államiságának fentartása mellett.¹¹³

Azonban az óvatos puhatolózásokon kívül jó ideig semmi nem eredmény nem született. Július 21-én egy Berlinből táviratra hivatkozva azt lehetett olvasni, hogy „[...] a hatalmaknál még eddig nem merült föl az a kérdés, hogy a kínai ügyek rendezésére európai konferenciát hívjanak össze és egyelőre nincs is kilátás e konferencia összehívására”.¹¹⁴

Thomann fregattkapitány Peking ostroma alatt, július 8-án esett el, amikor a közvetlen közelébe robbant egy gránát. Halálának a híre azonban csak majd egy hónap múlva, augusztus 4-én volt olvasható.¹¹⁵ Halálának körülményeiről egy szemtanú beszámolója alapján a követségi titkár, Rosthorn küldött táviratot, amely augusztus 22-én

¹¹² OV 1900, 30. (július 22.): 594.

¹¹³ PN 1900, 195. (július 18.): 3.

¹¹⁴ PN 1900, 198. (július 21.): 4.

¹¹⁵ PN 1900, 212. (augusztus 4.): 4.

volt olvasható. Ezek szerint „[n]em messze tőle robbant szét egy gránát; szilánkjai porrá zúzták a combja csontját s még azonkívül vagy ötven helyen hatoltak be a testébe, úgy hogy a szerencsétlen ember szörnyet halt”.¹¹⁶

Július 18-án jelent meg Gołuchowski külügyminiszter nyilatkozata a Monarchia a kínai eseményekkel kapcsolatos hivatalos állásfoglalása:

[Az Osztrák–Magyar Monarchia] erejéhez képest kész együttműködni a többi hatalmassággal s e célra hajlandó osztrák–magyar hadihajókat kiküldeni, hogy a hajó legénysége részt vegyen a közös munkában. Ellenben a monarchia, tekintettel arra a nagyon kevés érdekszállra, mely Kinához fűzi, nem érzi magát indítottnak, hogy szárazföldi csapatokat küldjön Kinába.¹¹⁷

Bécsben tehát az az óvatos döntés született, hogy bár magunktól nem küldenénk Kinába szárazföldi harcoló alakulatokat, de ha, amennyiben erre a „hatalmasságok” részéről igény van, készséggel megteesszük. Azonban még 18-án elküldték Pestre azt a táviratot, amelyben két hadihajó indításáról tájékoztattak. A közös külügyminisztérium erről előzetesen nem egyeztetett Széll Kálmánnal. A táviratban a döntést olyan, már ekkor is közhelyszámba menő érvekkel támasztották alá, mint hogy „nagyhatalmi állás, a követség szétrombolása, a diplomaták meggyilkolása stb.”, de mint Józsa megjegyzi a távirat „a Monarchia külpolitikai megfontolásairól még csak említést sem tesz”.¹¹⁸

A 19-i bécsi hírek nyomán az volt olvasható, hogy „[...] a *Kaiserin Elisabeth* torpedózuzó és cirkáló s az *Aspern* torpedó-cirkáló fog Kinába menni”.¹¹⁹ A két hajó a nagy hamarjában összeállított legénységgel Rudolf von Montecuccoli gróf (1843–1922) parancsnoksága alatt július 24-én futott ki Pólából. „A két hajó mintegy öt hét múlva ér Kinába s ott a *Zentá*-val és *Mária Theresiával* együtt hajórajt fog alkotni.”¹²⁰

Július 27-én Bremerhaven kikötőjéből indult az a három német csapatszállító hajó (a *Batavia*, a *Halle* és a *Dresden*), amely már szárazföldön harcoló katonákat szállított Kinába. II. Vilmos ekkor, a katonák búcsúztatójának alkalmával mondta a később „hun-beszéd” (*Hunnenrede*) néven elhíresült szónoklatát. Amely már másnap nemzetközi viták keresztüzébe került. A beszédnek ugyanis a sajtóban több féle írott változata jelent meg. A

¹¹⁶ PN 1900, 229. (augusztus 22.): 5.

¹¹⁷ PN 1900, 195. (július 18.): 3.

¹¹⁸ Józsa 1966: 106–107.

¹¹⁹ PN 1900, 196. (július 19.): 3.

¹²⁰ PN 1900, 202. (július 25.): 3.

külgügyi államtitkár, Bülow által kiadott „steril” változat ugyanis nem tartalmazza a botrányos részeket a hunokkal kapcsolatban és kegyelem meg nem adásáról. A szöveg botrányosabb változatai a beszéd alkalmával személyesen is jelenlévő újságok jegyzetei alapján készültek.¹²¹ Mi hangzott el valójában? A beszéd alatt több észak-német lap tudósítója gyorsírással jegyzetelt és a jelentéktelen ortográfiai eltéréseket leszámítva szinte biztosan állítható, hogy a Vilmos császár által elmondott beszéd csakugyan tartalmazta azokat a részeket, amelyekben a Kínába induló katonáit a hunokra hivatkozva, már a korban is nemzetközi jogokat sértő cselekedetre szólítja fel. A *PN* már másnap, július 28-án „Foglyok nem kellenek” címen adott hírt Vilmos császár búcsúztató beszédéről, amelyben idézi a záró gondolatokat:

Az expedíciós hadtestnek az lesz a feladata, hogy a gaztettet, mely páratlanul áll a történelemben, és a vendégjog szentségének megsértését, megboszulja. Ha majd szemben álltok az ellenséggel, jegyezzétek meg, hogy nincs kegyelem, hogy foglyok nem kellenek. Bánjatok hát úgy fegyveretekkel, hogy ezer év múlva se merjen a kínai a németekre rossz szemmel nézni. Nyissátok meg a kulturának egyszer s mindenkorra az utat Kínába. Isten veletek, bajtársak!¹²²

A *PH* ugyanezen a napon szintén nem a Bülow-féle „steril” változatból idéz:

[...] Ha szemben lesztek az ellenséggel, úgy tudjátok, hogy nincs kegyelem. Senkit sem fogtok foglyul ejteni. Ugy forgassátok fegyvereteket, hogy ezer esztendeig egyetlen kínai se merjen a németre rossz szemmel nézni. Az ur áldása legyen veletek! Az egész nemzet imádsága kíséri benneteket minden utatokon. Legjobb kívánságaim fognak benneteket követni. Mutassátok meg mindenütt vitézségeket. Isten áldása legyen zászlóitokon és adja Isten, hogy a kereszténység utat találjon a távol országban. Ezért feleltek nekem zászlóeskütkkel. Szerencsés utat! Adieu, bajtársak!¹²³

A beszéd pontos tartalma körül kirobbant németországi vitát a magyar sajtó nyomon kísérte. Július 29-én volt olvasható az a szövegvariáns, amelyben a császár Attila hunjaira hivatkozott:

¹²¹ Lehner (online cikk, lásd Felhasznált irodalom).

¹²² *PN* 1900, 205. (július 3.): 3.

¹²³ *PH* 1900, 205. (július 28.): 5.

Az általános érdeklődés most Vilmos császárnak Bremerhafenban tegnap tartott beszéde felé fordul. Minden kísérlet, mely a beszédet más alakban akarja feltüntetni, meghiusul a beszéd nyilvánvalóan megbízható szövegén, melyet egy bremerhafeni ujság közöl. Az illető ujság szerint a beszéd kérdéses része így hangzott: – Ha az ellenség elé értek, meg kell azt vernetek, kegyelemnek nincs helye, foglyokat nem ejtünk. Aki kezetekbe kerül, annak sorsa rátok van bízva. Miként ezer év előtt a hunnok Attila alatt olyan nevet vívtak ki maguknak, mely ma is visszhangzik a hagyományban és a mesékben, úgy adjatok ti is a német névnek ezer esztendőre oly erőt Kinában, hogy sohase merjen többé a kínai a németekre még csak rossz szemmel se nézni.¹²⁴

Ugyanez a *Budapesti Hirlap* fordításában:

Ha ellenség elé kerültök, úgy meg kell őt fenytitenetek. Kegyelmet senkinek sem adtok, foglyul senkit sem ejtetek. A ki kezetekbe kerül, az számoljon le életével. Miként ezer esztendő előtt a hunok Attila alatt oly nevet szereztek maguknak, a mely hagyományban és mesében még ma is hatalmasoknak tünteti fel őket, úgy ti is Kinában ezer esztendőre oly nevet szereztek a német nemzetnek, hogy soha kínai ember még csak rossz szemmel se merje nézni a németet.¹²⁵

A hunok felemlegetése már csak azért is érthetetlen volt a császár részéről, mert épp az Ázsiából beözönlő, az európai civilizációt pusztulással fenyegető hunok emléke lesz a „sárga veszedelem” rögeszmének egyik legfontosabb történelmi referenciája. Annak a „sárga veszedelemnek”, amelynek a köztudatban történő meggyökereztetéséhez épp maga Vilmos császár, épp a bokszerlázadás idején kifejtett propagandájával nagyban hozzájárult. A téma kutatói szerint a császár szeretett beszédközben rögtönözni, ha volt is a beszédeinek előre megírt változata, azoktól gyakorta eltért. A pillanat hevében improvizatíván emelhetette be beszédébe a germán hagyományban (is) dicső emlékű Attilát, akinek hunjaival az V. században a germán törzsek szövetségesekként harcoltak.¹²⁶

Az igazán jelentős fordulóponthoz a bokszerlázadás leverésében, amely idővel már egy, Kína elleni háborúvá bontakozott augusztus elején történt. Dagu és Tienccsin környékén ekkorra gyűlt össze olyan jelentős számú nemzetközi haderő, amely már elegendő volt egy nagyszabású kínai hadjárat megindításához is. A Monarchia hadihajója, a Maria Theresia

¹²⁴ PN 1900, 206. (július 29.): 4.

¹²⁵ BH 1900, 206. (július 29.): 5.

¹²⁶ Lehner (online cikk, lásd Felhasznált irodalom).

augusztus 7-én horgonyzott le Daguban.¹²⁷ A már egy hónapja tervezett és több résztvevő nemzet által sürgetett szövetséget Kínában kellett megkötni. Augusztus 3-án határozták el végül, hogy a nyolc hatalom – Nagy Britannia, Németország, Franciaország, Oroszország, Japán, az Egyesült Államok, Olaszország és az Osztrák Magyar–Monarchia – szövetséges hadereje megkezdje a Peking elleni hadjáratát.¹²⁸

8. 5. A Gaselsee-expedíció és Peking elfoglalása

A szövetséges erők Peking ellen mintegy 14 ezer fős összevont haderőt indítottak útnak augusztus 4-én. Ez a hadsereg egészült ki az előző év decemberében Shandong kormányzójának (Shandong *xunfu* 山東巡撫) kinevezett Yuan Shikai mintegy nyolcezer fős seregével.¹²⁹ Yuan Shikai szerepvállalása máig történelmi viták tárgya. Kétségtárgy, amennyiben a bokszerláadás harcászati és hadászati tevékenységét a kínai narratíva keretei között honvédő háborúként értelmezzük – miként erre a korabeli magyar nyelvű sajtóban is találunk példát –, akkor Yuan szövetsége az intervenciós erőkkel egyértelműen ellenforradalmárként jeleníti meg őt. Ebben a keretezésben Yuan az agresszor külföldiek „gonosz és elvetemült lakója” (*e’nu-hanpu* 惡奴悍僕),¹³⁰ aki Kína ellenségeivel kollaborált. Az elmúlt évtizedek kutatásai alapján azonban Yuan egy olyan igen tehetséges politikus volt, aki képes volt stabilitást teremteni a rábízott tartományban, Shandongban, „megvédte a földet és békét hozott a népnek” (*baojing anmin* 保靖安民), és nem utolsósorban megpróbálta elejét venni Kína teljes inváziójának.¹³¹

Az átmeneti szövetség ugyan létrejött a nemzetek között, de maradtak ellentétek és ellenérzések. A legjelentősebb problémát az okozta, hogy az oroszok és a japánok jóval nagyobb létszámban képviseltették magukat, mint a többi nemzet. Korábban Oroszország és Japán is kijelentette, hogy akár egyedül is készséggel leverik és véget vetnek a bokszerláadásnak. Ez természetesen elsősorban a britekben és a németekben nem kevés ellenérzést váltott ki. A *PN* augusztus 8-i számának vezércikke, „A bomladozó egyetértés” címen már épp ezeket az ellentéteket elemzi.¹³² A szerző írása végén a Monarchia szerepvállalásának indokolatlanságára is kitér, úgy látja, hogy

¹²⁷ *PN* 1900, 220. (augusztus 12.): 4.

¹²⁸ Józsa 1966: 109.

¹²⁹ Uo. 109.

¹³⁰ Li 1980: 91.

¹³¹ Shan 2018: 88–89.

¹³² *PN* 1900, 216. (augusztus 8.): 1–2.

[...] a mi fiaink csupán a nemzetközi szolidaritás dicsőségéért ontják vérüket, azért a szolidaritásért, mely ma már nincs. Valóban soha oly céltalan és reális haszon nélkül való pénz- és véráldozatot nem hozott a monarkia, mint most a kínai expedícióban való, bár kisebb méretű részvételével.¹³³

Augusztus 4-én a sajtó úgy tudta, hogy „[a] Pekingbe induló szövetséges haderő 21.000 emberből áll, melyből 12.000 japán, 2500 angol, a többi orosz és német”.¹³⁴ A tényleges indulás pedig a britek miatt késlekedett, mert a londoni *Standard* értesülései szerint:

[...] A brit csapatok katonai előkészületei sajnálatos lassúsággal haladnak előre. A brit csapatok a legkisebb vonalon sem nyomulhatnak előre, míg a többi hatalom csapatai már egy hét előtt készen voltak az elindulásra. A külföldiek általában azt mondják, hogy az angolok megérdemelnék, hogy teljesen mellőzzék őket. Több mint 20,000 emberből álló csapatok teljesen tétlenül állanak most Tiencinben [Tiencsinben]. Az oroszok és japánok türelmetlenek és észak felé akarnak vonulni, noha azt a parancsot kapták, hogy az angol csapatokkal együttesen járjanak el, melyek azonban, úgy látszik, teljesen mozdulatlanok.¹³⁵

Az augusztus 4-én útnak indult szövetséges hadsereg ideiglenes parancsnokának az angol Sir Alfred Gaselee (1844–1918) tábornokot választották. A legmagasabb rangú tiszt ugyan a japán Jamagucsi Motomi (山口 素臣; 1846–1904) volt, de a személyét, ázsiai származása miatt a többi szövetséges nemzet elutasította.¹³⁶ A hadsereg a gyalogságon kívül ezer lovast számlált, 52 tábori ágyúval és 6 Maxim-ágyúval rendelkeztek.¹³⁷

A szövetséges erők Peking felé haladásának ideje alatt, az eseményeknek egy új kínai szereplőjével ismerkedhetett meg a közvélemény. A Pekinget védő császári csapatok parancsnokának kinevezett Li Bingheng (李秉衡; 1830–1900) lett.

[...] az új krampusz, akivel a civilizált népeket és hatalmakat legújabbán rémizgetni akarják a pekingi hatalmasok. Az első rémizgetés nem sikerült. Európa népei nem

¹³³ PN 1900, 216. (augusztus 8.): 2.

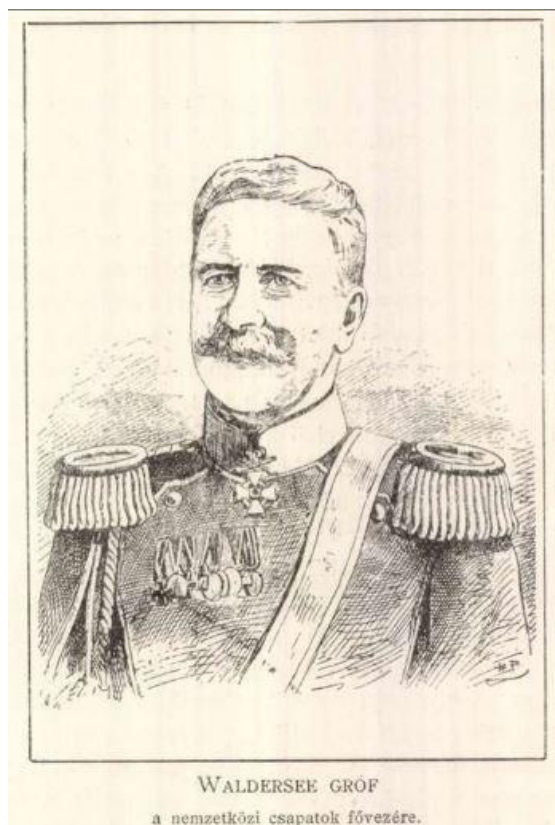
¹³⁴ PN 1900, 220. (augusztus 12.): 4.

¹³⁵ PN 1900, 220. (augusztus 12.): 4.

¹³⁶ Józsa úgy tudja, hogy az összevont szövetséges haderő ideiglenes parancsnoka az orosz Nyikolaj Petrovics Linyevics (Николай Петрович Линевич; 1838–1908) tábornok volt (Józsa: 1966: 109), ő azonban csak az orosz kontingens parancsnoki posztját töltötte be. Ezt a véleményt elsősorban a szovjet Kínatörténészek hangoztatták, lásd Jefimov 1951: 136.

¹³⁷ Józsa 1966: 109.

ijedtek meg. A sokféle hazudozás nem segített. A Nemezis közeledik, a megtorlás szigorú elhatározásával. Tehát Csu-Szi [Cixi] visszatért első taktikájához. A pekingi csapatok főparancsnokává kinevezte Li-Ping-Heng [Li Bingheng] tábornokot, az idegeneket vakon gyűlölő katonát. A China fölötti hatalmat bitorló vénasszony úgy gondolkodott: ha kinevezem Li-Ping-Henget [Li Binghenget] s megengedem, hogy újabb rémuralmat inszenálgjon, a hatalmak rémületbe esnek a követek s a többi Pekingben ostrom alatt álló idegenek sorsa miatt. Tehát okvetlenül meggondolják, nem lesz-e tanácsosabb Peking tervezett megszállásával felhagyni s elfogadni a békefeltételeket, amelyeket a chinai kormány fog eléjük szabni. Ebben a gondolkozásban volna logika, ha a vérig sértett hatalmak ijedősek lennének s ha politikában a szentimentalizmusnak hódolnának. De mivel nem azok, Csu-Szi [Cixi] császárné második rémuralma is csütörtököt fog mondani [...]¹³⁸

49. kép. Alfred von Waldersee portréja az *Ország-Világban*.¹³⁹

¹³⁸ PH 1900, 214. (augusztus 5.): 5.

¹³⁹ OV 1900, 34. (augusztus 19.): 679.

Augusztus 8-ára megszületett a döntés arról is, hogy a Peking felszabadítását követően, a nagy létszámú, szárazföldi harcoló egységekből álló német kontingens megérkezését követően, ki legyen a főparancsnok.

A szövetségben operáló seregek főparancsnokságának kérdése végre meg van oldva, a gróf Waldersee Alfréd porosz tábornagyot kinevezték a kelet-ázsai nemzetközi hadsereg főparancsnokává. Aligha tévedünk, ha felteszszük, hogy ezt a kinevezést azon a tanácskozáson határozták el, melyet mult héten tartottak Berlinben gróf Bülow, az angol nagykövet s az orosz nagykövet.¹⁴⁰

Alfred von Waldersee gróf (1832–1904) személyében – akinek kinevezése „Vilmos császár kezdeményezéséből származott” – még a sajtó is biztosítékot látott arra, hogy a szövetséges erők közti feszültség feloldódjék.

A nyugati civilizáció tehát Németországnak köszönheti, hogy az Oroszország és Anglia közt fennállott éles ellentét ebben a kérdésben kiegyenlítődött s a szövetségesek olyan vezetőt nyertek, aki Amerika szimpátiáját is bírja, mert Waldersee grófot szoros kötelékek fűzik az újvilághoz, neje Lee Mária, amerikai hölgy.¹⁴¹

I. Umberto (1844–1900), olasz király, július 29-én bekövetkezett halála után fiára, III. Viktor Emánuelre (1869–1947) Olaszország kínai politikájának alakítása is. Ezen szándéka és lehetősége sem volt már sokat változtatni, mert apja, közvetlenül halála előtt, július 19-én már útjára bocsátotta a Marco Minghetti, a Singapore és Java gőzösöket, hogy csatlakozzanak a már Kínában horgonyzó három olasz páncéloshoz. Umberto király búcsúbeszédében az agresszióra biztatás nélkül ugyan, de igazodva a szövetséges Vilmos császár narratívájához e szavakkal indította el katonáit: „[m]essze országba mentek, ahol zászlónkat meggyalázták. Nem azért mentek el, hogy hódítsatok, hanem azért, hogy megvédjétek a népek szent jogát, a megsértett humanitást.”¹⁴² Az Osztrák–Magyar Monarchia nyolc nemzet alkotta szövetség összevont haderejének – Józsa kimutatása szerint – még a fél százalékát sem tette ki,¹⁴³ azonban az olaszok részvétele még ennél is szerényebb volt.

¹⁴⁰ PN 1900, 217. (augusztus 9.): 4.

¹⁴¹ PN 1900, 217. (augusztus 9.): 4.

¹⁴² PN 1900, 197. (július 20.): 4.

¹⁴³ Józsa 1966: 110.

A Tiencsintől Pekingig tartó mintegy 120 kilométeres út során az első nagyobb összeütközésre közvetlenül a Tiencsin melletti Beicangnál (北倉) került sor már az indulás másnapján, augusztus 5-én. A Tiencsinből korábban kiszorított bokszerok ugyanis itt, Beicangban erős védelmi állásokat alakítottak ki. Ebben a csatában a szövetséges erők közül a japánok vettek részt. Az összesen tízezer japán katona egymaga alkotta az ostromló sereg felét. A Monarchia jelképes létszámú egysége leginkább csak a felderítésben vett részt.¹⁴⁴ A Beicangnál vívott csatáról és a 60 japán és egy brit katona halálával kivívott győzelemről már az augusztus 9-i lapokban részletes beszámolókat lehetett olvasni.¹⁴⁵ Az orosz csapatok parancsnokának Linyevics tábornoknak a csatáról írt jelentése augusztus 15-én teljes terjedelmében olvasható volt magyarul.¹⁴⁶

A Beicangból elmenekült bokszerok a mindegy 12 mérföldnyire távolabb lévő Yangcun (楊村) településnél szervezték meg védelmüket. Ezt másnap, augusztus 6-án főként amerikai, brit és orosz katonákból álló alakulat délelőtt 11 órakor megostromolta, és „[n]égy órai heves csata után a szövetséges csapatok elkergették a kinaiakat”.¹⁴⁷ A korabeli média és a nyugati történetírás is elfeledkezik a Pekinget védő császári haderők főparancsnokának Li Binghengnek a sorsáról. A *Qing-dinasztia történeti vázlatából* tudható, hogy Cixi parancsára egy sereggel a bokszerok támogatására indult, és Yangcunban csatlakozott hozzájuk. A vereség után a közeli Tongzhou-ba (通州) menekült, ahol végül „aranyat nyelve” (*yinyin* 飲金) végzett magával.¹⁴⁸ Cixi a helyére azt a gansui tábornokot, Dong Fuxiangot (董福祥; 1839–1908) nevezte ki, akinek a parancsnoklása alatt álló muszlim katonák korábban összetűzésbe keveredtek Ketteler báró őrségével.

Augusztus 10-én lehetett arról olvasni, hogy több külföldi hírügynökség is megerősített állítása szerint „Li Hung-Csang [Li Hongzhang] császári rendeletben felhatalmazást nyert arra, hogy a béke felől tárgyaljon”.¹⁴⁹

Az augusztus 10-i *PN* ismét vezércikket közölt a kínai események kapcsán. Az „Utban Kelet-Ázsia felé” című írás szerzője a Monarchia részvételének egyre többet és többek által feszegetett felesleges voltát elemzi, arra a következtetésre jutva, hogy

¹⁴⁴ Józsa 1966: 110.

¹⁴⁵ Pl. *PN* 1900, 217. (augusztus 9.): 5.

¹⁴⁶ *PN* 1900, 223. (augusztus 15.): 4.

¹⁴⁷ *PN* 1900, 219. (augusztus 11.): 3.

¹⁴⁸ *Qing shi gao*: 467. (*juan* 卷), *Liezhuan* (列傳) 254.

¹⁴⁹ *PN* 1900, 219. (augusztus 11.): 3.

„[h]adihajóink számának a kínai vizeken való szaporítása az adott körülmények között tisztán a nagyhatalmi nimbusz kedvéért hozott áldozat gyanánt tűnik fel”.¹⁵⁰

A Monarchia Maria Theresia nevű fregattja augusztus 7-én végre befutott Daguba. Ennek hírére augusztus 12-én lehetett olvasni.¹⁵¹ A hajó kapitánya, Victor Bless von Sambuchi (? – 1912) sorhajókapitány átvette a Monarchia csapatai felett a parancsnokságot, és 153 emberből álló különítmény szállt partra.¹⁵²

Miután újra sikerült Pekinggel távíró kapcsolatot létesíteni megszaporodtak a követségekről küldött üzenetek és beszámolók. A Párizsba, Bécsbe és Szentpétervárra érkezett táviratokból összeállított „A kínai háború” rovatát a *PN*, az augusztus 13-i számának első két oldalán jelentette meg.¹⁵³

Augusztus 14-én, londoni értesülés alapján a *PN* közreadta, hogy Li Hongzhang előre láthatóan milyen kínai feltételekkel szándékozna tárgyalóasztalhoz ülni, hogy Peking küszöbön álló ostroma előtt Kína és a külföldi hatalmak békét köthessenek. Eszerint

[a] kínai kormány abból indul ki, hogy az európai hatalmak nem annyira igazságot szolgáltatni és büntetni akarnak, mint inkább azt akarják elérni, hogy a jövőben hasonló dolgok ne történhessenek. Ebben a reményben azt tartják, hogy a hatalmak nem fognak pénzbeli kártérítést követelni.¹⁵⁴

A továbbiakban pedig Peking három pontba fogalt feltételei és engedményei voltak olvashatók:

1. [Kína] [k]ész pénzügyi reformokat elfogadni, melyek által Kína külföldi hitelezőinek pénze nagyobb biztonságban lenne. A vámkezelésre való felügyelet, mint eddig is, az európaiaké marad. A vámot 10–20 százalékkal föl lehetne emelni.
2. Kína hajlandó igazságügyi reformokra, amilyenek Egyiptomban történtek nemzetközi bíróságok föllállításával. Kína európai és amerikai jogtudósok segítségével teljes polgári és büntetőtörvénykönyvet készíttetne. A külföldieknek kínaiakkal való pereit e törvénykönyv alapján a nemzetközi bíróságok intéznék el.

¹⁵⁰ *PN* 1900, 218. (augusztus 10.): 2.

¹⁵¹ *PN* 1900, 220. (augusztus 12.): 5.

¹⁵² Galla 1966: 110–111.

¹⁵³ *PN* 1900, 221. (augusztus 13.): 1–2.

¹⁵⁴ *PN* 1900, 222. (augusztus 14.): 3.

A kínaiak egymás között való pereire nézve ez a kodifikáció fakultatív lenne. Ezáltal megszűnnék az eddigi konzuli biráskodás.

3. Az európaiaknak ama kívánságát illetőleg, hogy Kínában az európai civilizációt terjeszszék, a kínai kormány ennek megkönnyítésére megengedi, hogy az európaiaknak beleszólásuk legyen az iskolák és a közoktatás vezetésébe.¹⁵⁵

A hírek hiányában az osztrák és magyar sajtó nem nagyon látta a Monarchia katonáinak a Maria Theresia megérkezését követő kínai tevékenységét. A parancsnoksággal megbízott Sambucchi neve egyetlen egyszer sem került kinyomtatásra. Pedig a sorhajókapitány az augusztus 4-én elindult összevont nemzetközi főhadserg, a „Gaselee-expedíció” után még további három osztrák–magyar különítményt indít Peking felé. Az első, 30 tengerészt számláló csapat indulására augusztus 9-én került sor, akik 200 német és 30 olasz matrózhoz csatlakoztak. Ez a különítmény volt az, amely részt vett a Seymour-expedícióban is. A második csapatot már a Maria Theresia 120 matróza alkotta, akik önálló egységként indultak Pekingbe augusztus 13-án. A harmadik osztrák–magyar különítményt pedig a Maria Theresia és a Zenta még hátramaradt legénységéből rekrutált 48 matróz alkotta, és majd csak augusztus 22-én érkeztek meg Pekingbe.¹⁵⁶

A Gaselee tábornok vezette összevont szövetséges haderő augusztus 14-én érte el és nyomult be Pekingbe, de erről még 17-én is csak meg nem erősített hírek jelentek meg.¹⁵⁷

Augusztus 16-án a pekingi helyzetről a következő tudósítás jelent meg:

Míg a hatalmak csapatai nagy fáradalmak között egyre közelebb nyomulnak Pekinghez, benn a kínai főváros falai között újra megkezdődött a követek élet-halálharca. Tuán [Duan] herceg parancsára nem szállítanak nekik élelmiszert s aki a tilalom ellen vét, azt kivégzik. Egyben a kínai csapatok újra megkezdték a követek menedékhelyének ostromát. A követek ennek ellenére izgatott hangú táviratban tiltakoznak a Kínával való béketárgyalás ellen s kijelentik, hogy csak akkor menekülhetnek, ha az európaiak gyorsan előrenyomulnak, minden késedelem a legnagyobb veszedelmet hozhatja rájuk. Lehet, hogy a legközelebbi napok már meghozzák számukra a szabadulást.¹⁵⁸

Az első megerősített hírek azzal kapcsolatban, hogy szövetséges csapatok bevonultak Pekingbe, augusztus 18-én, Ferenc József hetvenedik születés napján voltak olvashatók

¹⁵⁵ PN 1900, 222. (augusztus 14.): 3.

¹⁵⁶ Józsa 1966: 111.

¹⁵⁷ PN 1900, 225. (augusztus 17.): 3.

¹⁵⁸ PN 1900, 224. (augusztus 16.): 4.

először. A megemlékező, a királyt méltató írások után rögtön a kínai események következtek, ám a hírek még mindig bizonytalanok voltak a részleteket illetően.

Augusztus 19-én voltak olvashatók az első követségi táviratok a pekingi követségi negyed augusztus 15-i felszabadításáról és a város elfoglalásáról. A zhifui amerikai konzul távirata így szólt:

A szövetségesek e hónap 15-én kelet felől megtámadták Pekinget. A kínaiak keményen ellentálltak. Este a japánok és a többi csapatok benyomultak a városba s azonnal körülfalták a követségi épületet, melynek lakóit mind épen találták. A japánok vesztesége több mint száz ember. A kínaiak háromszáz embert veszítettek.¹⁵⁹

Ugyanezen a napon a Maria Theresiáról érkezett távirat szövege is olvasható, amely azonban Rosthorn titkárnak még az augusztus 5-ig levelének összefoglalása. Ebben olvasható a különítmény addig elesettjeinek és sebesültjeinek névsora, és csak ekkor derül ki, hogy a Monarchia diplomáciai testülete és az őket védő katonák, nem a brit, hanem a francia követségen találtak menedéket.¹⁶⁰

Ekkor lehetett először olvasni arról is, hogy „Kuangszu [Guangxu] császár és a régens császárné augusztus 6-dikán menekültek el Pekingből az észak-nyugat felé vivő úton. A kíséretük főleg boxerekből állt. Tung-fu-sziang [Dong Fuxiang] tábornok a csapatok zömével Pekingben maradt.”¹⁶¹

Augusztus 21-én a „Peking lángban” című vezércikkkel jelent meg a *PN*. Részletes leírás olvasható a szövetségesek pekingi betöréséről, de mind kiderül, Peking még nem teljesen esett el, mert „[...] úgy látszik, kisebb ellenállást fejtettek ki Peking védői, mert a kínaiak és a mandsuk elszaladtak s csak Tung-fu-sziang [Dong Fuxiang] mohamedánjai állottak ellent a felmentő seregnek”.¹⁶² A pekingi események átláthatóságát megkönnyítendő, a *PN* egy térképvázlatot is megjelentetett augusztus 22-én (50. kép). Pekingben a harcok augusztus végéig elhúzódtak. Ez idő alatt többek között Waldersee tábornok készülődésének, az újabb, Kínába küldött francia sereg útjának, a Monarchia követének, Czikann bárónak a visszatérési szándékáról, illetve császárné és a császári udvar szökésének részleteiről lehetett olvasni. Természetesen bármikor hír érkezett a monarchia úton lévő két hajójáról, a lehető leghamarabb tudósítottak a lapok. Arról

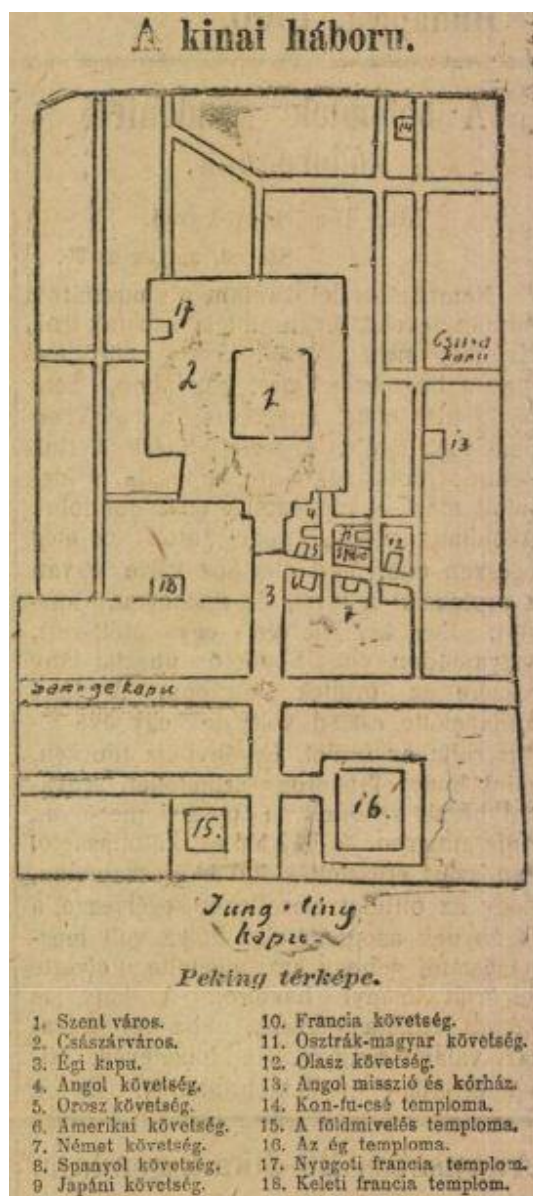
¹⁵⁹ *PN* 1900, 227. (augusztus 19.): 5.

¹⁶⁰ *PN* 1900, 227. (augusztus 19.): 5–6.

¹⁶¹ *PN* 1900, 227. (augusztus 19.): 6.

¹⁶² *PN* 1900, 228. (augusztus 21.): 1.

azonban szinte semmit nem lehetett olvasni, hogy a pekingi harcok során, a szövetséges haderők, milyen embertelen kegyetlenséggel, gyakran civileket is megkínózva, felkoncolva, fosztogatások és rombolások közepette „szabadították fel” a fővárost.

50. kép. Peking térképe a *Pesti Napló*ban.¹⁶³

Arról hogy az osztrák–magyar különítmény tagjai milyen mértékben vettek részt Peking kifosztásában, nincsenek híradások és beszámolók. Azonban arra vonatkozóan, hogy ők is kivehették a részüket mindebből, több, jóval későbből származó újsághír alapján következtethetünk. Egy, 1903 decemberében megjelent hír szerint:

¹⁶³ PN 1900, 229. (augusztus 22.): 2.

Szócs János haditengerészeti altiszt, aki három esztendő teltével Kinában s résztvett az 1900-iki háboruban is, a Nemzeti Muzeum néprajzi osztályának ajándékozta Kinából hozott tárgyait: egy boxer katonának a hajtincset, amely hosszabb egy méternél, egy aranyozott Budha-szobrocskát, egy aranyozott sárkány-omamentumot, amely a császári ház termeiből való, egy sárkányos falfaragást, egy boxer kardot, továbbá egy császári címerrel ellátott tusdarábot és egy félig megégett bankót.¹⁶⁴

Majd egy évtizeddel később, a különítmény ideiglenes parancsnokának kinevezett, magyar felmenőkkel rendelkező, Victor Bless von Sambucchi sorhajóhadnagy 1912-es gyászjelentéséből is hasonlókra következtethetünk:

Sambucchi Blesz Viktor [Victor Bless Sambucchi] lovag, nyugalmazott osztrák és magyar altengernagy, aki tegnap Velencéből Nizzába érkezett, mint egy nizzai távirat jelenti, a múlt éjjel szívszélhűdés következtében meghalt. Az elhunyt mint fregattkapitány vett részt a kínai expedícióban és innen értékes mügyűjteményt hozott haza. Ezt a gyűjteményt budapesti rokonai őrzik.¹⁶⁵

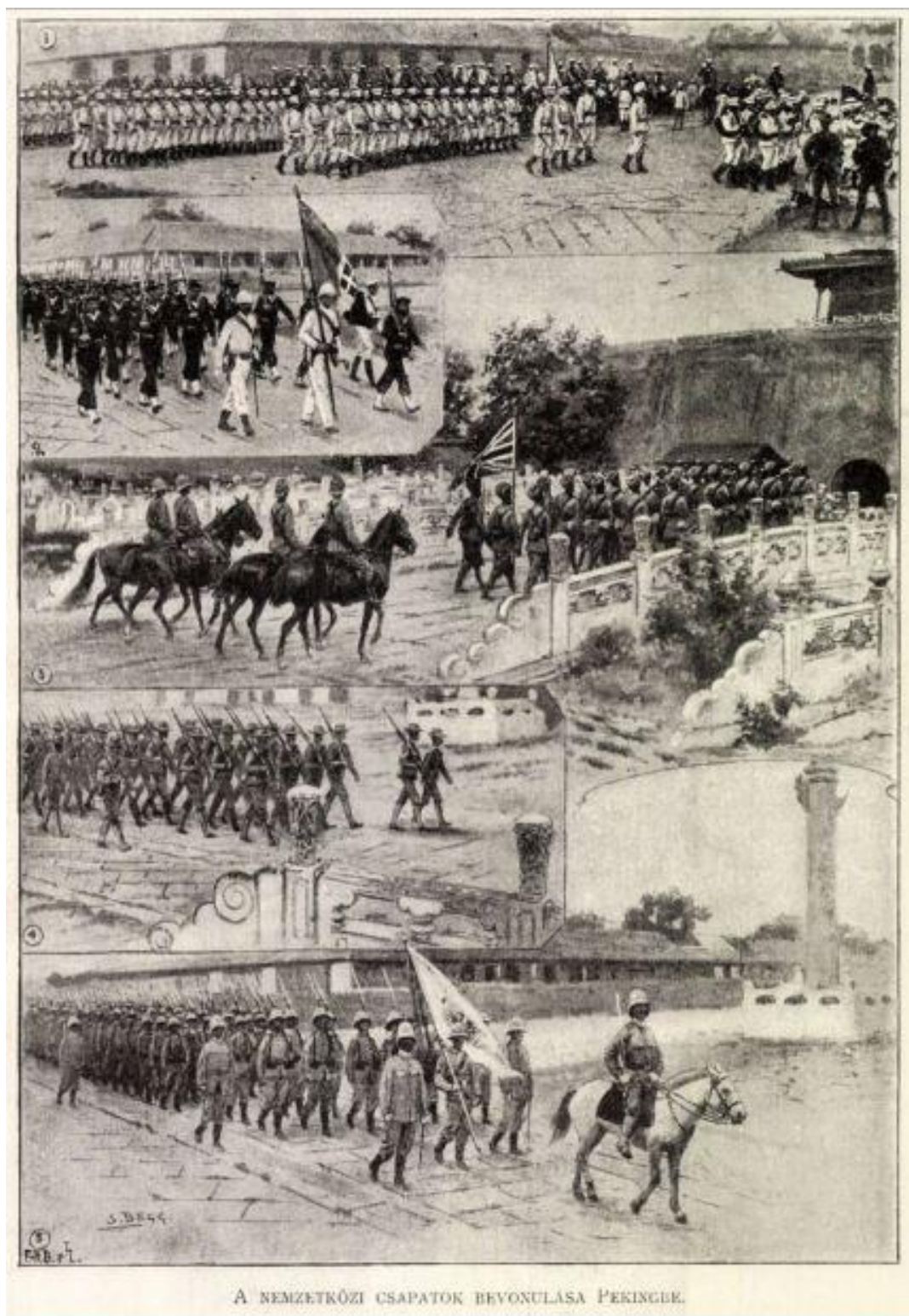
A szövetséges hatalmaknak a békekötéshez támasztott feltételei augusztus 24-én voltak olvashatók:

Tuán [Duan] herceg, Lipingheng [Li Bingheng – ti. mivel a haláláról nem értesültek] tábornok, továbbá a cung-li-jámen [Zongli Yamen] tagjainak, kik a boxer-fölkelést támogatták, szigorú megbüntetésére. 2. A régenscsászárnénak a tróntól való megfosztása. Kuang-Szu [Guangxu] megmarad tovább császárnak, de európai ellenőrzés alá helyezik. 3. Pekinget és a kínai birodalom más pontjait a rend fentartása végett egyelőre katonailag megszállva tartják a hatalmak.¹⁶⁶

¹⁶⁴ PN 1903, 351. (december 23): 13.

¹⁶⁵ BH 1912. 92. (április 17.): 11. A Sambucchi hagyatékát képező és Budapestre került kínai műtárgyak soha nem kerültek be közgyűjteményeinkben. Fajcsák a magyarországi kínai műgyűjtés történetéről írott monográfiájában Sambucchi nevét nem említi. Lásd Fajcsák 2009.

¹⁶⁶ PN 1900, 231. (augusztus 24.): 3.

51. kép. A nemzetközi csapatok 1900. augusztus 28-i bevonulása Pekingbe.¹⁶⁷

Augusztus 18-án, 20-án és 22-én a monarchia mindhárom később küldött különítménye megérkezett Pekingbe. Ezekről csak elvétve, szűkre szabott táviratok voltak olvashatók pl.:

¹⁶⁷ OV 1900, 47. (november 18.): 936.

„[a] Wickerhauser sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt álló osztrák–magyar különítmény e hónap 20-án bevonult Pekingbe.”¹⁶⁸

Peking végleges térdre kényszerítését megünneplendő, a nyolc hatalom szövetséges hadereje látványos erődemonstrációt rendezett a Tiltott Város falai között. Az ünnepi felvonuláson 800–800 orosz és japán, 400–400 brit, amerikai és francia, 250 német, valamint 60–60 osztrák–magyar és olasz katona vett részt (51. kép.). A nemzetek különítményeit követek vezették át a Tiltott Városon, hogy kifejezzék „a császári székhely teljes meghódítását”.¹⁶⁹ A lapok minderről, az első táviratok alapján csak szerényen számoltak be:

A szövetséges csapatok bevonulása a pekingi szent városba különböző kapukon át történt. Az oroszok és a franciák együtt vonultak be, ugyszintén a németek és az amerikaiak, ellenben az angolok és a japániak külön-külön vonultak be.¹⁷⁰

Elkészve érkezett távirat arról, hogy szeptember 6-án végre Dagú kikötőjébe érkezett a Kaiserin Elisabeth és az Aspern is. Szeptember 13-án volt először olvasható a Kínába küldött teljes osztrák–magyar különítmény összesítése:

Takuba [Daguba] érkezésük után egy különítményt, mely 14 tisztből és hadapródból, 168 katonából és 2 ágyuból állott, szállítottak partra. E partraszállított csapatokkal és ágyukkal körülbelül ki van merítve az, amit a cs. és kir. hajóraj a szárazföldi hadműveletek céljaira adhatott. A partraszállított osztrák–magyar csapatok száma most több, mint 400 ember, amennyiben már eddig is 2 kisebb különítmény Winterhalder sorhajóhadnagy és Burkert sorhajózáslós vezényletével Pekingbe, egy pedig Schuster sorhajóhadnagygyal Tiencinbe és a Mária Teréziáról egy nagyobb különítmény Wickerhauser sorhajóhadnagygyal Pekingbe küldetett. Ezekhez járul most az Elisabeth és Aspern különítménye, melynek partraszállását most gróf Montecuccoli ellentengernagy rendelte el.¹⁷¹

A Monarchia különítményei szeptember második felétől kezdtek tevékenyebben bekapcsolódni a bokszerk elleni kínai hadműveletekbe. A tengerparti csapataink

¹⁶⁸ PN 1900, 236. (augusztus 29.): 3.

¹⁶⁹ Józsa 1966: 112.

¹⁷⁰ PN 1900, 247. (szeptember 9.): 2.

¹⁷¹ PN 1900, 251. (szeptember 13.): 3.

szeptember 19-én csatlakoztak a Tiencsinhez közeli Beitang (北塘) erőd ostromához kevesebb mint száz emberrel. A több mint 20 ezer kínai katona védte erőd ellen szeptember 20-án indított támadást a 14 ezer orosz, 16 ezer német és 12 ezer francia katona. A csatában több mint nyolcszáz szövetséges katona esett el, és majd ezren sérültek meg. Ebben az ütközetben vesztette életét kínai expedíció első és egyetlen magyar tengerész, tizenkilenc esztendő, Pap Lajos tengerész-hadapród.

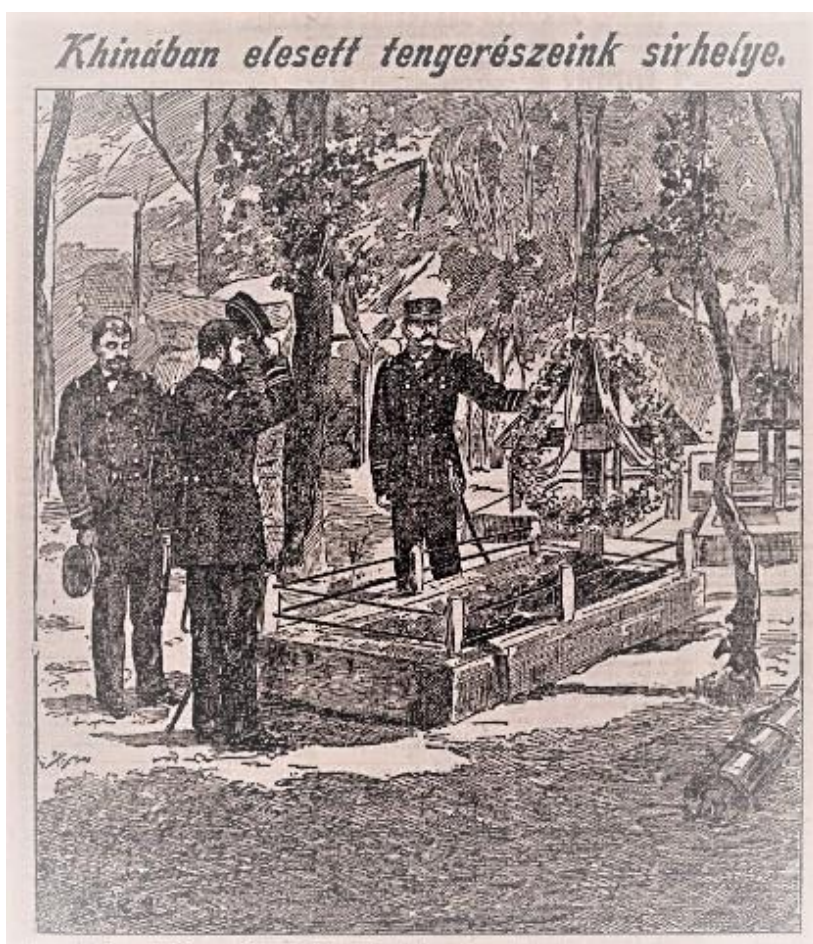
A kínai háborúnak első magyar halottja Pap Lajos osztrák–magyar tengerész-hadapród, aki a paitangi [beitangi] ütközetben elesett, Bécsben született, de magyarországi illetőségű ember volt. Atyja Pap Albert [sic!] vezérőrnagy, a kolozsvári 75-ik honvéderő gyalogdandár parancsnoka. Pap 1896-ban, 15 éves korában belépett a fiumei tengerészeti akadémiába és az idén fejezte be tanulmányait, mire azonnal az éppen Kinába induló *Aspern* hadihajóhoz osztották be.¹⁷²

52. kép. A Kínában elesett Pap Lajos portréja a *Vasárnapi Ujságban*.¹⁷³

¹⁷² PN 1900, 261. (szeptember 23.): 4.

¹⁷³ VU 1900, 40. (október 7.): 662.

53. kép. A Kínában elesett osztrák–magyar katonák ideiglenes sírhelyéről készült rajz a *Budapestben*.¹⁷⁴

Ebben, az első híradásban tévesen jelent meg az elesett tengerész-hadapród neve, ő ugyanis Pap Béla (1845–1916) egyetlen fia volt. Pap Béla később, rövid ideig ugyan (1906 márciusától áprilisig) honvédelmi minisztere volt a Fejérváry-féle „darabontkormány”-nak.

A beítangi ostrom során az osztrák–magyar különítmény további öt tengerészét vesztette el, illetve súlyos sérülést szenvedett báró Boyneburg, Mayer tengerészkadét, Demeter György sorhajóászlós és további 26 matróz. Ez utóbbiak között volt a magyar Kántor Géza, Szemenyey és Jánossy. A sebesültek közül Mayer kadét és öt matróz később belehalt a sérüléseibe.

Később, a következő év januárjának elején, a sérüléseiből felgyógyult Kántor Géza, akkor már kormányos altiszt, így számolt be a beítangi eseményekről:

[...] Szeptember 19-én este tíz óra tájban, amikor Peitang [Beitang] erődből közülünk 1 tisztt, 2 hadapródt, 2 altiszt s 45 ember küldetett ki, hogy kora reggel induljon el az

¹⁷⁴ *Budapest* 1901, 83. (március 24.): 5.

erődnek rohammal való bevételére. Másnap reggel korán csakugyan csolnakba szállva, elindultunk. Tonkuig [Tanggu 塘沽] mentünk, ahol kevés pihenőt tartottunk, aztán megint fölszedtük teljes hadi felszerelésünket. A vasut szét lévén rombolva, gyalog vonultunk Peitang [Beitang] felé.

Különítményünket Demeter hajózáslós vezette. Résztvettek az expedíció vezetésében Papp és Lukács hadapródok mint szakaszvezetők, Blumel hajós altiszt s én alulirott mint hadapród-helyettes és csoportvezető. A negyvenöt matróz első soraiban sok magyar volt.

Talán már csak ötszáz lépésnyire voltunk a vártól, kikerülve egy német századot. Elértük a vasuti töltést. Legelől ment rajta Demeter hajózáslós, utána a töltés jobb szélén én haladtam, balfelől Papp hadapród, utána két lépéssel Lukács és a fél század.

Ebben a helyzetben ért bennünket az elrejtett robbanó gyilok, amelyre, sajnos, boldogult Papp Lajos lépett.

Ő, egy matróz és én a levegőbe repültünk. A másik kettő meghalt, én fölépültem, amit annak köszönhetek, hogy fegyveremben nem ekszplodáltak a töltések. [...] ¹⁷⁵

A szövetséges haderők főparancsnokának kinevezett Waldersee gróf augusztus 17-én vett búcsút Vilmos császártól Kasselben, 19-én elhagyta Berlint és Olaszországba utazott. Az olasz királynál tett tisztelgő látogatás után augusztus 22-én Nápolyba szállt a *Sachsen* páncélos hajó fedélzetére, amely Kínába vitte. Szeptember 21-én szállt partra Sanghajban. ¹⁷⁶

A kínai expedíció magyar áldozatáról tudósító hírrel azonos oldalon volt olvasható, hogy Waldersee grófot Kínába érkezése másnapján, szeptember 22-én ünnepi keretek között köszöntötték a szövetséges haderők:

Waldersee gróf ma pompás időben diszszemlét tartott az itt lévő csapatokon. A bengáliai dsidások lovakat bocsátottak a tábornagy és kísérete rendelkezésére és kísérték a tábornagyot. A csapatok a következő sorrendben vonultak el a fővezér előtt: németek, franciák, azután az angolokból, franciákból, amerikaikból, japániakból és németekből álló önkéntes hadtest, a bengáliai dsidások és végül az angol csapatok. Mindössze körülbelül 5000 ember vett részt a felvonulásban. ¹⁷⁷

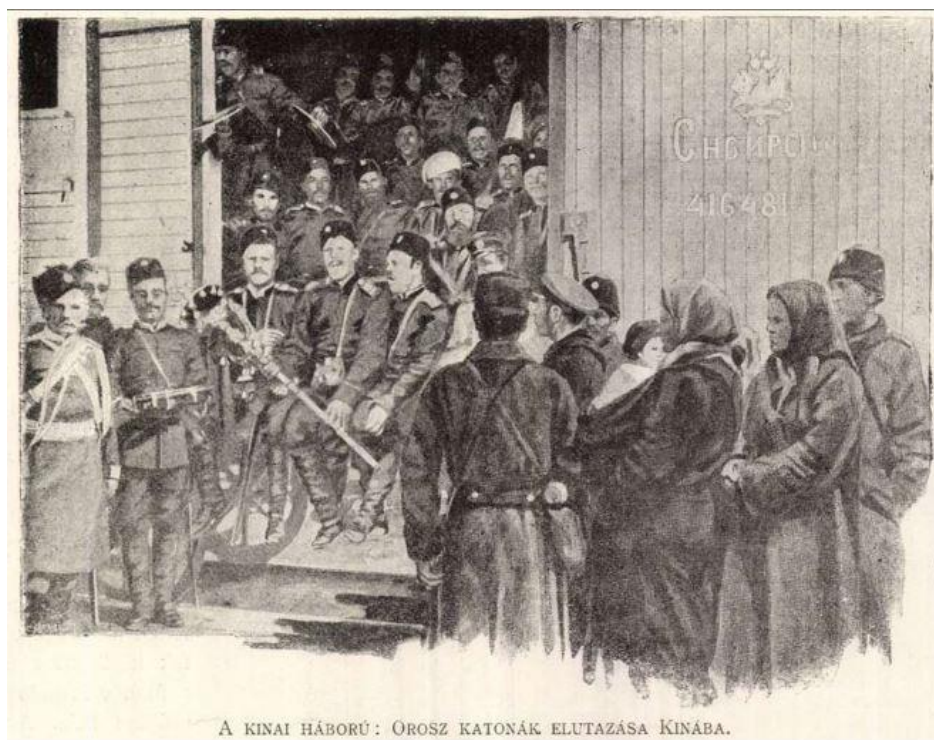
¹⁷⁵ Budapest 1901, 4. (január 4.): Melléklet.

¹⁷⁶ PN 1900, 270. (október 2.): 4.

¹⁷⁷ PN 1900, 261. (szeptember 23.): 4.

8. 6. A „hun-levelek” és a „bokszer-jegyzőkönyv”

Peking elfoglalását követően szinte azonnal kiéleződtek az ellentétek a szövetségesek között a hogyan tovább tekintetében. A *Magdeburg Zeitung* már augusztus 31-én hírül adta, hogy „[...] Oroszország ujabban ismét 7000 embert mozgósít, kiket szintén Mandsuországba küld.” (54. kép.) Erre válaszul „Japán a többi hatalmasságoknak kijelentette, hogy azonnal megszállja Koreát, ha Oroszország Mandsuországot meg akarja szállani. Japán Korea megszállására nézve már minden intézkedést megtett.”¹⁷⁸ Tisztán látszott, hogy a Japán és Oroszország között kiéleződött konfliktust csak egy, Kínával minél előbb megkötött békeszerződés tudná csillapítani, amelyben rögzítenék valamennyi érintett ország érdekszférájának és hatáskörének kereteit is.

A KINAI HÁBORÚ: OROSZ KATONÁK ELUTAZÁSA KINÁBA.

54. kép. Orosz katonák Kínába utazása az *Ország-Világban*.¹⁷⁹

Ez a béke azonban még távolinak tűnt. Peking elfoglalása, és a császári udvar Xi'anba menekülése koránt sem vetett véget a bokszerek egyre távolabbi területekre is kiterjedt fegyveres ellenállásainak.

Szeptember elején Oroszország azzal a javaslattal fordult a szövetséges hatalmakhoz, hogy azonnal ürítsék ki Pekinget – beleértve a követségeket is – és vonuljanak át Tienccsinbe. Azonnal megindult a találgatás, hogy mi állhat az orosz javaslat

¹⁷⁸ PN 1900, 239. (szeptember 1.): 3.

¹⁷⁹ OV 1900, 40. (szeptember 30.): 793.

hátterében, és egyre világosabban körvonalazódott, hogy Oroszország Mandzsúria tényleges megszállására készül. A cári kormány ugyanis mielőbb szeretne volna tető alá hozni a békekötést Kínával, és ezzel helyzeti előnyt szerezve a szövetség többi tagjával szemben, megerősíthette volna pozícióit Kínában – akár Mandzsúria orosz protektorátus alá helyezését is beleértve. Az elkövetkezendő hónapokban ez téma dominálta a szövetségesek vitáját Kína kapcsán.

Az orosz javaslatához, Peking kiürítését illetően elsőként az Egyesült Államok csatlakozott. Az amerikai reakció után, a tárgyalásokkal megbízott Li Hongzhang a következő táviratot küldte a New-York-i *Tribune*-nek: „Az idegen csapatok kivonása Pekingből megkönnyítené a békealkudozásokat. Kétségtelen, hogy erélyesen hozzálatok a rend helyreállításához, az idegenek megvédéséhez, a boxerek megbüntetéséhez és elnyomásához.”¹⁸⁰

A *PN* szeptember 4-i vezércikkében, amelynek „A koncert bomlása” címet adták, már az orosz felvetés tényleges okait és várható következményeit találhatta. A szerző szerint a nagyhatalmak közti élesedő konfliktust jelentősen fogja befolyásolni a Waldersee gróf Kínába érkezése utáni katonai akciók mikéntje. Arra is kitér, hogy mindez milyen magatartást igényelne a Monarchia részéről:

[...] Ausztria–Magyarország eddig is már jobban belement ebbe a játszmába, mint kellett volna. Ha a többiek kivonulnak Pekingből, esztelenség volna nekünk ott maradnunk a német politika uszályhordozója gyanánt. Ha Olaszországnak tetszik ezt tenni a konk kedvéért, melyet remél, ám tegye. A hármasszövetség nem terjed ki a kínai kérdésre [...].¹⁸¹

A *PH*, amely szeptember óta a kínai eseményeket összegyűjtő hírek rovatát „A kínai bonyodalom” címre nevezte át, szeptember 5-én, a „Germánia” című vezércikkében azt fejtegeti, miként hat a kínai hatalmi civódás Németország és Franciaország egyébként kiélezett kapcsolatára. A szerző úgy véli, hogy a kínai hatalmi játszma miatt semmiképpen „[n]em kell európai bonyodalmaktól tartanunk, azok a sakkjátósok, kik ezt a partit játszá, igen ügyes, ravasz, tapasztalt játékosok, kik nagyon el tudják huzni a partit.” Mindezzel együtt „Oroszország” kezdeményezése Peking kiürítésére beláthatatlan következményekkel

¹⁸⁰ *PN* 1900, 240. (szeptember 2.): 4.

¹⁸¹ *PN* 1900, 242. (szeptember 4.): 2.

fenyeget. Nagyon soká[ig] fogunk irni Kináról!” Arra a következtetésre jut, hogy minél tovább húzódik az ügy, nekünk ez annál kedvezőbb, hiszen:

[...] Magyarország és Ausztria, fájdalom, nem csinál világpolitikát, nem csinálhat, de azért a világpolitika következményeit ő is érzi majd. Mily csekélység lett a Balkán ehhez képest! Ennyiben eddigelé üdvös ránk nézve a fordulat. A cár kínai elfoglaltsága biztosítja a nyugalmat déli határunkon és ez nekünk nagyon sokat ér!¹⁸²

Miklós cár, annak érdekében, hogy megerősítse a francia német szövetséget szeptember 4-én egy saját kezűleg írt egy rendkívül meleg hangú levelet, amelyet az orosz Szent András-renddel együtt küldetett el Émile Loubet (1838–1929) elnöknek. Ezzel kapcsolatban a sajtó már másnap arra a következtetésre jutott: „A Kínában való szövetséget ez a levél csak megerősíti. Franciaország hozzá fog járulni ahhoz az indítványához, hogy Pekinget ürítsék ki.”¹⁸³

A németek szemmel láthatóan igyekeztek kivárni, amíg a szövetséges erők főparancsnoka, Waldesee gróf meg nem érkezik Kínába. Az egyesség Peking kiürítésének ügyében nem született meg, de szeptember közepétől az oroszok elkezdtek csapataikat kivonni a kínai fővárosból. Előtte azonban: „[...] befejezték a nyári palota rendszeres kifosztását. Az összes tárgyakat összecsomagolták, hogy Oroszországba szállítsák.”¹⁸⁴

Az Egyesült Államok bejelentette, hogy ha a szövetségesek nem tudnak megegyezésre jutni, ő is kész a csapatait kivonni a fővárosból, és ha kell, különbékét köt Kínával. Még a szövetséges főparancsnok megérkezése előtt az Egyesült Államok kivonta katonáit, csak a követség őrzését biztosító egységet hagyta hátra.

Waldersee szeptember végén ilyen körülmények között érkezett meg Kínába. A *PN* szeptember 29-i vezércikkében már Waldersee lehetőségeit vizsgálta. A szerző világosan vezeti le, hogy német generális már sem az amerikai, sem pedig az orosz erőknek nem fog parancsnokolni. A maradék, megmaradt hadsereggel pedig nem is gondolhat az egész Kínára, vagy akár annak nagyobb részére kiterjedő hadműveletekre. Mint fogalmaz:

[...] A német politika céljai homályba vannak burkolva. Bülow körirata, valamint a német császár régebbi nyilatkozatai szerint pusztán az erőszakosságok megboszulásáról volna szó. A feltétel azonban, melytől Bülow gróf körjegyzéke a

¹⁸² *PH* 1900. 242. (szeptember 4.): 2.

¹⁸³ *PN* 1900. 243. (szeptember 5.): 3.

¹⁸⁴ *PN* 1900. 270. (október 2.): 4.

béketárgyalások megkezdését s egyáltalán a Kínával való diplomáciai érintkezést függővé tette s az a diktátori hang, melyet Németország minden alkalommal használt, elég világossá tette kezdettől fogva, hogy Németország nem is gondol egyelőre béketárgyalásokra, hanem a háború erélyes folytatására. [...] ¹⁸⁵

Ebben a szerzőnek teljesen igaza volt. Tévedett viszont a Monarchia reakcióját illetően, amikor azt jósolta, hogy a németek „[...] monarkiánkat is igyekezni fognak rávenni, hogy szaporítsa Kínában levő haderejét [...]”, Ferenc József pedig rövid időn belül elrendeli, hogy a *Lepoard* és a *Donau* is menjen Kínába. Pedig már az „[e]ddigi részvétünk sem oly jelentéktelen, mint eleinte feltüntetni akarták [...]”, ezért „[n]e ringassuk magunkat abban a hitben, hogy részvétünk a kínai hadműveletekben inkább csak nagyhatalmi állásunk szimbolikus jelzése akar lenni”. ¹⁸⁶

A cikkben emlegetett, szeptember 18-i Bülow-féle jegyzék leginkább csak a császár korábbi harcias beszédeihez képest okozott megütközést simulékony hangvételében, mert tartalmát tekintve nem sokban különbözött attól, amit majd az összes hatalom már a kezdetektől fogva hangoztatott. Nevezetesen, hogy Kínával addig nem tárgyalnak a békekötésről, ameddig bizonyos feltételeket nem teljesítenek. A feltételek között első helyen szerepelt, a bokszerlábadást támogató Duan herceg, Dong Fuxiang és Ronglu (榮祿; 1836–1903) tábornokok kiadatása, hogy példás büntetésben részesüljenek. Amennyiben ezzel kapcsolatban a tárgyalópartnernek kinevezett Li Hongzhang és Qing herceg nem adnak határozott garanciát, a szövetséges erők a hadműveletek tovább folytatják Kína szerte. Továbbá Bülow átvette a korábban a britek által támasztott feltételt is, miszerint a császári udvar és a velük Xi'anba menekült kormány térjen vissza Pekingbe. Bülow jegyzékét Olaszország, Franciaország és a Monarchia már másnap elfogadta. Néhány napon belül, az Egyesült Államok kivételével, aki továbbra is ragaszkodott a minél gyorsabb békekötéshez, valamennyi hatalom támogatta. „Az Unió kormánya hangoztatja azonban, hogy az Egyesült Államok kormánya épp úgy követeli a bűnösök megbüntetését, mint Németország” ¹⁸⁷ – csak épp ezt nem akarta a békekötés előzetes feltételül támasztani.

Az Egyesült Államok ragaszkodását a gyorsan kötött békéhez, koránt sem a Kína sorsa iránti aggodása vagy altruizmusa motiválta, s ez már akkor nyilvánvaló volt:

¹⁸⁵ PN 1900. 267. (szeptember 29.): 1.

¹⁸⁶ PN 1900. 267. (szeptember 29.): 2.

¹⁸⁷ PH 1900. 261. (szeptember 23.): 5.

Az Unió kormányának a magatartását különben érthetővé teszi az a körülmény, hogy a Fülöp-szigeteken rosszabbul áll az amerikaiak dolga, mint valaha s így a washingtoni kormány szeretne mielőbb békét kötni, hogy csapatait elszállíthassa a Fülöp-szigetekre, mert az a veszedelem fenyegeti, hogy míg Kínában hiába harcol, elveszti ezeket a szigeteket.¹⁸⁸

A békekötés feltételei körül kialakult hatalmi huzavonát kihasználva szeptember végére Oroszország annektálta Mandzsúriát. S bár a szovjet–orosz történetírás sosem felejtette el megjegyezni, hogy „[a]z orosz csapatok nem vettek részt a büntetőexpedíciókban”,¹⁸⁹ és a megszállt Mandzsúriát úgy állítja be, mint az idegen uralkodóház szállásterületét, amelynek a leválasztásával gyakorlatilag a kínaiak Kínájának akartak utat nyitni a megújulásra, arról mélyen hallgat, hogy milyen áron történt mindez. Még azelőtt, hogy a Waldersee gyalázatos emlékü büntetőhadjárata kezdetét vette volna.

A *Standard*nak Moszkvából hiteles értesítést küldtek azokról a borzasztó kegyetlenségekről, amelyeket az oroszok Mancsuországban elkövettek. Az oroszok azoktól a kínaiaktól, akik Blagojeszcenszket [Blagovescsenszk; Благовещенск] megszállva tartották, elvették fegyverüket, ötezer embernek minden vagyonát elvették, aztán az egész lakosságot a várostól öt mérföldnyire levő pontra vitték s megparancsolták hogy a folyam tulsó partjára menjen. A folyam itt egy mérföld széles és nagyon sebes s egyetlen csónak sem állott a kínaiak rendelkezésére. Amint a kínaiak haboztak, az oroszok mindnyájukat, férfiakat, asszonyokat és gyermekeket a vízbe dobták, leszúrták vagy agyonlőtték. Más kínai városokban és falvakban is hasonló jelenetek mentek végbe. Az ily módon megölt kínaiak számát tizenkétezerre teszik.¹⁹⁰

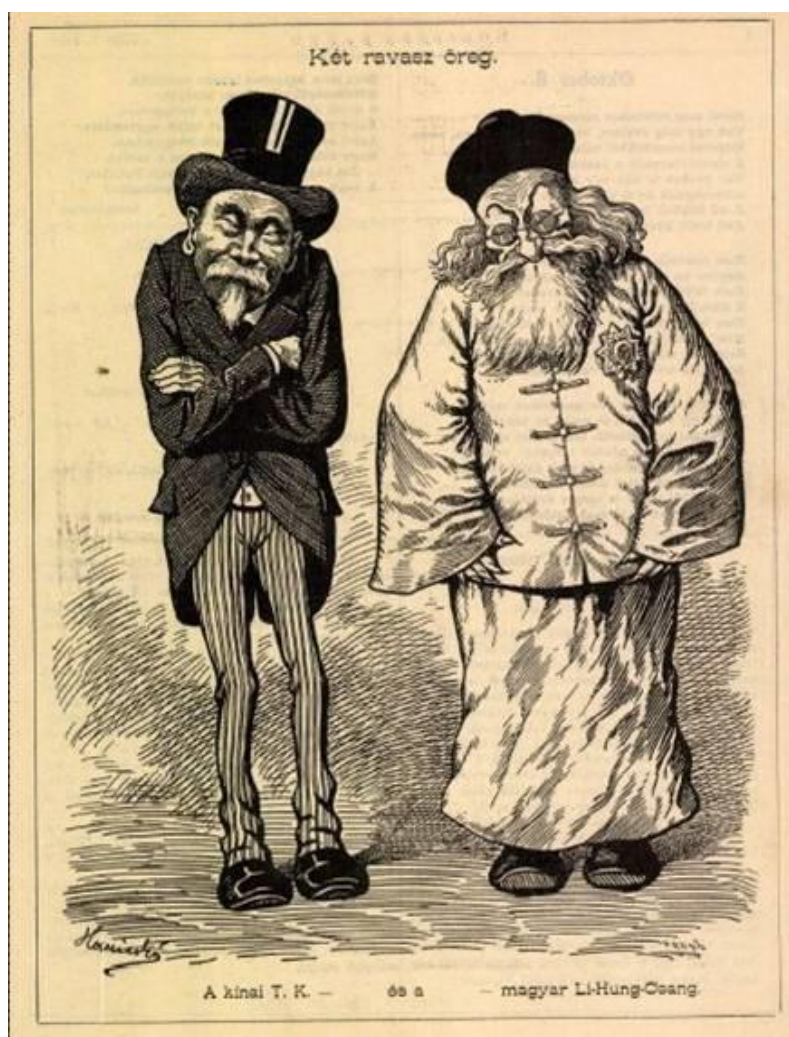
A szövetségesek ultimátumára Li Hongzhang tárgyalóasztalhoz ült Tiencsinben, és közölte, hogy Kína elfogadhatatlannak tartja Németország javaslatát, mert „[e] követelés teljesítésével maga Kína elismerné, hogy hűbérese Európának. A császár nem fog Tuán [Duan] herceg kivégeztetéséhez hozzájárulni, mert császári herceget nem szabad kivégezni.”¹⁹¹

¹⁸⁸ PH 1900. 263. (szeptember 25.): 4.

¹⁸⁹ Jefimov 1951: 137.

¹⁹⁰ PN 1900, 250. (szeptember 22.): 4.

¹⁹¹ PN 1900. 270. (október 2.): 4.

55. kép. „A kínai T.[isza] K.[álmán] és a magyar Li-Hung-Csang”. Karikatúra a *Borsszem Jankó*ból.¹⁹²

Vilmos császár nagyjából ezzel egy időben kapta kézhez Guangxu császár táviratban küldött békekérő levelét:

A kínai császár testvéri üdvözlését küldi a német császárnak. A váratlan fölkelésnek a többi közt az lett a következése, hogy az ön követét, báró Kettelert meggyilkolták. Az alárendeltjeim gyalázatosan cselekedtek és megszakították a felségeddel való jó viszonyt. Ez az eset nagyon elszomorít engem és ma megparancsoltam Kukáng főtanácsosomnak, hogy báró Ketteler sirján engesztelő áldozatot hozzon. Megparancsoltam továbbá Likunhi főtanácsosomnak, hogy tegyen meg minden intézkedést, hogy a meggyilkolt követ holttestét Németországba szállíthassák. Utasítottam berlini követemet, Luhajvant, hogy mihamarabb a követ holtteste Berlinbe érkezik, a koporsónál újabb engesztelő áldozatot hozzon. Mélyen sajnálom ezt az esetet.

¹⁹² BJ 1900, 1713. (40.) sz. (október 7.): 5.

Országaink azelőtt békében voltak egymással. Nagyon kérem felségedet, hogy tekintve közös érdekeinket, engedje meg, hogy a békétárgyalás mielőbb megindulhasson és hogy birodalmaink között az állandó béke mielőbb helyreállhasson.¹⁹³

Vilmos császár a szeptember 30-i válasz levelében közölte, bár nagyra értékeli, hogy a császár kínai szokás szerint mindent elkövet Ketteler báró „gyalázatos, minden kulturát kigunyoló meggyilkoltatásának” kiengeszteléséért, de ő ezt a „szörnyetettet” nem tartja holmi italáldozattal kiengesztelhetőnek. Kemény hangon ragaszkodott a bűnösök megbüntetéséhez, továbbá pedig kijelentette, hogy garantálja a császár épségét, és azt, hogy nem teszi felelőssé a történelemért. Levelét pedig e szavakkal zárta: „Én is óhajtom a békét, de olyan békét, mely a bünt kiengeszteli és az összes idegeneknek Kinában teljes biztosságot nyújt testük és életük, vagyonuk és birtokuk tekintetében, de különösen vallásuk szabad gyakorlatában.”¹⁹⁴

Október közepére megfogyatkoztak a kínai hírek. Guangxu császár nem volt hajlandó visszatérni Pekingbe, és Duan herceg büntetéseképpen elegendőnek ítélte a lefokozást és a száműzetést. A kínai kormánnyal való megegyezés hiányában Waldersee tábornok nekilátott a „téli hadjáratok” néven emlegetett megtorló hadműveletek előkészületeinek.

Október 18-án a pekingi amerikai konzulra hivatkozva felröppent a hír, hogy Guangxu császár Pekingbe való visszatérését azért halogathatja, mert időközben Közép- és Dél-Kínában kitört egy dinasztia-ellenes forradalom. Alighanem ez az egyik legkorábbi alkalom, hogy Szun Jat-szen (Sun Yixian 孫逸仙; más néven: Sun Zhongshan 孫中山; 1866–1925) neve olvasható volt a magyar lapokban.

Ennek a forradalomnak egyik vezetőjét, Szun-ja-cent [Szun Jat-szent] már évekkel ezelőtt egyszer elfogatta a kínai kormány s csak Anglia energikus közbelépésére bocsátotta szabadon. Már akkor is nemcsak szóval, hanem írásban is küzdött a mandsu-dinasztia ellen, írásaiban a dinasztia tette felelőssé a birodalom pusztulásáért s Kína ujjaszületésének első feltételül az uralkodóház elűzését jelölte meg.¹⁹⁵

Részleteiben csak október 20-án vált ismertté a Németország és az Egyesült Királyság között már 16-án megkötött egyezségnek, amely szavatolja Kína területi integritását, és amellyel Németország elfogadta a britek „nyitott kapuk” politikájának elveit.

¹⁹³ PN 1900. 270. (október 2.): 4.

¹⁹⁴ PN 1900. 271. (október 3.): 4.

¹⁹⁵ PN 1900. 286. (október 18.): 4.

„Németország ezzel kilépett az ugynevezett keletázsiai hármasszövetségből, melyet Oroszországgal és Franciaországgal alkotott s mely a japán-kínai háború óta hallgatólag fennállott.” A Bécsben diplomáciai bravúrként ünnevelt egyezség jelentőségét abban is látták, hogy

[a] szerződés mindenesetre fordulópontot jelent, a kínai kérdésben és egyúttal az első eset, melyben Anglia és a hármas szövetséghez tartozó egyik hatalmasság között megegyezés jött létre. Végezetül azt is meg kell mondani, hogy amint a hármas szövetség Európában az egyensúlyt fentartani igyekszik, most már eme szerződés folytán az egyensúly a kínai kérdésben is helyre van állítva.¹⁹⁶

A szerződő felek hangsúlyozták, hogy bár a szerződést előkészítő tárgyalások a legnagyobb titokban történtek, korántsem egy titkos paktumról van szó: „[a] két kormány ezt a megegyezést a többi hatalmassággal [...] is fogja közölni és meghívja őket, hogy a benne foglalt alapelvekhez csatlakozzanak.”¹⁹⁷

Németország ezzel az egyezményrel tett biznyságot a Nagy Britannia iránti „baráti” viszonyáról, és egyúttal a hozzá leginkább közelálló Japán felé is nyitott. A német politika most már joggal gondolhatta, hogy így könnyebben hozzáférhet majd a szinte teljesen brit felügyelet alatt álló Jangce völgyének területeihez. A brit ellenzéki körökben az oroszokkal szembeni „igen elővigyázatlan és frivol angol bizalmatlansági nyilatkozat”-nak titulált egyezmény kapcsán, az oroszok megnyugtatóására, az akkora már birodalmi kancellárrá kinevezett Bülow majd március 15-én kijelenti, hogy az nem vonatkozik Mandzsúriára, Németországot Mandzsúria sorsa nem érdekli.

1901 márciusában a készülő kínai–orosz egyezmény, amelynek értelmében immár Kína jóváhagyásával Oroszország megerősítene pozícióit Észak-Kínában, gyakorlatilag végett vetett a látszólagos szövetségnek is a hatalmak között. A *PN* „A legkeletibb kérdés” címen vezércikkben tárgyalta az újabb konfliktus részleteit. A többi nagyhatalom erélyes fellépése nyomán Kína meghátrál, és áprilisban bejelentették, hogy Kína nem hajlandó lemondani Mandzsúriáról, és ennek értelmében a külön egyezményt sem írja alá Oroszországgal.

Május végére a Kínával folyó béketárgyalások utolsó kérdése már csak a háborús kártérítések összege, illetve azok részletekben történő fizetésének határideje maradt.

¹⁹⁶ *PN* 1900. 289. (október 21.): 4.

¹⁹⁷ *PN* 1900. 289. (október 21.): 4.

Berlinben döntés született arról, hogy Waldersee főparancsnokot visszahívják és a német csapatokat kivonják Kínából. Ennek kapcsán valamennyi nemzet sorra csökkentette és vont ki Kínából a haderejét. Waldersee június 4-én nyilatkozta, hogy „[m]űködésemet mint főparancsnok immár beszüntettem és Tokió felé még ma elhagyom Kinát.”¹⁹⁸

A Monarchia csapatainak június végi kivonása kapcsán, a következő írást lehetett olvasni, amely mintegy konklúziója is a Monarchia „kinai kalandja”-nak:

[...] Kinába küldött flottánk két hajója, az *Elisabeth* és a *Zenta* parancsot kaptak a visszatérésre. Velük együtt visszatér gróf Montecuccoli, kinai flottánk parancsnoka is s a kinai tengeren csak egy ugynevezett állomáshajónk marad. Ezzel vége szakadt a kinai vállalkozásnak, amelyet annak idején aggodalommal fogadott minden magyar ember. A kinai háboru veszedelmeiből és komplikációiból egyelőre baj nélkül került ki Ausztria és Magyarország. Elköltött sok pénzt gyakorlati haszon nélkül s mikor most visszavonul, csak erkölcsi sikerekre hivatkozhat. De azért ne szóljon az utólagos gáncs. Csak örömmel fogadhatjuk, hogy a vállalkozásból és költségeiből ennyi tisztességgel kikerültünk.¹⁹⁹

A Maria Theresia és az Aspern, a június 24-i döntés értelmében még a kínai partoknál maradt, Pekingben továbbra is 200 tengerészt állomásoztattak.

A megtorló akciók során a németek katonák embertelenségeiről, már 1901 tavaszán lehetett olvasni például olyan híreket, hogy „[a] német csapatok irtó borzalmasságairól legendák keringenek. A katonák beváltják császáruk szavát, nem ismernek kegyelmet, a „fogoly” szó nem szerepel jelentéseikben, de annál többször az ellenséges halott.”²⁰⁰ Ezzel kapcsolatban azonban tényleges beszámolók majd csak július végén láttak napvilágot. Németországban ekkor robbant ki az úgynevezett „Hun-levelek” botrány, amely gyorsan bejárta a világsajtót is.

Hun leveleknek nevezték el a németek azokat a leveleket, amelyekben a Kinában harcoló német katonák írták meg hozzátartozóiknak, mily borzalmas kegyetlenséggel bántak a német katonák a legyőzött kinaikkal. Ezekben a levelekben el volt mondva,

¹⁹⁸ PN 1901. 154. (június 7.): 3.

¹⁹⁹ PN 1901. 172. (június 25.): 3.

²⁰⁰ PN 1901. 105. (április 17.): 6.

hogyan mészárolták le a civilizált európaiak a védtelen asszonyokat és gyermekeket, mint öltek halomra az elfogott boxereket.²⁰¹

A *PN* augusztus 17-i számának a „Furcsa háború – furcsa béke” című vezércikkében ironikus hangon gratulál a hatalmaknak és a Monarchiának is, „gratulálunk monarkiáknak is, melynek a kínai kaland első szereplése volt a tengereket járó, egzotikát buvó, gyarmatokról ábrándozó hódító világpolitika terén.” Az írás végén pedig a küszöbön álló békeszerződés aláírásának apropóján a következő konklúzióját adja az előző egy év eseményeinek:

Véget vet tehát a béke hivatalosan is a kínai kalandnak. Amelyre nagy lelkesedéssel készülődött volt a hatalmak összessége, s amelyről úgy látszott, hogy a nyugati kultúra hódító hadjárata lesz a megvénhedt sárga kultúra világában. Nemcsak megtorlásnak készült a követek szorongatásáért, kegyetlen meggyilkoltatásáért, hanem az új érvényesülő terepment kereső nyugati kultúra térfoglalásának is. Soha még oly egységesnek a hatalmak ugynevezett koncertje nem mutatkozott, mint akkor, amikor a „világmarsall”-t fővezérnek állították az egyesült csapatok élére, és soha még oly szemmel láthatólag a hatalmak közt dúló féltékenység nem nyilvánult, mint ebben a hadjáratban, amelyet az egyetértés kezdeményezett, az összetartás vezetett s együttérzés intézett. A kínai hadjárat, amelyben az együttérzők és egyetértők nem is hősiességet, hanem kölcsönös tojástáncos kiméletet fejtettek ki, a hatalmi koncertnek legnevezetesebb, legtanulságosabb nyilvánulása volt. És amilyen ez a háború volt, szakasztott olyan lesz a béke, amely véget vet neki.²⁰²

A *The Times* cikke nyomán augusztus 22-én már olvashatók voltak az aláírásra előkészített békeszerződés pontjai is.²⁰³ A „bokszer-jegyzőkönyv”²⁰⁴ néven ismert szerződés végül szeptember 7-én került aláírásra. Erről az első rövid hírt már másnap lehetett olvasni a lapokban:

A spanyol követség épületében aláírták a békejegyzőkönyvet. A követek és titkárai 11 órakor érkeztek oda. Lihungcsang [Li Hongzhang] és Csing [Qing] herceg hordszékekben jöttek lovasság által kísérve. Mihelyt az aláírók együtt voltak, de

²⁰¹ *PN* 1901. 197. (július 20.): 12.

²⁰² *PN* 1901. 225. (augusztus 17.): 2.

²⁰³ *PN* 1901. 230. (augusztus 22.): 3.

²⁰⁴ Kínaiul: *Xinchou tiaoyue* 辛丑條約; *Xinchou geguo heyue* 辛丑各國和約 vagy *Beijing yidingshu* 北京議定書; angolul: *Boxer Protocol*.

Cologna spanyol követ, mint a diplomáciai kar doyenje beszédet mondott, amelyben azt a reményét fejezte ki, hogy a jegyzőkönyv aláírása a Kína és a hatalmak közti viszonynak új éráját fogja jelezni. Csing [Qing] herceg azt válaszolta, hogy boldog, hogy a legutóbbi év rémes jelenségei befejezést nyertek és biztos reményét fejezte ki, hogy a viszony Kína és a hatalmak közt nem fog újabb szakadást szenvedni, mert Kína teljesíteni fogja összes kötelezettségeit.²⁰⁵

A szerződés értelmében összesen 450 millió *tael* ezüstöt kell fizetnie féléves részletekben, harminc év alatt, amely összeg „biztosítására szolgál a tengeri vámoknak az a fölöslege, amelyet e vámoknak 5 százalékra való fölemelése eredményez”. A szerződés 7. cikkelye „meghatározza a követségi negyed területét és megerősíti a követségek jogát kizárólag az idegenek számára való védelmi negyedre, továbbá arra, hogy az idegenek biztonságára őrséget tartsanak”. A 8. cikkelyben Kína beleegyezett „a takui [dagui] erődök és más, a tenger és Peking közötti összeköttetést gátló erődök lerombolásába”. A továbbiakban Kína szerződésben tett ígéretet arra, hogy kész tárgyalásokba bocsátkozni az eddigi kereskedelmi szerződések módosításáról, és abba, hogy a Zongli Yament ténylegesen „külügyminisztériummá változtatja és azt a többi 6 államminisztérium fölé helyezi”.²⁰⁶

8. 7. Szakértők és túlélők – magyarul a bokszerlázadásról

A magyar sajtó történetében a XX. századig soha, egyetlen kínai esemény sem kapott akkora publicitást, mint a bokszerlázadás. A magyar érintettség okán érthető és indokolt is volt a sajtó és nagyközönség felfokozott érdeklődése. Az egy-másfél éves időszakban, az események kritikusabb, drámaibb fordulatai idején szinte bármi izgalmasnak bizonyult, kurrens és keresett volt, ami Kínához kapcsolódott. Ez az időszak felettébb kedvezett a „Kína-szakértők” számára is, akik különböző okoknál fogva, különböző motivációtól vezérelve nem is szalasztották el, hogy éljenek a sajtónylvánossággal. Voltak magyarok, akik tudtak kínaiul, de nem volt elegendő tudományos előképzettségük, és voltak magyarok, akik kifogásolhatatlan tudományos pedigrével, Kínában, de kínai nyelvtudás nélkül szerzett tapasztalataik révén váltak „Kína-szakértőkké”. S mivel hazánkban az igazi, Kínához is értő, vagy kifejezetten Kínára specializálódott orientalista felbukkanásáig még jó néhány évtizedig kell várni, senki nem kérdőjelezte meg a Kína-szakértőként megnyilvánuló komoly tudósember, vagy nem kevésbé komoly arisztokrata politikus, vagy

²⁰⁵ PN 1901. 248. (szeptember 8.): 4.

²⁰⁶ PN 1901. 230. (augusztus 22.): 3.

netán orvosdoktor illetően szakértelmét sem. Az alábbiakban három ilyen magyar „Kínaszakértőnek” a bokszerlázadás idején kifejtett honi tevékenységét vázolom fel.

Cholnoky Jenő (1870–1950) a Műegyetemen szerzett vízépítői diplomával lett a Budapesti Tudományegyetem földrajzi tanszékén Lóczy Lajos (1849–1920) asszisztense. Lóczy ajánlásával igen szerény ösztöndíjjal tanulmányútra indult Kínába, hogy professzora megbízásából tanulmányozza a Kínai-alföld nagy folyóinak deltavidékét, felderítse a Sárga-folyó és a Jangce mederváltozásainak okait és körülményeit. Nem ismerjük annak igazi okát, hogy „principálisa és második atyja” – ahogyan Cholnoky könyvében hivatkozott Lóczyra – vajon miért gondolta indokoltnak, hogy a fiatal tanársegédje, hozzá hasonlóan Kínában végezze el a szakmai karrierjét megalapozó első önálló kutatásait. Mindenesetre csakugyan nem könnyű körülmények között, lehetőségeihez és felkészültségének mértékéhez képest Cholnoky a Kínában kutatással töltött 237 nap alatt, 6000 kilométert gyalog megtéve, közben 750 rajzot és 210 fényképet készítve derekasan helyt állt, és kiválóan abszolválta az egyébként nehezen indokolható tudományos küldetését.

Kínából a nagyközönségnek szánt első híradását a *Budapesti Hírlap* hozta le 1897 márciusának végén. A „Kínai naivitások” című írásában említésre sem kerül a hidrológiai kutatása, ehelyett a kínai újévkor látott, tapasztalt „fen-sue” (*fengshui* 風水) babonákról mesél érdekes történeteket.²⁰⁷ Ez akár meglepő is lehetne, azonban Cholnoky későbbi életműve alapján tudható, hogy szinte megszállottja volt az ismeretterjesztésnek és közművelésnek. Hazatérve is ennek szellemében látott neki a kínai tapasztalatai, kutatóútja eredményei összegzésének. A *sárkányok országából* címen, szülővárosában, Veszprémben megjelent könyve bevezetőjében ő maga ezt írja:

Az intelligens magyar Közönség számára, nem a tudósoknak irtam ezt a könyvet. Kötelességemnek tartom utazásom élményeit, tapasztalataimat és felfedezéseimet olyan alakban közzétenni, hogy azt mindenki megértse. De mi haszna volna ilyen közlésnek, ha abból nem lehetne tanulni?

A könyv megjelenését a saját nyomdával is rendelkező Köves és Boros Kiadó már 1899 novemberében ígérte, ám csak a következő év májusában jöttek ki vele. Az időzítés tökéletes volt. Cholnoky könyvét a reklámok és az ismertetőik zöme az aktuális kínai eseményekhez asszociálta. „Nincs ember ki a khinai események iránt nem

²⁰⁷ BH 1897, 86. (március 27.): 14.

érdeklődnék!”²⁰⁸ Példának okáért így kezdődött a könyv egyik leggyakrabban, több újságban is megjelent hirdetési szövege. Mindeközben a már adjunktussá kinevezett Cholnoky is minden tőle telhetőt elkövetett a könyve promóciójáért. 1900-ban és 1901-ben több, napi-, illetve hetilapokban megjelent írása gyakorlatilag a könyvének egy-egy fejezete vagy annak részlete. A „Peking” című fejezetet például az *Alkotmány* és a *Hazánk* is lehozta egy hónap különbséggel.²⁰⁹ Megjelent továbbá a „Mandsuorság” fejezet is,²¹⁰ de írt cikket az európaiakról Kínában,²¹¹ de még a kínai nőkről is.²¹² Ezen kívül mint a korábbiakban láthattuk, térképeket is rajzolt az aktuális események kapcsán, de igény szerint „szakértői véleményét” is magabiztosan kifejtette akár politikai, akár közgazdasági vonatkozásban.

1900 szeptemberére gyakorlatilag már egyetlen magára valamit is adó középiskolai könyvtár sem lehetett meg Cholnoky könyve nélkül:

Tekintettel a munka érdekességére és benső értékére, valamennyi kir. főigazgatónak és tanfelügyelőnek oly célból ajánlva, hogy a fenhatóságuk alatt álló tanintézetek könyvtárai kezelőinek figyelmét hívják föl az idézett munkára, a könyvtárak kiegészítése alkalmából eszközrendező beszerzéseknél való tekintetbe vétel végett.²¹³

Sven Hedin (1865–1952), a már életében legendás és világhírű svéd földrajztudós és orientalista 1902-ben tért haza három éven át tartó ázsiai expedíciójáról. Nem sokkal hazatérése után bejelentette, hogy európai felolvasó körútra indul, melynek egyik állomás Budapest lesz, ahol a Magyar Földrajzi Társaság meghívásának tesz eleget.²¹⁴ Ennek hírére a Társaság egyik tagja, Wodiáner Artúr (1860–1921) könyvkiadó és könyvkereskedő azzal az ötlettel állt elő, hogy indítsák útjára a Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára című sorozatot, amelynek első kötete Sven Hedin *Ázsia sivatagjain keresztül (Durch Asiens Wüsten; 1899)* műve lehetne. A sorozat szerkesztését a Társaság korábbi elnöke, Lóczy Lajos vállalta. 1902-ben a sorozatnak két kötete jelent meg. Hedin útleírása mellett a

²⁰⁸ Pl. *Budapest* 1900, 233. (augusztus 26.): 22.

²⁰⁹ Cholnoky 1900b és 1900c.

²¹⁰ Cholnoky 1901b és 1901c.

²¹¹ Cholnoky 1900d.

²¹² Cholnoky 1901a.

²¹³ *Corvina* 1900, 26. (szeptember 20.): 143.

²¹⁴ Sven Hedin Bécsből, február 25-én érkezett a magyar fővárosba, és tartotta meg közel két órás előadást, amelyen Vámbéry Ármán, Széchenyi Béla és Lóczy Lajos is jelen voltak, lásd pl. *MN* 1903, 49. (február 25.): 7; *PH* 1903, 57. (február 27.): 7.

szerkesztő Lóczy saját, frissen befejezett műve, *A mennyei birodalom története* volt.²¹⁵ Ez kötet teljesen „kilóg” a sorozat tematikájából, abban a tekintetben, hogy az 1943-ig megjelent több mint hatvan kötete elsősorban tudományos igényű útleírásokat tartalmaz. A Kína átfogó történelmét – a mitikus kezdetektől egészen a bokszerláadásig – bemutató, gazdagon illusztrált könyv az addigi legteljesebb, magyarul hozzáférhető önálló mű a kínai történelemről. Lóczy a sorozat 9. köteteként, 1907-ben jelentette meg Gubányi Károly *Öt év Mandzsúorszámban* című könyvét, Cholnoky könyvét pedig 1913-ban illeszti és adja ki újra a sorozat 15. darabjaként.

A magyar orientalisztika és Kína-kutatás egészen különös figurája volt gróf Zichy Jenő (1837–1906). A kelet iránt rajongó, lelkes műgyűjtő és rendíthetetlen turanista érzelmű Zichy folytatva a Széchenyi Béla által megkezdett hagyományokat több ázsiai expedíciót is indított, amelyeknek nem titkolt célja a magyar őshaza nyomainak feltárása volt. Harmadik expedíciója során, 1898-ban Kínába utazott, mert ahogyan, március 9-én a képviselőház ülésén, a rá jellemző nagy ívű szónoklatban mondotta:

A magyar faj eredete és vándorlásának utiránya körüli tanulmányaim eredménye arra készítet, hogy az eddigi kutatásokat továbbra is folytassam. [...] E kettős feladaton kívül még egy harmadikat is tűztem ki magamnak, amely hazánk történetére úgy hiszem fontos, az 1241-ben a mongolok kivonulása alkalmából innét elrabolt hazai okmányok és levéltárak fölkeresése – ezekkel Batu kán mint trófeumokkal számolt be visszatértekor Karakorumban 1242 tavaszán, ezen hazai történelmi kincseinket a Mandzsúr városok különböző Boncz-klastromaiban és pagodáiban kell keresnem!²¹⁶

A gróf alaposan felkészült, mert indulása előtt áttanulmányozta „az összes (!) francia, angol és német litteraturát az újabb és legújabb korig, mely Kinára vonatkozik, nemkülömben a régi kínai történészek munkáit [...]”, amelyekből, mint mondja „egy általános nézetet alkottam magamnak Kináról, népe társadalmi viszonyairól és kulturájáról”.²¹⁷ Arról azonban soha nem beszélt, hogy mi volt a forrása annak a rendíthetetlen és romantikusan regényes meggyőződésének, hogy Árpád-kori okleveleink a császári levéltárban, illetve buddhista kolostorokban lappanghatnak. Balszerencséjére azonban, a „száznapos reformnak” véget vető palotaforradalom után alig több mint egy héttel, 1898. szeptember 30-án érkezett Pekingbe, így a Zongli Yamennél sehogyan sem

²¹⁵ Lóczy 1902.

²¹⁶ BN 69. (március 10.): 2.

²¹⁷ Zichy 1900b: 1.

tudta kieszközölni a császári levéltárba történő bejutást. „Az expedíció a magyar történeti mult földéítésére nem szolgáltatott dus anyagot”²¹⁸ – írja egy korabeli kritika, de ahhoz mindenképpen elegendő volt, hogy Zichy Jenő nevét mindörökre beillesszük a korai Kína-kutatóink sorába.

A Kína iránt, az évszázad utolsó esztendejében megélénkült érdeklődésből, és koncentrálódott figyelemből Zichy is profitált. Az Akadémia által 1899-ben tiszteletbeli taggá fogadott gróf nem a könyvét promotálandó exponálta magát előszeretettel a nyilvánosság előtt ebben az időszakban, hiszen harmadik expedíciójának hat kötetes összefoglalója majd csak 1905-ben jelent meg. Feltehetően csak némi exhibicionista becsvágy vezérelte a megannyi „szakértő” megnyilvánulásra. Számos cikket publikált és még több nyilatkozatott adott az aktuális kínai események kapcsán,²¹⁹ továbbá 1901-ben több részben közreadta a szibériai úti jegyzeteit, külön hangsúlyt fektetve a kínai útjára.²²⁰

Mindezek kapcsán az egyik legérdekesebb – a minden bizonnyal a politikai bennfentességét igazolni hivatott – beszámolója, a „kínai Bismarckkal”, Li Hongzhanggal való találkozásának diskurzusa. Ha meg is történt, illetve ebben a formában történt meg a beszélgetés, Zichy ebben azt szándékozott illusztrálni, hogy a kínai kormányzat mennyire nem látta, nem akarta látni előre a küszöbön álló bokszerlázadást.

Li-Hung-Csang [Li Hongzhang] igen kedves uri ember. Nagyon jól fogadott. Szobájában a falon lóg Bismarck és Gladston²²¹ arcképe; a kettő közt a magáé, mert az államférfiak még Kinában is szerények. Az alkirály bánatos arcot öltött és rámutatott Bismarck arcképeire ezzel a szóval:

- Szegény Bismarck, meghalt.
- Majd azt kérdezte tőlünk, miért vagyunk feketében.
- Miért? Meghalt a királynénk.
- Hát miért ölték meg a magyarok?
- Mi nem, hanem egy olasz.
- Hát háboru van Olaszországgal?
- Nincs. Az az olasz anarkista volt.
- Mi az az anarkista?

²¹⁸ PH 1901, 234. (augusztus 25.): 1.

²¹⁹ Pl. Zichy 1900a, 1900b

²²⁰ Zichy 1901.

²²¹ William Gladstone (1809–1898) angol liberális politikus, aki négy alkalommal is volt az Egyesült Királyság miniszterelnöke.

Megmagyaráztam neki, hogy olyan ember, a ki nincs megelégedve a mai társadalommal.

– Azt mondják, szólt házigazdánk felém fordulva, hogy te tudós vagy, könyvet írsz Kináról. Figyelmeztetlek, hogy igazságot írj.

– Mi az igazság?

– Hogy mi kínaiak nem vagyunk anarkisták, mert itt mindenki elégedett.²²²

Gáspár Ferenc (1861–1923) a bécsi egyetemen szerzett orvosi diplomájával a zsebében 1886-ban az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészetének szolgálatába állt. Mintegy két évtizededen át végzett hajóorvosi munkája alatt hét évig, mint fregatt-orvos működött, majd kereskedelmi hajókon, több alkalommal beutazta a világot. A haditengerészetnél töltött első hét évének élményeit – amelyben jelentős terjedelemben tárgyalja a kelet-ázsiai, kínai és japán emlékeit is – már 1892-ben közreadta *Negyvenezer mértföld vitorlával és gőzzel* című könyvében.²²³ „Ő felsége corvettája”, a Zrínyi korvett egykori hajóorvosának beszámolóit az idő múltával sem koptak meg. Az 1896-as bővített kiadás, már a budapesti Singer és Wolfner könyvkiadó gondozásában jelent meg, s hogy-hogy nem, a könyv harmadik kiadására a kiadó épp 1900-ban látott fantáziát.²²⁴ Az ezúttal már méltómódon díszkiadásban is napvilágot látott, több mint 600 oldalas kötetet a decemberi megjelenése, méltó karácsonyi ajándékként lehetett reklámozni. Gáspár a kötet megjelenése előtt már több nyilatkozatában, és az Uránia Színházban tartott előadásában népszerűsítette a könyvet. Ennek aktualitása kapcsán természetesen a „Kína-szakértői” szerepre is szívesen vállalkozott.²²⁵

A Monarchia pekingi követségének tájékoztatása szerint:

Ausztriából és Magyarországból csak igen kevés ember él Kinában. A követségeken és konzulátusokon bejelentettek összes száma 103, ezeknek kétharmadrésze magyar ember. A legtöbb Sanghajban él, ahol több budapesti embernek is van vállalata és üzlete. Pekingben, Tiencinben [Tiencsinben] és Csifuban [Zhifuban] elenyészően csekély a magyar emberek száma.²²⁶

²²² BH 1900, 346. (december 14.): 2.

²²³ Gáspár 1892.

²²⁴ Uő 1896, 1900c

²²⁵ Pl. Gáspár 1900a, 1900b.

²²⁶ PN 1900, 168. (június 21.): 4.

Vagyis a bokszerlázadást, a tengerészeinken kívül nagyjából hetven honfitársunk vészelt át Kínában. Egyelőre nem történt olyan kutatás, amely azt célozta volna, hogy az ekkor Kínában tartózkodó magyarokról többet is megtudhassunk. Közülük néhány nevet időnként megemlített a korabeli sajtó. A nevek alapján azonban az állampolgárság beazonosítása sokszor már a korban sem volt egyszerű. Az osztrák sajtó a magyar neveket amennyire csak lehetett, németesítette, a magyar sajtó pedig a német neveket magyarosította. A *Budapesti Hirlap* alábbi híre kapcsán is, az említett személyek közül többről nehezen deríthető ki nemzetisége:

Tiencinben [Tiencsinben] is több osztrák és magyar tartózkodik, így egy Bauer Pál nevű vámhivatalnok, Csifuban [Zhifuban] van Babó Miksa. Ezeknek sorsáról még eddig nem érkezett hír. Sanghajban szintén több osztrák és magyar ember él, így ott van Pisko József [Joseph Piesko] osztrák–magyar főkonzul és Osvald Vince, a konzulátus titkára, továbbá a Rosenblüh, Loika és Kober kereskedő cégek.²²⁷

Ha összevetjük ezt a hírt a *PN* tájékoztatásával, akkor szinte bizonyosra vehető, hogy az osztrák sajtóból átvett névsor csak osztrákokról tesz említést:

Van azonkívül Pekingben három monarkiónkból való nagykereskedő, Tiencinben [Tiencsinben] egy Bauer Pál nevű osztrák alattvaló lakik. Takuban [Daguban] is lakik egy ausztriai ember, báró Fava Miksa, a klosterneuburgi venológiai intézet igazgatójának a fia, ki már négy év óta lakik Takuban. Sanghaiban is sok osztrák állampolgár lakik, kik nem forognak már veszedelemben. Shangaiban van Piesko osztrák–magyar konzul titkárával és Rosenblüh, Kauer és Heinrich ügyvivők.²²⁸

A Kínában tartózkodó öt-hat tucat, egyelőre ismeretlen magyar közül azonban három személy kiléte egészen bizonyos. Ők azok, akik a bokszerlázadás „túlélőiként” a magyar sajtóban adták közre tapasztalatikat.

A korábban már tárgyalt „magyar mandarin”, Faragó Ödön vámhivatalnok amilyen szorgalmas levélíró volt az előző években, olyan hallgatásba burkolózik ebben az időben. Jószerint csak az állapotával kapcsolatban olvashatók olyanok, mint pl. „Faragó mandarin

²²⁷ *BH* 1900, 184. (július 7.): 3.

²²⁸ *PN* 1900, 184. (július 7.): 3.

jól érzi magát”.²²⁹ Mint később kiderült, mielőtt a lázadás súlyosabbá vált, otthagyta a tiencsini hivatalát, és biztonságos tartózkodási helyre vonult.

[Fragó Ödön] jelenleg családjával együtt Shanghaiban tartózkodik. A kínai kormány még a háborús időkben sem mentette föl állásától kitűnő tisztviselőjét, de Fragó a keresztény üldözés kitörésekor állomáshelyéről elmenekült és egy hónapnál tovább egy angol hadihajón tartózkodott. Most Shanghaiban lakik, rendesen hozza fizetését és a béke megkötése után újra elfoglalja hivatalát.²³⁰

A kínai magyar tudósítók gárdája azonban egy új taggal bővült. A Kínában misszionáriusi szolgálatot teljesítő lazarista szerzetes, Wilfinger József (1874–1906; kínai nevén: Lang Kezhong 狼克忠) az elhunyt Ürge Ignác helyét vette át 1898-ban.²³¹ Nevéhez néhány érdekes, Kínából küldött levél fűződik, amelyeket Illés Ferenc szombathelyi kanonoknak írt. Ezeket a leveleket 1900-ban, és 1901-ben a *Hitterjesztés Lapja* közölte, ahonnan átvette a *Magyar Állam* című lap. Wilfinger ténylegesen túlélője volt a bokszerlázádnak, mivel egy támadás során olyan súlyos sérüléseket szenvedett, hogy a sajtóban még vértanú halának híre is felröppent. „Vérnek kellett folynia, hogy a kínai hivatalos világ felébredjen halotti álmából [...] Csekiáng [Zhejiang] hithirdetői közül én onthattam véretem először Jézus Krisztus ügyéért”²³² – írja egyik levelében. Az őt ért támadás részleteiről pedig ekként számol be:

[...] Husvét után [...] ismert ellenségeink ezt az alkalmat arra használták föl, hogy vérszomjas terveiket megvalósítva, életem ellen törjenek. Hogy körmeik közül másodszer meg ne szabaduljak; tervök végrehajtására az április 17. és 18-ika közé eső éjfél választották, ámbár az idő esős, az utak pedig rosszak voltak. A bambusznád eleven-sövényen keresztül utat vágva, nesztelenül és hirtelen a misszióépület előtt termettek. Eszeveszett rohammal estek neki mindjárt az első szobának, abban a hiszemben, hogy engemet ott meglepnek. Jó betörő szerszámaik lévén, egy pillanat műve volt a szoba feltörése; így jutottak a második és harmadik szoba feltörése után a negyedikbe, ahol én nyugodtan pihentem. Amint meghallottam az ellenség kiáltását és dörömbölését, kiugrom az ágyból, bereteszelem az ajtót, felöltöm szerzetesi ruhámat és egy két percig készülök az elkerülhetetlen halálra. A rablógyilkosok hatalmas ütéseinek

²²⁹ PN 1900, 231. (augusztus 24.): 5.

²³⁰ Alkotmány 1901, 51. (február 28.): 6

²³¹ Wilfinger József életéről és munkásságáról lásd Illés 1936.

²³² Illés 1936: 55.

ellenállni gyöngé ajtó kétfelé beszakad a szobába, de bennem nem tett kárt. Ebben a percben vagy 10 fiatal, erőteljes és marcona ember állott előttem, teljesen védtelen hithirdető előtt. Azonnal pénzt követeltek. A szobában csakugyan nem volt pénzem, de a rablók, nem adván hitelt szavaimnak irgalmatlanul ütni kezdtek kalapácsok és fejszékkel. Legalább 10 ütés érte balkaromat, 6 a fejem tetejét, egy fejszecsapás pedig halántékomat éppen a jobb szem fölött. Hálát adok Istennek, hogy lélekjelenlétemet megtartva, egészen nyugodtan viseltem magamat: térdre bocsátkozva imádkoztam magamért és ellenségeimért, hogy vértanuság kegyelmére méltóvá tegyem magamat. Minden pillanatban vártam a halálos ütést: Isten azonban úgy intézte a dolgot, hogy a gyilkosokat megfélemlítse nyugodt bátorságom, valamint a halántékom sebéből bőven kiömlő vér, mely arcomról szakálomra és öltönyömre folyt, engemet már halottnak vélvén, késedelem nélkül fogtak hozzá szobám és az egész háznak alapos kirablásához. [...]²³³

Gubányi Károly (1867–1935) vasútmérnök Lóczy Lajos buzdítására jelentkezett arra az állásra, amelyet a mandzsúriai vasútépítés mérnöki munkáira írtak ki. Munkatársával, Szentgáli Antallal (1868–1945)²³⁴ 1897-ben indultak a Távol-Keletre. Gubányi öt éven keresztül dolgozott a mandzsúriai vasútépítés egyik mérnökeként, és csak 1904-ben, a japán-orosz háború kirobbanásakor tért haza. Kínai emlékeit rövidebb cikkekben,²³⁵ előadásokon adta közre, de egy, saját fotográfiáival illusztrált könyvet is megjelentetett *Öt év Mandzsúrországból* címmel.²³⁶ Gubányi a bokszerfelkelés idején is Kínában tartózkodott, így könyvének igazán különleges és értékes része a személyes élményeken alapuló beszámolója az 1900-ban zajlott eseményekről, amely azonban csak 1907-ben, a könyve megjelenésekor volt olvasható. Ebben a blagoveszenszki orosz mészárlásról a következőképpen számol be:

Amint a jelentékeny khinai haderő a túlparton megjelent, Blagovjesczenszkből az a hír kezdett elterjedni, hogy a várost az ellenség okvetlen el akarja foglalni, mire aztán az ottlevő khinai lakosság egy része határozottan kihívó és ellenséges viselkedést kezdett tanusítani az orosz ellen.

²³³ *Hazánk* 1900, 234 (október 4.): 8–9.

²³⁴ Szentgáli a vasútvonal szibériai szakaszán, Oroszországban dolgozott. Visszaemlékezései 1917-ben jelentek meg könyvformában, lásd Szentgáli 1917.

²³⁵ Gubányi 1899.

²³⁶ Uő [1907].

A rendes katonaságnak száma a városban alig ment ezerre, a polgárságból alakult fegyveres önkéntesek mindössze hétszázan voltak. Ezzel szemben a khinai partvidéket átkutató előőrsök 20 ezer khinai katonáról és negyven ágyuról hoztak jelentést. Mikor a város egyes khinai lakosánál fegyvereket, lőport és töltényeket, a város falain pedig az oroszok kiűzetésére buzdító khinai nyelvű plakátokat találtak, a város megrémült lakossága a kormányzótól a khinaiaknak szigorú felügyelet alá leendő helyezését követelte. Ekkor már a khinai lakosság nagyrésze elhagyta a várost és a mint később az izgatottság lecsillapultával kisült, épp azok menekültek el, a kik valamiben bűnösöknek érezték magukat. Gribszki generális által kiadott rendeletre több mint 2000 khinait fogdostak össze a városban és július hó végén Blagovjescsenszktől mintegy hat kilométerre feljebb eső táborban helyezték őket őrizet alá. E nagyszámú fogoly őrizetére bizony a kéznél levő fegyveres erőből nem telt elegendő ember. Közben a város bombázása a túlpartról tovább tartott, így aztán az a parancs érkezett, hogy a foglyokat át kell szállítani a khinai partra és ott szabadon kell bocsájtani őket. Szállító eszköz nem állott rendelkezésre, a khinaiak a túlpartról folytatták a lövöldözést. Ily körülmények között szülemlett meg az a szerencsétlen eszme, hogy a foglyokat át kell usztatni a túlsó partra. Az így összegyűjtött, megkínzott khinaiakat aztán belehajtották az egy kilométernél szélesebb, rohanó folyó hullámaiba.²³⁷

A Kínába küldött és harcolt magyar tengerészekről a civilekhez hasonlóan, nem készült összeírás. A korabeli újságcikkekben azonban időről-időre magyarokról is lehetett olvasni. A *PN* 1900 végén a „Két matrózunk hőstette Kinában” című írásában két magyar tengerésznek a Peking ostromának idején tanúsított hőstettéről számolt be:

[...] Kicsiny, de hősies volt a csapat, mely hadseregünk zászlajának becsületéért, a többi európai nemzettel együtt ott küzdött Kinában. A jelentések, melyek a külügyminisztériumhoz érkeznek, arról tanuskodnak, hogy haditengerészeink a pekingi nehéz napok alatt rendkívüli és szinte példátlan jeleit adták hősiességüknek és elszántságuknak, míg az európai követségek hetekig a tulnyomó kínai csapatok fenyegető erejének ki voltak téve. A sok hőstett közül különösen kettő emelkedik ki. Mind a kettőnek egyszerű matrózlegény a hőse. A francia követség ostromának idején történt az egyike a védő csapatnak, melyhez a mi tengerészeink is tartoztak, elfogyott a töltése. Erre egy osztrák–magyar tengerész fényes nappal, a kinaiak leghevesebb golyózáporában az utcán át elment az angol követségre, ott átvett egy láda töltést s azzal a kinaiak erős puskatüzében visszament a francia követségre. A másik eset a

²³⁷ Gubányi [1907]: 155–156.

következő: A követségen egy éjjel észrevették, hogy a kínai táborban nagy mozgás van s ebből azt következtették, hogy a kínaiak erős támadásra készülnek az európaiak ellen. Erre ismét egy egyszerű osztrák–magyar tengerész minden feltűnés nélkül átosont a kínaiak táborába, ott megfigyelte, hogy mi történik s miután mindenről alapos értesülést szerzett magának, visszasietett csapatához s jelentést tett tapasztalatáról. Jelentése rendkívül becses volt, mert a csapatparancsnokok az ő értesítése alapján megtehették a szükséges óvóintézkedéseket a kínaiak tervezett támadása ellen, mely nagyon veszedelemes lehetett volna, ha ily módon eleve értesülve nem készültek volna a védelemre.²³⁸

A Monarchia azon, Kínában harcolt tengerészei, akik megsebesültek, 1901 januárjában kezdtek hazatérni. Vitathatatlan, hogy a hősi halált halt Pap Lajos tengerész-hadapród volt az, akiről a legtöbbet írtak a lapok. Azonban az élve hazatért magyar tengerészek közül Kántor Gézáról (1877–1925) lehetett a legtöbbet olvasni.²³⁹

A kínai háboruba küldött osztrák–magyar hadihajók legénysége között volt Kántor Géza kaposmérői ifjú is, ki most hazatérőben van Kinából. Megsebesült a háboruban s most küldik haza gyógyulni. Az egyik szeme súlyosan megsérült, az arcán pedig fekete foltok vannak a löporrobbanástól. Vele még másik két sebesült is uton van Kinából. Mint szüleinek megírta, Kalkuttából jövet Triesztbe érkezett a Trieste nevű Lloyd-gőzösön, mely Port-Szaidban három sebesült osztrák–magyar matrózt vett föl; őt, Polick Jánost és Süly Józsefet, kik mind a hárman a *Mária-Terézia* hadi hajón szolgáltak. Az egyik a lábán, másik kettő a szemén sebesült meg.²⁴⁰

A kaposmérői tanító fia, Kántor Géza a beítangi erődök ostromának nem csak túlélője volt, de szemtanúként tőle származnak a legrészletesebb magyar beszámolók az ostromról és Pap Lajos halálának körülményeiről, amelyről 1901-ben több újságnak is beszámolt. Mivel Beitang ostrománál az oroszokkal együtt harcolt, 1902-ben megkapta a cár adományozta Szent György vitézségi érmet (ismertebb néven Szent György-kereszt; oroszul: *Georgijevszkij kreszt, Георгиевский крест*), amelyet azonban az első világháború

²³⁸ PN 1900. 289. (október 21.): 6.

²³⁹ Kántor Géza naplója, amelyet az SMS Saida korvett fedélzetén 1895. október 5 és 1897. április 3 között vezetett 2024-ben jelent meg könyvformában. Kántor Géza ténykedését a bokszerlázadás idején, egyéb forrás hiányában a könyv szerkesztői szintén a korabeli lapok alapján rekonstruálták. Lásd Bálint et al. (szerk.) 2024.

²⁴⁰ PN 1901, 22. (január 22.): 14.

kitörését követően lelkiismereti okokból visszaküldött.²⁴¹ Az egyik szemére megvakult és rokkant Kántor hazatérését és leszerelését követően előbb Németbolyon (ma: Boly), majd 1912-től Monoron lett postamester. Még 1922-ben is nyilatkozott a bokszerlázadás kapcsán.²⁴² Ebben az interjúban az egységében szolgált magyar tengerészek közül még megemlíti Schantzer Pált, aki „a Keleti-kávészó zsidó tulajdonosának fia” volt és egy Stern nevű tengerészt.

Olyan magyar tengerészeiről is lehetett olvasni, aki nem a harcvezetésen esett el, hanem később, sérüléseibe hal bele:

Elhunyt magyar tengerész. Nápolyból távirják, hogy Loos Ferencz osztrák–magyar tengerész tiszt, kit Kinából súlyosan megsebesülve az ottani nemzetközi kórházba szállítottak, tegnap meghalt.²⁴³

A korabeli beszámolók igen értékes csoportját alkotják azoknak a magyar tengerészeknek, katonáknak a hazaküldött levelei, amelyek közül néhány, részleteiben megjelent a sajtóban is. A teljesség igénye nélkül ilyen katonalevél például Benes Sándor ágyútüzelő mester beszámolója:²⁴⁴

Érdekes katona-levél érkezett a minap Aradra a kínai harcmezéről. Egy francia légionárius írta Aradon lakó nővérének, Rónai Istvánnénak s érdekes adatokat közöl benne a harctér két hónap előtti állapotairól. A levél írója, Valloire Ernő [...] ²⁴⁵

Egy Eberstarck Andor nevű szabadkai ifju, ki mint tengerészkatona a Kinában levő Mária Terézia hadihajón szolgál, levelet irt haza a testvér bátyjának. Levele, melyet február 20-án tett postára Sanghaiban, ²⁴⁶

Tóth Imre, Tóth Antal zalamegyei nagybakónaki birtokos fia, aki a Maria Theresia hadihajón szolgált tengerészként, a szüleinek hazaküldött és a *Budapesti Hirlapban* megjelent levében ilyeneknek látta a kínaiakat:

²⁴¹ *PéN* 1915, 41. (február 20): 2; *PN* 1915, 55. (február 24.): 10.

²⁴² *Egyenlőség* 1922, 8. (február 25.): 4.

²⁴³ *Magyarország* 1901, 76. (március 29.): 9.

²⁴⁴ *PN* 1900, 319. (november 20.): 12.

²⁴⁵ *BN* 1901, 6. (január 6.): 8.

²⁴⁶ *PN* 1901, 101. (április 13.): 11.

Mert ez a copfos, alattomos, boszuálló kínai nép, bár a saját iparágai kezelésében igen ügyes, – egyébként nagyon lusta és piszkos. Neje, férfai egyaránt. Élhetetlen, a földmívelést nem szereti s meg van a napról-napra terjedő tengődéssel elégedve. [...] Fájó érzés fogja meg az ember szívét, mikor ezt a pusztulást látja, s tán némi elégtételt lát abban a betolakodott civilizációra nézve, hogy Isten ellen való véték az ilyen országnak parlagon hagyása s napról-napra való összeroskadni akarásának tétlen nézése. Csak a beavatkozás vérbe ne kerüljön, akkor legalább kétszeres hasznunk lesz belőle: a békés gyarmatosítás s nekünk meg egész életünkre kiható olyan tapasztalatszerzés, melyből szerény otthonunkban a termő gyümölcs hasznos ízét környezetünkkel is élveztetni fogjuk. Bár minél előbb következze be ennek megtestesülése!²⁴⁷

A Vasi K.u.K. Matrózok alapítvány tagjai további olyan további, a bokszerlázadás idején Kínában járt magyar tengerészeket is azonosítottak, mint Demeter György (1873 – ?), Petri Ernő (1880–1916), Jánossy Mihály (1876 – ?) és Szemenyei Ferenc (1877–1932).²⁴⁸

Az elmúlt évek kutatásai kapcsán olyan, Kínában tartózkodó magyarról is tudomást szereztünk, aki már amerikai színekben volt részese a bokszerlázadás eseményeinek. A felvidéki születésű Fengya Ireneusz (1875–1940) miután egészen fiatalon kivándorolt az Egyesült Államokba, beállt a hadseregbe és harcolt a Fülöp-szigeteken. Ezt követően Ázsiában maradt és már kereskedőként tanult meg kínaiul. A bokszerlázadás idején az Egyesült Államok kilencedik gyalogezredét segítette kínai–angol tolmácsként. A 20-as, 30-as években vele kapcsolatban kapott szárnyra az, a nemzetközi sajtót is bejárta hírlapi kacska, hogy azonos lenne Kína keresztény tábornokával, Feng Yuxianggal (馮玉祥; 1882–1948).²⁴⁹

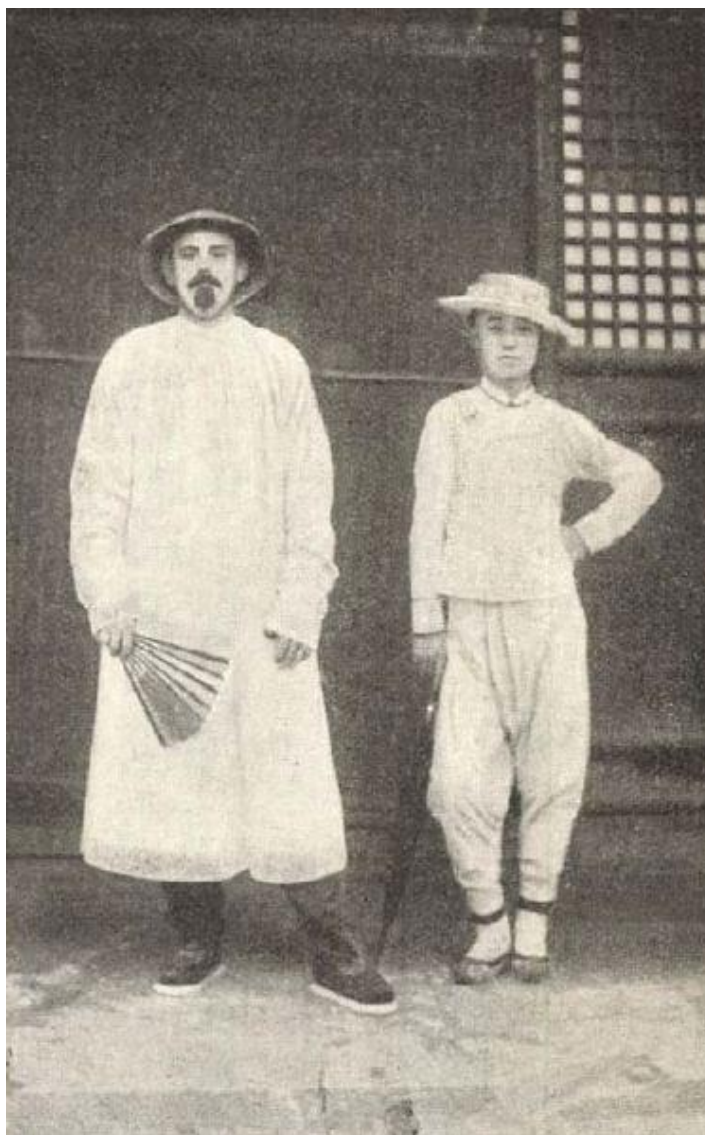
A bokszerlázadásról magyarul olvasható legterjedelmesebb katonai beszámoló szerzője Keszler Albert (1878 – ?) nem magyar. Életrajza a korabeli lapokból rekonstruálható. Albert Kesler Párizsban született, de családja Budapestre települt, mivel apja, George Kesler (Keszler György) igazgatóként tevékenykedett egy francia érdekeltségű budapesti vállalat élén. A magyarul is kiválóan megtanult Keszler Albert tanulmányait a budapesti Magyar Királyi Állami Felső Ipariskolában végezte. Kiváló és eredményes kerékpárversenyző volt. 1897 és 1899 között több távon is országos bajnok lett, 1898-ban a 2000 méteres térelőny-versenyen új országos rekordot állított fel. Francia

²⁴⁷ BH 1901, 113. (április 25.): 13–14..

²⁴⁸ Bálint et al. (szerk.) 2024: 135–141.

²⁴⁹ Mátyás 2024a: 161. A szerző dolgozatával a XXXV. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Humán Tudományi szekciójában II. helyezést ért el. A kutatást témavezetőként segítettem.

állampolgárként 1900-ban besorozták a francia hadseregbe, és augusztustól majd egy éven át, ténylegesen harcoló alakulat tagjaként Kínában teljesített szolgálatot. A még mindig Magyarországon élő családjához hazatérve, a bokszerfelkelés során átélt élményeit, tapasztalatait magyarul, „Egy budapesti ember kalandjai a kínai háborúban” címen adta közre 1902-ben a *Képes Ujság* hasábjain. 1905-ben még rajthoz állt a Fővárosi Kerékpár Egyesület versenyén, és meg is nyerte az 1000 méteres versenyt, de élete további alakulásáról nincsenek biztos adatok. Feltehetően legkésőbb az első világháború kitörésekor családjával hazatelepülhetett Franciaországba.

56. kép. Keszler Albert Kínában.²⁵⁰

²⁵⁰ KU 1902, 5. 68.

Keszler alakulata első tevékenységéről ekként számol be:

Október 24. 12 emberrel elküldtek egy különös feladat megoldására. A kínaiak olyast műveltek, mi az adott körülmények között is meglepett bennünket. Nem kisebb dolgot műveltek pedig, mint hogy ellopták az egész Pauting-fu-tól [Baodingfu 保定府] Pekingig vezető vasúti vonalat, mintegy kétszáz kilométert és ezt oly alapossággal, hogy a hatalmas amerikai síneknek és váltófelszereléseknek, az összes mozgó műveknek, de még a talpfáknak is, a nyoma sem maradt meg. Mindent elhurcoltak, még pedig a hátukon. Az elloptott vasúti vonal visszaszerzése mindazáltal nem sok fejtörést okozott nekünk. Egyszerűen becsukattuk a falvak mandarinjait addig, míg az eltolvajlott felszerelések ismét vissza nem kerültek a derék kínaiak hátán, így kellett nekik a 180 kilométert meghaladó alapépítményeket szépecskén visszacipelni s néhány hét múlva már vígan dübörögtek rajta a vonatok.

Eme működésünk különben örömből, avagy félelemből – azt majd a kínai történészek fogják megállapítani – a körülfekvő falvak lakosságát arra serkentette, hogy mandarinjaik vezetése alatt tömegesen hozták a szebbnél szebb csirkéket, gyümölcsöt, tüzelőfát ajándékba.

Október 27. Egy kínai falu kapuit kinyitni vonakodván, azt néhány melinit löveggel felrobbantottuk, az előljáráóság pedig golyó általi halálra ítéltetett; a többi falvak ezután annál szorgalmasabban hordták a szárnyasokat a legalázatosabb hajlongásokkal.

November 6. Egy kémet fogtunk, kivel kínai hadijog szerint bántunk el. Áadtuk az illetékes kínai hatóságnak, mely rövidesen fejét vétette.

November 7. Pauting-fu úgy látszik, még sem hódolt meg oly kishitűen, mint a hogy eleintén gondoltuk. A város három mandarinja vérszemet kapva csekély számunk láttára, plakátokon hívták fel a város lakosságát lemészárlásunkra, azt tételezve fel, hogy köztünk senki sem érti meg a nyelvüket. Ámde az európai misszionáriusok elárulták az összeesküvést; s a bűnhődés nyomban követte a kísérletet: felgyújtottuk a város legszebb Buddha-templomát; egy részét a falnak levegőbe röpítettük, mindezt a három mandarin szeme láttára, kiket végül a nemzetközi bizottság jelenlétében lenyakazott a kínai hóhér.²⁵¹

A bokszerlázadás eseményei irodalmi inspirációs forrásként is hatottak.²⁵² Magyarul az első ilyen mű alighanem az *Elkésett levelek* címen 1904-ben megjelent levélregény

²⁵¹ Keszler 1902 II.

²⁵² A bokszerfelkelés eseményeit feldolgozó, angol nyelvű irodalmi alkotásról lásd Forman 1999.

lehetett.²⁵³ A németből fordított mű, 1903-ban eredetileg is a szerző nevének feltüntetése nélkül jelent meg.²⁵⁴ Az utószó szerint a művet az ismeretlen szerzőnő bátyja állította össze a húga Kínába, az ostrom alatt álló Peking német követségére küldött leveleiből. Az asszony leveleit azonban a háború miatt nem tudták kézbesíteni a meg nem nevezett német diplomatának, akivel még a korábbi években ismerkedett meg Pekingben, és akinek a sorsáról az ostrom ideje alatt semmit sem lehetett tudni. Az olvasók kezdetben dokumentumregénynek hitték, és elindult a találgatás a szerzőnő és a német diplomata kilétét illetően. A legnépszerűbb elmélet szerint a címzett Ketteler báró lehetett. Az elképesztően sikeres bestseller szerzőjének kilétére idővel fény derült, aki a korábbi német követ felesége, Elisabeth von Heyking (1861–1925) volt. Az asszony férje oldalán több évet töltött Kínában, ezért tudta olyan hitelesen ábrázolni a helyszínt. Könyve kerettörténete természetesen teljes mértékben fikció, ami mégis meghozta számára az ismertséget és a gazdagságot is. A magyar fordítás a hatvanötödik (!) német kiadás alapján készült, és egy bizonyos Szilágyi Béla magánkiadásában jelent meg. A magyar fordítás azonban az igen látványos hírverés ellenére is, szinte visszhang nélkül maradt.

Heyking 1914-ben a *Tschun* című regényében ismét feldolgozta a bokszerlázadás témáját.²⁵⁵ Ebben a regényében a Tschun nevű kínai keresztény kisfiú szemszögéből mutatja be Peking ostromának eseményeit. A szerzőnő ezzel a regényével sem tudta már megismételni vagy akárcsak megközelíteni első könyvének sikerét. A *Tschun* magyarul nem jelent meg.

Sajnos szintén nem jelent meg magyarul az egyébként hazánkban is népszerű Pierre Loti 1902-es, *Les Derniers Jours de Pékin* című regénye.²⁵⁶ Loti, vagy eredeti nevén Julien Louis Marie Viaud (1850–1923) francia tengerésztisztként, negyvenévnyi szolgálat alatt szerzett élményeit örökítette meg regényeiben, amelyek közül ez az egy a bokszerlázadás idején játszódik.

Magyar szerzőt csak egészen későn inspirált a bokszerlázadás. A *Nyugatnak* a kezdeteitől fogva munkatársaként dolgozó, de meglehetősen egyenetlen, igen heterogén színvonalú életművet maga után hagyott Szini Gyula (1876–1932) *Eleven bálvány* című regénye Kínában, a bokszerlázadás idején játszódik, szereplői pedig magyarok.²⁵⁷ Az 1927-es szerelmes-, kalandregény két évvel később, 1929. augusztus 22-től szeptember 21-

²⁵³ [Heyking] 1904.

²⁵⁴ [Heyking] 1903.

²⁵⁵ Heyking 1914.

²⁵⁶ Loti 1902.

²⁵⁷ Szini 1927.

ig tizennégy részben folytatásokban és illusztrációkkal is megjelent. A regény – sem megjelenésekor, sem később – különösebb visszhangot nem váltott ki.

Végezetül pedig érdemes megemlíteni a „sárga veszedelem” fikciós archetípusát, Fu Manchu karakterét kitaláló angol Sax Rohmer (1883–1859) nevét. Rohmer 1913-ban keltette életre Fu Manchu karakterét a *The Mystery of Dr. Fu-Manchu* című regényében.²⁵⁸ Ennek, valamint az eredetileg 1917-ben megjelent *The Si-Fan Mysteries* regényének magyar fordítása *Fu Manchu rejtélye* és *Si-Fan* címen egyaránt 1927-ben jelent meg a Rózsavölgyi és Társa gondozásában.²⁵⁹ A két regénynek, a *PH*-ban megjelent beharangozójában a következők olvashatók:

A regények hőse egy titokzatos és irgalmatlan kínai hatalmi szövetkezet, a sárga faj egy titkos társasága, mely a maga világuralmi törekvései céljából egyrészt elpusztítja a fehér emberek legkiválóbb és reájuk nézve legveszedelmesebb egyedeit, másrészt elhurcolja magával titkos utakon Kinába, hogy tudásuknak hasznát a sárga faj vegye. Ennek a szervezetnek nyomaira bukkan rá egy angol, egy elszánt és vakmerő detektív-tehetség, aki minden poklokon keresztül vívja harcát a kínai társaság vezető exponensével, az ördögi Fu-Mancsuval, bár a kínai elképzelhetetlen tökéletességű és ravaszságu öldöklőszerek birtokában van és pokolibb ellenséggel fehér ember még nem akadt össze soha. Fu-Mancsu és a mögötte álló titkos társaság, a Si-Fan vad és zseniálisan gonosz világa lüktet e két regényben, levegő, amely bódító az izgalmasságtól. Érdekesebb könyvet keresni sem lehet a két regénynél.²⁶⁰

Fu Manchu titokzatos szervezete, a Si-Fan ihletője a bokszeres idegengyűlő titkos társasága volt. Erre utal maga az elnevezés is, amely a szerző szándéka szerint a kínai *xifan* (西反), vagyis „Nyugat-ellenes” kifejezés átírása. Ebből, valamint a sorozat köteteinek számos részletéből megállapítható, hogy a „sárga veszedelem” megtestesítőjét, a világszerte ismertté vált és máig ikonikus szuperhősét, Fu Manchut a bokszerlázadás borzalmas poklának hírei keltették életre. Fu Manchu karaktere nem a világra özönlő olcsó kuli-munkaerő rémével fenyegető „sárga veszedelmet” képviseli. Ő már a Kína által

²⁵⁸ Rohmernek *Fo-Hi. Keleti misztérium* címen már 1920-ban olvasható volt magyarul egy műve, amely ugyan már a „keleti veszedelem” jegyében fogant, de még nem a Fu Manchu-sorozatának része. Lásd Rohmer 1920. 1936-ban *Az arany skorpió. (Fo-Hi.) Keleti misztérium* címen újból megjelent, lásd Rohmer 1936.

²⁵⁹ Sax Rohmer 1927a, 1927b.

²⁶⁰ *PH* 1927, 284. (december 15.): 14.

elszenvedett nyugati kizsákmányolásért és megaláztatásáért kegyetlen bosszút esküdött „sárga veszedelemnek” a testet öltése.

8. 8. Konklúzió

A bokszerlázadás leverése nem csupán a kínai császárság agóniájának látványos szakasza, hanem a XX. századi világpolitika nyitányának előképe is volt. A nyolc hatalmat tömörítő szövetség – élén Németországgal és Nagy-Britanniával, de benne az Osztrák–Magyar Monarchiával is – először demonstrálta nyíltan, hogy a „nemzetközi rend” fenntartása nevében hajlandó fegyveres beavatkozást végrehajtani egy idegen civilizáció területén, immár a humanitárius és civilizációs retorika mögé rejtett hatalmi racionalitással.

Magyarország számára ez a konfliktus sorsfordító eszmetörténeti pillanatként jelent meg: először került sor arra, hogy a Monarchia, benne a magyar honosságú katonákkal, fegyveresen lépett fel egy Európán kívüli birodalomban, egy világpolitikai színpadon, immár nemcsak szemlélőként, hanem (még ha korlátozott hatáskörrel is) cselekvőként. A magyar sajtó e szerepvállalásra adott reflexiói ennek megfelelően ambivalensek és rétegzettek: egyszerre lelkesednek a nagyhatalmi státusz illúziójáért, és mutatnak rá gúnyosan arra az ellentmondásra, hogy a Monarchia – amelynek Magyarország is alárendeltje – más civilizációk felett gyarmatosítóként próbál fellépni, miközben saját státusa is csak korlátozottan szuverén.

Az egyik oldalon megjelenik a trófeás identitásépítés: a világ figyelmének középpontjába került háborúban való részvétel a „civilizált nemzetek közé” való tartozás öngazolásaként szolgál. A másik oldalon viszont ott munkál a felismerés, hogy a Monarchia részvétele nem autonóm hatalmi döntés eredménye, hanem pusztán igazodás a nyugati hatalmakhoz – egy olyan geopolitikai és ideológiai sodrásba való bekapcsolódás, amelyet sem befolyásolni, sem irányítani nem tudunk. E kettős tudat – a nagyhatalmi önkép és a gyarmati peremhelyzet tapasztalata – a magyar eszmetörténet egyik legalapvetőbb feszültségét tükrözi.

A bokszerlázadás sajtóbeli értelmezései ezért nem csak egy távoli eseményről szólnak: önmagunkról, helyzetünkről és identitásunkról. A Monarchia kínai területszerzési kísérletei, az azokkal kapcsolatos sajtóviták egyaránt azt jelzik, hogy a magyar közvélemény a világpolitikai részvételt saját nemzeti státuszának próbájaként élte meg – a „gyarmatosító” és a „gyarmatosított” tudat paradox metszéspontjában.

9. A dinasztia és a császárság utolsó évtizede

A XX. század elejére a mandzsu Qing-dinasztia hatalma oly annyira megingott, hogy az uralkodó ház küszöbön álló bukása, Kína történelme során először azzal is fenyegetett, hogy összeomlása magát a monarchia intézményét is maga alá temeti. A bokszerláadás leverése ugyanis nem vetett véget a mandzsuelles felkeléseknek, 1902–1904 folyamán Kína-szerte kisebb-nagyobb spontán lázadások törtek ki.

A mandzsu kormány hatalmát mentve még erőtlen reformok bevezetésével is próbálkozott. Ennek első demonstratív megnyilvánulása az volt, amikor 1902 januárjában az uralkodói család és a kormány Xi'anból visszaköltözött a fővárosba. Az út egy részét Cixi vasúton tette meg, amellyel azt kívánta kinyilvánítani, hogy kész elfogadni a reformokhoz szükséges bizonyos újításokat.¹

A kormány élére a külföld által elfogadott személyt, Qing herceget állították, az 1901 novemberében elhunyt Li Hongzhang helyére, Zhili tartomány kormányzójának pedig a bokszerláadás idején a mandzsu udvart elárult Yuan Shikai-t nevezték ki.²

Az elmúlt évtizedek és különösen a közelmúlt katonai kudarcai rávilágítottak arra, hogy minden a haditechnika, mind pedig a hadszervezettség tekintetében Kínának óriási lemaradásai vannak a külfölddel szemben. A bevezetendő reformok éppen ezért első sorban a hadsereg korszerűsítését célozták volna. A külföldi tanulmányutak, a külföldi kiképzők Kínába hívása sem hozta meg azonban a várt eredményt a császári hadsereg színvonalának és hatékonyságának növelésére.

A bokszer-jegyzőkönyv aláírása nem hozta el a Qing Birodalom számára a külpolitikai kapcsolatok javulását sem. Kína felosztásának kérdése továbbra is napirenden maradt. Ennek leglátványosabb megnyilvánulása a Mandzsúria birtoklásáért vívott orosz–japán háború (1904–1905) volt, amely során a cári Oroszország olyan megsemmisítő vereséget szenvedett, amely miatt még Európában is átrendeződtek a hatalmi viszonyok. A kínai területeken zajló orosz–japán háborúnak Kína éppúgy tehetetlen szemlélője maradt, mint az 1903 decemberétől 1904 szeptemberéig tartó brit invázióknak Tibetben.³

Ez az időszak látványosan kedvezett a nemzeti öntudat és hazafiság érzésének kifejlődését elősegítő forradalmi eszmék megszületésének is. 1905–1906-ban az Egyesült Államokban dolgozó kínai munkásokkal való kegyetlen bánásmód és a kínai

¹ Jefimov 1951: 143.

² Shan 2018: 110–115.

³ Hsu 2008: 130–134.

bevándorlókkal szemben alkalmazott diszkriminációk elleni tiltakozásul Kína egész területén bojkott-hullám söpört végig az amerikai áruk ellen. Nagyszámú, egyelőre még külön-külön tevékenykedő polgári forradalmi szervezet alakult, megerősödött az élőlőszóban kifejtett és az írásban megfogalmazott mandzsu- és kormányellenes propaganda. Ezeknek a forradalmi mozgalmaknak a legtevékenyebb részét a kínai diákság alkotta.⁴

A XX. század legelején a kínai forradalom elkerülhetetlenségéről gondolkodó értelmiség Japánban szerveződött. A „száznapos reform” bukása után idemenekült Kang Youwei és tanítványa, munkatársa Liang Qichao itt kezdték kínaira fordítani a nyugati könyveket. Liang például 1902-ben fordította kínaira a *Kommunista Kiáltványt*. A későbbiekben kifejezetten a kínai menekülteknek létrehozott japán intézményekben több ezer fiatal tanult. Olyanok, mint például a nagy író, Lu Xun (魯迅; 1881–1936), a későbbi kínai kommunista párt egyik megalapítója, Chen Duxiu (陳獨秀; 1879–1942), vagy Csang Kaj-sek (Jiang Jieshi 蔣介石; 1887–1975).⁵

Liang Qichao műveinek, írásainak terjesztésére, 1902-ben, Sanghajban alakult meg a „Hazafias Diákok Szövetsége” (Aiguo xueshe 愛國學社). Kifejezetten a mandzsu dinasztia megdöntésére hozták létre a „Kína Felemelkedésének Társaságát” (Hua Xing Hui 華興會), amelynek első elnöke Huang Xing (黃興; 1874–1916) lett, és a hunani forradalmi ifjúságot egyesítette. A forradalmi eszmék terjesztését nagyban segítik az ekkoriban nagyszámban elindított újságok is. A nyugati mintára fejlődő forradalmi ideológia tekintetében Westad szerint megértésre és megvitatásra szoruló két legfontosabb fogalom

[...] a nacionalizmus és a köztársasági rendszer volt. Legtöbbjüknek a „nemzet” nyugati fogalma szokatlanak és kényelmetlennek tűnt, ezért inkább az lett a meghatározó számukra, hogy az ősi alapelvek szerint működő és közösen elfogadott kultúra által összetartott birodalomban élnek.⁶

A forradalmi eszmék formálódásának egyik meghatározó alakja, a filológus, filozófus Zhang Bingling (章炳麟; más néven: Zhang Taiyan 章太炎; 1869–1936) már egy 1901-es írásában a han kínaiak helyzetét az osztrákok által elnyomott magyarokéhoz hasonlítja.

⁴ Gasster 2008: 477–480.

⁵ Westad 2020: 95.

⁶ Uo. 95.

Ma ötmillió mandzsu uralkodik több mint négyszázmillió han felett, csak azért, mert a romlott hagyományok ostobává és tudatlanná teszik őket. Ha a hanok egy napon feleszmélnének, akkor a mandzsuk teljesen képtelenek lennének nyugodalmat lelteni a birodalomban, éppen úgy, mint az osztrákok Magyarországon vagy a törökök az egykori Kelet-Római Birodalomban.⁷

Ugyanő két évvel később, 1903-ban a mandzsukkal történő kiegyezésnek is felveti a lehetőségét, amelyet az Osztrák–Magyar Monarchia mintájára képzel el.

Az úgynevezett „mandzsu és han közötti egyenlőségnek” olyannak kell lennie, mint az Osztrák–Magyar [Monarchiának], ahol két kormányt hoztak létre egyidejűleg, és egy császár uralja őket, ami azután [így] egy dualista monarchia lehetett.⁸

A korszak vitathatatlanul legnagyobb hatású írása azonban Zou Rong (鄒容; 1885–1905) nevéhez köthető, aki mindössze tizenhét évesen, 1903-ban írta meg a *Forradalmi hadsereg* (*Geming jun* 革命軍) című, mindösszesen mintegy hússzezer írásjegy terjedelmű röpiratát.⁹ A hét fejezetre osztott tüzes hangvétellű, erősen nacionalista érzelmű írás első fejezetében Zou ekként fogalmazza meg a forradalom szükségességét:

Kínánk számára ma elkerülhetetlen a forradalom. Elkerülhetetlen, ha a mandzsu igát le akarja vetni; elkerülhetetlen, ha Kínánk függetlenné akar válni; elkerülhetetlen, ha Kínánk hatalmas nemzetként el akarja foglalni helyét a világban; elkerülhetetlen, ha Kínánk hosszan fenn akar maradni a XX. század új világában; elkerülhetetlen, ha Kínánk a Föld nagynevű országa akar lenni, és vezető szerepet akar játszani. Forradalom! Forradalom!¹⁰

A mélyen hazafias könyvet, amelyet a republikanizmus és a szociáldarwinista fajelmélet motivált, széles körben olvastak, és nagy hatással volt a forradalmi mozgalomra. Zou

⁷ Zhang 1901. (Elektronikus kiadás, lásd Felhasznált irodalom.) Eredeti szöveg: 今以滿洲五百萬人，臨制漢族四萬萬人而有餘者，獨以腐敗之成法愚弄之、鋼塞之耳！使漢人一日開通，則滿人固不能晏處於域內，如奧之撫匈牙利、土之御東羅馬也。《正仇滿論》1901.

⁸ Zhang 1903. (Elektronikus kiadás, lásd Felhasznált irodalom.) Eredeti szöveg: 所謂「滿漢平等」者，必如奧匈二國並建政府而統治於一皇，為雙立君主制而後可。

⁹ Erről bővebben és részleteiben lásd Tokaji 2023.

¹⁰ Zou 1903. (Elektronikus kiadás, lásd Felhasznált irodalom.) Eredeti szöveg: 我中國今日不可不革命，我中國今日欲脫滿洲人之羈縛，不可不革命；我中國欲獨立，不可不革命；我中國欲與世界列強並雄，不可不革命；我中國欲長存於二十世紀新世界上，不可不革命；我中國欲為地球上名國、地球上主人翁，不可不革命。革命哉！革命哉！

meggyőződése az volt, hogy a Qing-kormány képtelen megbirkózni a gyarmatosítás és a kormányzatot átható korrupció válságával. A mandzsukat tette felelőssé amiatt, hogy Kína képtelen leküzdeni a modern reformok hagyományos akadályait, és pontról pontra elemezte hibáikat és gyengeségeit. Kemény szavakkal ostorozta Kína hagyományos monarchikus rendszerét is, amely a han kínaiakat „rabszolgává” süllyesztette és nem pedig „polgárokká” tette. A kínai nép szuverenitására vonatkozó felhívásai között szerepel a parlament felállítása, a nők egyenlő jogai, a szólásszabadság és a sajtószabadság. Mindezeket a látszólag liberális eszméket egy potenciálisan népiertó etnikai alapú nacionalizmussal támasztotta alá.¹¹ Zou műve számunkra magyaroknak különösen izgalmas. Műve negyedik fejezetében, amelynek címe „A forradalomhoz tisztán szét kell választani az emberi fajokat” (*Geming bi pou qing renzhong* 革命必剖清人種) az ázsiai sárga fajt (*yasiya huangse renzhong* 亞細亞黃色人種) két részre osztja: a kínai és a szibériai típusra. A kínaiba típusba tartoznak a han kínaiakon kívül még a koreaiak, a japánok, a sziámiak, a tibetiek és egyéb kelet-ázsiaiak. A szibériai típust további két kategóriára bontja, a mongolra és a törökre. A török kategóriában pedig a törökök mellett ott szerepelnek a magyarok is *xiongyaliren* (匈牙利人) megnevezéssel.¹²

Az új forradalmi szervezetek létrehozásában Kína területén és a kínai emigránsok körében egyaránt vezető szerepet játszott a Szun Jat-szen által Honoluluban, még 1894 novemberében alapított „Kína Újjászületésének Szövetsége” (*Xin Zhong Hui* 興中會). A társaság erőteljes tevékenységet fejtett ki a Japánban tanuló kínai diákok körében, forradalmi csoportokat alakított Tokióban. E csoportok hazatért tagjai közül kerültek ki a mandzsuelleses küzdelmek legmeghatározóbb szervezői. Miután Szun szervezete magába olvasztott több kisebb forradalmi társulást, köztük a „Kína Felemelkedésének Társaságát” is, az új szervezet a „Szövetséges Liga” (*Tongmenghui* 同盟會) elnevezést kapta.¹³ 1905. szeptember 18-án a Tokióban megtartott alakuló kongresszuson létrejött az egyesült forradalmi párt, teljes nevén a „Kínai Szövetséges Forradalmi Liga” (*Zhongguo Geming Tongmenghui* 中國革命同盟會), immár a tizennyolcból tizenhét kínai tartomány különböző mandzsuelleses szervezeteit fogta össze, amelynek elnökévé Szun Jat-szent, alelnökévé pedig Huang Xinget választották. A *Tongmenghui* politikai programja a mandzsu dinasztia megdöntésére, Kína dicsőségének és nagyságának helyreállítására, a köztársaság megalakítására és a földhöz való jogok egyenlővé tételére irányult. Ez ebben a formában

¹¹ Tsou 1968: 40–45.

¹² Tokaji 2023: 57

¹³ Gasster 2008: 465–470.

már megfelelt a Szun Jat-szen-féle „három népi elv” (*san min zhuyi* 三民主義): a „nacionalizmus” (*minzu zhuyi* 民族主義), a „demokratizmus” (*minquan zhuyi* 民權主義) és a „népi jólét” (*minsheng zhuyi* 民生主義) követelményeinek.¹⁴

Az 1905–1906-os felkeléshullám eredményeképpen az egyre szorongatottabb helyzetben lévő mandzsu kormány ismét reformpolitikát hirdetett. Eltörölték a mandzsu nemesség kiváltságait, új, modern hadsereg szervezésébe kezdtek, megreformálták a közigazgatást és a hagyományos vizsgarendszert. A forradalmi szervezetek azonban kevesellték ezeket a későn jött reformokat, amelyek kiteljesedését Guangxu császár 1908. november 14-én, majd másnap Cixi, november 15-én, gyanús körülmények között bekövetkezett halála is hátráltatott. Kína császári trónjára a mindössze két esztendőes gyermeket, Puyi-t (溥儀; 1906–1967) ültették.

A „Szövetséges Liga” 1910-ben, a guangzhou-i (廣州) sikertelen katonai felkelés után, Szun Jat-szen javaslatára határozatot fogadott el arról, hogy ugyanott fokozott gonddal újabb nagy felkelést kell előkészíteni, amely jelt ad majd az országos felkelésre. Az előkészületeket azonban nem sikerült titokban tartani, s ezért a felkelést a kijelölt időpontnál korábban kellett megkezdeni. 1911. április 28-án a forradalmárok elfoglalták a guangzhou-i mandzsu helytartó rezidenciáját, de osztagaikat a kormánycsapatok véres utcai harcokban szétverték; a forradalmárok százai estek el vagy kerültek a mandzsuk kezére, akik kivégezték őket.

A „Szövetséges Liga” vezette forradalmi megmozdulásokon kívül 1905–1911 folyamán különböző tartományokban spontán felkelések robbantak ki a növekvő adóteher, a feudális földesúri önkény és a külföldi jelenlét és kizsákmányolás ellen. Ezek közül kiemelkedett a changsha-i (長沙) „rizslázadás” (*Changsha qiang mi fengchao* 長沙搶米風潮) 1910 áprilisában, továbbá az 1910 májusában Laiyang (萊陽) járásban (Shandong tartomány) kitört felkelés, amelyben több mint 40 000 paraszt, kézműves, kiskereskedő és kisbirtokos vett részt.¹⁵

A mandzsu kormány erélytelen külpolitikája szintén hozzájárult a felkelések erősödéséhez. Kína nemzetközi helyzetének megszilárdítását elősegítendő, 1908-ban követséget küldtek az Egyesült Államokba, amely eredménytelenül zárult, mert az Egyesült Államok ekkor már Japánt részesítette előnybe a gyenge Kínával szemben. November 30-án született meg az úgynevezett Root–Takahira egyezmény, amelyben a két

¹⁴ Gasster 2008: 484–489.

¹⁵ Bastid-Bruguiere 2008: 599.

fél – Kína tudta, és hozzájárulása nélkül – kötelezettséget vállalt Kína függetlenségének és sérthetlenségének fenntartása.¹⁶ Ez és a korábbi hasonló paktumok Franciaország és Japán, Oroszország és Japán között jól mutatják, hogy a nagy hatalmak valójában mennyire nem tekintették egyenrangú partnernek a dűledező monarchia kormányát. Ezzel szemben Japán növekvő érdekérvényesítő nagyhatalmi ereje is egyre nyilvánvalóbb lett.¹⁷

A japán terjeszkedésre az európai hatalmak reakciója az volt, hogy 1909-ben egy bank-konzorciumot hoztak létre. Ez a konzorcium, a hunani és hubei-i vasútépítés elősegítésére egy 5,5 millió fontsterling kölcsönt bocsátott Kína rendelkezésére. Ennek a pénzügyi, banki konzorciumnak Oroszország sem volt tagja, ellenben az Egyesült Államok 1910-ben csatlakozott hozzá. Oroszország és Japán 1910-ben egy újabb szerződésben erősítették meg az 1907-es egyezményükben foglaltakat, továbbá a szerződés titkos záradékában elismerték egymás jogát arra, hogy Mandzsúriában, ki-ki a saját befolyási területén, szinte korlátlanul tevékenykedhet.¹⁸

1911. február 16. Oroszország ultimátumot nyújtott be a kínai kormánynak, amelyben Kínát az 1881-es szerződés megszegésével vádolta, és további előjogokat követelt Nyugat-Kína és Külső-Mongólia területein.¹⁹ Kína pedig engedett ezeknek a követeléseknek. Erre válaszul Nagy Britannia területeket foglalt el Yunnan tartományban és Franciaország ország is sereggel vonult be ugyanide.

1911-re Kína tényleges és végérvényes felosztása a külföldi hatalmak részéről a megvalósulás közelébe érkezett. Ezt végeredményben csak a *xinhai* forradalom (*xinhai geming* 辛亥革命) akadályozza meg, amelynek kezdetét az 1911. október 10-i wuchangi felkelés (Wuchang qiyi 武昌起義) jelentette.

Amint Wuchangban eldőrdültek az első lövések, a mandzsu helytartó azzal a kéréssel fordult a hankou-i külföldi konzulokhoz, hogy a kikötőben horgonyzó külföldi hadihajók nyissanak tüzet a felkelőkre. Az imperialista hatalmak ellentétei azonban megakadályozták, hogy a külföldi konzulok ez ügyben megtartott tanácskozásán nem egységes álláspontot alakítsanak ki. Később Nagy Britannia, Japán és Németország jelentősebb haditengerészeti erőt irányítottak ugyan a Jangce völgyébe és számos kikötőben csapatokat tettek partra, de végül nem szánták rá magukat a nyílt fegyveres beavatkozásra.

¹⁶ Baley 1940.

¹⁷ Jefimov 1951: 160–161.

¹⁸ Uo. 161–162.

¹⁹ Hsu 2008: 127–129.

A győzelmes wuchangi felkelés idején Szun Jat-szen épp a „Szövetséges Liga” külföldi csoportjait látogatta. Az Egyesült Államokban kapta kézhez azt a táviratot, amely hírül adta a felkelést és kérte, haladéktalanul utazzék haza. Szun Jat-szen azonban úgy döntött, hogy előbb még felkeresi Nagy Britanniát, Belgiumot és Franciaországot, hogy tisztázza az európai hatalmak álláspontját és pénzügyi támogatást szerezzen a forradalmi Kínának.²⁰

A mandzsu kormány utolsó érdemleges döntéseként beleegyezett az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívásába, miniszterelnökként pedig Yuan Shikai-t nevezték ki.²¹ Szun Jat-szen 1911. december 25-én érkezett vissza Kínába, és december 29-én Nankingban bejelentette a Kínai Köztársaság megalakulását. 1912. január 1-én Nankingban ünnepélyesen is kikiáltották a Kínai Köztársaságot, és Szun Jat-szen még aznap hivatalosan elfoglalta az ideiglenes köztársasági elnök tisztjét, amelyre Kína 17 tartományának Nankingban összegyűlt képviselői választották meg.²²

1912. február 12-én a mindössze hatéves Puyi nevében, aki már nem viselte császári címet, a régenstanács nyilatkozatban ismerte el, hogy Kína új kormányformája alkotmányos köztársaság legyen. Bár a forradalom, még jó ideig nem éri el maradéktalanul kitűzött céljait, de ezzel Kínában véget ért a több mint két évezrede fennálló monarchia intézményrendszerének másfél évszázada tartó agóniája. Az összeomlott monolit pedig maga alá temette az utolsó, több mint két és fél évszázadon át regnáló mandzsu dinasztiát is.

9. 1. Az Osztrák–Magyar Monarchia tiencsini settlementje

A második ópiumháborút követően csak Nagy Britannia és Franciaország okkupált maguknak Tiencsinben területet. Hozzájuk csatlakozott 1895-ben Németország, a rákövetkező évben pedig Japán. A bokszerláadás leverését követően azonban még nyolc ország döntött úgy, hogy kihasználva a lehetőségeket, kínai pozícióit megerősítendő egy-egy kisebb területet foglal el a fővároshoz legközelebbi, északi kikötővárosban.²³

Bécsben már néhány éve dédelgették azt az álmod, hogy a Monarchia kínai és távolkeleti gazdasági érdekeit előmozdítandó és egyben nagyhatalmi státuszát demonstrálandó tulajdonképpen bárhol is, bármekkora tengerparti területet sikerüljön megszerezni. Ennek

²⁰ Jermasov 1969: 141–160.

²¹ Shan 2018. 144–150.

²² Gasster 2008: 529–534.

²³ Józsa 1966: 128. A OMM tiencsini settlementjével kapcsolatos legfrissebb történeti áttekintés Mervay Máttyás állította össze, lásd Mervay 2022.

megvalósítására először 1901-ben nyílt valós lehetőség. A nagyhatalmakkal előzetesen egyeztetve 1901. február 7-én Czikann nagykövet táviratban már a konkrét tiencsini terület okkupálására kér engedélyt Gołuchowski külügyminisztertől:

Miután most az olasz követség Tiencsinben egy területet elfoglalt és már csak igen kevés megfelelő terület maradt settlement létesítésére, amennyiben a császári és királyi kormányzat egy osztrák–magyar settlementet Tiencsinben létesíteni szándékozik, kérem már most a legsürgősebben a felhatalmazást arra, hogy egy igen megfelelő területet Ausztria–Magyarország részére elfoglaljak. A terület a Beihe bal partján van, 500 méteres folyópart tartozik hozzá, határos az olasz területtel, s meglehetősen közel van a pályaudvarhoz, átellenben a kínai belvárossal és az új japán settlementtel. Késlekedés japán okkupációt vonna maga után. Oroszország és a többi hatalmak a kínai kormánynak a settlementek örökváltásáért kb. 75 *taelt* fizetnek egy *muért*, hasonló feltételeknek nekünk eleget kellene tennünk.²⁴

A külügyminiszter nem késlekedett a válasszal, s már a február 9-én küldött táviratában jóváhagyta Czikann báró kérését azzal a megjegyzéssel, hogy a terület megváltásának árát majd a Kína által megfizetendő háborús jóvátétel összegéből kell rendezni. A tiencsini okkupációról szóló hírek február 15-én voltak olvashatók a bécsi lapokban, de már aznap a magyar sajtóban is megjelentek az első hírek. A „Monarkiánk okkupációja Kinában” címen a *PN* a következőket közölte:

Peking, február 14. A többi hatalmasságok eljárásának megfelelően, Ausztria–Magyarország Tiencsinben [Tiencsinben] egy telepítvény (settlement) területét biztosította magának konzulátus létesítésére, továbbá osztrák és magyar telepesek és vállalataik használatára. E célból Czikann osztrák–magyar követ megbízásából Silvestri alkonzul Gassmayer [Gassenmayr] sorhajóhadnagygyal és Trocik [Wojcik] századossal e hónap 10-én Tiencsinbe érkezett és a császár-csatorna mellett körülbelül 0[,]6 négyszögkilométernyi területet okkupált Ausztria–Magyarország nevében. Az osztrák–magyar tengerész-különítmény parancsnoka rögtön értesítette erről az összes konzulátusokat. A megváltás, illetőleg kisajátítás ára és feltételei végett megkezdtek a tárgyalásokat Kinával.²⁵

²⁴ Józsa Sándor fordítása, lásd Józsa 1966: 131.

²⁵ *PN* 1901, 46. (február 15.): 6.

Néhány nap múlva már olvasható volt a tiencsini okkupáció bécsi magyarázata is:

[...] Nem gyarmatról van szó, hanem csak telepítvényről, amelyet a többi európai hatalom is szerzett egyes kikötőkben és Tiencinben: egy kis exterritoriális terület lesz az, amelyben a beköltözöttek hazájuk törvényei és jogai szerint élhetnek. Ilyen exterritoriális területen állították föl többször konzulátusukat azok a hatalmak is, amelyeknek nem volt ilyen területe Kinában. Ausztria–Magyarország vásár útján szerez magának egy kis földet konzulátusa és telepesei számára, a mostani kínai viszonyok között különösen kikötván e föld exterritoriális voltát. S hogy éppen Tiencinben választották meg a telepítvény helyét, annak oka ennek a pontnak a jelentőségében van. A telepítvény kicsi, mert monarchiánk és Kína közt igen kevés forgalom van, de idővel talán ez is növekedni fog.²⁶

A hír megjelenését követő másnap, február 16-án az ellenzéki Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt elnöke, Kossuth Ferenc (1841–1914) a parlamenti ülésen már interpellálta miniszterelnököt ez ügyben.

[...] A tiencsini [tiencsini] kínai terület okkupációja Ausztria és Magyarország nevében a miniszterelnök tudtával és hozzájárulásával történt-e? Ha igen, miképpen igazolható ezen okkupáció a magyar érdekek szempontjából? Ha pedig nem, miképpen igazolható, hogy a magyar kormány törvényes befolyásának tiszteletben tartását mellőzte a közös külügyi kormány?²⁷

Igen meglepő, hogy Széll Kálmán csak három hónappal később, május 18-án válaszolt a kérdésekre:

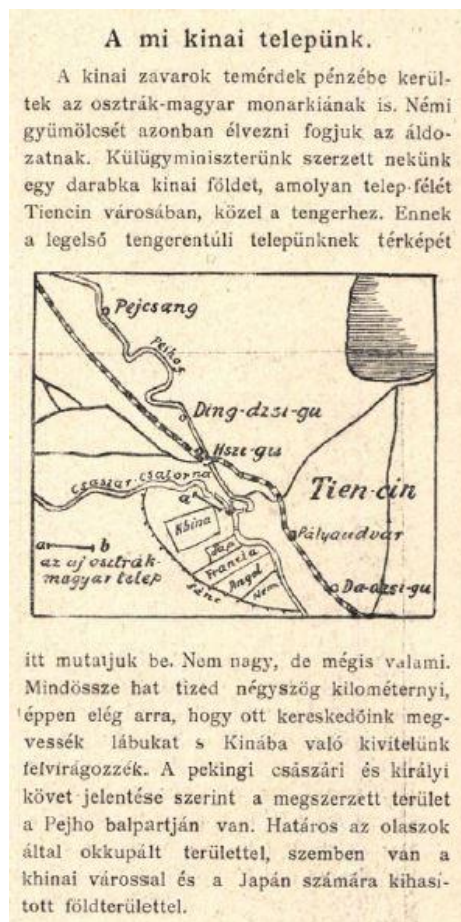
[...] Mindenekelőtt azt kell kijelentenem, hogy ez a tény a külügyminiszternek, amelyet mindjárt jellemezni fogok, igenis az én tudtommal történt és én abban semmiféleképp mellőzve nem lettem. A külügyminiszter ebben a kérdésben is, mint a külügyek egész vezetésében, azon az állásponton áll, melyet a törvény előir és ezt ő mindig a legkorrektebbül meg is tartja. [...] Itt nincs valami okkupációról a szó, ami akár valami gyarmatosítási, akár kalandozási politikát vagy isten tudja, miféle akciót jelentene. Itt egyszerűen arról van szó, [...] hogy ez egy bizonyos területnek a megszerzése a monarchia számára, mégpedig aképpen, hogy indokoltta vált Kinában,

²⁶ PN 1901, 48. (február 17.): 2.

²⁷ PN 1901, 48. (február 17.): 3.

ahol nekünk csak egy konzulátusunk van, Sanghajban, egy másik konzulátusnak felállítása és ezen konzulátus helyéül Tien-Csin [Tiencsin] választatott. Mert ez az északi Kinának egyik legjelentékenyebb és kereskedelmi tekintetben második városa, Tien-Csin [Tiencsin] fekszik a Pejho [Beihe] folyó és a Császár-kanális között közvetlenül a Takuba [Dagu] vezető uton, igen jó helyen. Már most Kinában az a szokás – és ennek a konzulátusnak a felállítása egészen motiválva van kereskedelmi érdekektől úgy osztrák, mint magyar kereskedelmi érdekektől, mert tény az, hogy ha nem sokat, de viszünk mi is ki valamit Kinába és vihetünk és talán fogunk vinni a jövőben [...] Kinában az a szokás, hogy ha a szerződéses kikötőkben a konzulátus állítatik fel, akkor ott egy letelepedési hely is szerveztetik, amit settlementnek neveznek, aminek az a célja, hogy a konzulátushoz tartozó hivatalnokoknak és személyzetnek lakhelyül szolgáljon és egyuttal és az ott lakó és a konzul jurisdikciója alá tartozó osztrák–magyar honpolgároknak tartózkodási helyéül szolgál, melyet igen szívesen választanak azért, mert ott teljesen fel van ugyan tartva a szuverenitása a kínai birodalomnak, de mégis bizonyos jurisdikcionális hatósággal birnak és az extraterritorialitás bizonyos kategóriájával, nem úgy, mint a követek, ami az ottan lakóknak védelmül és az ottani érdekeknek bizonyos támogatásául szolgál, miután nekünk Sanghajban kellett egy helyet keresnünk, hogy megvédjük ott a konzuli hivatal által érdekeinket, mert ott nem kapni és a mostani viszonyok közt nem is lehetséges, alkalmasnak és célszerűnek mutatkozott kissé nagyobb területet szerezni és ez a nagyobb terület áll 600.000 kvadrátméterből, ez körülbelül 10 egynéhány ezer kvadrátor, holdakban kifejezve pedig talán 160 katasztrális hold. Tehát nem valami nagy dolog. Igen jó helyen van, 1700 kvadrátméter folyópartja van és 350 m.[éter] érintkezési pontja. Már most ez megszereztetett. Az összeg, amelybe kerül, nem valami nagyon dolog. Mert egy számítás fekszik előttem és ha ez annyiba fog kerülni, mint amennyibe a szomszédos orosz és más telek, akkor ez körülbelül úgy viszonylik kínai pénzen és mértéken számítva: egy maut [ti. mut] terület 75 tael, egy tael $3\frac{1}{2}$ korona, egy maut tehát 267 korona, egy maut 367 méter, átszámítva ezt a czikornyás kínai mértéket és pénzt, a mi értékün[k]ben talán 240-250.000 koronát tesz ki a beszerzési összeg és ez valószínűleg, sőt egészen biztosan fedezve lesz abból az összegből, amelyet a kártérítés alkalmával mi is érvényesíteni fogunk Kina ellenében. Méltóztatik tehát látni, itt igen egyszerűen egy kis területről van szó, amelyre szüksége van a konzulátusnak és az esetleg ott tartózkodó vagy osztrák, vagy magyar embereknek. Ennek megszerzéséről van szó, sem okkupációról, sem kalandos politikáról, sem gyarmatosításról. Nem tehetjük ki magunkat annak, hogy amikor minden hatalomnak igazán nagy territóriumai vannak, a monarchiának semmije se legyen és kénytelenek

legyünk mindig más hatalom védelmét kikérni, kikunyerálni, ha valami baja van valamely konzuli hivatalunknak, vagy követi hivatalunknak. [...]

57. kép. Térképvázlattal illusztrált rövid hír a tiencsini settlementről az *Uj Időkben*.²⁸

Kossuth Ferenc elfogadta a miniszterelnök megkésett válaszát, ami tulajdonképpen minden részletében a külügyminisztérium állásfoglalását tükrözi. Már Józsa levéltári kutatásaiból tudható, hogy Kossuth Ferenc interpellációját követően Széll már másnap tájékoztatást kért Goluchowskitól, aki csak igen szűkszavú választ küldött.²⁹ Vagyis a közös külügyminisztérium a döntését ez ügyben is a magyar kormány megkerdezése és jóváhagyása nélkül hozta. Széll nyilvánvalóan a miniszterelnöki mundér becsületét védve hazudta a parlamenti válaszában, hogy a döntés a beleegyezésével és a megkerülése nélkül történt. Az is nyilvánvaló, hogy a válaszhoz szükséges három hónap alatt a miniszterelnök több érdemi információt nyert a sajtóból, mint a külügyminisztertől.

²⁸ *UI* 1901, 9. (február 24.): 200.

²⁹ Józsa 1966: 135.

A tiencsini settlementtel – avagy telepítvénnel – kapcsolatos sajtómegjelenések nagyszáma arra enged következtetni, hogy a korabeli közvéleményt, legalábbis az első években igen élénken foglalkoztatta a téma. Bár minden hivatalos közlemény hangsúlyozta, hogy nem gyarmatról van szó, a köznyelvben rendszerint a kínai gyarmatunkként hivatkoztak erre az aprócska területre.

A műgyűjtő és globetrotter Hopp Ferenc (1833–1919) harmadik világkörüli útja alkalmával jutott el a Monarchia „egy nagyobb lepedőnyi gyarmatára”.³⁰ A hazatérése után a látottakról előadásban és cikkben is beszámolt.³¹

Magyar-osztrák gyarmat Tien-czinben.

Útca a magyar-osztrák gyarmaton. Tien-czin.

58. kép. Hopp Ferenc fényképei a tiencsini settlementről.³²

Ugyanekkor járt Tientsinben Szuk Géza, a Ganz-gyár főmérnöke, aki 1903 júliusától 1904 februárjáig tanulmányúton járt Kínában és Japánban. Az általa látottakról „A mi kis Khinánk. A tiencsini osztrák–magyar telepítvény” címen, fényképekkel illusztrált cikkben számolt be a *Vasárnapi Ujság* hasábjain.³³

Kertész K. Róbert (1876–1951) 1904-ben a vallás- és közoktatásügyi, valamint a kereskedelmi minisztérium támogatásával járt építészeti tanulmányúton Kelet-Ázsiában. Úti élményei, és tapasztalatai egy részét már 1904 júliusában a *Magyarországban* is

³⁰ BH 1904, 85. (március 25.): 12.

³¹ Hopp 1904.

³² Uo. 201.

³³ Szuk 1904.

megjelentette.³⁴ Ezeket a beszámolókat is tartalmazza az 1906-ban megjelent könyve.³⁵ Kertész „a monarchia legérdekesebb városainak egyikeként” hivatkozik a tiencsini telepítvényre, amelyről nem mulasztja el megjegyezni, hogy a monarchia 32. legnagyobb városa, lélekszámban épp csak száz fővel marad el az akkori Kassa mögött.³⁶

59. kép. Szuk Géza fényképei a tiencsini settlementről.³⁷

1907 februárjában, a már hetedik éve kínai diplomáciai szolgáltra rendelt Ludwig Ernő hazalátogatva a tiencsini konzuli minőségében a kereskedelmi múzeumban tartott előadást a settlement állapotáról és lehetőségeiről, valamint a Kínával történő kereskedelmünk előmozdításáról. Az ügybuzgó diplomata, aki 1902-ben, a pekingi követség címzetes attaséjaként már egy „magyar gyarmati részvénytársaság” megalapítását szorgalmazta Széll Kálmánnál,³⁸ a tiencsini settlementtel kapcsolatos legfontosabb tennivalóként azt emelte ki, hogy „[...] okvetetlenül meg kellene teremtenünk ezt a hajóösszeköttetést, mert akkor nem szorulnánk német, vagy egyéb kikötők közvetítésére s így az ezekhez a kikötőkhöz való szállítás költsége meg volna takarítható.” Erre különösképpen Kossuth Ferenc kereskedelemügyi miniszter figyelmét szeretne volna felhívni.³⁹

Bozóky Dezső (1871–1957) császári és királyi sorhajóorvos 1908–1909-ben a Szigetvár és a Ferenc József cirkálók fedélzetén jutott el Kelet-Ázsiába. A hajóorvos 1908

³⁴ Kertész 1904.

³⁵ Kertész 1906.

³⁶ Kertész 1906: 157.

³⁷ Szuk 1904: 292–293.

³⁸ Józsa 1966: 137.

³⁹ BH 1907, 64. (március 15.): 16.

és 1910 között kínai élményeiről szorgalmasan tájékoztatta a hazai közönséget,⁴⁰ amelyeket 1911-ben könyvében is összefoglalt.⁴¹ Bozóky néhány napot eltölt Tiencsinben is, amelyről hosszú, részletes, a *PH* számára elküldött cikkben számol be. Ebben az írásában ő is ragaszkodik ahhoz, hogy a telepítvényünket gyarmatnak nevezze:

Magyarországon csak kevesen tudják, hogy Tiencsinben van a mi egyetlen gyarmatunk. Ausztriával közösen birunk ott egy gyors föllendülésnek és virágzásnak indult területet, mely élénk tanubizonyságot tesz arról, hogy milyen kitünően tudnánk mi is gyarmatokat kormányozni. Még talán túl is tennénk e téren akárhány nagy gyarmatokkal bíró nemzetet. De hát sajnos, a gyarmatok szerzésével a szárazföldi határainkhoz illő rövidlátásunk folytán alaposan elkéstünk, mert ezen a kis földgolyóbison ma már minden talpalattnyi terület el van osztva.⁴²

A kereskedelmi, gazdasági hasznosíthatóság érdekében tett minden kísérlet ellenére a settlement veszteséges maradt s egy igen költséges pitykeként díszelgett a Monarchia birodalmi díszöltözékén. Valójában arra sem sikerült megoldást találni, hogy milyen közjogi státuszba helyezték ezt a settlementet a Monarchia igen bonyolult és nehézkes közjogi rendszerébe. Mindösszesen tizenhat évig büszkélkedhettünk „kínai gyarmatunkkal”, amikor is 1917. augusztus 14-én Kína hadat üzent a Monarchiának, és egyúttal semmisnek nyilvánította a tiencsini bérleti szerződést is.⁴³

A Bécsi Egyetemen orvosként végzett Gáspár Ferenc (1861–1923) 1886-ban állt az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészetének szolgálatába állt. Hajóorvosként csaknem két évtizeden járta a világ tengereit hét évig, mint fregatt-orvos, majd pedig kereskedelmi hajókon teljesítve szolgálatot. Alighanem a kor legtermékenyebb és legnépszerűbb utazási irodalom szerzője, aki leginkább a több kiadást is megélt könyveiben adta közre élményeit. Könyvei, amelyekben a Kínában szerzett tapasztalatairól is beszámol 1892-től jelentek meg a Singer és Wolfner Irodalmi Intézet kiadásában.⁴⁴ Az 1903-as, Kínát is érintő útja során, egy heti pekingi tartózkodást követően útba ejtette Tiencsint is, ahol természetesen látogatást tett a „magyar–osztrák koncesszión”. A monarchia épp csak kiépülés alatt álló

⁴⁰ Lásd Bozóky 1908ab; 1909 a-e; 1910ab.

⁴¹ Bozóky 1911.

⁴² Bozóky 1909c: 34.

⁴³ Józsa 1966: 145.

⁴⁴ Gáspár 1892, 1896, 1906–1908, 1907.

settlementjén sok látnivaló még nem akadt, így Gáspár jobb híján a helyőrségről és a settlementtel kapcsolatos általánosságokról értekezik:

Míg a többi európai államok koncessziói túlnyomóan a városnak egészen elkülönített negyedében vannak, a mi koncesszióink meg az olaszoké a khinai város legzsúfoltabb negyedében foglalnak helyet a Peihoba ömlő csatorna innenső oldalán. Így követelte azt az annak idejében megállapított nemzetközi politika. Koncesszióink területe – a mely politikai, közigazgatási, rendőrségi szempontból magyar–osztrák terület és ennek a lobogónak a védelme alatt áll – kevesebb, mint egy négyzetkilométer. A lakossága azonban olyan sűrű, hogy mintegy húszezer ember él a koncesszión. Így tehát a nemzetiségekben itthon igen vegyes összetételű monarchiáknak lakosságát húszezer khinai is tarkítja.⁴⁵

9. 2. „A jámbor hülyeségben telhetetlen Tibet”

Az 1820-as évek közepétől, az őshaza keresésére indult Kőrösi Csoma Sándornak (1784–1842) köszönhetően Tibet neve kevésbé csengett idegenül a magyarok számára, mint sok egyéb, Kína történelmében szerepet játszó környező államoké. Annak ellenére, hogy Kőrösi valójában nem is járt a tényleges Tibetben, hiszen csak a tibeti kultúrkörhöz tartozó Zanszkárban és Ladakban (1846-ig a Szikh Birodalom fennhatósága alatt) tevékenykedett, munkásságát a köztudatban mindmáig Tibethez kötik. Ez a „nemzeti kötődésünk” Tibethez természetesen nem járt együtt azzal, hogy a XX. század első évtizedében, amikor a tibeti események a nagyhatalmi világpolitika reflektorfényébe kerültek a hazai közvélemény különösebben tájékozott lett volna a régió akár történelmi, akár politikai előzményeit és viszonyait illetően.

A bokszerlázadást lezárásával a rövid időre szövetségessé lett brit és orosz birodalom tovább versengett a politikai és gazdasági befolyásért a közép-ázsiai térségben. Ennek a versengésnek az eredményeképpen került a fókuszba Tibet. Tibet a Qing-dinasztia uralta Kína számára érzékeny terület volt, hiszen az 1720-as évektől kezdve kínai fennhatóság alatt állt, amelyet az *ambánnak*⁴⁶ nevezett helytartóval irányított. Az ambanátus intézménye 1793-tól kezdve véglegesen megszilárdult, és a fővárosban, Lhaszában állandó kínai helyőrség állomásozott. Ez a kínai befolyás egészen a XIX. század végéig fennmaradt, változást majd csak a brit térhódítás miatt következett be,

⁴⁵ Gáspár 1908: 470.

⁴⁶ Az *anban* egy mandzsú és mongol szó; tibetiül: *am-ben*; kínaiul fonetikusán: *anbang* 昂邦; jelentése: *dacheng* 大臣 „nagy miniszter”.

amikor is 1864–65-ben indiai brit csapatok megszállták Bhutánt, és Tibet bekebelezésével is megpróbálkoztak. A britek 1886-ban, 1890-ben és 1893-ban több kereskedelmi egyezményt kötöttek a mandzsu császárral, amelyek eredményeképpen kereskedelmi jogokat szereztek Tibetben. Az első konfliktust okozó megállapodásról 1902. szeptember 14-én értesülhettek a magyar újságolvasók, miszerint:

[a]z ázsiai politikában szenzációs fordulat állott be: Oroszország szövetséget kötött a Dalai-Lámával, a buddhaisták pápájával és Kinával. A szövetség válasz az angol-japán szövetségre és éle Angolország ellen irányul, amelynek indiai uralmát soha olyan erős fenyegetés nem illette, mint ez a szövetség [...].⁴⁷

A 13. dalai láma, Tubten Gyaco (írott alakban: Thub-bstan Rgya-mtsho; 1876–1933) valamint a cári Oroszország között kötött „véd- és dacsövetség”, amelyhez az „orosz diplomácia megnyerte Kína csatlakozását is” egy szerződés formájában öltött testet, amelynek négy pontját a *PN* a *Frankfurter Zeitung* nyomán ismertette is.⁴⁸ A szerződés értelmében a béke biztosítására Oroszország csapatokat küldhet Tibetbe, egy harmadik hatalom katonai fenyegetését pedig Oroszország és Kína közösen akadályozzák meg. A szerződés harmadik pontja értelmében az orosz ortodox keresztény vallás egyenjogúságot élvez a „lamaizmusnak” nevezett tibeti buddhizmussal. A negyedik pontban pedig a szerződő felek abban állapodtak meg, hogy Tibet „fokozatosan független kormányzatu országgá alakittatik át”, és e cél elérésére „Oroszország kötelezi magát, hogy a tibeti haderőket európai mintára szervezi és kiképezi”.⁴⁹

Az esemény természetesen előrevetítette egy nagyobb konfliktus lehetőségét is, amelyre a magyar sajtó is élénken reagált. Két nappal később, szeptember 16-án már olvasható volt Vámbéry Ármin másfél kolumnás elemző írása „Oroszország és Tibet címen”.⁵⁰ Írásában Vámbéry kiválóan értékelte a helyzetet hangsúlyozva, hogy egyrészt a geopolitikai adottságok miatt Oroszországnak ténylegesen nem lehet célja Tibet elfoglalása, másrészt pedig az orosz külpolitika valódi fókusza Mandzsúriában és Koreában van. Az előbbiben a vasútépítés, az utóbbiban pedig a japán befolyás megtörése teszi indokolttá. Ha a kevesebb mint másfél év múlva kirobbanó orosz–japán háborúra gondolunk, csakugyan elismerésre méltó Vámbéry politikai elemző készsége. Értékelése konklúziójaként úgy

⁴⁷ *PN* 1902, 252. (szeptember 14.): 3.

⁴⁸ Oroszország tibeti törekvéseivel kapcsolatban lásd Oye 2003.

⁴⁹ *PN* 1902, 252. (szeptember 14.): 4.

⁵⁰ Vámbéry 1902.

fogalmaz, hogy ami az oroszokat illeti ez a szerződés „[i]nkább tapogatózásnak, *ballon d’essay*nak [ti. „kísérleti léggömb”] tekintendő [...]”

Újabb két nappal később, szeptember 16-án, „Anglia mulasztásai” címen Lóczy Lajos is közre adta írását a kialakuló tibeti helyzettel kapcsolatban.⁵¹ Lóczy Vámbéryvel ellentétben igenis valósnak tartja Oroszország törekvéseit Tibetben, miközben hangsúlyozza az erős Kína befolyást:

A legerősebb befolyást természetesen épp úgy, mint most, akkor is Kína gyakorolta Tibetre. 1880-ban láttam, hogy angol tisztviselők kínai ruhában, a harmadosztályu mandarinok öltözetében, gombbal és nyaklánccal jártak Tibetben. De Kinának az óriási befolyása tulhat még a Himaláján és Indiában is érezhető. Így a nepáli maharádza még mindig tributumot fizet Kinának.⁵²

Lóczy feltehetően már a Vámbéry cikkének ismeretében írta meg saját értékelését, mert földrajztudósként alaposan körbejárja a térség adottságait, amellyel több részletében mintha kifejezetten Vámbéry logikáját akarná cáfolni. Az ő értékelésének konklúziója azonban kevésbé bizonyul profetikusként:

Hanem, hogy Oroszország tibeti térfoglalása mégis nagy veszteség Angliára nézve, az kétségtelen. Épp úgy diadalt ül itt Anglia felett az orosz politika, mint ahogy diadalmaskodott Mandsuországbán. Az az orosz politika, amely bámulatos ügyességgel tudta kihasználni az időt Ázsiában, amig Anglia el volt foglalta Dél-Afrikában.⁵³

A tibeti–oros–kínai szerződésre adott brit válaszra a következő év végéig kellett várni. 1903. október 6-án arról lehetett olvasni, hogy „az angolok azon az uton vannak, hogy ezt a teljesen elzárt budhista egyházi államot megnyissák a civilizáció számára”.⁵⁴ Továbbá ebben a híradásban értesülhetett a magyar közvélemény a tervezett brit katonai expedícióról, amelyet a térséget kiválóan ismerő Francis Younghusband (1863–1942) ezredes fog vezetni.⁵⁵

⁵¹ Lóczy 1902.

⁵² Lóczy 1902.

⁵³ Ua.

⁵⁴ *PN* 1903, 273. (október 6.): 5.

⁵⁵ *Palace* 2004: 1–15.

1904 áprilisában már „Anglia új háborúja” címmel jelent meg írás a brit expedíció Tibetbe érkezéséről. Az azonosítatlan újságíró tollából származó írás már az 1904 februárjában kirobbant orosz–japán háború fényében elemzi a britek tibeti törekvéseit:

Ez az első fegyveres bonyodalom, amely az orosz–japáni háború nyomában jár, amelyet ez a háború tett lehetővé. Mert kétségtelen, hogy ha Oroszország nincs lekötve minden erejével a Japánnal való háborúban, akkor soha, vagy sokáig nem kerül sor Angolországban Tibetben való előnyomulására, amely Anglia részéről nyílt támadás, a hadüzenettel egyértékű Oroszország ellenében.⁵⁶

Az elkövetkezendő hónapokban sűrűn és meglehetősen részletes beszámolók érkeztek a britek előrenyomulásáról, és katonai sikereiről. Az elemzésekből természetesen nem maradt ki a japánokkal vívott háborúban lekötött Oroszország szempontjainak mérlegelése sem, amely „ökölbesorított kézzel fogcsikorgatva nézi, hogy hogyan hullik ki a kezéből minden reménysége Ázsia belsejére s Indiára”.⁵⁷

A Younghusband ezredes vezette brit katonai alakulat augusztus 3-án érte el Tibet fővárosát.⁵⁸ A Reuter hírügynökség által augusztus 8-án erről tudósító távirat szövegének magyar fordítása már másnap olvasható volt.⁵⁹ Ebben a táviratban a britek még arról számolnak be, hogy a dalai láma minden bizonnyal még a palotájában tartózkodik. A dalai láma szökésének hírért, másnap augusztus 10-én adták közre a magyar nyelvű lapok, de arról jó ideig nem lehetett tudni, hogy kíséretével hová menekült. Majd csak augusztus 30-án lehetett olvasni, hogy feltehetően valahol mongol földön bujkál, ahonnan „[a] tibeti nemzeti tanácsnak azt az írásos utasítást küldötte, hogy legyen óvatos és elővigyázatos az angolokkal való tanácskozásaiban”.⁶⁰

A szeptemberben, a dalai láma részvétele nélkül, az ambán által aláírt, tíz pontból álló békeszerződés részleteiről szeptember 18-án közreadott táviratok között lehetett olvasni:

[...] Tibet kötelezi magát, hogy három helyet az angol és tibeti kereskedők kereskedelme számára megnyit és az áruforgalmat a meglevő és építendő utakon India

⁵⁶ PN 1904, 103. (április 13.): 6.

⁵⁷ PN 1904, 196. (június 16.): 4.

⁵⁸ Palace 2004: 7.

⁵⁹ PN 1904, 220. (augusztus 9.): 4–5.

⁶⁰ PN 1904, 239. (augusztus 30.): 4.

és Tibet között megengedi. Tibet ötszázezer fontnyi kárpótlást fizet három egyéves részletben [...].⁶¹

Szeptember 23-án, „A dalai láma detronizálása” címen hosszabb írás jelenik meg a londoni *Daily Telegraph* nyomán. A „fényes eredménnyel” zárult brit expedíció elérte, hogy

a kínai császár, mint Tibet hűbérura, a dalai lámát felfüggesztette méltóságától és hivatalától. A császári rendelet azt adja okul, hogy a detronizálás azért történt, mert a dalai láma elmenekült Lassából és mert önféjű magatartást tanusított. Ha pedig továbbra is kitartana makacssága mellett, akkor – mondja a rendelet – végképp elmozdítják, úgy hogy egész közönséges láma lesz.⁶²

Oroszország a japánokkal vívott, és 1905. január 2-én katasztrofális vereséggel zárt háborút követően, képtelen volt bármiféle érdekeit érvényesíteni Tibetben a britekkel szemben. A szintén erőtlén mandzsu kormány is jószerint magára hagyta Tibetet. A brit invázió miatt a függetlenségükért aggódó tibetiek egy csoportja felkelést robbantott ki az ország délkeleti határvidékén, a Batang-nak (巴塘) nevezett tartományban. A március 26–27. között lezajlott felkelés során a tibetiek meggyilkolták Feng Quan (鳳全) kínai császári tisztviselőt, valamint lemészároltak négy francia misszionáriust.⁶³ Minderről „A tibeti rezidenst meggyilkolták” címmel majd csak április 25-én jelent meg egy rövid hír, amelyben a misszionáriusok halála nem szerepel, Feng Quan neve pedig hibásan Sencsuen formában olvasható.⁶⁴ Az április 28-i londoni *Morning Postra* hivatkozva április 29-én volt olvasható, hogy „[a]zok között, akiket az ambammal, a kínai helytartóval együtt öltek meg Tibetben, négy francia hittérítő is volt.”⁶⁵ Az eseményt a továbbiakban a sajtó nem követi, így a mandzsu kormány büntető hadjáratáról sem lehet olvasni.

A Tibettel kapcsolatos augusztusi események közül a legfontosabbnak a dalai láma Lhasszába történő visszatérése volt. Ekkor derül fény arra, hogy a dalai láma egy teljes éven át a mai Belső-Mongóliában található Urgában rejtőzött.

⁶¹ PN 1904, 258. (szeptember 18.): 8.

⁶² PN 1904, 263. (szeptember 23.): 5.

⁶³ Palace 2004: 57–61.

⁶⁴ PN 1905, 114. (április 25.): 6.

⁶⁵ PN 1905, 118. (április 29.): 6.

Urgai tartózkodása sok kellemetlenséget okozott a kínai birodalomnak, mert a dalai láma folyton az oroszok érdekében fondorkodott és Pekingben attól tartottak, hogy ezáltal – főleg akkor, ha az orosz–japáni háborút befejezik és az oroszoknak ismét szabad kezük lesz – komoly összeütközésbe kerülnek az angol kormányval.⁶⁶

A sajtó számára a tibeti események ekkortól kezdve jelentőségüket veszítették. 1905 októberében már a svéd földrajztudós, Sven Hedin (1865–1952) készülőtibeti expedíciója köthette le a magyar újságolvasók figyelmét.⁶⁷ Sven Hedin neve nem volt ismeretlen a magyar nagyközönség előtt. A Lóczy Lajos által 1902-ben útjára indított népszerű sorozat, *A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára az ő, Ázsia sivataqjain keresztül* című művével indult. Ennek oka az volt, hogy a svéd földrajztudós és felfedező 1903 februárjában, Lóczy meghívására Magyarországra is ellátogatott, és az itt tartózkodása jelentős sajtóvisszhanggal járt. A sorozat VII. és VIII. köteteként az *Ázsia szívében* című, kétkötetes műve jelent meg 1906-ban. Hedin 1905-től 1908-ig tartó harmadik expedíciójáról a magyar sajtó mindvégig hírt adott. Hazatérte után, 1909. április 5-én ismét ellátogatott Magyarországra, és az Uránia Színházban felolvasást tartott.⁶⁸ Erről az ázsiai expedíciójáról a svéd nyelvű kéziratból készült átdolgozott fordítás 1911-ben jelent meg a sorozat XIII. és XIV. köteteként *Ázsia szívében. Tízezer kilométernyi úttalan utazás* címen. Megjegyzendő, hogy a Földrajzi Társaság népszerű könyvsorozatában (XI. kötet) már 1910-ben olvasható volt a Younghusband ezredes vezette brit expedíció története.⁶⁹

Alig kapott sajtófigyelmet az 1906 áprilisában megkötött kínai–brit szerződés, amelyben „Anglia és Tibet elismerik Kinának protektorátusát Tibet fölött”, valamint, hogy Kína arra kötelezi magát, hogy „több tibeti piacot megnyit az indiai kereskedelemnek. Tibetben távírvonalakat épít és vasúti koncessziók adásánál Tibetre vonatkozólag Nagy-Britanniát elsőbbségben részesíti”.⁷⁰

Kezdetben ugyancsak csekély sajtófigyelmet kaptak a Nagy Britannia és Oroszország között 1907. augusztus 31-én megkötött egyezmény előkészületei, amely egyezményben a két nagyhatalom rendezni kívánta az addig fennálló vitás gyarmati kérdéseket.⁷¹ A megegyezés kiterjedt „Tibetre és Afganisztánra, valamint a kelet-ázsiai

⁶⁶ PN 1905, 213. (augusztus 4.): 3.

⁶⁷ PN 1905, 288. (október 18.): 9.

⁶⁸ PN 1909, 81. (április 6.): 4.

⁶⁹ Waddel 1910.

⁷⁰ PN 1906, 113. (április 25.): 9.

⁷¹ Palace 2004: 21–26.

status quo fenntartására, melynek lényege abban áll, hogy Kína területét változatlanul kell fenntartani. Az egyezményt, miután két nagy állam kvalitását szünteti meg, a világbéke egyik újabb biztosítékának tekintik”.⁷² A kezdeti rövid híradásokat követően azonban az egyezmény jelentőségéhez méltó elemzések is jelentek meg.

A megegyezés nagy örömet és meglepetést okozott Oroszországban, amely mandzsuriai veresége óta most egyezkedik első ízben újra ázsiai földterületről. A sors különös iróniája, hogy ezt az egyezményt éppen Angolországgal kellett kötnie, azzal az Angliával, amelynek a cári birodalom valamikor a Balkánon volt komoly riválisa és amelylyel most ime Ázsiában, az orosz aspirációk igéretföldjén is békés egyezményre kellett lépnie.⁷³

Az egyezmény teljes szövegének magyar fordítását szeptember 26-án közölte a *PN*.⁷⁴

Jó ideig semmilyen híradás nem érkezik arról, hogy Kína 1908-tól kezdődően egyre intenzívebben próbálta Tibetet visszaintegrálni a birodalomba. Ezzel a feladattal a mandzsu kormány Zhao Erfenget (趙爾豐; 1845–1911) bízta meg, akit 1908 márciusában kineveztek „Tibet hadseregparancsnokának”.⁷⁵ Csapatai Tibet határ menti tartományaiban, Khamban és Amdóban elképesztő pusztítást végeztek, amellyel a parancsnok kiértemelte a „Zhao mészáros” (Zhao *tuhu* 趙屠戶) gúnynevet. A világsajtó a Tibetben történetekre igazán majd csak a dalai láma újabb menekülése (ezúttal Indiába) kapcsán figyel fel. „A Dalaj Láma futása” címmel a *The Times* nyomán volt olvasható 1910. február 24-én, hogy „a titokzatos Tibetet egy kínai hadsereg előzönlötte, elfoglalta”.⁷⁶ Tibet kínai invázióját és megszállását a korabeli sajtó nagyjából egyöntetűen úgy ítélte meg, hogy

[a]nnyi bizonyos, hogy Anglia és Oroszország az 1907. év októberében kötött szerződéssel Tibetet teljesen kiszolgáltatták Kinának s így több, mint valószínű, hogy a dalai láma mostani menekülése a kínai hatóságok elöl csupán érdekes történeti epizód fog maradni, mely azonban a kínaiak végleges térfoglalását Tibetben egy nappal sem lesz képes feltartóztatni.⁷⁷

⁷² *PN* 1907, 185. (augusztus 4.): 5.

⁷³ *PN* 1907, 210. (szeptember 4.): 7.

⁷⁴ *PN* 1907, 229. (szeptember 26.): 3.

⁷⁵ Palace 2004: 57–58; Sperling 2003.

⁷⁶ *PN* 1910, 46. (február 24.): 5.

⁷⁷ *PN* 1910, 64. (március 17.): 5.

A kínai agresszióval szemben – néhány tiltakozást és jegyzékváltást leszámítva – érdemben sem Oroszország, sem Nagy Britannia nem lépett fel. A nagyhatalmak tétlensége joggal bátorította fel a mandzsu kormányt. 1911 augusztusában példának okáért azt lehetett olvasni, hogy

Egy pekingi jelentés szerint a kínai kormány elhatározta Tibet önállóságának eltörlését. Tibet, Mandzsuriának megfelelően, alkirályt kap és az országot három kormányzósági kerületre osztják fel. A lámák hatalmát teljesen megszüntetik, a dalai lámáét pedig erősen meg□szorítják. Egyidejűleg Tibetbe kinaiakat telepítenek. Hogy mit fog ehhez Anglia az angol–kínai egyezmény értelmében szólni, azt egyelőre még nem tudják.⁷⁸

60. kép. A dalai láma és kormányának fényképe a *Vasárnapi Ujságban*.⁷⁹

A mandzsu kormány Tibetre vonatkozó mesterterve csakugyan ez volt – még két hónappal a dinasztia bukását eredményező forradalom kirobbanása előtt is. A forradalom azonban átmenetileg megmentette Tibetet. A forradalom miatt Zhao Erfeng ellátmány és fizetés nélkül maradt katonái fellázadtak, majd decemberben egy feldühödött tömeg Zhao-t is meglincselte. Rövidesen a kínai csapatok elhagyták Tibetet, csupán a határ menti elszigetelt hegyőrségekben maradtak jelentéktelen létszámban.⁸⁰ A Qing-ház bukását

⁷⁸ PN 1911, 189. (augusztus 11.): 6.

⁷⁹ VU 1910, 29. (július 17.): 609.

⁸⁰ Palace 2004: 83–84.

követően, 1912 júliusában a dalai láma is visszatért Indiából, a tibetiek pedig elkergették a maradék kínai tisztviselőket és katonákat.

61. kép. A dalai láma fényképe a *Vasárnapi Ujságban*.⁸¹

A vizsgált időszakban, a XX. század első felében a magyar sajtóban világosan körvonalazódik, hogy Tibet gyakorlatilag az egyik olyan utolsó térség, amelynek megtartása a Qing Birodalom birodalmi jellegét még legitimálni képes. A befolyás megőrzésére tett kínai erőfeszítések ellenére azonban Tibet mégis csak a nagyhatalmi játszmák, elsősorban Nagy Britannia és Oroszország politikai és gazdasági érdekei diktálta egymásnak feszülésének színpada. A nagyközönség számára a nagyhatalmi szorításban kiszolgáltatottan vergődő, még Kínánál is elmaradottabb, a bezárkózásához még inkább ragaszkodó Tibet a középkorból konzervált, babonás elemekkel átítatott furcsa vallású, „a jámbor hülyeségben telhetetlen” országgént jelenik meg.⁸² A már korábban látott Burmához hasonlóan ezúttal is megjelenik a csodálkozásra és a borzongás kiváltására egyaránt alkalmas kultúra egzotikumként történő tárgyalása, amelyet a média a 13. dalai láma, Tubten Gyaco személyén keresztül mutat be előszeretettel. A sajtó által diktált

⁸¹ VU 1910, 29. (július 17.): 609.

⁸² PN 1910, 187. (augusztus 7.): 17.

politikai fókusz miatt Tibet drámája kevésbé érintette meg az újságolvasót, a „világ tetejének” történései nem látszottak többnek, mint a nagyhatalmi játszmák egyik újabb felvonása.

9. 3. Kína újjászületése?

Ebben a fejezetben, közvetlenül az 1911-es forradalom előestéjéig tekintem át a kínai kül- és belpolitika azon eseményeinek sajtóvisszhangját, amelyek a nyugati és a japán érintettségük okán érdemesnek bizonyultak a hazai sajtó és közvélemény figyelmére. A vizsgált egy évtizedet az 1904–1905-ös orosz–japán háború osztja két részre, és ez a törésvonal nem csupán matematikailag jelent felezőt, de sok tekintetben – mint azt látni fogjuk – a kínai politikában is.

A bokszer-jegyzőkönyv 1901. szeptember 7-ei aláírását követően a mandzsu kormány ráébredt, hogy külpolitikáját alapvetően át kell strukturálnia. A „kínai Bismarck”, Li Hongzhang egy hónappal későbbi halála után Zhili tartomány kormányzójává⁸³ azt a Yuan Shikai-t (袁世凱; 1859–1916) nevezték ki, aki a bokszerlázadás idején a nyugati hatalmak bizalmát élvezte, és ezért kegyvesztett lett. Yuan Shikai lett Kína következő „erős embere” a következő másfél évtizedben. A vizsgált időszakban az ő portréja fog a legmarkánsabban kirajzolódni a kínai politikusok közül.

A Kína felzárkózását biztosító reformok kidolgozására és bevezetésére rákényszerült kormányzat leginkább őt, és a szintén nyugati barát Zhang Zhidongot (張之洞; 1837–1909) helyezte reflektorfénybe, mintegy a nyugati értékek melletti eltökéltségük garanciájaként:

A birodalom kormányzása most két ember kezében van: Juansikai [Yuan Shikai] és Tsangsifung [Zhang Zhidong 張之洞; 1837–1909] kezeiben. Ez a két ember pedig látta, hogy a mennyei birodalom kezelésében változásnak kell történnie, ha elpusztulni nem akar.⁸⁴

A mandzsu kormány 1902-től kezdve csakugyan jó néhány reformot vezetett be. Példának okáért eltörölték a mandzsuk addig kiváltságainak egy részét, betiltották a nők lábának elkötését, engedélyezték a mandzsuk és a kínaiak közötti vegyes házasságot, és lépéseket tettek a hadsereg megreformálására is. Mindezekből azonban kezdetben alig jutott el

⁸³ Vagy alkirályává, ahogyan a korabeli sajtó rendszerint nevezte ezt a tisztséget.

⁸⁴ MSZ 1902, 260. (november 4.): 3.

valami a magyar sajtóba, hiszen ez idő tájt a Kínával kapcsolatos legfontosabb hírek az 1902. január 30. megkötött brit–japán szövetség bizonyult. Az egyezmény megkötésének háttérében az állt, hogy Oroszország, az egyetlen külföldi hatalomként, a bokszerláadás végeztével sem volt hajlandó hadseregét kivonni Kínából, és gazdasági, politikai érdekeit érvényesítendő gyakorlatilag megszállás alatt tartotta Mandzsúriát. A brit–japán szerződéssel kapcsolatban a sajtóban pl. ilyenek voltak olvashatók:

[...] az első percben konstatálták róla, hogy az éle Oroszország ellen irányul. A bevezetésében konstatálja a szerződés, hogy a két szerződő szigetországot az az óhajítás vezérli, hogy Kína függetlensége és integritása sértetlen legyen, azután pedig kimondja, hogy ha az egyik szerződő fél háborúba keverednék, a másik szigorúan meg fogja Őrizni a semlegességét.⁸⁵

Az elkövetkezendő majd három évben a legélénkebben ez a kérdés foglalkoztatta a sajtót. Kína nem volt képes kiszorítani az oroszokat Mandzsúriából, és valójában nem is tett erre hatékony lépéseket. A közvélemény aggódva szemlélte az eseményeket, amelyekről tudjuk, hogy 1904 végén az orosz–japán háborúba torkollnak.

A háborúig bevezetett kínai reformok nem érték el a várt hatásukat. Érdemi változást nem hoztak, a céljuk valójában csak a mandzsu uralkodóház hatalmának megőrzése volt. 1902 és 1905 között a magyar sajtóban is csak elvétve voltak olvashatók hírek a kínai reformszándékokról, -javaslatokról, és -kísérletekről. Az oktatási reform kapcsán példának okáért ez jelent meg:

Kína fölébred sok ezeréves letargiájából, mert fölrázták a rengeteg mennyei birodalomnál is hatalmasabb viszonyok. A kínai kormány összeállította azoknak a tartományoknak a jegyzékét, melyek egyetemet kapnak s melyeken nyugati tudományokat is tanítanak.⁸⁶

A reformok közül gyakorlatilag azok keltették fel leginkább a figyelmet, amelyek valamilyen formában hozzájárultak a Kínáról alkotott egzotikus kép kialakításához. A magyar lapok élénken cikkeztek például a nők lábtorzításának gyakorlatát megtiltó rendeletről:

⁸⁵ PN 1902, 43. (február 13.): 3.

⁸⁶ PN 1903, 48. (február 18.): 16.

Kínában egyre több hive akad annak a mozgalomnak, mely a női láb hagyományos természetellenes eltorzítása ellen irányul. Jungcsing városának mandarinja a minap kihirdette a szecsunai [sic! *ti. szecsuan*] főkörmányzónak a lábak elnyomorítását megtiltó rendeletét. A mandarin a mellett arra utasította az utcai népszónokokat, hogy az özvegy császárné és a főkörmányzók erre vonatkozó rendeleit adják elő és magyarázzák meg a népnek.⁸⁷

A japán győzelemmel záruló háborúban Kína ugyan semleges maradt, de mivel a Kínai Birodalom területén, a kínai terület feletti befolyás miatt zajlott, nagyon is érintett volt. A háborút követően a mandzsu kormányzat egyre inkább japánbarát politikába kezdett. A Japánhoz való közeledés egyben a többi külföldi hatalomtól való távolságtartást is magával hozta. Az idegenek elleni magatartás kiváltotta, hogy 1905-ben bojkottálták az amerikai árukat, mire válaszként az Egyesült Államok korlátozta a kínai bevándorlást. A két ország egymásnak feszülése csak rövid ideig tartott, mert 1905 végén Kína feloldotta a bojkottot, mire válaszul Theodore Rooseveltt (1858–1919) is megkönnyítette a kínaiak bevándorlását. E hír kapcsán 1906 februárjában már arról lehetett olvasni, hogy ez az intézkedés hogyan fogja érinteni többek között hazánkfiait: [a] kínai bevándorlás megkönnyítését valószínűleg azon államok fogják megszenvedni, melyek jelenleg a kivándorlók legnagyobb kontingensét szolgáltatják, így első sorban Magyarország, Ausztria, Olaszország és Oroszország [...].⁸⁸

A birodalom szerte növekvő zavargások és a forradalmi kísérletek újabb reformok bevezetésére kényszerítették a kínai kormányt. Ezek közül a legjelentősebb a hadsereg megerősítése és korszerűsítése volt, amely természetesen kiváltotta a nyugati hatalmak aggodalmát és gyanakvását:

A 313 millió lélekből álló birodalom katonái reorganizációja természetesen aggodalmat kelt a hatalmakban. [...] Már a jövő évben hadgyakorlatok is lesznek Kínában. A külföldi katonai instruktorokat elbocsátották és japáni tanítókkal helyettesítették.⁸⁹

⁸⁷ PN 1905, 76. (március 17.): 19.

⁸⁸ PN 1905, 41. (február 11.): 21.

⁸⁹ PN 1905, 95. (április 5.): 8.

A kínai és japán katonai közeledésben a nemzetközi sajtó már-már újabb „sárga veszedelem” rémét vizionálta, azonban Kína bizonyosságát adta annak, hogy a hadseregének reformjának biztosítékát nem csupán Japánban látja:

Kína a reformterveibe fölvette többek között azt is, hogy a hadsereg kiképeztetésének céljából tiszteket küld Japánba és a több európai katonai államokba, nevezetesen Németországba. A tanulmányutra kiküldött kínai tisztek közül tiz a magyar és osztrák hadsereghez lesz beosztva szolgálattétel végett. A közös hadseregnek már volt ilyen kínai tisztje, aki aztán igen gyors karriert csinált hazájában és jelenleg Berlinben katonai képviselője Kinának. Jin Tsongnak hívják [...].⁹⁰

Már 1905 végén híradás volt olvasható arról, hogy a kínai kormány hajlandóságot mutat az parlamentáris monarchia bevezetésére, az ehhez elengedhetetlen alkotmány kidolgozásával együtt. A *Daily Telegraphra* hivatkozva jelent meg a következő rövid hír:

[..] pekingi távirat szerint hivatalosan kihirdették, hogy Kinában tizenkét év múlva alkotmányos kormányt létesítenek. A közbeeső időben megteszik a szükséges reformokat.⁹¹

A kínai kormány hivatalosan azonban majd csak 1906 szeptember elején bocsátotta ki azt a rendelet, amely biztosította az alkotmányos törvények megváltoztatásának előkészületeit. Azonban már 1905. november 25-én elrendelték a külföldi politikai rendszerek tanulmányozására létrehozandó iroda felállítását. Akárcsak a hadsereg reformjának kapcsán, szerény mértékben ugyan, de ebben is érintett volt az Osztrák–Magyar Monarchia. 1905. szeptember 2-án jelent meg a „Kínaiak tanulmányutja Magyarországon” címmel a következő hír:

A bécsi kínai követséghez hivatalos jelentés érkezett Pekingből, hogy Tai [Dai Hongci 戴鴻慈; 1853–1910], a pénzügyek alminisztere és Tuanfang [Duanfang 端方; 1861–1911], Hunan [湖南] kormányzója, külön küldetésben Ausztria–Magyarországba utaznak. Jangiseng kínai követ már jelentést is tett e küldetésről a külügyminisztériumnak. A rendkívüli kínai küldöttség első feladata lesz, hogy

⁹⁰ PN 1905, 207. (július 29.): 11. Az osztrák–magyar közös hadseregbe, kiképzésre érkezett kínaiakról később is előszeretettel írt a korabeli magyar sajtó. Az egyik legismertebb beszámoló róluk Bresztovszky Ernő írása *Nyugatban*, „Negyven kinézerek” címen, lásd Bresztovszky 1908.

⁹¹ PN 1905, 176. (június 28.): 9.

Ausztria Magyarország alkotmányos intézményeit tanulmányozzák. Tai [Dai], alminiszter előharcosa Kinában az alkotmányos rendszer bevezetésének, ő volt az, aki legutóbb a kínai császárnak előterjesztést tett egy parlament összehívása iránt, egyelőre a felsőház rendszeresítésével. A parlament megalkotását a már hosszabb idő óta létező birodalmi tanács kiterjesztésével tervezik. Az állam főbb tisztviselőivel szaporítják meg e tanács tagjainak számát. Mind több tisztviselőt fognak bevonni, úgy, hogy ebből a felsőház fog alakulni. Az Ausztria–Magyarországba küldött misszió kivül a kínai kormány még több küldöttséget fog Európába meneszteni, különböző kérdések tanulmányozására.⁹²

A magas rangú kínai küldöttség 1906 májusában tett bécsi látogatása is élénken foglalkoztatta a magyar sajtót és a közvéleményt,⁹³ de az igazi szenzációt a budapesti látogatásuk jelentette.⁹⁴ A mandzsu herceg vezette küldöttség mindenekelőtt Weiss Manfréd-féle tölténygyárat látogatta meg a Csepel-szigeten, ahol „[...] Stern Rikárd gyárigazgató mutatta be a külföldi vendégeknek az egyes termeket, műhelyeket, ahol ez idő szerint éppen százmillió töltény készül az orosz kormány részére”. A küldöttségnek természetesen az is feladata volt, hogy a háborús jóvátételeket miatt adósságspirálba került birodalom számára újabb kölcsönöket szerezzen Európában. Az Ausztriában és Magyarországon tett ilyen irányú próbálkozások azonban a bankok elutasítása miatt meghiúsult.⁹⁵

1906-ban a magyar újságolvasók elvétve továbbra is értesülhettek a kínai reformkísérletekről, így a sokat és hosszan vajúdo alkotmány megszületéséről is. Augusztusban az „Alkotmányos kísérletezés Kinában” című híradásban ismét Yuan Shikai jelenik meg a reformok sikerességének, és egy majdani alkotmány létrejöttének zálogaként,

[...] aki Kinának legjelentékenyebb élő államférfia, ő a lelke minden reformmozgalomnak s hivatalba lépése óta a legerélyesebben sikra szállt minden hivatali visszaélés ellen. Az ő hatására vezethető vissza az a tavalyi császári rendelet is, amely harminchat modernül fegyverzett és kiképzett hadosztály felállítását határozta el. [...] Az alkotmányos kormányzattal való kísérletezés, amelynek részleteiről egyelőre még nincsenek hireink, bizonyára összefügg annak a

⁹² PN 1905, 242. (szeptember 2.): 8.

⁹³ Pl. „Kínaiak tanulmányutja Bécsben”. PN 1906, 126. (május 12.): 9.

⁹⁴ Pl. „Kínai bizottság a fővárosban”. PN 1906, 134. (május 17.): 4–5.

⁹⁵ Józsa 1966: 172.

bizottságnak a működésével, amelyet Kína tavaly azzal bizott meg, hogy tanulmányozza Európa és Amerika államainak alkotmányos életét [...].⁹⁶

62. kép. A kínai küldöttség látogatása Budapesten a *Tolnai Világlapjában*.⁹⁷

Szeptember elején pedig olvasható volt az a császári ediktum, amely az alkotmány tervezetről és a majdani alkotmány bevezetésének feltételeiről tájékoztatta a kínai alattvalókat, olyan körmönfont módon, hogy az eddigi késlekedést és a bevezetés homályosan megfogalmazott jövőben időpontjának kitűzésének felelősségét is és rájuk hárította:

Juansikkai [Yuan Shikai], Észak-Kína alkirálya, ki több napon át itt tartózkodott [ti. Pekingben], részt vett az alkotmány-tervezet kidolgozásával megbízott bizottság tanácskozásain. A császár ediktumot bocsátott ki, amelyben arra az időre igéri az alkotmányt, amikor a nép eléggé érett lesz. A többek között az ediktum azt mondja: „Dinasztiánk uralkodása folyamán a bölcs császárok törvényeket adtak, amelyek az illető időpontokon szükségesek voltak. Ma, amidőn Kína az összes nemzetekkel összeköttetésben áll, törvényeink politikai rendszerünk némileg elavult, aminek következtében állandó a nyugtalanság. Szükséges evégből, hogy ismeretekre tegyünk, szert és hogy új törvénykönyv szerkesztessék. [...] Kína gyöngeségének oka az

⁹⁶ PN 1906, 266. (augusztus 18.): 2.

⁹⁷ TV 1906, 22. (május 27.): 907.

uralkodó és az alattvalók közötti ellentétben rejlik. A császár megméri, hogy közigazgatási reformok fognak életbe lépni. Mihelyt ez megtörtént és a nép kellőképp megérett, hogy megértse azt a viszonyt, amelyben a kormányhoz áll, a császár megadja az alkotmányt. Ennek időpontja pedig attól függ, mily gyorsan fogja a nép a kellő szellemi érettséget elérni.⁹⁸

Az 1906. szeptember 20-án kibocsátott, az ópiumszívást ellenző rendeletről, már két nappal később „Kina feltámadása” címen lehetett olvasni. Természetesen ezt is, majdhogynem Yuan Shikai személyes érdemeként tüntették fel, hiszen:

[...] ő az, aki mostanában az alkotmányos, politikai reformmozgalom dolgában legfőképpen informálja és támogatja a császárné udvarát és ugyancsak ő az, aki először lép föl energikusan a Kínát pusztító rettenetes méreg, az ópium ellen. [...] [M]a rendeletet bocsátott ki, amely kimondja, hogy az ópium Észak-Kínában tíz éven belül kivonandó a kereskedelem köréből. A rendelet élesen elítéli az ópiumszívást és szigorúan utasítja az államtanácsot a rendelet határozatainak pontos keresztülvitelére.⁹⁹

Kitüntetett figyelmet kapott Yuan Shikai 1907 elején, Mandzsúria kormányzójává történő kinevezése is. A sokat ígérő, „Kina újjászületése” címen volt olvasható, hogy „[...] Kina reformálásának főtényezőjét legközelebb a mandzsúriai tartományok főkormányzójává nevezik ki [...]”, mivel „[...] Oroszország visszavonja a mandzsúriai csapatait, aminek az a következménye, hogy Mandzsúria most valósággal is Kínáé lesz és Juanszikkáj [Yuan Shikai], Kina legnagyobb államférfiúja fogja újjászervezni.”¹⁰⁰

1907-ben a térséggel kapcsolatban a legjelentősebb politikai és diplomáciai aktusnak a júniusban megkötött francia–japán egyezmény számított, amellyel a sajtó szerint Japán deklaráltan is nagyhatalommá vált. Az egyezmény Kínára vonatkozó részében

[m]indkét hatalom elismeri, hogy érdekeik biztonságának főgaranciája Kína függetlenségének biztosítása. Éppen ezért az az alapelvük, hogy közösen őrökdenek Kína belbékéje, valamint a kínai birodalom épsége felett, ami az összes európai

⁹⁸ PN 1906, 241. (szeptember 3.): 2.

⁹⁹ PN 1906, 260. (szeptember 22.): 10.

¹⁰⁰ PN 1907, 30. (február 3.): 9.

érdekek szempontjából feltétlenül szükséges. Ugy Franciaország, mint Japán megtartja az ázsiai birtokok *status quo*-ját.¹⁰¹

A kínai reformok közül továbbra is leginkább az alkotmányozásra vonatkozó törekvésekről beszámoló hírek jutottak el Magyarországra. 1907. szeptember 20-án alakult meg a Közigazgatási és Alkotmányos Ellenőrzés Legfelső Kamarája, amely a főnemességből és a magas rangú hivatalnokokból állt. Október 19-én rendelet jelent meg a tartományi tanácskozó bizottságok megszervezéséről. Erről a következőket lehetett olvasni:

A pekingi kormány elrendelte, hogy azonnal alakítsanak járási s tartományi gyűléseket, hogy a nép megszokja a parlamenti életet. A tartománygyűlések hivatalnokokból és nemesekből alakulnak, de nem lesz törvényhozói, csak tanácsadói karakterük.¹⁰²

A kínai alkotmány megszületésének ügyében legközelebb majd csak 1908. augusztus 27-én látszik előrelépés, amikor is kormányrendelet fejtik ki a jövőbeli alkotmány alapelveit. Ezen alapelvek szerint a császár abszolút hatalmát a parlament összehívása után is megtartotta volna. A parlament hatásköre kimerült volna a tanácskozásban. Ezenkívül kidolgozásra került az alkotmány előkészítő intézkedéseinek kilencéves ütemezése, az 1908–1909-es évtől kezdődően. Minderről csak rövid hírek lehetett olvasni a magyar sajtóban.¹⁰³

A kínai közvélemény alapvetően elutasítóan fogadta a rendeletet, hiszen továbbra is nyilvánvaló volt a dinasztia és a kormány abbéli törekvése, hogy a kényszerűségből felállítandó leendő parlamentet alkotmányba rögzítve fossza meg az államügyekbe való minden befolyásától. Az alkotmány bevezetésének időpontja pedig ország szerte tovább erősítette a pekingi politikával szembeni ellenállást.

1908 végén, a mandzsu dinasztia két emblemikus alakját ért tragédiával gyakorlatilag újra osztották a lapokat a kormányban, amely természetesen az eddigi politikai irányvonal átszínezését is magával vonta.¹⁰⁴ Guangxu császár haldoklásának híre, majd halála még aznap november 14-én olvasható volt a magyar lapokban rövidebb

¹⁰¹ PN 1907, 136. (június 8.): 8.

¹⁰² PN 1907, 150. (október 22.): 11.

¹⁰³ Pl. „Kína alkotmánya”. PN 1907, 211. (szeptember 3.): 8.

¹⁰⁴ Ichiko 2006: 386.

nekrológ kíséretében.¹⁰⁵ A trónutódlás részleteiről, pontosabban a lehetséges következő császár személyével kapcsolatos latolgatásokról pedig már másnap, november 15-én lehetett olvasni.¹⁰⁶ Az özvegy császárné azonban, aki ekkor már negyvennyolc éve vasmarokkal tartotta kezében a birodalom gyeplőjét, ragaszkodott hozzá, hogy az uralkodásra még alkalmatlan gyermeket, az elhunyt császár fivérének, Chun hercegnek (Chun *qinwang* 醇親王; más néven: Zaifeng 載灃; 1883–1951), mindössze két esztendőös fiát, Puyi-t (溥儀; 1906–1967) ültessék a trónra. Cixi azonban alig huszonnégy órával élte túl unokaöccsét, november 15-én, hetvenkét éves korában szintén elhunyt. Az ő halálhírét majd csak két nappal később, november 17-én erősítették meg a magyar lapok.¹⁰⁷ Természetesen a világsajtó figyelmét az uralkodóházban bekövetkezett kettős haláleset híre, és a gyermekcsászár személye igen csak felkeltette. A magyar sajtó is kimerítő részletességgel számolt be mindezekről.

63. kép. Guangxu császár fényképe a *Tolnai Világlapjában*.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Pl. *BH* 1908, 273. (november 14.): 7.

¹⁰⁶ Pl. *BH* 1908, 274. (november 15.): 8.

¹⁰⁷ Pl. *BH* 1908, 275. (november 17.): 7.

¹⁰⁸ *TV* 1908, 50. (december 6): 1934.

Az új régens, és ezáltal a birodalom feje a gyermekcsászár apja, Chun herceg lett. Az uralkodóváltás magával hozta a kínai arisztokrácia legreakciósabb csoportjainak megerősödését. Ennek első, a nyugati sajtó számára is nyilvánvaló megnyilvánulása Yuan Shikai 1909 januárjában történt eltávolítása volt. Bár a hivatalos közleményben távozását betegségével indokolták, eltávolítása nagy port vert fel a kínai közvéleményben, de nyugtalanságot keltett a nyugati diplomáciai berkekben is. Az ezzel kapcsolatos első hírek már 1909. január 6-án voltak olvashatók.¹⁰⁹

A kínai reformprogramok keretében és a hitelfelvétel reményében újabb magas rangú kínai delegáció látogatott el a Monarchiába. A Tang Shaoyi (唐紹儀; 1862–1938) tartományi kormányzó (alkirály) vezette delegáció az Egyesült Államokban tett látogatást követően érkezett Európába. Bécs után 1909. március 30–31. között két napig Budapesten tartózkodtak. Különös módon erről a látogatásról a *PN* nem számolt be, de például a *Budapesti Hirlap* is csupán egynegyed kolumnás hírt adott róla. A hír szerint „[...] a kínai küldöttség [...] a fővárosi nagyobb pénzintézeteket és közgazdasági intézményeket tekinti meg”.¹¹⁰

64. kép. A kínai küldöttség látogatása Budapesten a *Tolnai Világlapjában*.¹¹¹

¹⁰⁹ Pl. „Kína válsága”. *PN* 1909, 4. (január 6.): 11.

¹¹⁰ *BH* 1909, 75. (március 30.): 11. Megjegyzendő, hogy Józsa Sándor az 1966-os monográfiájában szintén nem tesz említést erről a kínai delegációról.

¹¹¹ *TV* 1909, 15. (április 11.): 678.

Ennél nagyobb sajtónyilvánosságot kapott az 1910. június 23-án Budapestre érkezett kínai delegáció látogatása.¹¹² A tizenhárom tagú katonai küldöttséget a huszonkét esztendőös mandzsu Zaitao (載濤; 1887–1990) herceg vezette.¹¹³

Kína megújulását és a dinasztia stabilitását azonban az ilyen tanulmányutak sem hozták meg. A Budapesten is vendégül látott Zaitao herceg kapcsán, 1910 augusztusában még jelent meg egy rövid hír az eredménytelen kínai reformokról:

Tsai-Tao [Zaitao] herceg copfja. A nemrégén Budapesten járt kínai katonai bizottság élén itt is látták a fiatal, lányos arcú kínai királyi herceget, aki – mint Pekingből jelentik – most hazaérkezett Kinába. A herceget megérkezése után azonnal kinevezték „a kínai császári hadsereg tanácsosává” és az új hadügyminiszter oldalán nagy rész jut ki neki is a hadsereg reformálási munkájából. A reform ugyan egyelőre csak akkor lesz keresztül vihető, ha pénz lesz rá, de egyelőre egy pénztelen reformot mindenesetre keresztül vitt a hadügyminiszter. Elrendelte, hogy a katonatisztek kötelesek levágatni a copfjukat. Maga a fiatal herceg (aki Budapesten még hosszú copffal járt) szintén levágatta a gyönyörű hosszú copfját, hogy a jó példával buzdításul szolgáljon a katonatiszteknek.¹¹⁴

1910-ben a kínai kormány több intézkedést is tett az alkotmány kidolgozásával és majdani bevezetésének előkészületeire, ám ezek semmivel sem mozdították előbbre Kína demokratikus átrendeződését. A magyar sajtó időről-időre hírt adott ezekről a kudarcos alkotmányozási próbálkozásokról, amelyekkel kapcsolatban egyre jobban körvonalazódni látszott az elégedetlen tömegek egy nagyobb méretű fegyveres fellépése, a forradalom. 1910 augusztusában a *PN* „Harc a kínai alkotmányért” című hírében a például már a következők voltak olvashatók:

[...] egyre erősödik az a mozgalom, mely Kinában az alkotmány mielőbbi bevezetéséért harcol. A régens ismételten kap fenyegető leveleket, melyekben halálbüntetés terhe mellett alkotmányt és a parlament egybehívását követelik. Forradalmi mozgalom fölfedezése kapcsán számos letartóztatás történt. Egy imaházban föld alatti fegyverraktárt találtak.¹¹⁵

¹¹² Pl. „Chinai vendégek Budapesten”. *PH* 1910, 155. (június 30.): 8.

¹¹³ Józsa 1966: 172–173.

¹¹⁴ *PN* 1910, 185. (augusztus 5.): 7.

¹¹⁵ *PN* 1910, 196. (augusztus 18.): 8.

9. 4. „A kínai fal romba hull ma”

A bokszerlázadás leverésével a regionális, egymástól elszigetelt népi zavargások és felkelések nem szűntek meg. Kezdetben ezek javarésze csakugyan a bokszer-mozgalom erőtlen utózóngéi voltak, amelyekre azonban a világsajtó éberén figyelt. Az idegenek ellen irányuló atrocitásokban, fegyveres megmozdulásokban rendre egy újabb bokszerlázadás kirobbanásának veszélyét látták. A *PN*-ban 1906 elején például „Uj boxer-mozgalom” címen jelent meg egy írás amely a Sanghaj környékén történt hittérítők legyilkolása kapcsán, a következő konklúzióval zárva tájékoztatja az olvasókat:

Waldersee tatárjárása a boxermozgalom letörésekor még csak élesebbé tette az idegengyűlöletet Kínában és az egész birodalomban összehalmozott gyulóanyagnak csak egy szikrára van szüksége, hogy fellobbanjon. De csak lobbanás lehet ez az új boxermozgalom, olyan eseményeket, mint 1902-ben többé nem idézhet föl, mert Pekingből ma rettegve nézik az idegenüldözésnek a feltámadását, nem támogatják, sőt minden rendelkezésükre álló erővel az elnyomására törekednek. A kínai idegenek azonban jól tennék, ha addig, amíg a kínai lakosságot a modernebb szellem teljesen át nem hatja, óvatosabban és kevésbé tultengő önérzettel viselkednének velük szemben, hogy a mostanihoz hasonló gyilkolásokat mellőzzék.¹¹⁶

Csak az orosz–japán háború befejezése után tűnt fel a nyugati elemzőknek, hogy ezeknek a lázadásoknak, zavargásoknak egy része merőben különbözik a korábbi a korábbi bokszerlázadástól. Míg az kifejezetten a Kínában tartózkodó külföldiek ellen irányult, immár az elégedetlen tömegeket olykor az idegennek tekintett, mandzsu uralkodóház elleni gyűlölet kovácsolja egybe. Példának okáért a *PN* hasábjain 1905 végén „Antidinasztikus mozgalom Kínában” címen volt olvasható egy ilyen beszámoló a londoni *Morning Postra* hivatkozva:

Pekingből érkező hírek szerint Kína belsejében és Peking környékén a helyzet rendkívül válságossá vált. Az antidinasztikus mozgalom gyorsan terjed. A kormány Peking környékén nagy számú rendes katonaságot vont össze. Attól tartanak, hogy nagyszabású idegenellenes mozgalom van keletkezében, épp úgy, mint 1900-ban. A pekingi követség őrségének újabb megerősítése szükségessé vált¹¹⁷

¹¹⁶ *PN* 1906, 58. (február 28.): 7–8.

¹¹⁷ *PN* 1905, 289. (október 19.): 9.

Még szintén 1906-ban volt olvasható az ismeretlen zsurnaliszta „A gyilkos Európa” című írása, amelyben a szerző meg nem nevezett forrás nyomán a következő igen érdekes beszámolót adja közre a kínai zavargásokkal kapcsolatban:

A Kinából érkező hajók tisztjei hoztak magukkal néhány példányt azokból a plakátokból, amivel az utóbbi hónapokban egész Kína el volt árasztva. E plakátokat a konzulok minden tiltakozása ellenére sem vették le a kínai hatóságok. E plakát néhány részlete jellemző a hangulatra: „A kínai dinasztia ura egész Kinának és Kína a kínai népé. Elfogyott minden türelmünk, tovább nézni az idegenek gaz szándékú tologatását. Jézus és Fou-Ing (a protestánsok neve) nevében ráteszik a kezüket kereskedelmünkre s Jézus nevében ki akarnak pusztítani saját földünkről [...]”.¹¹⁸

Ebben az írásban döbbenetesen visszacsengenek a fiatal forradalmárnak, Zou Rongnak az 1903-ban megjelent „A forradalmi hadsereg” című röpiratának mondatai, pl. „Kínát a kínaiak Kínájának kell tekinteni.”¹¹⁹ Azonban úgy tűnik, hogy a nyugati közvélemény ekkor még nem volt tisztában a fél évtizeddel később kirobbanó forradalmi hullám, a Japánba emigrált, fiatal kínai értelmiségiek által megfogalmazott ideológiai háttérével és hatásával.

Az 1911. október 10-én kirobbanó, a dinasztíát és a császárságot megdöntő, úgynevezett wuchangi felkelést megelőzően Szun Jat-szen neve csak 1910 januárjában bukkan fel először. A *Népszava* által közölt „A szocializmus terjedése” című írásban a következők olvashatók:

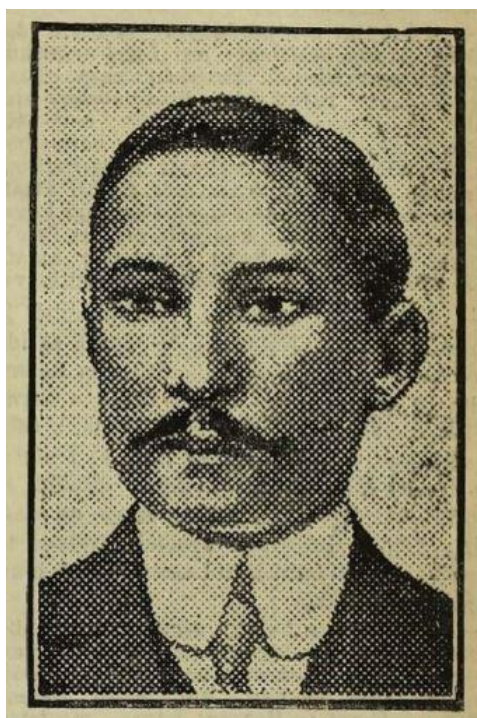
A kínai szociáldemokrácia vezetője Szun Yat Szin [Szun Jat-szen], aki tizenkét éven át Indiában, Jáva szigetén, a Philippinéken, Japánban és San-Franciscóban dolgozott fáradhatatlan buzgalommal, mint forradalmár agitátor. Kinában különösen a dinasztia-ellenes titkos szövetségekre támaszkodott. Csak a legutóbbi időben lett belőle a szocializmuslelkű hive. Ő csempészte be legelőször Kinába a szocialista röpiratokat. A kormány többször is diat tüzött ki fejére, de sikertelenül. A kínai szocialisták száma még eddig kicsiny. Szun Yat Szin hivei többnyire tanulók, akik között azonban sok a minden áldozatra kész kitűnő szónok. Ezek bejárják a nagy birodalmat s az őket áhitattal hallgató tömegeknek hirdetik az eljövendő időt, amikor Kína iparállammá

¹¹⁸ PN 1906, 206. (július 29.): 3–4.

¹¹⁹ A kínai eredetiben: 當知中國者，中國人之中國也。Zou Rong röpiratával kapcsolatban lásd Tokaji 2003.

alakul s a megnövekedett proletariátus segítségével megalakítják a szocialista társadalmat, amelyben minden dolgozó ember fölleli boldogságát.¹²⁰

Bármilyen különös is, de a következő hónapokban, egészen 1911 októberéig Szun Jat-szen nevével nem találkozni a magyar nyelvű sajtóban. Az egyik első legterjedelmesebb életrajzát, valamint az első – általam fellelt, a magyar sajtóban megjelent – legkorábbi portréját a *Népszava* közölte 1911. október 20-án.

65. kép. Szun Jat-szen portréja a *Népszavában*.¹²¹

A kínai forradalomról 1911 októbere és decembere közötti eseményeiről szinte valamennyi magyar nyelvű napilap külön rovatban számolt be. A teljes mértékben belügynek tekintett forradalomba és a küszöbön álló átalakulásba érdemben sem a nyugati hatalmak, sem pedig Japán nem avatkozott bele. A nagyhatalmaknak a kínai forradalomhoz való viszonyulásáról ilyen, és ehhez hasonló híradások voltak olvashatók:

A kínai forradalom és ezzel [...] egész Kína helyzete fordulóponthoz érkezett. Bécsi jelentés szerint az osztrák–magyar monarchia külügyi kormánya a legélénkebb figyelemmel kíséri azokat a tárgyalásokat, amelyek a kínai kormány és a forradalom

¹²⁰ *Népszava* 1910, 1. (január 1.): 5–6.

¹²¹ *Népszava* 1911, 249. (október 20.): 9.

vezetői között megindultak, mert ha az a fegyverszünet, amely a hadviselő felek között létrejött, néhány napon belül nem vezet teljes megegyezésre, akkor a Kinában érdekelt nagyhatalmak kénytelenek lesznek fegyveresen beavatkozni s ennek az intervenciónak következményei akkor beláthatatlanok lennének. Az az egy bizonyos, hogy a régi Kína nem fog föléledni, mert a legcsekélyebb módosítás is nagyjelentőségű, nevezetesen az, hogy a mandzsu-dinasztia trónon marad ugyan, de az uralkodó hatalmát nagyon szűk körre szorítja az új alkotmány.¹²²

A nagyhatalmak várakozó és szemlélődő álláspontjában majd csak december 20-án következik be fordulat, amikor is a hat nagyhatalom képviselői azonos tartalmú jegyzékkel fordultak a tárgyalásokat kínai vezetőihez. Ezekben a jegyzékekben a hatalmak aggodalmukat fejezték ki a külföldiek anyagi érdekeit és biztonságát tekintve, és a mielőbbi béke megkötését sürgették. Pár nappal később egészen különös hírek röppentek fel egyes nagyhatalmak állásfoglalását illetően. Japán „jól értesült körök”-re hivatkozva december 24-én például az volt olvasható, hogy

[...] a kínai köztársaságnak vesztett ügye van, mert Anglia és Japán, amely hatalmak tudvalevőleg szövetségesek, nem tűrik meg a kínai köztársaság alakítását és ha másképp nem megy a dolog, a két hatalom interveniálni fog, hogy biztosítsa az alkotmányos monarchia megalakulását. A japáni kormány orgánuma erre vonatkozólag tizenöt feltételt sorol föl. Ezek közt az egyik, hogy az új Kinának ez legyen a neve: A Középbirodalom Egyesült Államai [...].¹²³

Ugyanezen a napon, december 24-én *Az Ujság* a következő hasonló hírt adta közre:

Egyre komolyabb formában jár hire annak, hogy Japán és Nagy-Britannia fegyveres erővel készülnek helyreállítani a rendet Kinában. Tokiói hivatalos sürgönyünk ugyan sok himezéssel-hámozással tárgyalja ezt a kérdést, de annyit mégis elárul, hogy ha a shanghaji konferencia nem vezet megegyezésre az államforma és az alkotmány tekintetében, akkor Japán rögtön expedíciót küld Kinába, amihez a szükséges katonai előkészületeket már meg is tette. Ennek a híradásnak kiegészítésül londoni táviratunk

¹²² *Világ* 1911, 300. (december 19.): 6.

¹²³ *Világ* 1911, 305. (december 24.): 5.

azt mondja, hogy Japán és Nagy-Britannia készek fegyverrel is megakadályozni, hogy a köztársasági királyság című képtelenséggel tényleg kísérlet történjék Kinában.¹²⁴

A hatalmak részéről természetesen bármiféle beavatkozás elmaradt. December 29-én a forradalmi dél-kínaiak vezetői által összehívott tartományi képviselők konferenciáján, megválasztották Szun Jat-szent a köztársaság ideiglenes elnökének, aki 1912. január 1-én Nankingban lépett hivatalba.¹²⁵ Mindezekről természetesen a magyar nyelvű sajtó egy nap késéssel hírt adott.

66. kép. A *Borsszem Jankó*ban megjelent karikatúra a trónfosztásról.¹²⁶
Képaláírás: „Dr. Szun-Yat-Csen [Szun Jat-szen] detronizálja a kis Pu-Ji [Puyi] császárt”

¹²⁴ AU 1911, 305. (december 24.): 6.

¹²⁵ Gernet 2001: 472.

¹²⁶ BJ 1912, 1. (január 7.): 3.

A Szun Jat-szen és Yuan Shikai közötti rivalizálás egy alkuval zárult le. A császári seregek vezetője ahelyett, hogy támadást indított volna a köztársaság ellen, ígéretet tett a dinasztia lemondatására. Ezért cserében azonban bejelentette igényét a köztársasági elnökének posztjára. A Qing-ház 1912. január 12-én hivatalosan is lemondott a hatalomról, január 15-én pedig Yuan Shikai-t megválasztották a Kínai Köztársaság (Zhonghua Minguo 中華民國) elnökének. Ezzel nem csupán az idegen mandzsu Qing-dinasztia 268 évig tartó uralma ért véget, hanem a több mint két évezredes kínai császárság intézménye is.

A *Bolond Istók* Hyntho álneven publikáló ismeretlen poétája, még 1911 november elején, „A kínai fal” című humoros élcversében a következőképpen foglalta össze a kínai császárság végjátékát:¹²⁷

Habár fallal vevé körül
Magát Kína védelmeül,
Magát megóvni mégse tudja
Uj szellemtől, bár nincs vasutja.

A világtól hiába zárkozott el,
Ma már a kinaiaknak is jog kell;
Fejét nem hajtja meg bután
S nem sir a bálványok után.

Hiába állt órjas fal ellen,
Keresztül törte az új szellem,
A mely nem enged milliókat
Hódolni a zsarnoki szónak.

És a mig a dinasztíának
A falon túl lassan sírt ásnak,
A régi fal is meginog
S egy új kor rajta berobog.

És a több ezeréves multa

¹²⁷ *BI* 1911, 45. (november 5.): 4.

A kínai fal romba hull ma –
 S a romokon új hajnal támad,
 Virradatja a szabadságnak!

9. 5. A végjáték magyar szemtanúi

A kínai császárag utolsó évtizedében megszáporodtak a magyar nyelvű beszámolók. Ez leginkább az Osztrák–Magyar Monarchia által megszerzett tiencsini settlementnek volt köszönhető, hiszen – mint azt az 10. 1. fejezetben bemutattam – különböző okok miatt az osztrákok mellett magyarok is szép számban megfordultak ott. A Monarchia állandó kínai jelenléte egyértelműen megnövekedett hajóforgalmat is jelentett. A térségben megfordult kereskedelmi és hadihajók személyzete közül többen is készítettek beszámolókat, akik közül alighanem a legismertebb, a már bemutatott Gáspár Ferenc hajóorvos volt. Azonban az olykor egyszerű tengerészek, vagy a hajók nem különösebben kitüntetett legénységének tagjai közül is többen papírra vetették élményeiket. Ilyen feljegyzések, magánnaplók, levelek, alighanem még szép számban lappanghatnak magántulajdonban, vagy esetleg levéltárak, dokumentumtárak mélyén. Példának okáért ilyen magántulajdonban lévő hagyatékot tette közé 2022-ben a debreceni illetőségű Fogarassy Zoltán, aki dédnagyapja, Vágovits Károly (1886–1959) naplóját jelentette meg magánkiadásban.¹²⁸ Vágovits 1906 és 1910 között tengerészként szolgált az Osztrák–Magyar Monarchia hadiflottájában. 1908 októberétől pedig majd egy éven át, 1909 szeptemberéig a pekingi nagykövetség katonai őrségének tagja volt. Egy másik ilyen naplót harminc évvel ezelőtt, 1993-ben Bede Anna (1926–2009) költő és műfordító jelentett meg, aki nagybátyja, Tordy Nándor torpedómester naplóját adta közre, saját írásaival elegyítve.¹²⁹ Tordy 1910-ben Pólából indulva 1914-ig járta a térséget, többször megfordulva Kínában és Japánban. Ezekre és az ehhez hasonló magánnaplókra jellemző, hogy a szerzőik figyelmét leginkább a Távol-Kelet egzotikumai, vagy a tengeri út viszontagságai (pl. egy tájfun) kötik le, és a nagyobb közönség történeti, politikai tájékoztatására törekednek. Az alacsonyabb iskolázottságuk miatt, a nyelvismeret hiányában általában nem is nagyon értik a kor történéseit, a politikai összefüggéseket. Tordy Nándor 1912. július 30-i bejegyzésében például ezt olvashatjuk:

Még a kínaiak a legszerencsésebbek: ők megbuktatták a császárukat. Több ezer évi szenvedés után, sok-sok évszázadnyi megaláztatás, hiábavaló vérontás után most, itt

¹²⁸ Fogarassy (szerk.) 2022. A könyvről Mátyás Anna Réka írt recenziót, lásd Mátyás 2024b.

¹²⁹ Bede 1993.

az orrom előtt, ezen 1912-es esztendő február 12-ik napján – kikiáltották a Kínai Köztársaságot!

Sétáltam éppen Sanghajban, ismerkedtem a sok-sok arcú várossal. Tudtam, hogy forradalom van az országban, hiszen közülünk a *Franz Joseph* hadihajóról is elvittek hatvan embert a legénységből, erősítésnek a pekingi osztrák konzulátus védelmére, alig maradtunk a hajón. Dolgunk éppen nem akadt, kimenőt kaptunk, sétálgattam.

A korabeli magyar Kína-kép kialakulásának szempontjából ezek, a nagyközönség számára hosszú évtizedekig, vagy akár már egy teljes évszázadnál is tovább lappangó beszámolók ugyan teljesen irrevelánsak, ennek ellenére az ehhez hasonló dokumentumok további feltárása jelentős történeti és művelődéstörténeti eredményt hozhatna.

Gáspár Ferencen kívül a korszak másik jelentős, a hajózáshoz köthető magyar krónikása Kompolthy Joób (1879–1938) kapitány volt.¹³⁰ Kompolthy 1896-ban fejezte be a tanulmányait a fiumei tengerészeti akadémián, majd 1901-től kereskedelmi hajókon szolgált kapitányi rangban. Kínába 1902-ben jutott el, ahol kínai szolgálatba lépve, a Jangce partján található, az akkor Sichuan tartományhoz tartozó Chongjing (重庆) szabadkikötőjében látta el a tengerészeti vám- és postaszolgálatot. Cholnoky Jenő a róla írt életrajzában a következőket mondja: „Ez a hely pedig hírhedt volt európai-gyűlöletéről, de Kompolthy kitűnő modorával hamar meghódította a kínaiakat. Azt is ki kell emelnem, hogy a kínaiak minket magyarokat kevésbé ellenséges indulattal fogadtak, mert tudták, hogy a magyaroknak hódító szándékaik nincsenek. Legjobban az angolokat, franciákat és németeket gyűlölték, érthető okokból”.

Kompolthy összesen tizenegy esztendőt töltött itt, gőzhajóval többször behajózva a Jangce jelentős szakaszát. 1911 őszén Chengdu-ba (成都) tette át hivatala székhelyét, ahol másfél évet töltött, de a forradalmat Jiangxi (江西) tartomány fővárosában, Nanchangban (南昌) vészelte át, és majd csak 1913 őszén tért haza másfél éves szabadságára. Visszatérését Kínába azonban az első világháború megakadályozta. Kompolthy már 1904-től kezdve rendszeresen beszámolt élményeiről és tapasztalatairól a *Magyarország*, az *Uj Idők*, a *Budapesti Szemle* stb. lapok hasábjain,¹³¹ de első összefoglaló könyve, a *Dzung-*

¹³⁰ Az általam fellelhető, legalaposabb életrajzát Cholnoky Jenő írta, lásd Cholnoky 1938: 331–333.

¹³¹ Kompolthy 1904, 1905a, 1905b, 1906a–e, 1907a, 1907b, 1908a–d.

hajóval Khinán keresztül majd csak 1910-ben jelent meg.¹³² Következő könyvét pedig csak 1928-ban jelentette meg, *Tíz év Kínában* címmel.¹³³

Kompolthynak a korszak történéseiről történő való legizgalmasabb beszámolója alighanem az 1907 februárjában megjelent „Forradalom Kínában” című írása volt.¹³⁴ Ebben a cikkében az 1906 végén, Kína belső régióiban, az általa személyesen megtapasztalt viszonyokat osztja meg a nagyközönséggel. A terjedelmesebb beszámolónak épp csak egy kisebb részletébe pillantsunk bele, amely jól érzékelteti a szerző stílusát és lényeglátását:

Amit félévvel ezelőtt előre jeleztem, a forradalom kitört Kína bensejében. [...] Konstatáltam, hogy a nép minden rétege elégtelen, hogy titkon forrong és hogy a fél ország minden termését elöntötte a roppant áradás, minek folytán éhínségnek kellett bekövetkezni: nem sok tudomány kellett ahhoz, hogy a forradalom nyílt kitörését előre lehessen látni. Hozzájárult a khaoshoz a számos titkos társaság által szított anti-dinasztikus aknamunka is, amelynek célja a mostani mongol [sic!] dinasztiának detronizálása és amely forradalmi propaganda élén a Nagy láb nevű hatalmas titkos egyesület áll. Ez a forradalmi comité rendkívül óvatosan szervezkedett; ócska és új fegyverekkel jól-rosszul fel is fegyverezte tagjait s adott jelre, december 6-án nyíltan tört ki a lázadás [...] a fölkelők 25.000 főnyi serege pár nap alatt számos várost és falut pusztított el és rabolt ki.

Kompolthynak a forradalom idején hazaküldött táviratiból a *Budapesti Hirlap* adott közre egy összeállítást 1911 decemberében.¹³⁵ Ezekben a levelekben Kompolthy az 1911. október 17. és november 10. között, az állomáshelyén és annak környékén látott és tapasztalt forradalmi események részleteit ismerteti. A táviratait közreadó Aczél József a bevezetőben a következőképpen foglalja össze a kifejtet felé közeledő kínai forradalmat:

Nem olyan forradalom ez, mint az eddigiek: fontosabb a csak trónviszály jellegű Tai-Ping lázadásnál, még inkább az idegenek elleni boxer-fölkelésnél, – 450 milliónyi nép, még pedig az alkotmányos kormányformára megérett nép szabadságharca ez. És ha az éle mégis a gyűlölt mandzsu dinasztia ellen fordul, ez csak természetes. Bölcs vezetés mellett milyen félelmetes nagyhatalommá fejlődhetett volna Kína, amikor arra meg van

¹³² Kompolthy 1910.

¹³³ Kompolthy 1928.

¹³⁴ Kompolthy 1907a.

¹³⁵ Aczél 1911.

minden kedvező föltétele: több évezredes műveltsége, mely a lakosság alsó rétegeit is áthatja, népének vasszorgalma, türelme, kevéssel való beérése, szivóssága, hazájához való ragaszkodása [...].¹³⁶

Kompolthy táviratainak tartalmát és hangulatát illusztrálendő pillantsunk bele a mindenre felkészült és a hivatala védelmére végsőkéig elszánt hajóskapitány október 31-én kelt írásába:

Most már egész bizonyos, hogy az éjjel bevonulnak a fölkelő csapatok városunkba, s ez nagy zavargásokkal lesz egybekötve. Gondoskodnom kell úgy a postaépület, mint a saját lakásom védelméről. Katonaságot nem kaphatok, tehát magamnak kell az őrséget szerveznem. Erre legalkalmasabbnak találtam a levélhordókat, hamarosan sikerült harmincegy embert összetoboroznom, fejenként egy-egy dollár külön napi zsold mellett. Leveleket kézbesíteni úgy sem lehet, mert már napok óta nincs postánk, így hát éjjel őrsegen lesznek s nappal aludhatnak. Van egy kis kínai fegyvergyűjteményem, ennek hasznavehető darabjait s különféle kardokat, régi francia bajonetteket osztottam ki köztük. Száznegyvenezer dollár értékű bélyeget pedig nagyobb biztonság kedvéért a lakásomra vittem. Itt az összes háznépemet a levélhordókhoz hasonlóan fölfegyvereztem. Nem valószínű, hogy európaiakat a házában megtámadjanak, de ha ez most mégis megtörténne, úgy a védelmem Nancsang [Nanchang] emlékezetében fog maradni!¹³⁷

A következő, a téma kapcsán említésre méltó tengerészkapitány Bignio Gyula (1876 – ?), aki 1893-ban szállt tengerre és tizenhét évig teljesített szolgálatot norvég, német, brit és amerikai kereskedelmi hajókon. 1904-ben tett kapitányi vizsgát San Franciscóban, és háromszor utazta körbe a földet. Utazásairól a *Budapesti Hírlap*, *Nemzeti Ujság* és a *PH* hasábjain számolt be. Tengerész karrierjének végén, 1910-től a *PH* munkatársa lett.

Kínával kapcsolatban két cikket sikerült fellelnem. Az 1910 novemberében megjelent, „Sárga veszedelem” című írásának elején így mutatja be magát: „[m]int hivatásos tengerész, 1896 óta többször voltam a távoli Keleten, legutoljára 1907-ben, ismerem annak összes partjait, népeit, viszonyait [...].¹³⁸ Bignio tehát kétséget sem hagy afelől az olvasóiban, hogy az általa közölteket egy szakértő véleményeként fogadják. A

¹³⁶ Aczél 1911: 53.

¹³⁷ Uo. 54.

¹³⁸ Bignio 1910.

cikke lényegében egy bő lére eresztett, a kolonista fehér ember felsőbbrendűségével felrajzolt vízió, amelynek konklúziója: „[a] sárga veszedelem nem mese, igenis létezik és talán nem is olyan nagy idő múlva, számolnia kell az öreg Európának és a fiatal Amerikának is vele”. Az aktuális kínai belpolitikai viszonyokról és történeésekről vajmi keveset árul el. Az 1911 májusában, a „Boxer veszedelem” címen megjelent írása azonban már konkrétabban reflektál a korabeli eseményekre, igaz, hogy a kínai felkelőkben továbbra is az idegengyűlölő bokszereket vizionálja. A szerző makacsul nem akar tudomást venni a felkelések, zavargások dinasztia- és császárságellenes polgári forradalom mivoltáról, szót sem ejt az alkotmányozás kérdéséről.¹³⁹ Cikkét is azzal a félrevezetéssel kezdi, hogy „[f]olyton olvashatjuk a napi lapokban, hogy a távoli Keleten Chinában az európaiak ellen egy újabb nagyobb mérvű lázadás készül, melynek más célja nem volna, mint az idegenek, a keresztények elűzése, illetve kipusztítása”. Majd írás vége felé, ismét a szakértő köntösébe bújva be is bizonyítja a 1911-es forradalom bokszer-jellegét:

Egyébként az egész ország népe forrong, jobban mint valaha és ha most véletlenségből Anglia és Németország valamely okból háborúba keveredne és így a Keletre nem ügyelhetnének annyira, azonnal kitörne a boxerforradalom, melyhez hasonló vérengző lázadást még aligha jegyzett fel a történelem. Hiába cáfolják meg bizonyos hivatalos körök a boxer-veszedelem létezését, mi, huzamosabban ott élt európaiak igen jól tudjuk, hogy a boxerveszedelem nemcsak, hogy fenyegeti az ott künn lakó európaiakat, hanem biztosan ki is fog törni a közeli jövőben. Ma a boxerek már nemcsak az északi Chinában garázdálkodnak, hanem el vannak terjedve Dél-Chinában is, a chinai hadsereg pedig sohasem volt annyira megbízhatatlan, mint épen mostanában.

A XX. század első évtizedében a kínai eseményeinek, a forradalomnak és a köztársaság megszületésének magyar szemtanúja volt még Kunst Irén (1869–1934), az első magyar misszionáriusnő, aki egy brit evangélikus misszió tagjaként hirdette a kereszténységet Kínában. Németországi születése ellenére élete végéig magyarnak vallotta magát.¹⁴⁰ Kunst 1904-től, egészen az 1934-ben bekövetkezett haláláig összesen háromszor töltött hosszabb időt Kínában ahol nevelői, missziói és egészségügyi szolgálat teljesített. Az első szolgálatát 1904-től 1913-ig, megszakítás nélkül Hunan tartomány fővárosában, Changsha-

¹³⁹ Bignio 1911.

¹⁴⁰ Kunst Irén életét és munkásságát közvetlenül a halálát követően, 1935-ben Gáncs Aladár foglalta össze, lásd Gáncs 1935.

ban (長沙) végezte. Nagyközönségnek szánt beszámolókat ez idő alatt nem adott közre, hazaküldött magánlevelei egy része majd csak 1935-ben váltak olvashatóvá, az emlékére kiadott könyvben. Mivel Kunst beszámolói nem voltak hatással a korabeli Kína-képre, ezért itt csak az 1910 augusztusi keltezésű egyik levelének rövid részletet adom közre, a misszionáriusnő által látott borzalmak illusztrálására:

[...] Augusztus második felében más veszély fenyegetett bennünket. A néplázítók Sziangtánra [Xiangtan 湘潭] is eljöttek és kicsibe múlt, hogy a csangsai [changsha-i] jelenetek itt is nem ismétlődtek. Egyszer a mi missziókhöz közel egy meghalt gyermek fejét kosárba helyezték, szájába körtét dugtak, mintha azzal akartuk volna szegényt magunkhoz csábítani. De éppen ez vetett világot gazságukra, mert a hullán meglátszott, hogy régi, míg a körte friss volt. Több ezer ember nézte a kosarat s csak Isten oltalma volt, hogy akkor éjjel nem történt semmi. A lázítók azután nemsokára eltávoztak [...].¹⁴¹

A fennmaradt és hozzáférhető korabeli beszámolók alapján kijelenthető, hogy az ez idő tájt Kínában járt magyarok közül vitathatatlanul Vay Péter (1863–1948) értette meg és értékelte a legjobban az átalakulás folyamatát. Vay először 1902 októberében érkezett meg Kínába, és a rövid, alig több mint egy hónapos itt tartózkodása alatt fogadta őt Cixi anyacsászárné és a fiatal Guangxu császár is.¹⁴² Azonban útleírásainál a téma szempontjából sokkal jelentősebb az a terjedelmes elemzése, amelyet 1904-ben jelentett meg a *Budapesti Szemle* oldalain. A *Khina és Japán a XX. század küszöbén* című írása később, az 1908-ban megjelent könyvében is helyet kapott.¹⁴³ A tanulmányában – a címmel ellentétben – másodikként tárgyalja a kínai viszonyokat, a XX. század elején Kínára váró kihívásokat. Rendkívül értékes és érdekes a mandzsu Qing-dinasztia történetének négy legjelentősebb politikusai között számon tartott, Zhang Zhidongról (張之洞; 1837–1909) írott sorai.

Li Hung-Cshang [Li Hongzhang] halála óta őt illeti meg minden tekintetben az elsőség honfitársai szeme előtt. Ha nem is bír az elhalt alkirály éleslátásával és rendkívüli emberismeretével, minden tekintetben komolyabb alapon áll és morális színvonala hasonlíthatlanul magasabb. Cshang-Chi-Thung [Zhang Zhidong]

¹⁴¹ Gáncs 1935: 118.

¹⁴² Vay 1908: 183–197.

¹⁴³ Uo. 403–448.

nem csak államférfi, hanem állambölcs is; sőt mindenekfölött bölcsész. Confucionista meggyőződésből és hazafi minden ízében. Ezt ajánlja honfitársainak is, bár nem mutat gyűlöletet más meggyőzések iránt sem és óriás kiterjedésű alkirályságai területén vendégszeretetet tanúsít a keresztyénnel szemben is. Politikában mérsékelt irányt követ, elvileg conservativ, bár a gyakorlati újításokat tanácsolja. Székhelyén több iparvállalatot létesített, van saját szövőgyára, gyapotmalmai, melyeket pár év előtt Belgiumból érkezett mérnökök állítottak föl és európaiak vezetése alatt mindjárt kezdetben szép eredményeket mutattak föl. Az idegeneket idővel mindinkább benszülöttek váltották föl és ma az összes nagykiterjedésű vállalat honi kezelés alatt áll. Malmok, szövőgyárak, téglá-égetők, porcellán- és üveglakók mellett vashámor, fegyvergyár és vasúti hálózatot is létesít a vállalkozó alkirály, kinek kereskedő szelleme nem kevésbé fejlett államférfiúi tehetségénél. Neki volt az első és kétségkívül a legjobban szervezett hadserege, oktatókúl német tiszteket alkalmazott és a jól felszerelt, kitűnően fegyverzett lovassága a sárga császárság hadi büszkesége. De leginkább óhajt változtatásokat a nevelés terén. Mindenek fölött a gyakorlati értékű oktatás mellett foglal állást és az üresen álló pagodák egy részét e célra iskolákká kívánja átalakítani. Cshang-Chi-Thung [Zhang Zhidong] maga is író és talán a legolvasottabb és kétségkívül a legbefolyásosabb írója a középcsászárságnak. Az utolsó japáni háború után közzétett, nagy föltűnést keltett munkája: *Khina egyedüli reménye*, több mint egy millió példányban jelent meg és maga a császár látta el ajánlással. A kötet mély benyomást okozott a kiterjedt állam területén, de rendkívül érdekes mi reánk nézve is, a mennyiben világot vet nemcsak az íróra, hanem pártjára is, melyhez ma Khina jelentékenyebb része tartozik.

Vay itt Zhang Zhidongnak az 1898-ban megjelent *Quan xue pian* (勸學篇; „Bátorítás a tanulásra” könyvét említi, amely angol fordításban *China's Only Hope* címen először 1901-ben volt olvasható.¹⁴⁴ A mű kétségkívül óriási szerepet játszott az 1898-as száznapos reformok idején, és jelentősége a bokszerlábadást követő időkben is felértékelődött. Vay nem csak említi a művet, de rövidebb szemelvények formájában közöl is belőle, amely vélekedése szerint hozzásegíti az olvasót a reformgondolkodású kínaiak megértéséhez, illetve ahhoz, hogy a kínaiak milyen nemzeti és kulturális sajátságait figyelembe véve szeretnének felzárkózni a nyugathoz.

¹⁴⁴ Chang 1901.

Tanulmánya hasonlóan izgalmas következő részében egy másik, a végsőkig patrióta, ám a reformok mellett elkötelezett író, Gu Hongming (辜鴻銘; 1857–1928) gondolatait ismerteti. A nagyműveltségű, Európában iskolázódott Gu 1885-től, húsz éven át Zhang Zhidong titkáráként dolgozott. Kínaiul csak felnőtt korában tanult meg, írásait angolul jelentette meg. Vay hosszú oldalakon ismerteti az általa „Cikkek egy alkirály csarnokából” címen hivatkozott művét.¹⁴⁵ Ez valójában Gu 1901-ben, a korábbi angol nyelvű írásaiból összeállított, *Papers from a viceroy's yamen* címen megjelent mű.¹⁴⁶ Vay elvitathatatlan érdeme, hogy ebben az írásában a magyar nagyközönség érdemben először olvashatott a korabeli kínai álláspontról, hozzájárult egy empatikusabb szemléletmód kialakulásához, amellyel a nyugati hatalmak és Japán szorításában, a gazdasági nehézségekkel, társadalmi feszültségekkel és politikai megosztottsággal küszködő, megrekedt Kína a kiutat keresi. A Japán és Kína közeljövőjében felsejlő lehetőségeket latolgató írásában természetesen nem kerüli ki a korszakban fenyegető rémének, a sárga veszedelemnek a kérdését sem. Vay ezzel kapcsolatban, mintegy konklúzióként a következőket fogalmazza meg:

Vajon Khina szükség esetén fog-e egyesülni a közös ellenség megsemmisítésére japán testvéreivel, egyik minduntalan felmerülő kérdés. [...] Én azt hiszem, hogy aligha. Legalább is semmi esetre nem ez idő szerint. A két nemzet, Japán és Khina ma még sokkal messzebb esik egymástól, mintsem azt hinnők, közeli szomszédságuk és hajdani művelődésük hasonlóságát tekintve. Távolról nézve, kik ez országokat nem ismerik, bizonyos hasonlatosság és rokon vonások feltűnők lehetnek ugyan, de azok a helyszínén élve teljesen megszűnnek. Nagyobb különbség, mint a mely Khinát Japántól elválasztja, alig képzelhető. E különbséget ott látjuk föld és népe között úgy a múltban, mint a jelenben. Testalkat, vérmérséklet, gondolkozásmód, minden különböző, mint a hogy teljesen ellentétes alakot öltött államszervezetük, kormányzásuk, köznevelésük. És más alapon állt egész erkölcsi életök, mások voltak eszményeik [...].¹⁴⁷

A korszak kínai viszonyainak magyar elemzőinek sorában meg kell emlékezni még Ágner Lajosról (1878–1949) is, aki ugyan soha nem járt a Távol-Keleten, azonban élete végéig a

¹⁴⁵ Vay 1904: 340–348.

¹⁴⁶ Ku 1901.

¹⁴⁷ Vay 1904: 349–350.

japán és a kínai kultúra elkötelezettje és szerelmese volt.¹⁴⁸ Ágner a Budapesti Tudományegyetemen (a mai Eötvös Loránd Tudományegyetem) elvégzett tanulmányai befejezése után, 1902-től egy éven át a Berliini Egyetemen tanult japánul és kínaiul. Hazatérte után nyugdíjazásig gimnáziumi magyar–latin szakos tanárként dolgozott, de rendkívül népszerűsítő népszerűsítő író, műfordító volt japán és kínai témában. Cikkei 1904-től leginkább a *Független Magyarország* hasábjain jelentek meg. A művelődéstörténeti cikkei mellett, elkötelezett pedagógusként különös figyelmet szentelt a japán és kínai oktatás ügyének. Az 1907-ben megjelent, *A kínai nevelés* tanulmányát is e témának szentelte,¹⁴⁹ de ezenkívül, a XX. század első évtizedében lezajló kínai átalakulásról is több írása olvasható.¹⁵⁰

9. 6. Konklúzió

A Qing-dinasztia végjátékának évei olyan történeti fordulópontot jelentenek, amely nem csupán Kína monarchikus hagyományának végét hozta el, hanem globális hatású változásokat is előidézett a nemzetközi politikában, a hatalmi struktúrák újrendezésében és a politikai eszmerendszerek történetében. A monarchia összeomlása, a republikánus gondolat térnyerése, a modern parlamenti rendszer és a nemzeti önrendelkezés eszméjének megjelenése mind olyan elemek, amelyek a XX. század első éveit formálták Kínában – s egyúttal rezonáltak az európai, így a magyar eszmetörténeti közegre is.

A magyar recepció e korszak eseményeiről – különösen a tiencsini telepítvény kapcsán – egy sajátos önértelmezési horizontot tár elénk. Magyarország, az Osztrák–Magyar Monarchia keretein belül, úgy tapasztalta meg a világpolitikai jelenlét illúzióját, hogy közben a birodalmon belüli részleges alárendeltség érzése és a nagyhatalmi szerephez való vonzódás egyszerre volt jelen. A kínai gyarmatként emlegetett tiencsini telepítvény – bár hivatalosan sosem kapta meg e státuszt – az eszmetörténeti jelentőségét mégis abban nyerte el, hogy lehetőséget adott a magyar sajtó és közgondolkodás számára saját világrendszerbeli helyének megkérdőjelezésére és újraértelmezésére.

A parlamentarizmus és az alkotmányosság kínai kontextusban való megjelenése, amely a reformok és forradalmak során formálódott, párhuzamba állítható a magyar közjogi gondolkodás hasonló törekvéseivel: az állami autonómia, a törvényesség és a

¹⁴⁸ Ágner Lajos életére és orientalisztikai munkásságának legteljesebb összefoglalását Mátyás Anna Réka adja. Lásd Mátyás 2021, 2025.

¹⁴⁹ Ágner 1907a.

¹⁵⁰ Uő 1907b–c.

nemzeti érdekképviselő eszméi mindkét kultúrában a modernitás elengedhetetlen jegyeivé váltak. Zhang Binglin azon törekvése, hogy a kínai helyzetet az Osztrák–Magyar Monarchia dualista modelljéhez hasonlítsa, vagy Zou Rong republikánus követelései a parlamentről, jogegyenlőségről és polgári szabadságjogokról, arra utalnak, hogy a XX. század hajnalán egy globális politikai modernitás született, amelynek alapfogalmai – nemzet, népszuverenitás, képviselő – minden kultúrában új politikai identitásokat hordoztak.

Magyarország eszmétörténetében e periódus azért is különösen jelentős, mert egyszerre jelentkezik benne az identitásképző gyarmati „álom” (Tiencsin mint gyarmat, hajóösszeköttetés, kereskedelmi pozíciók stb.), és a kiszolgáltatott, másodrendű státusz reflexív tudata: a Monarchia nem valóságos globális hatalom, de részt kér az új világ újrendezéséből. A magyar sajtó hol lelkesedve, hol ironikusan, de mindvégig saját helyzetének metaforájaként tekintett a távol-keleti eseményekre.

A századfordulós magyar reflexiók – a köztársasági gondolat, a parlamentarizmus eszméje, a nemzeti önrendelkezés és a gyarmati szerep illúziója – nemcsak Kínát értelmezték, hanem Magyarországot is. Ezért a kínai császárság összeomlása nem csupán történeti érdeklődés tárgya volt, hanem kulturális tükör is, amelyben a saját modernségünkről, alkotmányosságunkról, és a nemzetközi rendhez való viszonyunkról kellett gondolkodnunk.

KONKLÚZIÓ

A kínai császárság bukásához vezető nemzetközi politikai és katonai folyamatok, amelyet a magyar sajtó 1839 és 1912 között fokozódó érdeklődéssel, egyre gyakoribb és részletesebb tudósításokban követett, nem csupán a világpolitikai események távoli lenyomatát jelentette a hazai újságolvasó közönség számára, hanem olyan értelmezési mezőt nyitott meg, amelyben saját nemzeti dilemmáink, modernizációs vívódásaink és civilizációs önmeghatározásunk is artikulálódott. Kína történelmi megrendülése, az „óriás Kelet” lassú szétesése a magyar értelmezői horizonton nem elszigetelt jelenségként, hanem egyfajta tükörként jelent meg, amelyben a magyarság önmaga helyzetét, lehetőségeit és korlátait vizsgálhatta.

Ez a reflexió azonban nem volt tudatos, és végképp nem volt szakmailag megalapozott. A sajtó diskurzusa nem rendelkezett az ázsiai kultúrák értelmezéséhez szükséges fogalmi eszköztárral, mégis, a Kínáról való beszéd során olyan alapvető kérdések merültek fel, mint a haladás és a hagyomány viszonya, a nemzeti identitás külső és belső határai, valamint a világpolitikai rendhez való illeszkedés dilemmája. A kínai császárság válságának narratívája így – gyakran észrevétlenül – átvette az allegória szerepét: a magyar közönség Kínában nemcsak a másik civilizációt szemlélte, hanem önmaga jövőjét, múltját, sorsát is olvasta.

A kínai állam működésképtelenségének bemutatása az európai sajtóban – és így a magyar lapokban is – nem csupán tájékoztató funkcióval bírt, hanem értékelő attitűdöt is közvetített: az elmaradottság, a mozdulatlanság, a hagyományhoz való görcsös ragaszkodás nem egyszerűen politikai hibaként, hanem civilizációs bűnként jelent meg. A bukásra ítélt, hanyatló Kínai Birodalom képe e diskurzusból nemcsak egy konkrét államra, hanem az időtlen Kelet egészére vonatkozott – így vált Kína a modernitás antitézisévé, s vele szemben a haladó Nyugat, és benne Magyarország önigazolása is artikulálódott.

Kína mint másik, mint a magyar önazonosság külső ellenpontja, a nemzeti diskurzusból kettős szerepet töltött be. Egyrészt egzotikus idegenként jelent meg – megnevezhetetlen szokásokkal, kiismerhetetlen logikával, torzult társadalmi struktúrával –, másrészt kulturális és történelmi rokonságra is lehetőséget adott. Ez az ellentmondás lehetővé tette, hogy a magyar sajtó a kínai császárság bukását egyszerre kezelje elrettentő példaként és végzetként, amelytől a magyar nemzet igyekszik elhatárolódni, ugyanakkor egyfajta történelmi párhuzamként is, amely önnön kiszolgáltatottságát, keleti örökségét és

modernizációs nehézségeit tükrözi vissza. Ebben a kettősségben bontakozott ki az a sajátos eszmetörténeti tér, amelyben Kína nemcsak valóságos hely, hanem szimbolikus pozíció volt.

A magyar sajtó diskurzusa tehát nem csupán Kínáról beszélt, hanem önmagát is alakította: a távoli események értelmezése során újra és újra megerősítette a magyar identitás nyugatos orientációját, ugyanakkor – különösen a századforduló körül – ambivalens viszonyban állt a saját keleti örökségével. A kínai dekadencia és megkésetttség képe a magyar olvasó számára egyszerre volt ismerős és idegen, és ebben a kettősségben működött az eszmei azonosulás és elhatárolódás mechanizmusa. A sajtó tehát nem csupán tudósított, hanem értelmezett, és ezzel – ha közvetve is – részt vett a nemzeti önkép formálásában.

A gyarmati logikák áttételes jelenléte e diskurzusban külön figyelmet érdemel. Bár Magyarország nem rendelkezett gyarmatokkal, és a magyar politikai közösség maga is birodalmi alávetettségben élt, mégis – a nyugati sajtó fordításain keresztül – átvette és belsővé tette azokat a beszédmódokat, amelyek a Kínáról szóló európai narratívákat meghatározták. A civilizációs fölény tudata, az orientalisztikus sémák használata, a „fehér ember terhének” gondolata – mindez megjelent a magyar lapokban is, gyakran kritikátlanul, máskor gúny vagy távolságtartás formájában. Ez a befogadott és átszűrt imperialitás azonban nemcsak Kínáról, hanem a magyar önértelmezésről is árulkodik: miként kívántunk a civilizált Európa részévé válni, és hogyan határoztuk meg saját helyünket a globális hierarchiában.

Ez az önértelmezési folyamat azonban nem egyenletes, és nem is mentes a belső törésektől. A magyar Kína-kép eszmetörténeti jelentősége éppen abban rejlik, hogy egyszerre jelenít meg vágyott civilizációs fölényt és mélyen gyökerező keleti örökségtudatot. A kínai császárság bukásáról szóló hírek ezért nem pusztán információk voltak, hanem identitásképző elemek, amelyek hozzájárultak a magyar önazonosság újradefiniálásához a modern világban. A világ másik felének történelmi krízise így – a magyar sajtón keresztül – a mi saját modernitásunk allegóriájává vált.

E történeti önreflexió keretében külön figyelmet érdemel a magyar turanizmus és őshaza-keresés hatása a Kína-percepcióra. A XIX. század végén és a XX. század elején a magyar nemzettudatban megerősödő turanista irányzat újraértelmezte a keleti kapcsolódási pontokat, s ezzel Kínát is különös, különleges státuszba emelte. Egyszerre jelent meg a távoli rokonság ígérete és a kulturális idegenség realitása: a kínai múlt egyes vonásait – a központosított birodalmat, az írásbeliséget, a hosszú történeti kontinuitást – tisztelettel

szemlélték, míg másokat – a despotizmust, a mozdulatlanságot, a kasztosodott társadalmi rendet – éles kritikával illették. A kínai császárság bukása így a turanista diskurzusban is értelmezhetővé vált: elrettentő példaként, amely figyelmeztetett a keleti eredet vállalásának veszélyeire, és egyben megerősítette a nyugati orientáció szükségességét.

A hírek érkezésének gyorsulása a XIX. század utolsó harmadában – különösen a távíró kiépülésével – nemcsak technikai fejlemény volt, hanem az idő és tér érzékelésének átalakulását is eredményezte. A magyar olvasó számára elérhető közelségbe került a világpolitika: Kína már nem a múlt egzotikus vidéke, hanem a jelen problémáinak terepe lett. Ezzel azonban megnőtt az információk értelmezési felelőssége is, aminek a korabeli sajtó csak részben tudott megfelelni. A gyors hírciklusok és a kellő háttérismeret hiánya kedvezett a szenzációknak, a torzításoknak és az álhírek terjedésének. Ezek nemcsak a kínai események megértését akadályozták, hanem önmagukban is eszmétörténeti jelentőséggel bírtak: megmutatták, hogyan működik a hír, mint hatalomgyakorlás eszköze, és hogyan válik a távoli világ képe belpolitikai értelmezések tárgyává.

Az álhírek és szenzációk – például a kínai babonák, kegyetlen szokások vagy a hivatalnoki korrupció túlzó ábrázolása – a modernitás korában a „másság” megragadhatóságát szolgálták. A sajtó nemcsak beszámolt ezekről, hanem sokszor önkéntelenül is részt vett a mítoszgyártásban, amellyel a Kelet egzotikumát és veszélyességét erősítette. Nem ritka, hogy az álhírek éppen akkor jelentek meg, amikor megbízható vagy részletes híryanag nem állt rendelkezésre; a kínai eseményekről való tudósítás folytonosságát ilyenkor gyakran félig kitalált, dramatizált vagy teljesen fiktív értesülések biztosították. Ez nem csupán a sajtó szenzációéhségéből fakadt, hanem arról is tanúskodik, hogy az olvasóközönségben kialakult egy tartós, kielégítést kívánó igény a Kínáról szóló hírek iránt – és ennek az igénynek a kielégítése sokszor álhírekkel történt. Ezek az ábrázolások nem ritkán önfelmentő mechanizmusokként működtek: a kínai zűrzavarhoz képest a magyar viszonyok stabilitása vagy a saját modernizáció nehézségei elviselhetőbbé váltak. Az álhír tehát sok esetben nem hiba, hanem funkció – egy adott közösség világlátásának és önvédelmének szerves része.

A magyar sajtóban megjelenő kínai szereplők köre rendkívül szűk volt: császárok, lázadók, hivatalnokok és néha hadvezérek – ezek voltak a közvetített események fő figurái. A kínai társadalom belső működése, a hivatalnoki vizsgarendszer, a konfuciánus értékrend, a családi és társadalmi struktúrák jobbára láthatatlanok maradtak. Így a magyar olvasóban kialakuló kép Kínáról szükségszerűen torz volt: a hatalom csúcsain játszódó drámák mögött nem látszott az államgépezet belső logikája, a társadalmi mobilitás csatornái, vagy

éppen a kulturális ellenállás formái. E leegyszerűsített szereplői struktúra nemcsak Kína megértését akadályozta, hanem a magyar közönség történelmi gondolkodását is korlátozta.

Mindezt súlyosbította, hogy Magyarországon a vizsgált időszakban nem létezett valódi Kína-szakértői háttér. A nyelvi és történelmi hozzáférés hiánya, valamint az önálló távol-keleti kutatások intézményesíthetlensége miatt a sajtó kénytelen volt külföldi forrásokra támaszkodni. Ez nemcsak a torzítások átvételét jelentette, hanem a magyar sajtó eszmei kiszolgáltatottságát is. A kínai események értelmezése így nem a valóság, hanem az európai közvetítés és a hazai ideológiai igények találkozásából született. A tudáshiány nemcsak tévedésekhez, hanem egyoldalú képekhez is vezetett, amelyek hosszú időre befolyásolták a magyar Kína-képet.

Végül hangsúlyoznunk kell: az információk túlnyomó többsége másodkézből, külföldi sajtóból származott. Ez nemcsak tartalmi torzulásokat eredményezett, hanem a nemzeti interpretációk önállóságának hiányát is mutatta. A magyar sajtó – különösen a XIX. század második felében – egyre inkább „Európa hangján” szólalt meg Kínáról, s ez a beszédmód egyúttal önmeghatározás is volt. A kínai császárság bukása tehát nem pusztán történelmi eseményként jelent meg, hanem a magyar eszmetörténet egyik különös, tükörszerű motívumaként: valamiről, ami nem mi vagyunk – és mégis rólunk szól. Vagyis a kínai császárság bukásáról tudósító magyar sajtóanyag nemcsak arról beszél, hogy mit tudtunk vagy nem tudtunk Kínáról, hanem arról is, hogy mit gondoltunk önmagunkról. A kínai hanyatlás képe egyszerre volt idegen és ismerős: idegen, mert távoli kultúrát ábrázolt, és ismerős, mert – a sorok között – saját politikai félelmeink, nemzeti dilemmáink, modernizációs vívódásaink tükröződtek benne. Így a kínai események értelmezése egyúttal önreflexió is volt: mit jelent nemzetnek lenni a birodalmak világában, hogyan lehet túlélni a modernitás válságait, és milyen jövőt képzelhetünk el egy változó világrendben.

A kutatás kezdetekor fogalmam sem volt, illetve csak naiv elképzeléssel rendelkeztem a kutatási témához kapcsolódó források mennyiségét és minőségét illetően. Az archivált folyóiratok, újságok digitalizációjának, az egyre bővülő digitális gyűjteményeknek köszönhetően elképesztő mértékben megnövekedett a történelmi források mennyisége. Ilyen mennyiségű forrásanyag áttekintése, feldolgozása még akkor is komoly nehézségek elé állítja a kutatót, ha mindeközben a tényleges kutatás körülményei, az otthon-dolgozás lehetővé válása miatt viszonylag gyorsabbá, egyszerűbbé és kényelmesebbé váltak. A források bősége okozta öröm, vagy épp kétségbeesés azonban hajlamossá teheti a kutatót a fókuszvesztésre, -tévesztésre, módszertani vagy aránytévesztésekre. A kutatás során nekem legalábbis ezekre kellett a leginkább

koncentrálni, és jellemzően egy-egy ilyen hibámat korrigálva születtek meg a témához kapcsolódó további cikkeim, tanulmányaim, illetve a további tanulmánytervek ötletei, vázlatai.

Ahogy magamat is többször emlékeztetnem kellett, úgy ezen összefoglalásban is hangsúlyozom, hogy lett legyen bármilyen vonzó és érdekes terület is, de jelen kutatásban elsősorban nem a kínai történelem érdekelt. A Kínáról való ismeretszerzés, tudás történetivé válásának megírása azonban természetesen nem lehetséges a Kínáról való jelenlegi tudás ismerete nélkül. A disszertáció fejezeteinek bevezetőjében ezért kapott helyet egy összefoglalás a kínai történelem adott korszakairól, eseményeiről, amelyek a kutatás során számomra is mintegy lépőkövekként szolgáltak ahhoz, hogy a forrásaimban milyen eseményekre, eseménysorozatokra, összefüggésekre, történeti szereplőkre fókuszáljak. Ezek felbukkanása éppúgy lényeges volt, mint azon tanulságok, amelyeknek az esetleges hiányuk, vagy elhallgatásuk tényéből vonhatók le.

Természetesen nem kérhető számon a XIX. század második felének szereplőitől, hogy saját koruk aktuálpolitikai összefüggéseit történészi, történetírói színvonalon értelmezzék. Nyilván ez akkor sem lenne lehetséges, ha a kor tudományos színvonalának és kívánalmainak megfelelő történettudományi módszertannak a birtokában vannak. Mindezek ellenére a kutatás során nem egy esetben találkozhatunk olyan „szakemberrel”, aki az aktuális, vagy néhány évtizeddel korábbi kínai eseményeket már történeti összefüggéseikben kísérelte meg interpretálni. Minden ilyen kísérlet azonban csak felemás, megkérdőjelezhető eredménnyel járt, hiszen ezek az összefoglalások és értékelések jellemzően a kor eszmeáramlatinak erős hatása alatt születtek.

Magyarországon és magyar nyelven a Kínáról szerzett ismereteink, illetve azok integrálása a világ történelméről, politikai viszonyairól és kultúrájáról tudott általános ismereteink halmazába olyan időszakban ment végbe, amikor a magyarság elsődleges feladatát a nemzetté válás és a polgárosodás jelentette.

A kutatásom rávilágított arra, hogy a frissen, folyamatosan, majd egyre nagyobb mennyiségben és részletességben érkező Kína-ismeretek építőkövei, leginkább és a legeredményesebb úgy tudtak beépülni, illetve ezen építőkövek közül azok épültek be a legmasszívabban, amelyek hasznos kiegészítésül szolgáltak a nemzeti öndefiníálás, a nemzettudat kialakításának folyamatába, illetve valamilyen formában hozzájárultak a kialakuló polgári réteg öndefiníciójához, sőt akár a sajátos – a paraszti és munkás lét, illetve az arisztokrácia életnívója között helyet foglaló – életmódjának referenciáihoz.

Példának okáért az elvesztett forradalom és szabadságharc okozta trauma idején, az 1850-es évektől kezdve azért válik érdekessé az ókínai népdalok és költészet fordítása és vizsgálata, mert azokban (is) a magyar népdal- és balladahagyomány kezdeteit keresték.¹ Idővel egyre népszerűbb és általánosan ismert teóriává vált a magyar és a kínai nyelv esetleges rokonságának lehetősége is. A XVIII. század második felében már kevés olyan magyar entellektüel lehetett, aki legalább ne hallott volna arról, hogy a legkorábbi magyar őshaza valahol az akkori Kínai Birodalom területen keresendő. Ez nemcsak szűk, „szakmai” körökben ismert teóriának számított, de kutatásaim tapasztalata alapján erős meggyőződéssel állítom, hogy általánosan ismert, elterjedt és vallott nézetnek számított. Vagyis a nemzeti önbecsülésünkhöz, a nemzettudatunk megéléshez elengedhetetlen eredetmítosz megalkotásában kulcsszerepet kapott Kína.

Mint már említettem, a polgárosodás, a polgárság által megfogalmazott igények is nagyban hozzájárultak a Kína-ismeretek magyar meggyökeresedéséhez. Anélkül, hogy részletekbe merülnék, gondoljunk bele, hogy az általam vizsgált korszakban válik a tea-fogyasztás egyre szélesebb körben elterjedő, megfizethető általános szokássá, amelyhez a XX. század elejéig elsősorban a kínai teát használtak. A XIX. században, részben a hazai selyemgyártásnak köszönhetően már a selyem sem számított arisztokrata kiváltságnak. A selyemszövetek elnevezései közül a magyar nyelvben is meghonosodott pl. a *shantung/santung*,² vagy a *pongee/pongees*.³ A polgári életmód, a polgári igények ismertetésekor, felsorolásakor kevés figyelmet kap, hogy a főúri kastélyok díszhalas tavacskái, medencéi mintájára létrehozott akváriumok ugyancsak az 1870-es években jelennek meg, és terjednek el a polgári otthonokban. Ezeknek a vízzel töltött üvegtartályoknak a leggyakoribb lakói pedig a kínai aranyhalak voltak.⁴ Mindezeknek a kínai eredete általánosan ismert volt. A drága ezüst evőeszközök és dísz tárgyak helyettesítését tette lehetővé az „újezüst”, vagyis az úgynevezett „kínaezüst”, ami nem más,

¹ Lásd Tokaji 2020b, 2020c.

² A kelet-kínai Shandong (山東) tartomány nevéből.

³ Ejtsd: /pa:ndzi:/, a kínai *benji* (本機) szó (szó szerinti jelentése: „helyi szövőszéken”, ti. házi készítésű) dél-kínai kiejtéséből származtatott nemzetközi szó.

⁴ Az akváriumok elektromos levegőztetőjének hiányában az akvarisztika elindulásakor csak olyan halak akváriummi tartása volt lehetséges, amelyek az úgynevezett „pipálással” légköri levegő felvételére is képesek. Ilyen például az aranyhal (*Carassius gibelio auratus*) és a szíjharcoshal (*Betta splendens*), amelyek a XIX. századi akváriumok leggyakoribb lakóinak számítottak.

mint az alpakka.⁵ A kínai eredetére utaló elnevezését is sokáig megőrizte magyarul, sőt a kínai neve, a *pakfong*⁶ is ismert és használatos volt.

A kutatásom során a vizsgálatom hipotetikus alanya egy olyan, a XIX. század közepe és/vagy a XX. század elején élt személy volt, aki magát polgárnak tartotta és polgári értékeket vallott. Az ő ruhatárából nem hiányoztak a selyem holmik vagy kiegészítők, teát fogyasztott, amelyet sinizáló mintákkal díszített bádogdobozban tárolt, és ugyancsak sinizáló díszítésű porceláncsészéből fogyasztott, kinaezüstből készült evőeszközökkel étkezett, akár még aranyhalat is tartott. Igénye volt egy saját könyvtárra, legyen az bármilyen szerény is, nem hiányozhattak belőle a kor legfontosabb lexikonjai, enciklopédiái, miközben rendszeres sajtófogyasztással tájékozódott a hazai és a világeseményekről. Számomra ő, ez a hipotetikus magyar polgár az igazán fontos. Akinek igénye van tájékozódni, tudást szerezni, és a megszerzett tudás birtokában képes a véleményalkotásra. Meggyőződésem, hogy az ő ismeretei és világnézete igenis rekonstruálhatók a korabeli sajtóanyag forrásként történő felhasználásával.

A kutatásommal a tézisemben kijelölt témafókusz és időszak határai között feltártam a magyar Kína-percepció történetét, az okát annak, hogy miért volt igény Kínát „látni”, „figyelni”, továbbá azt, hogy mindez milyen formában, dinamikában valósult meg, és hogyan állt össze azzá, amit együttesen a Kína-ismeretek recepciójának nevezhetünk. A világ megismerésének, valamint az abban történő elhelyezkedésünk, szerepünk újra és újra megfogalmazásának, valamint mindezeknek az ébredező, majd gyorsan szárba szökkenő nemzeti öntudatunkkal való összefésülésének igénye természetesen eredményezte azt, hogy a figyelmünk már a XVIII. század első felében Kelet-Ázsia felé is fordult, azon belül is egy markáns Kína-fókusszal. A kínai események figyelése jól lehet, egy máig tartó folyamattá lett, de ennek kezdeti időszakában csak nehézségek árán volt lehetséges, és felemás, sőt olykor meglehetősen torz eredményeket hozott.

Fentebb már több alkalommal is idézőjelbe tettem a „szakértő” szót, amelynek okára most térnék ki röviden. Véleményem szerint a Kína iránti érdeklődésünk ellenére az informálódás tekintetében, illetve a beszerzett és a szélesebb nyilvánosság számára is elérhetővé vált információk feldolgozását és annak a köztudatba, az általános műveltségbe történő bevezetésének és rögzítésének egyik legnagyobb nehézsége épp a szakértők hiányában keresendő. A kutatásomban kijelölt korszakban Kínának még egységesen

⁵ Az alpakka előállításának technológiáját Angliában dolgozták ki a XVIII–XIX. században Kínából hozott, nikkal, réz és cink felhasználásával elkészített dísztárgyak mintájára.

⁶ A köznyelvi kínai *baitong* (白銅), „vagyis „fehér réz” kifejezés dél-kínai kiejtésének latin betűs átírása.

rögzített és általánosan érvényes elnevezése sem volt. Az első ópiumháborúktól a Köztársaság kikiáltásáig eltelt hét évtized alatt a forrásokban találkozhatunk a China/Chína, Khina/Khína, a Szina/Szína, de még a Tschin/Csin alakokkal is.⁷ Az tény- és szükségszerű sajátosság, hogy a Kína-ismereteink zöméhez kénytelenek voltunk közvetítő nyelveken keresztül hozzájutni, azt eredményezte, hogy a kínai szavak és nevek kaotikus átírása igencsak megnehezítette, sőt sok esetben el is lehetetlenítette az adott információ megértését és értékelését.⁸

A másodkézből, közvetítő nyelveken keresztül történő tájékozódás kényszerűsége természetesen abból is fakad, hogy Magyarországnak sokáig sem gazdasági, sem politikai érdekei nem fűződtek Kínához. A Monarchia kötelékében, az 1868-ban a bécsi kormány által kieszközölt és közösen tető alá hozott, Kínával kötött hajózási és kereskedelmi szerződésünket leszámítva a magyarok elsősorban leginkább csak egyéni ambícióik, egzisztenciális, karriercéljaik kiteljesítése, vallási elkötelezettségük okán, vagy ténylegesen az őshaza-kutatás nagy eszméjétől és a remélt tudományos siker becsvágyától vezérelve fordultak meg Kínában. A Kínával történő foglalkozásnak hiányoztak a kínaiul tudó, professzionális hazai képviselői.

A kutatásom során feltártam, hogy a Kínában zajló események leginkább csak akkor keltették fel a sajtó figyelmét, és azáltal jutottak el az újságolvasó nagyközönséghez is, ha azok olyan világpolitikai jelentőséggel bírtak, amelyek résztvevőinek tevékenysége a Habsburg Birodalomnak, majd a Monarchiának és így Magyarországnak a politikai, gazdasági viszonyulását is meghatározta. Ezen hírek feldolgozásakor általában ezekre az értékelésekre hagyatkoztunk, még az önjelölt „szakértőink” is csak ritka alkalmakkor fogalmaztak meg ténylegesen önálló véleményt.

A külföldi, a nyugati imperialista értékelésektől egyvalamiben azonban markánsan különbözik a korabeli magyar sajtóból kiolvasható politikai és közvélekedés. Nevezetesen abban, hogy a nyugati (és a japán) imperialista törekvéseket és azok agresszív eszközeit rendre elítélik. Ennek okai elsősorban abban keresendők, amit Gerő András is megfogalmazott, hogy a Monarchiának a gyarmatosítás korában ugyan lettek volna eszközei és telepesei is a kolonizációhoz, „[m]égsem élt a gyarmatosítás eszközével, mert

⁷ Az ország megnevezésére máig használt Kína formát, az Akadémia helyesírási szabályzata majd csak 1900-ban rögzítette mint a magyarul helyes alak.

⁸ Jó példa erre Mátyás Anna Réka 2024-es tanulmányának tárgya. A szerző annak az, 1927 és 1937 közötti sajtóban keringő álhírnek járt a nyomában, amely szerint a „keresztény tábornoknak” nevezett hadúr, Feng Yuxiang (馮玉祥; 1882–1948) magyar származású volt. Kutatása során a tábornok nevét több mint 20 féle módon leírva azonosítja. Mátyás 2024a: 148, 12. jegyz.

önmeghatározásába nem fért bele. [...] az Osztrák-Magyar Monarchia egyik sajátossága ebben rejlik. A többihez képest nem volt imperialista hatalom”.⁹ Az „imperializmus nélküli birodalmon” belül a magyar politikai és közvélekedés különös averzióval viseltetett a kolonizáció és a gyarmati kizsákmányolás minden formájával szemben. Ennek oka az, amit ugyancsak Gerő „a belső gyarmatosítás mitológiájának” nevez, amely „jószerivel a Monarchia minden népének elitjét áthatotta”.¹⁰ A birodalmon belül megélt saját „gyarmati létünk” sokkal erősebb szimpátiát váltott ki Kínával szemben, illetve ellenszenvet eredményezett a feldarabolására és kizsigerelésére tett, hosszú évtizedekig tartó imperialista tevékenység, mint Nyugat-Európa más nemzeteinek köztudatában. Mindez azonban a romanticizáló gyökerkeresésünk, a kínai őshaza és őstörténeti kapcsolódás mítoszával kiegészülve is kevésnek bizonyult ahhoz, hogy Kínát mi se annak a modern világtól elzárkózó, lemaradt, mozdulatlanul szunnyadó óriásnak lássuk, mint amilyennek azt a nyugati imperialista politikai narratíva láttatta.

Kína mindezek ellenére sokáig nem játszott jelentősebb szerepet a magyar közvélemény formálásában. Egészen a XIX. század végéig szinte egyetlen egyszer sem került kínai esemény a hírlapságok első oldalára. Az 1900-as bokszerláadás volt az egyetlen olyan kínai esemény, amelynek részletei időről-időre vezetőhírré tudtak válni. Nem véletlenül, hiszen ez volt az első olyan történelemformáló esemény, amelynek apropóján, még ha csak a Monarchia keretei között és a jelképesnél alig jelentősebb mértékben, de már Magyarország is közvetlen politikai és katonai kapcsolatba került Kínával. Ez volt továbbá az az esemény is, amely a magyar politikai elitet éppen úgy megosztotta, mint a közvéleményt. A korabeli hírlapok jól tükrözik egyfajta, a bécsi kormány által diktált, a közös irányítású külügy és hadügy miatti kötelezettség miatt tehetetlen magyar kormányzati magyarázkodást a nem agresszióként nehezen értelmezhető fellépéssel kapcsolatban, valamint ezzel szemben egy határozott tiltakozást az ellenzék részéről. Ez a megosztottság a közvéleményben is megjelent, és a katonai beavatkozás várható eredménye, a „gyarmatszerzéssel” járó haszon is sokkal inkább gúny tárgyát képezte, semmint okot szolgáltatott volna nemzeti nagyságunk megélésére. A tiencsini „abrosznyi telepítvény” megszerzése után bekövetkezett „nagybirodalmi kisbirtokos” voltunk megítélését továbbra is a megosztottság jellemezte.

Kutatásom legfontosabb eredményei közül is mindenképpen kiemelném magát a témaválasztást, amellyel gyakorlatilag egy új területet igyekszem nyitni a magyar-kínai

⁹ Gerő 2013: 43.

¹⁰ Gerő 2013: 46.

kapcsolattörténet kutatásában. Mindenképpen hasznos, és az ezt követő művelődéstörténeti, esztétikai kutatásokhoz elengedhetetlen az a forrásfeltárás és -elemzés, amelyet a kutatás során elvégeztem. Ugyanígy hasznosnak és értékesnek tartom a Kína-percepció, a Kína-kép kialakulásának vizsgálatához kidolgozott módszertani kísérletem. Ez a feladat talán nem minden hiba és esetlegesség nélkül sikerült, de mentségemre szolgáljon, hogy járatlan utakon, hatalmas mennyiségű forrásanyagban átküzdve magam kellett haladnom.

Hangsúlyozom, hogy nem az volt a célom, hogy a korabeli magyar sajtóanyag tükrében a kínai történelmet mutassam be. Ha a tézis mégis ezt a sugallná, az csak a történész szemfényvesztése, vagy ha úgy tetszik, ügyetlensége. A kirajzolódó hétévtizednyi eseménysor ugyanis csupán „pillanatfelvételek” időrendi összerendezése. Aktuális tudósítások, hírek, beszámolók, amelyek a korban is csupán néhány hétre, hónapra tudták megőrizni aktualitásukat. A kínai történelmet összefoglaló leírások nem ezek alapján íródtak. Mindezek csak a kor világpolitikára figyelő átalagemberének Kína-ismeretét, Kína-képét formálták. Ezeknek az impulzusoknak az ismerete, illetve az ismeretszerzés módjának, dinamikájának a megértése nélkül azonban nehezen válnak érthetővé és elemezhetővé a kaleidoszkópszerű magyar Kína-képnek az olyan színes darabkái, mint pl. Jókai sinizáló meséi, Széchenyi Béla és Zichy Jenő vagyonokat felemésztő ázsiai utazásai, a századfordulón ma már érthetetlenül óriási sikert alkotott *Gésák* című operában elhangzó kuplé, amelynek nyitó sorát egy ország ismerte, miszerint: „Csúf, csúf csakugyan / A kínai tincs. / No de volt s van-e nép, / Hol ilyesmi nincs?”,¹¹ vagy épp az, hogy az 1906-os aratósztrájk idején, a sárga veszedelem réme keltette félelem hatására miért tűnhetett reálisnak tízezer olcsó kínai kuli importja stb.

Závodszy Géza a polgárosodó Magyarország Amerika-képét vizsgáló, 1992-ben megjelent monográfiájában a kutatása aktualitását a következőképpen fogalmazta meg:

Világunk gyorsuló ütemű amerikanizálódása és az Egyesült Államok jelenkori sikerei korábban megoldhatatlannak tűnő belső-társadalmi szociális, valamint globális konfliktusok kezelésében, önmagukban is indokoltan irányítják figyelmünket az Amerika-kép alakulására korábbi időszakokban. [...] A XX. századi amerikanizálódás

¹¹ Az ünnepelt angol komponista, Sidney Jones (1861–1946), *Gésák* (*The Geisha*) című darabját 1896 áprilisában mutatták be Londonban, de a rákövetkező évben már a Budapesten is színpadra állították. 1899 februárjában pedig már a jubileumi 100. előadást is megtartották a Magyar Színházban. A darab hosszú évtizedekig szerepelt a magyar színházak műsorán.

előzményeit, ami hazánkat illeti, a XIX. század második felében átalakuló Amerika-képben kell keresni.¹²

Az alig több mint három évtized leforgása alatt végbement világpolitikai változások, hatalmi átrendeződések azt eredményezték, hogy a fenti idézetben jószerint csak Amerikát kell kicserélnem Kínára ahhoz, hogy kutatásom aktualitását érvényesíteni tudjam.

Mindezek mellett hiszem azt, hogy a XIX. században és a XX. század elején Kína megismerése, a Kína-kép alakítása éppen úgy nagyban hozzájárult a magyarság önképének tükröllítéséhez és öndefinálásához, mint ma. Ez a megismerés, közeledés, kapcsolatkeresés pedig motivációjában, eszközeiben, ideológiájában és toposzaiban alig-alig változott az elmúlt két évszázad alatt. Épp ezért vizsgálódásom évei alatt soha sem feledkeztem meg a Kínával alighanem a legtöbbet foglalkozott szépírónk, Jókai Mór önleplező, ars poeticus mondatáról, amelyet most egyfajta zármottóként osztok meg:

„[S] hányszor laktam meg azt a jó Chinát, mikor hazai viszonyokra kellett példálózni.”¹³

¹² Závodszky 1992: 256.

¹³ Jókai Mór. *A szellem meghamisítása*, 1871.

Felhasznált irodalom

Források

	Folyóiratok
<i>A Hon</i>	<i>A Hon</i>
<i>Alkotmány</i>	<i>Alkotmány</i>
<i>Athaeneum</i>	<i>Athaeneum</i>
<i>Az Ujság</i>	<i>AU</i>
<i>Bolond Istók</i>	<i>BI</i>
<i>Borsszem Jankó</i>	<i>BJ</i>
<i>Budapest</i>	<i>Budapest</i>
<i>Budapesti Hírlap</i>	<i>BH</i>
<i>Budapesti Közlöny</i>	<i>BK</i>
<i>Budapesti Szemle</i>	<i>BSZ</i>
<i>Corvina</i>	<i>Corvina</i>
<i>Egyenlőség</i>	<i>Egyenlőség</i>
<i>Élet</i>	<i>Élet</i>
<i>Ellenőr</i>	<i>Ellenőr</i>
<i>Földrajzi Közlemények</i>	<i>FK</i>
<i>Fővárosi Lapok</i>	<i>FL</i>
<i>Független Magyarország</i>	<i>FM</i>
<i>Garasos Tár</i>	<i>GT</i>
<i>Hazai 's Külföldi Tudósítások</i>	<i>HKT</i>
<i>Hazánk</i>	<i>Hazánk</i>
<i>Hazánk s a Külföld</i>	<i>HaK</i>
<i>Hetilap</i>	<i>HL</i>
<i>Hirnök</i>	<i>Hirnök</i>
<i>Hon 's Külföld</i>	<i>HK</i>
<i>Jelenkor</i>	<i>JK</i>
<i>Katholikus Hetilap</i>	<i>KHL</i>
<i>Katholikus Néplap</i>	<i>KNL</i>
<i>Képes Ujság</i>	<i>KU</i>
<i>Magyar Hírmondó</i>	<i>MH</i>
<i>Magyar könyv-ház</i>	<i>MKH</i>
<i>Magyar Kurir</i>	<i>MK</i>
<i>Magyarország</i>	<i>Magyarország</i>
<i>Magyar Nemzet</i>	<i>MN</i>
<i>Magyar Sajtó</i>	<i>MS</i>
<i>Magyar Sion</i>	<i>MSion</i>
<i>Magyar Szó</i>	<i>MSZ</i>
<i>Mult és Jelen</i>	<i>MJ</i>

<i>Nemzet</i>	<i>Nemzet</i>
<i>Nemzeti Ujság</i>	<i>NU</i>
<i>Néptanítók Lapja</i>	<i>NL</i>
<i>Népszava</i>	<i>Népszava</i>
<i>Nyelvtudományi Közlemények</i>	<i>NyK</i>
<i>Nyugat</i>	<i>Nyugat</i>
<i>Ország-Világ</i>	<i>OV</i>
<i>Pécsi Napló</i>	<i>PéN</i>
<i>Pesti Hirlap</i>	<i>PH</i>
<i>Pesti Hírnök</i>	<i>PHÍR</i>
<i>Pesti Napló</i>	<i>PN</i>
<i>Religio</i>	<i>Religio</i>
<i>Sárospataki Füzetek</i>	<i>SF</i>
<i>Sokféle</i>	<i>Sokféle</i>
<i>Sürgöny</i>	<i>Sürgöny</i>
<i>Székesfehérvár és Vidéke</i>	<i>SzV</i>
<i>Tolnai Világlapja</i>	<i>TV</i>
<i>Tudománytár</i>	<i>Tudománytár</i>
<i>Uj Idők</i>	<i>UI</i>
<i>Uj magyar Sion</i>	<i>UMS</i>
<i>Uj Magyar Szemle.</i>	<i>UMSz</i>
<i>Üstökös</i>	<i>Üstökös</i>
<i>Vasárnapi Ujság</i>	<i>VU</i>
<i>Világ</i>	<i>Világ</i>

Cikkek, könyvek

A Pallas nagy lexikona. X. köt. Budapest, 1895.

Aczél József, dr. 1911. „A kínai forradalom – Kompolthy Jób leveiből.” *BH* 299. (december 17.): 53–55.

Ágner Lajos 1906. *Konfucius: Ta Hio (Nagy Tudomány).* Jászberény, 1906.

Ágner Lajos 1907a. *A kínai nevelés.* Jászberény. Vértes Adolf Könyvnyomda. Jászberény.

Ágner Lajos 1907b. „Kínai államférfiú a nyugati civilizációról.” *FM* III: 17.

Ágner Lajos 1907b. „A szocializmus Kínában.” *FM* VI: 6.

Ágner Lajos 1907b. „A nyugat kultúrája keleten.” *FM* VI: 27.

Anderson, John 1876. *Mandalay to Momien: A Narrative of the Two Expeditions to Western China of 1868 and 1875, under Col. E. B. Sladen and Col. Horace Browne.* London: Macmillan and Co.

Andrásy Manó 1853. *Utazás Kelet-Indiákon (Ceylon, Java, Khina, Bengal).* Pesten.

Az Athenaeum kézi lexikona. I. köt. Budapest: Athenaeum, 1892.

- Bajza József 1846. *Világtörténet. A' legrégibb időktől korunkig*. Pest: Hartleben K. Adolf.
- Balbi Adorján [Adriano Balbi] 1893. *Egyetemes földrajza a művelt közönség számára, IV. kötet 2 rész. A keleti földszéki csoport északi kontinensei*. Átdolgozta: Dr. Czirbusz Géza. Nagybecskerek: Pleitz.
- Bálint Ferenc et al. (szerk.) 2024. *A Chinai Hős – Kántor Géza története*. [Szombathely:] Vasi k.u.k. Matrózok Alapítvány.
- Bede Anna [1993]. *Hadihajón Kínában. Egy magyar tengerész naplójából (1910–1914)*. Z-füzetek/45, Budapest.
- Benyowsky, Maurice Auguste 1790. *Mémoires et Voyages de Maurice Auguste, Comte de Benyowsky: Composé de ses opérations militaires en Pologne, son exil dans le Kamchatka, son évasion et de voyage à partir de cette péninsule au nord de l'océan Pacifique, puis au Japon et à Formose, à Canton en Chine, il a été nommé pour former une colonie sur l'île de Madagascar*. Londres.
- Bernát Géza 1870. „Négy hét Pekingben.” I–VII *PN*, *Esti kiadás*, 62. (március 17.): [1]; 63. (március 18.): [1–2]; 64. (március 19.): [1]; 65. (március 21.): [1]; 66. (március 22.): [1]; 67. (március 23.): [1]; 68. (március 24.): [1].
- Bernáth Géza 1873. *Keletázsiai utazás*. Pest: Atheneum.
- Bethlen Ödön, gróf 1868. „Eredeti levelek Chinából I.” *VU* 49. (december 6.): 591; II. *Uo.* 50. (december 13.): 607.
- Bethlen Ödön, gróf 1874. „Kirándulás Rangunba.” *FK*: 383–423.
- Bignio Gyula 1910. „A sárga veszedelem.” *PN* 264. (november 6.): 34–35.
- Bignio Gyula 1911. „Az európaiak helyzete Kínában.” *BH* 53. (március 3.): 8–9.
- Bowring, John 1830. *Poetry of the Magyars receded by a sketch of the language and literature of Hungary and Transylvania*. London: Hackney.
- Bozóky Dezső 1908a. „A kínai milliomos lakodalma.” *BH* 96. (április 19.): 42–44.
- Bozóky Dezső 1908b. „A »chinai Velence«. Levél a mennyei birodalomból.” *PH* 298. (december 13.): 41–43.
- Bozóky Dezső 1909a. „Dél-Chinából.” *PH* 38. (február 14.): 36–37.
- Bozóky Dezső 1909b. „Séta Peking falain.” *PH* 204. (augusztus 29.): 34–36.
- Bozóky Dezső 1909c. „Tiencin.” *PH* 210. (szeptember 5.): 34–36.
- Bozóky Dezső 1909d. „Sangháj éjjel.” *PH* 252. (október 24.): 66–67.
- Bozóky Dezső 1909e. „Tsinanfu.” *PH* 276. (november 21.): 36, 38.
- Bozóky Dezső 1910a. „Csifu.” *PH* 240. (október 10.): 66–67.
- Bozóky Dezső 1910b. „A Gyöngyfolyón fölfelé.” *PH* 61. (március 13.): 48–50.
- Bozóky Dezső 1911. *Két év Keletáziában. I. köt. Khina és Korea*. [Szerzői kiadás]. Budapest.
- Bresztovszky Ernő 1908: „Negyven kinézerek.” *Nyugat* I. évf. 16: 54–56.

- Budai É'saiás 1811. *Közönséges história melybenn a régi népeknek, nemzeteknek, országoknak és birodalmaknak dolgai foglaltatnak: Kezd. a legrégibb időkön, végz. a'napkeleti birodalom elenyészésénn.* Nyomtatta Csáthy György, Debreczen.
- Budai Ferenc 1805. *Polgári Lexicon I–III.* Pest: Kóhr ésWein.
- Budenz József 1877. *Podhorszky Lajos magyar-sinai nyelvhasználása.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala.
- Bumüller János [Bumüller, Johannes] 1884. *Világtörténet I.* Pest: Szent István Társulat.
- Cantu Caesar [Cantù, Cesare] 1867a. *Világtörténelem.* 9. köt. XII. korszak. Budapest: Szent István Társulat.
- Cantu Caesar [Cantù, Cesare] 1867b. *Világtörténelem.* 11. köt. XIV. korszak. Budapest: Szent István Társulat.
- Cantu Caesar [Cantù, Cesare] 1876a. *Világtörténelem.* 7. köt. VIII. és IX. korszak. Budapest: Szent István Társulat.
- Cantu Caesar [Cantù, Cesare] 1881. *Az utolsó harmincz év története. Folytatásúl „Világtörténelméhez”.* Eger: Szent István Társulat.
- Cantu Caesar [Cantù, Cesare] 1876b. *Világtörténelem.* 15. köt. XVIII. korszak. Budapest: Szent István Társulat.
- Cantu Caesar [Cantù, Cesare] 1882. *Világtörténelem.* 3. köt. IV. korszak. Budapest: Szent István Társulat.
- Carrai, Maria Adele 2017. „China’s Unilateral Abrogation of the Sino–Belgian Treaty”. Zhao, Yun Yun – Ng, Michael (szerk.). *Case Study of an Instance of Deviant Transplantation from Part II – The Back Matters.* Published online by Cambridge University Press, 257–277.
- Chang Chi-tung [Zhang Zhidong 張之洞] 1901. *China's only hope: an appeal by her greatest viceroy, Chang Chih-tung, with the sanction of the present emperor, Kwang Sü.* Edinburgh – London, Oliphant, Anderson & Ferrier.
- Chia Chen Chu 1944. *Diplomatic Quarter in Peiping.* A Dissertation submitted to the University of Ottawa. Canada, Ottawa.
- Cholnoky Jenő 1899. *A sárkányok országából. Életképek és utirajzok.* Veszprém: Köves és Boros Könyvkiadóhivatala.
- Cholnoky Jenő 1900a. „Utazás Pekingtől Hoang-hoig.” *Hazánk* 132. (június 6.): 1–3.
- Cholnoky Jenő 1900b. „Peking.” *Alkotmány* 148. (június 23.): 1–2.
- Cholnoky Jenő 1900c. „Peking.” *Hazánk* 148. (július 22.): 2–3.
- Cholnoky Jenő 1900d. „Peking és vidéke.” *VU* 26. (június 24.): 412–414, 434.
- Cholnoky Jenő 1900e. „Az európaiak Khinában.” *VU* 27. (július 8.): 441–443.
- Cholnoky Jenő 1901a. „A khinai nőkről.” *Vasárnapi Ujság Füzetekben.* Budapest: Franklin. 59–63.
- Cholnoky Jenő 1901b. „Mandsuországnak.” *VU* 16. (április 21.): 257–259.
- Cholnoky Jenő 1901c. „Mandsuországnak.” *Vasárnapi Ujság Füzetekben.* Budapest: Franklin. 119–124.

- „Convention between the German Empire and China Respecting the Lease of Kiao-Chau.” *The American Journal of International Law*. Vol. 4, No. 4, Supplement: Official Documents (Oct., 1910). Cambridge University Press. 285–289.
- Czuczor Gergely – Fogarasi János 1864. *A magyar nyelv szótára*. II. köt. Pest: Emich G.
- Csengery Antal 1858. „Képek az emberiség mivelődés történetéből.” *BSZ* 3. köt. 3–57.
- Csengery Antal 1870. *Történeti tanulmányok és jellemrajzok I–II.* Budapest: Ráth Mór.
- Csuday Jenő, dr. 1893. *A legujabb kor története 1815–1885*, III. köt. Történeti nép- és földrajzi könyvtár XV. köt. Nagybecskerek: Pleitz Fer. Pál Könyvnyomdája.
- De Guignes, Joseph 1757. *Histoire generale des Huns, des Mongoles, des Turcs el des autres Tartares occidentaux*. 3 vols. Paris: Desaint & Saillant.
- Egyetemes magyar encyklopaedia*. VI. köt. Pest: Szent István Társulat, 1868.
- Endrei Zalán (szerk.) 1906–1912. *A világ történelme I–VI*. Budapest: „Globus” Műintézet és Kiadóvállalat R.-T.
- [Erdélyi Ignác] 1876. „Erdélyi Ignác magyar hitküldér levele Kinából.” *UMS* VII. évf. 773–780.
- [Erdélyi Ignác] 1878. „Erdélyi Ignác hitküldér hazánkfia levele Chinából.” *UMS* IX. évf. 506–514.
- [Erdélyi Ignác] 1879. „Erdélyi Ignác chinai hitküldér levele.” *UMS* X. évf. 33–40.
- [Erdélyi Ignác] 1881. „Chinai levél Erdélyitől.” *UMS* XII. évf. 503–526.
- Erdélyi Ignác 1882. „Levél Chínából.” *UMS* XII. évf. 499–508.
- Erdélyi János 1869. *Egyetemes irodalomtörténet. Az ókori irodalom története*. Pest: Ráth Mór.
- Faragó Ödön 1874. „Levelek Khinából.” *A Hon* 258. (november 10.): [1].
- Faragó Ödön 1877. „Eredeti levél Khinából.” *A Hon* 138. (június 3.): [2].
- Faragó Ödön 1879a. „Magyar ember levele Khinából.” *VU* 46. (november 16.): 740.
- Faragó Ödön 1879b. „Magyar ember levele Khinából.” *A Hon* 276. (november 16.): [2].
- Faragó Ödön 1880. „Magyar levél Khinából.” *VU* 28. (július 11.): 454–455.
- Faragó Ödön 1881a. „Levél Khinából.” *VU* 7. (február 13.): 105–106.
- Faragó Ödön 1881b. „Levelek Khinából.” *VU* 31. (július 31.): 493.
- Faragó Ödön 1881c. „Levelek Pekingből.” *VU* 50. (december 11.): 793.
- Faragó Ödön 1882a. „Khinából hazafelé.” I–II *VU* 33. (augusztus 13.): 526–527; III–V. *Uo.* 35. (augusztus 27.): 558–559.
- Faragó Ödön 1882b. „Első napjaim a Mennyei Birodalomban.” *VU* 47. (november 19.): 746–747.
- Faragó Ödön 1882c. „A khinai császár mint földmives ember.” *VU* 50. (november 19.): 594–695.
- Faragó Ödön 1882d. „Chináról.” *FK* 10. köt.: 465–482.
- Faragó Ödön 1883a. „Gyógyászat a Mennyei Birodalomban.” *VU* 23. (június 10.): 374–375.

- Faragó Ödön 1883b. „A khinai nevelésről.” *NL* 106.
- Faragó Ödön 1884. „Egy magyar ember a francia-khinai háborúban.” [1. rész] *VU* 43. (október 26.): 689; [2. rész] *Uo.* 48. (november 30.): 770.
- Faragó Ödön 1885a. „A khinai harctétről.” *VU* 3. (január 18.): 46.
- Faragó Ödön 1885b. „A Mennyei Birodalomból.” *VU* 18. (május 3.): 282–283.
- Faragó Ödön 1888. „Egy osztrák ember kalandjai Khinában. Eredeti levél Makaóból.” *VU* 48. (november 25.): 783–784.
- Faragó Ödön 1890. „Khina, különös tekintettel kereskedelmére.” *FK XVIII.* köt.: 381–393.
- Faragó Ödön 1903. „Levél Khinából.” *VU* 36. (szeptember 6.): 590–591.
- Fogarassy Zoltán (szerk.) 2022. *Utazásom leírása. Vágovits Károly útinaplója (1907–1910).* Leánya, Vágovits Mária születése 100. évének emlékére közreadja dédunokája, Fogarassy Zoltán. Debrecen, magánkiadás.
- Gáspár Ferenc 1892. *Negyvenezer mértföld vitorlával és gőzzel.* Szeged: Bába Sándor.
- Gáspár Ferenc 1896. *Negyvenezer mértföld vitorlával és gőzzel.* Budapest: Singer és Wolfner Intézet Rt.
- Gáspár Ferenc 1900a. „A Petsili-öbölben.” *MN* 167. (június 20.): 1–3.
- Gáspár Ferenc 1900b. „A boxerek országában.” *PH* 239. (szeptember 1.): 1–3.
- Gáspár Ferenc 1900c. *Negyvenezer mértföld vitorlával és gőzzel.* Budapest: Singer és Wolfner Intézet Rt.
- Gáspár Ferencz, Dr. 1906–1908. *A Föld körül: útleírás hat kötetben.* Budapest: Singer és Wolfner Intézet Rt.
- Gáspár Ferencz, Dr. 1907. *Vitorlával Ázsia körül.* [A Föld körül: útleírás hat kötetben: IV. kötet]. Budapest: Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt.
- Gatterer, Johann Christoph 1761–1765. *Handbuch der Universalhistorie nach ihrem gesamten Umfange bis auf unsere Zeiten fortgesetzt.* Göttingen: Verlag der Wittve Vandenhoeck.
- Gebhardi Lajos Albert – Hegyi József – Kulcsár István 1803: *Magyar Ország históriája* 3 köt. Pest: Trattner.
- Gibbon, Edward 1776–1789. *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire.* VI. vol. London: Strahan & Cadell.
- Gubányi Károly 1899. „Levél Mandsuországból.” *FK XXVII/1:* 33–36.
- Gubányi Károly [1907]. *Öt év Mandzsuoországból.* A Magyar Földrajzi Társaság könyvtára 9. Budapest: Lampel.
- Guignes, Joseph de 1757. *Histoire generale des Huns, des Mongoles, des Turcs el des autres Tartares occidentaux.* 3 vols. Paris: Desaint & Saillant.
- Gvadányi József 1793. *Rontó Pálnak egy Magyar lovas Köz-Katonának és gróf Benyovszki Móritznak életek’, Földön, Tengeren álmélkodásra méltó Történettyeiknek, ’s véghez vitt Dolgaiknak Le-írása, a’ melyet Hazánk Dámáinak kedvéért Versekbe foglalt gróf Gvadányi József Magyar Lovas Generális.* Pozsonban és Komáromban: Wéber Simon Péter költségével és betűivel.

- Gvadányi József 1796–1811. *A világnak közönséges históriája, amellyet magyar hazájához viseltető szeretettül ösztönöztetvén, és néhány jeles és hiteles Authorokból ki-szededetvén ugyan ezen Hazájának élő nyelvén bátorkodik nékie, mint igaz fiúi szeretetnek áldozattyát mély alázatossággal bé-mutatni Gróf Gvadányi József, I–IX. Pozsony. [A VII–VIII. köteteket Kis János, a IX. kötetet Síkos István fordította.]*
- H. Törő Györgyi (szerk.) 1973. *Jókai Mór: Elbeszélések (1851).* Jókai Mór összes művei. Elbeszélések. Kritikai jegyzetekkel 3. Budapest: Akadémiai.
- Hamvas József 1899. *Az egyetemes irodalomtörténet áttekintése. I. rész. A legrégebb időktől az akadémizmus koráig.* Pozsony–Budapest: Stampfel Károly kiadása.
- [Haskó Amália] Ilma 1883. *Ábránd-virágcsokor. Eredeti költemények és A chinai árva czimű tragoeida 5. felvonásban Voltaire után alexandriákban. Történeti vázlattal a szerzőtől.* Budapest: Bartalits Imre Nyomdája, 1883.
- Hedin, Sven Anders 1902. *Ázsia sivatagjain keresztül.* A Magyar Földrajzi Társaság könyvtára (1.). Budapest: Lampel.
- Hedin, Sven Anders 1906. *Ázsia szívében: tízezer kilométernyi úttalan utazás.* A Magyar Földrajzi Társaság könyvtára (7–8). Budapest: Lampel.
- Hedin, Sven, Anders 1911. *Transzhimalája. Felfedezések és kalandok Tibetben.* A Magyar Földrajzi Társaság könyvtára (13–14). Budapest: Lampel.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 1837. *Georg Wilhelm Friedrich Hegel's Vorlesungen über die philosophie der geschichte.* Berlin: Verlag von Dunder und Humblot.
- Heinrich Gusztáv (szerk.) 1903. *Egyetemes irodalomtörténet I..* Budapest: Franklin-Társulat.
- Herder, Johann Gottfried von 1790. *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. Dritter Theil.* Riga–Leipzig: Johann Friedrich Hartknoch.
- Hevesi Lajos 1872. *Jelky András bajai fiú kalandjai ötödfél világrészben, történeti kutforrások alapján. Magyar népkönyv, különös tekintettel a serdültebb ifjúságra.* Pest: Heckenast G.
- [Heyking, Elisabeth von] 1903. *Briefe, die ihn nicht erreichten,* Berlin: Th. Knaur Nachf.
- [Heyking, Elisabeth von] 1904. *Elkésett levelek.* Ford. Miklós Jenő. Budapest: Szilágyi Béla kiadása.
- Heyking, Elisabeth von 1914. *Tschun. Eine Geschichte aus dem Vorfrühling Chinas.* Berlin–Wien: Ullstein & Co.
- [Hopp Ferenc] 1904. „Hopp Ferencz utazása a Föld körül, Szibírián át.” *FK* (június–július) 5. füzet: 177–224.
- Horváth Zsigmond (ford.) 1818. *Gróf Macartneynek Chinába tett követségbeli utazása.* Nevezetes utazások tárháza. Ötödik kötet. Több tudósokkal együtt készítette 's kiadta Kis János. Pesten: Tratner János Tamás.
- Hunfalvy János 1851–1852. *Egyetemes történelem I–III.* Pest.
- Hunfalvy János 1854. „A polgári háború Sinában.” [I.] *PN* 1321. (augusztus 5.): 3; [II.] *uo.* 1954 1322. (augusztus 6.): 3; [III.] *uo.* 1323. (augusztus 8.): 3.
- Hunfalvy Pál 1864. *Ugor föld és nép.* Reguly Antal hagyományai I. Pest: Emich G.

- Hunfalvy Pál 1878. „Új tudományok, új előítéletek.” *NyK* 14/1: 1–64.
- Hübner János [Johann Hübner] 1816. *Mostani és régi nemzeteket, országokat, tartományokat, városokat, emlékeztetre méltó mezővárosokat, helységeket, folyókat, tavakat, tengereket, öblöket, fokokat, szigeteket, hegyeket, erdőket, barlangokat, pénzeket, mértékeket, 's t. e. f. esmértető lexikon*. I. köt. Pesten: Trattner.
- Incze Mihály, N[agy]-b[aczoni] 1841. „Khina.” 1. *Nemzeti Társalkodó* 1841. 20. (május 14.): 153–155; 2–3. *Uo.* 21. (május 21.): 161–166; 4–5. *Uo.* 22. (május 28.): 169–172; 6–7. *Uo.* 23. (június 4.): 177–182; 8. *Uo.* 24. (június 11.): 189–192.
- Ismerettár*. II. köt. Pest: Heckenast, 1859.
- Jókai Mór 1852. *A varchoniták*. [I.] *PN* 1852, 646. (május 4.): [1.]; [II.] *uo.* 647. (május 5.): [1.]; [III.] *uo.* 648. (május 6.): [1.]; [IV.] *uo.* 651. (május 10.): [1–2.]; [V.] *uo.* 653. (május 12.): [1–2.]; [VI.] *uo.* 655. (május 14.): [1.]; [VII.] *uo.* 658. (május 18.): [1–2.]; [VIII.] *uo.* 659. (május 19.): [1–2.]; [XI.] *uo.* 661. (május 22.): [1–2.]; [X.] *uo.* 663. (május 25.): [1–2.]; [XI.] *uo.* 664. (május 26.): [1–2.]; [XII.] *uo.* 666. (május 28.): [1–2.]; [XIII.] *uo.* 668. (június 1.): [1–2.]; [XVI.] *uo.* 670. (június 3.): [1–2.]; [XV.] *uo.* 671. (június 4.): [1–2.]; [XVI.] *uo.* 673. (június 7.): [1–2.].
- Jókai Mór 1888–1891. *Gróf Benyovszky Móricz életrajza, saját emlékiratai és útleírásai I–IV*. Budapest: Ráth Mór.
- Kaas Ivor 1869. „Kivonat. B. Kaas Ivornak, a keletázsiai expedíció magyar kereskedelmi tudósítójának China munkásviszonyairól irt jelentéséből.” *BK* 223. (szeptember 30): 3235–3237.
- Kaas Ivor – Cserei Manó 1869. *A keletázsiai expedíció*. Pest: [k. n.].
- Károlyi Sámuel 1841. „China – szinte Herder után”. *Tudományos Gyűjtemény* 3. sz.: 72–80.
- Kerkapoly Károly 1859. *Világtörténet észtanilag előadva. (China)* I. kötet. Pápa. 31–130.
- Kertész K. Róbert 1904. „Tientsin – Peking. Három közlemény.” [1. közlemény] *Magyarország* 163. (július 9.). 14–15; [2. közlemény] *Uo.* 164. (július 10.). 13–14.; [3. közlemény] *Uo.* 166. (július 13.). 11.
- Kertész K. Róbert 1906. *Képek Ázsia keletéről. Pillanatfelvételek egy világkörüli sétáról*. Budapest: Pátria.
- Keszler Albert [Kesler, Albert] 1902. „Egy budapesti ember kalandjai a kínai háborúban.” *KU* 1902. I. 5: 67–69; II. 6: 86–87; III. 7: 102–103; IV. 15: 239–240; V. 34: 546–547.
- Kompolthy Jób 1904. „Vitorlás hajón — a föld körül. (Hajóhadnagyi naplóból).” [I.] *Magyarország*. 1904, 81. (április 3.): 23; [II.] *Uo.* 82. (április 6.): 19; [III.] *Uo.* 83. (április 7.): 18; [IV.] *Uo.* 84. (április 8.): 18; [V.] *Uo.* 85. (április 9.): 18.
- Kompolthy Jób 1905a. „A dzsunka-hajókon.” *Magyarország* 257. (október 19.): 2–3.
- Kompolthy Jób 1905b. „Dzsunka-hajóval Kinán keresztül. 1600 mértföld a Yang Tse-Kiangon.” [I.] *Magyarország* 294. (december 1.): 2–4; [II.] *Uo.* 295. (december 2.): 2–4.
- Kompolthy Jób 1906a. „Séták a nagyvilágban. A Yang-tse-kiang örvényein.” *UI* 35. (augusztus 26.): 541–544.

- Kompolthy Jób 1906b. „Dsunka-hajóval Khinán keresztül.” *VU* 34. (augusztus 26.): 555 – 556.
- Kompolthy Jób 1906c. „A mennyei birodalom Balatonja.” (A Tung-Ting tavon). *Magyarország* 290. (október 30.): 2–3.
- Kompolthy Jób 1906d. „Séták a nagyvilágban. Kolera-üzés bálványokkal.” *UI* 52. (december 23.): 640–641.
- Kompolthy Jób 1906e. „Éhínség és koleravész Kínában.” *TV* 52. (december 23.): 2327–2329.
- Kompolthy Jób 1907a. „Forradalom Kínában.” *Magyarország* 31. (február 5.): 1–2.
- Kompolthy Jób 1907b. „Kínai rejtelmes tó.” *UI* 13. (március 24.): 305–306.
- Kompolthy Jób 1908a. „Dzsunk-hajóval Khinán keresztül. Első közlemény. A mennyei birodalom »nagy folyama«.” *BSZ* 380: 218–248.
- Kompolthy Jób 1908b. „Dzsunk-hajóval Khinán keresztül. Második közlemény. Ichang árvízében.” *BSZ* 381: 218–248.
- Kompolthy Jób 1908c. „Dzsunk-hajóval Khinán keresztül. Harmadik közlemény. A nagy boszorkány sziklaszorosban.” *BSZ* 382: 94–128.
- Kompolthy Jób 1908d. „A »rejtelmes tavon« és a Yüen-folyamon.” *Magyarország* 219. (szeptember 14.): 10.
- Kompolthy Jób. *Dzsung-hajóval Khinán keresztül*. Budapest: Franklin, 1910.
- Kompolthy Jób. *Tíz év Kínában*. Budapest: A szerző kiadása, 1928.
- Közhasznu Esmeretek Tára. III. köt. Pesten, Wigand. 1832.
- Ku Hung-ming [Gu Hongming 辜鴻銘] 1901. *Papers from a viceroy's yamen: A Chinese plea for the cause of good government and true civilization in China*. Shanghai.
- Laner Antal 1988. *Dissertatio de acupunctura – Az akupunktúráról*. Ford. Magyar László. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lázár Gyula, dr. 1880. *Khina és Japán. Történelmi és mívelődési rajz*. Történelmi Könyvtár 65. Budapest: Franklin.
- Lavollée, C. 1854. „La guerre civile en Chine.” *Revue des Deux Mondes*, 563–589.
- Lengyel Dénes – Nagy Miklós (szerk.) 1981. *Jókai Mór: A jövő század regénye (1872–1874) I–II.* Jókai Mór összes művei. Regények. Kritikai jegyzetekkel 18–19. Budapest: Akadémiai.
- Lóczy Lajos 1886. *A khinai birodalom természeti viszonyainak és országainak leírása. Gróf Széchenyi Béla keletázsiai utazása alatt (1877–1880) szerzett tapasztalatai alapján és a meglévő irodalom fölhasználásával*. Budapest: K. M. Természettudományi Társulat.
- Lóczy Lajos 1895. „A khinaiak műveltségéről.” *Az eperjesi Széchenyi-kör Évkönyve 1893–94*. Eperjes: Kósch Árpád könyvnyomtató-intézete.
- Lóczy Lajos [1902a]. *A Mennyei Birodalom (Khina) története*. A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára 2. Budapest: Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai).
- Lóczy Lajos 1902b. „Anglia mulasztásai”. *PN* 256. (szeptember 18.): 3.
- Loti, Pierre 1902. *Les Derniers Jours de Pékin*. Paris: Callman–Lévy.

- Ludvig Ernő 1903. *Khinai mesék*. Budapest: Singer és Wolfner.
- Magyar lexikon*. X. köt. Budapest: Wilckens és Waidl, 1882.
- Marczali Henrik 1892. *A legújabb kor története 1825–1880*. Budapest: Révai Testvérek.
- Marczali Henrik 1905. *Nagy képes világtörténet*. XII. köt. *Korunk állami és társadalmi alkotásai. Legújabb kor III*. Budapest: Franklin–Révai.
- Meadows, Thomas Taylor 1856: *The Chinese and their rebellions, viewed in connection with their national philosophy, ethics, legislation, and administration. To which is added, an essay on civilization and its present state in the East and West*. London: R. Clay.
- Medhurst, W. H. 1853. *Pamphlets issued by the Chinese insurgents at Nan-king: to which is added. A history of the Kwang-se rebellion, gathered from public documents, and a sketch of the connection between foreign missionaries and the Chinese insurrection, concluding with a critical review of several of the above pamphlets*. Shanghai: Office of the „N.-C. Herald”.
- Molnár János 1760. *Molnár Jánosnak Jesus Társasága szerzetes papjának a régi jeles épületekről kilentz könyvei*. Nagyszombat.
- Molnár János 1783. „Khina.” *Magyar Könyv-Ház CCXXIX–CCXXX. könyv*. Posony: Landerer Mihály. 573–584.
- Molnár János 1801a. „[Macartney az Angliai Királytól Chinába küldetett követ...].” *Magyar Könyv-Ház XV. könyv*, 139–151.
- Molnár János 1801b. „Braam-Hougkgest Everhard. Hollandusok 1794-diki követsége a chinai császárhoz. Lipcse 1798.” *Magyar Könyv-Ház XVI. könyv*, 35–37.
- Morrison, Robert 1815. *A Dictionary of the Chinese Language, in three parts*. Macao: East India Company Press.
- Mozaik* 1844. Lipcse: [Wigand] Ottó.
- Müller, Max 1854. *Letters to Chevalier Bunsen on the classification of the Turanian languages*. London.
- Müller, F. Max 1855. *The languages of the seat of war in the East. With a survey of the three families of language, Semitic, Arian, and Turanian*. London: Williams and Norgate.
- [Müller, Max] 1875. *Müller Miksa fölolvasásai a nyelvtudományról*. Ford. Steiner Zsigmond. Budapest: Ráth Mór.
- [Müller, Max] 1876. *Müller Miksa újabb fölolvasásai a nyelvtudományról*. Ford. Simonyi Zsigmond. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala.
- Novicow, J. 1897. *Le péril Jaune*. Paris: V. Giard & E. Brière Libraires-Éditeurs.
- Oliphant, Oscar 1857. *China: A Popular History, with a Chronological Account of the Most Remarkable Events from the Earliest Period to the Present Day*. London: James Blackwood.
- Podhorszky, Ludwig 1877. *Etymologisches Wörterbuch des magyarischen Sprache genetisch aus chinesischen Wurzeln und Stämmen erklärt*. Paris.

- Pray Georgii [Pray György] 1761. *Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum, ab anno ante natum Christum CCX. ad annum Christi CMXCVII. deducti ac maximam partem ex orientis, occidentique rerum scriptoribus congesti*. Vindobonae.
- Rohmer, Sax 1920. *Fo-Hi. Keleti mystérium*. Fordította Zombory István. Budapest: Rózsavölgyi és Társa.
- Rohmer, Sax 1927a. *Fu Manchu rejtélye*. Fordította Vécsey Leó. Budapest: Légrády.
- Rohmer, Sax 1927b. *Si-Fan*. Fordította Vécsey Leó. Budapest: Légrády.
- Rohmer, Sax [1936]. *Az arany skorpió. (Fo-Hi.) Keleti misztérium*. Fordította Zombory István. Budapest: Tolnai.
- Russell, Bertrand [1932]. *Kína és a kínai probléma*. Fordította és a bevezetőt írta: Geszti Lajos. Budapest: Athenaeum.
- Sajnovics János 1994. *Demonstratio. Bizonyítás: a magyar és a lapp nyelv azonos*. Ford. Constantinovitsné Vladár Zsuzsa. Budapest: ELTE, 1994.
- Sándor István (ford.) 1791. *Jelki Andrásnak, egy született magyarnak történetei. A' ki, minek utána sok szerentsétlen eseteken, hajó töréseken, raboskodáson, és a' vad emberek között életének külömbféle veszedelmein által ment válna, végtére Batáviában nevezetes tisztségekre hágott*. Győr: Streibig József.
- [Sándor István] 1798. „A Sináról és sinaiakról.” *Sokféle* V: 195–247.
- Schedel Ferenc (szerk.) 1844. *Csokonai Mihály minden munkái*. Pest.
- Scherr János [Scherr, Johannes] 1880–1885. *A világirodalom története*. Budapest: Tettey Nándor és társa.
- Scherzer, Karl Ritter von 1872. *Fachmännische Berichte über die österreichisch-ungarische Expedition nach Siam, China und Japan (1868–1871)*. Stuttgart: Julius Maier.
- Simonyi Jenő 1885. „A francziák Hátsó-Indiában”. Első közlemény. *BSZ Szemle*, 103: 79–97; Második és utolsó közlemény. *Uo.* 104: 220–244.
- Stoijts Iván (ford.) 1907. *Laoce életbölcselete. Tao-Te-King*. Budapest: Athenaeum.
- Sz. G. [Szeremlei Gábor] 1857. „A Perzsia és China elleni háboru I.” *PN* 2116. (február 5.): [1.]; II. *uo.* 2118. (február 7.): [2.]; III. *uo.* 2122. (február 12.): [1.].
- Sz. Török János 1872a. „Ausztráliától Chináig. (Eredeti levelek).” *VU* 36. (szeptember 8.): 443–444.
- Sz. Török János 1872b. „Chinából. (Eredeti levelek).” *VU* 41. (október 13.): 506–507.
- Sz. Török János 1872c. „Kelet-Indiából. (Eredeti levelek).” *VU* 49. (december 8.): 619.
- Szdellar, Joannes Franciscus (P. R. Soc. Jesu) 1720. *Itinerarium Peregrini Philosophi, Sinis, Japone, Cocincinâ, Canadâ, & Brasiliaâ definitum*. Tyrnarvae [Nagyszombat].
- Szekel Estvan [Székely István] 1559. *Chronica[.] Ez vilagnac yeles dolgairol*. Cracco [Krakkó], M.D.LIX. [1559].
- Szekér Joákim: *Magyarok' eredete a' régi és mostani Magyaroknak nevezetesebb tselekedeteivel együtt I–II*. Pozsony–Komárom. 1791.

- Szentgáli Antal 1917. *Szibéria s az ottani viszonyok*. A Magyar Keleti Kultúrközpont (Turáni Társaság) Kiadványai 1. Budapest.
- [Széchenyi Béla] 1880. „Gróf Széchenyi Béla levele Khinából.” *BSZ* 24 köt. 41: 199–205.
- Széchenyi Béla, gróf 1882. „Keletázsiai tudományos utazásom és eredményei.” *A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei* (1877–1882). 16/8. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hiavatala.
- Széchenyi István beszédei*. Budapest: Athenaeum, 1887.
- [Széchenyi István] 1893–1894. *Gróf Széchenyi István hírlapi cikkei 1–2. köt.* Budapest: MTA.
- [Szilágyi Ferenc] 1841a. „Az Angolok versengése Chinával, ’s az opiumkereskedés.” [I.] *HK* 1841, 38. (május 14.): 149–150; [II.] *Uo.* 39. (május 18.): 153–155; [III.] *Uo.* 40. (május 21.): 157–159; [IV.] *Uo.* 41. (május 25.): 161–164.
- [Szilágyi Ferenc] 1841b. „China rövid ismertetése történeti tekintetben.” [I.] *HK* 1841, 40. (május 21.): 159–160; [II.] *Uo.* 42. (május 28.). 166–168.
- Szini Gyula 1927. *Eleven bálvány. Regény a kínai boxerlázadás idejéből*. Tolnai regénytára. Budapest: Tolnai.
- Szinnyei József 1899. „Khínai-magyar nyelvrokonság (!)”. *NyK*, 464–467.
- Szuk Géza 1904. „A mi kis Khinánk. A tientsini osztrák–magyar telepítvény.” *VU* 18. (május 1.): 292–295.
- Teleki Sándor, gróf 1900. „Az angolok Kinában.” *UMSz* XI: 204–225.
- Tolnai világtörténelme*. VII. köt. Budapest: Magyar Kereskedelmi Közlöny, Hírlap- és Könyvkiadó-Vállalat, [1911].
- Tomori Sándor 1861: „A chinai vallásrendszerek.” *SF* 5: 551–575.
- Toru Tenao [Tóru Tenao 寺尾徹] 1884. „A mai Japán.” *PN* 283. (október 13.): 1–2.
- Toppeltinus, Laurentius [Töppelt Lőrinc] 1667. *Origines et occasus Transylvanorum, seu erutae Nationes Transsylvaniae, earumque ultimi temporis revolutiones, historica narratione breviter comprehenae*. Hor. Boissat & Georg. Remeus.
- Treaties, conventions, etc., between China and foreign states*. Shanghai: The Statistical Dept. of the Inspectorate General of Customs. 1917.
- Ujabb kori ismeretek tára*. II. köt. Pesten: Heckenast, 1850.
- Ujváry István 1844. „Az angolok és chinaiak közti küzdelmek 1840, 1841, 1842-ben a’ nankingi békekötésig.” [I–II.] *Tudománystár*. XV: 323–348; [III–V.] *Uo.* XVI: 47–61; [VI.] *Uo.* XVI: 83–97.
- Ürge Ignác 1880. „Chinai levél.” *UMS*, 936–947.
- Ürge Ignác 1881. „Chinai levél.” *UMS*, 268–280.
- Ürge Ignác 1882. „Chinai levél.” *UMS*, 24–41.
- Ürge Ignác 1883. „Levelek Chinából.” *UMS*, 923–926.
- Ürge Ignác 1884. „Chinai közlemények.” *UMS*, [I. rész] 30–49; [II. rész] 111–127.
- Ürge Ignác 1885. „Chinai közlemények.” *UMS*, [I. rész] 19–27; [II. rész] 100–112.
- Ürge Ignác 1889. „Khina földrajzi, népismei, vallási tekintetben.” *FK* XVII. köt. 169–184.

- Vajda Péter (ford.) 1839a. „China történeteinek philosophiája.” *Tudománytár* 6. köt.: 117–133.
- Vajda Péter 1839b. „Kon-fu-cse”. *Athaeneum* II. félév, 4. (július 14.): 58–62; 5. (július 18.): 71–78; 6. (július 21.): 91–96.
- Vámbéry Ármin 1897: „A kínai osztzkodás.” *PN* 353. (december 21.): 1–2.
- Vámbéry Ármin 1902. „Oroszország és Tibet.” *PN* 254. (szeptember 16.): 3.
- Vay Péter, gróf 1904. „Khina és Japán a XX. század küszöbén.” *BSZ* 120. köt.: 321–360.
- Vay Péter, gróf 1906. *Kelet császárai és császárságai*. Budapest: Franklin Társulat, 1906.
- Vay Péter, gróf 1908. „Kwang-Su császár és Csu-Si császárné.” *VU* 47. (november 22.): 946–948.
- Vay Péter, gróf 1915. „Kína átalakulása”. *Élet* 28. (július 11.): 668–671.
- Velics Antal 1899. *A khinai nyelv szerepe az ural-altáji, indo-európai és sémi nyelvekben*. Budapest: Stephaneum.
- [Verseghy Ferenc] 1790–1791. *A világnak közönséges történetei*, írta frantzia nyelven abbás Miliót ur a’ Lugdunumi [lyoni] Akadémiának Tagja, I–II, Pesten és Budán.
- Verseghy Ferenc 1810. *Az Emberi Nemzetnek Történetei*, melyeket Magyar Nemességnek hasznos multságára szerzett egy Emberszerető Hazafi. Budán: Magyar Kir. Universitas’ Typographiája.
- Világtörténelem a mívelt magyar közönség számára I–VIII.* (szerk. Ribáry Ferenc, Molnár Antal, Marczali Henrik). Budapest: Mehner Vilmos kiadása, 1879–1885.
- Waddell, L. Austine 1910. *A rejtelmes Lhassza és az 1903–1904. évi angol katonai expedíció története*. A Magyar Földrajzi Társaság könyvtára (11.). Budapest: Lampel.
- Weisz Ker. János 1897. *Világtörténet I.* Magánkiadás, Temesvár.
- Winterhalder, Theodor Ritter von 1902: *Kämpfe in China. Eine Darstellung der Wirren und der Betheiligung von Österreich-Ungarns Seemacht an ihrer Niederwerfung in den Jahren 1900–1901*. Wien–Budapest: A. Hartleben.
- Xántus János 1869. „[Chinai geologiai gyűjtemény].” *A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője*. 3. évf. 15: 173–175.
- Xántus János 1870. „Hazafelé. Formosa gőzösön, a chinai tengeren.” *HaK*, I. rész 7. (február 17.): 103–106; II/1. rész *uo.* 8. (február 24.): 117–119; II/2. rész *uo.* 9. (március 3.): 131–132; III/1. rész *uo.* 10. (március 10.): 147–151; III/2. rész *uo.* 11. (március 17.): 171–173; IV. rész *uo.* 12. (március 24.): 186–189.
- Xántus János 1871. „A khinai nőkről.” [I. rész] *FL* 72. (március 29.): 328; [II. rész] *uo.* 73. (március 30.): 332; [III. rész] *uo.* 74. (március 31.): 335–336.
- Xántus János 1877. „Sob Sám Tim Bu Khinai utinaplójából.” [I. rész] *FL* 191. (augusztus 23.): 919; [II. rész] *uo.* 192. (augusztus 24.): 925; [III. rész] *uo.* 193. (augusztus 25.): 929; [VI. rész] *uo.* 194. (augusztus 26.): 933–934; [V. rész] *uo.* 195. (augusztus 28.): 939; [VI. rész] *uo.* 196. (augusztus 29.): 943; [VII. rész] *uo.* 197. (augusztus 30.): 947; [VIII. rész] *uo.* 198. (augusztus 31.): 953–954.
- Xia Chuntao 夏春涛 (szerk.) 2015. *Hong Xiuquan Hong Rengan juan* 洪秀全洪仁玕卷 („Hong Xiuquan és Hong Rengan írásai”). *Zhongguo jindai sixiangjia wenku* 中国

- 近代思想家文库 („Modern kínai gondolkodók könyvtára”). Peking: Zhongguo Renmin Daxue Chubanshe 中国人民大学出版社 („A Kínai Népi Egyetem Kiadója”).
- Zichy Ágost 1880. „Úti emlékek Chinából 1876–1877.” *FK* 8. köt: 112–118.
- Zichy Jenő 1900a. „Kináról.” *BH* 1900, 199. (július 22.): 3–5.
- Zichy Jenő, gróf 1900b. „A kínai kérdésről.” *Magyarország* 199. (július 22.): 1–2.
- Zichy Jenő, gróf. 1901. „Szibériai uti jegyzeteim. V. Az igazság Kináról.” *SzV* 84. (július 23.): 4.
- [Zichy Jenő, Gr.] 1900–1905. *Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása. Dritte asiatische Forschungsreise des Grafen Eugen Zichy I–VI.* Budapest–Leipzig.
- Zichy Mihály (szerk.) 2013. *Gróf Zichy József utazásai I. Ázsiai útinapló 1875–76.* Budapest: Országos Széchényi Könyvtár – Széphalom Könyvműhely.
- Zhang Taiyan 章太炎 1901. *Zheng chou Man lun* 正仇滿論 („A mandzsu ellenségeskedés kijavításáról”). Elektronikus kiadás: Wikisource: <https://zh.m.wikisource.org/zh-hant/正仇滿論> (Utolsó hozzáférés: 2022: 07. 27.).
- Zhang Taiyan 章太炎 1903. *Bo Kang Youwei lun geming shu* 駁康有為論革命書 („Vita Kang Youwei A forradalomról című könyvével”). Elektronikus kiadás: Wikisource: <https://zh.m.wikisource.org/zh-hant/駁康有為論革命書> (Utolsó hozzáférés: 2022: 07. 27.).
- Zou Rong 鄒容 1903. *Geming jun* 革命軍 („Forradalmi hadsereg”). Elektronikus kiadás: *Chinese Text Project* <https://ctext.org/wiki.pl?if=gb&res=386287> (Utolsó hozzáférés: 2022: 07. 27.).

Felhasznált szakirodalom

- Ablonczy Balázs 2016. *Keletre, magyar! A magyar turanizmus története.* Budapest: Jaffa.
- Andrade, Tonio 2021. *The Last Embassy: The Dutch Mission of 1795 and the Forgotten History of Western Encounters with China.* Princeton – Oxford: Princeton University Press.
- Backhouse, Sir Edmund – Bland, John Otway Percy 1914. *Annals & memoirs of the court of Peking: (from the 16th to the 20th century).* London: Heinemann.
- Bailey, Thomas A. 1940. „The Root–Takahira Agreement of 1908.” *Pacific Historical Review* 9.1 (1940): 19–35.
- Bányai Balázs – Kovács Eleonóra (szerk.) 2013. *A „Zichy-expedíció”.* Székesfehérvár: Szent István Király Múzeum.
- Bartonek Emma 1975. *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből.* Kézirat gyanánt. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára.
- Bastid-Bruguiere, Mariann 2008. „Currents of social change.” Fairbank, John K. (szerk.). *The Cambridge History of China. Vol. 10. Late Ch’ing, 1800–1911. Part. 1.* Cambridge – London – New York – Melbourne: Cambridge University Press. 536–602.
- Blackburn, Terence C. 2000. *The British Humiliation of Burma.* Bangkok: Orchid Press.

- Blunden, C. – Elvin, M. 1995. *A kínai világ atlasza*. Budapest: Helikon Kiadó.
- Boros János 2022. „Eszmetörténet. Értelmezési kísérlet”. Farkas Attila – Kovács Dávid (szerk.). *Eszmetörténeti lehetőségek*. Budapest: Magyar Művészeti Akadémia – Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 9–16.
- Bray, John 2009. „The Oeconomy of Human Life: An ‘Ancient Bramin’ in Eighteenth-Century Tibet”. *Journal of the Royal Asiatic Society*, Vol. 19/4: 439–458.
- Buzinkay Géza 2008. *Magyar hírlaptörténet 1848–1918*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Callahan, William A. 2004. „National Insecurities: Humiliation, Salvation, and Chinese Nationalism.” *Alternatives* 29: 199–218.
- Chang, Hao 2008. „Intellectual change and reform movement, 1890–8.” Fairbank, John K. (szerk.). *The Cambridge History of China. Vol. 10. Late Ch’ing, 1800–1911. Part. 1*. Cambridge – London – New York – Melbourne: Cambridge University Press. 274–338.
- Cholnoky Jenő 1938. „Kína fölfedezése”. *A föld felfedezői és meghódítói I*. Budapest, Révai, 289–353.
- Clarke, Prescott – Gregory, J. S. 2022. *Western Reports on the Taiping: A Selection of Documents*. London – New York: Routledge.
- Cohen, Paul 1997. *History in Three Keys: The Boxers as Event, Experience, and Myth*, New York: Columbia University Press.
- Cohen, Paul A. 2008. „Christian missions and their impact to 1900”. Twitchett–Fairbank (szerk.) 2008b: 543–590.
- Csongor Barnabás 2008: *A sinológia kezdetei Magyarországon*. Online tartalom: konfuciuszintezet.hu.
<http://www.konfuciuszintezet.hu/index.php?menu=muveltseg&almenu=7&cikkszam=50>. (utolsó megtekintés: 2024. 07. 14.).
- Diószegi István 2001. *Az Osztrák–Magyar Monarchia Külpolitikája*. Budapest: Vince Kiadó.
- Duus, Peter 1998. *The Abacus and the Sword: The Japanese Penetration of Korea*. University of California Press.
- Eitel, E. J. 1895. *Europe in China: The History of Hongkong from the Beginning to the Year 1882*. London: Luzac & Company.
- Fabiny Tibor 1978. „Az eszmetörténet módszertani kérdései”. *ELTE TDK Évkönyv*. Budapest: ELTE 133–191.
- Fairbank, John K. (szerk.) 2008. *The Cambridge History of China. Vol. 10. Late Ch’ing, 1800–1911. Part. 1*. Cambridge – London – New York – Melbourne: Cambridge University Press.
- Fairbank, John K. 2008. „The creation of the treaty system”. Twitchett–Fairbank (szerk.) 2008b: 213–263.
- Fajcsák Györgyi 2007. „Az örömök kertje”. *Kínaiak mongolok és mandzsuk Eszterházán. Az Eszterházy-kastély hercegi lakosztályának lakk-kabinetje*. Budapest: Műemlékek Állami Gondnoksága.

- Fajcsák Györgyi 2009. *Kínai műgyűjtés Magyarországon a 19. század elejétől 1945-ig*. Budapest: Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Múzeum.
- Falkenburg, Reindert 1987. „Johan Nieuhofs beelden van China”. *Humanities Research Fellowship Program Art and Art History*. Middelburg, 60–93.
- Farkas Mária Idikó 2001. „A turanizmus és a magyar-japán kapcsolatok a két világháború között”. *Folia Japonica Budapestinensia* 1, 28–44.
- Farkas Mária Idikó 2009. „Japán megjelenése Magyarországon a 19–20. század fordulóján”. Farkas Ildikó – Szerdahelyi István – Umemura Yuko – Wintermantel Péter (szerk.): *Tanulmányok a magyar-japán kapcsolatok történetéből*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 63–89.
- Farkas, Mária Idikó 2023. „Various Ideas of Hungarian Turanism”. *Archivum Ottomanicum* 40. 205–228.
- Farkas, Mária Idikó 2024. „Perceptions of Japan in Hungarian Turanism”. *Journal of East Asian Cultures* 2: 87–118.
- Farkas Mária Idikó 2021. „Birodalmi identitás, nemzeti identitások a japonizmus tükrében az Osztrák–Magyar Monarchia korában”. Dénes Mirjam – Fajcsák Györgyi – Piotr Splawski – Toshio Watanabe (szerk.): *Japonizmus az Osztrák–Magyar Monarchiában*. Budapest, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, 41–54.
- Forman, Ross G. 1999. „Peking Plots: Fictionalizing the Boxer Rebellion of 1900.” *Victorian Literature and Culture*. Vol. 27, No. 1 (1999). 19–48.
- Fröhlich, Judith 2014. „Pictures of the Sino-Japanese War of 1894–1895.” *War in History*. Vol. 21, No. 2 (April 2014). 214–250.
- Galla Endre 1968. *A világgjáró magyar irodalom. A magyar irodalom Kínában*. Körösi Csoma Kiskönyvtár 5. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gáncs Aladár 1935. *Kunst Irén – Krisztus első magyar női követe Kínában. Kunst Irén élete és munkája 1869–1934. Emlékkönyv*. Budapest: Evangélikus és Református Külmisziói Bizottság.
- Gasster, Michael 2008. „The republican revolutionary movement.” Fairbank, John K. (szerk.). *The Cambridge History of China. Vol. 10. Late Ch'ing, 1800–1911. Part. 1*. Cambridge – London – New York – Melbourne: Cambridge University Press. 463–534.
- Gernet, Jacques 2001. *A kínai civilizáció története*. Ford. Antóni Cs. Budapest: Osiris Kiadó.
- Gerő András 2013. „Birodalom gyarmat nélkül. Közép-európai közlemények, (6) 1–2. 39–48.
- Greenberg, Michael G. 1969. *British Trade and The Opening of China 1800–42*. New York: Cambridge University Press, [Első kiadás: 1951.]
- Guadalupi, Gianni 2007. *Kína felfedezése. A nyugati világ és a Mennyei Birodalom találkozása*. Budapest: Alexandra Kiadó.
- Gyáni Gábor 2006. „Sajtótörténet a társadalomtörténész szempontjából”. *Médiakutató* Tavasz. 57–64.
- Gyáni Gábor 2020. *A történeti tudás*. Budapest: Osiris Kiadó.

- Harrison, Henrietta 2017. „The Qianlong Emperor’s Letter to George III and the Early-Twentieth-Century Origins of Ideas about Traditional China’s Foreign Relations”. *The American Historical Review* Vol. 122, No. 3 (June): 680–701.
- Harrison, Henrietta 2021. *The Perils of Interpreting: The Extraordinary Lives of Two Translators between Qing China and the British Empire*. Princeton: Princeton University Press.
- Hao, Yen-p’ing 2008. „Chinese views of Western relations, 1840–95.” Fairbank, John K. (szerk.). *The Cambridge History of China. Vol. 10. Late Ch’ing, 1800–1911. Part. 1*. Cambridge – London – New York – Melbourne: Cambridge University Press. 142–201.
- Hayter, Priscilla 1995. *Barbarian eye. Lord Napier in China, 1834, the prelude to Hong Kong*. London–Washington: Brassey’s.
- Horowitz, Maryanne Cline (szerk.) 2005. *New Dictionary of the History of Ideas 1–6*. Detroit – New York – San Francisco – San Diego – New Haven, Conn. – Waterville, Maine – London, Munich: Thomson Gale – Charles Scribner’s Sons.
- Hoover, Herbert, 1963. *The Memoirs of Herbert Hoover. Years of Adventure 1874–1920*. New York: The Macmillian Company.
- Huang, Yen-Yu 1941. „Viceroy Yeh Ming-Ch’en and The Canton Episode (1856–1861): The Canton Episode.” *Harvard Journal of Asiatic Studies*. Vol. 6, No. 1: 94–127.
- Huigens, Siegfried 2007. *Verkenningen van Zuid-Afrika: achttiende-eeuwse reizigers aan de Kaap*. Antwerpen: Walburg Pers.
- Hummel, Arthur W. (szerk.), 1943. *Eminent Chinese of the Ch’ing Period, 1644–1912*, vol. I. Washington: United States Government Printing Office.
- Hummel, Arthur W. (szerk.) 1944. *Eminent Chinese of the Ch’ing Period, 1644–1912*, vol. II. Washington: United States Government Printing Office.
- Hsu, Immanuel C. Y. 2008. „Late Ch’ing foreign relations, 1866–1905.” Fairbank, John K. (szerk.). *The Cambridge History of China. Vol. 10. Late Ch’ing, 1800–1911. Part. 1*. Cambridge – London – New York – Melbourne: Cambridge University Press. 70–141.
- Ichiko Chuzo [Ichiko Chūzō 市古宙三] 2006. „Political and institutional reform, 1901–11”. Twitchett, D. – Fairbank, John K. (szerk.) 2006. *The Cambridge History of China. Vol. 11. Late Ch’ing, 1800–1911, Part 2*, 375–415.
- Ilkó Krisztina 2012. „Eskandély Máté – Egy középkori magyarországi remete Kínában?” *Közel, s Távol. Az Eötvös Collegium Orientalisztika Műhely éves konferenciájának előadásaiából*. 243–253.
- Illés György 1936. *A katolikus turáni eszme hőse és vértanúja. Wilfinger József magyar apostoli hittérítő élete és működése Kínában*. Szombathely: A szombathelyi papnövéndékek Szt. Ágoston Egylete.
- Jansen, Marius B. 1975. *Japan and China: From War to Peace, 1894–1972*. Chicago: Rand McNally College Publishing Company.
- Jansen, Marius B. (szerk.) 2007. *The Cambridge History of Japan. Volume 5. The Nineteenth Century*. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo, Delhi: Cambridge University Press.

- Jansen, Marius 2008. „Japan and the Chinese Revolution of 1911.” Fairbank, John K. (szerk.). *The Cambridge History of China. Vol. 10. Late Ch'ing, 1800–1911. Part. 1.* Cambridge – London – New York – Melbourne: Cambridge University Press. 339–374.
- Jefimov, G. V. 1951. *Kína újkori és legújabbkori története.* Budapest: Szikra.
- Jen, Yu-wen 1973. *The Taiping Revolutionary Movement.* New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Jermasov, I. 1969. *Szun Jat-szen.* Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Józsa Sándor 1966. *Kína és az Osztrák–Magyar Monarchia.* Körösi Csoma Kiskönyvtár 2. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kara, G.[yörgy] 1960. „Sur deux canons Chinois des Ts'ing.” *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae.* Vol. 10, No. 3 (1960). 249–253.
- Karl, Rebecca E. – Zarrow, Peter Gue (szerk.) 2002. *Rethinking the 1898 Reform Period: Political and Cultural Change in Late Qing China.* Harvard East Asian Monographs 214. Cambridge–London: Harvard University Press.
- Kaufman, Alison Adcock 2010. „The »Century of Humiliation,« Then and Now: Chinese Perceptions of the International Order.” *Pacific Focus* 25/1: 1–33.
- Keene, Donald 2002. *Emperor of Japan: Meiji and His World, 1852–1912.* New York: Columbia University Press.
- Kerepeszki Róbert – Schrek Katalin (szerk.) 2023. *Bevezetés a történettudományba és a történelemkutatás módszereibe.* Pécs: Kronosz Kiadó.
- Kim, Jinwung 2012. *A History of Korea: From "Land of the Morning Calm" to States in Conflict.* New York: Indiana University Press.
- Kodolányi János (szerk.) 1973. *A finnugor őshaza nyomában.* Budapest: Gondolat.
- Kóka György – Buzinkay Géza – Murányi Gábor [1994]. *A magyar sajtó története.* Budapest: MÚOSZ.
- Kubassek János 1993. *Magyar utazók Ázsiában.* Távoli tájak magyar utazói. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kubassek János 1994. *Magyar expedíciók Ázsiában.* Távoli tájak magyar utazói. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kurucz György 2006. „Könyv és főnemesi műveltség: Festetics György magánkönyvtára katonai pályára lépésének kezdetén”. In: *Aetas*, (21) 2: 93–108.
- Kwong, Luke S. K. 1984. *A Mosaic of the Hundred Days: Personalities, Politics, and Ideas of 1898.* Harvard East Asian Monographs 112. Cambridge–London: Harvard University Press.
- Laffey, Ella S. 1975. „French Adventurers and Chinese Bandits in Tonkin: The Garnier Affair in Its Local Context.” *Journal of Southeast Asian Studies.* Vol. 6, No. 1 (Mar., 1975). 38–51.
- Lehner, Georg – Lehner, Monika 2002. *Österreich–Ungarn und der „Boxeraufstand” in China.* Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs, Sonderband 6. Wien: StudienVerlag.

- Lehnert, Erik. „Der Kaiser in der Kritik: Die sogenannte Hunnenrede (1900).” *Wilhelm II. Deutschlands letzter Kaiser 1888–1918*. Online. https://www.wilhelm-der-zweite.de/kaiser/kritik_hunnenrede.php (utolsó hozzáférés: 2022. szeptember 21.)
- Leibo, Steven A. 1988. „Not So Calm An Administration: The Anglo-French Occupation of Canton, 1858–1861.” *Journal of the Royal Asiatic Society Hong Kong Branch*. Vol. 28. 16–33.
- Lengyel Réka 2016. „Kónyi János elcserélt fordítása (A bölcsességnek és jó erkölcsnek könyve, 1774)”. Robert Dodsley Magyarországi recepciójához. *Nunquam autores, semper interpretes: A magyarországi fordításirodalom a 18. században*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Irodalomtudományi Intézet: 128–145.
- Li Xiaobing 2019. *The History of Taiwan*. Santa Barbara–Denver: Greenwood Publishing Group.
- Li Zongyi 李宗一 1980. *Yuan Shikai zhuan* 袁世凯传 [„Yuan Shikai élete”]. Peking: Zhonghua shuju 中華書局.
- Lischerong Gáspár 1937. *Pray György élete és munkái*. Budapest: Pray Rendtörténeti Munkaközösség.
- Liu, Kwang-Ching – Smith, Richard J. 2008. „The military challenge: the north-west and the coast.” Fairbank, John K. (szerk.). *The Cambridge History of China. Vol. 10. Late Ch'ing, 1800–1911. Part. 1*. Cambridge – London – New York – Melbourne: Cambridge University Press. 202–273.
- Lovell, Julia 2011. *Opium War. Drugs, Dreams, and the Making of China*. London: Picador.
- Lyman, Stanford M. 2000. „The »Yellow Peril« Mystique: Origins and Vicissitudes of a Racist Discourse.” *International Journal of Politics, Culture, and Society* Vol. 13, No. 4 (Summer, 2000). 683–747.
- Macnair, Harley Farnsworth 1923. *Modern Chinese History. Selected Readings*. Shanghai.
- Manthorpe, Jonathan 2005. *Forbidden Nation: A History of Taiwan*. New York: Palgrave Macmillan.
- Martinkó András 1982. „Okatootáia felfedezése gyümölcsöző tévutak után”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 3: 275–289.
- Mátyás Anna Réka 2021. „Nemzeti nevelés Japánban” – Ágner Lajos (1878–1949) hagyatékában, gépiratos formában fellelt monográfia bemutatása és elemzése. [Kézirat – BA Szakdolgozat.] Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem, BTK.
- Mátyás Anna 2023. „»Tartós béke és változatlan barátság»: Kína és az Osztrák–Magyar Monarchia diplomáciai kapcsolatairól A Qing-dinasztia történeti vázlata (Qing shi gao) című történeti mű alapján”. *Keletkutatás* (ősz): 57–94.
- Mátyás Anna Réka 2024a. „Magyar ember volt Kína keresztény tábornoka! Egy hírlapi kacska évtizedes karrierje a magyar sajtóban (1927–1937)”. *Távol-keleti Tanulmányok* 1: 143–170.
- Mátyás Anna Réka 2024b. „Utazásom leírása. Vágovits Károly útinaplója: Szerkesztette Fogarassy Zoltán. Magánkiadás, Debrecen, 2022, 120 oldal”. *Keletkutatás* 35: 153–155.

- Mátyás Anna Réka 2025. „Ágner Lajos (1878–1949) élete és orientalisztikai munkássága”. [Megjelenés alatt.]
- Mc Kay, Alex (szerk.) 2003. *The History of Tibet. Volume III. The Modern Period: 1895–1959. The Encounter with Modernity*. London–New York: Routledge Curzon.
- Mervay Mátyás 2022. „1901 Ausztria–Magyarország koncessziót szerez a kínai Tiencsinben”. Varga B. –Laczó F. (szerk.), *Magyarország globális története 1869–2022*. Budapest: Corvina Kiadó, 77–81.
- Meyer, Imke – Schlipphacke, Heidi 2016. „Austrian Studies in a New Époque”. *The German Quarterly*, 89(2 Spring), 227–229.
- Michael, Franz – Chang, Chung-li 1966: *The Taiping Rebellion. History and Documents. I–III*. Seattle – London: University of Washington Press.
- Michaud, Jean 2004. „French Missionary Expansion in Colonial Upper Tonkin”. *Journal of Southeast Asian Studies*, 35(2), 287–310.
- Mosca, Matthew W. 2014. „The Qing State and Its Awareness of Eurasian Interconnections, 1789–1806”. *Eighteenth-Century Studies*, 47(2 Winter), 103–116.
- Nagy Miklós Mihály 2003. *Boldog békeidők haditengerészei*. Budapest: Kornétás.
- Olender, Piotr 2014. *Sino-Japanese Naval War 1894–1895*. MMPBooks.
- Oye, David Schimmerelpenninck van der 2003. „Tournament of shadows: Russia’s great game in Tibet”. Mc Kay (szerk.) 2003. *The History of Tibet. Volume III*, 43–56.
- Palace, Wendy 2004. *The British Empire and Tibet, 1900–1922*. London–New York: Routledge Curzon.
- Paine, S. C. M. 2003. *The Sino-Japanese War of 1894–1895: Perceptions, Power, and Primacy*. Cambridge University Press.
- Penke Olga 1984. „Millot abbé munkássága és világtörténetének hatása”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1: 90–108.
- Penke Olga 2000. *Filozofikus világtörténetek és történetfilozófiák. A francia és a magyar felvilágosodás*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Polonyi Péter 1988. *Kína története*. Budapest: Kozmosz Könyvek.
- Polonyi Péter 1994. *Kína története*. Budapest: Maecenas Könyvkiadó.
- Pusztai Gábor 2014. „A nem létező Jelky András. Fikció és valóság a világjáró bajai szabólegény történetéről”. *Alföld* 65/1: 72–85.
- Pusztay János 1977. *Az „ugor–török háború” után. Fejezetek a magyar nyelvhasználat történetéből*. Budapest: Magvető.
- Qian Jingyuan 2014. „Too Far from Mecca, Too Close to Peking: The Ethnic Violence and the Making of Chinese Muslim Identity, 1821–1871.” *History Honors Projects*. 27. [On line: https://digitalcommons.mcalester.edu/history_honors/27/]
- Rapp, John A. 2008. „Clashing Dilemmas: Hong Rengan, Issachar Roberts, and a Taiping ‘Murder’ Mystery.” *Journal of Historical Biography*. 2008. No. 4. 27–58.
- Romsics Ignác 2015. *A múlt arcai. Történelem, emlékezet, politika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Romsics Ignác 2024. *Hérodotosztól Haraiig*. Budapest: Helikon Kiadó.

- Rupert, Greenberry G. 1911. *The Yellow Peril or The Orient vs. The Occident as Viewed by Modern Statesmen and Ancient Prophets*. Choctaw: Union Publishing Company.
- Salát Gergely 2009. „Budapesttől Pekingig, a magyar-kínai kapcsolatok múltja”. *Konfuciusz Krónika* 2. 8–11.
- Salát Gergely 2016. „Nyugati civilizáció – kínai szemmel”. *Századok* 3. 117–139.
- Salát Gergely 2023. „Kína és Magyarország: A Szent István-i államalapítástól napjainkig”. *Passages* 1. 267–297.
- Salát Gergely 2024. „Magyarok Kínában – A magyar-kínai kapcsolatok úttörői”. Horváth Levente (szerk.) *A magyar-kínai diplomácia 75 éve*. 12–34.
- Sándor István 1970. *Xántus János*. Budapest: Magvető.
- Sardesai, D. R. 1997. *Southeast Asia: Past and Present*. New Delhi: Vikas Publishing House.
- Sári László 2016. „A kínai kozmokrátor. »Sokfelé szeretnék én megkapaszkodni«. Nyugati utazás, avagy a majomkirály története”. *Műhely* XXXIX/5–6: 94–99.
- Seth, Michael J. 2011. *A History of Korea: From Antiquity to the Present*. Rowman & Littlefield.
- Shan, Patrick Fuliang 2018. *Yuan Shikai: A Reappraisal*. The University of British Columbia Press.
- Shu Liguang 1994. „Ferdinand Verbiest and the casting of cannons in the Qing dynasty.” Witek, John W, (szerk.). *Ferdinand Verbiest, SJ (1623–1688): Jesuit missionary, scientist, engineer and diplomat*. Monumenta Serica Monograph Series XXX. Nettetal Steyler Verlag. 227–244.
- So Kwan-wai – Boardman, Eugene P. – Ch’iu P’ing 1957. „Hung Jen-Kan, Taiping Prime Minister, 1859–1864.” *Harvard Journal of Asiatic Studies*. Vol. 20, No. 1/2 (Jun., 1957). 262–294.
- Spence, Jonathan D. 1991. *The Search for Modern China*. New York–London: W.W. Norton & Company.
- Spence, Jonathan D. 1996. *God’s Chinese Son: The Taiping Heavenly Kingdom of Hong Xiuquan*. New York–London: W.W. Norton & Company.
- Sperling, Elliot 2003. „The Chinese venture in K’am, 1904–1911, and the role of Chao Erh-feng”. Mc Kay (szerk.) 2003. *The History of Tibet. Volume III*, 69–91.
- Stry, Giovanni 1994. „The »Manchu Cannons« Cast by Ferdinand Verbiest and the Hitherto Unknown Title of His Instructions.” Witek, John W, (szerk.). *Ferdinand Verbiest, SJ (1623–1688): Jesuit missionary, scientist, engineer and diplomat*. Monumenta Serica Monograph Series XXX. Nettetal Steyler Verlag. 215–225.
- Staud Géza. *Az orientalizmus a magyar romantikában*. Budapest: Terebess, 1999.
- Stenz, G. M. 1915. *Life of Father Richard Henle, S.V.D.: missionary in China: assassinated November 1, 1897*. Techny, Illionis: Mission Press, S.V.D.
- Stevenson, Caroline M. 2021. *Britain’s Second Embassy to China: Lord Amherst’s ‘Special Mission’ to the Jiaqing Emperor in 1816*. Sidney: Australian National University Press.

- Subba, J. R. 2008. *History, Culture and Customs of Sikkim*. New Delhi: Gyan Publishing House.
- Szabó Noémi Anna 2025. *Japán nyugati kapcsolatainak percepciója a korai magyar sajtóban a kezdetektől 1853-ig*. PhD disszertáció. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar – Történelemtudományi Doktori Iskola.
- Takó Ferenc 2019. „Oktatás és ’civilizáció’. Az oktatás megjelenése a Meiji-kori átalakulásról folytatott diskurzusban.” *Gyermeknevelés: Online Tudományos Folyóirat* 7:1. 12–29.
- Takó Ferenc 2020. *Max Weber Kínája. A protestáns etika és a mandarintátus szelleme*. Cogito Könyvek 13. Budapest: ELTE BTK Filozófiai Intézet – L’Harmattan Kiadó – Magyar Filozófiai Társaság.
- Tarnai Andor 1958. „Egy tibetinek álcázott laikus erkölcsan a XVIII. századi magyar irodalomban”. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 62/2–3, 177–186.
- Thant Myint-U 2004. *The making of modern Burma*. New York: Cambridge University Press.
- Tokaji Zsolt 2020a. „Vörösmarty Mihály *Chinai literatura* című kiadatlan kézírata”. *Keletkutatás* (ősz): 33–54.
- Tokaji Zsolt 2020b. „»Méltán nevezhetni chinai Homérnak« – A *Dalok* könyvével (*Si king*) kapcsolatos magyar nyelvű ismeretek és fordítások első évszázada I.”. *Távol-keleti Tanulmányok* 1: 27–56.
- Tokaji Zsolt 2020c. „»Méltán nevezhetni chinai Homérnak« – A *Dalok* könyvével (*Si king*) kapcsolatos magyar nyelvű ismeretek és fordítások első évszázada II.”. *Távol-keleti Tanulmányok* 2: 31–63.
- Tokaji Zsolt 2023. „Nemzetépítés egy mitikus eredetű fajelmélettel. A Sárga Császár alakja és szerepe Zou Rong A forradalmi hadsereg című röpiratában.” *Orpheus Noster* 2023/2 (50. szám): 46–67.
- Tokaji Zsolt 2025. „*Napnyugot’ tsudája, Kelet’ Szokratesse*” – *A magyar Konfuciusz-kép kialakulása és fejlődésének korai időszaka*. [Megjelenés alatt.] Budapest: Troubadour Books Kiadó.
- Tóth Áron 2022: „Rómától Pekingig – Utazás térben és időben. Építészeti minták a késő barokk és a felvilágosodás korában”. Farkas Attila – Kovács Dávid (szerk.). *Eszmetörténeti lehetőségek*. Budapest: Magyar Művészeti Akadémia – Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 99–118.
- Totman, Conrad 2005. *A History of Japan*. Malden–Oxford–Victoria: Blackwell Publishing.
- Tsou Jung [Zou Rong] 1968. *The Revolutionary Army. A Chinese Nationalist Tract of 1903*. Bevezetés és fordítás: Lust, John. Hague–Paris: Mouton & Co.
- Twitchett, Denis – Fairbank, John K. (szerk.) 2006. *The Cambridge History of China. Vol. 11. Late Ch’ing, 1800–1911, Part 2*. London–New York–New Rochelle–Melbourne–Sydney: Cambridge University Press. [Első kiadás: 1980].
- Twitchett, Denis – Fairbank, John K. (szerk.) 2008a. *The Cambridge History of China. Vol. 9, Part 1: The Ch’ing Empire to 1800*. London–New York–New Rochelle–Melbourne–Sydney: Cambridge University Press. [Első kiadás: 2002.]

- Twitchett, Denis – Fairbank, John K. (szerk.) 2008b. *The Cambridge History of China. Vol. 10, Part 1: Late Ch'ing, 1800-1911*. London–New York–New Rochelle–Melbourne–Sydney: Cambridge University Press. [Első kiadás: 1978.]
- Vadász Sándor (szerk.) 2020. *19. századi egyetemes történelem 1789–1914. Európa és az Európán kívüli országok*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Vámos Péter 2003. *Magyar Jezsuita misszió Kínában*. Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 26. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Vámos Péter – Kálmán Peregrin, fr. (szerk.) 2005. *A Paokingi Apostoli Prefektúra rövid története – Historia brevis Praefecturae Apostolicae de Paoking*. Budapest, Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány.
- Vámos Péter (szerk.) 2018. *„Imáitokba ajánljuk magunkat”: A magyar jezsuiták levelei Kínából, 1923–1954*. Budapest: Jezsuita Kiadó – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
- Vámos Péter 2020. *Magyar-kínai kapcsolatok, 1949–1989*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó.
- Várnai András 1976. „A felvilágosodás Kelet-képének forrásai. A jezsuita Kínatudósítások”. *Világosság* 1. 19–27.
- Várnai András 1977. „»Ex Oriente lux«. Marco Polo – avagy miért kell visszatérnünk a forrásainkhoz?” *Világosság* 1. 25–31.
- Várnai András 1985. „A Kína-kép változásai a magyar történelemszemléletben. (Szemelvények a kezdetektől századunkig”. *Történelem és kultúra 2. Kína kultúrája Magyarországon*. Budapest: MTA Orientalisztikai Munkaközösség, 1985. 31–43.
- Várnai András 2016. „Kína arculata a felvilágosodás gondolkodóinak tükrében”. *Műhely* XXXIX/5–6. 106–114.
- Várnai Zsuzsa 1993. „Kincső – Kin-tseu”. *Névtani Értesítő* 15: 309–311.
- Várnai Zsuzsa – Tokaji Zsolt (szerk.). „Elveszett Kincsőnk. Jókai Mór kínai témájú írásai”. Elektronikus kiadás: *Terebess Ázsia E-tár*. <https://terebess.hu/keletkultinfo/kincso.html#3> (utolsó hozzáférés: 2021. 04. 10.).
- Ven, Hans van de 2014. *Breaking with the Past: The Maritime Customs Service and the Global Origins of Modernity in China*. New York: Columbia University Press.
- Vogel, Ezra F. 2019. *China and Japan. Facing History*. Cambridge, Massachusetts – London: Belknap Press of Harvard University Press.
- Wagner, Rudolf G. 2017. „Dividing up the [Chinese] Melon, guafen 瓜分”: *The Fate of a Transcultural Metaphor in the Formation of National Myth*. *The Journal of Transcultural Studies* Vol. 8. No. 1.
- Wakeman, Frederic Jr. 2008. „The Canton trade and the Opium War”. *Twitchett–Fairbank* (szerk.) 2008b: 163–212.
- Wang Hui 2005. „Az új ázsianizmus eszméje. A világtörténelem – ázsiai szemmel”. (Ford. Lugosi Győző) *Eszmélet* 66. 71–78.
- Wessels, C. 1924. *Early Jesuit Travellers in Central Asia*. The Hague.

- Westad, Odd Arne 2020. *Nyughatatlan birodalom*. Ford. Kiss M. Budapest: Antall József Tudásközpont.
- Woodside, Alexander 2008. „The Ch’ien-lung Reign”. Twitchett–Fairbank (szerk.) 2008: 230–309.
- Wong, J. Y. 1998. *Deadly Dreams: Opium, Imperialism and the Arrow War (1856–1860) in China*. Cambridge Studies in Chinese History, Literature and Institutions. Cambridge: Cambridge University Press.
- Xiang, Lanxing 2002. *The Origins of the Boxer War. A Multinational Study*. London – New York: Routledge.
- Yi Meng Cheng 2021. „Expedition turned Invasion: The 1888 Sikkim Expedition through British, Indian and Chinese eyes.” *Journal of the Royal Asiatic Society*. Vol. 31, Issue 4, October. 803–829.
- Závodszy Géza 1992. *Az Amerika-motívum és a polgárosodó Magyarország. A kezdetektől 1948-ig*. Budapest: Atlanti Kutató és Kiadó Társulat – Tankönyvkiadó.
- Zhou Shan 周山 – Zhang Chunbo 张春波 (szerk.) 1998. *Tushuo Zhonghua bainian guozhi lu* 图说中华百年国耻录 („Kína százévi megsegényítésének képes-szöveges krónikája”). Gansu 甘肃: Shaonian ertong chubanshe 少年儿童出版社.